

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

На правах рукопису

ТЕРЕНТЬЄВА НАТАЛІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА

378 (477) "19/20" (043.3) Т 35

**ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Дисертація на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Науковий консультант
ЄВТУХ Микола Борисович
доктор педагогічних наук,
професор, дійсний член НАПН
України

КИЇВ – 2016

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	4
ВСТУП	6
Розділ 1. УНІВЕРСИТЕТСЬКА ОСВІТА	
ЯК ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН	23
1.1. Феномен університетської освіти: історичний аспект	23
1.2. Становлення світової університетської освіти	32
1.3. Розвиток університетської освіти в Україні (період середньовіччя – перша половина ХХ століття)	58
Висновки до першого розділу	74
Розділ 2. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕНДЕНЦІЙ	
РОЗВИТКУ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ	78
2.1. Міждисциплінарність як основа дослідження університетської освіти .	78
2.2. Еволюція базових освітніх понять (друга половина ХХ – початок ХХІ століття)	89
2.3. Тенденції розвитку університетської освіти в Україні у дослідженнях вітчизняних науковців	107
2.4. Класифікація тенденцій розвитку університетської освіти.	122
Висновки до другого розділу	127
РОЗДІЛ 3. РОЗВИТОК ВІТЧИЗНЯНОЇ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ	
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ)	130
3.1. Періодизація розвитку університетської освіти України	130
3.2. Розвиток вищої (університетської) освіти в Україні у другій половині ХХ століття (за радянської доби)	137
3.2.1. Університетська освіта в Україні в повоєнний період (50–70-і роки ХХ століття)	138
3.2.2. Особливості університетської освіти у 80-х роках ХХ століття	144
3.3. Основні напрями розвитку університетської освіти періоду незалежної України	154
3.3.1. Реформації в умовах інтегрування університетської освіти, науки і виробництва	154

3.3.2. Університетська освіта в умовах євроінтеграційних процесів	168
3.4. Український вектор у розвитку університетської освіти	179
Висновки до третього розділу	200

РОЗДІЛ 4. ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ

УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ДРУГОЇ АКАДЕМІЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ	204
4.1. Глобальні тенденції розвитку вищої університетської освіти	204
4.2. Нові тенденції розвитку університетської освіти України	220
4.2.1. Ноосферизація як розвиток критично-інноваційного потенціалу університетів і соціальної відповідальності	221
4.2.2. Трансграничність як розширення доступу до освітніх ресурсів	252
4.2.3. Державна підтримка наукової та інноваційної діяльності університетів	264
4.2.4. Інституціоналізація як визначення власного профілю діяльності закладу.	273
4.2.5. Консолідація та комерціалізація й конкуренція – особливості надання освітніх послуг в ринкових умовах	289
Висновки до четвертого розділу	297

РОЗДІЛ 5. ПІДГОТОВКА ЗНАННЄВОЇ ЛЮДИНИ В УМОВАХ

УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ (XXI СТОЛІТТЯ)	300
5.1. Підготовка знаннєвої людини в сучасному університеті	300
5.2. Підготовка кваліфікованих фахівців в умовах магістратури на засадах компетентнісного підходу	317
5.3. Підготовка нового знаннєвого продукту (інформаційний контент магістерських програм)	334
Висновки до п'ятого розділу	366

ВИСНОВКИ	369
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	377
ДОДАТКИ	456

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

- ВВВ – Велика Вітчизняна війна
- ВІЛ – вірус імунодефіциту людини
- ВНЗ – вищий навчальний заклад
- ВОІВ – Всесвітня організація інтелектуальної власності
- ВР – Верховна Рада
- ГСЕ – гуманітарні і соціально-економічні (дисципліни)
- Держкомстат – Державний комітет статистики
- ЕКТС – європейська кредитно-трансферна система
- ЕОМ – електронно-обчислювальні машини
- ЄС – Європейський Союз
- ЗМІ – засоби масової інформації
- ЗНО – зовнішнє незалежне оцінювання
- ІВ – інтелектуальна власність
- ІЛР – індекс людського розвитку
- ІТ – інформаційні технології
- КЗН – компетенції загальнонаукові
- КЗП – компетенції загально професійні
- КІ – компетенції інструментальні
- ККР – комплексна контрольна робота
- КП – компетенції професійні
- КП – Комуністична партія
- КПРС – Комуністична партія Радянського Союзу
- КСО – компетенції соціально особистісні
- КСП – компетенції спеціалізовано професійні
- МОНУ – Міністерство освіти і науки України
- НАПН – Національна академія педагогічних наук
- НРК – Національна рамка кваліфікацій

ОКР – освітньо-кваліфікаційний рівень
ОКХ – освітньо-кваліфікаційна характеристика
ООН – Організація Об'єднаних Націй
ОПП – освітньо-професійна програма
ПВШ – педагогіка вищої школи
РКР – ректорська контрольна робота
РСР – радянська соціалістична республіка
РРФСР – Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка
СНІД – синдром набутого імунодефіциту
Союз РСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік
СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік
ТЗН – технічні засоби навчання
УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка
ЦК – Центральний комітет
ЦРТ – Цілі Розвитку Тисячоліття
HR – human resources (людські ресурси)

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасні соціально-економічні тенденції викликають необхідність осмислення та аналізу особливостей суспільно-економічного стану України, розробки стратегії розвитку країни з урахуванням того факту, що освіта є одним з видів економічної діяльності. Інтенсивний розвиток ринкових відносин та процеси світової глобалізації, як багатогранні цивілізаційні явища, визначають розвиток університетської освіти епохи Другої академічної революції (друга половина ХХ – дотепер), що характеризується створенням інтегрованого підприємницького університету, який поєднує науково-дослідницьку й інноваційно-підприємницьку діяльність (наука + освіта + інновації + промисловість + уряд) й потребує дослідження та прогнозування не на рівні окремих явищ чи фактів, а тенденцій, як узагальнених векторних характеристик, притаманних не лише конкретній країні або її освітній ланці, а має поширення та прояви континентального та трансконтинентального характеру.

Університетська освіта як історико-культурний феномен має свою історію, традиції, трансформативно-оновлюючий потенціал, реалізує місію та виконує функції, які перетворюють її на особливу цінність, зокрема, здійснює культурно-ідеологічний вплив на суспільну свідомість; виступає механізмом відбору та соціалізації панівних еліт; надає нові знання та здійснює наукові дослідження; готує кваліфікованих фахівців; передає культурний капітал. Університет, структура та напрями діяльності якого неодноразово змінювалися, відображаючи національно-історичні традиції та особливості, вимоги та потреби часу, виступає інструментом соціальних змін. Офіційний відлік університетська освіта України веде від Львівського університету (1661). Класичними університетами вважають Харківський (1804), Київський св. Володимира (1834), Новоросійський (1865) та Чернівецький (1875). Різна підпорядкованість українських земель (Російська та Австро-Угорська імперії,

Польща, СРСР) суттєво вплинула на її розвиток.

XX ст. характеризувалось такими фундаментальними позиціями як інтелектуальний і моральний розвиток еліти; уніфікація викладання, наукових досліджень і знань; міжнародний обмін науковими знаннями тощо. Університет як місце передачі й поширення знань, пошуку істини й формування наукового пізнання у другій половині XX ст. починає трансформуватися в університет як простір для бізнесу та підприємництва (інтегрований університет, який поєднує науково-дослідницьку й інноваційно-підприємницьку діяльність), що є відображенням змін Другої академічної революції. На початку XXI ст. місію університету визначають у контексті реалізації таких взаємопов'язаних аспектів: суспільство знань і освіти; зв'язок підприємництва, вищої освіти та суспільного розвитку; зберігаючи його фундаментальну культурну місію як інтернаціонального інтелектуального форуму з етичною компонентою відносин між соціальними партнерами. Університетська освіта XXI ст. покликана зберігати культурне надбання в умовах глобалізації та транснаціоналізації, не перетворюючи університети на транснаціональні корпорації.

Актуальність і перспективність дослідження розвитку університетської освіти як явища з виокремленням та окресленням тенденцій зумовлюється високими темпами соціально-економічного розвитку суспільства; структурними змінами в галузі вищої освіти; процесами глобалізації; міжнародним співробітництвом, інтеграцією України в європейський освітній простір; приєднанням України до Болонського та інших процесів; розвитком інформаційних технологій; створенням електронного навчального середовища.

Тенденції розвитку педагогічної університетської освіти окреслили О. Глузман, В. Луговий, О. Савченко, С. Сапожніков. Значущими для виокремлення тенденцій розвитку університетської освіти є дослідження В. Андрущенка, В. Беха, О. Валевського, Л. Вовк, Н. Дем'яненко, М. Євтуха, Н. Коротенко, В. Курила, В. Майбороди, С. Майбороди, В. Огнев'юка,

Г. Поберезької, Н. Побірченко, Л. Сигаєвої, С. Сисоєвої, Є. Суліми та ін.

Питання розвитку університетської освіти України в контексті європейського простору вищої освіти розробляли В. Бобрицька, К. Гнезділова, М. Євтух, І. Каленюк, С. Курбатов, В. Москаленко, В. Огнев'юк, В. Прошкін, М. Степко, Г. Шевченко та ін. Науковці України, які пройшли стажування за програмою академічних обмінів імені Фулбрайта, працівники Інституту вищої освіти та Президії НАПН України актуалізували питання феномену університету та трансформацій університетської освіти.

Окремі аспекти розвитку університетської освіти розглядали О. Мещанінов (моделі, прогресивні та домінуючі тенденції розвитку), Т. Сусловська (нарощування конкурентних позицій вітчизняних університетів), Л. Антонюк (тенденції розвитку дослідницьких університетів), Л. Полякова (тенденції механізмів державного управління інформаційно-освітнім середовищем інноваційних університетських комплексів).

Зміни під час Другої академічної революції є предметом дослідження таких зарубіжних фахівців як Ф. Дж. Альтбах, Б. Барбер, П. Дракер, А. Келлер, Р. Мертон, Л. Райсбер, Л. Рамбле, Р. Хатчинс, Т. Хьюсен та ін. У вітчизняній практиці термін «Друга академічна революція» не набув масового поширення, та не коректно аналізувати й окреслювати зміни в університетській освіті в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. без урахування глобальних трансформаційних процесів та їх наслідків.

Визначено низку суперечностей, що об'єктивно існують у сфері університетської освіти, зокрема між:

- постійно зростаючим рівнем вимог до якості університетської освіти в умовах інтенсифікації та наявними умовами її діяльності;
- необхідністю прогнозувати зміни розвитку університетської освіти України та недостатнім урахуванням світових тенденцій;
- змінами суспільства знань у контексті Другої академічної революції та надостатньою гнучкістю університетської освіти;

– інтенсивністю досліджень тенденцій розвитку різних ланок освіти та недостатнім впровадженням міждисциплінарного підходу у виокремленні відповідних тенденцій;

– наростанням диспропорцій між підготовкою фіхівців та попитом на них на ринку праці через прагнення університетів до збереження контингенту;

– потребою суспільства у висококваліфікованих випускниках університетів та недостатньою готовністю студентів до виконання вимог освітніх і наукових програм, адаптованих до світового освітнього простору.

Історіографічний пошук засвідчив, що виокремлення тенденцій розвитку університетської освіти України у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. без урахування галузевих особливостей і підпорядкування не було предметом спеціального дослідження, зокрема і в контексті змін Другої академічної революції. З огляду на означену актуальність, ступінь дослідженості й доцільність розроблення проблеми для проектування єдиного концептуального напрямку освітньої політики країни обрано тему дисертаційного дослідження: **«Тенденції розвитку університетської освіти в Україні (друга половина ХХ – початок ХХІ століття)»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційної роботи є складовою комплексних програм науково-дослідної роботи Інституту вищої освіти НАПН України «Концепція та методологія реалізації науково-дослідницької діяльності суб'єктів навчально-виховного процесу університетів» (2014 – 2016 рр.) (реєстраційний номер 0114U002516) та «Концептуально-методологічні основи проектування методів і засобів діагностики освітніх результатів у вищих навчальних закладах» (2011 – 2013 рр.) (реєстраційний номер 0111U000214).

Тема дисертаційного дослідження затверджена вченою радою Київського університету імені Бориса Грінченка (протокол № 3 від 22.03.2012 р.) та узгоджена у Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 4 від 24.04.2012 р.).

Мета дослідження: виокремити та обґрунтувати тенденції розвитку університетської освіти України періоду другої половини ХХ – початку ХХІ століття у контексті Другої академічної революції.

Відповідно до мети дослідження визначено такі **завдання**:

1. Схарактеризувати університетську освіту як історико-культурний феномен та визначити напрям дослідження.
2. Обґрунтувати теоретичні основи дослідження тенденцій розвитку університетської освіти.
3. Виокремити основні періоди розвитку університетської освіти в Україні у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття, схарактеризувати особливості кожного періоду та встановити тенденції.
4. Розробити (здійснити) класифікацію тенденцій розвитку університетської освіти.
5. Визначити тенденції розвитку університетської освіти України з урахуванням змін Другої академічної революції.
6. Окреслити особливості підготовки знанневої людини в умовах сучасної університетської освіти.

Об’єкт дослідження: університетська освіта як історико-культурний феномен.

Предмет дослідження: тенденції розвитку університетської освіти України періоду другої половини ХХ – початку ХХІ століття.

Хронологічні межі дослідження тенденцій розвитку університетської освіти в Україні охоплюють період другої половини ХХ – початку ХХІ століття (з 1959 року до 2014 року). Нижня хронологічна межа (1959 рік) визначається прийняттям Закону “Про зміцнення зв’язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР” від 17 квітня 1959 року, в якому виокремлюється перспективний напрям розвитку університетів як центрів зосередження наукової думки, в яких відбувається поєднання освіти та науки, фундаментальних і прикладних досліджень з подальшим їх упровадженням у навчально-виховний процес через навчальні

дисципліни. Верхня хронологічна межа (2014 рік) визначається прийняттям Закону України “Про вищу освіту” в редакції від 09 вересня 2014 року, яким окреслено розширення можливостей закладів вищої освіти через автономію вищих навчальних закладів, академічну мобільність, академічну свободу та рейтингування українських університетів і входженням їх до загальносвітових рейтингів. Зазначені часові межі співпадають з періодом Другої академічної революції (друга половина ХХ століття – дотепер), яка кардинально змінює та визначає розвиток університетської освіти в Європі та світі.

Концепція дослідження. Провідними концептуальними ідеями дослідження є: 1) функціонування вітчизняної університетської освіти є ефективним за умови врахування змін Другої академічної революції, яка за часом співпадає з хронологічними межами дослідження, наявних мегатенденцій, особливостей національної системи вищої освіти, зокрема університетської, та ознак феномену університету як когнітивної моделі всесвіту; 2) університетська освіта має конкретно-історичний характер і залежить від соціокультурного, історико-культурного та соціально-економічного рівня суспільного життя, рівня розвитку науки та освіти, запитів держави і суспільства щодо забезпечення ринку праці у високваліфікованих фахівцях, здатних швидко адаптуватися до змін.

Концепція дослідження містить чотири взаємопов’язаних концепти, які сприяють реалізації поставленої мети: *методологічний* (розкриває взаємодію загально– та конкретно-наукових підходів до виокремлення тенденцій розвитку вітчизняної університетської освіти в окреслений період), *історичний* (передбачає історичну ретроспекцію розвитку університетської освіти з визначенням та характеристикою періодів її розвитку в окреслених хронологічних межах), *теоретичний* (зумовлює виокремлення тенденцій розвитку університетської освіти як у межах визначених періодів, так і відповідно до здійсненої класифікації), *практичний* (окреслює розширення прикладного аспекту – продукування нового знанневого продукту в межах

виокремлених тенденцій розвитку університетської освіти для розв'язання окремих суперечностей).

Методологічний концепт уможливорює розгляд предмета дослідження на основі таких підходів:

– *цілісного* (характеризує об'єкт як динамічну структуру, розвиток якої визначається постійною зміною станів відносної рівноваги і нерівноваги її внутрішніх сил і тенденцій, які не завжди можна зрозуміти і тим більше вплинути на них ізольовано ¹),

– *системного* (передбачає вивчення об'єкту як системи з множинністю елементів і впорядкуванням системотвірних зв'язків між цими елементами),

– *синергетичного* (ґрунтується на положенні теорії спільної дії, що в залежності від ступеня відкритості системи взаємодіють між собою не лише у формі боротьби протилежностей, а й співробітництва),

– *комплексного* (для встановлення взаємозв'язків досліджуваного явища, врахування зовнішніх впливів, усунення випадкових факторів),

– *міждисциплінарного* (як основи для створення нового знанневого / інноваційного / креативного інформаційного продукту через переосмислення взаємозв'язків і взаємозалежностей між галузями знань, які сприймаються не як відокремлені, незалежні та непов'язані, а як різні прояви ноосферного знанневого утворення, що є проявом планетарної свідомості та нового планетарного мислення),

– *компетентнісного* (як відображення результатного (а не процесного) навчання для підготовки конкурентноспроможного на ринку праці випускника університету з упровадженням у його підготовку багатовекторних підходів до організації навчання і викладання),

– *діяльнісного* (для дослідження реального процесу взаємодії людини з навколишнім середовищем з метою розв'язання життєво важливих завдань

---

¹ Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження : Методологічні поради молодим науковцям / С. У. Гончаренко. – Київ-Вінниця : ДОВ “Вінниця”, 2008. – 278 с. – С. 76.

через інтерпретацію змісту власної діяльності дослідника),

– *культурно-антропологічного* (для збереження культурних традицій університетської освіти через розвиток особистості),

– *парадигмального* (для обґрунтування переходу від однієї парадигми до іншої в контексті суспільних вимог і трансформацій),

– *цивілізаційного* (для акцентування уваги на факторах (культура, свобода особистості, інтелектуальна діяльність, роль у суспільстві тощо), які визначають цивілізацію як культурно-історичну систему з притаманними ознаками (тип культури, роль людського фактору та суспільно-політичних інституцій у розвиткові соціальних процесів),

– *акмеологічного* (для виявлення закономірностей розвитку людських спільнот з метою формування зрілої особистості в умовах університетської освіти).

Методологічною основою дослідження є філософські положення теорії пізнання про єдність процесів, взаємовпливів та взаємозалежностей явищ навколишньої дійсності в конкретно-історичних умовах з урахуванням рівня соціо-культурного й історико-культурного прогресу суспільного життя; концептуальні положення системного аналізу теорії й практики педагогічних процесів; принципи науковості, цілісності, історизму, об'єктивності, що поєднує історичні, економічні, політичні, соціальні, культурні, освітні чинники; єдності історичного та логічного; наступності, системності; розуміння університетської освіти як суб'єкта історичного процесу, визнання університетської освіти як феномена, що сприяє розвитку особистості людини; принципи культурно-антропологічного, парадигмального та цивілізаційного підходів, за яких історико-педагогічні процеси аналізуються в контексті співвідношення, становлення і розвитку культури; діалектична теорія взаємозв'язку, взаємообумовленості і цілісності явищ об'єктивної реальності; принципи єдності теорії та практики; синергетичний підхід до розгляду системи вищої освіти як відкритої та здатної до самоорганізації.

Основою методології дослідження на філософському рівні є положення про нерозривний зв'язок культури і освіти; загальнотеоретичні і методологічні положення філософії щодо розвитку світоглядної функції, єдності теорії і практики; на рівні загальнонаукової методології – положення про тенденційність розвитку та ноосферизацію вищої освіти, що виокремлені на основі цілісного, системного, синергетичного, міждисциплінарного підходів; на рівні конкретно-наукової методології – концептуальні ідеї історико-педагогічного аналізу розвитку університетської освіти, виокремлені з урахуванням вимог комплексного та діяльнісного підходів і принципів сутнісного аналізу й єдності історичного та логічного; на технологічному рівні – методика проведення дослідження тенденцій розвитку вітчизняної університетської освіти в контексті змін Другої академічної революції.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань було застосовано комплекс взаємопов'язаних методів дослідження:

теоретичні: загальнонаукові – аналіз, синтез, індукція, дедукція, абстрагування, порівняння, узагальнення, систематизація, класифікація (для обґрунтування вихідних теоретичних позицій, систематизації поглядів і підходів з окресленої проблематики, визначення базових понять дослідження та вибудови понятійно-категоріального апарату); конкретно-наукові – історико-ретроспективний, історико-структурний (для систематизації історіографії досліджуваної проблеми, розроблення структури дослідження, характеристики становлення і визначення особливостей розвитку університетської освіти); конструктивно-генетичний, хронологічний (для створення періодизації розвитку університетської освіти в окреслених хронологічних межах); діахронний, проблемно-тематичний, праксиметричний (для дослідження прогресивних змін, виокремлення та визначення тенденцій розвитку університетської освіти в Україні та окреслення перспективних векторів її розвитку);

емпіричні: консультації, контент-аналіз стратегій, національних доповідей та інших документів щодо стану університетської освіти (для

відстеження об'єктивних і суб'єктивних оцінок фахівців стосовно виокремлення пріоритетних напрямів розвитку освіти в контексті національних, європейських і світових трансформацій суспільства); моделювання, проектування (для окреслення особливостей підготовки знаннєвої людини в сучасному університеті).

Джерельну базу дослідження становлять:

- *законодавчі та нормативні документи щодо розвитку вищої освіти України:* Закон України “Про освіту” (1991, 1996), Закон України “Про вищу освіту” (2002, 2014), Закон України “Про транскордонне співробітництво” (2004), національні програми (розвитку освіти, економічних реформ), національні доктрини, національні стратегії (розвитку освіти), концепції розвитку (неперервної освіти, університетів), національні доповіді, аналітичні доповіді, довідки та звіти; Біла книга національної освіти України (2009), Декларація Тисячоліття (2000), Цілі Розвитку Тисячоліття (2011, 2013), галузевий стандарт; постанови Кабінету Міністрів України, листи та накази МОН України; угоди про партнерство та протоколи до них; укази Президента України;

- *нормативні документи радянського періоду:* закони, постанови, накази, інструкції, резолюції з'їздів, рішення партії та уряду;

- *європейські нормативні документи, які визначають стратегічні пріоритети розвитку вищої освіти:* резолюції, комюніке, декларації, доповіді, довідникові документи;

- *нарративні джерела:* монографії, дисертації, підручники, статті тощо;

- *електронні ресурси національних бібліотек, науково-дослідних установ і провідних університетів України.*

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що:

вперше представлено класифікацію тенденцій розвитку університетської освіти за різними ознаками: *за регіоном розповсюдження:* мегатенденції (або глобальні тенденції), субтенденції, регіональні тенденції; *за рівнем*

встановлення пріоритетів розвитку та впровадженням (виокремленням) у процесі стратегічного планування і соціально-економічного розвитку: транснаціональні, національні, субнаціональні; за часовою тривалістю: наскрізні тенденції, локальні тенденції; за наслідками, які можна оцінити: позитивні тенденції, негативні тенденції, дискурсивні тенденції; за характерними ознаками: спільні тенденції, суперечливі тенденції; за динамікою прояву: прогностичні тенденції, динамічні тенденції, еволюційні тенденції; за ступенем підпорядкованості: головні, підпорядковані; за ступенем прояву: актуальні, потенційні;

визначено та схарактеризовано нові тенденції розвитку університетської освіти в умовах євроінтеграції, на яких раніше не акцентувалось уваги саме як на тенденціях: *трансграничності* (розширення можливості доступу до освіти за рахунок відкритих освітніх ресурсів, дистанційного навчання й інформаційно-комунікаційних технологій; створення мега-університетів); *політизації* (державна підтримка наукової та інноваційної діяльності університетів, багатоаспектності третинної освіти, прогнозування змінних потреб освітньої сфери; політичні рішення щодо фінансування діяльності університетів, диверсифікація прибутків); *інституціоналізації* (визначення профілів, пріоритетів, місії, інструментарію тощо – створення потенціалу суспільної користі університетської освіти); *консолідація* (об'єднання університетів з метою вирішення спільних проблем та стратегічних завдань; співпраця між урядами, закладами, студентами, співробітниками, працедавцями тощо); *комерціалізація* / або комерціалізація і конкуренція (рух інтелектуального капіталу щодо створення взаємовигідного для всіх учасників ринкового продукту із об'єктів інтелектуальної власності з метою отримання прибутку); *ноосферизації університетської освіти* (формування критично-інноваційного потенціалу університету та нового мислення людини в умовах університетської освіти) та *зростання соціальної відповідальності* (реагування на соціальні, економічні, наукові та культурні аспекти; формування глобальних знань для розв'язання глобальних проблем, розвиток

критичного мислення та активної громадянської позиції; інформованість, відкритість і прозорість діяльності закладу в рамках його автономії); репрезентовано український вектор розвитку університетської освіти;

удосконалено розподіл тенденцій розвитку університетської освіти періоду Другої академічної революції, які притаманні Україні: на рівні мегатенденцій, субтенденцій, локальних тенденцій; періодизацію розвитку університетської освіти в Україні в окреслених хронологічних межах з виокремленням притаманних кожному періоду особливостей та тенденцій розвитку: радянської доби (1959 – 1991 рр.); незалежної України (1991 – 2014 рр.) та етапів: поєднання освіти і науки (50-і – 70-і рр. ХХ століття); модернізації в епоху нестабільності (80-і рр. ХХ століття); інтегрування освіти, науки і виробництва (90-і рр. ХХ – 2003 р.); реформаційні процеси в умовах євроінтеграції (2004 – 2014 рр.);

подальшого розвитку набули: наукові положення щодо групування тенденцій (розвитку, оцінення, встановлення або отримання / вилучення, прояву); підготовки знаннєвої людини в умовах магістратури на засадах компетентнісного підходу; значення міждисциплінарності як основи продукування нового знаннєвого / інноваційного / креативного інформаційного продукту; сутності університетської освіти як історико-культурного феномену.

Практичне значення результатів дослідження полягає у тому, що його основні результати та висновки стали основою розроблення та впровадження в освітній процес ВНЗ: навчальних програм “Вступ до університетських студій”, “Університетські студії” (Сучасна університетська освіта), “Робота з архівними (історичними) джерелами”, “Моделювання освітньої та професійної підготовки фахівця”; змістових модулів навчальних дисциплін “Педагогіка вищої школи”, “Історія вищої освіти України”, “Основи педагогічної інноватики”, “Моделювання діяльності фахівця”, “Корпоративна культура”, “Порівняльна педагогіка” для магістрантів, “Історія педагогіки” (інтегрована), “Педагогіка” (інтегрована) для бакалаврів;

змістових модулів “Тенденції розвитку університетської освіти в контексті Другої академічної революції”, “Нормативне забезпечення університетської освіти в Україні”, “Декларація тисячоліття”, “Цілі розвитку тисячоліття, адаптовані для України”, “Глобальні Цілі Розвитку Тисячоліття в контексті сталого розвитку суспільства”, “Освітні технології” для слухачів підвищення кваліфікації (розміщено на платформі Moodle).

Матеріали дослідження залучались викладачами вищих навчальних закладів у процесі освітньої та освітньо-наукової діяльності, під час викладання дисциплін університетських, історико-педагогічних, порівняльно-педагогічних студій та у закладах системи післядипломної педагогічної освіти.

Теоретичні результати та наукові положення дисертаційного дослідження можуть бути використані для розв’язання науково-теоретичних і практичних завдань реформування університетської освіти, формування національної освітньої політики. Систематизовані та узагальнені положення, фактологічний матеріал, результати дослідження, апробовані в реальному освітньому процесі на магістерських програмах можуть стати основою для міждисциплінарних розробок в галузі університетології, освітології, сек’юритології та ноосферизації освіти.

Результати дослідження впроваджено в освітній процес Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка (довідка № 53 від 21.12.2015 р.), Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (довідка № 97 від 25.11.2015 р.), Львівського державного університету безпеки життєдіяльності (акт № 918/04 від 22.11.2015 р.) Донецького інституту післядипломної педагогічної освіти (довідка № 84/12-15 від 03.12.2015 р.), Українського Католицького Університету (довідка № 351/15 від 23.11.2015 р.), Ізмаїльського державного гуманітарного університету (акт № 1-7/985 від 20.11.2015 р.), Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка (довідка № 1957 від 20.11.2015 р.), Київського університету імені Бориса Грінченка (акт № 1015 від 04.11.2015 р.), Української інженерно-педагогічної академії (довідка

№ 106-04-105 від 23.09.2015 р.), Херсонської академії неперервної освіти (довідка № 01-23/352 від 25.06.2015 р.), у роботу Управління освіти і науки міської ради м. Дніпродзержинська (довідка № 01-08/80 від 19.11.2014 р.), Дарницької районної в місті Києві державної адміністрації управління освіти гімназії № 267 м. Києва (довідка № 65 від 28.05.2014 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійною науковою працею. У дисертації не використовувались ідеї та розробки, що належать співавтору. В опублікованих у співавторстві з М. Б. Євтухом наукових працях авторськими є [9] – ідея щодо продукування нового знаннєвого продукту, представлена через призму академічної чесності (нечесності), що безпосередньо пов'язано з питанням авторських прав і захисту інтелектуальної власності; проз'юмеризму та стресогенності, утвердженням парадигми людиноцентризму та аксіологічної парадигми управління; визначення освітнього лідерства та створенням системи меритократії; [10] – положення про формування людини нового покоління у контексті парадигми планетарного мислення XXI століття; [37] – особливості та напрями транскордонного співробітництва в університетському секторі освіти.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні та практичні результати роботи було представлено в доповідях і повідомленнях на конференціях, семінарах, читаннях, круглих столах різного рівня: *міжнародних* – “Людські цінності і толерантність у сучасному світі: міжконтинентальний діалог інтелектуалів” (Київ, 2011), “Сучасні стратегії університетської освіти: якісний вимір” (Київ, 2012), “Розвиток особистості в умовах трансформаційного суспільства” (Київ, 2012), “Проблеми емпіричних досліджень у психології” (Київ, 2012, 2013), “Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології” (Київ – Черкаси, 2012; Київ – Ялта, 2013; Київ – Кіровоград, 2014; Київ – Кам’янець-Подільський, 2015), “Modern problems of education and science” (Будапешт, Угорщина, 2013), “Педагогічна освіта і наука в умовах класичного університету: традиції, проблеми, перспективи” (Львів,

2013), “Ідеї академіка В.І. Вернадського та проблеми сталого розвитку регіонів” (Кременчук, 2013), “Цілі та результати освітніх реформ: українсько-польський діалог” (Київ, 2013), “Тенденції розвитку вищої освіти в Україні: європейський вектор” (Ялта, 2013), “Вища школа: інтеграція і співробітництво освітніх систем” (Черкаси, 2013), “Освітня політика держави: філософія, методологія, практика” (Київ, 2013), “Педагогические основы становления субъектности в образовательном пространстве: проблемы, поиск, решение” (Біробіджан, Росія, 2013), “Європейська інтеграція вищої освіти України в контексті Болонського процесу” (Київ, 2013), “Психолого-педагогічні засади діяльності фахівця: історія, теорія, практика” (Херсон, 2013), “1025-річчя історії освіти в Україні: традиції, сучасність та перспективи” (Київ, 2014), “Викладач і студент: умови особистісно-професійного зростання” (Черкаси, 2014), “Акмеологія – наука XXI століття” (Київ, 2014), “Pedagogy of 21st century: teaching in the world of constant information flow” (Budapest, Hungary, 2014), “Professional and Professionalism development: theory and practice” (Dobrich, Bulgaria, 2014), “Управління процесом кадрового забезпечення інноваційного розвитку вищих навчальних закладів України” (Київ, 2014), “Соціалізація і ресоціалізація особистості в умовах сучасного суспільства” (Київ, 2014), “Університет і лідерство” (Київ, 2014), “Ukraine – EU. Modern technology, business and law” (Kosice, Slovakia, 2015), “Компетентісно зорієнтована освіта: якісні виміри” (Київ, 2015), “Освіта як фактор формування людського капіталу та економічного розвитку” (Черкаси–Добрич, 2015), “Становлення та розвиток акмеології: теоретичні і прикладні аспекти” (Житомир, 2015), “Сучасні проблеми підготовки вчителя і його професійного удосконалення” (Чернігів, 2015), “Освіта для сталого розвитку: міжконтинентальний діалог інтелектуалів” (Київ, 2015), “Pedagogy and Psychology in the age of globalization – 2015” (Budapest, Hungary, 2015); *міжнародного тижня освіти* дорослих в Україні (2012); *всеукраїнських* – “Психолого-педагогічні засади діяльності вчителя: історія, теорія, практика” (Херсон, 2011, 2012), “Придніпровські соціально-гуманітарні читання”

(Бердянськ, 2012), “Особистість у просторі виховних проєктів” (Київ, 2012), “Традиції та новації сучасної освіти в Україні” (Сімферополь, 2013), “Перспективи розвитку освіти й суспільства в парадигмі синергетичного мислення” (Херсон, 2013), “Інноваційний розвиток освіти і науки: проблеми та перспективи” (Київ, 2013), “П’ять Сіверянські соціально-психологічні читання” (Чернігів, 2014), “Реалізація тенденцій управління впровадженням здоров’язберезувальних технологій в освітній простір України” (Київ, 2015), “Особистість в екстремальних умовах” (Львів, 2015), “IV Всеукраїнській науково-практичній Інтернет-конференції “Гуманітаний всесвіт: люди, ідеї, події” (Львів, 2015); *методологічних семінарах НАПН України* – “Компетентнісний підхід в освіті: теоретичні засади і практика реалізації” (Київ, 2014), “Інтеграція освіти і науки – необхідна умова інноваційного розвитку країни” (Київ, 2015), *обласних* – “Формування у дітей і молоді ціннісного ставлення до держави і суспільства: історія, реалії та перспективи” (Херсон, 2013).

Результати дисертаційного дослідження доповідались на засіданнях відділу інтеграції вищої освіти і науки Інституту вищої освіти НАПН України (2012 – 2015), докторських студіях та науково-методологічних семінарах на постійній основі Київського університету імені Бориса Грінченка (2014), засіданнях кафедри теорії та історії педагогіки Київського університету імені Бориса Грінченка (2012 – 2015).

Публікації. Основні результати дослідження висвітлено у 59 публікаціях автора (з яких 56 одноосібних), з них: монографій – 1 одноосібна, 4 колективні; статей у фахових виданнях України – 29 (з яких 2 у співавторстві, в електронному виданні – 1), статей у зарубіжних періодичних виданнях – 5 (з яких 1 у співавторстві), матеріалів конференцій і тез – 18 (з яких 2 – у зарубіжних виданнях), авторських одноосібних робочих навчальних програм, що видано друком – 2.

Кандидатську дисертацію “Розвиток політехнічної освіти у вищих педагогічних навчальних закладах України (XX століття)” захищено у 2007 році. Її матеріали у тексті докторської дисертації не використовувались.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, п’яти розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (615 найменувань, з яких 11 джерел іноземною мовою, 104 електронні інформаційно-освітні ресурси) на 77 сторінках, 5 додатків на 113 сторінках, 12 таблиць. Загальний обсяг дисертації становить 567 сторінок друкованого тексту, із них 362 сторінки основного тексту.

РОЗДІЛ I

УНІВЕРСИТЕТСЬКА ОСВІТА ЯК ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН

1.1. Феномен університетської освіти: історичний аспект

Університет як соціокультурний феномен має свою давню історію, традиції, трансформативно-оновлюючий потенціал для усіх сфер суспільства. Зрозуміти університет як соціокультурний феномен можна, виходячи з його функцій у суспільстві, які перетворюють університет на особливу цінність, дозволяючи йому реалізувати свою місію в будь-якому суспільстві. Зокрема, за М. Кастельсом: 1) університети історично здійснювали культурно-ідеологічний вплив на суспільну свідомість; 2) університети завжди були механізмами відбору та соціалізації панівних еліт; 3) діяльність університетів пов'язана з отриманням нових знань та проведенням наукових досліджень; 4) підготовка кваліфікованої робочої сили («професійний університет»). На думку П. Бурд'є, традиційною є функція університету, пов'язана з передачею культурного капіталу [569, с. 24]. Упродовж свого існування університет виступає інструментом соціальних змін в економічній, політичній, соціальній сферах.

Рівень соціально-економічного розвитку будь-якої країни відображає стан національної системи освіти не лише на сучасному етапі її розвитку, а й у минулому. Проте позитивні здобутки системи освіти без відповідної підтримки, конструктивного аналізу та прогнозування уваги досить швидко втрачаються на відміну застійних явищ. Це проявилось та підтвердилось в епоху науково-технічної революції, коли рівень освіти почав визначати здатність країн застосовувати у виробництві найновіші досягнення науки й техніки, а також забезпечувати можливість суспільству адаптуватися до нових соціально-економічних вимог. У світі постійно відбувається реформування систем освіти, особливо вищої, а з розвитком та поширенням інтеграційних

процесів у глобалізованому суспільстві це реформування набуває міжнародного характеру, що дозволяє широко використовувати світовий досвід.

«Освіта», якщо розглядати її як абстрактну категорію, що має велику соціальну значущість, – є прийнятий у суспільстві спосіб залучити майбутнє покоління до культури, надати молодим людям інформацію та знання, сформувати вміння, навички, компетентності, які необхідні як соціуму в цілому, так і ним самим, оскільки вони є членами суспільства. І, оскільки за своєю природою людина – істота діяльнісна, кінцевою метою освіти є підготовка її до певного виду діяльності [493, с. 5].

Історично форми та способи людської діяльності змінюються, зазвичай, ускладнюючись та удосконалюючись. Проте, треба чітко усвідомлювати, що всі зміни в характері людської діяльності, культурі соціуму, рівні необхідних знань, техніці значущих умінь визначаються рівнем цивілізації, якого вже досягнуто, обсягом накопиченого раніше знання, напрацьованими раніше стереотипами поведінки. Тому діяльність людини завжди лишається базованою на поведінкових, вмінневих та науково-методичних стереотипах її сучасності, «... на тому, чого людина навчена, її освіті» [209, с. 41].

Зважаючи на те, що впродовж майже дев'яти століть європейський університет був інституцією, яка насамперед пропагувала наукове пізнання, радикально він змінитися не може. Ніколи раніше університет не стикався з такими потужними викликами суспільства як сьогодні. Ті моделі, які створила, обґрунтувала та випробувала на практиці європейська інтелектуальна думка (гумбольдтівська (німецька), наполеонівська (французька), англосаксонська), вже не сумісні з сучасними вимогами, оскільки пропагують почуття вищості та винятковості, що й унеможлиблює їхню відповідність сучасному суспільству знань [452, с. 52], оскільки для нього характерним є висока динаміка ринку, інтелектуальна мобільність, встановлення інтенсивних контактів між вищою школою і суспільством, ідея освіти для всіх та освіти впродовж всього життя.

Останнім часом окремі дослідники дещо по-іншому трактують ці моделі. Зупинимося на більш сучасному їх розумінні [185; 274; 493, с. 7–10].

Французька модель (абсолютистсько-політична). Високий рівень розвитку університетської освіти у Франції, складність і розгалуженість її системної організації привели до виникнення неповторної структури підготовки кадрів. Наприклад, навіть у сучасній системі складно виявити чіткі відмінності між доаспірантськими та аспірантськими програмами, що є наслідком розв'язання історичних завдань університетської освіти країни у XVI – XVIII столітті. Багатоступеневий характер сучасної системи французької вищої освіти дозволяє синхронізувати її університетський та неуніверситетський сектори, сприяє кращій адаптації до економічної ситуації, надає більшій гнучкості. Докторантура не вимагає відвідування формальних занять, проте значну увагу приділяє науковій діяльності докторанта, зокрема проведенню досліджень, які фінансуються за рахунок грантів. Французькі наукові роботи відзначаються затеоретизованістю, що є наслідком освітньої політики кардинала Ришельє, впровадженням його соціально-педагогічної концепції, згідно з якою надлишок безвідповідальних носіїв вченості, дії та думки яких не співвідносяться з уявленнями про суспільне благо є згубним для держави. Тож освіта має носити частково політизований характер.

Німецька модель (мобілізаційно-реформаційна). Німецькі протестантські університети відчували гострий дефіцит легітимності ступенів, які вони присуджували, базову структурну недосконалість, деяку ізоляцію від університетського європейського католицького співтовариства. У рамках цієї моделі підготовки кадрів вищої кваліфікації вирішальну роль щодо напрямків досліджень відігравали ординарні професори, які відбирали із студентської молоді найбільш здатних до дослідницької роботи з метою продовження навчання на вищому рівні. Докторантура фактично перебуває в статусі інституції молодшого дослідника, оскільки докторант має обов'язково здійснювати викладацьку або / й дослідницьку роботу. Основними принципами німецького підходу щодо підготовки кадрів є: автономія

інститутів, які реалізують докторські програми; короткотерміновість програм; заданість змісту та передбачуваність результатів; інкорпоративна наукова соціалізація та публічність наукових практик.

Британська модель (еклектична). Особливістю цієї моделі є внутрішня неоднорідність системи університетської освіти, яка об'єднує заклади не лише з різними ідеологічними установками, а й заклади, що належать до різних епох розвитку університетської підготовки. Аспірант протягом трьох років виконує науковий проект. Докторська підготовка залежить від взаємовідносин докторанта (аспіранта) з науковим керівником. Класичний варіант докторської програми передбачає складання екзамену з теми дисертації та дослідницький блок, тобто консультування, рецензування роботи. Новий варіант підготовки кадрів – підготовка кадрів інженерного та технологічного профілів – має більш прикладний характер. Найважливішим компонентом є публічний захист дисертацій, що дає змогу забезпечити корпоративний і громадський контроль на фінальному етапі підготовки висококваліфікованих фахівців.

Американська модель (мобілізаційно-колоніальна). Виникнення університетів у північно-американських землях зумовлено трьома дефіцитами: структурно-організаційним, людських ресурсів та інтелектуальним. Особливе місце посідає переплетення державної та громадської структур: спроба узгодити високу якість і передбачуваність кінцевих результатів функціонування моделі з мінімально короткими термінами та швидкими темпами підготовки наукових кадрів; високу конкуренцію між учасниками докторських програм з забезпеченням режиму найбільшого сприяння для професійного розвитку, особистого зростання та наукових пошуків приводить інколи до несподіваних наслідків. Дослідницький блок тісно пов'язаний лише з навчальним: тільки успішне складання екзамену дає змогу розпочати роботу над власним проектом, який має стати докторською дисертацією, захист якої відбувається публічно. Загальна ефективність цієї моделі складає лише 50 %.

Системи освіти і виховання в державах Західної Європи і Північної Америки постійно підвищують свою ефективність, ґрунтуючись на національних історичних традиціях, специфіку, тип ментальності та ін. Британська модель базується на цінностях вільної освіти, національного характеру і вдосконалення особисті якостями джентельмена; шотландська – на цінностях корисного знання; німецька – інтелектуального дослідження, наукового пізнання і розвитку особистості; американська інтегрувала ознаки європейських національних систем, усвідомлення «величі демократичної батьківщини», поваги і любові до демократії й дисциплінуючого патріотичного імперативу [10].

Науковці [8; 115; 162; 185; 186; 261; 303; 390; 428; 568] спільно доходять думки, що джерелами сучасного університету є дві моделі: гумбольдтівська і ньюменівська. Університетська модель В. фон Гумбольдта (1809 р.) характерною ознакою мала єдність навчання та наукових досліджень; за Дж. Ньюманом (1873 р.) університет є місцем поєднання викладачів та учнів звідусіль, місцем спілкування та обміну думками через особистісну взаємодію на території усієї країни. Обидві моделі мають спільні ознаки: – інтелектуальний та моральний розвиток еліти; – уніфікація викладання, наукових досліджень та знань; – міжнародний обмін науковими знаннями і отримання знань.

Видатні мислителі світу наголошували на необхідності втручання університету в життя суспільства, реагування на вимоги сучасності та пропонування власного академічного вирішення нагальних питань. На початку третього тисячоліття університет повинен не лише передавати цінності тисячолітньої спадщини й допомагати у вирішенні наукових та освітніх проблем, а й брати діяльну участь у розв'язанні економічних, культурних і духовних питань. Основним завданням університету є (як і раніше) розвиток у студентів критичного творчого мислення, особистісної ініціативи, здатності й намагання до самоосвіти. Гумбольдт наголошував, що в університеті, де наукою займається чимало сильних, витривалих, молодих,

хода науки буде пришвидшеною та стрімкою. А істинний (правдивий) виклад науки можливий лише за умови постійного самовдосконалення викладача, його спроб по новому витлумачити старий матеріал. І саме тому в університеті можливими є нові відкриття [104].

Думки про необхідність підготовки в університеті «...носіїв перспективних практичних рішень на користь суспільства...» [185, с. 12-13] дотримується, зокрема, іспанський мислитель, письменник та філософ, один з видатних інтелектуалів ХХ століття Х. Ортега-і-Гасета. Університет, на його думку, в першу чергу є тією вищою освітою, яку повинна отримати так звана середня людина. Людина, передусім, має стати культурною і розвиватися паралельно часу, для чого в університеті розкриваються такі галузі: фізична картина світу (фізика), першопочаткові проблеми органічного життя (біологія), історичний розвиток людства (історія), структура і функціонування суспільного життя (соціологія), план світостворення (філософія) [365, с. 45]. По-друге, необхідно підготувати фахівця засобами безпосередніми та ефективними. У пересічного громадянина, і цей факт є справедливим в усі часи, немає потреби ставати вченим, він не повинен обов'язково присвячувати все своє життя науці. Тож висновок, який робить Х. Ортега-і-Гасет, такий: наука в прямому значенні цього слова (тобто наукове дослідження) не обов'язково має бути прямою функцією університету. Проте університет є невіддільним від науки і повинен включати елементи наукового дослідження у свою роботу. «Історичний досвід ... досвід нашого життєвого розуму ... має бути засвоєний у формі культури, щоб мати змогу існувати в теперішньому ...» [366, с. 11-12]. Університетська освіта має, на його думку, містити такі позиції: навчання інтелектуальним професіям; наукові дослідження та підготовка майбутніх дослідників [366, с. 30]; викладання культури як та / або системи життєвих ідей, які притаманні певному часу (періоду) [366, с. 34]; визначення дефіциту, обмеженості можливості навчатися як основи викладання [366, с. 41]. Саме ці аспекти визначають три функції університету: – передача

культури, – навчання професіям, – наукове дослідження та навчання нових людей науці.

К. Ясперс, німецький філософ ХХ століття, професор Гейдельберзького університету, виокремив чотири основні завдання університету: – дослідження, навчання й здобування певних професій; – освіта і виховання (відокремлена освіта вже не освіта, а тепличне вирощування далекої від реальності естетської інтелектуальності); – базоване на спілкуванні духовне життя (завдання може бути виконаним за умови спілкування мислячих людей); – космос наук (за своєю природою наука є цілим, а структура університету презентує сукупність наук) [602; 603].

Університет як соціальна інституція залишався цілісним утворенням протягом століть, незважаючи на організаційні, структурні та інші зміни. Magna Charta Universitatum (Велика хартія університетів, 1988 р.) затвердила статус університетів як методологічних центрів розвитку національних систем освіти і новаторів змін, зокрема зміни типів і видів університетів, зміни змісту освіти, впровадження інновацій тощо [609].

Початок ХХ століття, окрім філософських напрацювань щодо визначення ролі та місії університету, характеризується історико-аналітичними напрацюваннями в галузі університетської освіти. Тезово окреслимо значущі для розкриття нашого питання, ідеї Дж. Ньюмана, В. Вернадського, К. Тімірязєва щодо університетської автономії, ролі та місця університетів, свободи викладання та наукових досліджень тощо.

Основоположною ідеєю досліджень Дж. Ньюмена стало визначення місії університету як місця викладання універсального знання [350, с. 10], що засвідчує його мету як інтелектуальну (а не духовну) через поширення знання, а не його створення. Він вважав, що усі університети час від часу потребують оновлення (модернізації) через необхідність відповідати вимогам часу. Так, предметом університету є не часткове знання, а «культура інтелекту» [350, с. 15] як його характерна ознака на відміну від інших закладів освіти. Утверджуючи ліберальне знання (на противагу утилітарному) Дж. Ньюмен

пропагував знання як мету та ліберальні цінності – свободу й автономну індивідуальну поведінку, наголошуючи на ролі університету як джерела досконалості через утворення неповторного освітнього середовища [350, с. 6-8]. Відокремлюючи університети і академії, Дж. Ньюмен був переконаний, що університети створено для навчання наукам, а академії – для проведення наукових досліджень [350, с. 11].

На цивілізаційній ролі університетів наголошував К. Тімірязев, стверджуючи, що «... західна культура створила ще й особливі фактори цивілізації, нормальне функціонування котрих є ще менш зрозумілим без застосування свободи. Цими факторами були університети» [551, с. 19]. Наголошуючи на цінностях університетської автономії, він стверджував, що право університетського самоврядування є засобом для здійснення значно більшого блага – забезпечення одного з первинних джерел вільної думки – свободи викладання. Ці ідеї є абсолютно сумісними з ідеями Дж. Ньюмена. «Несумісність свободи та гідності університетського викладання з системою адміністративного заміщення кафедр прослідковується виходячи з порівняння з обмеженням свободи друкованого слова. ... Ця найгірша форма цензури застосована до університетської викладацької діяльності навіть не у формі покарання, а у більш шкідливій формі – формі попередження, що засвідчує втрату талановитих викладачів» [551, с. 18]. А наука, як і все у світі для свого розвитку вимагає свободи, яка здійснюється політично (академічна свобода) та в праві її поширення, праві навчати та навчатися [551, с. 476]. Щодо діяльності університетів, наголошується на трьох напрямках (відділах): науковий, навчальний та просвітницький [551, с. 416]. В університетах, вважав К. Тімірязев, мають бути забезпечені такі позиції: свобода викладання наукових ідей, право університетських колегій обирати своїх представників для забезпечення розумового та морального рівня представників університетської культури; кваліфікована адміністрація; вільне відвідування лекцій студентами; право слухачів обирати навчальні дисципліни; право

професорів мати своїх учнів [551, с. 451]. Кожна з цих позицій не втратила актуальності в умовах сучасного розвитку університетської освіти.

Підтверджуючи думку К. Тімірязєва про винятковість науки, В. Вернадський пропагував першість колосального зростання наукового знання та прикладного значення його в техніці й громадських формах життя, засвідчуючи цей факт у ХІХ та ХХ столітті [71, с. 242-243]. На його переконання, наука є глибоко демократичною, оскільки має джерелом силу розуму та глибину натхнення людської особистості, а за своїми результатами не пов'язана з визначеними формами суспільного ладу [71, с. 245]. ...Наукова, дослідницька робота завжди була необхідним елементом вищої освіти, що було результатом особистого складу його викладачів, оскільки «ті, хто міг найбільш повно передати слухачам науково відоме, були як раз тими людьми, котрі самі науково працювали. При будь-якій спробі систематично передати наукові дані мимоволі йшла в їх середовищі творча робота» [71, с. 260]. Випереджувальною час є ідея В. Вернадського про необхідність поєднання наукової організації з вищою школою, що знайшло в Україні впровадження на початку ХХІ століття (створення науково-дослідницьких університетів). Передбачаючи глобалізацію (але не застосовуючи цей термін) та її наслідки, В. Вернадський наголошував на трьох загальних для всього людства обставинах: – розвиток знання та його наукову організацію; – демократизація суспільного та державного життя; – розповсюдження єдиної культури на всю земну кулю [71, с. 248].

Ідея університету як місця передачі й поширення знань, пошуку істини й формування наукового пізнання зіткнулася з ідеєю університету як простору для бізнесу та підприємництва. Створюються так звані корпоративні університети, тобто має місце тенденція перетворення університету на інституцію продукування прикладних знань. Прагнення академічних навчальних закладів до створення комерційних філіалів чи консорціумів, орієнтованих на отримання прибутку, концентрація зусиль на організації й проведенні прикладних дослідженнях – ці тенденції потребують невідкладних

змін у сфері університетської освіти. Девальвація академічних цінностей породжує проблеми кадрової політики, зниження якості навчання та викладання, які є магістральними для всіх університетів світу незалежно від їхнього статусу, географічного розташування, національно-культурної своєрідності та освітніх традицій.

Зазначене сприяє зростанню інтересу до дослідження витоків становлення університетської освіти як світової освітньої інституції, яка мала та має наднаціональний характер і виступає фактором цивілізаційного розвитку.

1.2. Становлення світової університетської освіти

Одними з найважливіших закладів освіти, що впливає на соціально-економічний розвиток суспільства, є університети. Починаючи з середньовіччя, людство користується таким інструментом цивілізаційного розвитку, як класичні університети. Класичний університет розглядають як когнітивну модель Всесвіту, де поєднані знання про цілісність буття, природні процеси та закономірності, теологічні, соціально-економічні, юридичні, історико-культурні, лінгвістичні, психологічні та інші феномени, серед яких живе людина. Університетське знання охоплює Всесвіт у всіх його масштабах та вимірах – від космічних систем до мікропроцесів, від глибокого минулого до перспектив і сценаріїв майбутнього розвитку [23]. Університет є центром генерації знання, спрямованого на розв'язання проблем людського життя.

Протягом історії структура університетів, напрямки їхньої діяльності неодноразово змінювалися, відображаючи не лише національно-історичні традиції та особливості, а й вимоги та потреби часу, його специфіку.

425 рік можна вважати роком відкриття першого університету. Цього року імператор Візантії Феодосій II видав указ, згідно з яким в столиці (Константинополь) утворюється вищий навчальний заклад «Аудиторіум», в штаті якого налічувався 31 професор: п'ять риторів та десять граматиків грецьких, три ритори та десять граматиків латинських, два юристи та філософ.

Усі вони були державними службовцями, тобто отримували платню з імператорської казни, а після 28 років служби виходили у відставку з високою пенсією, отримуючи почесні звання. Цим викладачам категорично заборонялося давати приватні уроки, а решті ж вчителів заборонялося створювати заклади на кшталт Аудиторіуму. Абітурієнт, вступаючи до університету, мав подати документальне свідоцтво про своє походження та стан батьків, вказати розряд наук, які він бажає вивчати та адресу своєї міської квартири. Одночасно службі правопорядку необхідно було наглядати за поведінкою студентів. Поступово Константинопольський університет монополізував право на вищу освіту, витіснивши решту провінційних вищих навчальних закладів. Згодом імператором Юстиніаном було закрито навіть Афінську академію, незважаючи на її авторитет у галузі філософії та велику популярність. Тим самим була встановлена державна монополія на університетську освіту. Частина інтелектуальної еліти країни емігрувала, переважно до Персії. У VIII столітті варвари спалили Константинопольський університет разом з викладачами та книгами. Але у IX столітті університет починає відновлювати свою роботу на чолі з ректором Левом Математиком (винайшов алгебраїчні записи чисельних величин символами-літерами). Тут викладалися тривіум, квадривіум і богослов'я, що стане звичним для всіх європейських університетів середньовіччя [209]. З XI століття вища школа починає готувати вищих світських та духовних сановників, що свідчить про злет культури та освіти зокрема. Спостерігається оформлений поділ університету на факультети. При імператорі Костянтині Мономахові у Константинопольській вищій школі виокремились філософське відділення та юридичний ліцей. Вступити до університету міг усякий бажаючий за наявності початкової освіти та здатності до навчання. У XII столітті вища школа втрачає світський характер і повністю підпорядковується церкві. У 1204 році Аудиторіум назавжди припиняє своє існування, оскільки Константинополь було розгромлено хрестоносцями [493, с. 20-21].

Таким чином, було втрачено більшість надбання греко-римсько-візантійської цивілізації. Варварство зрештою перемогло культуру. Проте і опосередковано Візантія ще довгий час впливала на культуру Європи. У XIII столітті починається активна передача греко-римського філософського надбання на Захід, зокрема до Італії. Великий вплив здійснила Візантія і на розвиток просвіти на слов'янських землях, що пов'язано з іменами імператора Візантії Костянтина Багрянородного та Великої княгині Ольги, які й започаткували просвіту на Русі.

Другий за часом створення є університет Аль-Азгар (аль-Азхар), один з найстаріших мусульманських університетів, заснований у 972 році у Каїрі як мусульманська богословська школа. При Аль-Азгарі діє Ісламський жіночий коледж, Вищий інститут досліджень з арабістики та ісламу, Вищий інститут мови та перекладу [95, с. 23]. За іншими джерелами [605], університет заснований у 988 році Фатимідами при мечеті Аль-Азхар, цього ж року міністром Якуб бін Калясом було встановлено навчальний план, залучено групу викладачів (переважно з лекторів з основ шиїзму) та набрано студентів. Цікаво, що студенти з інших міст забезпечувались спеціальним житлом (рївак). Університетська система базувалась на залученні провідних викладачів (професорів) та заохоченні талановитих студентів стипендіями. Після зміни влади (скидання Фатимідів та прихід до влади Саладину) у 1171 році Аль-Азгар втратив статус університету та став освітнім центром при мечеті. Бібліотеку було частково розпродано та більшість її надбань знащено. У XIV – XV століття поряд з Аль-Азгаром було побудовано декілька медресе, які згодом увійшли до його складу. З 1517 року (входження Єгипту до складу Османської імперії) державна допомога зійшла нанівець, що спричинило занепад закладу, зокрема припинення діяльності медресе, хоча сам університет залишився центром викладання юридичних і богословських дисциплін та арабської філології на Близькому Сході. У XVIII столітті університет фактично перетворюється на центр традиційної освіти та науки [562].

Заслуговує на увагу, хоча і не є університетом, Колхідська (Фазиська) академія – вища філософсько-риторська школа, яка активно діяла у III – IV століття н.е. у Західній Грузії (околиці міста Фазис, сучасне місто Поті). І хоча вона була створена за зразком римо-еллінських закладів вищої освіти, її випускники стали першими викладачами римських та візантійських вищих шкіл [95, с. 172; 230].

Наявність у будь-якому регіоні вищих навчальних закладів в усі часи розглядалася як ознака високого рівня культури. В наш час традиційною є думка, що історія університетів розпочалася у епоху західноєвропейського середньовіччя. Проте, як зазначалося раніше, перший університет було відкрито у 425 році у Константинополі (Візантія).

Труднощі з точними датами утворення перших університетів пов'язані передусім з тим, що ці навчальні заклади не виникали як завершені інституції: процес їх становлення був розтягнутим у часі та відбувався шляхом об'єднання окремих шкіл у конгломерати (об'єднання, спільноти тих, хто прагне навчання, та тих, хто здатний навчити). З числа ранніх університетів такого об'єднання можна назвати Університет у Болоньї (Італія, 1119 рік створення) та Університет Парижа (Франція, кінець XII століття). Для цих та багатьох інших університетів (Університети в Оксфорді, Монпельє, Кембриджі, Саламанці, Падуї, Неаполі, Тулузі, Салерно, Орлеані – створені у XIII столітті) характерним було викладання семи вільних мистецтв, які склалися з дисциплін тривіуму та квадривіуму, що вказує на їх змістову та дидактичну прив'язаність до античної та візантійської системи знань. Серед неєвропейських університетів відзначаємо Каїрський університет «Аль-Азгар», в якому частково збереглося грецьке та римське наукове знання [493, с. 20].

У 1155 році імператор Священної Римської імперії Фрідріх Барбаросса видав едикт, в якому декларував набір свобод, гарантованих університетам, ступінь їх автономії, регулював становище учнів та викладачів. Цим актом кодифікувалося та формально легітимізувалося звичайне право для

навчальних закладів, що сприяло розвитку університетської освіти. Проте зазначимо, що ще у 333 році у Візантії лікарі та професори вільних мистецтв разом з сім'ями були звільнені від муніципальних обов'язків з метою надання ним необхідної свободи для заняття науками і мистецтвами та для навчання інших [209, с. 46; 493, с. 23].

Характерною особливістю середньовічної культури європейських країн тривалий час була двомовність (одночасно з народними мовами вживалась латина як мова розвитку науки і культури). Розвиток культури в Європі XV – XVI столітті, як перехід від середніх віків до Нового часу на основі кращих традицій античного мистецтва і літератури, називають Ренесансом (Відродженням, епохою гуманізму). В українській культурі епоха гуманізму визначається другою половиною XVI – XVII століть. Саме цей період є третім у розвитку західноєвропейської системи освіти – активне поширення університетської освіти та викладання у школах підвищеного типу вільних мистецтв: гуманітарний тривіум (граматика за античними підручниками з поетичними текстами, риторика за трактатами Цицерона, діалектика з коментарями логічних трактатів Аристотеля) і частково математичний квадрівіум (арифметика, геометрія, астрономія, музика). На теренах сучасної України така школа разом з бібліотекою та скрипторієм (майстернею переписування книг) діяла, наприклад, і при Київському Софійському соборі [493, с. 23-24].

Західноєвропейські школи, кожна по-своєму, славилися викладанням тих чи інших наук. Шукаючи до вподоби знання, учні могли вільно переходити з однієї школи до іншої, за що й отримали назву бродячих чи мандрівних школярів, або вагантів. Школярська молодь тих часів, мандруючи Європою, шукала так званих «пристойних наук», зокрема мистецтва – у Парижі, гуманітарних наук – в Орлеані, права – у Болоньї, «медичних припарок» – у Салерно, магії і теології – у Толедо. Мандрували не тільки ваганти-студенти, а й викладачі: магістри та доктори. Вони змінювали місце викладання, популяризуючи свій предмет та авторитет, з одного боку, а з

іншого – уникаючи тиску й конкуренції з боку міської влади та зверхнього ставлення духовенства, зокрема єпископів. Саме так було започатковано мобільність студентського та викладацького складу, що сприяло покращенню якості освіти, розширенню автономії закладів освіти та наукової свободи [493, с. 24].

На рубежі XII – XIV століть у Західній Європі поступово зростає кількість універсальних закладів на кшталт вищої школи, в яких зосереджується молодь, що прагнула здобути знання з різних дисциплін. А з числа викладачів виділяються талановиті вчені, які стають великою притягальною силою для студентів. Для захисту своїх прав від міської влади та вищого духовного кліру учителі-бакалаври й школяри-спудеї об'єднувалися у своєрідні корпорації – перші університети: в Італії – Болонський університет (1119 р.), Неапольський (1224 р.), Римський (1303 р.); в Англії – Оксфордський (XII ст.), Кембріджський (1202 р.); у Франції – Монпельє (1180 р.), Паризький (Сорбонна, 1257 р.); в Іспанії – Сієнський (1240 р.). Згодом виникли Празький (1348 р.), Краківський (Ягеллонський) (1364 р.), Віденський (1365 р.), Гейдельберзький (1386 р.), Ляйпцизький (1409 р.), Віттенберзький (1502 р.), Кенігсберзький (1544 р.), Страсбурзький (1567 р.), Львівський (1661 р.) та інші. Усього у період XIII – XVIII було засновано 50 університетів [493, с. 25].

Структура середньовічних європейських університетів була майже однорідною – чотири факультети: «вільних мистецтв», медицини, права і теології. Перший факультет (артистичний, або мистецький) вважався підготовчим, на якому студенти опановували «сім благородних наук», що складало підстави для вступу на інші, «вищі» факультети. Основну увагу приділяли студіюванню філософії та діалектики, які «спонукали розум та пристрасті до бродіння». Саме тут зароджувалися новаторські течії, йшла боротьба за автономію раціонального мистецтва та звільнення науки від впливу теології, формувалися нові суспільно-політичні та ідеологічні концепції, які поширювались територією Київської Русі.

Організація західноєвропейських університетів нагадувала цех середньовіччя: школярі – учні, бакалаври – підмайстри, магістри і доктори – майстри. Вперше ступінь доктора наук став присвоювати Болонський університет (1130 р.), потім Паризький (1231 р.) [95, с. 100]. Така корпоративна організація міцно об'єднувала цих людей в єдиний вчений стан.

Ідеї Відродження, гуманізму, частково Реформації і контрреформації приходили в Україну через Чехію, Словаччину й Польщу. Соціально-політична та економічна ситуація вимагали появи високоосвічених людей – учителів, лікарів, юристів, дипломатів, перекладачів, письменників, художників, професіоналів-музик та ін. Українська молодь через брак власних середніх та вищих навчальних закладів здобувала освіту за межами батьківщини – в університетах Італії, Франції, Німеччини, Нідерландів, Чехії, Польщі, інших країн, про що свідчать списки студентів і магістрів таких університетів як Болонський, Падуанський, Празький, Краківський, Віттенберзький, Грейсфальдський, Ростоцький, Базельський, Паризький, Віденський та багатьох інших [309, с. 34]. Пріоритет мала молодь, яка досягала наукових ступенів, – бакалаврів, магістрів і докторів наук, – примножуючи славу своєї вітчизни. Латина ж як мова тогочасної науки не була перешкодою для молоді з різних країн, а навпаки, сприяла інтернаціональному спілкуванню.

В Україні з відкриттям братських шкіл та Острозької академії в останній чверті XVI століття латинська мова вводиться як обов'язкова до програм навчання. Значну роль у розвитку культури XVII століття відіграла Замостька академія, заснована у 1595 році на кордоні між Малою Польщею та Західною Україною (місто Замостя), яка відзначалася високим рівнем викладання, вдало підбраною бібліотекою й прирівнювалась до університетів, передусім до Падуанського. Академія навіть мала право присуджувати наукові ступені [309, с. 44-47].

Варто приділити увагу тим, хто здійснював едукативний процес в тогочасних університетах. Професорсько-викладацький склад університету,

зокрема Краківського (як і багатьох інших), поділявся на кандидатів першого і другого розрядів, на бакалаврів, ліценціатів і магістрів мистецтв, які мали змогу отримати ступінь доктора. Кандидати, бакалаври і ліценціати читали по чотири лекції на тиждень. Магістри й доктори, окрім того, читали публічні лекції безкоштовно. Декан факультету переобирався кожний семестр; професорів обирали на вакантні місця за старшинством, талантом й заслугами в тій чи іншій науковій галузі. Після обрання, при вступі на посаду професор подавав на раду видрукований текст свого трактату, захищав його на загальному зібранні всіх колег і влаштовував для них бенкет. Молоді люди, які приходили здобувати вчені ступені, вчилися власним коштом, сплачували всі витрати, пов'язані з видачею дипломів докторів, а опісля безкоштовно читали публічні лекції або ж були викладачами в провінційних гімназіях, щоб здобути вищі ступені та надалі отримати вигідні місця й посади. Доктори юриспруденції, медицини та богослов'я, обрані на посаду, попрацювавши не менше двадцяти років на кафедрі, отримували почесні звання «батьків університету». Визнавалися дипломи, видані тільки своїм університетом, в іншому випадку належало витримати прилюдний диспут і захистити свою дисертацію повторно. В такому разі претенденти на посаду ставали лауреатами й читали хіба що одну лекцію на тиждень [309, с. 44-47; 493, с. 26-27].

Середньовічний університет дещо змінив зміст освіти, наслідуваний від античності. Як вважали Платон та Аристотель, завданням основ освіти, які містять початки елементарної граматики, літератури, музики та арифметики, є підготовка людини до вивчення математики та філософії. Подібне трактування значення цих дисциплін, або, як вони звалися раніше, «семи вільних мистецтв», тобто наук, достойних вільної людини, в римській системі освіти набуло практичної спрямованості, пов'язаної як з підготовкою в області права, так і до суспільного життя в цілому. Такий підхід унаслідувало й середньовіччя, адаптував його, головним чином завдяки працям Святого

Августина, до християнської догматики, передусім до священного писання як джерела мудрості, заснованому на вірі та любові до Бога [493, с. 27].

Дисципліни циклу семи вільних мистецтв значно відрізнялися від дисциплін, які вивчалися на старших факультетах. Цей цикл предметів відзначався різноманітністю та об'єднувався виключно пропедевтичною спрямованістю до наукових дисциплін і вивчалися на артистичному факультеті університетів: тривіум, або трипуття до мудрості (граматика, риторика, логіка) та квадривіум, або чотирипуття (арифметика, геометрія, астрономія, музика). До середини XIII століття перелік вільних мистецтв змінився, зокрема, до нього увійшли три філософії: натуральна, моральна та метафізична [270, с. 49]. Власне різноманітність дисциплін цього циклу зумовила нерівномірність розвитку як конкретних дисциплін тривіуму та квадривіуму, так і груп в цілому. Зокрема, протягом тривалого часу тривіум вивчався частіше за квадривіум; а у Парижі й Оксфорді граматика та логіка витіснили з тривіуму риторику, яка стала додатком до граматики, а граматика підпала під вплив логіки. У той же час у Болоньї та Падуї риторика була домінуючою дисципліною. Також цю різноманітність пояснюють відмінністю у взаємовідносинах факультетів мистецтв з вищими факультетами в університетах. До середини XIV століття Париж, і меншою мірою, Оксфорд і Кембридж були монополістами в галузі теології, тому в усіх північних університетах цикл мистецтв мав філософське спрямування з переважанням логіки старого тривіуму та трьох філософій, які доповнили старий квадривіум. Проте, якщо у Парижі більше уваги приділялося вивченню практичної та метафізичної філософії, то в Оксфорді – натуральної філософії. Право та медицина домінували в університетах південної Франції, Італії та Іспанії, відповідно викладання вільних мистецтв мало прагматичне спрямування: риторика виступала предметом, необхідним для вивчення права, логіка та натуральні науки вивчалися з позицій завдань практичної медицини. Внаслідок цього на півдні факультети вільних мистецтв ніколи не мали статусу, співвідносного зі статусом аналогічних факультетів Парижу та

Оксфорду, де останні домінували як в кількісному, так і в правовому аспектах. Водночас, відсутність у другій половині XIV століття у Болоньї, Падуї та Саламанці професорів-теологів дозволило позбавитися конфліктів між змістом природничих дисциплін факультетів мистецтв та теологією, що було типовим явищем, наприклад, для Парижу – провідного центра підготовки теологів [270; 493, с. 27-28].

Разом з тим, хоча стандарти вищої освіти було вироблено саме в університеті, він залишався одним з цілого ряду інших навчальних закладів тогочасної системи освіти, що діяли по обидва боки Альп та Піренеїв, на півдні та півночі Європи (у 1400 році університетів було всього 40). Відмінність університетів, передусім італійських, від решти навчальних закладів полягала в тому, що вони зберегли світський та громадянський характер освіти: серед дисциплін вільних мистецтв домінувала риторика, прерогатива навчання якої належала магістрам риторики, які викладали елементи вільних мистецтв, передусім граматики та логіки як основ риторики. Щодо теології, то її викладання залишалося прерогативою релігійних установ [493, с. 29].

Не зважаючи на відмінності викладання в різних університетах, всі вільні мистецтва виникли з однієї загальної системи знань, в розвиткові якої в середні віки можна виокремити два етапи: перший – пов'язаний з прямим наслідуванням стародавньої освітньої теорії та практики; другий – пов'язаний з переходом з середині XI століття на латину та появою нових філософських, медичних і природничо-наукових робіт, переважно грецького та арабського походження, до того часу невідомих середньовічному Заходу. Нове знання сильно вплинуло не лише на тогочасну науку, а й на університети, що сприяло радикальному перегляду змісту та розширення структури вільних мистецтв (і медицини), а багато християнських концепцій щодо природи світостворення та людини виявилися хибними та суперечливими. Відбулося переосмислення ставлення християнського віровчення до філософії, особливо до трьох філософій, в своїй основі ще аристотелевських, хоча й змінених арабськими інтерпретаціями. Християнське віровчення постало, таким чином, перед

необхідністю асиміляції університетськими факультетами нового знання (цей процес тривав до 1330 року). Об'єднавшись, старе та нове знання створило базу для виникнення факультетів вільних мистецтв [493, с. 29-30].

Першою з ряду цього циклу дисциплін стала граматики, яка повідомляла знання про форми мови, при вивченні якої використовували логіку, риторику та літературу, зокрема. Таким чином, граматики виявилася пов'язаною з іншими дисциплінами тривіуму. Стосовно логіки, то, як і граматики, до XIII століття вона розвивалася в основному ізольовано, на основі існуючого запасу текстів (спадщина Цицерона, Вергілія, Овідія та інших давньоримських авторів). Згодом на її основі, на відміну від граматики, вплинула логіка Аристотеля та термінологічна логіка, створюючи нові форми знання. Окрім того, логіка безпосередньо пов'язана з трьома філософіями та теологією. Риторика була найбільш оригінальною дисципліною тривіуму. З моменту свого виникнення, знаходячись під впливом трактатів Цицерона, вона так і не пройшла власного шляху розвитку, і в якості самостійної дисципліни ствердилася в Італії лише у XV столітті. В середні віки ця дисципліна була найаномальнішою серед усіх, оскільки все, що посилювало її статус за часів Римської імперії, зникло. Як наслідок, риторика потрапила в залежність від писемної культури та граматики. Збереглася вона в первісній формі лише південніше Альп: місцеві християни на чолі із Святим Августином самі навчалися риториці, оскільки, як вважав Августин, мистецтво переконання було необхідним для проповідників християнської мудрості [270; 493, с. 30-31]. Беручи до уваги всебічний розвиток логіки у XIII – XIV століттях та дещо обмежений розвиток граматики та риторики, вважаємо, що головні компоненти навчального тривіуму сформувалися до середини XII століття та в подальшому змінювалися мало. Саме в такому вигляді вони й були включені до програм факультетів мистецтв на початку XIII століття. Те ж саме можна сказати і про музику, як навчальну дисципліну.

Переклади, які трансформували курс вільних мистецтв у XIII столітті, було започатковано в X столітті в Іспанії, і саме завдяки ним Європа

познайомилась з арабськими цифрами та астрономією, що згодом і стала застосовувати. Іспанія стала основним постачальником арабських текстів після того, як була відвойована у мусульман. Іншими країнами з великими науковими надбаннями ісламського світу стали Сицилія та Візантія (Константинополь), південна Італія (Монтекассіно та Салерно) як місця перетину арабської, грецької та латинської культур, де вперше було перекладено арабські та еллінські медичні тексти. Тривалий час вважалося, що хронологічно переклади з арабської передували перекладам з грецької, проте ці переклади відбувалися практично одночасно [493, с. 31].

Історія трансформації факультету мистецтв у XIII столітті – це історія поступового розширення програм навчання та науки. Вивчення філософії Аристотеля, виключення з неї арабських частин, є лише частиною процесу, що охопив весь спектр аристотелівського та неаристотелівського знання. Головною заслугою Аристотеля стало створення загального теоретичного каркасу науки в рамках єдиного словника, визначення його як упорядкованого обсягу знань з власними принципами формулювання визначень і висновків. Саме Аристотель, ставши автором теорій всезагальної філософії та космології, які базувалися на метафізичній формі та змісті, стверджував якісну, нематематичну концепцію сущого, яка замінила, не на користь подальшому розвитку природничих наук, платонівську космологію. Одночасно він систематизував значні об'єми знань з тих галузей, які визнавалися в той час [270, с. 51-52]. Проте, хоча вплив Аристотеля на інтелектуальне життя в період середньовіччя був незрівнянним, багато чого лишилося поза межами цього впливу [493, с. 31-32].

В діяльності факультетів мистецтв варто розмежовувати офіційну частину, яка складалась з переліку дисциплін, обов'язкових для вивчення (церковний перелік), та дисциплін, які реально вивчалися. Таке відмежування особливо важливе, якщо йдеться про Париж, головний центр злиття мистецтв та теології. Однією з перших реакцій стала заборона у 1210 році публічних і приватних лекцій з натуральної філософії Аристотеля, коментарів до цих

праць, насамперед Авіцени. Її підтверджено у 1215 році папським легатом в уставах факультету мистецтв та у 1228 та 1231 роках папою Григорієм IX, проте в останньому випадку ці заходи супроводжувалися вимогою виключити з книг Аристотеля всі так звані помилки, щоб його праці можна було знову включити до переліку творів, які підлягають опрацюванню [270, с. 51-52].

Ці заборонні заходи стосувалися в основному Парижу, в той час як в Оксфорді відкрито вивчалися не лише тексти Аристотеля, а й нові тексти, без перекладу. В Університеті Тулузи, заснованому в 1229 році Григорієм IX, подібне вивчення ініціювало дискусію, що сприяло зростанню популярності цього навчального закладу. Офіційні зміни в Парижі наступили у 1255 році з появою нової програми для всього факультету вільних мистецтв, яка стала частиною загальної реформи програм навчання. Складений магістрами мистецтв, зміст програми спрямований на зміну існуючої практики швидкого прочитування навчальних текстів, наслідком чого стало неадекватне їх засвоєння. Внаслідок цього не лише головні роботи Аристотеля з натуральної філософії (включаючи метафізику), а також багато псевдоаристотелівських робіт було включені до навчального розкладу, що ознаменувало визнання Парижем нового знання. Майже так само відбувалося в Оксфорді, де суворих заборон на вивчення натуральної філософії, як у Парижі, ніколи не було. Перелік навчальних текстів зростав завдяки праці багатьох вчених того часу. Наприклад, Гроссетестом було перекладено Нікомахову етику, написано трактати з Біблії та теології; Роджер Бекон, віддаючи пріоритет математиці над логікою, розробив власний підхід до природничих наук. У логіці акцент переноситься на контекстуальне значення термінів з чисто формальних ознак, які знаходились у центрі уваги паризьких схолярів, де мистецтвам надавався абстрактний характер. Логіка в основному завжди домінувала на факультетах мистецтв, проте, якщо в Оксфорді її супутником була натуральна філософія, в свою чергу тісно пов'язана з математикою та астрономією, то у Парижі – філософія моралі та метафізика. Ці відмінності зазначені в офіційних програмах обох університетів. У Парижі одне з відомих згадувань щодо

вивчення математики та астрономії до 1350 року міститься лише в правилах прийняття присяги при вступі до англо-германської нації. У 1431 році з'являється робота Птолемея, відома як Альмагест (безіменна планетарна теорія), що відноситься ще до XIII століття та окремі інші роботи, переважно арабського авторства та польського перекладу [270, с. 51-52; 493, с. 32-33].

Поряд з офіційно рекомендованими текстами існувала і власна продукція факультетів мистецтв: велика кількість рукописів, трактатів, коментарів тощо. Оскільки факультети мистецтв були в основному факультетами для початківців, значна частина подібної продукції носила елементарний характер. Разом з тим, ці роботи були відправним пунктом для створення більш досконалих наукових і творчих текстів та трактатів середньовіччя. Еволюція навчальних текстів тісно пов'язувалась із структурою курсу навчання на факультеті, яка складалася з двох частин: перша давала право на отримання ступеня бакалавра, друга – магістра [493, с. 33].

Будь-яких свідоцтв існування формальних вимог щодо вступу на факультет мистецтв, які виходили б за рамки елементарного знайомства з латиною та рахунком, немає. Мінімальний вік для отримання ступеня магістра у Парижі становив 20 років. Тривалість навчання, як правило, складала 6 років, та могла змінюватися залежно від індивідуальних особливостей, зокрема, скорочуючись чи зростаючи на рік, а мінімальний вік вступників становив 14–15 років. В Оксфорді середня, або нормальна, тривалість курсу становила 7 років і залишалась незмінною протягом всього періоду середньовіччя, тоді як в інших містах термін навчання скорочувалися. І у Парижі, і в Оксфорді статус бакалавра можна було отримати навіть через чотири роки навчання, з яких перші два відводились на слухання лекцій та відвідування диспутів. У наступні два роки в диспутах необхідно було брати участь під керівництвом магістра, до якого слухач вступав на навчання, і у будинку якого він міг проживати (на відміну від студентських університетів в Італії, де магістри мешкали самотійно в якості членів своїх коледжів або гільдій). Лекції та

диспути визнавалися офіційними формами навчання та підготовки, хоча існували й неофіційні (класи для повторення матеріалу, приватне викладання та, напевно, заняття в університетських гуртожитках і коледжах в період пізнього середньовіччя) [270, с. 51-52; 493, с. 33-34].

Усі лекції на факультеті мистецтв, як і на інших факультетах, викладалися за офіційно визначеними текстами, котрі поділялися на магістерські (звичайні) та бакалаврські (загальні). Звичайні лекції були детальними та аналітичними, а їх зміст складався з першопочаткового прочитування магістром тексту, який вивчався, пояснень до нього, розгляду найбільш важливих пунктів і, зрештою, в разі необхідності, обговорення питань, які виникали в процесі його вивчення. Загальні лекції наближалися до переказу та доповнювали звичайні (які завжди читалися у визначений час – вранці), були частиною самопідготовки бакалаврів як учнів магістрів. Ці лекції, окрім професорів, могли читати й магістри (в якості екстраординарних) для розширення кола матеріалу, що пророблявся. Відповідно проводились магістерські та бакалаврські диспути, під час яких йшла дискусія за передбаченими програмою питаннями. Опонентами почергово висловлювались заперечення та судження, а наприкінці, як правило, магістр підводив підсумки. Самі диспути були двох типів: з логіки та математичних предметів або з тем, взятих з трьох філософій, однак на практиці, особливо в Оксфорді, домінували диспути в області натуральної філософії. У Парижі та Оксфорді студенти, що навчалися на курсі бакалаврів, на додаток до необхідності щоденно відвідувати звичайні лекції своїх магістрів-вчителів, повинні були бути присутніми на щотижневих диспутах, а приблизно через два роки брати в них безпосередню участь. В обох університетах участь у диспутах передбачала необхідність давати відповіді на заперечення. В англо-германській нації навчанням відповідям на такі заперечення відводилося два роки, відповідям же на питання – один рік. В Оксфорді на диспути з логіки відводився цілий рік перед тим, як учні переходили до «відповідей на питання»; суміщати обидва види навчання в один і той же час, на відміну від

Парижу, заборонялося. З іншого боку, в Оксфорді необхідність відповідати на питання на диспутах з логіки можна було замінити прослуховуванням більш тривалого курсу лекцій, хоча повного звільнення від таких відповідей не допускалося. Точний зміст та статус курсу «відповіді на питання» лишаються дискусивними. В Оксфорді учасник диспуту, який відповідає на питання, називався «запитуючим», а той, хто давав відповіді з логіки (третій рік навчання), – софістом, що дозволяло відрізняти студентів четвертого і останнього курсів навчання. В Оксфорді цей етап міг включати і дискусії з бакалаврами під час проходження ними завершального курсу; а у Парижі він тривав від весняного семестру (з Великого поста) до наступного Великого поста, коли зазвичай наступав час визначення (завершального етапу навчання), після чого слідували публічні відповіді під час диспутів під керівництвом магістра напередодні Різдва, що давало право допуску до визначення у наступному семестрі. У той же час в Оксфорді існував свій особливий порядок прийому на курс «відповіді на питання», що передбачав прийняття присяги та сплату всіх внесків, які супроводжували присвоєння будь-яких ступенів. Проте не зрозуміло, чи надавав цей порядок якогось особливого статусу чи був актом присвоєння статусу бакалавра. Можливо, курс «відповіді на питання» був на зразок попереднього іспиту до визначення, і ті, кого було прийнято, вважалися бакалаврами після складання випускного заліку, отримуючи тим самим дозвіл на читання лекцій за окремими книгами на факультеті мистецтв, що було головним обов'язком бакалавра. Більш того, в Оксфорді вони отримували право на таку діяльність вже в період визначення [270, с. 51-525; 493, с. 34-35].

В Оксфорді рішення про допуск до завершального етапу – визначення – приймалося чотирма магістрами-регентами (членами правління університету), призначеними факультетом мистецтв, безпосередньо перед початком весняного семестру; цей момент відповідав переходу на другу та вищу ступінь курсу, підготовчу до ступеня магістра. Кандидати повинні були заприсягти, що відвідали всі потрібні лекції та диспути, виконали всі необхідні справи, у

тому числі й відповіді на запитання, й підтвердити сказане свідцтвами магістрів та бакалаврів. Прийняті брали участь у щоденних дебатах з логіки у пообідній час протягом весняного семестру, за виключенням п'ятниць, які відводились для вивчення граматики. Диспути, таким чином, були підготовчим етапом до заключного – отримання ступеня магістра. У них приймали участь лише ті, хто лишився на факультеті мистецтв після завершення першої частини навчання, і вони відігравали ту ж саму роль, що й маістри, висловлюючи питання для обговорення або підводячи його підсумок, у тому числі й висловлюючи початкові заперечення на поставлене питання, в той час як відповідачі (зазвичай інший бакалавр або студент) пропонували свою відповідь. Після завершення заключного курсу (визначення) бакалавр проводив залишок цього (тобто п'ятого) року навчання та наступні два, беручи участь у дебатах маістрів та бакалаврів, а також поводячи так звані загальні чи ознайомлювальні лекції у пообідні часи за текстами, визначеними маістром-вчителем, тобто взятими з якої-небудь книги Аристотеля про природу; дві – з логіки та одну – з натуральної філософії. І хоча диспути проводилися в основному з логіки та натуральної філософії, в Оксфордських уставах є згадки і про вільні питання, проте до цього часу знайти їх сліди не вдалося, на відміну від факультетів теології. Наприкінці сьомого або восьмого року навчання навіть той, хто не пройшов визначення, міг бути представлений канцлеру своїм вчителем-маістром з метою отримання права на складання маістерських екзаменів. За цим актом слідувала низка представлених детальних показань під присягою набагато більшій кількості маістрів-регентів, які мали встановити, чи задовольняє кандидат необхідні вимоги стосовно моральних якостей та знань, вимагалось пройти також окремі тести. На додаток до оплати встановлених внесків та присяги про опанування необхідних частин курсу, включаючи читання оглядових лекцій, пошукувач мав дати згоду, що в наступні два роки він читатиме звичайні лекції на факультеті мистецтв та проводячи диспути (обов'язкове регентство). Такий порядок на факультетах мистецтв був,

вочевидь, зумовлений тим, що тут навчався найчисельніший та змінний контингент. Успішний кандидат отримував право складати екзамени на отримання ступеня магістра. Прийом у магістри, тобто отримання ступеня, проходив у вигляді церемонії, на яку запрошувалися персонально всі магістри-регенти. Церемонія складалася з двох частин: перша – проходила увечері того дня, коли читалися лекції, і зводилася до урочистого диспуту, в ході якого кандидат у магістри виконував роль відповідаючого на питання головуючого магістра-вчителя; друга – відбувалася наступного дня, коли кандидату вручалися відповідні регалії, і він вступав у свої права, проголошуючи коротку інаугураційну лекцію. Потім він головував на диспуті, під час якого обговорювалися, зазвичай, дві теми, ставлячи питання, висуваючи заперечення з кожної з них, підводячи підсумки обговорення. Так здійснювалися перші магістерські дії – читання лекцій та проведення дискусій, після чого кандидат ставав повноправним магістром – членом факультету мистецтв. У XIII столітті певного поширення отримала практика приватних уроків, які давали магістри, проте зміст їх суворо контролювався [270; 347, с. 42; 493, с. 35-37].

Одна з найбільш очевидних задач середньовічного університету полягала в тому, щоб дати своїм вихованцям знання та навички, які необхідні їм у релігійній чи світській діяльності. І, як свідчать результати аналізу кар'єр магістрів теології, ця задача в цілому вирішувалася успішно [347, с. 42]. Стосовно знаннєвої картини світу, вона формувалася під впливом теології. Основу середньовічного навчання складало уявлення про наслідування знання, яке полягало в усуненні всього, що виявлялося для нього чужим чи утруднювало розуміння матеріалу. При такому підході особливий акцент робився на коментуванні тексту, що вивчався. І з цієї точки зору більш доцільними для вивчення вважалися дисципліни тривіуму, ніж квадривіуму, який включав арифметику, музику, геометрію та астрономію. Вивчення дисциплін квадривіуму передбачало й елементи «дослідження», обмеженого демонстрацією інтелектуальних прикладів мислення, вкорінених у логіку та

риторику. Програма квадривіуму, як і тривіуму, виводилася із грецької філософії, послідовниками якої були Пліній та Варрон. Власне, сім вільних мистецтв сформувалися після того, як з дев'яти з них (за класифікацією Варрона) було виключено архітектуру і медицину [197]. Кінцевий же склад тривіуму та квадривіуму «канонізував» Марціан Капелла у трактаті «Брак Меркурія і Філології» [347, с. 42].

Середньовічні грецькі та єврейські енциклопедії, порівняно з латинськими, не дотримувались традицій європейських університетів, оскільки в їх основі були енциклопедії ісламського світу, які своїм корінням походили ще з традицій еллінської Олександрії. У числі авторів ісламської енциклопедичної традиції можна назвати ал-Кінді, який дослідив у IX столітті майже всю середньовічну науку, Авіцену (Ібн-Сіну) з його відомим у XI медичним трактатом «Канон», Аверроеса (Ібн-Рушда), який увійшов до історії під ім'ям Коментатора завдяки своїм багаточисельним коментарям до праць Аристотеля та інших філософів. Після того, як такі праці було опановано та засвоєно Заходом, все більшого розмаху починає набувати тенденція введення їх змісту у логіку латинських енциклопедій, навколо яких виникали наукові школи [493, с. 38].

Щодо підручників, якими користувалися у період пізнього середньовіччя, краще за все судити за університетськими статутами. Прикро, але статuti, які дійшли до нас, було створено після неодноразових та значних змін у програмах, викликаних новими перекладами з арабської. Завдяки роботам С. Х. Хаскіна [347, с. 42] відновлено текст, датований XII століттям, де було окреслено обриси університету, який складався з чотирьох факультетів. Передусім тут були представлені сім вільних мистецтв (самостійний факультет), потім – підготовка в галузі медицини, цивільного та канонічного права і теології.

Поширення квадривіуму у його найбільш широко представлений, по суті, некритичній, енциклопедичній формі пов'язано з роботою Некама, де можна знайти посилання на арабських та єврейських авторів. Сучасне прочитування

вихідних текстів дозволяє зробити висновок про те, що в них немає навіть початків самостійних наукових дисциплін: зовнішня систематичність викладення приховує відсутність передумов щодо систематичного розвитку наук квадривіуму. До робіт Олександра Некама варто звертатися і вивчаючи ранній період історії Паризького університету, в якому він, до речі, і навчався. На його думку, наприклад, для вивчення арифметики і музики варто користуватися працею Бетіуса, а при вивченні геометрії – Евкліда (Евклідові «Елементи» (Начала) було перекладено вже на початку XII століття) [421; 493, с. 38-39].

Основи програми квадривіуму для студентів факультетів мистецтв укладено у Північній Європі. На Іберійському півострові отримала поширення термінологія натуральної філософії Аристотеля, грецької та арабської математики й астрономії. Перший переклад з арабської на латину у Іспанії було зроблено у X столітті після імміграції сюди мозарабів з мусульманської Іспанії, а репутація Іберійського півострова як центра вченості діяла своєрідним притягувачем для науковців і викладачів, тому вчення, що тут формувалися, широко експортувалися. Варто відзначити, що наукова програма університетів Європи завинила Іспанії не лише перекладами з арабської. Іберійські автори взагалі відіграли велику роль в ініціюванні освітнього вибуху – іспанські переклади основного тексту ал-Харизми з арифметики (включаючи алгебру) та його арабські роботи спричинили створення серії робіт, які слугували університетам навчальними посібниками протягом понад трьох століть: їх використовували при викладанні простих дробів, системи індо-арабських чисел, арифметики шести десятих долів, що застосовували в астрономії. Ще один трактат, який відіграв надзвичайну роль у розвитку європейського наукового знання, пов'язаний з ім'ям Арзахеля. Йдеться про таблиці з Толедо, які підкорили всю Європу, та правила користування ними слугували для студентів важливим джерелом матеріалу з теорії тригонометрії та астрономії. Звичайно, Іспанія була не єдиним каналом, звідки до закладів освіти Європи проникали давньогрецькі та мусульманські

вчення [347, с. 42]. Варто пам'ятати, що мотивація багатьох з тих, хто вивчав у той час квадривіум, була пов'язана з астрологією – своєрідною системою віри та раціональності, що передбачала наявність непоганої математичної підготовки [493, с. 39-40].

З чотирьох складових квадривіуму музика протягом усього періоду становлення університетської освіти відігравала лідерську роль. Музика була тією другою математикою, «яка використовувалася для ... задоволення та слугувала Богам» [347, с. 44]. На думку Піфагора, музика – це засіб удосконалення душі. Вивчення музики було пов'язано з вокальною та інструментальною практикою, але у контексті шкільної освіти в ній превалював теоретичний елемент, в основі якого лежить теорія монокорду (навіть практична музика викладалася аналітичним шляхом, хоча про практику завжди відомо менше, ніж про книжкову теорію). Існує багато середньовічних текстів, присвячених викладанню музики, зокрема, піфагорійська теорія музики, викладена Бетіусом, засновувалася на арифметичній, геометричній та гармонійній пропорції чисел 6, 8, 9 та 12. Ці співвідношення вважалися автором найважливішими. Опанування музики включало в себе вивчення та застосування термінології, яка була надзвичайно складною і малозрозумілою [347, с. 45]. Проте з часом музичний запис, де використовувались літери для запису нот, вдосконалюється, що пов'язано значною мірою з початком використання числових дробів. Музику в університетах вивчали до XIX століття. Оскільки в курсі музики була арифметична складова, зрозуміло, що математика й астрономія могли вплинути на неї, і навпаки [493, с. 40].

Арифметику студенти вивчали, переважно, за роботами Бетіуса та Евкліда. Рукописи з арифметики знайдено в Оксфорді, Мюнхені, Берні, Відні, ними користувалися в університетах Центральної Європи. При вивченні текстів з типової програми мистецтв, в каталогах рукописів було знайдено декілька варіантів коротких конспектів та коментарі до них, які свідчать про стиль навчання та труднощі, з якими стикалися тогочасні студенти. Зараз ці

труднощі здаються дуже простими, наприклад правила простого складання, віднімання, множення та ділення чисел (хоча за умови сучасної інформатизації навчання та суцільного користування гаджетами ці дії викликають такі ж утруднення). З метою зацікавлення студентів університетів викладачами використовувалися ігрові елементи при викладанні арифметики [347; 493, с. 41].

При вивченні геометрії особливу увагу приділяли не стільки логічній побудові науки, завдяки якій передусім і виникли ті чи інші правила, скільки їх завчанню. Час, що відводився на вивчення курсу мистецтв, коливався у значному діапазоні: навіть в Оксфорді, де цей курс був одним з найтриваліших, формальне вивчення геометрії вимагало знання всього шести книг. Стосовно практичної геометрії, стикаємося з різноманітними джерелами теоретичної та практичної геометрії, яке у XII – XIII століттях мало вже не суто риторичний характер. Багато студентів вивчали праці Евкліда з метою підготовки до опанування астрономії, що й було взагалі метою навчання. В окремих трактатах з практичної геометрії викладались статика та оптика (практично єдина дисципліна, при викладанні якої враховувався досягнутий в цій галузі прогрес). Оскільки на той час відомими були не всі роботи Евкліда, Аристотеля, аль-Кінді, Птолемея, Плінія та інших з геометричних наук, єдність предмета було досягнуто значно пізніше. Зміст оптики корелювався з питаннями метафізичного та фізичного (здатності передачі, збільшення образу тощо), геометричного (рефракція та відображення, колір, око, райдуга) характеру. Надзвичайно важливу роль у викладанні оптики відіграли Гроссетест – перший канцлер і лектор Оксфордського університету (пов'язував виникнення матеріального всесвіту з дією світла), Р. Бекон (створив власну теологію творення) та Печам, завдяки яким став можливим розвиток оптики як науки у XIII столітті. Їхні праці вичерпали можливості середньовіччя в цій галузі і до XVII століття майже нічого не було додано [347; 493, с. 41-42].

Вивчення астрономії здійснювалося на основі найпростішого вигляду схеми Аристотеля, яка зводиться до наступного: концентричні сфери несуть планети, у центрі розміщений земний набір елементів. Такою була основа космологічного вчення і у середньовіччі. Найпоширенішим серед підручників середньовіччя з астрономії була праця Сакробоско, яка використовувалася до XVII століття включно, і присвячена сферичній астрономії та сферичній географії, проте вона не носила прогресивного знання. У бібліотеках Європи збереглися окремі видання цього трактату та коментарі до нього. До кінця XIII століття випускники мало знали щодо руху планет, навчання астрономії зводилося до навчання правилам користування таблиць Толедо та Альфонсина. Лише пізніше окремі праці були присвячені руху по довжині Сонця, Місяця, точкам перетину місячної орбіти, зовнішнім та внутрішнім планетам (ця доктрина базувалася на теорії Птолемея, проте його ім'я ніде не згадується), створенню астрономічного словника. Ця система пережила навіть систему Коперніка, яка змінила птолемеївську в університетах, що свідчить про існування такого фактора як університетський консерватизм. Напевно, серед дисциплін квадривіуму астрономію не розглядали з позиції практичної корисності, що включало проведення спостережень, реєстрацію та обробку отриманих даних з метою застосування тощо [347; 493, с. 42].

Варто зазначити, що ідеї, які виникали в будь-якому куточку Європи, поширювалися на весь європейський регіон. Зокрема, у бібліотеці Ягеллонського університету (Краків, Польща) зберігаються копії праць, що були написані у Оксфорді (Англія). Можливо, це пояснюється доволі тісними зв'язками між Краківським, Болонським, Паризьким та Оксфордським університетами у XIV столітті, діями мандрівних університетських вчених щодо поширення та розповсюдження знання, або діяльністю церковних діячів. Так чи інакше, та симбіоз монастирської та університетської культури в Європі – явище, в якому залишається багато незрозумілого сьогодні. Так само, як і феномен університету [493, с. 42-43].

Інформація, яку можна здобути з офіційних документів про середньовічні університетські навчальні плани, не дає змоги уявити процес викладання таких дисциплін як астрологія, геомансія (наука про властивості даної місцевості) та магія. Адже навіть якщо проблеми, пов'язані з цими галузями знання, офіційно не розглядалися, відомо, що вони цікавили багатьох студентів та викладачів факультетів мистецтв. Саме тому в деяких університетах (наприклад, в Орлеані, XIV століття), які мали доктринально сумнівну репутацію, створювалися астрологічні трактати, які вивчалися і в курсі астрономії. Окремі астрологічні ідеї були представлені і в книжках, присвячених астрології [347]. Практична значущість астрономії поцінювалась на медичних факультетах. Разом з тим і у Падуї, і у Болоньї заохочувалося вивчення астрології, оскільки лікарі середньовіччя вважали, що стан небес безпосередньо впливає на перебіг хвороби. Гарний лікар мав уміти розрахувати рух небесних тіл, і студенти-медики, які опанували це мистецтво, одразу ж входили до еліти своєї корпорації. Зауважимо, що медична астрологія не обмежувалась лише стінами університету. Окремі наукові праці у середньовіччі створювалися за межами університетів, зокрема праці Леонардо да Вінчі [493, с. 43].

До другої половини XIV століття в університетах Болоньї, Падуї, Саламанки факультети теології були відсутніми, як і професори теології, що викликало деяку напруженість на факультетах мистецтв, проте активно вивчалася астрологія. Приблизно таке саме становище було і в Кракові, проте тут астрономія була традиційно сильною. У Відні старші факультети були відносно слабкими. Париж був центром теології та діалектики, математика взагалі не входила до числа дисциплін, які підлягали вивченню. Падуя у XVI – XVII століттях відіграла роль міжнародного інтелектуального центру, зберігала кращі традиції наукової і водночас релігійної толерантності, була своєрідним мостом культурного єднання між Заходом і Сходом, католицьким, православним і протестантським світами. Сорбонна, хоч і готувала певний час претендентів на вищу духовну посаду, відіграла величезну роль у

спрямовуванні студентів усіх націй до наукової діяльності. До навчальної програми студентів старших курсів усіх європейських середніх і вищих освітніх закладів входило проведення як внутрішньо університетських так і публічних студентських диспутів. Основною метою диспутів було прославляння вищого навчального закладу, проголошення ідей патріотизму і гуманізму (переважно це стосувалося слов'янських вищих навчальних закладів). Замість екзаменів у класах філософії та богослов'я часто проводилися річні публічні диспути латинською мовою. Латина до XIX століття була мовою науки всієї Західної та Центральної Європи [493, с. 43].

Отже, університетська освіта як важлива та невіддільна складова вищої освіти склалася внаслідок високого рівня розвитку системи освітньої підготовки державних службовців, управлінців, військової еліти, юристів (Давня Персія, Давня Греція, Давній Рим, Давній Китай, країни Міжріччя). Першими центрами вищої (університетської) освіти слід вважати Константинополь, Каїр. В Європі створення та розвиток університетів як центрів освіти і науки починається лише у XII столітті. Усі вищі навчальні заклади у середньовічній Європі мали назву університету. Першими університетами керували студенти (схоляри), студентське братство наймало професорів, складало правила, за якими провадилося навчання та яких мали дотримуватися всі, обирали ректора – обов'язково студента. Такими були, зокрема, університети південної Італії (Феррар, Падуя). Проте решта університетів (Саламанка, Оксфорд, Кембридж) – це вже викладацькі об'єднання. Структура всіх європейських університетів була майже однаковою: до їх складу входило чотири факультети – підготовчий (артистичний, або факультет «вільних мистецтв»), медичний, юридичний та теологічний; обов'язково викладалися дисципліни тривіуму та квадривіуму. Перелік дисциплін, які входили до цих циклів зазнавав змін впродовж епохи середньовіччя та Відродження, проте значення їх як вступних (пропедевтичних) курсів, необхідних для вступу на інші факультети, залишалося тривалий час незмінним. Найбільшою популярністю

користувалися юридичні факультети – на них навчалося близько 50% студентів. Тривало навчання 5-8 років, на богословському факультеті – в середньому 15 років. Радикальний перегляд змісту та розширення структури дисциплін, які викладалися в середньовічних європейських університетах відбувся на зламі XII – XIII століття в зв'язку з появою Нового знання (завдяки філософським, природничо-науковим та медичним працям грецького та арабського походження, до того часу невідомих середньовічному Заходу) і тривав до середини XIV століття. Поряд з офіційно рекомендованими текстами для вивчення в університетах продукувалися і власні твори: коментарі, трактати, рукописи, які часто носили елементарний характер, проте стали базисом для створення наукових та творчих праць [493, с. 51].

Заняття проводилися зранку (читалися обов'язкові лекції, які відвідували майже всі студенти) та по обіді (заняття за бажанням). Основними формами навчання в університетах були лекції, диспути та дискусії, які сприяли розвиткові мислення та розумових здібностей бакалаврів та магістрів. Вважалося неприйнятним читати один і той самий матеріал з року в рік за конспектами, які написані раніше, та давати матеріал лекцій студентам під запис, що навіть було закріплено у статуті Паризького університету 1355 року [493, с. 51-52].

Стати студентом було досить просто: вступні іспити були відсутні, необхідно було сплатити вартість навчання, записатися до наукової школи університетського викладача та сповістити про це університетську владу. Незважаючи на легкість вступу, з десяти осіб лише чотири студенти завершували курс навчання, вчену ступінь здобував лише один. Випускники отримували такі варіанти подальшої діяльності після завершення навчання в університеті: 1) стати священиком, 2) працювати правознавцем, нотаріусом, лікарем, приватним вчителем, 3) продовжувати навчання і здобувати вчений ступінь [493, с. 52].

Університети прагнули посісти особливе місце в суспільстві – набути автономії: студенти не обкладалися митними податками, університети були

самокерованими інституціями, обирали власне керівництво, суд з громадянських та карних справ над студентами та професурою здійснював ректор університету. Посада ректора була надзвичайно почесною – він входив до складу офіційних делегацій, мав право допуску до короля та папи римського [493, с. 52]. Провідними університетами в галузі теології було визнано Паризький, Оксфордський та Кембриджський; права та медицини – університети Італії, Іспанії та південної Франції. Більшість університетів, зокрема італійські, мали світський та громадянський характер освіти. Саме університети стали центрами генерації наукового знання, розвитку європейської науки, що спонукало до утворення у XVII столітті наукових товариств: Лондонського королівського товариства, Паризької академії наук. Хоча, починаючи з XVI століття університети набувають характеру не наукового, а навчально-наукового закладу, готуючи не універсального вченого, а фахівця.

1.3. Розвиток університетської освіти в Україні (період середньовіччя – перша половина XX століття)

Відлік історії українського студентства і професури традиційно розпочинали з 1632 року, з часу заснування Києво-Могилянського колегіуму. На думку В. Микитася, це принципово не так [309], і відлік необхідно починати на два століття раніше, з початку навчання українських студентів в університетах Центральної та Західної Європи, де вони ставали не тільки студентами університетів, а й професорами і навіть ректорами (Павло Русин, Юрій Дрогобич). Студенти засвоювали і розповсюджували кращі традиції західноєвропейських навчальних закладів, вагантів-голіардів та впроваджували взірці освітньої системи на батьківщині [364].

Найпершим навчальним закладом вищого гуманітарного типу вважають Острозьку школу [3, с. 17-22] (Острозький греко-слов'яно-латинський колегіум, або Острозька академія, 1576 р.), яку було утворено за зразком західноєвропейських вищих навчальних закладів, але з православним

спрямуванням. Тут викладалися «сім вільних наук» – тривіум (граматика, риторика, діалектика) і квадривіум (арифметика, геометрія, музика й астрономія), але відсутність курсу богослов'я не давало цьому закладові освіти права називатися академією, тим більше університетом [493, с. 45].

Іншим навчальним закладом підвищеного типу в Україні була Львівська братська школа (1585 р.), де вперше було розроблено статут, який став прообразом статутів Луцької, Київської, Брестської та інших братських шкіл. Варто згадати Віленську братську школу та Віленський єзуїтський колегіум, який у 1578/79 рр. отримав статус академії. Ці навчальні заклади не вважалися закордонними ані в Польсько-Литовській державі, ані в царській Росії. Тривалий час Віленська академія складалася з двох факультетів – філософського (викладалися етика, політика, логіка, філософія, математика, фізика, поетика, красномовство, світська історія, географія, латинська, італійська, французька, німецька, англійська мови) і богословського (викладалися догматичне, полемічне, казуїстичне богослов'я, церковна історія, новий і старий завіти Біблії, давньоєврейська і грецька мови). Віленська академія давала ґрунтовну підготовку, необхідну для вступу до провідних західноєвропейських університетів [493, с. 45-46].

Велике значення для розвитку вищої освіти в Україні мала Київська братська школа (1615 р.), яка складалася з чотирьох класів: фари (початкових) і трьох «граматичних» – інфими, граматики і синтаксими, потім відкрилися класи риторики і поетики. Викладалися давньоукраїнська (руська), грецька, латинська, польська мови, піїтика, риторика, арифметика, геометрія, історія, музика, співи тощо [493, с. 46]. Широкий обсяг викладання дисциплін, намагання забезпечити школу кваліфікованими вчителями, що вже мали педагогічний досвід, гуманістичні засади, виховання у молоді громадянських ідеалів – патріотизму й національної самосвідомості, на думку В. Микитася, дає підстави твердити, що Київська братська школа частково вже відповідала вимогам часу та певним чином прямувала до отримання статусу вищої школи [309, с. 68].

За статутом Київської школи старші ієромонахи братства були наставниками, з їх числа призначалися ректори школи з обов'язковим викладанням «вищих наук», а також префекти, що опікували «елліно-латинські науки» (риторика, діалектика, історія, філософія). Учніське самоврядування дисциплінувало, спонукало до змагання за якість навчання, тим паче, що малочисельний педагогічний колектив не міг усе контролювати. Цей факт (малочисельність педагогічних колективів і самоврядування) є характерним для більшості західно-європейських шкіл середнього та вищого типу епохи середньовіччя і Відродження. У 1632 році Петром Могилою було улаштовано «гімназійон», або Лаврську школу на 100 осіб для засвоєння «вільних наук» грецькою, слов'янською і латинськими мовами, яку згодом об'єднали з братською школою та створено філософське відділення, що складалось з п'яти нижчих класів: інфими, граматики, синтаксими, риторики і піїтики, де викладання велося латинською та польською мовами. З часом систему навчання було якісно удосконалено за рахунок надання більш чітких форм. Адміністрація складалася з ректора, його заступника – префекта, суперінтенданта із викладачів; візитатора, сеньйора, директора і цензора – із студентів. Посада префекта нагадувала посаду сучасного проректора. Обирався він з числа професорів, що читали лекції у вищих класах (риторики чи філософії). Навчання у молодших класах проводили дидаסקали-вчителі, а в старших – професори. Професорами і викладачами були виключно вихованці колегіуму, які часто завершували та удосконалювали свою освіту в польських, литовських та інших західноєвропейських навчальних закладах. До другої половини XVII століття у Києво-Могилянському колегіумі перевагу надавали, як і в усіх західноєвропейських школах, латині – мові тогочасної науки. Без знання її в епоху середньовіччя та Відродження не можна було стати всебічно освіченою людиною, тому на вивчення латини зверталася особлива увага. У восьми класах колегіуму навчання тривало 12 років: чотири граматичні класи, класи поетики, риторики, філософії та богослов'я. Фару, чи аналогію вважали найнижчим, підготовчим класом, у якому вчили читати й писати

слов'янською, латинською та грецькою мовами. В інфімі починали говорити латиною, перекладали з латини на рідну мову і навпаки, писали екзерциції, або класні вправи, привчали до граматичного розбору. В класі граматики вивчали граматику, писали окупації, або домашні завдання, намагалися розмовляти латинською мовою. В синтаксисі, окрім граматичного розбору, викладалися основи катехізму, арифметики, нотного співу й інструментальної музики. Закінчення цього класу давало право переходити до поетики (піїтики) з однорічним терміном навчання. Риторика студенти вивчали також впродовж одного року, богослов'я – два, а згодом – чотири роки, що відповідало навчальній програмі тогочасних університетів. Філософський клас у Києво-Могилянському колегіумі вважався найвищим. Філософію поділяли на три основні частини: філософія мисленнева; філософія природна, або фізика; філософія божественна, або метафізика. Навчання носило переважно загальноосвітній характер: філологічна підготовка – знання мов, зокрема слов'янської, української літературної, грецької, латинської, польської, поетичне та риторичне мистецтво, класична грецька, римська та середньовічна література, історія, географія, філософія, богослов'я. Згодом було запроваджено курс російської, французької, німецької та давньо-єврейської мов, чисту та змішану математику (тригонометрія, фізика, астрономія, архітектура), класи домашньої та сільської економіки і медицини. Значне місце в процесі навчання відводилося мистецькій та музичній освіті [338; 372; 493, с. 46-47].

Приймали до академії молодь усіх станів з усіх регіонів України, Білорусі та Росії, що сприяло єднанню прогресивної молоді. Щорічно тут навчалось від 500 до 2000 студентів. Надаючи першочергового значення розвитку освіти в Україні, Петро Могила організував підпорядковані Києво-Могилянському колегіумові філіали у Вінниці (1634 р.), переведений у 1639 р. до міста Гощі на Волині, Кременці (1636 р.), Слов'яно-греко-латинську академію в Яссах (1640 р.). Згодом було відкрито колегії у Чернігові, Харкові, Переяславі, яким академія допомагала як своїм філіалам. Етапним для

української вищої школи і науки вважають 26 вересня 1701 року – день офіційного надання Петром I Києво-Могилянському колегіуму статусу академії, що прирівнювало її до західноєвропейських вищих шкіл. Академія підтримувала наукові зв'язки з провідними просвітницькими центрами у Європі, зокрема Краковом, Галле, Магдебургом, Константинополем, Віднем тощо. Впродовж майже 50 років Київська академія зберігали свою структуру, допускаючи лише незначні зміни чи доповнення, викликані потребами часу. Академія мала вісім класів: фару (або аналогію), інфіму, класи граматики, синтаксими, поетики, риторики, філософії та богослов'я. Навчання тривало 12 років: для нижчих класів по одному року, для філософії два і для богослов'я чотири або п'ять років. Вікового обмеження для учнів не існувало. Професори академії спонукали студентів шукати істину, впорядковувати логіку мислення, знаходити відповідні джерела пізнання. Раціональною була настанова не переводити у вищі класи ледарів, якого б походження чи стану вони не були, аби вони не займали місця достойних студентів. У першій половині XVIII століття Києво-Могилянська академія була на піднесенні, готувала висококваліфіковані кадри не лише національні, а й для всієї Росії, у тому числі для Російської Академії наук, які брали безпосередню участь в організації Московської Слов'яно-греко-латинської академії, Московського (1755 р.) та Петербурзького (1724 р.) університетів, Головного училища й Інституту педагогії в Петербурзі, численних російських семінарій та училищ. Вихованці Києво-Могилянської академії, будучи засновниками, ректорами, префектами, професорами і вчителями багатьох російських, українських, білоруських колегіумів, семінарій та училищ до останньої чверті XVIII століття відіграли основоположну роль у становленні середньої й вищої науки, культури і літератури слов'янських держав. Багато вихованців академії брали найактивнішу участь у державному та духовному управлінні імперією [338; 493, с. 48-49].

Складним і неоднозначним було становище академії в другій половині XVIII століття. З одного боку, адміністрація, професори й передова українська

громадськість намагалися зберегти колишню славу єдиного вищого навчального закладу України, покращити навчальний процес і матеріальну базу, підтримувати високу кваліфікацію викладацького складу на рівні Європи, а з іншого – академія поступово втратила світський характер і підпорядковується програмам російських духовних училищ з урахуванням особливостей навчальних процесів Московського і Петербурзького університетів. В останній чверті XVIII століття структура навчання в академії була такою: нижчі й старші класи «латинської граматичної школи», класи чи школи французької, німецької, єврейської та грецької мов; арифметика з малюванням; історія та географія; латинська риторика і латинська поезія; вітчизняна риторика й поезія; філософія разом з логікою, етикою, фізикою та метафізикою, і наприкінці – курс богослов'я. Така програма була дуже близькою до програм Московського і Петербурзького університетів. Кількісний склад професури в академії залишався мізерним, тому наставникам доводилося бути універсалами-енциклопедистами, викладаючи декілька дисциплін одночасно. Викладацький склад об'єднувався в академічну корпорацію, чисельність якої була в різні роки різною, але загалом невелика – від десяти до двадцяти осіб [493, с. 49].

Щодо Львівського колегіуму, у 1661 році польська влада реорганізувала його в університет з правом викладання усіх тогочасних університетських дисциплін і надання вчених ступенів. З часу заснування до 1773 року Львівський університет перебував у повному підпорядкуванні єзуїтському ордену. Навіть склад студентів поповнювався в основному за рахунок випускників єзуїтської школи, яка входила до складу університету та функціонувала як середня школа. В університеті діяло два відділення – філософський та теологічний, навчання на яких проводилося за програмами єзуїтських шкіл, які були розроблені ще у XIV столітті. Навчання в університеті закінчувалося отриманням наукового ступеня – ліценціата, бакалавра, магістра, доктора наук [286; 493, с. 49].

У 1773 році внаслідок офіційної ліквідації ордену єзуїтів і перерозподілу Польщі західноукраїнські землі увійшли до складу Австрійської монархії, в планах якої була реорганізація Віденського, Празького та Львівського університетів з метою підготовки професійних кадрів – вчителів, суддів, священників тощо. Як і всі середньовічні університети, Львівський мав чотири факультети з обмеженою кількістю студентів: філософський, юридичний, медичний і теологічний, де навчання проводилося переважно латинською мовою, хоча окремі дисципліни викладалися польською. Навчання в університеті мало переважно світський характер і було платним. Завершувалось навчання отриманням наукових ступенів – ліценціата, бакалавра, магістра, доктора [338; 493, с. 49-50].

Відомо, що у XVIII столітті постало питання про читання лекцій на філософському та богословському факультетах «русинською» мовою, оскільки готували священників переважно для місцевого населення. Так виник ліцей з богословським факультетом, де читалися дисципліни «русинською» мовою за скороченою програмою, за якою готували уніатських попів без надання вигідних парафій і вигідних посад у церковній ієрархії. Український інститут проіснував нетривалий час (було відкрито у 1787 році), проте вважався провідним у галузі гуманітарної педагогічної освіти. У 1805 році Львівський університет закривають, багато кафедр переводять до Краківського університету, а на базі університету створюється ліцей. Через десять років австрійська влада поновлює роботу Львівського університету як вищого навчального закладу [3; 379, с. 51]. Наголосимо, що Львівський університет діяв і продовжує діяти дотепер як потужний науково-освітній центр [192].

Україна в сфері підготовки фахівців високої кваліфікації поступово стає європейською державою. Порівнюючи структуру, організацію навчального процесу, перелік дисциплін, отримуваний статут, права та привілеї викладачів та студентів українських університетів з західноєвропейськими, засвідчуємо національні, регіональні та ментальні відмінності, які можуть бути

підтвердженням національних особливостей розвитку університетської освіти країни, базованої на європейських університетських традиціях з трансформацією й адаптацією їх до потреб нації та держави.

Зразками класичної університетської освіти XIX століття в Україні стали Харківський імператорський (1804 р.), Київський св. Володимира (1834 р.), Новоросійський (1865 р.) університети. Становлення університетської освіти пов'язано з початком освітньої реформи 1802–1804 рр. і відбувалось в центрах промислово розвинених регіонів. У 1802 році утворено Міністерство народної освіти, у 1804 році вийшов перший Статут Російських імператорських університетів та Статут навчальних закладів, підвідомчих університетам [379, с. 51]. Харківський університет (фундатор В. Каразін, перший ректор І. Ризький) мав у своєму складі чотири відділення – словесне, етико-політичне, лікарське (медичне) і математичне [406; 458, с. 7-9]. Київський університет (перший ректор М. Максимович) складався з філософського (з 1834 р.), юридичного (з 1835 р.), медичного (з 1841 р.) факультетів [465; 591]. У структурі Новоросійського університету (Одеського) (опікун Д. Княжевич) діяли три факультети – історико-філологічний, фізико-математичний і юридичний, з 1900 року відкрито медичний факультет [193].

Імператорський Університет св. Володимира було створено на базі перенесеного до Києва польського Кременецького ліцею та медичного факультету ліквідованого Віленського університету (м. Вільнюс). Власне приміщення у закладу з'явилося лише у 1942 році. Упродовж 1830 – 1860-х років університет був одним із центрів польського національно-демократичного руху, а в 1845 – 1847 роках тут розгорнуло свою діяльність Кирило-Мефодіївське братство. Пожвавлення науково-педагогічної діяльності в Київському університеті у другій половині XIX століття пов'язують із проведенням ліберальних реформ 1860-х років і запровадженням у 1863 році нового університетського статуту. У цей час розширено автономні права навчального закладу, відкрито 15 нових кафедр (чисельність яких зросла з 37 до 52), збільшилася кількість викладачів та

студентів. З російських і європейських університетів на роботу до Києва запросили нових викладачів, на кафедрах почали залишати талановитих студентів для здійснення наукової та педагогічної діяльності. Завдяки реформам Київський університет кінця XIX століття – це потужний навчально-освітній центр загальноєвропейського значення: значно зростає чисельність студентів, у тому числі іноземних (переважно поляків). При університеті налічувалося 45 навчально-допоміжних установ: 2 бібліотеки (наукова і студентська), 2 обсерваторії (астрономічна і метеорологічна), ботанічний сад, 4 факультетські клініки, 3 шпитальні та 2 клінічні відділення при міській лікарні, анатомічний театр та 9 лабораторій. Під час Першої світової війни частину університету було евакуйовано до м. Саратов (нині Російська Федерація) [465].

Розвиток університетів регламентувався вимогами внутрішньо-університетських і загальних Статутів Російських Імператорських університетів (1804, 1835, 1863, 1884 рр.) щодо структури і змісту діяльності, створення навчальних закладів і керівництва ними, визначення обов'язків і прав професорсько-викладацького складу і студентів, діяльності рад і правлінь університетів, форм зв'язків із закордонними навчальними й науковими установами тощо. Факультети мали кафедральну структуру з науково-предметними кабінетами та лабораторіями. При університетах утворювалися училищні комітети, музеї, науково-педагогічні товариства за галузями знань, видавництва, астрономічні обсерваторії, ботанічні сади [193; 379, с. 52; 406; 465]. Усі університети мали відмінності в організаційній структурі, специфіці навчального процесу, місії та ролі в регіоні, незважаючи на загальний статус «імператорський університет».

При Харківському імператорському університеті та Університеті св. Володимира у XIX столітті створено педагогічні інститути (1804 та 1834 роки відповідно), а згодом педагогічні курси, що підтверджує тезу про становлення вищої педагогічної освіти саме при університетах [379, с. 53]. Не зупиняючись докладно на педагогічній складовій (частково це було об'єктом дослідження у

авторському кандидатському дослідженні [532]), наголосимо, що право отримувати педагогічну освіту мали лише випускники університетів. З метою підвищення рівня педагогічної підготовки фахівців при університетах імператорським указом від 1850 року було створено кафедри педагогіки, а сама дисципліна стала завершуватися екзаменом як обов'язкова для вивчення (Університет св. Володимира). На початку 60-х років XIX століття право на навчання в університетах отримали жінки (хоча й не на всіх факультетах та відділеннях).

Вивчаючи розвиток науки, включаючи науку в університетах, К. Тімірязєв на початку XX століття констатував, що у «...смутні епохи 1848 і 1884 рр. забувались вікові перекази й університети, зберігаючи свою зовнішню оболонку, втрачали свій життєвий нерв – самоуправління. Слово збереглося, проте життя відлетіло, втрачалось історичне уявлення про університети як самокеровані колегії...» [551, с. 18].

Визначаючи світові провідні університети світу станом на 1900 рік за кількістю студентів та якістю викладання наводять такий рейтинг (представляємо у нисхідному порядку): – Паризький; – Берлінський; – Віденський; – Мадридський; – Будапештський; – Неаполітинський; – Мюнхенський; – Московський; – Нью-Йоркський; Кембриджський; – Лейпцизький; – Санкт-Петербурзький; – Оксфордський; – Празький; – Чиказький; – Единбурзький; – Туринський; – Манчестерський; – Токійський; – Філадельфійський; – Київський [588, с. 128].

У вищих навчальних закладах країни початку XX століття склались дві системи навчання: до 1905 року – курсова (перші два курси були загальними, з третього починалася спеціалізація, по завершенню четвертого курсу студент отримував свідоцтво про закінчення університету, для отримання диплому потрібно було скласти державні екзамени; кількість лекцій була незначною, їх відвідування необов'язковим, значна частина часу відводилась на самостійну роботу), з 1905 року – предметна (допускалась спеціалізація з першого курсу, якщо випускника залишали при університеті, він мав самостійно готуватися

до складання магістерського екзамену протягом двох років; після іспиту обов'язком було проведення пробних лекцій на визначену та вільну теми, що уможлиблювало затвердження на посаду приват-доцента) [43, с. 53-55].

Київський університет початку ХХ століття став осередком студентських виступів. У 1901 році його було закрито, другокурсників лишили на другий рік, першокурсників виключено, 183 студентів віддано до війська терміном на один – три роки [43, с. 50]. У 1902 році університет відновив свою діяльність: при вступі студентів видавали студентській квиток (заміна паспорта), огляд викладання та розклад лекцій, університетський устав. В університеті діяло чотири факультети: історико-філологічний, фізико-математичний, юридичний, медичний. За спогадами тогочасних студентів, юридичний факультет (готував адвокатів та чиновників) не вимагав відвідування лекцій, а екзамени можна було скласти за конспектами, які продавались недорого тут же на факультеті; медичний факультет передбачав активну роботу як в університетах, так і в клініках міста; історико-філологічний та фізико-математичний факультети, оскільки були небагаточисельними та надавали педагогічну підготовку, передбачали роботу кожного студента [43, с. 50-53].

Харківський університет є єдиним в Україні закладом, в якому навчалися і працювали три лауреати Нобелівської премії – біолог Ілля Мечников, економіст Семен Кузнець, фізик Лев Ландау. Університет вписав багато яскравих сторінок в історію українського національного відродження ХІХ – ХХ століть, дав потужний імпульс перетворенню Харкова на потужний науковий і культурний центр, освітянську столицю України, посідав вищі щаблі всеукраїнських рейтингів серед класичних університетів, добре відомий за межами України. З університетом пов'язане видання перших вітчизняних газет і часописів, створення перших наукових товариств. В університеті функціонує астрономічна обсерваторія (з 1808 р.), ботанічний сад (з 1804 р.), музей природи (з 1807 р.) та ін. [257; 406].

Імператорський Новоросійський університет виник на базі Рішельєвського ліцею (закритого навчального закладу для дворянських дітей), який менше ніж за тридцять років існування за структурою і змістом освіти наблизився до закладу університетського типу. Ініціював перетворення ліцею на університет М. Пирогов, в середині 1850-х років перебуваючи на посаді попечителя Одеського навчального округу. З часу відкриття Новоросійський університет став флагманом науки та вищої освіти, відігравав вагомий роль у суспільному житті міста та регіону. Значне місце в навчальній роботі університету займали навчально-допоміжні установи: викладацька та студентська бібліотеки, палеонтологічний та зоологічний музеї, астрономічна обсерваторія, ботанічний сад, гідробіологічна станція, лабораторії та кабінети. Активно діяли Новоросійське товариство природознавців, Історико-філологічне товариство при ІНУ та Одеське бібліографічне товариство, члени яких брали участь в організації та проведенні вітчизняних і зарубіжних наукових з'їздів. У перші роки діяльності статус університету визначали вчені, які згодом стали «золотим надбанням» світової науки, зокрема лауреат Нобелівської премії мікробіолог І. Мечников [193].

Офіційне відкриття Чернівецького університету (сьогодні Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, розташований у архітектурному ансамблі колишньої Резиденції митрополитів Буковини і Далмації (Резиденція), включений з 28 червня 2011 р. на засіданні 35 сесії Комітету Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО) відбулося згідно з указом імператора Франца Йосифа у 1875 році як єдиного вищого навчального закладу Буковини (перший ректор Костянтин Томашук) з трьома факультетами: православна теологія, правничий і філософський. Університет був не лише осередком науки і культури регіону, а й центром європейського слов'янознавства (з 1875 р. до 1940 р. діяла кафедра славістики, з 20-х років ХХ століття діяв спеціальний славістичний семінар). При університеті працювала Руська бібліотека (з 1885 р. до ліквідації її румунською адміністрацією у 1919 р.). Навчалися в університеті мешканці не

тільки Буковини, а й інших провінцій Австро-Угорщини і балканських країн. Студенти об'єднувались в корпоративні товариства (австрійські, українські, польські, румунські, західноєвропейські), які проводили просвітницьку діяльність серед різномовного населення. Офіційною мовою викладання і спілкування була німецька. Після окупації північної частини Буковини Румунією університет було оголошено румунським королівським декретом (12 вересня 1919 р.), за наслідками якого було закрито кафедру української мови і літератури (1922 р.). У 1933/34 н.р. румунські студенти в університеті склали дві третини від загальної кількості. Після приєднання північної Буковини до радянської України у 1940 році університет було реорганізовано у Чернівецький державний університет з українською мовою навчання і викладання, теологічний факультет було закрито, юридичний переведено до Львівського університету. На 1 жовтня 1940 року діяло в університеті 6 факультетів: фізико-математичний, геолого-географічний, біологічний, хімічний, історичний і філологічний з професорсько-викладацьким складом у 59 осіб. У 1945 році відкрили факультет романо-германської філології, у 1960 – загальнотехнічний. Протягом усього періоду діяльності університет приваблював видатних науковців і громадських діячів для роботи та розбудови нових напрямів діяльності (соціологічне правознавство, європейська історіографія, криміналістика та судова психологія, теорія економічного розвитку, національний фольклор Буковини, славістика, лексикографія тощо) [194; 589; 590].

Щодо діяльності Львівського університету у період ХІХ – першої половини ХХ століття (до 1939 р. – перерозподілу Європи та входження регіону до складу СРСР), зазначимо, що на його розвиток значного впливу мали події польського національно-визвольного повстання 1830 – 1831 років та революції 1848 року, активну участь у яких брала студентська молодь, та під час якого згорів університетський будинок з обладнанням, знищена його цінна наукова бібліотека (понад 51 тис. томів та цінних рукописів). Упродовж другої половини ХІХ століття відбувалося розширення університетських

приміщень. Вищим керівним органом університету того часу був академічний сенат, до компетенції якого входили питання університетського життя, організації навчального процесу, наукової роботи, присудження вчених ступенів, адміністративні справи. До кінця XIX століття в університеті діяло три факультети: юридичний, філософський, теологічний, з вересня 1894 року почав діяти і медичний факультет. Кожен з факультетів керувався колегіальним органом – радою професорів факультету. Кафедр у сучасному розумінні цього слова не було, поняття кафедра пов'язувалося з особою професора, який читав певний курс лекцій. В університеті діяли наукові заклади, або інакше інститути, які частково відповідають сучасному поняттю про кафедру чи кабінет. У вересні 1894 року утворено університетський архів, йому передано всі справи і книги, видані до 1848 року [192].

Право викладання в університеті, або доцентуру (*venia docendi*) отримували лише після здобуття звання доктора, проходження габілітації та затвердження Міністерством освіти у Відні. Студентство Львівського університету теж поділялось на певні категорії: звичайні студенти (ординарні), надзвичайні студенти (екстраординарні) та вільні слухачі. Зазвичай вільнослухачами були жінки, які відвідували лекції за домовленістю з викладачами. Навчання в університеті було платним, за винятком теологічного факультету. Крім плати за навчання, студенти сплачували таксу за іматрикуляцію (урочисте прийняття в студенти), платили за іспити, колоквиуми, семінарські заняття, право користування бібліотекою тощо. Існували студентські стипендії за рахунок пожертв приватних осіб. Студенти мали право вибору навчальних дисциплін. До 70-х років XIX століття навчання на всіх факультетах відбувалось переважно німецькою мовою, на теологічному – латиною; кілька дисциплін читали українською та польською мовами, з 1869 року польська мова спеціальним розпорядженням імператора була визнана офіційною. Після розпаду Австро-Угорської імперії Галичина була захоплена Польщею. Міністерство віровизнань і освіти Польщі 18 листопада 1918 року спеціальним розпорядженням оголосило, що бере

Львівський університет під свою опіку, і присвоїло йому ім'я польського короля Яна Казимира. Мовою викладання у навчальному закладі стала тільки польська, лише на теологічному факультеті окремі дисципліни читалися латинською мовою. Кафедри з українською мовою викладання були закриті. Протягом двох-трьох років було звільнено з роботи всіх професорів і доцентів української національності, українській молоді було обмежено доступ до навчання в університеті. Керівництво університетом відбувалося на основі Статуту університету (Статути 1924, 1929 і 1934). Керівним органом залишився академічний сенат на чолі з ректором. Розпорядженням Міністерства від 31 жовтня 1924 року філософський факультет було поділено на два окремі факультети: гуманітарний і математично-природничий. На початку 20-х років ХХ століття в університеті налічувалося 55 кафедр, 19 відділень, 6 клінік, 2 поліклініки, факультетська бібліотека, наукова бібліотека з університетським архівом, ботанічний сад. За кількістю студентів Львівський університет був одним з найбільших у Польщі. Було запроваджено принцип «*numerus clausus*», згідно з яким українці мали обмеження при вступі в університет (не більше 15 % від кількості абітурієнтів; поляки у цьому випадку мали не менше 50 %) [192].

За статтями таємного протоколу до угоди СРСР з Німеччиною від 23 серпня 1939 р. Західна Україна потрапила в зону впливу Радянського Союзу. 22 вересня у Львів увійшли радянські війська, з 26 жовтня 1939 р. у Львові проголосили запровадження Радянської влади [192].

За часів національно-визвольних змагань (1917 – 1920 рр.) було відкрито Київський український народний університет (5 жовтня 1917 р.) у складі трьох факультетів: історико-філологічного, фізико-математичного і права; Український державний університет (1 липня 1918 р.) у Кам'янці на Поділлі, переглянуто правила вступу до університетів України; в усіх університетах створено кафедри української мови та літератури, історії України та права. Три імператорські університети (Харківський, Київський св. Володимира, Новоросійський) було оголошено державними (30 липня 1918 р.).

Проводилась активна робота щодо відкриття університетів у Полтаві та Чернігові, порушувалось питання про організацію українського університету з двома факультетами: юридичний та історико-філологічний [379, с. 60]. Хоча кафедри педагогіки діяли в університетах з середини XIX століття, університетської педагогіки не існувало, і викладачі припускалися методичних помилок при читанні лекцій, що знижувало кількість зацікавлених у них студентів.

Після проголошення радянської влади в Україні (1919 р.) університети було повністю ліквідовано (1921 р.). А під час їх діяльності приймали до університетів за класовою ознакою та за рекомендаціями впливових осіб: з'явилися професори «червоні» та звичайні, або «старі» [275, с. 83], хоча вчені звання було скасовано, а захисти відбувалися умовно і мали назву «диспут».

В умовах сьогодення ставлення до професорів та здійснюваних наборів студентського контингенту наведемо слова Д. Ліхачева: «Також умовним був і поділ «умовної професури» на «червоних» і «старих» за ознакою – хто як до нас [студентів] звертався: «товариші» або «колеги». «Червоні» знали менше, але зверталися до студентів «товариші»; старі професори знали більше, але говорили студентам «колеги». ... Склад студентів був не менш строкатим, аніж склад «умовних професорів»: були ті, хто прийшов зі школи, проте в основному це були вже дорослі люди з фронтів громадянської війни ... були «вічні студенти» ... діти інтелігенції, у свій час виховувані гувернантками й вільно спілкуючись двома-трьома іноземними мовами» [275, с. 84]. Обов'язкового відвідування лекцій у той час не було, загальних курсів було обмаль, переважали так звані «спецкурси» на вузькі авторські теми. Частково ці позиції знайшли своє впровадження в діяльності університетів XXI століття.

Відсутність класичної університетської освіти призвела також до зменшення кількості наукових і професорсько-викладацьких кадрів, втрати університетських освітніх і наукових традицій та падіння загального рівня

вищої освіти, адже за весь період після закриття університетів їм не було знайдено рівноцінного замітника.

Університети в Україні відновили роботу лише у 30-х роках ХХ століття. На університети покладалося завдання забезпечення ВНЗ професорсько-викладацькими кадрами, що було стверджено Постановою про організацію діяльності державних університетів (1933 р.). З 1936 року заочну форму навчання закріплено законодавчо. У період ВВВ (1941 – 1945 рр.) три університети України було евакуйовано: Київський і Харківський – до Кзил-Орди (Казахська республіка), Одеський – до Байрам-Алі (Туркменська республіка). У зв'язку з військовими діями було скорочено програму навчання – в університетах вона становила три з половиною роки [236; 240]. У 1943/44 н. р. на території України діяло три університети, у 1944/45 н. р. – шість, у 1961 р. – сім. З 60-х років ХХ століття починається процес реорганізації окремих педагогічних інститутів в університети: Донецький педагогічний інститут реорганізовано в Донецький державний університет (1965 р.), Кримський – в Сімферопольський державний університет (1972 р.), Запорізький – в Запорізький державний університет (1985 р.).

Після проголошення незалежності України (1991 р.) процес реорганізації набуває обертів, практично всі педагогічні інститути, розташовані в обласних центрах реорганізовано у державні університети, а згодом у національні.

Висновки до першого розділу

Середньовічний університет як універсальний конгломерат, корпорація тих, хто хоче навчатися й тих, хто може навчитися, мав уніфіковану структуру і складався з чотирьох факультетів: молодшого, або артистичного (або семи вільних мистецтв), юридичного, медичного та теологічного. Середній термін навчання складав від 7 (на артистичному факультеті) до 15 років (на решті факультетів). Вступ до університетів не був обмеженим для охочих, але завершувало повний курс навчання не більше 10 % від загальної кількості

вступників. По завершенню курсу навчання надавалась ступінь бакалавра або магістра. Західноєвропейські університети відзначалися викладанням тих чи інших наук, і шукаючи знання до вподоби, студенти мали змогу вільно переходити з одного закладу до іншого до іншого, що є свідченням мобільності. Середньовічний університет зреалізовував завдання надання вихованцям знань і навичок, необхідних їм у релігійній чи світській діяльності, що виконувалось доволі успішно.

Університет напрацював моделі підготовки фахівців: від моделей відчуття вищості та цілеспрямованої підготовки еліти (гумбольдтівської (німецької), наполеонівської (французької), англосаксонської) через практико-орієнтовані німецьку (мобілізаційно-реформаційну), французьку (абсолютистсько-політичну), британську (еклектичну) та американську (мобілізаційно-колоніальну) до триєдності навчання, наукового дослідження і виховання. Власне університет історично пройшов такі моделі організації: університет студентів (корпорація з чотирма факультетами, вибором студентського ректора; студентським самоврядуванням), університет викладачів (система факультетів з централізованим навчанням, групуванням викладачів за дисциплінами, які викладають, та присвоєваними вченими ступенями), колегіальний тьюторський університет (де централізоване навчання, існування студентських об'єднань), коледж-університет (проміжна модель, орієнтована на централізацію навчання в окремих структурних підрозділах із загальним контролем). Джерелами сучасного університету є гумбольдтівська та ньюменівська моделі. Порівняно з середньовічними закладами починаючи з XVI століття університети набувають характеру не наукового, а навчально-наукового закладу, готуючи не універсального вченого, а фахівця. Незважаючи на таку трансформацію саме університети стали центрами генерації наукового знання, розвитку європейської науки, що спонукало до утворення у XVII столітті Лондонського королівського товариства, Паризької академії наук.

Становлення університетської освіти в Україні мало свої характерні особливості: порівняно з західноєвропейськими університетами українські заклади мали іншу структуру, організацію навчального процесу, кадрове забезпечення, що, однак, давало змогу продовжувати навчання в європейських університетах. Відзначимо провідні заклади XVII століття – Львівський університет та Києво-Могилянську академію як регіональні навчальні заклади з різним державним підпорядкуванням і, відповідно, абсолютно відмінними характеристиками. Зразками класичної університетської освіти XIX століття стали імператорські університети: Харківський, Київський св. Володимира, Новоросійський. На початок XX століття кількість університетів в Україні не зросла, хоча за часів Центральної Ради розглядалися проекти їх відкриття. За радянської доби університети як заклади вищої освіти було скасовано в Україні і відновлено їх діяльність лише у 30-х роках XX століття. Відзначимо різну підпорядкованість українських земель у XIX – на початку XX століття (Російська імперія, Австро-Угорська імперія, Польща, СРСР), що вплинуло на розвиток університетської освіти.

Здійснивши характеристику становлення та розвитку університетської освіти в окреслених історичних межах, визначили основні ознаки та тенденції її розвитку: в епоху Середньовіччя – автономію університетів гуманізацію та гуманітаризацію університетського знання; зміну змісту навчальних дисциплін відповідно до вимог часу, державних потреб та унормовуючих актів; світських та громадянський характер університетської освіти; двомовність закладів освіти; мобільність студентського та викладацького складу; в період XIX – першій половині XX століття – зміну систем навчання; обмеження доступу до вищої освіти; централізацію системи освіти; частковий занепад університетської освіти (закриття університетів в Україні); втрату університетської автономії; педагогізацію університетської освіти.

Класичний університет розглядаємо як когнітивну модель Всесвіту, де поєднані знання про цілісність буття, природні процеси та закономірності, теологічні, соціально-економічні, юридичні, історико-культурні, лінгвістичні,

психологічні та інші феномени. Протягом історії структура університетів, напрямки їхньої діяльності неодноразово змінювалися, відображаючи національно-історичні традиції й особливості, вимоги та потреби часу, його специфіку. У будь-який час і епоху університет виступає центром духовності, культури та генерації знання, спрямованого на розв'язання проблем людського життя.

Проведений аналіз розвитку європейської університетської освіти з акцентуванням уваги на вітчизняній університетській освіті, дав змогу виявити нові напрями подальшого розвитку університетської освіти й передбачити перспективи подальшої наукової розвідки – виокремити тенденції її розвитку.

Основні положення розділу опубліковано у таких наукових працях [493; 501; 502; 503; 533; 534].

Розділ II

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ

2.1. Міждисциплінарність як основа дослідження університетської освіти

Інформаційне суспільство, зокрема його теперішня стадія – суспільство знань, або знаннєве суспільство (К–суспільство) потребує фахівців, які вільно орієнтуються в цьому суспільстві та продукують новий продукт (новий знаннєвий продукт), завдяки якому країна, нація посідає високі позиції у загальних світових рейтингах, продукуючи нові технології як основу виробництва в інформаційному суспільстві, ґрунтуючись на дослідженнях, що ініціюють появу нового продукту.

Цивілізаційними викликами ХХІ століття, на яких варто зацентувати увагу вітчизняним працівникам системи вищої освіти, виокремлено такі: – невинна глобалізація, яка охоплює всі сфери суспільства і не лише взаємозбагачує і взаємоузележнює людство, а й загострює конкуренцію між країнами, народами, окремими громадянами в процесі їхньої взаємодії й географічної та економічної мобільності; – змінність, що прогресує в будь-якій сфері діяльності і ґрунтується на інноваційному типі розвитку; – демократизація й гуманізація сучасних суспільств з одночасним посиленням вимог до особистої компетентності та самодостатності людини; – формування нового цивілізаційного феномену – мережного (мережевого) суспільства через інноваційний розвиток інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) (В. Кремень, 2014) [246, с. 8-9].

Глобалізм передбачає переосмислення економічних, екологічних, комунікаційних, інформаційних та інших аспектів щодо їх природи й співвідношення з культурою та культурною сутністю техніко-техногенних процесів на рівні протистояння наднаціонального і національного. Таке протистояння виявляється і через встановлення лідерства: лідерства країн,

лідерства технологій, лідерства наукового знання у формі когнітивного / креативного продукту тощо. На жаль, для України, за словами В. Кременя, характерною є тенденція не тільки згортання виробництва власного когнітивного продукту, а й зведення його до місцевого рівня [247, с. 194].

Наукове дослідження як продуцент нового наукового продукту класифікують таким чином: теоретичне (фундаментальне), пошукове (теоретико-прикладне), прикладне (теоретико-експериментальне), наукова розробка (експериментальне) [221, с. 9]. Відповідно до логіки виконуваного дослідження [221, с. 18-21] можемо визначити наше як теоретичне, що вимагає застосування таких основних методологічних підходів:

– цілісного, який характеризує об'єкт як динамічну структуру, розвиток якої визначається постійною зміною станів відносної рівноваги і нерівноваги її внутрішніх сил і тенденцій, які не завжди можна зрозуміти і тим більше вплинути на них ізольовано [94, с. 76];

– системного, який передбачає вивчення об'єкту як системи з множинністю елементів і впорядкуванням системотвірних зв'язків між цими елементами;

– синергетичного, який ґрунтується на положенні теорії спільної дії, що в залежності від ступеня відкритості системи взаємодіють між собою не лише у формі боротьби протилежностей, а й співробітництва;

– комплексного, який є доцільним для встановлення взаємозв'язків досліджуваного явища, врахування зовнішніх впливів, усунення випадкових факторів;

– міждисциплінарного, використовуюваного як основу для створення нового знаннєвого / інноваційного / креативного інформаційного продукту через переосмислення взаємозв'язків та взаємозалежностей між галузями знань, які сприймаються не як відокремлені, незалежні та непов'язані, а як різні прояви ноосферного знаннєвого утворення, що є проявом планетарної свідомості та нового планетарного мислення;

– компетентнісного, застосовуваного як відображення результатного, а

не процесного навчання для підготовки конкурентноспроможного на ринку праці випускника університету з впровадженням у його підготовку багатовекторних підходів до організації навчання і викладання;

– діяльнісного – для дослідження реального процесу взаємодії людини з навколишнім середовищем з метою розв’язання життєво важливих завдань через інтерпретацію змісту власної діяльності дослідника;

– культурно-антропологічного – для збереження культурних традицій університетської освіти через розвиток особистості;

– парадигмального – для обґрунтування переходу від однієї парадигми до іншої в контексті суспільних вимог і трансформацій;

– цивілізаційного – для акцентування уваги на факторах (культура, свобода особистості, інтелектуальна діяльність, роль у суспільстві тощо), які визначають цивілізацію як культурно-історичну систему з притаманними ознаками (тип культури, роль людського фактору та суспільно-політичних інституцій у розвитку соціальних процесів;

– акмеологічного – для виявлення закономірностей розвитку людських спільнот з метою формування зрілої особистості в умовах університетської освіти) підходів.

Провідним визначаємо міждисциплінарний підхід, який є основою для створення нового знанневого / інноваційного / креативного інформаційного продукту. Традиційно виробництво знань до другої половини ХХ століття мало дисциплінарний характер і здійснювалось окремими дослідниками-науковцями, або колективами, які очолював науковець-дослідник. Сучасне знання має складний, інтегрований, міждисциплінарний характер і створюється через активну соціальну діяльність, що викликає необхідність співпраці різних галузевих установ і створення міждисциплінарних наукових лабораторій, які не є ізольованими від соціуму, а відповідно формується нового міждисциплінарного мислення. Як слушно зауважують розробники напряму освітологія, міждисциплінарне мислення швидко стає особливістю наукових досліджень внаслідок дії чотирьох потужних чинників: внутрішньої

складності природи та суспільства; прагнення дослідити проблеми та питання, які не належать одній дисципліні; потреби розв'язати проблеми, що постали перед суспільством; виникнення нових технологій [369].

В рамках однієї галузі знань (сфери господарства) складно створити новий продукт, оскільки інтеграційні процеси та тенденції в суспільстві досягли такого рівня, що дійсно новий продукт можна згенерувати лише на межі існуючих галузей знань. У загальному значенні термін «інтеграція» засвідчує тенденцію розвитку науки, яка проявляється в об'єднанні розрізнених елементів у цілісну систему, в синтезі знань, які диференціювались у відносно самостійні структури в ході дисциплінарного самовизначення.

Б. Манчул класифікує інтегративні тенденції на основі діахронічного і синхронічного підходів. Згідно з діахронічним підходом, інтеграція знання досліджується в історичному контексті розвитку науки, корелюючи з його ключовими етапами як реалізація тенденції переходу від диференціації до інтеграції наукового знання: предметно-дисциплінарний (класична наука), проблемно-дисциплінарний (некласична наука) і міждисциплінарний комплексний підходи (постнекласична наука). Відповідно до синхронічного підходу, який є позаісторичним, виокремлюють такі типи інтеграції наукового знання: 1) інтерактивний (мультидисциплінарність і кросдисциплінарність), який полягає в тимчасовій взаємодії між дисциплінами, інтегративний (інтердисциплінарність і трансдисциплінарність), який виявляється у стійкій взаємодії між дисциплінами з об'єднанням або корегуванням їхніх методів аж до виникнення нових дисциплін (відповідно горизонтальна і вертикальна інтеграцією); 2) внутрішньонаукова інтеграція (мульти-, крос-, інтердисциплінарність), інтеграція наукового і позанаукового знання (транс-, пара-, гіпер-, метадисциплінарність), в) інтеграція знання поза межами науки (не-, пост-, антидисциплінарність); 3) інтеграція в межах природничих або соціогуманітарних наук (біофізика, економічна географія), між природничими і гуманітарними науками (біоетика, соціобіологія), між науковим і

позанауковим знанням (езотерикою, релігією, мистецтвом, ін.); 4) інтеграція знання як відкритої, нелінійної, неврівноваженої, багатофакторної, цілісної, здатної до самоорганізації системи, що є предметом синергетики; 5) виникнення, на основі потсійно триваючих інтегративних процесів, нових форм і методів взаємодії (екстра–, інтра–, інфрадисциплінарність) (Б. Манчул, 2010) [294, с. 11-12]. Зазначене засвідчує міждисциплінарність як основу виникнення нових загальнонаукових методологій (системний, комплексний, інформаційний підходи, синергетика тощо).

Інтеграція знання сприяє активному виникненню нових наук, зокрема сек'юритології (науки про безпеку) [225], освітології (науки про освіту) [369], університетології (науки про університетську освіту як феномен) [281] та ін. Наприклад, сек'юритологія, як галузь інтегрованого знання, передбачає дослідження на межі природничих, технічних, медичних, аграрних, суспільних, політичних, воєнних наук та «специфічних наукових дисциплін з родоводом, що сягає до початків наукового пізнання дійсності» (Л. Коженевські, 2015) [225, с. 71]. Освітологія потребує розв'язання таких завдань, як цілісне «дослідження сфери освіти у різних площинах, вимірах, співвідношеннях, взаємозв'язках з метою виявлення закономірностей і тенденцій її розвитку; аналізування процесів, що відбувалися, відбуваються і будуть відбуватися в освіті з метою виявлення «точок біфуркації» та найбільш важливих чинників впливу на освіту з метою футурологічного прогнозування; опису та співставлення різних освітніх систем з метою виділення загальних характеристик та притаманних їм особливостей; прогнозування розвитку освіти, аналіз і вироблення принципів освітньої політики...» та ін. [369, с. 162].

Отже, на сучасній – неокласичній стадії розвитку науки [139] спостерігається зростання міждисциплінарних і комплексних проблемно орієнтованих досліджень, які змінюють традиційні межі між теоретичними і прикладними дослідженнями, фундаментальними і прикладними науками. Сучасне наукове дослідження набуває ознак міждисциплінарності і стає більш

актуальним завдяки новому розумінню цінності наукового знання, його значущості не тільки як інтелектуального надбання, а й як такого, що має проєктивний потенціал.

Вбачаючи міждисциплінарність основою для створення нового знаннєвого продукту в інформаційному суспільстві, виокремимо міждисциплінарні аспекти вивчення феномену університетської освіти для підтвердження утворення нового знаннєвого продукту у цій галузі.

Окремі аспекти створення нового знаннєвого продукту розглядалися в працях В. Андрущенка [6-9; 13], В. Кременя [243-249], М. Євтуха [139-144; 146-148], Н. Терентьєвої [144; 492] (саме у такому формулюванні проблематики), Н. Дем'яненко [115-116; 119], Т. Жижко [161-163], З. Самчука [436], О. Слюсаренко [457], інших науковців науково-дослідних установ країни, дослідницьких, класичних та галузевих університетів. Відповідно до науково-статистичних доповідей (В. Ковтунець, 2015; методологічний семінар від 22 вересня 2015 р., ІВО НАПН України) новий знаннєвий продукт на 2/3 продукується науково-педагогічним складом університетського сектору освіти, а на 1/3 – науково-дослідних установ, незважаючи на недостатнє фінансування наукових досліджень університетів та інших закладів вищої освіти.

Новий знаннєвий / інноваційний / креативний інформаційний продукт є результатом досліджень (як фундаментальних, так і прикладних), здійснюваних в рамках переважно теоретичного та винахідницького характеру, що пов'язане з недостатнім фінансуванням прикладних досліджень природничо-математичної та технічної галузі [418]. Інформаційне суспільство характеризується переосмисленням взаємозв'язків та взаємозалежностей між галузями знань, як сприймаються не як відокремлені, незалежні та непов'язані, а як різні прояви ноосферного знаннєвого утворення, що є проявом планетарної свідомості та нового планетарного мислення. Лише інтеграція взмозі репрезентувати креативний інформаційний продукт.

В інформаційному суспільстві знання стають безпосередньою продуктивною силою, що вимагає вміння застосовувати дедалі новіші знання, набуті впродовж життя, у власній практичній діяльності. Тобто людина повинна набути важливих компетенцій шляхом застосування знань, що дозволить їй знаходити рішення в будь-яких професійних та життєвих ситуаціях. Знання характеризуються різноманіттям джерел, базуються на глобальній інформаційній інфраструктурі та залежать від таких пріоритетних сфер людської діяльності як наука, технології, політика, економіка, культура та освіта. Знання вже не можна визначити в межах класичних дисциплін, вони стають комплексними, проблемно-орієнтованими та міждисциплінарними. Одночасно знання є індивідуальними та колективними, набуваючи синергетичного характеру.

Нові знання, генеровані наукою, підготовка високоякісного людського капіталу на базі якісної освіти, створення додаткових багатств виробничим сектором та бізнесом – невіддільні компоненти сучасного суспільства, побудованого на знаннях. Зростає роль методологічних, системних, міждисциплінарних знань людини, необхідних для раціонального оперування з різноманітними знаннями та гігантськими обсягами даних при розв'язанні нових, нестандартних проблем.

Закцентувавши увагу на дослідженні університетської освіти наголосимо на тих галузях знань, які безпосередньо чи опосередковано вивчаючи цей феномен у вузькогалузевих межах, продукують первинний новий знаннєвий продукт, на основі якого створюється креативний (інтегрований) інформаційний знаннєвий продукт. Первинним новим знаннєвим продуктом, на основі якого відбувається створення інтегрованого / міждисциплінарного / креативного продукту можуть слугувати монографічні дослідження, здійснені відділами науково-дослідних установ з визначеної проблематики. Оскільки феномен університетської освіти є предметом дослідження наукового колективу Інституту вищої освіти НАПН України, наголосимо саме на цих напрацюваннях у контексті виникнення та розвитку нової галузі

інтегрованого знання – університетологія (В. Луговий) [281]. Навіть короткий контент-аналіз окремих праць дозволяє стверджувати міждисциплінарність досліджень: Вища освіта України: стан та проблеми (І. Жиляєв, В. Ковтунець, М. Сьомкін, 2015) [164] – інтеграція економічного, технічного, правового знання та статистичного репрезентування узагальненою інформації; Розвиток найвищого університетського потенціалу в умовах глобалізації (О. Слюсаренко, 2015) [457] – інтеграція філософського, освітнього (управлінського, порівняльно-педагогічного), історичного, економічного знання; Розвиток системи забезпечення якості вищої освіти в Україні: інформаційно-аналітичний огляд (колективна праця, 2015) [426] – інтеграція освітнього (управлінського, порівняльно-педагогічного), політичного знання; Теоретико-методологічне обґрунтування ефективних фінансово-економічних моделей розвитку вищої школи (колективна монографія за заг. ред. І. Грищенка, 2015) [489] – інтеграція економічного, освітнього, політичного знання; Вища освіта як фактор подолання ціннісного розколу в Україні (З. Самчук, Т. Андрущенко, В. Баранівський, О. Бульвінська та ін., 2015) [75] – інтеграція філософського, освітнього, культурологічного, соціономічного знання; Феномен університету в контексті часових та просторових викликів (С. Курбатов, 2014) [261] – інтеграція філософського, історичного, політичного (націєтворчого), економічного знання; Феномен університету в контексті «суспільства знань» (В. Андрущенко, І. Предборська, Є. Пінчук, І. Степаненко та ін., 2014) [569] – інтеграція філософського, соціономічного, економічного, культурологічного, техніко-технологічного знання; Оптимізація циклу соціально-гуманітарних дисциплін у вищій освіті України в контексті євроінтеграції (Б. Воронкова, М. Дебич, Н. Дем'яненко, Н. Дівінська та ін., 2014) [363] – інтеграція освітянського, гуманітарного і соціально-комунікативного знання; Теоретико-методологічні основи модернізації природничої й інженерної вищої освіти в умовах інноваційно-технологічного розвитку суспільства (К. Корсак, Ю. Корсак, З. Тарутіна, А. Похресник, Г. Козлакова, А. Гуржій та ін., 2014) [490] та Проблеми якості

вищої освіти (К. Корсак та ін.) [407] – інтеграція інженерного, природничого, технічного, філософського, історичного, освітнього знання та ін.

Оскільки освіта є видом економічної діяльності, а її розвиток здійснюється в конкретних історичних, політичних, суспільних та соціальних умовах, практично неможливо розглядати її розвиток, феномен, тенденції, прогнози та перспективи без залучення економічних знань, політичних (включаючи націєтворчі), юридичних (правове забезпечення і відповідальність), історичних, соціономічних, філософських, власне освітянських та інших знань, що, з одного боку ускладнює проведення досліджень (складно охопити усі аспекти), з іншого – сприяє дослідженню на межі наукового знання і відповідно, створенню нового знаннєвого продукту на основі міждисциплінарності його здійснення.

Розглядаючи розвиток освіти в контексті сталого розвитку суспільства, зазначимо інтеграцію знань з різних галузей і сфер. Усвідомлення недоцільності парадигми економічного зростання й заміна її новою альтернативною парадигмою коеволюції (постійна взаємодія людських та природних систем, їх взаємний вплив та постійна адаптація до змін), спрямували розвиток суспільних систем, включаючи освіту та науково-техніко-технологічний прогрес, у бік гармонізації, відповідності майбутнім потребам людства, збереження навколишнього природного середовища та природно-ресурсного потенціалу, тобто започатковано перехід до так званого сталого розвитку (Sustainable Development). Наприкінці ХХ століття термін сталий розвиток застосовувався переважно для природничо-економічної сфери, початок ХХІ століття характеризується широким розумінням сталого розвитку, який визначено як «перспективну ідеологію ХХІ століття» [474, с. 12]. Питання сталого розвитку є предметом дослідження фахівців природничої, соціальної, технічної, філософської, економічної, політичної, освітянської сфер, що доводить інтеграційний характер проблематики та необхідність створення концепції (стратегії). Ядром концепції сталого розвитку визначено «збереження людини як біологічного виду та

прогресивний розвиток її як особистості» [474, с. 15]. Ми дотримуємося думки, що сталим (стійким) може бути тільки такий суспільний розвиток, який спирається на конкурентоспроможну економіку; розвинений внутрішній ринок; національний виробничий комплекс, що всебічно використовує потенціал транснаціонального капіталу і гарантує економічну безпеку країни; збалансовану соціальну структуру та ефективну політичну систему. Таким чином, дослідження розвитку університетської освіти в контексті сталого розвитку як перспективного напрямку передбачає інтеграцію, окрім освітніх, знань з філософських, економічних, політичних, соціальних, технічних, природничих, юридичних наук тощо.

Виокремлюючи тенденції розвитку університетської освіти вбачаємо за потрібне вивчення національних стратегій розвитку, доповідей, аналітичних звітів, концепцій тощо, оскільки саме вони репрезентують стратегічні напрями та пріоритети, на основі яких визначаються останні тенденції, можна спрогнозувати та / або визначити нові напрями розвитку та спрогнозувати перспективи. Один з найрозповсюджених підходів до виокремлення тенденцій розвитку ґрунтується на вивченні закономірностей та специфіці розвитку освіти в регіоні, країні, геополітичному просторі протягом десятиліть. Окреслюючи та аналізуючи етапи розвитку галузі / сфери / явища тощо, виокремлюють тенденції розвитку та перспективні напрями подальших досліджень, ґрунтуючись на ретельному дослідженні, наприклад: освітньої політики, світової, європейської та національних нормативно-правових баз документів; показників розвитку суспільства, наявних і доступних регіональних та національних статистичних даних з освіти для проведення детального аналізу тощо. Цей підхід найчастіше застосовується науковцями в історико-педагогічних та порівняльно-педагогічних дослідженнях.

Тенденції оцінення, окрім виявлення нових напрямів, містять характеристику подальшого розвитку певної галузі, і діють як передбачення перспектив майбутніх наукових розвідок переважно інтегрованого (міждисциплінарного) характеру. Ці тенденції мають прогностичний характер

(оцінення теперішнього стану і виявлення проблеми найближчого майбутнього на основі статистичних даних, аналітичних звітів, національних доповідей тощо). Тенденції встановлення або отримання / вилучення передбачають постановку цілей і завдань для досягнень найближчим часом. Це пошук інновацій та втілення їх у життя завдяки детальному вивченню та аналізу нестандартних ідей – створення нових тенденцій. Встановлені тенденції відображають бажаний результат майбутнього розвитку окреслюють початкові етапи його досягнення. Тенденції прояву окреслюють проблеми, які можливо ідентифікувати і репрезентують перспективи на майбутнє через розробку критеріїв, вказівок чи рекомендацій щодо наступних дій [607].

Таким чином, виокремлення тенденцій розвитку університетської освіти передбачає інтеграцію знань з економічних, технічних, освітніх, юридичних, історичних, соціономічних, статистичних та практично усіх прикладних наук, оскільки університетська освіта є класичною й галузевою. Наведені вище переконання підтверджуються у наукових розвідках авторів колективної монографії «Вища освіта України: ризики, сподівання, успіхи» (В. Карамушка, Л. Коженевські, Н. Терентьєва, 2015) [207; 225; 546]. Саме на основі міждисциплінарного підходу виокремлено тенденції розвитку університетської освіти (Розділ 4), що є інтеграцією природничого (екологічного), політичного, економічного, освітнього, культурологічного, соціономічного та іншого знання.

Дослідження явищ та феноменів освіти неможливо без інтеграції знань з різних галузей та сфер, а дослідження університетської освіти передбачає інтеграцію філософського, освітнього, економічного, технічного (технологічного, інженерного), природничого (екологічного, ноосферного), політичного (націє– та державотворчого), юридичного (нормативно-правового, економіко-правового), культурологічного, історичного, соціономічного та ін. знання, що дає змогу продукувати інноваційний інтелектуальний продукт як основу нових технологій розвитку, які

передбачають лідерство в освіті, підвищення рівня так званої «знаннєвої інтенсивності» та інтелектуального капіталу, сформованою системою меритократії.

2.2. Еволюція базових освітніх понять (друга половина ХХ – початок ХХІ століття)

Досліджуючи питання розвитку університетської освіти періоду другої половини ХХ – початку ХХІ століття проаналізуємо тлумачення основних сутнісних понять, які є невіддільними складовими університетської освіти, що дасть нам змогу максимально об'єктивно проаналізувати аспекти розвитку університетської освіти з точки зору векторності її розвитку. Нами визначено базові (ключові) поняття дослідження, на тлумаченні яких зацентруємо увагу. Це, зокрема, «освіта», «університет», «університетська освіта», «тенденції», «тенденційність», «тенденції розвитку університетської освіти». Згрупуємо з метою певного узагальнення розуміння сутності ключові поняття у дві групи: – освіта, університет, університетська освіта; – тенденції, тенденційність, тенденції розвитку університетської освіти.

Тлумачення понять освіта й університет наведемо у хронологічному порядку й представимо розуміння сутності університетської освіти у відповідні роки в окреслених дослідженнях хронологічних межах (друга половина ХХ – початок ХХІ століття).

Освіта, як соціальна інституція та одна з найважливіших галузей невиробничої сфери за своєю значущістю та впливом на соціально-економічний та культурний розвиток суспільства посідає належне місце в ряду: політика, економіка, наука, техніка, мистецтво. У визначенні поняття «освіта» переважають педагогічний та соціологічний підходи, проте і в межах цих підходів немає цілісності та однастайності думок та переконань. Ми поділяємо думки В. Лугового, В. Курила, В. Шепотька, що педагогічна наука не виробила єдиного незаперечного тлумачення поняття «освіта», і діапазон розуміння сягає від засвоєння знань до оволодіння культурними цінностями,

від процесу до результату, від окремих елементів до системи діяльності, від набуття досвіду до оволодіння компетентностями і компетенціями [262, с. 37], тому вбачаємо за коректне представляти тлумачення вищезазначених понять, представлених переважно у словниках, енциклопедіях та глосаріях, окремих нормативно-правових документах тощо.

Словник української мови (11 томів, 70-і рр. ХХ ст.) тлумачить поняття освіта таким чином: 1. Сукупність знань, здобутих у процесі навчання (Ні, книжкова освіта ще не дає життєвої освіти / Іван Франко, VII, 1951, 257); // Рівень, ступінь знань, здобутих у процесі навчання; освіченість (З деяких причин я не міг скінчити середньої школи, хоч, маючи замір дістатись на університет, систематично доповнив свою освіту / Михайло Коцюбинський, III, 1956, 233); 2. Піднесення рівня знань; навчання (Коли знов знялась розмова про освіту жінок, Некір весь стрепенувся і навіть устав / Михайло Коцюбинський, II, 1955, 140); // Процес засвоєння знань (Як трошки обживуся, обов'язково візьмуся до заочної освіти / Юрій Яновський, II, 1954, 150). 3. Загальний рівень знань (у суспільстві, державі і т. ін.); // Система навчально-виховних заходів; // Система закладів і установ, через які здійснюються ці заходи (Крім секретарства, я завідував відділом мистецтва, брав участь в роботі організаційного комітету працівників освіти / Олександр Довженко, I, 1958, 18). 4. рідко. Письменність, грамотність (Він в школу зирнув, відки, кажуть, біжить між темних освіта й наука / Іван Франко, XIII, 1954, 125) [455, с. 755].

Університет представлено у таких розуміннях: 1. Вищий навчальний заклад, наукова установа з різними гуманітарними та природничо-математичними факультетами (До нашого писаря приїде брат його жінки, студент університету / Нечуй-Левицький, III, 1956, 43); // Будинок, у якому міститься цей заклад. З будинків найбільше подобались мені університет і академія (Михайло Коцюбинський, III, 1956, 351); // перен. Про те, що дає досвід, знання поза навчальним закладом (Вісімнадцять років, перебути Тобілевичем в Єлисаветграді, – це період невпинного творчого і ідейного

зростання майбутнього драматурга, – своєрідні його університети / Мистецтво, 5, 1955, 31); 2. Назва навчальної установи для підвищення загальноосвітніх, спеціальних та політичних знань (В областях республіки [УРСР] є сотні університетів сільськогосподарських знань, художнього виховання, здоров'я та інші / Знання та праця, 6, 1967, 13); Вечірній університет марксизму-ленінізму [457, с. 450].

Радянський енциклопедичний словник (1979) представляє освіту як процес і результат засвоєння систематизованих знань, умінь, навичок; необхідну умову підготовки людини до життя і праці. Основним шляхом отримання освіти визначено навчання в навчальних закладах, де воно тісно пов'язане з вихованням. Велике значення в освіті (відповідно до словника) мають також самоосвіта, культурно-просвітницькі установи, участь у громадсько-трудовій діяльності. Рівень загальної та спеціальної (професійної) освіти обумовлений вимогами виробництва, суспільного ставлення, станом науки, техніки та культури [460, с. 920]. Університет (від лат. *universitas* – сукупність) тлумачать як вищий навчально-науковий заклад, у якому вивчається сукупність дисциплін, які складають основи наукових знань. Готує фахівців з різних галузей народного господарства, науки і культури, а також веде науково-дослідницьку роботу [460, с. 1394]. Також словник надає таку статистичну інформацію: у 1978 році в СРСР діяло 66 університетів.

Філософський енциклопедичний словник (1989) не дає тлумачення понять «освіта» і «університет», аналогічно до малого філософського словника [573].

Словник іншомовних слів (1989) тлумачить тільки поняття університет [нім. *Universität* < лат. *Universitas (universitatis)* – сукупність, спільність] як вищий навчально-науковий заклад, який об'єднує у своєму складі декілька факультетів, на яких представлено сукупність дисциплін, що складають основи наукового знання [454, с. 526-527].

Тлумачний словник російської мови, укладений С. Ожеговим та Н. Шведовою (видання 1992, перевидання 1997 року) надає таке тлумачення

(переклад авторський): 1) освіта – 1. Отримання систематизованих знань та навичок, навчання, просвітництво. 2. Сукупність знань, отриманих в результаті навчання [358, с. 436]; 2) університет – 1. Вищий навчальний заклад і одночасно наукова установа з різноманітними природничо-математичними та гуманітарними відділеннями (факультетами). 2. Назва навчального закладу з підвищення науково-політичних знань, освіти у будь-якій області. 3. Про джерело накопичених знань, значного досвіду [358, с. 834].

Таким чином, університет у період кінця 70-х – початку 90-х років ХХ століття є вищим багатoproфільним навчально-науковим закладом, основним завданням якого є підвищення рівня освіти, а університетська освіта (з акцентуванням уваги на тлумаченні поняття «університет»), таким чином, є вищим рівнем наданої / представленої освіти, яка не обмежується природничо-математичним та / чи гуманітарним профілем, а включає політичні, культурні, суспільні, громадські активи, які невіддільні від тогочасних (суголосних часу) наукових досліджень та трудової (господарської, виробничої) діяльності.

Після проголошення незалежності України та прийняття нового освітнього законодавства змінилися і тлумачення відповідних понять. Законом України «Про освіту» (1991, 1996 зі змінами і доповненнями) дається визначення освіти як основи інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства і держави. Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення освітнього рівня народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями. Освіта в Україні ґрунтується на засадах гуманізму, демократії, національної свідомості, взаємоповаги між націями і народами [173]. А відповідно до ст. 6 цього закону основними принципами освіти визначено доступність для кожного громадянина усіх форм і типів освітніх послуг, що надаються державою;

рівність умов кожної людини для повної реалізації її здібностей, таланту, всебічного розвитку; гуманізм, демократизм, пріоритетність загальнолюдських духовних цінностей; органічний зв'язок із світовою та національною історією, культурою, традиціями; незалежність освіти від політичних партій, громадських і релігійних організацій; науковий, світський характер освіти; інтеграція з наукою і виробництвом; взаємозв'язок з освітою інших країн; гнучкість і прогностичність системи освіти; єдність і наступність системи освіти; безперервність і різноманітність освіти; поєднання державного управління і громадського самоврядування в освіті [172].

Український педагогічний словник С. Гончаренка (1997) надає такі тлумачення задекларованих понять. Освіту тлумачимо як духовне обличчя людини, яке складається під впливом моральних і духовних цінностей, які є надбанням її культурного кола, а також процес виховання, самовиховання, впливу, шліфування, тобто процес формування обличчя людини. При цьому головним є не обсяг знань, а поєднання останніх з особистісними якостями, вміння самостійно розпоряджатися своїми знаннями. ... В освіті завжди є як формальний аспект, тобто духовна діяльність або духовна здатність, яка розглядається поза залежністю від відповідного даному часу матеріалу, так і матеріальний, тобто зміст освіти [95, с. 241]. Університет тлумачиться як багатопрофільний вищий навчальний заклад, де готують висококваліфіковані кадри з широкого кола спеціальностей у галузі природничих, суспільних і гуманітарних наук ... В університетах створено розгалужену систему науково-дослідних інститутів, проблемних та галузевих лабораторій, наукових шкіл і семінарів, обчислювальних центрів і студентських наукових товариств [95, с. 339]. Вважаємо за потрібне надати тлумачення поняття «народні університети» – це громадські навчальні організації, що сприяють самоосвіті, культурному розвитку й підвищенню професійного рівня громадян ... Наприкінці 50-х років ХХ століття народні університети (народні університети культури) почали формуватися як форма підвищення

загальнокультурного рівня народу, пропаганди досягнень науки, техніки, мистецтва й літератури [95, с. 226].

Отже, на кінець ХХ століття під університетською освітою розуміємо не лише знаннєвий та вміннєвий компоненти, які надаються в багатопрофільному вищому навчальному закладі, а формування особистості з моральними та духовними цінностями, спроможною займатися науковими дослідженнями та підвищувати власний загальнокультурний рівень.

Глобалізація та інтеграційні процеси на початку ХХІ століття спричинили необхідність оновлення нормативно-правових основ освітньої діяльності. Університети стають основним вищим навчальним закладом і в Україні. Зауважимо, що після 1992 року починається активний процес переструктурування інститутів (переважно, навчальних) в галузеві університети різного профілю (педагогічні, медичні, економічні, лінгвістичні, технічні тощо). 1996 року цей процес досяг свого апогею; у кожній області країни діяло декілька університетів.

Національна доктрина розвитку освіти (2002) визначає освіту як основу розвитку особистості, суспільства, нації та держави, запорука майбутнього України. Вона є визначальним чинником політичної, соціально-економічної, культурної та наукової життєдіяльності суспільства. Освіта відтворює і нарощує інтелектуальний, духовний та економічний потенціал суспільства; є стратегічним ресурсом поліпшення добробуту людей, забезпечення національних інтересів, зміцнення авторитету і конкурентоспроможності держави на міжнародній арені [333].

Закон України «Про вищу освіту» (2002) тлумачить університет як багатопрофільний вищий навчальний заклад четвертого рівня акредитації, який провадить освітню діяльність, пов'язану із здобуттям певної вищої освіти та кваліфікації широкого спектра природничих, гуманітарних, технічних, економічних та інших напрямів науки, техніки, культури і мистецтв, проводить фундаментальні та прикладні наукові дослідження, є провідним науково-методичним центром, має розвинуту інфраструктуру навчальних,

наукових і науково-виробничих підрозділів, відповідний рівень кадрового і матеріально-технічного забезпечення, сприяє поширенню наукових знань та здійснює культурно-просвітницьку діяльність (ст. 25) [169].

Словник-довідник сучасної загальної освіти: акмеологічні, валеологічні та екологічні таємниці (2004) не репрезентує тлумачення понять «університет» і «тенденції», надаючи лише тлумачення освіти як «комплексне педагогічне явище, яке інтегрує навчання, виховання та цілеспрямований розвиток людини як особистості. Існує декілька принципово відмінних, але взаємодоповнюваних (класичних та інноваційних) теорій освіти. Найбільш відомими серед них є: дидактика, теорія фасилітаційної освіти, онтодидактика, едукологія ті інші недидактичні теорії, які варто розглядати не як альтернативні, а як доповнювані (відповідно до загальнонаукового принципу додатковості Н. Бора)...» [553, с. 254-255]. Це видання репрезентує освіту валеологічну, освіту глобальну, освіту здоров'язберезувальну, освіту здоров'язрозвивальну, освіту природовідповідну, освіту екологічну [553, с. 255-256, 301, 431].

Енциклопедія освіти (2008) дає статтю про освіту за авторства С. Гончаренка, де освіта представлена як процес і результат засвоєння особистістю певної системи наукових знань, практичних умінь і навичок і пов'язаного з ними того чи іншого рівня розвитку її розумово-пізнавальної і творчої діяльності, а також морально-естетичної культури, які у своїй сукупності визначають соціальне обличчя та індивідуальну своєрідність цієї особистості. Освіта має цілісну, поліфункціональну та полісміслову структуру та виконує такі функції: людинотворчу – забезпечення певного рівня знань, грамотності; стану емоційно-вольової сфери, поведінкових орієнтацій, готовності до виконання різних соціальних ролей, видів діяльності тощо; технологічну – забезпечення «бази життя»; формування навичок і вмінь трудової, громадської, господарської, професійної діяльності; розвиток комунікативності в різних видах діяльності тощо; гуманістичну – виховання людей в дусі миру, високої моральності, культури, розуміння пріоритетів

загальнолюдських цінностей (життя, праці, самої людини, природи тощо) ...

Поняття «освіта» розглядають як процес зовнішнього впливу на засвоєння індивідом узагальненого, об'єктивного, соціального досвіду, норм, цінностей тощо ... спеціальну сферу соціального життя, унікальну систему, своєрідний соціокультурний феномен, який сприяє нагромадженню знань, умінь і навичок, інтелектуальному розвитку людини ... сутнісну характеристику етносу, суспільства, людської цивілізації, способів їх самозбереження і розвитку. Автор обґрунтовує також тлумачення поняття освіти 1) як процес, цілісну єдність навчання, виховання, розвитку, саморозвитку особистості; збереження культурних норм з орієнтацією на майбутній стан культури; створення умов для повноцінної реалізації внутрішнього потенціалу індивіда і його становлення як інтегрованого члена суспільства, виконуючи функцію наступності поколінь; 2) соціокультурний інститут, який сприяє економічному, соціальному, культурному функціонуванню і вдосконаленню суспільства з допомогою спеціально організованої цілеспрямованої соціалізації та інкультурації окремих індивідів, виражений у системі, що включає освітні установи, органи управління ними, освітні стандарти, які забезпечують їх функціонування і розвиток; 3) як найбільш загальне педагогічне поняття, яке означає одночасно і соціальне явище, і педагогічний процес. Провідними тенденціями розвитку освіти визначають: визнання готовності учнів не лише до соціальної адаптації, а й до активного освоєння ситуацій соціальних змін; адаптація освітнього процесу до зростаючих запитів і потреб особистості й суспільства згідно з національними і культурними традиціями; масовий і неперервний характер освіти в крос-культурному світовому просторі [155, с. 614-615].

Університет подано як найдавніший і головний тип ВНЗ з великою кількістю відділень (факультетів), діяльність якого спрямована на розвиток освіти, науки, культури у спосіб здійснення фундаментальних наукових досліджень та організації навчання за всіма рівнями вищої професійної, післядипломної і другої (додаткової) освіти з широкого спектру природничо-

наукових, гуманітарних та інших галузей науки, техніки і культури; провідний центр розвитку освіти, який має право надавати наукові ступені і покликаний сприяти поширенню наукових знань та здійсненню культурно-просвітницької діяльності серед населення [155, с. 940-941]. А ознаками університетського типу навчання виокремлюють забезпечення ступеневого навчання, здійснення фундаментальних наукових досліджень, високий рівень інформатизації навчального процесу, діяльність університету як регіонального центру щодо поширення нових знань та інноваційних технологій навчання, міжнародна співпраця у галузі вищої освіти і підготовки студентів, магістрантів, науково-педагогічних кадрів для інших країн [155, с. 940]. Університет позиціюють як провідний центр розвитку освіти, діяльність якого покликана сприяти поширенню наукових знань і здійсненню культурно-просвітницької діяльності серед населення.

Прийняття міжнародної та національної рамок кваліфікацій зумовили таке тлумачення понять, яке відображає загально-європейське розуміння термінів. Національний освітній глосарій: вища освіта (2011) на основі узагальнення міжнародних, європейських, українських понять та термінів представляє науковій спільноті оновлений поняттєво-термінологічний апарат (138 ключових позицій). Освіта (Education) за концепцією Міжнародної стандартної класифікації освіти – будь-яка цілеспрямована й організована діяльність для задоволення навчальних потреб (потреб у навченості), яку в деяких країнах називають окультуренням або підготовкою; організована й послідовна комунікація (взаємодія між певною кількістю осіб, що пов'язана з передаванням інформації) заради навченості [336, с. 44]. Представлено також визначення формальної освіти, неформальної освіти, інформальної освіти, продовжена освіта (освіти дорослих), що розширює та доповнює тлумачення освіти як базового поняття.

Університет визначається як основний тип закладу вищої освіти / вищого навчального закладу, що найбільш повно виражає й реалізує місію, візію, цілі, завдання і функції вищої освіти; провідний інтелектуальний

осередок суспільства, який на засадах автономії, академічної свободи здійснює освітню, дослідницьку, інноваційну діяльність, є головним чинником суспільного прогресу; здійснює підготовку фахівців на всіх рівнях та за широким спектром галузей освіти і навчання на основі накопиченого потужного дослідницько-інноваційного кадрового, інформаційного, матеріально-технічного потенціалу [336, с. 64].

У 2014 році з прийняттям оновленого Закону України «Про вищу освіту» (ст. 28) університет визначено багатогалузевим (класичним, технічним) або галузевим (профільним, технологічним, педагогічним, фізичного виховання і спорту, гуманітарним, богословським / теологічним, медичним, економічним, юридичним, фармацевтичним, аграрним, мистецьким, культурологічним тощо) вищим навчальним закладом, який здійснює інноваційну освітню діяльність за різними ступенями вищої освіти (у тому числі доктора філософії), фундаментальні та / або прикладні наукові дослідження, є провідним науковим і методичним центром, має розвинуту інфраструктуру навчальних, наукових і науково-виробничих підрозділів, сприяє поширенню наукових знань та провадить культурно-просвітницьку діяльність [171].

І в окреслених межах дослідження університет – найстаріший і головний тип європейського вищого навчального закладу [564, с. 1389] – виправдовує історично складену студентську назву *Alma Mater* (від лат. букв. мати-годувальниця) – що дає поживу мозку.

Університетську освіту на початку XXI століття розуміємо як цілісну, поліфункціональну та полісміслову структуру, що передбачає її здійснення в основному типі закладу вищої освіти – університеті, який є провідним інтелектуальним осередком суспільства і на засадах автономії, академічної свободи здійснює освітню, дослідницьку, інноваційну діяльність; реалізує місію, візію, цілі, завдання і функції вищої освіти, зокрема людинотворчу, технологічну, гуманістичну.

Отже, встановлено, що в кожену епоху тлумачення базових понять змінюється, корелюючись з суспільно-політичними, економічними, освітніми

змінами і враховує досягнення науки, техніки, технологій, відтворює і відображає інтелектуальний ресурс нації і країни.

Аналізуючи дослідження, присвячені проблематиці вищої освіти України, здійснені наприкінці ХХ – у ХХІ столітті українськими дослідниками (В. Андрущенко [6-13], О. Глузман [87-88], К. Гнезділова [90-91], Н. Гузій [102-103], Н. Дем'яненко [115-119], Т. Десятова [122-123], М. Євтух [139-150], Т. Жижко [161-163], І. Каленюк [199-203], В. Кремень [243-249; 608], Т. Кристопчук [250], С. Курбатов [259-261], В. Курило [262], В. Луговий [278-281], Е. Лузік [23; 282], Гр. Луценко [284], В. Майборода [288], О. Мещанінов [303-304], М. Нецадим [339], С. Ніколаєнко [340-341; 608], В. Огнев'юк [354-357], Ю. Пелех [139; 146; 381], Г. Поберезька [387-388], О. Проніков [409], О. Савченко [434], С. Сапожніков [437-438], М. Степко [468-471], О. Шапран [594], П. Щербань [600] та ін. [1; 5; 14-18; 27; 32; 44; 59; 65; 72-75; 78; 109; 132; 136; 151; 164; 165; 188; 215; 218-220; 222; 263; 291; 314-317; 323-324; 352-353; 359; 363; 376-377; 397-398; 407; 414; 415; 423; 424; 428; 430; 439; 445; 447-448; 450-452; 477-478; 548-549; 555; 569-572; 579-582; 604]) доходимо висновку, що значна їх частка орієнтована на окреслення, виявлення або аналіз тенденцій її розвитку. Глобалізоване суспільство, як одну з ознак, має векторність свого розвитку, оскільки інтеграційні процеси надають можливість аналізувати та прогнозувати не конкретні явища та факти, а цілісні системи та прогнозовані моделі розвитку, зокрема вищої освіти.

Доведено, що варто виявляти та прогнозувати вектори розвитку суспільства у цілому і освіти зокрема, що підтверджено нормативними документами та національними доповідями, стратегічними пріоритетами, визначеними міністерствами та відомствами країни з орієнтуванням на міжнародні геополітичні, економічні та інші чинники.

Усе частіше, не лише в назвах розділів або у висновках, зустрічається поняття тенденції, теми дисертаційних досліджень починаються з слів «тенденції» або «тенденції розвитку». Електронний фонд дисертаційних досліджень Національної бібліотеки України імені Володимира Вернадського,

в яких окреслюються тенденції розвитку вищої освіти налічує понад три тисячі найменувань, що доводить наявність інтегрованих систем освітньої сфери та тенденційність їх розвитку.

Розкриємо сутність і тлумачення понять «тенденція» та «тенденційність» розвитку вищої, зокрема університетської освіти. Саме розуміння сутності понять підтвердить (або спростує) доцільність здійснення досліджень тенденційності в освітній сфері. Тому з'ясуємо тлумачення поняття «тенденція» та «тенденційність» й адаптуємо їх для досліджень розвитку та змін у сфері освіти через тлумачення вищезазначених понять, представлених у словниках, енциклопедіях та глосаріях, окремих наукових дослідженнях тощо. Наголосимо на важливості розгляду тлумачення понять з урахуванням суспільно-політичної ситуації, яка притаманна певному історичному періоду.

За тлумачним словником російської мови, укладеним С. Ожеговим та Н. Шведовою (видання 1997 року) термін «тенденція» – це «...1) напрямок розвитку, схильність, прагнення. 2) задум, ідея будь-якого викладу (застаріле). 3) упереджена, одностороння думка, яка нав'язується читачеві, глядачеві, слухачеві (книжкове). Тенденційний (рос. тенденциозный) визначається як пристрасний, необ'єктивний [358, с. 793]. Інших похідних цей словник не містить і, відповідно, не тлумачить.

Словник іншомовних слів (Москва, 1989) термін «тенденція» тлумачить у перекладі з німецької мови як Tendenz (від лат. *tendere*) – спрямовувати, прагнути, зокрема 1) спрямованість у поглядах або діях; схильності, прагнення, властиві та / або притаманні кому-небудь / чому-небудь; 2) напрямок, у якому здійснюється розвиток будь-якого явища; 3) ідея, спрямованість твору, висловлювання; 4) упереджувала ідея, думка, яка нав'язується комусь [454, с. 502]. Термін «тенденційний» (рос. «тенденциозный») тлумачиться таким чином: 1) такий, що проводить певну тенденцію (див. тлумачення 3), ідею, ідейно спрямований; 2) такий, що

містить тенденцію (див. тлумачення 4), з упередженою ідеєю, яка нав'язується [454, с. 502].

Нова ілюстрована енциклопедія (Москва, 2001) презентує тлумачення термінів «тенденція» та «тенденційність». Так, тенденція – ... від лат. *tendentia* – спрямованість, 1) напрямок розвитку явища, думки, ідеї. 2) у мистецтві – складова частина художньої ідеї: ідейно-емоційна спрямованість твору, авторське осмислення та оцінка конфлікту і характерів, виражене через системи образів; більш вузько – відкрита, позаобразно виражена у художньому творі соціальна, політична або моральна пристрасть митця. Тенденційність визначено як 1) послідовне проведення визначеної ідеї, тенденції, 2) пристрастність або упередженість, необ'єктивність, 3) у мистецтві – упереджене або однобічне розкриття (представлення, тлумачення) теми твору; рідше – відкрита тенденція у художньому творі [343, с. 51]. Це практично дублює тлумачення цих термінів, представлене у Радянському енциклопедичному словнику (1989) [460, с. 1329].

Новий тлумачний словотвірний словник (укладений Т. Єфремовою) засвідчує, що тенденція – це «1) думка, ідея, що є основою будь-якого викладу, зображення та навіювання логічними або художніми засобами. 2) упереджена, однобічна думка, яка не впливає з сутності дії, проте нав'язується комусь. 3) прагнення, намагання, властиве комусь, чомусь, спрямованість у поглядах або діях» [159]. Тлумачний словник В. І. Даля презентує тенденцію у перекладі з французької як напрямок, намагання, прагнення [107]. А тлумачний словник російської мови (за редакцією Д. Ушакова) визначає тенденцію подібно до Радянського енциклопедичного словника [460, с. 1329].

Словник української мови (Академічний тлумачний словник (1970 – 1980) представляє тлумачення поняття тенденція з урахуванням ідеології означеного періоду: « ... 1. Напрямок розвитку чого-небудь. Основною провідною тенденцією в розвитку міжнародного комуністичного руху є його дальше згуртування на принципах марксизму-ленінізму і пролетарського інтернаціоналізму (Комуніст України, 3, 1969, 29); На основі глибокого

аналізу закономірностей капіталістичного виробництва К. Маркс розкрив історичну тенденцію капіталістичного нагромадження (Колгоспник України, 6, 1966, 26); А над простором чистої води Родючі заколишуться сади, Мов килими, розстеляться городи Наперекір тенденціям природи (Максим Рильський, Орл. сім'я, 1955, 37); Революційна ситуація передбачає збіг двох тенденцій у житті країни: небажання «низів» жити по-старому і неможливість для «верхів» по-старому управляти (Комуніст України, 1, 1967, 32).

2. Прагнення, намір, властиві кому-, чому-небудь. Дрібні партизанські групи.. мали тенденцію захопити залізничний вузол Бірзулу (Юрій Смолич, V, 1959, 618); Революційні тенденції селянства; // Потяг, схильність до чогось. Сучасну лірику всіх жанрів характеризує тенденція до філософичності, інтелектуального збагачення (Вітчизна, 11, 1963, 175).

3. Провідна думка, ідея художнього, наукового й т. ін. твору; ідейне спрямування. Часом у неї [О. Кобилянської] тенденція надто виступає червоною ниткою і разить очі, мов дисгармонія барв (Леся Українка, V, 1956, 43); Він змалював у своїх творах позитивні образи селян і показав їх людяність, моральну чистоту, чесність і працьовитість. У цьому виявилась гуманна тенденція творів Квітки (Українська література, 8 клас, 1956, 82); У комедії «Мартин Боруля» сатира становить не окремі елементи, а провідну тенденцію твору (Стеценко, Життя К.- Карого, 1957, 108).

4. Упереджена думка, ідея, теза, що не впливає логічно з самого розвитку подій, з художніх образів, а нав'язується читачеві. – Ах, ви не можете собі, дорога пані, уявити, як граф Адольф обурений цією новою газетою!.. Що за тон, що за тенденція, що за цинізм у порушуванні найнебезпечніших справ! (Іван Франко, VI, 1951, 226)» [456].

Філософський енциклопедичний словник (1989) подає тлумачення терміну «тенденція» не тільки відокремлено, а й контекстуально. Так, тенденція (від лат. *tendo* – спрямовую) – це спрямований розвиток будь-якого явища або процесу. Тенденція слугує формою прояву законів, котрі, за висловлюванням К. Маркса та Ф. Енгельса «не мають іншої реальності, окрім як у наближенні, у тенденції» [573, с. 646].

На нашу думку, окремі явища та процеси, котрі притаманні глобалізованому суспільству, досліджувати можна лише у наближенні. Явище може мати різні, навіть протилежні тенденції, або різні системи мають подібні тенденції розвитку. Виокремлення головної, провідної тенденції – важливий аспект історичного, структурно-функціонального аналізу об'єкта, який знаходиться у стані розвитку [573, с. 646]. Оскільки система вищої освіти знаходиться у стані перманентного розвитку доцільним вважаємо дослідження тенденцій її розвитку з метою здійснення коректного структурного аналізу на основі поєднання діалектики можливості та дії.

Таким чином, тенденція визначається як напрямок розвитку будь-чого, а тенденційність – переважно як упередженість. Звісно, у дослідженнях розвитку вищої освіти є певна частка упередженості, що проявляється в авторській позиції щодо виокремлення та тлумачення тенденцій і тенденційності її розвитку.

Енциклопедія освіти (Національна академія педагогічних наук України, 2008) не містить тлумачення термінів «тенденція», «тенденційність» та їх похідних [155]. Тому ми зосередимо нашу увагу на тлумаченні «розвитку університетської освіти», щоб адаптувати тлумачення термінів «тенденція», «тенденційність» до освітньої сфери, зокрема до сфери університетської освіти.

Український педагогічний словник за редакцією С. Гончаренка не подає тлумачення поняття «тенденція» та похідних, проте доволі інформативними для є окремі позиції тлумачення терміну «університет», який визначається як багатопрофільний вищий навчальний заклад, у якому відбувається підготовка висококваліфікованих кадрів «...з широкого кола спеціальностей у галузі природничих, суспільних і гуманітарних наук ... В університетах створено розгалужену систему науково-дослідних інститутів, проблемних та галузевих лабораторій, наукових шкіл і семінарів, обчислювальних центрів, наукових студентських товариств ... Після 1992 року почалось масове перетворення навчальних інститутів в університети: економічні, лінгвістичні, медичні,

лісотехнічні, педагогічні тощо. Університетами називають також навчальні установи, створені на громадських засадах, що мають на меті поширення наукових знань – народні університети, університети культури, університети технічного прогресу тощо» [95, с. 339].

Якщо прослідкувати у нормативних актах та довідкових виданнях [58; 337; 343] тлумачення окремих понять, наприклад «вища освіта», «вищий навчальний заклад», «університет» та ін. можна прослідкувати не тільки зміни у розумінні понять, а й реорганізаційні перетворення, зміну структури, модернізаційні та інноваційні елементи тощо.

«Національний освітній глосарій: вища освіта» (Національна академія педагогічних наук України, 2011), в якому узагальнено поняттєво-термінологічний апарат вищої освіти, який використовується міжнародною, європейською, українською фаховою спільнотою не дає тлумачення терміну «тенденція» та похідних від нього. На нашу думку, варто представити тлумачення інших термінів, котрі містять опосередковане посилання на тенденційний розвиток вищої освіти. Це «стратегія вищої освіти» та «університет». Вище нами репрезентовано тлумачення університету, представлене в Енциклопедії освіти. Та варто прослідкувати зміни у його тлумаченні з 2008 до 2011 року у контексті глобалізаційних трансформацій. Отже, університет (University) є основним типом «...закладу вищої освіти / вищого навчального закладу, що найбільш повно виражає й реалізує місію, візію, цілі, завдання і функції вищої освіти. Як провідні інтелектуальні осередки суспільства, університети на засадах автономії, академічної свободи здійснюють освітню, дослідницьку, інноваційну діяльність, є головними чинниками суспільного прогресу. Зазвичай університети здійснюють підготовку фахівців на всіх рівнях (підрівнях, етапах, циклах) та за широким спектром галузей освіти і навчання на основі накопичення потужного дослідницько-інноваційного кадрового, інформаційного, матеріально-технічного потенціалу. Для визначення університетів світового класу проводяться їх різноманітні ранжування» [336, с. 64].

Проводячи дослідження розвитку університетського сектору вищої освіти, маємо розглядати університети не як відокремлені структурні одиниці, а як інтегральну та інтеграційну складову вищої освіти, яка має завдання найближчої, середньої та далекої перспективних ліній. Говорячи про перспективні лінії, маємо на увазі групи цілей, які визначено відповідними стратегіями розвитку вищої освіти.

Стратегія у вищій освіті відповідно до Національного освітнього глосарію полягає у визначенні «...довгострокових цілей розвитку вищої освіти та обставин, з урахуванням яких плануються, ресурсно забезпечуються і реалізуються відповідні заходи...» [336, с. 59].

Інтернет-ресурси довідкового характеру представляють певні тлумачення поняття тенденція та тенденційність. Звернімося до окремих з них.

Вікіпедія (Вільна енциклопедія) засвідчує, що «тенденція і тенденційність (від лат. *tendo* – направляю, прагну) – це можливість тих чи інших подій розвиватися в даному напрямку ... в економіці: виявлені в результаті економічного аналізу, що спостерігаються стійкі співвідношення, властивості, ознаки, властиві економічній системі, економіці країни, підприємства, фірми, показниками доходів, витрат, споживання сімей, попиту та пропозиції на ринку товарів і послуг; склалася спрямованість економічних процесів. На основі тенденцій можна робити висновки про хід економічних процесів у майбутньому, прогнозувати економічні показники ... Поняття тенденції та тенденційності стають тотожними в середині ХІХ століття ... тобто в період зрілості реалізму і одночасно – перших ознак натуралізму, що поставив під сумнів ідейність мистецтва і орієнтувався на «безпристрасність» природничих наук» [487]. Вікісловник (многоязычный открытый словарь) імпонує нам репрезентованими синонімами терміну «тенденція» – тренд, тенденційність, схильність та гіперонімами – спрямованість, упередженість, намагання, прагнення [488].

Виходячи з того, що поняття тенденція є іншомовним, звернімося до деяких англійських джерел, які представляють такі лексичні одиниці: «trend» і

«tendency», які є тотожними до ключового поняття «тенденція». Електронний словник Мультиран представляє таке тлумачення: trend – загальний напрям, тенденція, мода, стиль, течія, направленість, віяння, нахил, діаграма, закономірність; tendency – тенденція, прагнення, схильність, нахил, вподобання, орієнтації, ідея, засіб, тенденційність, ціль, напрям руху [486].

Характеризуючи тенденцію як базову категорію, яка трактується не лише з позицій виявлення напрямку руху, а й у контексті сутності якісних змін, О. Локшина наголошує на важливості виявлення цих змін в контексті активізації прогностичної функції [277, с. 5-14]. На проективному характері тенденцій наголошує і Г. Поберезька, стверджуючи, що тенденції визначають напрям розвитку освіти не тільки в певний період, а й окреслюють подальші перспективи [387, с. 25]. Н. Лавриченко відзначає, що тенденція є формою вираження закономірностей, які загалом не мають іншої реальності, окрім тенденції, наближення до чогось у тенденції [266, с. 17-23]. Одному явищу можуть бути притаманні як подібні так і різні, інколи навіть протилежні, тенденції, а різним системам – споріднені тенденції.

У контексті здійснюваного дослідження тенденцій розвитку університетської освіти нам імпонує тлумачення тенденції, представлене у Словнику іншомовних слів – як напрямок, у якому здійснюється розвиток будь-якого явища; та у Філософському енциклопедичному словнику – як спрямований розвиток будь-якого явища або процесу. Тенденції розвитку університетської освіти слід досліджувати відповідно до змін в освітній, науковій та культурній сферах діяльності відповідних закладів освіти.

Визначення тенденцій є важливим для дослідження об'єктів, що перебувають у розвитку (як університетська освіта) через зіставність досліджуваних національних систем (історія, культура, загальні та регіональні особливості тощо). А одним із способів об'єктивації та верифікації тенденцій педагогічних явищ і процесів у їх розвитку є вивчення їх в історичній ретроспективі й перспективі. Знання тенденцій розвитку освіти дає основу для її проектування й прогнозування, доцільного оновлення, системного

управління тощо. На переконання В. Лугового, з'ясування феноменології, генезису, функцій, компонентного складу і структури типології освіти створює необхідну теоретичну базу для встановлення освітніх тенденцій, головних і підпорядкованих, актуальних і потенціальних [280, с. 163].

Ми переконані, що обґрунтування тлумачення того чи іншого терміну має подаватися у логіко-історичному або структурно-логічному контексті відповідно до словникових видань та авторських бачень дослідників, які публічно презентували термінологічне тлумачення у власних наукових доробках.

2.3. Тенденції розвитку університетської освіти в Україні у дослідженнях вітчизняних науковців

Глобалізоване суспільство на стадії «К» (Knowledge-суспільство), або суспільство, побудоване на знаннях (інтеграція ІКТ з творчим людським потенціалом), характеризується не лише певними ознаками або специфічними характеристиками, що притаманні різним країнам, системам освіти тощо, а й тенденціями, або векторними напрямками розвитку. Університетська освіта як глобальна корпоративна система підготовки висококваліфікованих конкурентоспроможних фахівців, кадрів вищої кваліфікації, світової еліти не обмежується рамками регіону, нації, країни. Тому кожна країна, затверджуючи Національну стратегію розвитку освіти визначає основні напрями, пріоритети, завдання і механізми реалізації державної політики в галузі освіти, кадрову і соціальну політику, має враховувати світові тенденції.

Головним завданням Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012 – 2021 роки, яку було прийнято у вересні 2012 р., є забезпечення доступності якісної, конкурентоспроможної освіти для громадян України відповідно до вимог інноваційного, сталого, демократичного розвитку суспільства, економіки, науки, культури [334]. Цим документом визначено, що інтеграція України у світовий освітній простір вимагає постійного вдосконалення національної системи освіти, пошуку ефективних шляхів

підвищення якості освітніх послуг, апробації та впровадження інноваційних педагогічних систем, реального забезпечення рівного доступу всіх її громадян до якісної освіти, модернізації змісту освіти і організації її адекватно світовим тенденціям і вимогам ринку праці, забезпечення безперервності освіти та навчання протягом усього життя, розвиток державно-громадської моделі управління [334].

Проте, й до прийняття стратегії, вітчизняні дослідники намагалися виокремити та схарактеризувати тенденції – векторні напрямки розвитку різних ланок освіти з урахуванням світових змін. Тенденції розвитку освіти як в Україні, так і в інших країнах на початку XXI століття стали предметом дисертаційних досліджень таких науковців: вищої освіти (у цілому та професійної) – Т. Десятова [122-123], І. Каленюк [199-203], Б. Корольов [72; 73], С. Майбороди [289], А. Марчук [296], Г. Поберезька [387-388], О. Савченко [434], С. Сапожникова [437-438], А. Сбруєвої [439], університетської (у цілому та з галузевим розподілом) – Л. Антонюк [17], О. Глузмана [87-88], Т. Голуб [93], Н. Дем'яненко [116]; В. Лугового [278-281], О. Мещанінова [303-304]; освіти дорослих – Л. Вовк [77], С. Коваленко [222], О. Огієнко [352-353], Л. Сігаєвої [447-448], Л. Шинкаренко [598] та ін.

Окреслимо стан дослідженості тенденцій у наукових роботах українських дослідників XXI століття та представимо характеристику окремих досліджень, здійснених вітчизняними дослідниками на початку XXI століття щодо виокремлення тенденцій розвитку університетської освіти.

Поняттям «тенденції» будемо окреслювати векторні напрями розвитку та / або можливість тих чи інших подій розвиватися в певному напрямі.

Відповідно до нової парадигми розвитку освіти, провідними тенденціями розвитку неперервної освіти в Україні є:

– орієнтація на особистість (у розумінні діяча суспільного розвитку, свідомого індивіда, який посідає певне становище у суспільстві та виконує певну громадську роль);

– відкритість і доступність цієї системи не тільки кожній людині, але й

на зрізі кожного ступеня освіти;

- гнучкість освітньої системи у виборі стилю, типу набуття людиною знань, умінь і навичок (наявність таких форм, як заочна, вечірня тощо);

- створення цілісного «освітнього простору» (через мережу засобів масової інформації, бібліотек тощо) [342].

Під парадигмою розуміємо (грец. приклад, взірець) «теорію (або модель постановки проблеми), прийняту за зразок вирішення дослідницьких завдань певним науковим співтовариством. Принцип загальноприйнятої парадигми – методологічна основа єдності певного наукового співтовариства (школи, напряму), що значно полегшує їх професійну комунікацію» [95, с. 248].

З понад 64 тисяч авторефератів дисертаційних досліджень (період 1998 – 2012 рр.), що містяться в електронному каталозі Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського на запит щодо дослідження й виокремлення тенденцій в різних сферах науки та техніки відповідає понад трьох тисяч посилань на автореферати, що підтверджує доцільність дослідження визначення векторних, можливих та прогнозованих напрямів розвитку тих чи інших подій та явищ у К-суспільстві. Тенденції є предметом досліджень різних наукових галузей, зокрема: філософії (Аксіологічний вимір методологічних тенденцій гуманітарного знання [64], Соціально-філософський аналіз тенденцій розвитку тріади «людина – суспільство – освіта» на початку XXI століття [237], Інтегративні тенденції в науці: потенціал і форми актуалізації [294], Трансформація епістеміологічних концепцій у філософії XX ст.: тенденції та проблеми [298], Освітні тенденції культурної політики в умовах глобалізації [311], Інтеркультурна комунікація в освіті: тенденції розгортання у сучасних соціокультурних контекстах [552], Сучасні тенденції розвитку та управління освітою [126]); соціології (Соціологічний портрет сучасного студента: основні тенденції розвитку) [593]; економіки (Соціально-трудова відносина у конкурентному середовищі: зміст, протиріччя, тенденції розвитку) [135]; політики (Міжнародна інформаційна політика: структура, тенденції, перспективи [291]); державного управління (Особливості й

тенденції розвитку державного управління освітою в Україні (1946–2001 рр.) [160], Тенденції державного регулювання підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів з державного управління [271]), Державне управління вищою освітою в Україні: структура, функції, тенденції розвитку (1917–1959 рр.) [289]), юриспруденція (Становлення та тенденції розвитку європейського правового простору [89]) та ін. [20; 35; 37; 39; 57; 66; 69; 79; 87; 99; 100; 101; 108; 110; 120; 121; 130; 131; 133; 134; 137; 156; 175; 182; 187; 210; 214; 222; 227; 235; 238; 241; 242; 251; 252; 254; 265; 267; 276; 285; 287; 295; 299; 302; 318; 345; 346; 378; 387-388; 403; 431; 440; 444; 449; 466; 481; 482; 575-577; 585; 590; 595], що засвідчує й обґрунтовує тенденційність розвитку тих чи інших явищ, процесів тощо.

У дослідженнях О. Глузмана [87-88], В. Лугового [278-280], Л. Пуховської [415], А. Сбруєвої [439] вивчено та узагальнено загальнопланетарні та специфічно-регіональні тенденції розвитку освіти, глобальні тенденції (мегатенденції) та підпорядковані ним субтенденції. Визначальними тенденціями більшість науковців виокремлює розширення доступу до вищої освіти та забезпечення й гарантія якості вищої освіти. К. Корсаком створено список провідних всепланетних тенденцій, притаманних сучасному етапу еволюції людства, на основі критерію єдності проведено їх систематизацію і поділ на групи: людина «природна»; людина в соціально-суспільному вимірі; організація й умови стійкого розвитку соціуму; зміни засад виробництва і життєдіяльності; оборона і національна безпека; розвиток науково-виробничого комплексу; освіта і культура та модернізація діяльності навчально-виховного комплексу в період початку побудови суспільства знань [237].

Наголосимо на окремих тенденціях, які пов'язані з розвитком університетської освіти, що так чи інакше знайшли своє відображення у наукових розвідках українських дослідників XXI століття:

- тенденції нагромадження знань [378; 466];
- тенденції розвитку самоврядування [20; 267];

- тенденції розвитку засобів наукової комунікації [577];
- тенденції захисту права інтелектуальної власності [158];
- тенденції гендерної політики [99; 265];
- тенденції гуманітарного знання [64; 251; 403];
- тенденції науково-технічного розвитку та наукової діяльності [227; 252, 318];
- тенденції використання наявних ресурсів [131];
- тенденції розвитку транскордонного співробітництва [235; 285; 287];
- тенденції розвитку інституту прав людини [134];
- тенденції розгортання освітніх дискурсів [552];
- тенденції розвитку парадигм [175];
- тенденції розвитку світового ринку ІКТ [108];
- тенденції взаємозв'язку ринку праці та ринку надання освітніх послуг [276; 376];
- тенденції виховного процесу у сучасних вищих навчальних закладів [35; 440];
- тенденції впливу засобів масової інформації та комунікації [66; 133; 187; 241; 444; 576];
- тенденції регулювання сфери зайнятості [431];
- тенденції формування геополітики та геостратегії [101; 120];
- тенденції етнонаціональних процесів [39];
- тенденції застосування ІТ для підвищення якості навчання у ВНЗ [121];
- тенденції медіа глобалізації [449];
- тенденції розвитку технократичного та гуманістичного підходів [182];
- тенденції розвитку сучасної соціокультурної ситуації в суспільстві [210];
- тенденції зміни основних соціальних пропорцій [242];
- тенденції світового ринку праці [238; 295];

- тенденції інноваційно-інвестиційної діяльності [299; 324; 341; 345; 586];
- тенденції розвитку державного управління вищої освіти [110; 126; 160; 254; 482];
- тенденції у просвітницькій сфері [37; 389];
- тенденції еволюції наукових ідей та винаходів [57; 137; 302];
- тенденції розвитку університетських організацій [481];
- тенденції перетворення університету на інституцію продукування прикладних знань [79; 578];
- тенденції фундаменталізації університетської освіти [346] тощо.

Ці тенденції притаманні кожній країні, та вони мають свої прояви залежно від геополітичної, соціально-економічної, правової та адміністративної ситуації.

В Україні здійснюються наукові розвідки, де авторами виокремлено тенденції розвитку вищої освіти, які умовно систематизуємо таким чином:

- тенденції розвитку освіти дорослих (С. Коваленко «Тенденції розвитку освіти дорослих в Англії (остання чверть ХХ – початок ХХІ століття)», 2005 [222]; О. Огієнко «Тенденції розвитку освіти дорослих у скандинавських країнах (друга половина ХХ століття)», 2009 [353]; Л. Сігаєва «Тенденції розвитку освіти дорослих в Україні (друга половина ХХ – початок ХХІ століття)», 2010 [447]; Л. Шинкаренко «Тенденції розвитку освіти дорослих в Україні (1946 – 2007 рр.)», 2010 [598]; О. Сергєєва «Пріоритетні тенденції освіти дорослих в освітній політиці Європейського Союзу», 2014 [445] та ін.);
- тенденції розвитку вищої освіти (А. Марчук «Розвиток вищої освіти у Російській Федерації в контексті європейських інтеграційних процесів», 2012 [296]; Г. Поберезька «Тенденції розвитку вищої освіти країн Західної Європи та України» [388]; О. Савченко «Теорія і практика розвитку вищої педагогічної освіти України в умовах інтеграційних процесів (кінець ХХ – початок ХХІ століття)», 2013 [434]; С. Сапожников «Тенденції розвитку вищої педагогічної освіти в країнах Чорноморського регіону», 2014 [438] та ін.);

– тенденції розвитку університетської освіти (О. Мещанінов «Сучасні моделі розвитку університетської освіти в Україні: теорія і практика», 2005 [304]; Л. Полякова «Державне управління інформаційно-освітнім середовищем інноваційних університетських комплексів», 2010 [395]; Т. Суловська «Організаційно-економічні форми інтернаціоналізації університетської діяльності», 2011 [479]; Т. Голуб «Організація науково-дослідницької роботи студентів технічних університетів Німеччини», 2013 [93] та ін.);

– тенденцій розвитку неформальної освіти (О. Шапочкіна «Сучасні тенденції розвитку неформальної освіти майбутніх вчителів у Німеччині», 2012 [595]) та ін.).

Надамо коротку характеристику основних позицій, які висвітлили вітчизняні дослідники у своїх наукових розвідках.

Розглядаючи освіту у контексті цивілізаційного розвитку, В. Огнев'юк [354-357; 368] на основі філософського осмислення історично зумовлених тенденцій у розвитку сучасної освіти, пропонує її нову модель, що формується в процесі трансформації українського суспільства та глобальних змін у світі. Розкриваючи механізми, що визначають вплив освіти на утвердження філософії сталого людського розвитку, його нових пріоритетів, автор зазначає, що освіта, долучаючи нові покоління до освоєння життєвих цінностей, звичайно формує цілісне явище культури, тим самим сприяючи модернізації вітчизняної освіти відповідно до потреб розвитку особистості й суспільства, динамізації соціокультурних змін, утвердженню пріоритетного розвитку освіти як важливого чинника утвердження сталого людського розвитку.

Значущими для з'ясування подальшого розвитку університетської освіти є дослідження Д. Дзвінчука, в якому він виокремлює тенденції в контексті коеволюції, зокрема тенденцію формування «знаннєвого капіталізму», за якої принципово змінюються критерії оцінки інформаційних досягнень університетів: якщо раніше створені ними нові знання були переважно «відкритими» й одразу (чи з невеликим запізненням) ставали

здобутком усього людства, то починаючи з кінця XX століття у світі (а в Україні з початку XXI століття) все частіше нові знання стають центром суперечки за їх правову належність – чи це власність науковця, чи університету, чи держави, чи приватного грантодавця внаслідок появи нових видів навчальних закладів: «підприємницькі ВНЗ», «віртуальні університети», «корпоративні заклади» тощо; тенденцію розвитку оцінювання якості освіти – застосування «метаоцінки», що включає контроль застосованих процедур оцінювання, аналіз рівня їх відповідності до поширеної практики й рекомендації науковців рідної країни і Європейського Союзу (чи іншого міжнародного об'єднання) [126].

Наукові розвідки В. Будака [59] присвячені проблематиці університетського міжнародного співробітництва, питанням розвитку педагогічної університетської освіти в умовах класичного університету, проблемам і перспективам фахової підготовки вчителів, специфіці реалізації принципам університетської освіти в умовах сучасного класичного університету України.

Щодо виокремлення тенденцій у сфері вищої освіти, варто відзначити дослідження С. Сисоєвої, Н. Батечко [452], присвячені проблематиці сучасної вищої освіти України з обґрунтуванням особливостей та протиріч у розвитку цієї ланки освіти в контексті євроатлантичних процесів, тенденціям впровадження інновацій у вищій освіті та виокремлення основних напрямів розвитку на сучасному етапі розвитку суспільства.

У дослідженнях О. Мещанінова [303-304], присвячених окресленій проблематиці, розглянуто теоретико-методологічні аспекти формування організаційно-педагогічних моделей сучасної університетської освіти в Україні для забезпечення сталого розвитку в умовах глобалізації і регіоналізації; розкрито сутність моделювання для дослідження та проектування розвитку університетської системи освіти; наведено аналіз негативних і позитивних явищ, що спостерігаються у процесі розвитку ринку освітніх та наукових послуг; сформульовано основні принципи, умови, вимоги

до освітнього середовища, накреслено кроки плану дій по забезпеченню сталого розвитку університетської системи освіти. Особливу увагу автор приділив організаційно-педагогічним аспектам, творчому використанню концепції сталого розвитку в навчанні і вихованні у системі професійної освіти.

О. Мещанінов, розробляючи моделі університетської освіти, виокремлює прогресивні тенденції розвитку університетської освіти, зокрема: науку викладає той, хто її робить; утворення інфраструктури кампусу; входження академічної корпорації у місцеві законодавчі органи; пошук людей з інноваційним мисленням; зміщення акценту у навчанні з передачі знань на процес їх народження; особистостей можуть готувати лише особистості; визнання академічною спільнотою особистої відповідальності перед майбутніми поколіннями; усвідомлення та прийняття освіченої України як суспільного ідеалу; оплата за якісні освітні послуги як важливіша умова високої якості життя; відсутність готових рецептів реформування; служіння суспільству, а не владі; нові способи і форми здобуття знання та їх надання студентам; дискурсний вибір та проблемні ситуації замість традиційних лекцій; залучення до університету всіх наукових та культурних ресурсів [304, с. 22-23]. А в якості домінуючої тенденції розвитку університетської освіти в Україні на початок ХХІ століття зазначає виховання, формування нового рівня світогляду, демократизація особистості та пристосування її до життя в умовах свободи, що розширює філософію сучасної вищої освіти, стверджуючи, що «Свобода – це критеріальна ознака якості університетської системи освіти» [304, с. 31].

Нам імпонує дослідження Т. Суслівської, в якому проаналізовано тенденції та масштаби розвитку транскордонної освіти, особливості транснаціоналізації підготовки висококонкурентних фахівців. Основними напрямками нарощування конкурентних позицій вітчизняних університетів на світовому ринку освітніх послуг та переведення університетської діяльності на міжнародні стандарти вона визначає, зокрема зміну статусу існуючих

навчальних закладів з виокремленням в системі вищої освіти обмеженої групи дослідницьких університетів національного рівня, багатoproфільних регіональних ВНЗ та професійно-технічних навчальних закладів; державну адресну підтримку тих досліджень в університетах, які здійснюватимуться за стратегічними науковими напрямками; стимулювання науково-дослідної творчості викладачів університетів на основі радикального реформування системи оплати їх праці; активізацію і виведення на якісно новий рівень наукового співробітництва вітчизняних університетів із зарубіжними партнерами і просування їх наукових продуктів на світові ринки об'єктів інтелектуальної власності; інтеграцію університетської, академічної та корпоративної науково-дослідницької діяльності з диверсифікацією джерел її фінансування; впровадження в дослідницьких університетах України світових стандартів освітньо-наукової діяльності за критеріями кадрового, навчально-методичного, матеріально-технічного та інформаційно-інфраструктурного забезпечення їх діяльності [479, с. 19]. В період глобальної фази світогосподарського розвитку, як зазначає автор, міжнародна університетська діяльність досягла найвищого свого рівня і знаходить свій прояв у диверсифікації діяльності університетів на транснаціональному і глобальному рівнях [479, с. 8], включаючи диверсифікацію змісту й організаційно-економічні форми діяльності університетів.

Інтернаціоналізація університетської діяльності, на переконання Т. Суслівської, відбувається через інтенсифікацію процесу інтернаціоналізації господарського життя, формування глобального економічного простору, загострення міжнародної конкуренції за сегмент висококваліфікованого людського ресурсу, розгортання процесу техноглобалізму, соціальна конвергенція між країнами і регіонами та інституціоналізацію міжнародного суспільно-економічного життя. Ми підтримуємо позицію автора, що внаслідок дії цих факторів на початку XXI століття інтернаціоналізація науково-освітньої діяльності досягла якісно нового рівня, який характеризується, насамперед, посиленням ролі

дослідницького компоненту в діяльності університетів та розширенням їх підприємницької функції з метою нарощування фінансового ресурсу університетів та забезпечення їх реальної автономії [479, с. 8-9].

Окремо зазначено тенденції розвитку дослідницьких університетів у науковій доповіді-презентації Л. Антонюк. Це, зокрема, глобальний масштаб діяльності і вагомий вплив на суспільний розвиток; системна інтеграція дослідницької та освітньої діяльності; поглиблення регіонального та міжнародного співробітництва; селективність у добрі студентів і професорсько- викладацького складу; високі рівні наукової продуктивності викладачів; виконання міждисциплінарних наукових досліджень та підготовка докторів наук; превалювання компетентнісного підходу в навчальному процесі та освоєння студентами компетенцій дослідницької діяльності; диверсифікація джерел фінансування; спільне координування дій з бізнесом у підготовці фахівців; формування сучасної інфраструктури наукової та інноваційної діяльності; забезпечення найвищої якості науково-освітньої діяльності; зростання обсягів консалтингових послуг, як надаються викладачами [17].

Л. Поляковою у контексті визначення механізмів державного управління інформаційно-освітнім середовищем інноваційних університетських комплексів акцентовано увагу на таких тенденціях, як тенденції становлення системи відкритої освіти; тенденції розвитку дистанційного навчання; тенденції розвитку інформаційного суспільства. Повноцінній реалізації цих тенденцій в Україні, на думку Л. Полякової, заважають: відсутність організаційних форм швидкого впровадження нових освітніх технологій, що базуються на принципах інтеграції освітніх ресурсів і трансферу їх кінцевим споживачам освітніх послуг; недостатнє використання новацій в області освітніх технологій для вдосконалення застосованого освітнього контенту; неефективність традиційних форм організації взаємодії між викладачами і студентами; слабке просування кінцевих освітніх послуг у регіони України та за кордон [395].

Через вищезазначене маємо всі підстави виокремити в якості тенденції розвиток інноваційних університетських комплексів, однією з основних цілей яких є підвищення якості освіти з урахуванням сучасних вимог ринку праці на основі інтеграції освітньої, наукової та інноваційної діяльності, а також використання інтелектуальних, матеріальних, інформаційних ресурсів і результатів проведених наукових досліджень за пріоритетними напрямками розвитку науки і техніки для підготовки фахівців в освітній підсистемі університетського комплексу.

Перевагами інноваційного університетського комплексу (із запровадженням дистанційним навчанням) визначено: акумуляція ресурсів системи освіти в єдиному технологічному середовищі з єдиним інструментарієм і стандартизованими форматами, розширення аудиторії користувачів кожного навчального закладу, створення рівних умов для реалізації свого потенціалу кожним навчальним закладом, скорочується шлях від автора підручника або викладача до студента, реалізується можливість оперативного оновлення навчально-методичного та інших навчальних матеріалів; скорочення витрат на виготовлення підручників, з'являється можливість «включення» у підручник будь-якого додаткового матеріалу, уже наявного в глобальній мережі, створюються умови для реальної інтеграції навчальних закладів шляхом об'єднання їх навчально-методичних ресурсів і викладацького складу [395].

Л. Сігаєва виокремила тенденції розвитку освіти дорослих в Україні другої половини ХХ – початку ХХІ століття, зокрема:

– тенденції розвитку освіти дорослих в Україні у другій половині ХХ століття: ліквідація неписьменності; зростання кількості загальноосвітніх вечірніх шкіл для дорослих; прагнення дорослих до навчання; централізація управління в справах освіти дорослих: перебування всіх областей України на особливому обліку партійних органів щодо роботи з ліквідації неписьменності; уніфікація навчальних планів та програм, а також їх політизація; поширення ідеї неперервного навчання; поява нових форм

навчання для дорослих (курси та інститути підвищення кваліфікації); поява нових технологій дала можливість удосконалити процес навчання дорослих і зробити його неперервним;

– тенденції розвитку освіти дорослих на початку ХХІ століття: реалізація системного підходу до розвитку освіти дорослих; розвиток освіти дорослих у контексті глобалізаційних та інтеграційних процесів; зв'язок пріоритетних завдань освіти дорослих з процесами глобалізації та інформатизації суспільства; використання української системи вищої освіти для розбудови фундаменту освіти дорослих; навчання безробітних; розвиток міжнародного співробітництва; вплив соціально-економічних трансформацій на структуру, завдання та зміст освіти дорослих; упровадження інформаційних технологій в освіту дорослих; створення громадських об'єднань та визначення їх ролі у формуванні політичної свідомості громадян України; посилення функції соціального захисту людини [448].

Л. Шинкаренко на підставі ретроспективного аналізу джерел висвітлила такі тенденції організації освіти дорослих: культурно-освітня робота; підвищення кваліфікації працівників, діяльність шкіл робітничої молоді, диверсифікація, масштабність, заідеологізованість (у радянський період), масове запровадження другої вищої освіти, поширення дистанційної освіти, освіта впродовж життя (у роки незалежності) [598].

У дослідженні А. Марчук виокремлено тенденції розвитку вищої освіти в Російській Федерації в контексті європейських інтеграційних процесів, зокрема зміни у мережі вищих навчальних закладів, модернізація навчального процесу у ВНЗ, використання інформаційно-комунікаційних технологій в вищій школі, полікультурність вищої освіти [296].

Л. Поберезька виявила й вказала новітні особливості загальних для європейського регіону тенденцій розвитку вищої освіти та їх специфічного прояву в окремих країнах з урахуванням явищ глобалізації та континентальної інтеграції, зокрема перетворення елітарної вищої освіти на загальну, кількісного зростання контингенту студентів та їх мобільності, подовження

тривалості обов'язкової освіти, ускладнення структури вищої освіти та урізноманітнення мережі ВНЗ, збільшення та зростання ролі сектору недержавної вищої освіти, професіоналізація вищої освіти, удосконалення системи управління вищою освітою, забезпечення її якості, розробка механізмів інтеграційної політики в галузі вищої освіти. Автором зазначено, що у зв'язку з європейською орієнтацією України та її входженням до європейського освітнього і наукового середовища особливої актуальності набуває тенденція забезпечення якості освіти [388].

Л. Панченко обгрунтовала теоретичні та методологічні засади розвитку інформаційно-освітнього середовища (ІОС) університету, зокрема: методологічні підходи до проблеми розвитку ІОС, тенденції розвитку університетської освіти, які впливають на розвиток ІОС, принципи побудови складників ІОС; розроблено модель ІОС університету як сукупність взаємопов'язаних структур – просторово-семантичної, технологічної, інформаційно-компетентнісної, комунікативної, імовірнісної [375].

А. Кирда виокремила чотири провідні тенденції розвитку цілей освіти: зростання ролі мети освіти в розвитку навчально-виховного процесу: дедалі частіше мета починає розглядатися як вихідна точка, що визначає всі основні компоненти освітнього процесу: зміст, методи, ефективність; окреслення загальних перспективних цілей освіти, що пов'язані з цінностями, є трансцендентальними за своєю природою і спрямовуються на виховання й навчання учнів – майбутніх гідних громадян країни, здатних примножити її потенціал і зберегти стабільність та спадкоємність інститутів влади; такий тип цілей ухвалюється на найвищому державному рівні, він формує базис освіти та напрями розвитку школи; диференційоване розроблення освітніх цілей, що відбувається на різних рівнях (регіональному, окружному, шкільному) і дозволяє визначити проміжні цілі освіти, які враховують проблеми, особливості й потреби окремого регіону чи округу; конкретизація навчально-виховних цілей на рівні окремого освітнього закладу та розроблення шляхів їх досягнення; такі цілі визначаються вчительським колективом разом із

батьками і місцевою адміністрацією, коли на шкільному рівні плануються і формуються навчальні програми для свого навчального закладу; конкретними цілями керуються у шкільній роботі, вони тісно пов'язані зі змістом, методами і засобами навчання й виховання; ці цілі є головними критеріями, за якими шкільний персонал, батьки та широка громадськість оцінюють роботу певного закладу освіти, оскільки їхнє досягнення може бути вимірне [214].

Співзвучними з освітніми тенденціями є тенденції розвитку державного управління освітою в Україні у другій половині ХХ століття, виокремлені О. Жабенком, зокрема централізації й ідеологізації; демократизації й структурної впорядкованості; орієнтації на процес, а не на результат в управлінні [160].

У сфері медичної освіти [396] набули наукового обґрунтування тенденції розвитку організаційного та мотиваційного механізмів державного управління галузевою стандартизацією вищої медичної освіти в сучасних умовах: формування міжгалузевих механізмів та зон випереджального розвитку галузевих стандартів [38].

Досліджуючи тенденції реформування освіти Польщі А. Василюк розробила класифікацію відповідних тенденцій, виокремивши такі групи: за характером і тривалістю – пролонговані, ітеративні, епізодичні, за новизною – наслідувальні (запозичені), інноваційні, за сприятливістю чи гальмуванням освітніх змін – позитивні, негативні, спрямовані на перспективний розвиток шкільної освіти – прогностичні [69].

Отже, авторське бачення дослідників ХХІ століття є різноманітним та підпорядковується галузевому розвитку вищої освіти. На підставі здійсненого теоретичного огляду засвідчуємо, що в кожен епоху тлумачення базових понять змінюється, корелюючись з суспільно-політичними, економічними, освітніми змінами і враховує досягнення науки, техніки, технологій, відтворює і відображає інтелектуальний ресурс нації і країни. А виокремлені, описані та обґрунтовані тенденції відображають напрям розвитку галузі, механізмів, суспільства у цілому.

2.4. Класифікація тенденцій розвитку університетської освіти

Сучасний університет (тобто університет періоду Другої академічної революції) корелює свою діяльність такими позиціями: – суспільство знань та освіти; – зв'язок підприємництва та вищої освіти; – суспільний розвиток і вища школа. Початок Другої академічної революції пов'язують з введенням у науковий обіг терміну «суспільство знань» (П. Дракер, 1969), який інтерпретувався як суспільство, що утворюється та примножується завдяки багатоманітності та здібностям. Передував цьому термін «суспільство, яке навчається» (Р. Хатчинс, 1968). Таким чином, університет несе знаннєве змістове навантаження та є міжнародною інституцією для розвитку та обміну знаннями в підтримку людського розвитку.

Вирізняють різні підходи (або способи) відстеження (виокремлення) тенденцій, використовувані в сучасних європейських наукових розвідках, залежно від методів дослідження та способів отримання й викладення одержаної інформації, що дає змогу групувати тенденції. Залежно від поставлених цілей і тлумачення поняття «тенденція (trend)» розрізняють такі підходи до групування тенденції:

- тенденції розвитку (trends as development),
- тенденції оцінювання (trends as estimation),
- тенденції встановлення або отримання / вилучення (trend-setting or deriving trend),
- тенденції як прояв (trend as issue) [607, с. 9-17].

Один з найбільш розповсюджених підходів до виокремлення тенденцій ґрунтується на вивченні закономірностей та специфіці розвитку освіти в регіоні, країні, геополітичному просторі протягом десятиліть. Окреслюючи й аналізуючи етапи розвитку галузі / сфери / явища тощо, виокремлюють тенденції розвитку та перспективні напрями подальших досліджень, ґрунтуючись на ретельному дослідженні, наприклад: освітньої політики, світової, європейської та національних нормативно-правових баз документів; показників розвитку суспільства, наявних і доступних регіональних та

національних статистичних даних з освіти для проведення детального аналізу тощо. Цей підхід найчастіше застосовується науковцями в історико-педагогічних і порівняльно-педагогічних дослідженнях.

Тенденції оцінювання, окрім виявлення нових напрямів, містять характеристику подальшого розвитку певної галузі і діють як передбачення перспектив майбутніх наукових розвідок переважно інтегрованого (міждисциплінарного) характеру. Ці тенденції мають прогностичний характер (оцінювання теперішнього стану і виявлення проблеми найближчого майбутнього на основі статистичних даних, аналітичних звітів, національних доповідей тощо).

Тенденції встановлення або отримання / вилучення передбачають постановку цілей і завдань для досягнень найближчим часом. Це пошук інновацій та втілення їх у життя завдяки детальному вивченню й аналізу нестандартних ідей – створення нових тенденцій. Встановлені тенденції відображають бажаний результат майбутнього розвитку, окреслюють початкові етапи його досягнення.

Тенденції прояву окреслюють проблеми, які можна ідентифікувати та репрезентують перспективи на майбутнє через розробку критеріїв, вказівок чи рекомендацій щодо наступних дій.

Як правило, тенденції можна виокремити, окреслити, схарактеризувати, відстежити, але їх важко виміряти і визначити заздалегідь. Проте, ґрунтуючись на звітах, доповідях, стратегіях, концепціях та інших освітніх документах, прийнятих на рівні країн, регіонів чи на глобальному рівні, в яких окреслено останні тенденції, можна спрогнозувати та / або визначити нові напрями розвитку та спрогнозувати перспективи.

На основі аналітичних доповідей, національних звітів, проектів розвитку вищої освіти та інших стратегічних світових і державних документів, наукових розвідок нами виокремлено такі групи тенденцій, які відповідають тематиці, об'єкту та предмету нашого дослідження:

за регіоном розповсюдження:

мегатенденції – притаманні певній сфері діяльності (наприклад, освітній) у переважній більшості країн світу (тенденції світового масштабу);

субтенденції – притаманні певному сектору сфери діяльності (наприклад, університетський сектор освітньої сфери) у більшості країн світу (які мають цей сектор);

регіональні тенденції – притаманні певному сектору сфери діяльності і мають характерні ознаки та / або прояви у конкретному регіоні, області (інколи країні);

/ мегатенденції та субтенденції можна об'єднати в групу глобальних тенденцій /

за рівнем встановлення пріоритетів розвитку та впровадженням (виокремленням) у процесі стратегічного планування і соціально-економічного розвитку:

тенденції транснаціонального рівня – визначаються на наддержавному рівні;

тенденції національного рівня – визначаються на рівні країни;

тенденції субнаціонального (регіонального) рівня – визначаються на рівні областей, регіонів;

за часовою тривалістю:

наскрізні тенденції – притаманні декільком етапам або періоду розвитку;

локальні тенденції – притаманні конкретному етапу розвитку;

за наслідками, які можна оцінити:

позитивні тенденції – приводять до покращення стану;

негативні тенденції – призводять до погіршення стану;

дискурсивні тенденції – наслідки однозначно оцінити не можна.

за характерними ознаками:

спільні тенденції – мають конвергентні (спільні, споріднені або навіть однакові) ознаки у різних неспоріднених системах, сферах тощо;

суперечливі тенденції – мають дивергентні ознаки (розходження внаслідок регіональних, локальних або інших особливостей);

за динамікою прояву:

прогностичні тенденції – дозволяють на основі наявних тенденцій визначити вектори розвитку;

динамічні тенденції – характеризуються швидким проявом і незначною тривалістю;

еволюційні тенденції – є заздалегідь передбачуваними незважаючи на тимчасові зміни;

за ступенем підпорядкованості *²:

головні;

підпорядковані;

за ступенем прояву *³:

актуальні;

потенційні.

Переважна більшість дослідників виокремлює, описує, характеризує ключові / основні / провідні тенденції, ототожнюючи ці поняття. Для нас це питання є дискусивним, оскільки виокремлення основних тенденцій, на нашу думку, передбачає окреслення другорядних та / або побічних; ключових – загальних; провідних – незначущих, а такі позиції не завжди прослідковуються у дисертаційних дослідженнях.

Нами у 2011 році було визначено такі тенденції розвитку університетської освіти, на яких раніше не акцентувалось уваги саме як на тенденціях:

- *трансграничності* (розширення можливості доступу до освіти за рахунок відкритих освітніх ресурсів та дистанційного навчання й інформаційно-комунікаційних технологій; створення мега-університетів);

- *політизації* (державна підтримка наукової та інноваційної діяльності університетів, багатоаспектності третинної освіти, прогнозування змінних

---

² * тенденції обґрунтовано у дослідженнях В. Лугового

³ * тенденції обґрунтовано у дослідженнях В. Лугового

потреб освітньої сфери; політичні рішення щодо фінансування діяльності університетів, диверсифікація прибутків);

- *інституціоналізації* (визначення профілів, пріоритетів, місії, інструментарію тощо – створення потенціалу суспільної користі університетської освіти);

- *зростання показників участі* (збільшення контингенту студентів за рахунок розширення доступу до всіх рівнів вищої освіти, фінансової та освітньої підтримки представників бідних та маргінальних верств населення, розширення сектору недержавних освітніх послуг, орієнтованих на різні типи контингенту);

- *передбачення потреб суспільства* (збільшення уваги до природничої, технологічної, інженерної, математичної, соціальної та гуманітарної науки; відкритий доступ до наукової літератури та обмін результатами наукових досліджень, навчання підприємництву, забезпечення професійно-технічної підготовки);

- *еволюціонування викладання й навчання* (підготовка фахівців з планування освіти та наукових досліджень, розв'язання проблематики підготовки висококваліфікованих викладацьких кадрів, зокрема і через вдосконалення методики викладання);

- *комерціалізації* / або *комерціалізації і конкуренції* (рух інтелектуального капіталу щодо створення взаємовигідного для всіх учасників ринкового продукту із об'єктів інтелектуальної власності з метою отримання прибутку);

- *консолідації* (об'єднання університетів з метою вирішення спільних проблем та стратегічних завдань; співпраця між урядами, закладами, студентами, співробітниками, працедавцями тощо);

- *ноосферизації університетської освіти* (формування критично-інноваційного потенціалу університету та нового мислення людини в умовах університетської освіти);

- *зростання соціальної відповідальності* (реагування на соціальні, економічні, наукові та культурні аспекти; формування глобальних знань для розв'язання глобальних проблем; розвиток критичного мислення та активної громадянської позиції; інформованість, відкритість та прозорість діяльності закладу в рамках його автономії).

Переважає більшість з них за регіоном розповсюдження є регіональними (за винятком тенденції ноосферизації – субтенденція); за часом прояву – локальними (окрім тенденції еволюціонування систем навчання і викладання – наскрізна); за наслідками, які можна оцінити – дискурсивними; за динамікою прояву – прогностичними (за винятком тенденції політизації – динамічна). За поставленими цілями до тенденцій розвитку відносимо усі зазначені вище тенденції; тенденціями оцінення можуть бути тенденції трансграничності, інституціоналізації, комерціалізації, передбачення потреб суспільства; тенденціями встановлення або отримання / вилучення – зростання соціальної відповідальності; тенденціями як прояву – консолідації, зростання показників участі, еволюціонування викладання і навчання. У будь-якому випадку, маючи конвергентні та дивергентні прояви, тенденції не можна однозначно відносити до певної групи, що унеможливорює однозначну класифікацію, роблячи її дещо умовною.

Висновки до другого розділу

Тенденції розвитку університетської освіти слід досліджувати відповідно до змін в освітній, науковій та культурній сферах діяльності відповідних закладів освіти. Визначення тенденцій є важливим для дослідження об'єктів, що перебувають у розвитку (як університетська освіта) через зіставність досліджуваних національних систем (історія, культура, загальні та регіональні особливості тощо). Одним із способів об'єктивації та верифікації тенденцій педагогічних явищ і процесів у їх розвитку є івивчення в історичній ретроспективі й перспективі. Знання тенденцій розвитку освіти дає основу для її проектування й прогнозування, доцільного оновлення,

системного управління тощо. Наголосимо на важливості розгляду тлумачення понять з урахуванням суспільно-політичної ситуації, яка притаманна певному історичному періоду. Обґрунтування тлумачення того чи іншого терміну, яке є ключовим для наукового дослідження є не лише обов'язковим, а має подаватися у логіко-історичному або структурно-логічному контексті.

Міждисциплінарність вбачаємо основою для створення нового знаннєвого продукту в інформаційному суспільстві. Дослідження явищ та феноменів освіти, зокрема виокремлення тенденцій розвитку університетської освіти, неможливо без інтеграції знань з різних галузей та сфер, а дослідження університетської освіти передбачає інтеграцію філософського, освітнього, економічного, технічного (технологічного, інженерного), природничого (екологічного, ноосферного), політичного (націє– та державотворчого), юридичного (нормативно-правового, економіко-правового), культурологічного, історичного, соціономічного та ін. знання, що дає змогу продукувати інноваційний інтелектуальний продукт як основу нових технологій, які передбачають лідерство в освіті, підвищення рівня «знаннєвої інтенсивності» та інтелектуального капіталу.

Університетську освіту на початку XXI століття розуміємо як цілісну, поліфункціональну та полісміслову структуру, що передбачає її здійснення в основному типі закладу вищої освіти – університеті, який є провідним інтелектуальним осередком суспільства і на засадах автономії, академічної свободи здійснює освітню, дослідницьку, інноваційну діяльність; реалізує місію, візію, цілі, завдання і функції вищої освіти, зокрема людинотворчу, технологічну, гуманістичну.

Тенденція є спрямованим розвитком будь-якого явища або процесу і слугує формою прояву законів, котрі «не мають іншої реальності, окрім як у наближенні, у тенденції». Окремі явища та процеси, котрі притаманні глобалізованому суспільству, досліджувати можна лише у наближенні. Тенденція визначається як напрямок розвитку будь-чого, а тенденційність переважно як упередженість. У дослідженнях розвитку вищої освіти є певна

частка упередженості, що проявляється в авторській позиції щодо виокремлення та тлумачення тенденцій її розвитку.

На основі аналізу низки нормативно-правових документів, які визначають стратегічний розвиток країни нами виокремлено такі групи тенденцій розвитку університетської освіти: *за регіоном розповсюдження*: мегатенденції; субтенденції; *регіональні тенденції /мегатенденції та субтенденції можна об'єднати в групу глобальних тенденцій/*; *за рівнем встановлення пріоритетів розвитку та впровадженням (виокремленням) у процесі стратегічного планування і соціально-економічного розвитку*: тенденції транснаціонального рівня; тенденції національного рівня; тенденції субнаціонального (регіонального) рівня; *за часовою тривалістю*: наскрізні тенденції; локальні тенденції; *за наслідками, які можна оцінити*: позитивні тенденції; дискурсивні тенденції; *за характерними ознаками*: спільні тенденції; суперечливі тенденції; *за динамікою прояву*: прогностичні тенденції; динамічні тенденції; еволюційні тенденції; *за ступенем підпорядкованості*: головні; підпорядковані; *за ступенем прояву*: актуальні; потенційні.

Явище може мати різні, навіть протилежні тенденції, або різні системи мають подібні тенденції розвитку. Виокремлення тенденції – важливий аспект історичного, структурно-функціонального аналізу об'єкта, який знаходиться у стані розвитку. Оскільки система вищої освіти знаходиться у стані перманентного розвитку доцільним вважаємо дослідження тенденцій її розвитку з метою здійснення коректного структурного аналізу на основі поєднання діалектики можливості та дії.

Основні положення розділу опубліковано у таких наукових працях [491; 492; 495; 498; 510; 517; 533; 535; 537; 538].

РОЗДІЛ III

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОЗВИТКУ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ (ДРУГА ПОЛОВИНА XX – ПОЧАТОК XXI СТОЛІТТЯ)

3.1. Періодизація розвитку університетської освіти України

Система освіти кожної країни у своїй еволюції спирається на власну історію, традиції, рівень соціально-економічного розвитку та інституції соціально-політичної системи. Університетська освіта, як складова загальнокультурного розвитку, покликана вирішувати загально цивілізаційні та конкретно-прикладні питання. Ми дотримуємося думки, що реформи у системі освіти варто розпочинати з вищої освіти, оскільки саме вона висуває вимоги до середньої освіти, формує корпус працівників системи освіти і головне, слухачі системи вищої освіти, маючи власну думку, забезпечують найбільш результативну та активну суб'єкт-суб'єктну взаємодію.

Виступаючи активними прибічниками поглядів К. Тімірязєва, наголосимо, що культура, зокрема західна, створила специфічний фактор цивілізаційного розвитку, нормальне функціонування якого є неможливим без застосування широкої свободи – це університети, в яких діють наукові спільноти (з'їзди вчених – періодичні, міжнародні, національні, ексклюзивні) [551, с. 15, 19].

Розвиток освіти України у другій половині XX століття знайшов відображення у працях вітчизняних науковців, які досліджували її різні ланки.

Окремі аспекти розвитку шкільної освіти зазначеного періоду досліджували А. Димитрієв [130] з виокремленням і характеристикою таких періодів: 50 – 60-і роки XX століття – емпіричний – опис досвіду управління школою, який склався, поява в Україні спеціальних праць, присвячених тільки проблемам управління школою, дисертаційних досліджень управлінської тематики; 70 – 80-і роки XX століття – школознавчий – початок оформлення

школознавства в самостійну галузь педагогічного знання, спроби систематизації і теоретичного осмислення накопиченого досвіду; 90-і роки ХХ століття – сьогодні – теоретичного узагальнення – конструювання складних моделей управлінської діяльності, проблеми внутрішкільного управління розглядаються з точки зору теорії і практики управління складними соціальними системами; О. Єрмоєнко [158] з виокремленням таких етапів: 50-60 рр. ХХ ст., які супроводжувалися демократичними перетвореннями у взаєминах «учитель-учень», які часто носили декларативний характер; 70-80 рр. ХХ ст., яким притаманне поширення серед прогресивного педагогічного загалу пріоритетів гуманізації й гармонізації взаємин між учителями та учнями як визначальних чинників демократичних перетворень у школі; 90-і рр. ХХ ст., які характеризувалися як активним спрямуванням педагогічної громадськості на демократизацію взаємостосунків «учитель-учень», так і інерційністю, стереотипністю педагогічного мислення, консерватизмом поглядів на взаємини вчителів та учнів; Н. Калініченко [204] з характеристикою особливостей розвитку трудової підготовки учнів у такі роки: 1945–1958 – повоєнний період; 60-70 рр. / авторські школи; 70-90-і рр. – об'єднання зусиль провідних учених, методистів, практичних педагогічних працівників, спрямовані на модернізацію та оптимізацію змісту і форм діяльності шкіл; з 1991 р. – розбудова незалежності України; О. Павлюк [373] з виокремленням етапів: 50-ті – перша половина 60-х років – орієнтація змісту математичної освіти на суспільно-виробничу працю та вирішення завдань політехнічної підготовки; друга половина 60-х – 80-ті роки – провідним орієнтиром для відбору змісту освіти стають відповідність математики як навчального предмета математиці як науці, розвиток логічного та абстрактного мислення учнів; 90-ті роки – зміст математичної освіти визначається в контексті парадигми особистісно орієнтованого навчання; Г. Щука [601] та ін. [28-30; 255]

позашкільної – В. Берека [31] з виокремленням та характеристикою таких етапів розвитку: 1957 – 1972 рр. – зростання мережі позашкільних

закладів і переорієнтація їх змісту діяльності на інструктивно-методичну роботу; 1972 – 1984 (1991) рр. – введення в загальноосвітніх школах посади організатора позакласної і позашкільної виховної роботи, що так і не дало змоги повною мірою налагодити навчально-виховні зв'язки загальноосвітніх шкіл та позашкільних закладів; 1991 – 2000 рр. – оновленням і перебудовою діяльності позашкільних закладів в умовах незалежної України України;

вищої – С. Онопченко [361] з виокремленням таких етапів: 50-і роки ХХ ст. – організація індустріально-педагогічних технікумів з підготовки інструкторів (майстрів) виробничого навчання; становлення системи підвищення інженерно-педагогічної кваліфікації; 60 – 70-і роки ХХ ст. – організація інженерно-педагогічних факультетів, відділень, кафедр у галузевих і політехнічних інститутах для підготовки інженерно-педагогічних кадрів з вищою освітою; 80-і – початок 90-х років ХХ ст. – поява першого спеціалізованого інженерно-педагогічного ВНЗ в Україні, розширення і зміцнення мережі інженерно-педагогічних факультетів у вищих технічних навчальних закладах; 90-і роки ХХ ст. – реорганізація існуючих і створення нових закладів системи інженерно-педагогічної освіти в умовах формування ринкових відносин у незалежній Україні; Л. Прокопів [408], з виокремленням чотирьох етапів: 1945 – 1958 рр. – високі темпи кількісного зростання наукових і педагогічних кадрів без урахування розвитку індивідуальності та обдарованості кожного; 1958 – 1985 рр. – розширення доступу молоді до вищої освіти, підготовка висококваліфікованих спеціалістів, вихованих на основі марксистсько-ленінського вчення, зміни в організації і проведенні навчального процесу через підвищення уваги до самостійної підготовки студентів, залучення найбільш здібних з них до науково-дослідної роботи; 1985 – 1991 рр. – часткова перебудова вищої освіти та створення сприятливих умов для розвитку творчої індивідуальності майбутнього фахівця; 1991 – 2000 рр. – побудова вищої педагогічної освіти на національному ґрунті, посилення інтересу до обдарованої молоді, увага до раціональних схем формування навчально-виховного процесу на принципах індивідуалізації та диференціації,

самоосвіти, самовиховання; О. Проніков [409] з виокремленням та характеристикою етапів підготовки майбутніх учителів фізичної культури у вищих педагогічних навчальних закладах України: 50-60-ті рр. ХХ ст. – формування, уніфікація змісту і форм теоретичної та методичної підготовки майбутніх учителів фізичної культури у педагогічних ВНЗ України (відтворення розробки нового підходу до підготовки майбутніх фахівців фізичної культури через відкриття факультетів фізичної культури в педагогічних інститутах і пошуки шляхів забезпечення ЗОШ фахівцями з високим професійним рівнем організації навчальної та виховної роботи з учнями); 70-80-ті рр. ХХ ст. – пошук оптимальних, стабільних варіантів навчальних планів і програм педагогічних ВНЗ України, тяжіння до врівноваження всіх складових теоретичної та методичної підготовки майбутніх учителів фізичної культури (уніфікація змісту, форм і методів навчання, поглиблення змістовності та фундаментальності основ, підвищення наукового рівня знань студентів педагогічних ВНЗ, збільшення кількості факультетів фізичного виховання); 90-ті рр. ХХ ст. – початок ХХІ ст. (1992 – 2010 рр.) – спад, нестабільність і непослідовність організації навчально-виховного процесу формування у педагогічних ВНЗ України майбутніх учителів фізичної культури, їх підготовки до проведення різних видів роботи у школі та позашкільних навчальних закладах за місцем проживання (подолання ускладнень у системі підготовки майбутніх учителів фізичної культури та суттєві зміни в її організації в умовах незалежної держави) [409, с. 10, 226-227]; І. Рядинська [432] з обґрунтуванням основних етапів: 50-60 рр. – відтворення розробки нового підходу до підготовки майбутніх фахівців фізичної культури до позаурочної роботи з учнями; 70-80 рр. – підвищення наукового рівня підготовки майбутніх учителів фізичної культури до позаурочної роботи з учнями; 90-ті рр. ХХ ст. – подолання ускладнень у системі підготовки майбутніх учителів фізичної культури до позаурочної роботи з учнями та її перебудови в умовах України як незалежної держави; А. Федорович [567] з виокремленням та характеристикою таких етапів:

початковий (1950 – 1970 рр.) – посилення ідеологічного тиску на навчально-виховний процес у вищих педагогічних закладах, повною залежністю вищої школи в Україні від центральних органів влади; основний (1971 – 1984 рр.) – відкриття окремих загальнотехнічних факультетів, що діяли самостійно; створення більш сприятливих соціально-політичних, психолого-педагогічних умов для вдосконалення підготовки вчителя праці, оновлення навчальних планів, програм, змісту педагогічної освіти; перехідний (1985 – 1990 рр.) – зміна кваліфікації “вчитель праці” на “вчитель трудового навчання”, що зумовило введення нових навчальних планів, збільшення спектру додаткових спеціальностей, демократизацію у керуванні навчально-виховним процесом, можливість самостійного створення навчальних планів тощо; модернізаційний (1991 – 2000 рр.) – удосконалення змісту освіти на національному ґрунті, перехід до ступеневої системи підготовки майбутніх фахівців в контексті євроінтеграційних процесів, спроби поновити і вдосконалити її форми та методи, пошук оптимального співвідношення аудиторної і позааудиторної роботи тощо; В. Черкасов [589] з виокремленням та характеристикою періодів: 1962 – 1970 рр. – заснування та становлення музично-педагогічних відділень і музично-педагогічних факультетів у структурі педагогічних інститутів, на яких здійснювалася підготовка вчителів музики і співів для середніх і восьмирічних шкіл; 1970 – 1980 рр. – перебудова та реформування музично-педагогічної освіти, реорганізація музично-педагогічних відділень у музично-педагогічні факультети, пошуки нових підходів до вдосконалення професійно-педагогічної підготовки вчителів музики і співів; 1980 – 1991 рр. – оновлення змісту музично-педагогічної освіти у зв’язку із запровадженням нової концепції музично-естетичного виховання школярів; 1991 – 2000 рр. – цілісний підхід до розв’язання проблем музично-педагогічної освіти, її демократизація, фундаменталізація, гуманізація та гуманітаризація, запровадження нової концепції мистецької освіти; 2000 – 2008 рр. – інтеграція вітчизняної музично-педагогічної освіти у

світовий освітній простір, поява нових типів навчальних закладів (Інституту культури і мистецтв та Інститутів мистецтв) та ін.

Для реалізації мети нашого дослідження – виокремлення тенденцій розвитку університетської освіти України другої половини ХХ – початку ХХІ століття – вбачаємо за доцільне здійснювати загальну характеристику двох періодів:

– періоду радянської доби (1959 – 1991 рр.);

– періоду незалежної України (1991 – дотепер / 2014 р.), оскільки вони у сукупності є тотожними до періоду Другої академічної революції, яка охоплює другу половину ХХ – початок ХХІ століття, триваючи дотепер. Відмінності детерміновані суспільно-політичним та соціально-економічним станом країни, оскільки у першому періоді сучасна Україна була республікою Радянського Союзу і освіта підпорядковувалась рішенням всерадянського уряду, а другий період відзначився становленням незалежності України і створенням власної нормативно-правової регулятивної бази.

В межах кожного періоду виокремлюємо такі етапи: період радянської доби включає два етапи: – поєднання освіти і науки (50-і – 70-і рр. ХХ ст.); – модернізація в епоху нестабільності (80-і рр. ХХ ст.); період незалежної України включає такі етапи: – інтегрування освіти, науки і виробництва (90-і рр. ХХ – початок ХХІ ст. / 2003 р.); – реформаційні процеси в умовах євроінтеграції (2004 – 2014 рр.).

Наголосимо на значущості процесів національного державотворення протягом усіх етапів, які стимулюють розвиток культурних і освітніх процесів [229]. Обидва періоди характеризуються суспільно-політичними та економічними ситуаціями (повоєнна відбудова, етап перебудови, становлення незалежності, інтеграція в європейське співтовариство), які знайшли своє відображення у векторах розвитку університетської освіти країни.

В основу здійсненої періодизації [28; 106; 128] розвитку вітчизняної університетської освіти покладено векторний напрям її розвитку, задекларований у відповідних нормативних документах та зреалізований у

практичній діяльності цих закладів вищої освіти. На основі загальної характеристики розвитку університетської освіти періоду радянської доби та періоду незалежної України виокремлено низку притаманних їм ознак та тенденцій.

Етап *поєднання освіти і науки* (50–70-і рр. ХХ ст.) відзначається перспективним напрямом розвитку університетів як центрів зосередження наукової думки, в яких відбувається поєднання освіти та науки, фундаментальних і прикладних досліджень з подальшим їх впровадженням в навчально-виховний процес через відповідні навчальні дисципліни.

Етап *модернізації в епоху нестабільності* (80-і рр. ХХ ст.) відзначався визнанням університетської освіти як провідного компонента вищої освіти із зазначенням, що навчальний процес має забезпечувати поєднання високої теоретичної та прикладної підготовки, диференційований підхід до навчання випускників педагогічній, дослідницькій та виробничій діяльності; розвивати підготовку фахівців за новими напрямками, що знаходяться на перетині наук. Цей етап характеризувався пролонгованим неявним реформуванням, здійснюваним в умовах економічної та політичної нестабільності, який визначав завданням університетської освіти підготовку до появи людини нового покоління – гостро мислячої, діяльнісно практичної, творчо індивідуальної.

Етап *інтегрування освіти, науки і виробництва* (90-і рр. ХХ – початок ХХІ ст. / 2003 р.) характеризувався формуванням вищої школи як соціальної інституції в контексті індустріального суспільства, що набуває масового характеру під впливом потреб і характеру суспільного виробництва, яке постійно ускладнювалося й вимагало все більшої кількості фахівців високого рівня професійної підготовки та компетенції. Поступово зростаюча інтенсифікація використання об'єктивного наукового знання і застосування наукових досягнень у вищій освіті, починає коригувати зміст університетської освіти, яка набуває конкретного, прикладного характеру. Необхідність реформ наприкінці ХХ – початку ХХІ століття в сфері вищої освіти пов'язана з новими

соціальними умовами, з переходом до нового, постіндустріального типу цивілізації, що викликало необхідність синхронізувати процеси розвитку освіти з загальними тенденціями розвитку людського суспільства.

Етап *реформаційних процесів в умовах євроінтеграції* (2004 – 2014 рр.) характеризується змінами в університетському секторі освіти в контексті болонських домовленостей та угод, створенням єдиного європейського освітнього простору; підвищенням значущості та усвідомленням необхідності цілеспрямованої підготовки національної еліти в університетах країни.

Характеристику кожного етапу із зазначенням тенденцій розвитку університетської освіти подаємо у наступних параграфах.

3.2. Розвиток вищої (університетської) освіти в Україні у другій половині ХХ століття (за радянської доби)

Багато нового та неординарного привнесло у розвитку людської цивілізації ХХ століття. Сфера освіти збагатилась явищами, які змінили людську свідомість і професійну підготовку фахівців. Це століття частково заперечувало попередні здобутки освітян, частково генерувало абсолютно нові освітні системи (освіта часів перших революцій, освіта нової соціалістичної епохи, освіта за часів Другої світової війни, освіта періоду економічної стагнації тощо), проте освітня сфера маючи тисячолітню історію, випрацьовує такі механізми саморегуляції та наступності у розвитку, які надають цій системі сталості, а не консерватизму, модернізаційних змін, а не революцій, певної стабільності, незважаючи на зрушення суспільно-політичного та економічного життя країни, зокрема, і світу в цілому. ХХ століття – століття науково-технічної революції – засвідчило процес перетворення науки в безпосередню виробничу силу.

Україна протягом ХХ століття мала бурхливу політичну, суспільну, економічну та громадську історію, яка не могла не позначитися на сфері освіти. Історично цінним для сьогодення вважаємо досвід сфери вищої освіти ХХ століття, оскільки у межах єдиної країни постійно відбувались політичні

трансформації, які безпосередньо впливали на сферу вищої освіти, яка готувала висококваліфікованих фахівців на потреби господарства країни і мала реагувати на суспільно-політичні зміни та зрушення.

3.2.1. Університетська освіта в Україні в повоєнний період (50–70-і роки ХХ століття)

Система університетської освіти України зазнала активної реорганізації у повоєнний період, і випускники саме цього періоду забезпечили підготовку тогочасних висококваліфікованих фахівців, які розбудували господарство країни, працюючи на керівних та виконавських посадах. Університетська освіта повоєнного періоду забезпечила фундаментальну підготовку випускників, що є необхідною умовою подальшої освіти протягом життєдіяльності. Друга половина ХХ століття як століття фізики і біології заклала підвалини для оновлення вищої освіти, її форм і методів, зокрема дистантної (дистанційної) форми та інтерактивних методів.

Вища школа України (Української РСР) ХХ століття є складовою системи освіти Радянського Союзу, та представляючи загальну характеристику університетської освіти Української РСР у період 50-70-х років ХХ століття, ми, не відокремлюючи її, при характеристиці спробуємо врахувати специфіку республіки та вищої освіти. Повоєнні роки характеризуються у розвитку університетської освіти України відновленням їх структури, що пов'язане з поверненням з евакуації університетів (Київського, Харківського, Одеського) з Казахської, Туркменської, Таджикицької РСР та РРФСР. Частина професорсько-викладацького складу та ресурсної бази залишилась у південно-східних регіонах Радянського Союзу, проте у 1945 році в Україні діяло 6 державних університетів (також відновили свою роботу 20 педагогічних інститутів, 34 учительські інститути, 77 педагогічних училищ та інш.) [330, с. 275]. Активно відбудовувались навчальні приміщення, гуртожитки, їдальні, спортивні майданчики і бази, майструвалося та відновлювалося обладнання й устаткування тощо.

Нижню межу визначаємо 1959 роком – прийняттям ВР УРСР Закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» [168], який на основі аналогічного закону, прийнятого ВР СРСР у 1958 році [167], окреслив головні завдання вищої школи, зокрема: підготовка висококваліфікованих кадрів, виконання науково-дослідних робіт, підвищення кваліфікації тощо (ст. 37); поліпшення педагогічної підготовки студентів університетів; забезпечення подальшого розвитку університетської освіти, включаючи значно збільшення випуску фахівців з нових розділів математичних, біологічних, фізичних, хімічних наук, посилення теоретичної та практичної підготовки студентів, значно піднесення ролі університетів у розв'язанні найважливіших проблем природничих і гуманітарних наук (ст. 42); затвердив доцільність організації при ВНЗ науково-дослідних інститутів, лабораторій і об'єднань, виходячи з того, що наукова робота має бути невіддільною від вищих навчальних закладів (ст. 51) [405, с. 525-527].

Щодо розвитку науки, з 1959 року відзначимо прийняття програм науково-дослідних робіт, підвищення ступеня концентрації наукових сил і засобів на найважливіших дослідженнях, які мають теоретичне і практичне значення (визначено державою як пріоритетні напрями). Окреслено провідну роль фізики серед природознавчих наук, зокрема розробку питань космічного проміння, ядерних реакцій, напівпровідників. Найважливішими завданнями для математики визначено розвиток автоматики, хімії – створення нових технологічних синтетичних матеріалів. Проголошено активний розвиток біохімії, агрохімії, біофізики, мікробіології, вірусології, селекції, генетики [258, с. 493], що передбачало підготовку відповідних фахівців в університетах та науково-дослідних установах.

У своїй доповіді М. С. Хрущов (1959 р.) наголосив на перебудові вищої школи через наближення її до промислового і сільськогосподарського виробництва, що передбачало політехнізацію вищих навчальних закладів [483, с. 483].

Внаслідок оновлення навчальних планів школи (1959–65 рр.) в контексті прийнятих законів про школу і народну освіту, рішень XXI і XXII з'їздів КПРС, червневого Пленуму ЦК КПРС (1963 р.), створення нових програм, підручників, методичного забезпечення тощо, вищі навчальні заклади почали власну перебудову, спрямовану на забезпечення потреб школи за ініціативи Міністерства освіти та Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР. Було здійснено заходи для подолання паралелізму й дублювання навчального матеріалу в різних дисциплін. З 1964/65 н. р. Міністерство освіти, Науково-дослідний інститут педагогіки УРСР, Академія наук УРСР і Академія наук РРФСР об'єднали свої зусилля щодо вдосконалення підготовки фахівців різних галузей народного господарства і культури [98, с. 229-244].

60-і та 70-і роки XX століття відзначились видавництвом значної кількості праць узагальнюючого характеру, присвячених історії становлення та тогочасному стану вищої освіти СРСР і України [83; 330; 331], вивчення та критичний аналіз яких дає змогу зрозуміти специфіку розвитку вищої освіти країни відповідного періоду, зробити узагальнення, побачити недоліки та прорахунки, виокремити продуктивні ідеї та реальні досягнення.

До середини 50-х років XX століття практично безперервно тривав процес одержавлення усіх форм громадського життя. Кінець 60-х – початок 70-х років XX століття став роками поєднання освіти та науки, фундаментальних і прикладних досліджень. Регулярним є проведення наукових симпозіумів з проблематики управління, планування й організації наукових і технічних досліджень. Університетська освіта набуває наукової спрямованості: «... широка загально-наукова підготовка, глибоке вивчення суспільних наук дозволяє більш ефективно вивчати дисципліни, передбачені навчальним планом...» [154, с. 13]. Постійно наголошується, що центрами зосередження наукової думки є спеціальні наукові установи і університети, що сприятиме зростанню масштабів і темпів науково-технічного прогресу: взаємозв'язок та взаємообумовленість технічного прогресу, розвитку науки, підготовки наукових і технічних кадрів, підвищення культурно-технічного

рівня ... є пропорційно залежним від діяльності вищої школи [154, с. 2].

Серед основних напрямів науково-педагогічних досліджень зазначимо такі: методика викладання основ наук, навчально-виховна робота в початковій школі, навчання і виховання дітей в закладах інтернатного типу і школах та групах подовженого дня, загальна освіта дорослих; зміст, форми і методи навчально-виховної роботи в закладах освіти, теорія виховання тощо [588]. Велике значення для розвитку педагогічних досліджень мала постанова ЦК КП України «Про стан і заходи дальшого розвитку педагогічної науки в Українській РСР» (1959), яка окреслила основні проблеми педагогічної науки і практики.

Кардинально нові підходи щодо практичної підготовки фахівців у закладах вищої освіти окреслили Положення про виробничу практику студентів вищих навчальних закладів Союзу РСР (1956), Інструкція по виробничій практиці студентів вищих навчальних закладів СРСР (1956), Інструкція по педагогічній практиці студентів державних університетів (1955), якими закріплено базові заклади для проходження практики студентами, обов'язки керівників практики від університету, планування, облік та оплату практикантам і їх керівникам [82, с. 96-110].

Зростає кількість осіб з вищою освітою, проте не так швидко, як у ХХІ столітті. За даними переписів населення, в Українській РСР на 1000 осіб населення припадає осіб з вищою освітою: у 1959 році – 21; у 1970 – 40; серед працюючого населення – у 1959 році 30 осіб; у 1970 – 61 [329, с. 17].

Заклади вищої освіти, включаючи університети, в яких відбувалась підготовка і педагогічних працівників (відповідно до нормативно-правових документів того часу, головними завданнями вищої школи України є підготовка висококваліфікованих фахівців, виконання науково-дослідних робіт, підготовка науково-педагогічних кадрів, підвищення кваліфікації) підпорядковувались двом відомствам – Міністерству просвіти СРСР та Міністерству вищих учбових закладів СРСР (в Українській РСР – педагогічні ВНЗ підпорядковувались МІНпросу, решта – МІНвузу) [168, с. 525], що

спричиняло певну неузгодженість у діяльності вищих навчальних закладів, зокрема у створенні навчальних планів і навчальних програм. Навіть найдосконаліший навчальний план створює лише потенційну можливість для успішної роботи, але реальний успіх залежить від наявних ресурсів – викладачів в студентів.

Відповідно до кількості годин за навчальними планами, тенденцією 60 – 70-х років ХХ століття визначено збільшення часу на вивчення нормативних дисциплін. Відсутність наукових основ розробки навчальних планів (за Е. Белозерцевим) призвела до впровадження екстенсивного підходу, що спричинило перевантаження студентів за рахунок збільшення обсягу навчального часу; багато предметності; недооцінки зв'язку профільної підготовки студентів з їх повсякденною діяльністю [27]. Основними недоліками визначаємо формалізм у знаннях, неспроможність застосувати набуті знання у практичних ситуаціях, невміння налагоджувати взаєморозуміння у трудових колективах, неадекватність у прийнятті коректних рішень тощо. На нашу думку, ці недоліки залишились і дотепер. Таким чином, проблема підготовки компетентного фахівця лишилось нам у спадок з 60–70-х років ХХ століття.

До нашого часу залишився сформований у 60-х роках ХХ століття розподіл закладів системи вищої освіти відповідно до галузей науки і техніки, народного господарства і культури. Виключення становили лише університети як інтегровані центри культури, науки і навчання, в яких провадиться підготовка фахівців широкого профілю з природничих та гуманітарних дисциплін для наукових установ, промислових підприємств, культурно-просвітницьких закладів, середньої та вищої школи, органів управління, суспільних та громадських організацій тощо. У 1968 році у Радянському Союзі діяло 44 університети, в яких навчалось 454 тис. студентів [154, с. 5].

За інформацією, розміщеною на офіційному сайті МОН України, у 2014 році лише в Україні діє 102 університети, які підпорядковані Міністерству

освіти і науки (не враховуючи університети приватної та комунальної форми власності, академії та інститути) [307]. Складно робити висновки про доцільність чи недоцільність такої масовізації університетської освіти, проте варто шукати нових шляхів розбудови університетського сектору освіти, оскільки досвід елітарної університетської освіти не завжди є коректним у сучасних умовах. Проте продуктивним залишається залучення студентів до здійснення наукової діяльності, участі у спільних наукових проектах щодо розв'язання прикладних, виробничих, загальнонаукових та інших проблем, що було активно запроваджено у 60–70-х роках ХХ століття і частково збереглося дотепер. Логічно, що це не є відкриттям радянського періоду, а лише відображенням гумбольдтівської концепції розвитку університету (Перша академічна революція), проте Друга академічна революція (друга половина ХХ століття) у 50–60-х роках ХХ століття кардинально не змінила діяльність університетів щодо здійснення наукової діяльності.

На ХХІV з'їзді КПРС (1971 р.) було підкреслено, що у галузі вищої освіти вимогою часу є широке розгортання підготовки кадрів за новими й перспективними напрямками науки і техніки, озброєння молодих фахівців сучасними знаннями та навичками організаторської діяльності, вмінням застосовувати набуті знання на практиці; розгортання наукових досліджень, укріплення зв'язку науки з практикою [195; 196, с. 89]. Основним завданням на найближчі п'ять років було визначено послідовне підвищення рівня освіти та кваліфікації працівників, перепідготовка кадрів у зв'язку з впровадженням нової техніки та покращенням організації виробництва; розвиток наукових досліджень у вищій школі, всебічне укріплення зв'язків ВНЗ з виробництвом [196, с. 90-91].

В урядових документах 1972 року зазначалося, що науково-педагогічні заклади надто повільно розробляють і вирішують важливі проблеми освіти, виховання та професійної орієнтації молоді [351, с. 236]. Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 18 липня 1972 року «Про заходи по дальшому

вдосконаленню вищої освіти в країні» [404] відіграла значну роль в удосконаленні методів і організаційних форм вивчення навчальних дисциплін.

У 70-х роках ХХ століття спостерігається підвищення ролі університетів (і в Україні також) у координації та проведенні наукових досліджень в галузі фундаментальних теоретичних проблем, формуванні науково-педагогічних кадрів вищих навчальних закладів, узагальненні та поширенні передового досвіду викладання [84, с. 3, 18]. Університетська освіта стає провідним компонентом вищої школи, оскільки інтегрує та концентрує науковий потенціал на перспективних напрямках розвитку науки, техніки і практичного виробництва.

Отже, в Українській РСР вибудовуються передумови для зміни концепції просвіти на парадигму освіти, яка вже мала місце в світовій практиці. П. Карлов називає це тенденцією всього ХХ століття, яка на його кінець стає вже результатом столітнього розвитку освіти [209]. Саме освіта покликана і в змозі забезпечити збереження інтелекту, освіченості та культури нації. А вища освіта має відображати тенденції, притаманні розвиткові суспільства, що й забезпечує специфіку діяльності вищих навчальних закладів.

3.2.2. Особливості університетської освіти у 80-х роках ХХ століття

Нестабільність суспільно-політичного та економічного сьогодення країни спричиняє потребу у вивченні її недалекого минулого, яке відзначалось аналогічними явищами. Незважаючи на те, що ми є свідками й учасниками тієї епохи і не завжди можемо об'єктивно оцінити певні події, та аналіз фактів і явищ дасть змогу продуктивного використання позитивного і негативного досвіду цієї доби, яку інколи називають епохою «перебудови», оскільки декілька років відзначилось значною кількістю задекларованих та пропагованих змін, які інколи не встигали знайти свого впровадження й апробації в установах системи вищої освіти.

Параграф містить описово-аналітичне дослідження університетської

освіти періоду 80-х років XX століття із виокремленням загальних тенденцій, зокрема характеристику розвитку вищої освіти окресленого періоду, її університетського сектору; позитивні та негативні тенденції розвитку університетської освіти з окресленням продуктивних надбань, які доцільно застосувати в університетах України сьогодення.

80-і роки XX століття є продуктивними роками, які досліджувались з різних позицій і галузей наукового знання. Здійснена значна частина дисертаційних досліджень, у назві яких задекларовано XX століття або друга половина XX століття охоплюють цей період. Лише пошукова система Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського при запиті у базі даних авторефератів дисертацій сфери Наука. Культура. Освіта з ключовими позиціями «XX століття, XX ст.» надає можливість ознайомитись із понад ніж 1330 дисертаційними дослідженнями, «друга половина XX століття, друга половина XX ст., II половина XX століття, II половина XX ст.» – 130. Таким чином, дисертаційними дослідженнями, здійсненими тільки XXI століття охоплено майже всі сторони культурного й освітянського життя 80-х років. Цікаво, що у свідомості громадян у цілому та наукової спільноти зокрема, кінець XX століття не завжди асоціюється із 1999–2000 рр., а часто саме з початком 90-х років – проголошенням незалежності нових держав, у тому числі й України. 80-і роки XX століття слугують своєрідною межею, виступають «зламом епох» подібно до 10–20-х років XX століття. Розвиваючись за принципом спіралі та хвиль (із частковою повторюваністю у сфері вищої освіти близько 60–80 років) університетська освіта на «зламах» має частково дубльовані проблеми, для вирішення яких варто знати, аналізувати та виокремлювати продуктивні ідеї та надбання з їх подальшим модернізаційним запровадженням.

Науковці 80-х років XX століття (зокрема Ю. Алексеев [2], Е. Белозерцев [27], В. Миронов [310], М. Рейнвальд [476] та інші) зазначали у своїх розвідках, що до XXI століття система вищої, зокрема університетської, освіти має готуватися, оскільки з'явиться людина нового покоління –

«...гостро мисляча, діяльнісно практична, творчо індивідуальна істота» [310, с. 149], якій має відповідати абсолютно нова школа і педагогіка. На думку Ю. Алексєєва, завданням ВНЗ 80–90-х років ХХ століття в умовах зростання педагогічного навантаження та дефіциту бюджету на освіту, є «змінити концепцію навчального процесу, навчити студентів мислити розкуто, нешаблонно» [2, с. 19]. І дійсно, порівнюючи університети початку ХХІ століття і 80-х років ХХ століття за своєю структурою, формами навчання, професорсько-викладацьким складом (якісні характеристики), матеріально-технічною базою, ІКТ-комплексами, студентським контингентом, методикою викладання і навчання та іншими показниками ми, навіть не заглиблюючись у кількісні показники, одразу робимо висновок – це нова школа, новий студент і нова педагогіка.

Якщо у 80-х роках ХХ століття показник старіння знань становив 3–5 років відповідно до певних галузей, що давало можливість за роки навчання у ВНЗ підготувати кваліфікованого фахівця, а на останньому році навчання за рахунок спецкурсів оновити його знання (про що свідчать нові уніфіковані навчальні плани 1985 року), то сьогодні не дає такої можливості, тому окремі дисципліни не компенсують показник старіння знань. Це можливо здійснити за рахунок зміни форм навчання, форм організації навчання, нових методик тощо, частина з яких вже почала розроблятися наприкінці 80-х років ХХ століття. Реформування системи освіти 80-х років ХХ століття відбувалось в умовах економічної та політичної нестабільності, що спричинило введення режиму жорстких обмежень щодо фінансування освітніх установ, що спровокувало їх закриття та збільшення кількості безробітних освітян. Власне педагогічні завдання реформування залишились обабіч, першочерговим стало збереження дестабілізованої системи. Процес реформування став пролонгованим у часі з ефектом накопичення змін, які носять неявний характер.

Вважаємо за доцільне навести деякі дані щодо фінансування соціально-культурних заходів і науки у 80-х роках ХХ століття [2, с. 11] (див. табл. 3.1).

**Видатки на соціально-культурні заходи та науку з державного
бюджету (млн. крб)**

<i>Видатки (млн.крб)</i>	<i>1980</i>	<i>1985</i>	<i>1986</i>	<i>1987</i>	<i>1988</i>	<i>1989</i>	<i>1990</i>
на соціально-культурні заходи та науку – всього	11019	13808	14809	15728	16800	17967	20312
на освіту і науку	4588	5361	5698	6009	6484	6758	7457
у тому числі без капітальних вкладень	4317	4992	5314	5527	6011	6220	6899
з них Підготовка кадрів	1244	1366	1480	1542	1667	1880	1982
з них ВНЗ	499	530	533	570	634	723	839
наука	195	231	263	276	327	294	313

У кількісному аспекті видатки, здається, збільшуються, проте не забуваймо про коефіцієнт інфляції у ці роки. Таким чином, видатки практично зменшились у декілька разів (близько трьох). У середині 80-х років ХХ століття на рік на одного студента витрачалося приблизно чотири середніх місячних зарплатні (це і устаткування, і комунальні витрати, і ТЗН, і навчальна література, і зарплатня викладачів і ... і ...).

Кінець 80-х років ХХ століття характеризувався децентралізацією та частковою демократизацією системи вищої освіти, гуманізацією процесу навчання, частковою його індивідуалізацією. Розвиток демократії проявився у появі великої кількості посібників, підручників, методичних рекомендацій, проте частина з них була низькоякісною, оскільки розроблялась не професіоналами, знавцями своєї справи, а випадковими людьми без достатнього практичного та психолого-педагогічного досвіду. Не було повною мірою враховано таку особливість системи як «...зміст освіти має бути

відносно стабільним, відображати сталі й перевірені практикою знання, та разом з тим достатньо мобільним...» [27, с. 20]. Ці, так звані «інноваційні розробки» частково спричинили загальне зниження якості навчальної продукції і, відповідно, якості освіти у цілому, що у подальшому спричинило усвідомлення і розуміння необхідності створення відповідних умов для надання й отримання якісної освіти. Науковці називають цей період підготовчим, або «етапом розвитку альтернативної освіти» [379, с. 461-465].

Основними проблемами, які постали на цьому етапі перед університетською освітою у контексті реформування усієї вищої освіти визначено такі: підвищення якості викладання; організація навчального процесу не на науковій основі; нерівномірність у щорічному випуску фахівців; екстенсивні шляхи розвитку; необґрунтоване зростання кількості фахівців з невисоким рівнем їх фахової підготовки; подрібнення спеціальностей та зростання їх кількості із зниженням рівня загальнонаукової та професійної підготовки тощо.

Позитивними рисами існуючої у ці роки системи вищої освіти відзначимо такі: підтримка державної політики, формування громадської думки, підтримка високого рівня науково-технічного прогресу, здійснення інтелектуального самозабезпечення, соціальна мобільність молоді, гарантія безкоштовної освіти, високий рівень природничо-математичної, військової та промислової підготовки, висококваліфікований професорсько-викладацький склад тощо. Вищі навчальні заклади підтримувались науковими та виробничими установами, що сприяло зміцненню «зв'язку школи з життям», політехнізуючи вищу освіту. Незважаючи на зазначене, мали місце формальність і догматизм у навчанні, що змінювало свідомість молоді у бік неповаги до вищої освіти як інституції. Враховуючи низьку мобільність і гнучкість освітніх установ, низьку варіативність освітніх послуг та їх відірваність від потреб потенційного роботодавця можемо стверджувати про відсутність ринку освітніх послуг, що задовольнило б роботодавця і студента.

Постановою ЦК КПРС «Основні напрями перебудови вищої та середньої спеціальної освіти в країні» (1987) акцентувалась увага не стільки на досягненнях радянської системи вищої освіти, скільки на недоліках, проблемних питаннях. Зокрема, наголошувалось, що поряд із провідними ВНЗ країни – університетами є значна кількість ВНЗ, які не забезпечують якісну теоретичну і практичну підготовку випускників; у навчальному процесі наголос робиться на розширення обсягу інформації, що вивчається, а не на розвиток навичок самостійного творчого мислення у студентів; мало уваги приділяється індивідуальній роботі зі студентами; норми роботи на викладача перевищують оптимальні, що призводить до зниження якості навчального процесу; значна кількість ВНЗ відірвана від виробництва, наукових установ і реального замовника, тому випускники інженерно-технічних, сільськогосподарських, економічних ВНЗ виявляються не готовими до використання техніки та технологій нового покоління, не отримують навичок застосування сучасних засобів автоматизації технологічних процесів, проектування та наукових експериментів, управління виробництвом тощо. Випускники слабо володіють ефективними методами виявлення і мобілізації резервів виробництва, його інтенсифікації. Випускники медичних ВНЗ внаслідок недостатньої клінічної підготовки не в змозі правильно діагностувати хворобу та забезпечити її лікування [402, с. 224].

Якщо порівняти проблеми, що окреслені у Постанові 1987 року зі стратегічними задачами, які постали перед вищою освітою на початку XXI століття (Біла книга, Цілі розвитку тисячоліття, Національні доповіді тощо), можна упевнитися, що частина проблем минулого тисячоліття не вирішена дотепер, гальмуючи розвиток освітньої сфери. І у першу чергу це стосується якісної підготовки фахівців за спеціальністю, яка відповідає власному вибору майбутньої професії. Ми дотримуємося таких поглядів, що викладач університету (професор) має володіти такими якостями: широке наукове пізнання, володіння власною сформованою школою (манерою, стилем) викладання, педагогічна майстерність, вільність мислення, амбітність

науковця, толерантність тощо. І ці якості мають прищеплюватись студентам. Якщо викладач припиняє наукові розвідки, він стає трансформатором, репетитором чужих істин: «кто двигает науку, тот и учит». Викладач має нести критичні знання, студент – творчі та історичні. Нам імпонує правило університетів ХІХ століття: «Університеты – не фабрики дипломов, а храмы науки» [592]. На жаль, значна частина сучасних університетів втратила ці пріоритети, що позначилось на якості освітнього процесу та підготовки фахівців, які сьогодні, як і у 80-х роках ХХ століття, не відповідають вимогам суспільного розвитку.

Постановою визнано необхідність докорінної перебудови вищої освіти відповідно до соціально-економічного розвитку країни, зокрема: раціональна підготовка та використання кадрів, приведення штатного розпису підприємств та установ у відповідність до реальних потреб виробництва, диференціація заробітної плати залежно від якості та складності виконуваної роботи. Ці позиції залишились декларативними, оскільки економічна криза початку 90-х років ХХ століття та наступний дефолт не дали змоги реформувати систему освіти. Наукові дослідження як невіддільна складова університетської освіти також були передбачені Постановою 1987 року. Передбачалось зменшення обов'язкового аудиторного навантаження студента із збільшенням його самостійної роботи під методичним керівництвом викладача з метою розвитку аналітичного та творчого мислення через включення його до наукових досліджень, проектів та конструкторських розробок [402].

Продуктивною, на нашу думку, була ідея зменшити кількість студентів, які припадають на одного викладача з метою вивільнення часу на індивідуальну роботу зі студентами шляхом: 1) скорочення контингенту на окремих спеціальностях, зокрема тих, які є застарілими, або де значне перевиробництво фахівців; 2) поділу академічної групи на підгрупи для проведення практичних та лабораторних занять; 3) навчання за індивідуальними планами. Усі ці позиції було запроваджено у систему вищої освіти, але через 10 років. Так само, як і вимога до володіння сучасним

економічним мисленням, навичками управлінської, організаторської та виховної діяльності, активними методами застосування ЕОМ відповідно до профілю опанованої спеціальності і власної діяльності, високою загальною культурою, знання іноземної мови [402, с. 231]. Наголошувалось, що управлінський та адміністративний апарат має вирізнятися своєю культурою й освіченістю. Зазначені вище позиції на початку ХХІ століття трансформувалися в окремі основні компетенції.

Щодо університетської освіти як провідного компоненту вищої освіти [84, с. 17], окремо зазначалося, що навчальний процес має забезпечувати поєднання високої теоретичної та прикладної підготовки, диференційований підхід до навчання випускників педагогічній, дослідницькій та виробничій діяльності; розвивати підготовку фахівців за новими напрямми, що знаходяться на перетині наук. З метою формування кадрів, які володіють фундаментальними природничо-науковими знаннями, доцільно мати у провідних університетах спеціальні відділення або факультети з перепідготовки та підготовки фахівців для наукоємного промислового і сільсько-господарського виробництва, здоров'я збереження. Акумулюючи новітні напрямми наукових знань, університети зобов'язані посилювати науково-технічний потенціал країни, впливати на прискорення соціально-економічного розвитку відповідних регіонів, ставати реальними центрами науки, культури тощо [402, с. 231-232].

Як позитивні зрушення відзначимо, що у 80-і роках ХХ століття активно запроваджуються нові / активні форми і методи навчання та виховання студентської молоді, включаючи моделювання виробничих і практичних ситуацій, самостійної роботи з елементами творчої діяльності, відбувається гуманітаризація та часткова комп'ютеризація навчання, проектна діяльність, впроваджуються додаткові спеціальності та спеціалізації, змінюються підходи до оцінювання навчальних досягнень студентів (зокрема, введення поточної атестації) та проведення заходів соціально-культурного напрямку (запровадження гуртків за інтересами, факультативів, конференцій тощо), що

спричиняє розгортання студентського руху.

Серед негативних тенденцій відзначимо: скорочення державних витрат на освіту (див. табл. 3.1 з урахуванням коефіцієнту інфляції); невідповідність матеріально-технічної бази освітніх установ потребам замовника освітніх послуг (недостатня кількість аудиторного фонду, застаріле устаткування, нестача реактивів, обладнання, устаткування, ТЗН, комп'ютерів, навчально-методичної літератури тощо); необґрунтованість структури підготовки кадрів (у 80-х роках ХХ століття класифікаційний реєстр містив 7800 назв професій і 1705 службових посад, що спричинило перевиробництво представників окремих спеціальностей і, відповідно, працевлаштування не за спеціальністю, безробіття, необхідність зміни кваліфікації – здобуття іншої спеціальності); загострення кадрової проблеми (звільнення через соціальну незахищеність викладачів, збільшення навантаження викладачів, використання інтелектуального потенціалу ВНЗ не за призначенням).

Дискурсивною, на наш погляд, є тенденція зменшення прийому студентів до ВНЗ: у 1985 році – 181,7 тис. осіб, у 1990 році – 174,5 тис., у 1994 році – 171,4 тис. (дані Г. П. Підгрушного, Інститут географії НАН України, 1994). З одного боку, зменшення кількості студентів спричинено ліквідацією окремих ВНЗ через не проходження процедури акредитації, що є свідченням здатності / або нездатності ВНЗ проводити освітню діяльність, при чому студенти не позбавлялись дипломів державного зразка, які вони отримували по завершенні ВНЗ; з іншого боку – це є показником популярності та потрібності вищої освіти для випускників загальноосвітніх навчальних закладів.

Недоліки у роботі вищої школи призвели до того, що до 1990 року вона вже не забезпечувала дійсного професіоналізму значної частини випускників. У країні в цілому, і, як наслідок, у системі вищої освіти спостерігалось надзвичайно повільне позбавлення від інформаційної ізоляції, що спричиняло певні втрати для студентів і викладачів ВНЗ досягнень світової наукової та педагогічної думки. На 1990 рік інформація на момент надходження до

споживача України затримувалася на 25-30 місяців.

Щоб форсованими темпами сформувати кадри, які реально будуть в змозі вивести країну до числа лідерів, система освіти сама повинна мати продуктивну організацію праці. Та інформаційні потоки в галузі вищої освіти ще не об'єднували фахівців як всередині країни, так і з різних країн. У ВНЗ була відсутня система оперативного отримання нової інформації. Оптимізація системи підготовки висококваліфікованих фахівців неможлива без чітких уявлень про те, які якості буде мати випускник вищої школи.

Н. Рейнвальд виокремив основні проблеми, які потребували негайного вирішення: поєднання у моделі фахівця специфічних професійних вимог з вимогами формування загальних особистісних якостей, без яких професіонал будь-якого профілю не в змозі виконувати свої функції; врахування у моделі фахівця не лише стратегічних компонентів – якостей особистості, необхідних представникам усіх спеціальностей під час професійної діяльності, а й динамічних – які більш менш швидко змінюються у зв'язку з розвитком науки й технології в усіх сферах суспільного виробництва; організації управління впливів, здатних забезпечити інтенсивну зацікавленість викладачів і студентів у максимально успішному засвоєнні останніми обраної спеціальності [476, с. 62-63]. Усі ці проблеми можна подолати за умови надання та забезпечення якісної політехнічної освіти. Однією з причин повільного розв'язання проблем у галузі освіти, включаючи політехнічну, є неузгодженість наукових розробок та ігнорування продуктивного досвіду.

Таким чином, завданням масової вищої школи на зламі епох була і залишається підготовка висококваліфікованих фахівців з якісно новим рівнем ЗУН та компетентностей. Прикро, та маємо засвідчити, що освітня система України еволюціонує до непрофесіоналізму, оскільки за рахунок масовості вищої освіти втрачено високу ерудицію, фундаменталізм, культуру та професіоналізм значного відсотку випускників університетів.

Представлений короткий огляд проблем і змін у системі вищої освіти України періоду 80-х років ХХ століття акцентував увагу на

університетському секторі, його пріоритетних завданнях, виокремленні позитивних, негативних та дискурсивних тенденцій (проявів) цього періоду, репрезентуванні зв'язку окремих позицій із сучасністю.

3.3. Основні напрями розвитку університетської освіти періоду незалежної України

Національні інтереси кожної держави вимагають входження її до світового господарського комплексу, послідовного становлення як впливових елементів європейської спільноти. Входження освіти в ринок починається далеко за межами функціонування освітнього комплексу. Її цілеспрямоване реформування можливе лише внаслідок аналізу соціокультурних, економічних, політичних процесів у державі в тісній взаємодії з глобалізаційними процесами і тими проблемами, що виникають на шляху інтеграції до європейської та світової спільноти. Стратегія розвитку університетської освіти полягає у зміцненні національних освітніх систем, їх послідовній інтеграції в європейський та світовий освітній простір. Труднощі, з якими стикаються різні країни під час реформування системи освіти, є специфічними, детермінованими особливостями переходу від індустріального суспільства до суспільства, побудованого за знаннях, політичною та економічною ситуацією, традиціями, досягнутим рівнем розвитку освіти, рисами національного характеру тощо.

3.3.1. Реформації в умовах інтегрування університетської освіти, науки та виробництва (90-і роки ХХ – початок ХХІ століття)

Питання інтеграції освіти, науки та виробництва є сферою наукових інтересів та практичних досліджень науковців як у ХХ так і у ХХІ столітті. Ми ж зазначимо лише ті дослідження, які, на нашу думку, є визначальними для розуміння інтеграційних питань. Це дослідження В. Андрущенка [6-13], М. Євтуха [139-150], Є. Калінкіна [205], Х. Келена [212], М. Кларіна [216-217], Г. Клімової [218-219], В. Лугового [279-281], Е. Лузік [23; 282], І. Майбурова

[290], О. Навроцького [323-324], Р. Патори [376-377], М. Степка [468-471], ін.

Наголосимо на окремих рисах, притаманних індустріальному типу суспільства: спосіб організації виробництва – високотехнологічне виробництво, що базується на суцільному застосуванні машин і машинних комплексів, і змінює систему взаємовідносин людини з природою, місце й роль людини та науки в суспільстві; технологічна основа існування суспільства змінила не лише місце науки в суспільстві, а й цінність різноманітних видів наукових знань для людей; природничо-наукові знання, що засновані на розумінні людиною об'єктивних законів природи і лежать в основі пізнання нових законів, стають основою існування та розвитку машинного виробництва та суспільства в цілому. Це зумовлює виникнення науки, як самостійної інституції, з притаманними їй атрибутами й розвиненою структурою – змінюється ідеологічна й цільова основа науки: описовий метод змінюється на тиражування явищ, процесів, досягається стабільність їх протікання і відтворення, запровадження у практику в якості складових технологічного циклу. На зміну споглядально-інтерпретаційній орієнтації науки приходить орієнтація практично-технологічна. Відповідно до нової спрямованості науки відбуваються зміни ієрархії академічних знань, розвиток індустріальної цивілізації засновано на взаємодії науки і виробництва, яка постійно укріплюється та зростає [24, с. 13-29].

Процес формування вищої школи як соціальної інституції має конкретно-історичний характер і тісно пов'язаний з розвитком індустріального суспільства, в ході розвитку індустріального суспільства набуваючи масового характеру під впливом потреб і характеру суспільного виробництва, що постійно ускладнювалося й вимагало все більшої кількості робітників високого рівня професійної підготовки та компетенції. Відбувається поступово зростаюча інтенсифікація використання об'єктивного наукового знання і застосування наукових досягнень у вищій освіті, наука починає визначати зміст університетської освіти, яка набуває конкретного, прикладного характеру. Головним завданням вищої школи стає підготовка

фахівців для потреб суспільної практики. Провідними у змісті вищої освіти поступово стають дисципліни, безпосередньо пов'язані з матеріальним виробництвом, напрямки яких обслуговують науково-технічний прогрес, а у провідних університетах поряд з традиційними гуманітарними факультетами створюються нові природничо-наукові. Освіта орієнтується на підготовку кадрів для виробництва.

З початку 90-х років XX століття намітилася тенденція на подолання вузько утилітарного підходу до вищої освіти шляхом впровадження таких концепцій: особистісно-орієнтованої, диверсифікації освіти та багаторівневої освіти.

З перших кроків свого перебування у ВНЗ кожен студент має брати участь у наукових пошуках, планових дослідженнях викладачів, впровадженні їх у практику досягнень науки. Заохочується участь студентів у проведенні досліджень, що проводилися ВНЗ спільно з науковими установами. Серед основних вимог до науково-дослідної роботи студентів, як складової політехнічної освіти, виділимо такі: ефективне використання наукового потенціалу ВНЗ; зміцнення зв'язку академічної науки з виробництвом; розвиток способів продуктивної взаємодії науки з виробництвом; всебічне наближення науки до потреб практики; розвиток міжгалузевих наукових досліджень, розробок, форм взаємодії; забезпечення рентабельності наукових досліджень; організація участі студентів у впровадженні результатів дослідження у практику.

Наука й освіта, продукуючи новітні технології, працюють на майбутнє, забезпечуючи фундаментальну наукову, загальнокультурну і практичну підготовку фахівців для всіх галузей економіки, культури, суспільного життя, беруть участь у розв'язанні невідкладних науково-технічних, соціальних, економічних завдань. Адже економічне піднесення країни зумовлене впровадженням у виробництво нових технологій, наявності висококваліфікованих кадрів. Тож, вища школа цього періоду мала розв'язати такі проблеми: підвищення якості викладання, організація навчального

процесу на науковій основі, оновлення змісту вищої освіти, впровадження ефективних педагогічних технологій, організація навчання як неперервної науково-виробничої діяльності, створення навчально-наукових комплексів, входження України у трансконтинентальну систему комп'ютерної інформації тощо.

Необхідність реформ наприкінці ХХ – початку ХХІ століття в сфері вищої освіти пов'язана з новими соціальними умовами, з переходом до нового, постіндустріального типу цивілізації, що викликало необхідність синхронізувати процеси розвитку освіти з загальними тенденціями розвитку людського суспільства. Принципова відмінність постіндустріальної цивілізації – це зміна технологічної основи суспільного виробництва (заміна машинних технологій на інформаційні, виокремлення інтелектуального виробництва). Кардинальні технологічні зміни з циклічних стають перманентними, відбуваються зміни співвідношення між сферами суспільного виробництва, характеру і змісту науки, яка стає механізмом розвитку й удосконалення людської особистості, її інтелектуального і творчого потенціалу. Однією з провідних тенденцій у розвитку науки стає зменшення розриву між гуманітарним і природничо-науковим знанням.

Суттю кризи системи світової вищої освіти наприкінці ХХ століття є невідповідність вимогам, що висувуються до вищої школи новими сучасними тенденціями розвитку людської цивілізації. Це зміна парадигми освіти (з монопарадигми на поліпарадигму [205], подвійна направленість освіти (з одного боку, вона базується на досвіді й знаннях минулого, ґрунтується на пізнаній дійсності, пояснює вже пізнаний світ, вивчає його, людське суспільство та саму людину на підставі наявних знань – підтримуюча освіта; з іншого боку – це освіта, що пояснює процес взаємодії людини зі світом, має на меті перетворення, спрямовані на розвиток творчої перетворювальної діяльності – інноваційна освіта, результатом якої є розвиток інноваційного мислення, формування постійної потреби в саморозвитку і творчості, заснування і постійне вдосконалення методології перетворення власного «Я»),

суспільства і природи). Тож пріоритетними напрямками реформування університетської освіти визначено гуманізацію, гуманітаризацію, фундаменталізацію, індивідуалізацію, інноваційний характер освіти, демократизацію; інноваційний менеджмент у сфері освіти, міжнародну інтеграцію у сфері освіти та ін. [290]. Вища освіта, як частина національної економіки, під час трансформаційних процесів покликана формувати передумови для становлення елементів інформаційного суспільства [256]. У міру становлення елементів інформаційного суспільства, які базуються на знаннях, акумульованих в сучасних технологіях, в наукомістких та ресурсозаощаджувальних виробництвах, в нових формах і методах управління, ринок освіти визначатиме пріоритети щодо робочих місць. Його домінування в складній системі взаємозв'язків з ринком праці зумовлюватиме формування й реалізацію кадрового потенціалу країни. Це соціально орієнтована стратегія розвитку кадрового потенціалу країни, яка враховуватиме майбутні вимоги робочих місць до освітньо-професійної підготовки робочої сили. У 2001 році вступив у дію «Комплекс нормативних документів для розробки складових системи стандартів вищої освіти», яким регламентовано нові вимоги до освіти і професійної підготовки фахівців у вищому навчальному закладі, обумовлені ідеями й принципами ступеневої освіти. Відповідно, реформування вищої освіти в країні провадиться з урахуванням вимог Міжнародної стандартної класифікації занять (МСКЗ, ISCO–88), Міжнародної стандартної класифікації освіти (МСКО, ISCED–97), Міжнародного стандарту якості серії ISO 9000 та європейських вимог, критеріїв і стандартів.

Університети, інтегруючись у європейське та світове співтовариство, мають адаптувати пропоновані ними освітні послуги не тільки до національного, а й до міжнародного ринку праці. Нам імпонує концепція трансформацій системи освіти, яка має в своїй основі: розуміння того, що освіта є основою економічного розвитку країни; обґрунтоване відкриття нових престижних конкурентоспроможних спеціальностей, які формуватимуть

висококваліфікованих фахівців нового покоління; адаптацію освіти до умов ринкової економіки з урахуванням інтеграційних процесів; потребу зміни змісту освіти, послідовне впровадження педагогічних інновацій і сучасних інформаційних технологій; розвиток ділових зв'язків фахівців із замовниками та корекцію моделі фахівця на всіх етапах його підготовки [323; 377].

Інтенсивний розвиток підприємств легкої промисловості та сфери послуг супроводжується їх високою конкурентоспроможністю, проте і проблема безробіття ще є невирішеною. Специфічною рисою безробіття в країнах Центральної та Східної Європи є висока частка осіб з середньою спеціальною та вищою освітою. Напрями вирішення цієї проблеми лежать і в площині формування активної політики ринку праці, і в площині системи вищої освіти й підготовки кадрів через налагоджування тісних контактів із працедавцями.

На ринку освіти пропонуються науково-технологічна продукція, інтегрована продукція на базі науково-технічної продукції й освітніх послуг, навчально-методична продукція тощо. Специфічними характеристиками освітніх послуг є їх невідчутність, відсутність речової форми, непостійність якості, неможливість відокремлення від виробника, суміщення в часі та просторі виробництва і споживання, незбережуваність тощо. Поширення процесів глобалізації освіти, інтернаціоналізації, розвиток дистанційних форм надають освітнім послугам нових специфічних характеристик. Поширення інноваційних процесів, інтернаціоналізація економічного життя модифікує положення про матеріально-речові форми освітніх послуг: елементом передачі знань стають електронні носії, а отже і освітня послуга набуває матеріальної (електронної) форми. З появою «віртуальних» університетів зникають прямі контакти «традиційних» педагогів зі студентами та слухачами, що дає підставу визначити освітню послугу як обсяг навчальної і наукової інформації, що трансформується у процесі навчання в якісний продукт для задоволення потреб фізичних та юридичних осіб в загальноосвітній, професійно-кваліфікаційній підготовці, перепідготовці, навчанні впродовж всього життя.

Виокремлено такі критерії якості освітніх послуг: міра доступності, пов'язана із розташуванням навчального закладу поблизу місця проживання «покупця» освітніх послуг; репутація ВНЗ; знання та досвід викладацького персоналу, знання й усвідомлення потреб клієнтів; надійність; безпека у навчанні; компетенція у сфері надання освітніх послуг; культурний рівень викладацького персоналу; реакція викладацького персоналу на додаткові вимоги з боку студентів чи організацій-споживачів; рівень комунікації тощо [323, с. 42].

Формування нових тенденцій в освітній галузі зумовило потребу в її оновленні та перегляді. Кардинальні зміни на ринку освітніх послуг вищої освіти здійснюються під впливом таких факторів: набуття знаннями статусу основного капіталу для суспільного розвитку; скорочення і зміни механізмів державного фінансування освіти; розвитку нових інформаційних технологій; процесів глобалізації, інтернаціоналізації та європеїзації освіти.

Незважаючи на переваги транснаціональної освіти, традиційні форми навчання навряд чи втратять своє значення. Тож варто визначити шляхи реалізації стратегії досягнення ефективної рівноваги між традиціями та нововведеннями в цій сфері. Розробка нових підходів до університетської (як і в цілому вищої) освіти здійснювалась в контексті фундаменталізації змісту підготовки фахівців, забезпечення цілісності освітніх програм, переорієнтації на загальнолюдські цінності, створення умов для особистісного та професійного зростання.

Досить важливими є питання розвитку інститутів працевлаштування, нових форм трудового посередництва, державної політики подолання безробіття тощо. Особливого значення набула робота щодо працевлаштування та перенавчання різних вікових категорій населення: молоді, яка закінчила середню школу, отримала професійно-технічну або вищу освіту. Міграція та пошук інформації є фактором переміщення працездатного населення в ті райони, де вартість «людського капіталу» є вищою. Рівень працевлаштування випускників залежить від існуючого попиту підприємств, організацій всіх

форм власності на висококваліфікованих фахівців, попиту на осіб для заміщення робочих місць робітниками середньої та низької кваліфікації. Розвиток ринкових відносин у країнах свідчить, що попит працедавців на спеціалістів того чи іншого фаху зумовлює основні стандарти якості освітніх програм ВНЗ. Висока вірогідність працевлаштування за отриманою спеціальністю є вагомим мотивом щодо вибору того чи іншого закладу освіти, освітньої послуги, освітньої програми. З іншого боку, високий рівень конкурентоспроможності випускників на ринку праці є показником престижності закладу освіти, забезпечує приплив абітурієнтів, зміцнює конкурентні позиції ВНЗ.

Еволюція поглядів на роль освіти у формуванні людського потенціалу спричинила виникнення концепції «неперервної освіти» або навчання впродовж всього життя [234]. За цією концепцією освіта має чергуватись протягом людського життя з періодами трудової активності, що пов'язано з тенденцією до швидкого старіння знань. Саме завдяки методам інноваційного навчання набутий рівень освіти стає гарантією соціальної стабільності людини, умовою її конкурентоспроможності на ринку праці.

Однією з причин безробіття фахівців з вищою освітою є невідповідність якості набутої у ВНЗ вищої освіти, профільної підготовки вимогам працедавців, відсутність у вищій школі моделей підготовки фахівців, адекватних ринковим вимогам. Тому на часі запровадження інноваційного, випереджувального навчання, проведення наукових досліджень як обов'язкового компоненту діяльності освітнього закладу, оскільки наука перетворюється на безпосередню технологію виробництва в інформаційному суспільстві. Тож перевагу варто надати таким видам навчання: підтримуюче навчання (як неперервний процес, за якого працівники постійно оволодівають методами виконання завдань, планів, покращання тактичних прийомів роботи тощо); кризове навчання (як форма стратегічного реагування на події чи певні ускладнення виробничого характеру); випереджувальне навчання (як

стратегічний прийом реагування на очікувані майбутні тенденції розвитку організації).

У впровадженні випереджувального навчання провідна роль належить університетам, зокрема, у поглибленні кооперації між університетами на національному та міжнародному рівнях у підготовці кваліфікованих фахівців для створення й раціонального використання інформаційних технологій у всіх сферах людської діяльності. В університетах запроваджено такі принципи випереджувальної освіти як фундаментальність та цілісність надання інформаційних знань, індивідуалізація навчання, практичне спрямування знань, застосування у навчанні сучасних технологій, що, в свою чергу, сприятиме активізації міграції (мобільності) високоосвічених фахівців.

Заклади освіти як відкриті системи перебувають під впливом факторів зовнішнього середовища, частину якого вони й становлять, завдяки чому набувають якісно нових властивостей і примножують потенціал свого розвитку. Численні дослідження вказують на існування складної і нелінійної залежності освітньої підготовки й потенціального економічного зростання країни [5; 24; 61; 62; 108; 202; 203; 211; 231; 301]. На розвиток системи освіти кожної країни впливають фактори правового та політичного середовища, соціально-демографічні, економічні, науково-технічні, інноваційні чинники, її історико-культурна спадщина тощо.

В умовах інформатизації й глобалізації суспільства роль вищої освіти в XXI столітті суттєво зростатиме й надалі. Як важливий ресурс економічного зростання в 60–70-і роки, вища освіта до кінця XX століття стала невіддільним компонентом цивілізаційного поступу. В майбутніх суспільствах будь-яка модель розвитку, яка неспроможна використовувати потенціал освіти, забезпечувати якісний розвиток населення, оволодіння сучасними технологіями, буде не тільки неефективною, а й відгородить країну від глобального економічного зростання. На вищу освіту покладається виконання не тільки економічної, а й функції стимулювання розвитку прогресу. І тут

університети стикаються з проблемою пошуку інвесторів для фундаментальних і довгострокових наукових досліджень.

Розкриваючи роль і значення освіти з позицій її впливу на формування економічного, виробничого потенціалів національних економік, рівня життя населення, міжнародний статус держави тощо, наголосимо на важливості впливу науково-інноваційної групи факторів. Перед вищою школою постає завдання збереження й розвитку технічної, інженерної освіти, а вибір пріоритетів освіта – наука – виробництво має створити умови для формування й використання людського капіталу. Без участі виробництв та організацій у підготовці фахівців вищі навчальні заклади обмежені у можливості розвивати у студентів навички роботи на сучасному устаткуванні, здатності творчого пошуку за новими перспективними напрямками науки та техніки. Основними факторами розвитку інтеграції вищої школи, виробництва і науки є цільова підготовка, підвищення кваліфікації та перепідготовка фахівців, спільні наукові дослідження з впровадженням їх результатів.

Ми дотримуємося позиції щодо необхідності реалізації таких рівнів інтеграції вищої школи, виробництва і науки [205]: перший рівень інтеграції вищої школи, науки і виробництва являє собою наявність окремих або сукупність кафедральних підрозділів, які організовуються на базі виробництв та організацій з метою створення сприятливих умов для спільної роботи в галузі підготовки, підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів, підвищення ефективності наукових досліджень; другий рівень інтеграції передбачає створення навчально-науково-виробничих комплексів на базі вищих навчальних закладів, виробництв та організацій з метою координації спільної роботи структурних навчальних, виробничих і наукових підрозділів з підготовки кадрів та проведення наукових досліджень; третій рівень інтеграції як консолідація можливостей окремих підсистем народного господарства, що реалізується через спільну роботу його самостійних підсистем.

Вища школа, отримуючи дані від промисловості та трансформуючи їх, видає «продукт», який помітно відрізняється від очікуваного. Наприклад, у

відповідь на вимогу збільшення кількості технократів вища освіта намагається розширити їх фундаментальну підготовку, гуманізуючи технічну освіту на противагу її політехнізації. Це підтверджують, зокрема, університетизація вищої професійної освіти (створення технічних та технологічних університетів) та випереджувальні темпи розвитку мережі ВНЗ вищої професійної освіти.

У технічних та технологічних ВНЗ простежується тенденція розширення підготовки елітарних груп фахівців широкого профілю за пріоритетними напрямками науково-технічного прогресу (комп'ютерна наука та інженерія, біоінженерія, автоматизація та управління, робототехніка, матеріалознавство та технологія нових матеріалів, економіка підприємств та промислова економіка, екологія тощо), міжгалузевими, інтегральними та подвійними спеціальностями та спеціалізаціями. Диверсифікуючи підготовку фахівців «нового покоління», вища школа переорієнтується на інноваційний шлях розвитку: відбувається інформатизація освіти, створюються та запроваджуються нові освітні технології, активізуються зусилля, спрямовані на підвищення якості освіти та підготовки фахівців, конкурентоспроможних та мобільних на ринку праці, на організацію нових досліджень, пошук споживачів кінцевих результатів.

Вища школа в умовах скорочення фінансової підтримки з боку держави сама починає виявляти зацікавленість в розвиткові та розширенні форм інтеграції з виробництвом в процесі підготовки кадрового потенціалу й наукових розробок. У сфері наукового співробітництва вища школа зробила певні кроки: окрім традиційних досліджень та розробок, обмежених рамками університетських лабораторій, вона почала виконувати нову для себе функцію – доведення досліджень до конкретних технологічних рішень (раніше це було в компетенції галузевої науки), впровадження їх на ринок та організаційний супровід до моменту впровадження у виробництво. Багато урядів стимулюють таке розширення дослідницьких функцій вищих навчальних закладів, оскільки саме процес реального впровадження розробок у промисловість сприяє

подальшій дослідницькій діяльності науковців та збільшує межі фінансування діяльності ВНЗ.

Виокремлюють декілька форм наукової взаємодії ВНЗ з виробництвом, що є характерним для більшості країн світу [256]: неінтегровані з виробництвом дослідження – класична модель дослідницької функції університетів, що передбачає проведення традиційних для ВНЗ розробок, які виконуються на держбюджетній або госпрозрахунковій основі на замовлення виробництва; частково інтегровані з виробництвом дослідження – модель, яка припускає в доповнення до традиційної функції просування створеного наукового продукту на ринок, доведення його до кінцевого споживача. З цією метою створюються різноманітні структури (інститути, науково-виробничі об'єднання, бізнес-центри, інноваційні центри), котрі опікуються спеціалізованим трансфером технологій та розробок від вищої школи до виробництва, тобто класична модель університету доповнюється інноваційною інфраструктурою, яка дозволяє комерціалізувати дослідницький процес; інтегровані з виробництвом дослідження – модель, яка передбачає, окрім отримання наукового продукту та просування його на ринок, впровадження у виробництво, освоєння дрібносерійного випуску інноваційної продукції через галузеву чи регіональну інтеграцію закладів вищої освіти, науково-дослідних інститутів, малих та середніх інноваційних підприємств. З цією метою створюються різноманітні комплексні об'єднання закладів академічної, галузевої науки та виробничих організацій (наукові парки, технополіси, технопарки тощо), завданням яких є створення техніко-впроваджувальних зон для оперативного застосування на виробництві науково-технологічних розробок, апробація та передача великим підприємствам на основі ліцензійних, франчайзингових або коопераційних договорів.

Для виходу на траєкторію стабільного розвитку необхідно вирішити такі першочергові завдання: кількісне та якісне покращення науково-технологічного потенціалу та створення сприятливих умов для інвестиційної

та інноваційної активності. Особлива роль у розв'язанні цих завдань надається комплексу «освіта – наука – виробництво», де провідним елементом стає вища школа [229], оскільки: вища школа пов'язує цю тріаду по вертикалі, виступаючи постачальником кадрів, методико-педагогічних та технологічних розробок, та по горизонталі (наука і виробництво), забезпечуючи інженерно-технічними та управлінськими кадрами промисловість, а науковими – академічну та галузеву науку; сектор вищої освіти в умовах історичного створення структури наукової галузі, займаючись фундаментальними і прикладними дослідженнями, завжди найбільш ефективно виконував роль сполучної ланки між академічною наукою, що займається фундаментальними дослідженнями, та галузевою, що спеціалізується на прикладних розробках; університет – історично автономна система, що дозволяє їй проявляти стійкість навіть при дестабілізуючому впливові; сфера вищої освіти володіє власною підвищеною інноваційною здатністю, яку можна використовувати в якості відправної позиції для формування інфраструктури ринку нововведень.

Перебуваючи на етапі К-суспільства (суспільства, побудованого на знаннях, яке характеризується поєднанням людської творчої та інформаційно-технологічної складових), постіндустріальна цивілізація характеризується обов'язковою зміною ролі і місця освіти й науки в суспільних відносинах, що пов'язано з новим способом організації виробництва, зміною системи взаємодії людини з природою, місця і ролі людини в суспільстві, ролі й цінності наукових знань у суспільних відносинах, зміною ідеологічної і цільової основи науки. Нові знання, генеровані наукою, підготовка високоякісного людського капіталу на основі якісної освіти, створення додаткових багатств виробничим сектором та бізнесом – невіддільні компоненти сучасного суспільства, побудованого на знаннях. У такому суспільстві відбувається поступове заміщення традиційних індустріальних засобів виробництва новими, продукуючими прогресивними знаннями.

Місце та роль держави у світовому співтоваристві пов'язані зі здатністю виробляти, споживати та застосовувати нові знання та технології. Ці процеси

безпосередньо залежать від чотирьох складових: науки, освіти, виробництва та бізнесу, загальним інструментом для яких є інформаційні та комунікаційні технології (ІКТ).

В епоху науково-технічної революції (XX століття) рівень освіти почав визначати здатність країн використовувати у виробництві найновіші досягнення науки й техніки. XXI століття – століття інформаційно-комунікаційних технологій – докорінно змінило роль і місце інформації у світі, і змусило вживати заходів щодо реформування систем освіти, зокрема вищої, оскільки значущим є не засвоєння певної сукупності знань, а здобуття, інтерпретація, перерозподіл, генерування та застосування інформації. Спостерігається педагогізація університетської освіти через створення і збереження кафедр педагогіки в усіх типах університетів (класичних, технічних, військових, сільськогосподарських тощо).

На початку 90-х років XX століття значущим стає сектор платної вищої освіти. Оскільки автор не є прибічником масової вищої, а особливо університетської освіти, відносимо цю тенденцію до групи дискурсивних. 90-і роки XX століття відзначились і певною духовною кризою, що пов'язана із зміною ідеологічних орієнтирів суспільства, що дезорієнтувала студентську молодь і спричинило підміну загальнолюдських цінностей. І завданням університетської освіти стало формування, прищеплення й підтримання духовно-морального розвитку молоді.

Університети випускають не представника окремої професії, а громадянина – носія цінностей суспільства. Досягти успіху можна тільки через якісну освіту, новітні технології та збереженні духовно-культурних цінностей, громадської моралі та національно-культурної ідентичності [138; 596, с. 213]. Університетська освіта має бути заснована на наукових дослідженнях, а студенти мають отримувати передові – авангардні, модерні знання, які підкріплені особистісно-орієнтованим освітнім процесом. Університетську освіту в умовах нового суспільства розглядаємо як процес та результат

активного, діяльнісного засвоєння загальних способів освітньо-науково-виробничої діяльності (система «освіта – наука – виробництво»).

3.3.2. Університетська освіта в умовах євроінтеграційних процесів

Реорганізація та модернізація університетської освіти в Україні, у тому числі в контексті болонських домовленостей, враховує визначені на Всесвітній конференції ЮНЕСКО (Париж, липень 2009 р.) та Конференції міністрів, відповідальних за вищу освіту, країн-учасниць Болонського процесу (Левен/Лувен-ла-Нев, квітень 2009 р.), Конференції міністрів освіти (Будапешт – Відень, березень 2010 р.), включаючи нелінійність та протиріччя, негативний та позитивний досвід реальних болонських перетворень у країнах, що підписали Болонську декларацію та проводять реорганізацію системи освіти у її контексті. Вищезазначеними міжнародними угодами та домовленостями визначено ключові проблеми розвитку світової та європейської вищої освіти, які мають бути вирішені в період до 2020 року.

Теоретичні та практичні питання реорганізації системи вищої, зокрема, університетської освіти в окреслений період активно та продуктивно реалізуються науковцями і педагогами-практиками сфери вищої освіти України. Імпонують, в контексті реалізації болонських угод зі збереженням національних особливостей університетської освіти України, практичні та наукові здобутки В. Андрущенка (Характер особистості: гармонія національних і загальнолюдських цінностей, шляхи формування, Інноваційність розвитку в стратегії українського державотворення, розвитку науки, освіти і культури) [6-13], В. Буряка (Викладач університету, вимоги до особистісних рис) [65], О. Джури (Демократизація освіти як чинник її інтеграції у світовий освітній простір) [125], М. Євтуха (Правові основи української педагогіки: етика та соціальні норми) [147], В. Єрмаченка (Міжнародне співробітництво університету) [157], О. Кириченка (Перспективи інноваційно-інтелектуального розвитку України) [215], В. Кременя (Структурна модернізація освіти в контексті цивілізаційних змін)

[243-249], Ю. Крячка (Гриф Міністерства і університетська автономія) [253], С. Курбатова (Університетські рейтинги та проблема конкуренції елітних навчальних закладів у глобальному освітньому полі) [259-261], В. Пономаренка (Підвищення якості підготовки фахівців в університеті) [397-398], Є. Суліми (Вища освіта в контексті національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки) [477-478], С. Терепиция (Філософські проблеми стандартизації вищої освіти в соціокультурних вимірах Нового та Новітнього часів, Ціннісні орієнтири стандартизації вищої освіти України) [483-484], Г. Хоружия (Інноваційність як принцип діяльності вищої школи, Соціальна відповідальність вищої школи в контексті Болонського процесу) [579-581], П. Щербаня (Вища школа та її роль у відродженні національної еліти) [600] та ін. [52; 368; 369; 413; 417; 453; 464; 472]

Поліпроблемний та системний аспект вищої освіти окреслений у Паризькому комюніке [79], в якому підкреслюється соціальна відповідальність вищої освіти, затребуваність і багатоманітність систем вищої освіти, сегментів ВНЗ, орієнтованих на різний студентський контингент. У Преамбулі Паризького комюніке підкреслено, що вища освіта як суспільне благо та стратегічний імператив є фундаментом досліджень, інновацій і творчості з урахуванням економічного стану країн; наголошується на важливості інвестування у вищу освіту, сприяння науковим дослідженням, інноваційним та творчим пошукам з метою створення інклюзивного та багатогранного суспільства знань. Економічна криза спричиняє негативні зміни в сфері вищої освіти, зокрема зменшення державного фінансування закладів вищої освіти, що спричиняє необхідність пошуку недержавних джерел фінансування, і, в свою чергу, збільшує розрив у доступності та якості вищої освіти між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються.

Левенським комюніке [50] підкреслено творчий та новаторський характер знання, що вимагає мобілізації талантів та виокремлено пріоритети розвитку вищої освіти до 2020 року, зокрема: соціальні зміни; освіта впродовж життя; працевлаштування; студентоцентроване навчання та навчання як місія

вищої освіти; освіта, дослідження та інновації; міжнародна відкритість; мобільність; збір даних (створення бази даних); фінансування в контексті економічної кризи.

У Доповіді про розвиток європейського простору вищої освіти [51] представлено розмежування термінів «вищі навчальні заклади» і «університети» та засвідчується нерівномірність досягнень країн-учасниць Болонського процесу. Тенденцією, яка безпосередньо окреслена у Доповіді, є збільшення кількості закладів щодо забезпечення якості та акредитації [51].

Провідними тенденціями, які окреслені у Паризькому комюніке (2009), є інтернаціоналізація, регіоналізація та глобалізація, що підтверджує стабільність реформацій в контексті болонських угод XXI століття. Підкреслюється, що ВНЗ усіх країн мають шукати шляхи розширення наукових досліджень та інновацій, у тому числі на основі багатостороннього партнерства між державним та приватним сектором, включаючи малий та середній бізнес.

Основні питання розвитку університетської освіти, які виокремлені в аналітичній доповіді дослідницького центра проблем підготовки фахівців Національного технологічного університету «МІСіС» (Росія, 2010) на основі аналізу документів 2009–2010 рр., які охоплюють тенденції та проблеми розвитку університетської освіти, зокрема такі: вдосконалення якості та підвищення креативності університетів; болонські реформи у європейському вимірі у загальноєвропейському та країнознавчому контекстах; корекція болонських реформацій з позицій суспільства, ВНЗ та бізнесу; розвиток бакалаврських освітніх програм та посилення їх орієнтації на ринок праці; огляд магістерських ступенів у Європі; системи забезпечення якості у ВНЗ; нові підходи до формування сучасних систем акредитації; вплив глобального ранжування на дослідження у сфері вищої освіти та виробництво знань; роль і місія університетів в сучасному світі освіти протягом життя, підприємництва та соціального розвитку [370, с. 7].

За умови сучасних глобалізаційних тенденцій розвитку суспільства перед освітою постають нові завдання, зокрема вироблення у людини здатності до свідомого й ефективного функціонування в умовах ускладнення відносин у інформаційному суспільстві, зростання комунікативності життя та інформаційної насиченості середовища життєдіяльності. Сучасний динамізм зміни знань, інформації, технологій означає, що навчити людину на все життя неможливо. Рано чи пізно вона втратить конкурентоспроможність, стане функціонально недієздатною. Виникає потреба вироблення розуміння необхідності та вміння навчатись упродовж життя.

На межі XX та XXI століть швидко змінювалися концепції суспільства, побудованого на знаннях та інформації: комунікаційне суспільство, інформаційне суспільство, К-суспільство, побудоване на знаннях (поєднання ІКТ з людським, творчим компонентом) [179]. В інформаційному суспільстві знання стають безпосередньою продуктивною силою, що вимагає вміння застосовувати дедалі новіші знання, набуті впродовж життя, у власній практичній діяльності. Людина повинна набути важливих компетентностей шляхом застосування знань, що дозволить їй знаходити рішення в будь-яких професійних та життєвих ситуаціях. Знання характеризуються різноманіттям джерел, базуються на глобальній інформаційній інфраструктурі та залежать від таких пріоритетних сфер людської діяльності як наука, технології, політика, економіка, культура та освіта. Знання вже не можна визначити в межах класичних дисциплін, вони стають комплексними, проблемно-орієнтованими та міждисциплінарними. Одночасно знання є індивідуальними та колективними, набуваючи синергетичного характеру.

Зростає роль методологічних, системних, міждисциплінарних знань, необхідних людині для раціонального оперування з різноманітними знаннями та гігантськими обсягами даних при розв'язанні нових, нестандартних проблем [284]. Головна роль відводиться аналітичним якостям вченого та / або педагога, його здатності точно формулювати проблеми та гіпотези, встановлювати закономірності, знаходити розв'язання складних

міждисциплінарних завдань. Суспільство нового типу змінює місію, роль та діяльність як навчальних закладів, так і викладачів. Методологія та політика навчання вже не можуть орієнтуватися на швидкі технологічні зміни, що було характерним для індустріального суспільства, вони мають забезпечувати випередження його технологічного розвитку. В цьому плані надзвичайно важливого значення набуває фундаменталізація знань.

Моніторинг якості національної системи освіти визнано Радою Європи головним завданням [574], що передує створенню єдиного європейського простору освіти. В умовах глобалізації суспільства, появи транснаціональної освіти якість вищої освіти стає чинником, що визначає саму можливість існування вищого навчального закладу незалежно від форми власності. Внаслідок поширення інтеграційних процесів у суспільстві реформування набувають міжнародного характеру, що дозволяє широко вивчати, адаптовувати та застосовувати світовий досвід.

Сучасність поставила перед класичними університетами низку проблем, які потребують теоретичної обґрунтованості й тактичної оперативності. До числа першочергових відносимо оновлення змісту університетської освіти й педагогічних технологій як визначальних факторів формування інтелектуального потенціалу будь-якого суспільства; оскільки саме університети більш, ніж інші соціальні інституції, здатні побачити, виокремити значуще і бути провідником нового у суспільстві, провідною сферою його діяльності є наукові дослідження, насамперед фундаментальні та міждисциплінарні, дослідження з проблем вищої освіти, методології навчально-наукової діяльності та ін. Такі зміни в оновленні структури та змісту фундаментальної підготовки в університетській освіті мають широкі наслідки і для розвитку освіти в цілому, оскільки зрозуміло, що якщо реформування суспільства починається з освіти, то освітні трансформації доцільно починати з класичного університету.

Ознакою соціокультурного рівня розвитку суспільства є цілеспрямоване формування та підготовка інтелектуальної еліти країни. Саме національна

еліта в змозі забезпечити належний рівень розвитку країни і, репрезентуючи її на всіх рівнях, її майбутнє. Еліта, у широкому розумінні цього поняття, включає політичну, наукову, управлінську, військову, фінансову, бізнесову й інші. Вона має відбиратися і формуватися починаючи з дошкільних установ, у системі загальноосвітніх закладів, вищої освіти, післядипломної освіти і т.ін. Таким чином, система елітарної освіти має охоплювати усі рівня системи освіти країни, будуватися за принципами відкритого добору здібної, обдарованої молоді і прагнення до здобуття елітарної освіти.

Трансформація еліти включає не тільки прихід контреліти, а й значні перетворення всередині правлячої еліти, що супроводжується змінами ідеології, політичного курсу, методів рекрутування еліти тощо [300]. Стосунки між елітами як прихована боротьба за владу, сфери впливу спричиняють історичні події, які потребують дослідження і прогнозування наслідків.

В Україні за останні десятиліття питання підготовки науково-педагогічної еліти стали предметом дослідження О. Завальнюка («Українська еліта і творення національної університетської освіти: фундатори й будівничі (1917 – 1920 рр.)», 2005) [166], О. Левченка («Нобелівська інтелектуальна еліта й Україна», 2000) [269] та ін. [25]

Відповідно до чинного законодавства України університет має проводити фундаментальні та прикладні наукові дослідження, є провідним науково-методичним центром, має розвинуту інфраструктуру навчальних, наукових і науково-виробничих підрозділів, відповідний рівень кадрового і матеріально-технічного забезпечення, сприяє поширенню наукових знань та здійснює культурно-просвітницьку діяльність. Саме тому університет є тією установою, що готує інтелектуальну, у тому числі науково-педагогічну еліту.

Україна офіційно проголосила соціальним замовленням держави формування інтелектуального потенціалу країни у закладах вищої освіти. Держава взяла на себе зобов'язання створити умови для реалізації інтелектуального потенціалу громадян, забезпечити інноваційний фонд для наукових досліджень, проголосила пріоритетним напрямом розвиток науки.

Саме підготовка наукової еліти, як окреслено у законодавстві України, є одним з пріоритетних питань державної політики. Важливу роль у підготовці національної інтелектуальної, наукової еліти відведено педагогічним вищим навчальним закладом країни. Саме на ці заклади покладено завдання забезпечити систему освіти конкурентоспроможними, висококваліфікованими, інноваційно мислячими, здатними та готовими до продуктивних реорганізацій, реформацій та трансформацій.

Характерними рисами елітарних навчальних закладів має бути поєднання поглибленого вивчення основних, характерних для традиційної системи освіти, предметів з вивченням специфічних курсів, які відрізняли б елітарну освіту від звичайної; тісний зв'язок з академічними науковими установами, які організаційно можуть оформлятися у вигляді так званих «експериментальних майданчиків» для впровадження новітніх педагогічних технологій, спеціалізованих курсів, практичної підготовки тощо.

Підготовка національної еліти країни обов'язково має включати дисципліни, спрямовані на формування інноваційного мислення, оскільки саме воно забезпечить у майбутньому розвиток країни. Надзвичайно гострим питанням на сучасному етапі розвитку українського суспільства є формування наукової еліти, оскільки сучасна наука втратила (і цей процес не зупинився) позиції: зруйновано наукові школи світового рівня, нові ж наукові школи практично не виникали протягом останніх десятиліть, що спричинило руйнацію системи інформаційного та матеріального забезпечення науки [26; 574].

Імпонують наукові розробки Б. Фірсова, в яких він розкриває проблеми ідентифікації наукової еліти як соціально-професійної спільноти, ґрунтуючись на системі соціальних, культурологічних та соціально-психологічних критеріїв. Автор наголошує на особливій обставині, яка відіграє провідну роль у відтворенні еліти – досягненнях окремих членів наукової спільноти у власній професійній діяльності. Тому наукова еліта є небагаточисельною. Специфічність підтверджується і відповідальністю, яка покладається на

наукову еліту за певні види діяльності, статусом та соціальним престижем тощо [574].

Науковою елітою, на думку спільноти російських науковців, є вчені та фахівці вищої кваліфікації, які вирізняються творчими досягненнями та володіють знаннями, науковим та життєвим досвідом для того, щоб виконувати роль наставників нового покоління. Виокремлюють три шари наукової еліти за еміграційним потенціалом (А. Ракітов, О. Мирська): постеліта (фахівці, які досягли високого статусу в науці, хоча на сьогодні вже не генерують нових ідей); креативна еліта (фахівці віком 25 – 55 років, які є генераторами нових ідей та знань, можуть змінювати сфери професійної діяльності для досягнення визнання); пределіта (талановита молодь, обдаровані студенти, перспективні аспіранти та докторанти).

Білоруськими вченими на чолі з М. Артюхіним [19] розроблена типологія наукової еліти на основі соціальних функцій науки. З одного боку наука є основою духовно-когнітивного прогресу, оскільки без пізнання навколишнього середовища втрачають сенс освіта, культура, ідеологія тощо; з іншого – наука слугує вихідним пунктом відтворення сучасних технологій для виробництва матеріальних цінностей та невиробничих послуг.

Обидві соціальні функції науки формують відповідні потенціали суспільства: духовно-інтелектуальні (освітній, культурний та ін.) та проектно-економічні (узагальнені системні технології, економічний та ін.). Відповідно до цього формується і наукова еліта, її структура та критерії ідентифікації (А. Савельєв) [13]. Виходячи з досліджень А. Ракітова, у структурі наукової еліти виокремлюють горизонтальний (виявляє групи, що мають відмінності за ступенем елітарності та орієнтуванням на певні функції у науковій сфері – творчість чи управління) і вертикальний (виокремлює ступінь розвитку якостей, притаманних еліті взагалі; здібностей, без яких доступ до еліти неможливий) зрізи.

Зазначимо, що наукова еліта градується на офіційно визнану (МОН, ДАК, НАН, НАПН тощо) та так звану неформальну наукову еліту (генератори

ідей). На думку дослідників-елітологів [19; 29; 153; 166; 243; 269], саме неформальна наукова еліта формує інтелектуальний потенціал нації, створює науку та розширює межі пізнання. Погоджуємося з думкою, якщо рівень відтворення еліти знижується нижче так званого критичного рівня, розвиток суспільства блокується.

Реформації системи освіти України в умовах інтеграції її до європейського освітнього простору, поява нової генерації (так званих дітей-індіго) викликають необхідність переосмислення й оновлення педагогічної науки, системи підготовки фахівців з вищою педагогічною освітою. Більшість інновацій у педагогіці пов'язана з загальними процесами у суспільстві, глобальними проблемами, інтеграцією знань і форм соціального буття і орієнтована на формування готовності особистості до динамічних змін у соціумі за рахунок розвитку здібностей до творчості, здатності до співробітництва, формування різноманітних форм мислення, включаючи інноваційне, яке має бути сформованим на рівні підготовки магістрів у вищих навчальних закладах країни.

Провідні фахівці НАН України та НАПН України попереджають [26], що найближчі перспективи, як чекають на країну за таких умов (і ми поділяємо ці побоювання) – різке зниження рівня кваліфікації науковців, неможливість підготовки високоосвічених, конкурентоспроможних фахівців і, як результат, зниження фахової освіченості політичної, промислової, бізнесової, військової еліт, оскільки її також не буде кому вчити.

На наше переконання, підготувати в університетах України наукову еліту можна за таких умов: – поєднання поглибленого вивчення основних предметів з вивченням специфічних курсів для формування інноваційного мислення, що характерні для елітарної освіти; – забезпечення тісного зв'язку з академічними науковими установами для впровадження новітніх педагогічних технологій і спеціалізованих курсів; – підтримки наукових шкіл світового рівня для стабілізації системи інформаційного та матеріального забезпечення науки; – державної підтримки талановитої молоді, обдарованих

студентів, перспективних аспірантів і докторантів, створення умов для реалізації інтелектуального потенціалу громадян, забезпечення інноваційного фонду для наукових досліджень; – дієвої реалізації соціальних функцій науки, що формують духовно-інтелектуальний (освітній, культурний та ін.) і проектно-економічний (узагальнені системні технології, економічний та ін.) потенціали суспільства.

Університет може виконувати й акме-функцію, ставши центром формування акме-особистості XXI століття, оскільки в Україні є закладом, який перебуває у постійному модернізаційному та реорганізаційному стані, набуваючи ознак частково західного університету, а частково прагнучи зберегти власні продуктивні надбання. Інколи, щоправда, це призводить до нагромадження різного роду нововведень і так званих інновацій, які подекуди гальмують розвиток університетської освіти як такої, що має підготувати фахівця високої кваліфікації, конкурентоспроможного на ринку праці та володіючого ноосферним мисленням. З позицій акме-центру, визначають такі типи університетської освіти:

– університет як центр громадського і наукового життя (наука сконцентрована навколо викладання набуває характеру всезагальної вченості);

– університет як продуцент бізнес-ідей (наукові розробки зосереджуються навколо конкретних прикладних проблем, які розв’язуються тимчасовими групами вчених);

– університет як центр викладання (наукові розробки здійснюються спеціальними, відокремленими від університетів, установами).

Звичайно, кожен з типів здійснення університетської освіти і наукових розвідок був адаптований до специфіки і потреб тієї країни чи геополітичного регіону, де він розташований. Оскільки XXI століття характеризується значною інтеграцією та глобалізацією, університет, зберігаючи певні ознаки, які склалися історично (центр громадського, викладацького і наукового життя; ідеї свободи, істини, служіння науці і людині як вищим цінностям), має

набувати новітніх ознак, зокрема, поєднання академічної та університетської науки, демократизація управління (автономія, самоврядування, наглядові ради, широкі зв'язки з громадськими організаціями, фондами тощо), мобільність і нове мислення.

Університет – це, насамперед, не модерні будівлі з сучасним устаткуванням і обладнанням; – це колектив однодумців, який працює задля досягнення коротко– та довготривалих цілей, спрямованих у своїй перспективі на стабільний розвиток суспільства, євроінтеграцію, збереження здобутків минулого і надбань сучасного, бачення перспектив своєї діяльності та діяльності своїх випускників. Тому університет є осередком формування людини, яка володіє критично-інноваційним мисленням, спроможна до постійного саморозвитку та самовдосконалення з метою самореалізації. Таким чином, університет виступає осередком формування акме-особистості – тобто людини-фахівця, що постійно прагне до самовдосконалення і самореалізації у різних сферах.

Некритичність, за твердженням Л. Рижак, має різні форми прояву: від особистісних до інституційних: необґрунтованим є прагнення більшості абітурієнтів отримати обов'язково вищу освіту без урахування соціальної потреби в обраній професійній сфері, безвідповідальним є прагнення отримати диплом престижної спеціальності чи напряду підготовки, незважаючи на перевиробництво фахівців цієї галузі через технологію рівного доступу до ВНЗ України, оскільки не формує відповідальне ставлення до обраного фаху [424]. Нова культура мислення має складатися з таких компонентів: інформаційно-організаційного, духовно-морального, мобільно-комунікаційного та екологічного, що забезпечить формування інноваційної особистості, спроможної до самореалізації в умовах інформаційного суспільства, за якого вартує в умовах освітньої установи не передавати знання, які застарівають набагато швидше, ніж в умовах індустріального суспільства, а навчити формувати власне себе як акме-особистість [424]. І це стосується як студентського, так і професорсько-викладацького складу університетів.

Формувати акме-особистості [412] в умовах сучасної університетської освіти України має певні утруднення, оскільки вища освіта не передбачає реальної автономії викладацького та студентського контингенту щодо обирання навчальних дисциплін, програм навчання та графіку їх опанування. Навчальний процес здійснюється в умовах усталеного розкладу та сталого навчального плану спеціальності або напряму підготовки з чітким розподілом за роками навчання і семестрами, що не передбачає вибір студентами кількісного складу та якісного наповнення дисциплін і, відповідно, не формує у них власну відповідальність та відчуття особистої зацікавленості в опануванні обраних дисциплін. Викладацький склад, у свою чергу, має обмежену можливість у якісному наповненню спеціальних дисциплін варіативного циклу, оскільки не впевнений у доцільності їх розробки через незначний відсоток дисциплін ГСЕ (за вибором студентів).

Формування акме-особистості подекуди залишається приватною справою та особистим вибором студентів і викладачів університету. Проте зміни в університетській освіті, умовах її здійснення, правовому забезпеченні, кадровому потенціалі тощо створює можливості здійснити вибір та впевнитись у його правильності: університет є осередком формування будь-якої особистості, а чи буде вона акме-особистістю – власний вибір кожного. В свою чергу засоби університетської освіти надають можливість кожному стати акме-особистістю.

3.4. Український вектор у розвитку університетської освіти

Українська культура як цілісна система гуманістичного змісту формує творче самоусвідомлення українців як окремої нації та складової світової цивілізації. Українську культуру як систему розглядають в контексті матеріального і духовного виробництва, що включена в сферу міжнаціонального духовного синтезу та взаємодії [46, с. 13-15]. Освіта з давніх часів є невіддільним компонентом, який забезпечує цілісність культурного розвитку нації, держави, цивілізації. Євроінтеграційні процеси викликали

появу нових пріоритетів у сфері вищої освіти, які визначають освітню політику як окремих держав, так і наддержавних інституцій, оскільки глибинні явища інтеграції не обмежуються кордонами країн або адміністративних територій [150].

Сучасна політична і соціально-економічна ситуація в Україні змусила громадян країни, і освітян насамперед, замислитися над питанням збереження національної самоідентифікації вищої освіти України в умовах сучасних реформаційних перетворень. Активно вивчається досвід провідних країн, які зберегли національні ознаки та історичні надбання у системі вищої освіти, і цей досвід засвідчує, що національна самоідентифікація має посідати чільне місце як у свідомості громадян, так і у діяльності закладів освіти.

Вбачаємо за важливе наголосити на практичних кроках, здійснюваних в Україні щодо збереження національної самоідентифікації системи вищої освіти. Зокрема, у 2011 році було затверджено Національну рамку кваліфікацій (НРК), призначену «...для застосування органами виконавчої влади, установами та організаціями, що реалізують державну політику в сфері освіти, зайнятості, соціально-трудоових відносин, а також для застосування навчальними закладами та роботодавцями з метою розробки, ідентифікації та співвідношення кваліфікацій» [335], задля запровадження європейських стандартів і принципів, та яка не є повністю калькованою з відповідних європейських документів, що є підтвердженням прагнення України зберегти елементи національного у системі освіти країни. Здійснюючи практичні кроки щодо реалізації її основних положень, вищі навчальні заклади України в межах мети НРК перебудовують освітній процес відповідно до принципів забезпечення якості освіти з урахуванням вимог ринку праці до компетентностей фахівців; забезпечення гармонізації норм законодавства у сфері освіти та соціально-трудоових відносин; сприяння національному і міжнародному визнанню кваліфікацій, здобутих в Україні; налагодження ефективної взаємодії сфери освітніх послуг та ринку праці. На нашу думку, варто акцентувати увагу на розумінні таких понять як автономність і

відповідальність – «...здатність самостійно виконувати завдання, розв'язувати задачі і проблеми та відповідати за результати своєї діяльності» [335], оскільки це є ознакою дорослості та зрілості громадянина країни, здатного розуміти та усвідомлювати наслідки власних дій та відповідати за їх результати. Перебудова системи освіти країни на основі положень НРК є довготривалим процесом, і потребує усвідомлення необхідності з боку як науково-педагогічної спільноти, так і громадськості [145, с. 37].

Відповідна організація освітнього процесу потребує розширення автономії навчальних закладів, що знайшло відображення у Законі України «Про вищу освіту» (2014), спрямованому на ствердження основних правових, організаційних, фінансових засад функціонування системи вищої освіти, умов для посилення співпраці державних органів і бізнесу з вищими навчальними закладами на принципах автономії вищих навчальних закладів, поєднання освіти з наукою та виробництвом з метою підготовки конкурентоспроможного людського капіталу для високотехнологічного та інноваційного розвитку країни, самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства, ринку праці та держави у кваліфікованих фахівцях [145, с. 37-38; 171]. Отже, відповідно до Закону України «Про вищу освіту» (2014) основними положеннями стають автономія вищого навчального закладу; академічна мобільність; академічна свобода, що сприяє розширенню можливостей закладів вищої освіти щодо національної самоідентифікації.

У межах отриманої автономії вищі навчальні заклади затвердили право, зокрема, розробляти та реалізовувати освітні (наукові) програми в межах ліцензованої спеціальності; самостійно визначати форми навчання та форми організації освітнього процесу; обирати типи програм підготовки бакалаврів і магістрів, що передбачені Міжнародною стандартною класифікацією освіти; формувати та затверджувати власний штатний розпис; приймати остаточне рішення щодо визнання, у тому числі встановлення еквівалентності, здобутих в іноземних вищих навчальних закладах ступенів бакалавра, магістра, доктора філософії, доктора наук і вчених звань доцента, професора під час зарахування

на навчання та/або на посаду наукового чи науково-педагогічного працівника; запроваджувати рейтингове оцінювання освітніх, науково-дослідницьких та інноваційних досягнень учасників освітнього процесу; самостійно розробляти та запроваджувати власні програми освітньої, наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності; самостійно запроваджувати спеціалізації, визначати їх зміст і програми навчальних дисциплін; присуджувати ступені вищої освіти здобувачам вищої освіти, які відповідно до законодавства успішно пройшли процедуру атестації після завершення навчання на відповідному рівні вищої освіти; приймати остаточне рішення щодо присудження наукових ступенів акредитованими спеціалізованими вченими радами; утворювати, реорганізовувати та ліквідувати свої структурні підрозділи; провадити на підставі відповідних договорів спільну діяльність з навчальними закладами, науковими установами та іншими юридичними особами; розміщувати свої навчальні, науково-дослідні та навчально-науково-виробничі підрозділи на підприємствах, в установах та організаціях тощо [171]. Ці позиції значно розширили можливості закладів вищої освіти, з одного боку, а з іншого – спричинили певну децентралізацію. Саме на цьому наголошує і М. Євтух [145, с. 38].

Сприяє орієнтуванню змістової (інформаційної) складової навчального процесу у вищих навчальних закладах і той факт, що ВНЗ на підставі освітньо-професійної (освітньої / освітньо-наукової) програми за кожною спеціальністю розробляє навчальний план, який визначає перелік та обсяг навчальних дисциплін у кредитах ЄКТС, послідовність вивчення дисциплін, форми проведення навчальних занять та їх обсяг, графік навчального процесу, форми поточного і підсумкового контролю. Таким чином, вищий навчальний заклад може реалізовувати право на інформаційне наповнення освітнього процесу дисциплінами, котрі сприяють збереженню національної культурної спадщини в умовах інтеграційних та глобалізаційних процесів.

Зауважимо, що глобалізація дедалі потужніше впливає на освіту, науку, культуру, змінюючи уявлення про мету людського розвитку, роль культури,

визначаючи високотехнологічні культурні індустрії як чинники розвитку культурної сфери. Формуючи наднаціональні центри глобальної економіки (глобальні електронні фінансові ринки, міжнародну торгівлю і виробництво тощо) глобалізація не оминула й освітян (медіа-комунікації, дистанційне навчання, відкриті університети, спільні інтернет-проекти, культурно-мистецькі програми, мобільність студентського і викладацького складу тощо) [145].

Переструктурувати систему вищої освіти, як зазначає С. Квіт, «...дуже непросто. Одна система замінюється іншою. Ці програми мають бути інтегровані в міжнародний світ та впроваджувати професійні стандарти», за участі представників місцевих органів влади та університетів, які запропонують своє бачення шляхів оптимізації діяльності вищих навчальних закладів [446].

Україна може ґрунтувати освітній процес на власних національних здобутках (діяльність закладів вищої освіти усіх регіонів країни протягом шести століть), адаптуючи та трансформуючи їх відповідно до викликів сьогодення. В умовах сучасної політичної та соціально-економічної ситуації, варто пригадати певні історичні факти та події, зокрема відсутність вікового обмеження для слухачів та студентів; спонукання професорів щодо пошуку істини, відповідних джерел пізнання й впорядкування логіки мислення, що відповідає сучасним положенням теорії ноосферного та критично-інноваційного мислення.

Глибокий гуманістичний зміст української культури, її значення для національного самоусвідомлення українського народу аналізується культурологами, освітянами, соціологами, філософами як цілісна система, яка висвітлює духовний світ народу в умовах історичної об'єктивності без штучного поділу за місцем проживання, статку, конфесійної приналежності тощо. Зауважимо, що формування людини в умовах інформаційного суспільства відбувається засобами, які склалися історично – культура, освіта, наука. Тому варто ще раз наголосити на провідній ролі цих позицій, їх ролі в

інтелектуальному, моральному, творчому й ресурсному розвитку нації і країни [145, с. 39]. Ми не акцентуємо увагу на фінансовому аспекті цього питання (залишковий принцип фінансування), наголошуючи його на духовній складовій, яка безпосередньо залежить від особистісного фактору.

Культура є духовно-матеріальним фундаментом організованого суспільства, сталого людського розвитку, цивілізаційного поступу і виражається через зовнішню форму існування і внутрішній зміст. Міра розвитку культури (багатовимірна, структурована, багатошарова) є мірою розвитку людини [46, с. 346-362], базованої на загальнолюдських, національних та наднаціональних цінностях та здійснюваної у таких напрямках: збереження культурно-історичної спадщини; забезпечення доступу до всього культурного надбання; розвиток творчого потенціалу суспільства; сприяння культурному різноманіттю в сучасних суспільствах.

Варто переосмислити кореляцію зв'язку «культура – держава», надаючи перевагу новим формам творчої діяльності, підтримки не лише мовно-етнічного, а й забезпечення національного і європейського самоусвідомлення та самоідентифікації. Оновлене законодавство у сфері вищої освіти України (закони, підзаконні акти, інструктивні листи тощо) спрямоване не лише на реформування системи в контексті євроінтеграційних перетворень, а й на збереження національних надбань і акцентовано на відповідальність за власні дії [145, с. 40].

Особливу увагу звернуто на персональну відповідальність педагогічних та науково-педагогічних працівників за «... виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу» (Лист МОНУ № 1/9-382 від 29.07.2014 «Про особливу відповідальність педагогічних та науково-педагогічних працівників») [272].

Працюючи в системі «людина – людина» важко бути 100% об'єктивним, проте реалії суспільного розвитку є такими, що спричиняють потребу в об'єктивізації свідомості, переструктуруванні мислення (перехід до

ноосферного та критично-інноваційного), піднесенні духовної складової розвитку суспільства і особистості.

Отже: націєтворення є неможливим без національного самоусвідомлення і самоідентифікації; відкритість і глобалізація не виключають збереження національних традицій і надбань національної культури; вища освіта України як інституція людського розвитку покликана забезпечити особистісну траєкторію людського розвитку на інтелектуальних, духовних та моральних засадах; відповідальність за наслідки власних дій є визначальним фактором у прийнятті рішень; державна підтримка не є визначальним фактором у розвитку системи вищої освіти, але є гарантом збереження національної самоідентичності та самоідентифікації в умовах інтеграційних змін [46; 145].

Однією з пріоритетних задач, на нашу думку, є вдосконалення освітнього простору, який би відповідав потребам сьогодення, і водночас забезпечував такий розвиток освітньої сфери держави, який би мав власні переваги та досягнення. Цьому сприятиме формування людини з новим творчим інноваційним мисленням, яка могла б самовдосконалюватись, реалізовувати себе та генерувати конструктивні пропозиції з наступним їх втіленням у практичну професійну та суспільну діяльність.

Український вектор у розвитку університетської освіти вбачаємо у формуванні людини з новим типом мислення, яке є невіддільним від розуміння парадигми планетарної свідомості XXI століття [55]. Поділяючи думку, що освіта в інформаційному, знанневому суспільстві, яке націлене на інноваційну економіку, ефективне природокористування (в контексті стратегії сталого розвитку та основних положень коеволюції: постійна взаємодія людських та природних систем, їх взаємний вплив та постійна адаптація до змін), вимагає організації інноваційного підходу, підготовки фахівців з інноваційним мисленням [55, с. 117], засвідчуємо необхідність формування планетарної свідомості та ноосферного критично-інноваційного мислення. Оскільки освіта і, відповідно, освітня політика, була, є і буде стратегічною

сферою розвитку держави і соціуму, що в перспективі визначає та формує людський фактор, значущим є завдання розвитку та вдосконалення освітнього простору через формування світогляду та інноваційного мислення у громадян. Інноваційність освіти має виявитися у створенні системи цілеспрямованої підготовки фахівців для здійснення професійної діяльності, які є патріотичними, професіональними, духовними та моральними [55, с. 119]. Саме такі фахівці є конкурентоспроможними на ринку праці в умовах євроінтеграції. Слушною, на наш погляд, є розбудова нових підходів щодо створення нової системи ноосферної освіти (Б. Астаф'єв, Н. Маслово) [21; 254], ноосферної педагогіки, яка ґрунтується на системі психотипів, розумінні законів, що визначають поведінку людини у соціумі. Ноосферна освіта як соціокультурний процес організованого формування необхідних одиниць свідомості – мислеобразів, в свою чергу, має за мету навчання цілісному динамічному мисленню через формування мислення мислеобразами, що розкриває внутрішні ресурси особистості та збільшує її творчий потенціал, і відповідно, рівень пасіонарності суспільства [55, с. 119].

Система освіти має навчити фахівця методології наукового підходу до організації професійної діяльності з урахуванням специфіки інноваційних процесів, прогнозування й моделювання якісного результату від генерованих інновацій, які забезпечують сталий розвиток.

Для цього варто враховувати такі аспекти: співвідношення в освітній політиці інноваційного навчання і виховання; професіоналізацію освіти, що визначає суспільний розвиток; специфіку формування творчого та інноваційного мислення; розвиток духовно-моральних, естетичних та культурологічних якостей особистості; розвиток мотивації до неперервної освіти; формування інноваційної компетентності; розвиток творчого, інноваційного мислення, яке продукує інновації у контексті положень сталого розвитку; навчання прогнозуванню та моделюванню результатів інноваційного мислення тощо [55, с. 124]. На основі аналізу сутнісних підходів у розвитку особистості відповідно до парадигми планетарного

світосприйняття [55] зазначимо мету університетського навчання і виховання, що, на нашу думку, має бути підсилено у діяльності українських закладів вищої освіти, зокрема: створення можливостей освітнього середовища, які обумовлюють мотивацію до самовиховання, самопізнання, саморозвитку, самоорганізації, гармонізації відносин із людьми, соціумом, природою, формування загальнолюдських цінностей лідерських якостей, відповідальності за прийняті рішення та наслідки власних дій та ін., що безпосередньо визначає ноосферний світогляд, інноваційне мислення тощо. Таким чином, у вищих навчальних закладах постійним є процес генерування інновацій в освітньому, навчально-методичному, науковому, організаційному, соціально-гуманітарному напрямках діяльності з урахуванням базових принципів формування людини – висококваліфікованого фахівця з новим типом мислення. Це, зокрема, принципи соціалізації (передбачає уміння особистості коректно оцінювати соціальні явища та прогнозувати своє ставлення та поведінку відповідно до їх функціонування), аксіологізації (передбачає виховання на загальнолюдських (загальноцивілізаційних) цінностях, які визначають суспільний розвиток), активної життєвої та соціальної / громадянської позиції (є умовою мобілізації студентів і сприяє формуванню комунікативних, організаційних умінь та творчості), референтації (забезпечує розвиток значущих персоніфікованих ідеалів з ноосферним мисленням), професіоналізації (розвиває професійне пізнання, творчі здібності, повагу, здатність до генерації професійно значущих інновацій), культури (формує культуру поведінки, світогляд, поведінку), духовності (визначає сутнісний і змістовий стан людини), фізичної та моральної досконалості (передбачає активне запровадження здоров'язберезувальних технологій, гармонізацію фізичного, емоційного та мисленнєвого розвитку) [33] тощо.

Для розуміння парадигми планетарного світогляду XXI століття варто звернутися до наукових розробок І. Андрєєва і П. Нікітенка [4], Б. Астаф'єва [21], В. Вернадського [71], В. Делія [55, 111-114], Н. Маслової [297], Т. де

Шардена та інших. На зламі століть сучасний світогляд визначається двома моделями глобалізації, які є полярними. В. Делія [55, с. 29-31] визначає їх так: 1) модель насадження одного типу масової культури – егоцентристська, індивідуалістична, з вираженою бездуховністю та споживацькою мотивацією розвитку особистості. Ця модель не забезпечує стійкого розвитку цивілізації, породжує світогляд вседозволеності та безкарності; 2) модель, заснована на принципі поліцентралізації та рівності світових культур у вдосконаленні та побудові сучасного глобалізованого світу.

Друга модель є співзвучною до парадигми коеволюції і, на нашу думку, потребує розширення та збагачення у контексті нової світоглядної ноосферної парадигми. Таким чином, засвідчуємо необхідність розробки третьої моделі, основою якої є розум базований на духовно-моральних засадах. За В. Вернадським [71], розум людства є єдиним засобом спасіння людської цивілізації від катастроф. Під розумом людства розуміють здатність світової спільноти пізнавати оточуючий світ і закони його розвитку, трагізм глобальних загроз і викликів та визначати й здійснювати заходи щодо їх усунення, створювати й розбудовувати безпечний світ тощо. Найбільш болючі глобальні ризики та заходи щодо їх усунення з метою створення безпечного світу у контексті сталого розвитку визначено у ЦРТ (Цілі Розвитку Тисячоліття) [584; 585] як на світовому рівні, так і на державному. Суспільство, як і біосфера, нормально функціонує лише у збалансованому стані і просторі, за умови дотримання балансу між можливостями (граничні значення) задоволення життєвих благ та їх споживанням [150, с. 136].

З позицій ноосферної концепції В. Вернадського (початок ХХ століття) [71], відповідно до якої ноосфера є геоцентричним поняттям, людина не керує розвитком ноосфери, а перебуває, бере участь у її розвитку (еволюції), що вимагає усвідомлення себе (людини) як складової, яка перебуває у постійній взаємодії та взаємозалежності з іншими складовими ноосфери, тобто потребує формування і розвитку ноосферного мислення, яке, за нашим переконанням, може бути сформоване / або доформоване саме в університетах.

Українські університети як корпорації наукової думки, навчання, впровадження та інновацій підійшли до необхідності вирішення питання формування людини нового покоління з новим типом мислення, і для цього вже зроблено певні кроки. Наукова думка пострадянського простору окреслила, що інноваційне мислення є продовженням творчого, вищим шаблоном інтелектуального розвитку особистості у інформаційному суспільстві (постіндустріальне К-суспільство), нового рівня виробництва та виробничих відносин, соціуму, діяльності людини на знаннісвій і результатній основі як джерела розвитку, детермінації та генерування інновацій з обов'язковою морально-етичною та духовною складовою. Саме мислення, що відзначається прирощуванням нового знання у вигляді суспільно-корисних нововведень, можна вважати інноваційним мисленням [111, с. 68, 77-81].

В. Делія виокремлює такі види інноваційного мислення: парадигмальне, концептуальне, технологічне, ідейно-методологічне, прогностичне, моделююче, комбінаторне. Схарактеризуємо ті з них, які, на наше переконання, формуються в процесі набуття університетської освіти. Парадигмальне інноваційне мислення має епістеміологічний характер, напрацьовує методологічні інновації фундаментальних досліджень, характеризується набуттям та опануванням системи наукових знань, застосування яких забезпечує продукування необхідних інновацій, їх впровадження та тиражування. Парадигмальне інноваційне мислення володіє здатністю визначати стратегічну модель розвитку конкретного напрямку професійної інноваційної дійсності. Концептуальне інноваційне мислення генерується інноваціями конструктивного характеру в контексті реалізації парадигми, комплексного новаторського розв'язання ключових питань і розробляє нові наукові підходи та конструктивні принципи. Технологічне інноваційне мислення створює наукомісткі інновації з метою реалізації концептуального розвитку на кшталт нових технологій, інноваційних процесів, діяльності з впровадження тощо. Прогностичне інноваційне мислення володіє високим рівнем прогнозу, що визначає перспективу

розвитку і гальмування механізмів інновації через знання теоретичних доктрин, концепцій, систем та ін. Моделююче інноваційне мислення характеризується рівнем евристичного генерування інновацій і створенням інформаційних комп'ютерних продуктів, моделювання процесу розв'язання протиріч тощо. Комбінаторне інноваційне мислення генерує інновації, нові знання, синтезуючи їх з інших сфер науки та емпіричного знання й досвіду в сферу викликів і проблемних завдань [111, с. 77-81].

Для формування людини нового типу, яка володіє комплексом інноваційного мислення, центром виступає університет як елемент тріади «університетська освіта – уряд – виробництво» з усталеним інноваційним освітнім середовищем, основним завданням якого є створення майбутнього. Таким чином, стверджуємо правомірність тріади «вища освіта – дослідження – інновації». Інновації розглядаємо як створення нового майбутнього. Для його (нового майбутнього) створення стратегічними завданнями зазначено, зокрема, забезпечення переходу економіки на інноваційну модель розвитку, прискорення розвитку високотехнологічних галузей, впровадження ресурсозберігаючих технологій тощо. Саме тріада «університетська освіта – уряд – виробництво» має забезпечити реалізацію цих завдань. Обґрунтовано вибір пріоритетів і концентрацію наукового потенціалу, фінансових і матеріальних ресурсів. Пріоритетні напрями науково-технічного розвитку включають основні напрями досліджень, здатні привести до створення нових технологій і виробництв, що сприяють розвитку національної економіки й соціальної сфери [367]. Без університетських досліджень, спрямованих на розв'язання зазначених питань, неможливо вирішення окреслених положень. Відзначимо, що значна частка (дві третини) видатків припадає на фундаментальні дослідження [418; 419], а такі прогресивні напрями (для розвитку постіндустріального суспільства) як інформаційні та комунікаційні технології та дослідження, пов'язані з розв'язанням проблеми забезпечення сталого розвитку суспільства у сукупності складають п'яту частину від загальної кількості [418].

Інноваційне освітнє середовище університету позиціонуємо як внутрішній і зовнішній духовно-матеріальний простір навчального закладу, який сприяє розвитку корпоративної культури колективу, діяльність якого спрямована на якісну професійну підготовку майбутніх фахівців і набуття ними базисних професійних і соціальних компетенцій через розвиток творчих здібностей та формування особистого досвіду інноваційної діяльності. В епоху інформаційного суспільства стратегічна роль належить науці, техніці, високим технологіям, інтелектуальному ресурсу, і відповідно – зрощенню науки, освіти, культури, тобто засобам формування людини.

Освіта, як складова культури, у своїй зміні та модифікації невіддільна від напрямів перспективного розвитку української культури: проблематики буття особи, нації і держави, національних традицій та їх оновлення відповідно до вимог часу, культурного діалогу на міжнаціональному й міждержавному рівнях, усвідомлення належного місця нації у всесвітньо-історичному процесі [46, с. 345]. Культура є вираженням досягнутого людством / людиною рівня історичного прогресу. Глобалізація, утвердження інформаційного суспільства, ринкових відносин і демократизація потребують відповідного культурного забезпечення в умовах зростання значущості інтелекту і прагнення дати (набути) освіти. Кінець ХХ століття засвідчив зміну соціально-політичної парадигми на соціально-культурну. Роль культури як складника людського розвитку визначається у таких напрямках: збереження культурно-історичної спадщини; забезпечення доступу до культурного надбання; розвиток творчого потенціалу суспільства; сприяння культурному різноманіттю в сучасних суспільствах [40, с. 363]. Основними рисами світової культурної ситуації початку ХХІ століття виокремлюють явище глобалізації, високо-технологічність, зміну уявлень про мету людського (гуманітарного) розвитку й роль культури в ньому.

Цивілізаційними викликами ХХІ століття, на яких варто зацентрувати увагу вітчизняним працівникам системи вищої освіти, виокремлено такі: – невпинна глобалізація, яка охоплює всі сфери суспільства і не лише

взаємозбагачує і взаємоузележнює людство, а й загострює конкуренцію між країнами, народами, окремими громадянами в процесі їхньої взаємодії й географічної та економічної мобільності; – змінність, що прогресує в будь-якій сфері діяльності і ґрунтується на інноваційному типі розвитку; – демократизація й гуманізація сучасних суспільств з одночасним посиленням вимог до особистої компетентності та самодостатності людини; – формування нового цивілізаційного феномену – мережного (мережевого) суспільства через інноваційний розвиток ІКТ (В. Кремень, 2014) [245, с. 8-9]. Мережеве суспільство як новий соціальний устрій, що формується в глобальному масштабі характеризується й визначається структурою та конфігурацією інформаційних потоків (М. Кастельс, 1996-1998), які складають основу інформаційної (інформаціональної) економіки [24, с. 26], де конкурентоспроможність визначається здатністю генерувати, обробляти і ефективно використовувати інформацію, засновану на знаннях.

В освіті кінець ХХ – початок ХХІ століття характеризується поліпарадигмальністю розвитку вищої освіти й, відповідно, поліпарадигмальністю університетської освіти (Н. Бордовська, О. Реан). Парадигмами університетської освіти визначено культурно-ціннісну, академічну, професійну, технократичну, гуманістичну, які можуть існувати як співмірно, так і окремо у різні історичні періоди. Культурно-ціннісна парадигма характеризується освоєнням універсальних елементів культури та цінностей минулих поколінь за допомогою систематичного й поглибленого вивчення праць великих мислителів та діячів, орієнтує на різнобічне пізнання світу. Академічна парадигма характеризується пріоритетом в університетській освіті теоретичних знань і розвитком фундаментальних наук, орієнтацією на підготовку випускників університету до пошуку нових знань, розуміння і пояснення світу та дій людини з позицій науки, теорії, гіпотези. Професійна парадигма проявляється в збагаченні й розширенні змісту університетської освіти за умови зниження пріоритету науки як найціннішого способу пізнання та пояснення світу. Технократична парадигма виявляється у пріоритеті

світогляду з такими ознаками: домінування техніки й технології над науковими й культурними цінностями, вузькопрагматична спрямованість вищої освіти і розвитку наукового знання. Гуманістична парадигма надає пріоритетну роль людині з її здібностями та інтересами, стверджуючи, що в умовах університету студенти мають отримати універсальну освіту й обрати сферу професійної діяльності не тільки соціально значиму, а й за покликанням, що забезпечує самореалізацію особистості [54, с. 29-31]. Не можна стверджувати пріоритет однієї парадигми, оскільки сучасне суспільство потребує їх інтеграції, що сприяє розширенню та підвищенню якості як освітніх послуг, так і знанневого продукту.

На рівні культури глобалізаційні процеси виявляються в збільшенні стандартизованого всесвітнього ринку культурних послуг і товарів. Говорячи про освіту, ми говоримо і про освітні послуги, і про продуктивну силу. Вища освіта набуває більшого соціального виміру, оскільки місія вищих навчальних закладів включає таку складову як ринок праці, що передбачає взаємодію рівня «працедавець – ВНЗ», розширює перелік соціономічних професій, регулюючи відношення «індивід – соціальна інституція». Ці професії передбачають володіння випускниками юридичними, соціологічними, психологічними компетентностями в загальному, організаційно-управлінською та конфліктологічною – на високому рівні впровадження в практичну діяльність, сформованим проектно-дослідницьким мисленням. Зазначене підтверджує співпрацю рівнів «соціальна інституція – соціальна інституція», «соціальна інституція – особистість», «особистість – особистість» в глобальному просторі [33; 181].

Глобалізм передбачає переосмислення економічних, екологічних, комунікаційних, інформаційних та інших аспектів щодо їх природи й співвідношення з культурою та культурною сутністю техніко-техногенних процесів на рівні протистояння наднаціонального і національного. Таке протистояння виявляється і через встановлення лідерства: лідерства країн, лідерства технологій, лідерства наукового знання у формі когнітивного /

креативного продукту тощо. Для України, за словами В. Кременя, характерною є тенденція не тільки згортання виробництва власного когнітивного продукту, а й зведення його до місцевого рівня [247, с. 194].

Значущим для розуміння позицій (можливого лідерства) країни у глобалізованому світі є рівень розвитку людського капіталу як інтеграційного показника, який визначає внутрішні можливості країни щодо продукування знання та його використання в промисловому і суспільному розвитку. Таким чином, складаються нові відносини між країнами, які продукують знання і країнами, які мають дефіцит знання – культурне протистояння глобалізму, оскільки передбачає культуру мислення, проектування (прогнозування), моделювання, виробництва і застосування когнітивного креативного продукту. На національному рівні це протистояння виявляється в економічному, техніко-технологічному та інформаційно-комунікативному напрямках. Щодо наднаціонального рівня, йдеться про наднаціональні корпорації, які створюють наднаціональну цивілізаційну силу, що прискорює глобалізаційні процеси через такі чинники як розвиток інтелекту, компетентностей та якостей людей.

Оскільки лідерство в освіті передбачає створення креативного знанневого (інформаційного) продукту, частково репрезентуємо, яким чином це відбувається або / та має відбуватися в установах України, які продукують відповідний продукт – університети і науково-дослідні інститути. Яким чином посісти (досягти) позицію лідера – за рахунок кількісного чи якісного показника; яким чином здійснити відповідні вимірювання для досягнення об'єктивного рейтингового місця? Одним із складників загального рейтингу є продукування власної знанневої компоненти. Переважна більшість вищих навчальних закладів України має власний рейтинг оцінювання діяльності професорсько-викладацького складу, одним з елементів якого є кількість друкованих праць (авторських аркушів) за навчальний рік. Якщо відбувається продукування дійсно нового знанневого продукту, на його «визрівання» потрібен час, і практично неможливо обмежитися десятьма місяцями (це

стосується як природничо-математичних, так і технічних, і гуманітарних наук). Реально здійснити аналіз напрацьованих іншими науковцями результатів (за умови наявності їх у відкритому доступі), зробити передбачення, прогнози, запропонувати можливий алгоритм роботи, але зазначене не є новим знаннєвим продуктом. Та місце в рейтингу передбачає наявність або відсутність контракту на наступний рік. Таким чином, науковці потрапляють в залежність від рейтингу і змушені для зниження стресогенності представляти компільований продукт або продукт, який є новим для певної частини людства, наприклад, представляти напрацювання зарубіжних колег, або адаптувати свій колишній новий знаннєвий продукт до сучасних реалій. Звісно, цей продукт також є знаннєвим продуктом, але оновленим / модернізованим / адаптованим, а не креативним. Перебуваючи у постійній залежності від умов подовження – не подовження контракту науковці, які працюють у вищих навчальних закладах, і виконують й інші види діяльності (навчальна, навчально-методична, наукова зі студентами, власна наукова, представницька, організаційна, соціально-культурна тощо), що також є складовими рейтингу, не завжди навіть мають час на осмислення існуючого наукового продукту з метою його адаптації для сприймання студентською та аспірантською молоддю. І така ситуація не сприяє лідерству країни у створенні знаннєвого продукту. Проте кількість авторських аркушів, публікацій легко виміряти, і як кількісний показник він є доволі зрозумілим.

Щодо якісного аспекту – яким чином з'ясувати, чи дійсно представлена друкована продукція репрезентує новий знаннєвий продукт? Жодна експертна рада не володіє усією наявною в світі інформацією з різних сфер та галузей знань. Частково може допомогти перевірка друкованої продукції на плагіат, але й тут виникає безліч питань: як здійснити доступ до неоцифрованих документів, яка друкована праця є первісною, як уникнути співпадіння ідей і думок у різних авторів, чи вважати плагіатом авторський переклад іншомовних текстів та ін.? Збираючи та редагуючи матеріали до колективних монографій неодноразово стикаємося при перевірці на плагіат (за допомогою

спеціальних програм, наприклад, програмного засобу eTXT Антиплагиат (<http://www.etxt.ru/antiplagiat/>) з такою проблемою: за результатами перевірки текст має невеликий відсоток авторства. При повідсотковому розгляді та співставленні з пропонованим програмою першоджерелом з'ясовується, що програма вбачає первісною друкованою працею студентський реферат без відповідних посилань на монографії, статті чи дисертації, а автор цих фундаментальних праць вважається не продуцентом нового знаннєвого продукту, а плагіатчиком. Тут варто повернутися до загальнолюдських цінностей, зокрема чесності, відповідальності, поваги до праці інших, наявність яких у людини не дозволить скористатися результатами праці інших людей, видавши їх за власні напрацювання. І на перше місце виступає питання академічної чесності, адже ніхто з науковців – авторів наукового знаннєвого продукту не застрахований від викрадення власних напрацювань і привласнення їх. Говорячи про прагматизм на рівні особистості та прагматизацію суспільства не варто відкидати духовний та морально-ціннісний компонент людської діяльності.

Академічну чесність розглядаємо як складову академічної культури і визначаємо як сформовану систему поведінкових стереотипів, що виражають загальнолюдські морально-етичні традиції у сфері оцінки знань і знаннєвого продукту. На жаль, на відміну від європейських країн і США, в Україні спостерігається академічна нечесність як з боку студентів і магістрантів, так і окремих науковців, включаючи аспірантів. Виокремлюють такі прояви академічної нечесності: списування (навмисне використання або спроба використати недозволені матеріали, інформацію або навчальні посібники при виконанні академічного завдання); підробка (навмисна або недозволена фальсифікація чи вигадкування інформації та її цитування в академічній роботі); надання допомоги для здійснення акту академічної нечесності (навмисна чи усвідомлена допомога або спроба допомоги іншому вчинити акт академічної нечесності); плагіат (навмисне чи усвідомлене представлення слів або ідей іншої особи як своїх в академічній роботі) [385, с. 105-106; 569].

Можна розкрити ще багато таких моментів, та ми прагнемо зацентрувати увагу на складності об'єктивного вимірювання якісного показника нового знаннєвого продукту. Вбачаємо за необхідне з'ясування для кого саме цей продукт має бути новим: для студента, аспіранта, науковця, авторського колективу, наукової галузі, країни, цивілізації в цілому. Щоб посісти позицію лідера новий знаннєвий продукт має бути новим і розглядатися в цивілізаційному вимірі як абсолютна інновація (інновація сьомого рівня). В іншому випадку ми створюємо знаннєвий продукт інших рівнів.

Питання академічної чесності безпосередньо пов'язане з питанням авторських прав та захисту інтелектуальної власності. Спираючись на дослідження американської культури, питання академічної чесності / нечесності пов'язують з наявністю в культурі трьох основних субкультур: моралістичної, традиціоналістської й індивідуалістичної. Моралістична субкультура вимагає суворого дотримання правових норм, розглядаючи єднання та співробітництво всіх членів суспільства як основу демократії; традиціоналістська субкультура передбачає визнання суспільної ієрархії, шанобливе ставлення до еліти; індивідуалістична субкультура припускає опору на власні сили, рівність впливу, за якого сторони мають взаємні зобов'язання, але діють з огляду на власні інтереси [385, с. 107].

Питання інтелектуальної власності є наріжним каменем постіндустріального суспільства, оскільки саме воно має такі характерні риси [24, с. 15-16]: провідна сфера виробництва – обробна і переробна; провідний принцип функціонування – систематизація теоретичних знань, орієнтація на майбутнє; стратегічний ресурс – інформація; базові технології – інтелектуальні, наукомісткі; переважаючий тип обміну – інформаційний; базові професії – науковці, висококваліфіковані фахівці; соціальний центр – університет; основа влади – знання, кваліфікація (на відміну від індустріального – власність, технічні навички, політичні організації); критерії оцінки бізнесу – здатність здійснювати інновації. На жаль, мусимо засвідчити,

що далеко не всі ці риси притаманні українському суспільству, ми й досі перебуваємо на етапі переходу від індустріального до постіндустріального типу суспільства, незважаючи на численні декларації, що такий перехід вже здійснився. Досі не сформувалась система меритократії (за Д. Беллом, основна риса постіндустріального суспільства [606]), а якої соціальне становище людини обумовлюється виключно її інтелектуальним потенціалом і здатністю генерувати нові знання.

Не дискутуючи про причини, засвідчимо високу працездатність вітчизняних науковців, відповідальність та готовність виконувати понаднормові навантаження, що, в свою чергу, з одного боку, спричиняє стресогенні ситуації і зрештою, особливо на кінець навчального року, конфліктогенність і часткове професійне вигорання; а з іншого, є засвідченням проз'юмеризму (Дж. Ходжсон, 2001), за якого стираються відмінності між вільним і робочим часом, оскільки виробнича діяльність на основі творчої праці стає формою безпосереднього задоволення духовних потреб особистості, спрямованих на саморозвиток, самовдосконалення, самовираження [24]. З одного боку, спостерігаємо ситуацію, за якої потенційні продуценти нового знанневого продукту в таких умовах так і залишаються потенційними, а новий знанневий продукт напрацьовується іншими країнами, націями, інтернаціональними колективами транскордонних корпорацій, які в змозі створити комфортні умови науковцям для продукування нового знанневого продукту; з іншого – саме проз'юмеризм є ознакою генераторів нового знанневого продукту.

Саме «знаннева інтенсивність» визначає інтелектуальний капітал, що, в свою чергу, сприяє розвитку інтелектуальної економіки, яка визначає місце (лідер – аутсайдер) країни, нації, транснаціональної корпорації тощо. Що є лідерством в освіті та лідерствослужінням – служіння країнам, які мають позиції лідерів щодо створення того чи іншого знанневого продукту, чи створення умов у власній країні для продукування нового знанневого продукту? Чи це черговий новий термін, який було запозичено без належного

його вивчення на кшталт впровадження позицій з Великої Хартії Університетів (Magna Charta Universitatum, 1988) [609] та Болонської декларації (The Bologna Declaration, 1999) [613], що тепер скасовується, так і не набувши доцільного впровадження.

У 2014 році в Україні видано перші результати дослідження, здійснюваного в рамках Проекту TEMPUS «Освіта для лідерства, інтелігентності та розвитку таланту» (ELITE – Education for Leadership, Intelligence and Talent Encouraging), де визначено сутність лідерства (як вищий еволюційний та якісний рівень управління), освітнє лідерство, університетське лідерство, академічне лідерство. Лідерство визначається як управління, що здійснюється шляхом впливу на поведінку людей (послідовників) на основі взаємної поваги та довіри задля реалізації суспільно значущих цілей (цінностей) та потребує наявності в управлінця відповідних лідерських компетенцій (якостей). Лідерство є одночасно положенням (статичний аспект) і процесом впливу (динамічний / процесний аспект); індивідуальним та інституційним (організаційним) [428, с. 22-23]. Освітнє лідерство – нова управлінська парадигма, яка є орієнтиром і механізмом для здійснення реформ у сфері освіти в умовах сучасних суспільних трансформацій. Розглядається в трьох взаємопов'язаних аспектах: лідерство в освіті, лідерство для освіти, лідерство освіти [428, с. 23-24]. Університетське лідерство визначають аналогічно до освітнього [428, с. 25]. Академічне лідерство (Т. Кенъе, 2009) визначають через довіру, цікавість, колегіальність, можливості, характер, упевненість [428, с. 28, 41]. Визначальним вбачають суб'єкт-суб'єктну взаємодію, прояв лідерства суб'єктами освіти через реалізацію людського потенціалу як соціально-психологічної характеристики особистості та на рівні колективів закладів вищої освіти.

На наше переконання, лідерство в освіті у постіндустріальному суспільстві має бути пов'язане з продукуванням нового знанневого (креативного інформаційного) продукту, підвищенням рівня «знанневої інтенсивності» та інтелектуального капіталу, сформованою системою

меритократії, що безпосередньо пов'язане з проз'юмеризмом та стресогенністю, утвердженням парадигми людиноцентризму та аксіологічної парадигми управління.

Університетська освіта як освітнє інноваційне середовище ґрунтує свою діяльність на таких підходах: культурологічному, аксіологічному, інноваційному, середовищному, особистісно-орієнтованому (гуманістичному), акмеологічному, компетентнісному, системному. Освітнє середовище університету є системою формування нового типу особистості з наданням свободи вибору світоглядних орієнтирів, позицій, ідеалів; є особистісно-орієнтованим, оскільки розвиває потенціальні можливості студентів та сприяє розвитку його професійних якостей; адаптованим до соціальних умов, викликів суспільства; динамічним; детермінує розвиток індивідуального; є толерантним до досягнень минулого та полікультурним.

Висновки до третього розділу

Розроблено (удосконалено) періодизацію розвитку університетської освіти другої половини ХХ – початку ХХІ століття України. Для реалізації мети дослідження – виокремлення тенденцій розвитку університетської освіти – визначено та схарактеризовано два періоди: – період радянської доби (1959 – 1991 рр.); – період незалежної України (1991 – дотепер / 2014 р.), оскільки ці періоди розвитку університетської освіти є тотожними до періоду Другої академічної революції, яка охоплює другу половину ХХ – початок ХХІ століття, триваючи дотепер.

В межах кожного періоду виокремлюємо такі етапи: період радянської доби включає два етапи: – поєднання освіти і науки (50-і – 70-і рр. ХХ ст.); – модернізація в епоху нестабільності (80-і рр. ХХ ст.); період незалежної України включає такі етапи: – інтегрування освіти, науки і виробництва (90-і рр. ХХ – початок ХХІ ст. / 2003 р.); – реформаційні процеси в умовах євроінтеграції (2004 – 2014 рр.).

В основу здійсненої періодизації розвитку покладено векторний напрям розвитку університетської освіти, задекларований у відповідних нормативних документах та зреалізований у практичній діяльності цих закладів вищої освіти. На основі загальної характеристики розвитку університетської освіти періоду радянської доби та періоду незалежної України виокремлюємо низку притаманних їм ознак та тенденцій.

50-і – 70-і роки ХХ століття характеризувались поєднанням вищої (університетської) освіти і науки; політехнізацією навчальних закладів; збільшенням контингенту студентів природничо-математичних спеціальностей в університетах; поєднанням фундаментальних і прикладних досліджень; науковою спрямованістю університетської освіти; збільшенням часу на вивчення нормативних дисциплін; відсутністю наукових основ розробки навчальних планів, що спричинило впровадження екстенсивного підходу, перевантаження студентів за рахунок збільшення обсягу навчального часу; багатопредметності; недооцінки зв'язку профільної підготовки студентів та їх повсякденної діяльності.

80-і роки ХХ століття відзначались неоднозначністю: з одного боку – зростання педагогічного навантаження, дефіцит бюджету на освіту, збільшення кількості безробітних освітян; відсутність підтримки ВНЗ з боку наукових і виробничих установ; формальність та догматизм у навчанні, зміна свідомості молоді у бік неповаги до вищої освіти як інституції, низька мобільність та гнучкість освітніх установ, незначна варіативність освітніх послуг та їх відірваність від потенційного роботодавця; відсутність цілеспрямованої освітньої політики; з іншого – підтримка державної політики, формування громадської думки, підтримка високого рівня науково-технічного прогресу, здійснення інтелектуального самозабезпечення, соціальна мобільність молоді, гарантія безкоштовної освіти, високий рівень природничо-математичної, військової і промислової підготовки, висококваліфікований сталий професорсько-викладацький склад, прагнення змінити концепцію навчального процесу, навчити студентів «мислити

розкуто, нешаблонно»; початок децентралізації та демократизації вищої освіти; гуманізація процесу навчання, його часткова індивідуалізація.

Період незалежності України також неоднозначними векторами розвитку освіти. У 90-х роках і надалі спостерігалися зростання педагогічного навантаження, дефіцит бюджету на освіту, збільшення кількості безробітних освітян; відсутність підтримки ВНЗ з боку наукових і виробничих установ; зміна свідомості молоді у бік неповаги до вищої освіти як інституції, низька мобільність та гнучкість освітніх установ, незначна варіативність освітніх послуг та їх відірваність від потенційного роботодавця; проте одночасно внаслідок зміни типу суспільства з індустріального на постіндустріальне спостерігається інтеграція освіти, науки і виробництва; зміна ідеологічної і цільової основи науки, ієрархії академічних знань, інтенсифікація використання об'єктивного знання, яке визначає зміст університетської освіти; зростання інтелектуального виробництва, зміна технологій на наукомісткі; поліпарадигмальність та подвійна спрямованість освіти; віртуалізація освітніх послуг, набуття знаннями статусу основного капіталу, потребою в неперервній освіті, фундаменталізацією змісту університетської освіти, гуманізацією технічної освіти, інноваційністю у навчанні тощо.

Початок XXI століття відзначається процесами глобалізації, євроінтеграції, інформатизації, транснаціоналізації, початком співпраці закладів вищої освіти з роботодавцями з наступною трансформацією змісту вищої освіти до потреб ринку праці, поліпроблемністю та системністю вищої освіти, цільовою освітньою політикою, регіоналізацією. Щодо розвитку вищої (університетської) освіти – вдосконалення якості і креативності університетів, забезпечення якості освіти у ВНЗ, болонські реформи у загальноєвропейському та країнознавчому контекстах з посиленням орієнтації освітніх програм на ринок праці, зміна ролі і місії університетів, масовізація та елітарність університетської освіти, формування нового мислення, створення умов для підготовки та розвитку акме-особистостей.

Українським вектором у розвитку європейської університетської освіти вбачаємо формування людини з новим типом мисленням, яке є невіддільним від розуміння планетарної свідомості. Засвідчуємо необхідність формування планетарної свідомості та ноосферного критично-інноваційного мислення, оскільки освіта в інформаційному, знаннєвому суспільстві, яке націлене на інноваційну економіку, ефективне природокористування, вимагає організації інноваційного підходу, підготовки фахівців з інноваційним мисленням. Освіта і освітня політика була, є і буде стратегічною сферою розвитку держави і соціуму, що в перспективі визначає та формує людський фактор, значущим є розвиток та вдосконалення освітнього простору через формування світогляду та інноваційного мислення у громадян, що є патріотичним, професійним, духовним та моральним.

Основні положення розділу опубліковано у таких наукових працях [144; 150; 492; 499; 504; 512; 519; 521; 522; 528; 529; 531; 533; 544; 545]

РОЗДІЛ IV

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ ПЕРІОДУ ДРУГОЇ АКАДЕМІЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

4.1. Глобальні тенденції розвитку вищої (університетської) освіти

Під академічною революцією розуміють масштабні, різноманітні та динамічні зміни, що відбуваються в системі європейської вищої освіти у другій половині XX – на початку XXI століття. Це, зокрема, масифікація, яка характеризується значною соціальною мобільністю, новими моделями фінансування вищої освіти, диверсифікацією систем вищої освіти, зниженням академічних стандартів, конкуренцією за місця у престижних університетах, ускладненню процедур і кількісним та якісним збільшенням критеріїв вступу в престижні ВНЗ, появою міжнародних рейтингів і збільшенням відстані між елітними та масовими закладами освіти [370; 484; 485].

Глобальні тенденції як тенденції світового рівня було визначено внаслідок спільної роботи представників країн, які підписали Болонську декларацію та країн, які на Всесвітній конференції з вищої освіти під егідою ЮНЕСКО (2009 р.) схвалили Комюніке «Нова динаміка вищої освіти та наукових досліджень для змін і розвитку суспільства». Обговорювались такі ключові позиції, на основі яких було виокремлено тенденції та проблеми світової та європейської вищої школи, зокрема:

- процеси змін у ВНЗ;
- удосконалення якості і підвищення креативності університетів;
- болонські реформи в європейському вимірі;
- корекція болонських перетворень з точки зору суспільства, вищих навчальних закладів і бізнеса;
- розвиток бакалаврських освітніх програм та посилення їх орієнтації на ринки праці;
- огляд магістерських ступенів в Європі;

- Болонський процес між вимогами та реальністю;
- критичний аналіз досвіду проведення болонських реформ у загальноєвропейському та державних контекстах;
- системи забезпечення якості у ВНЗ, розвиток інституціональної культури якості;
- нові підходи до формування сучасних систем акредитації;
- вплив глобального ранжування на дослідження у сфері вищої освіти та виробництво знань;
- роль та місія університетів у сучасному світі освіти протягом життя, підприємництва та соціального розвитку [370].

У контексті тлумачення поняття «тенденція» (див. Розділ 2) такі назви є дещо специфічними, та ми представляємо їх без змін у назвах.

Значущими у контексті дослідження глобальних тенденцій розвитку вищої освіти наукові розвідки П. Альтбаха, Л. Райсберга, Л. Рамблі (доповідь «Тенденції в глобальній вищій освіті: моніторинг академічної революції») [484; 539], О. Бірюкова («Глобальна академічна революція і сучасний інклюзивний розвиток: основні тренди і проблеми») [42], І. Нальотової, О. Прохорова («Трансформація цінностей академічної культури в умовах глобалізації») [328], І. Харченка, В. Бусигіна (грантове дослідження «Система вищої освіти і виклики модернізації») [575], та інші.

Тенденції та проблеми, окреслені у доповіді «Тенденції в глобальній вищій освіті: відстеження академічної революції» (П. Альтбах, Л. Райсберг, Л. Рамблі) [484] щодо розвитку вищої, зокрема університетської, освіти такі:

- глобальне соціально-економічне середовище;
- вибуховий характер масифікації;
- всесвітні рейтинги ВНЗ;
- протиріччя між суспільним та особистісним благом;
- збільшення приватного сектора та приватизація ВНЗ;
- дослідницький університет та дослідницьке середовище;
- студенти та навчальні програми; протиріччя ізоморфізму;

- глобалізація та інтернаціоналізація (можливості, виклики, ризики);
- конструктивні дії позитивної дискримінації, квоти, програми резервування місць;
- викладання та підтримка різноманітного студентського контингенту;
- управління мобільністю;
- забезпечення якості;
- орієнтація на результати освіти;
- світові тенденції у фінансуванні вищої освіти;
- елітні та напівелітні вищі навчальні заклади;
- погіршення кваліфікації професорсько-викладацького складу;
- зростання кількості викладачів, які працюють за сумісництвом або на неповну ставку;
- бюрократизація професури;
- глобальний академічний ринок;
- диверсифікація студентського контингенту;
- трансформація ВНЗ і систем вищої освіти; викладання в традиційному університеті;
- фактори, що змінюють університетське викладання;
- нові навчальні програми та зміни змісту й цілей третинної освіти;
- підходи до навчання студентів на основі результатів освіти;
- інформаційно-комунікаційні технології та дистанційна освіта;
- загальносистемна політика та науково-дослідницькі університети;
- тенденції в галузі організації фундаментальних досліджень;
- зв'язок «університет – промисловість»;
- дослідження і професія викладача;
- модель «навчання – робота»;
- підприємницька освіта;
- навчання керівників та професійний розвиток;
- ліцензування інтелектуальної власності;

- вузівські процеси (розробка політики, внутрішня організаційна структура тощо);
- зміни моделей прийому;
- успішність навчання: від вступу до завершення;
- професіоналізація управління і керівництва системою вищої освіти та лідерство тощо [484; 485].

Серед глобальних тенденцій розвитку вищої освіти з урахуванням реалій XXI століття науковці та аналітики на основі врахування наслідків введення міжнародних рейтингів, які спричиняють напруженість між університетами так званого «світового класу» та масовими вищими навчальними закладами, виокремлюють такі:

- міжнародна мобільність студентів, яка складається з двох потоків (потік студентів з Азії, які вступають до основних академічних систем Північної Америки, Західної Європи та Австралії; потік студентів всередині Європейського Союзу в межах програм підтримки мобільності студентів);

- зміна характеру викладання, навчання та освітніх програм: завдання більшості ВНЗ – менше навчати базових дисциплін та пропонувати більше професійних програм широкому колу студентів;

- зростання значущості забезпечення якості освіти, кваліфікаційних структур та підзвітності;

- зміна фінансування вищої освіти та збільшення дебатів «суспільна користь – особистісна вигода»;

- революція в приватному секторі університетської освіти (поява квазі-комерційних навчальних закладів);

- зміна професії викладача (напруження, реагування на масифікацію, зниження загального рівня кваліфікації професорсько-викладацького складу, глобальний характер академічного ринку праці, недостатність рівня заробітної плати, втрата професурою автономії, перехід повноважень від учених до чиновників, бюрократизація університетської науки тощо);

– формування дослідницького середовища (дослідницькі університети як безпосередні учасники глобальної мережі інформації та знання, зміна тріади «університет – наука – промисловість» на «університет – уряд – промисловість» з наступною диференціацією ВНЗ на дослідницькі, навчальні, навчально-дослідницькі; проблема інтелектуальної власності);

– поширення інформаційних та комунікаційних технологій;

– тенденції з урахуванням ключових демографічних змін (розширення контингенту студентів за рахунок іноземців, представників різних вікових категорій та соціальних верств тощо);

– тенденції з урахуванням наслідків економічних криз (скорочення бюджетних коштів для університетських досліджень, зменшення студентських кредитів, зростання плати за навчання тощо) [183; 370, с. 14-20].

Представлені тенденції хоча частково й дублюються, проте відображають наукові позиції щодо їх виокремлення.

Зазначені тенденції спостерігаються під час Другої академічної революції в умовах створення нового ринку освітніх послуг через відкритий доступ до вищої освіти, коли організаційно-корпоративні бізнесові цінності приходять на зміну класичним академічним, а університети мають адаптувати свою діяльність до вимог соціокультурного розвитку. Ці зміни безпосередньо пов'язані зі специфікою К(knowledge)-суспільства (суспільства, побудованого на знаннях), у тому числі зі специфікою нової К-економіки, або інноваційної економіки.

Виокремлюємо, базуючись на дослідженнях В. Байденка [370], М. Бунчука [61], В. Бусигіна і І. Харченка [575], Н. Розенберга, Т. Стюарта, Е. і Х. Тоффлера та інших, такі основні ознаки К-економіки:

– високий, прискорюваний темп технологічних, соціально-економічних та політичних змін, швидка зміна технологій, поширення інформаційних технологій (зростання інформаційних комп'ютерних мереж);

– розширення сфери ринкової координації (перенесення законів ринкової економіки на сферу освіти та наукових досліджень), глобалізація

світової економіки (і, як наслідок, інших галузей та сфер діяльності), що створює нові ринки (враховуючи ринки освітніх послуг), які вимагають підготовки фахівців з новими компетенціями та компетентностями;

– організаційні зміни, зміни в моделях зайнятості, побудові кар'єри, успішності, вимагаючи не лише готовності швидко й продуктивно адаптуватися до постійних змін, а й спричиняючи необхідність генерувати ці зміни, тим самим впливаючи на мобільність та інтеграцію окремих верств населення або людства у цілому;

– якісна зміна ролі інформації, знань, інтелектуального капіталу окремої людини та нації / суспільства у цілому, що вимагає постійного оновлення інформації та збільшення цінності інтелектуальної праці, яка генерує інформацію та / або знання [575].

Зміна економіки (типу, ознак, парадигми економічного зростання тощо) безпосередньо впливає та спирається на систему освіти, оскільки вимагає трансформацію системи підготовки кваліфікованих фахівців, системи управління новими організаціями та установами, структури закладів та інституцій, що має бути обґрунтовано та закріплено на законодавчому й політичному рівнях. Отже, академічна революція неможлива без економічної, і навпаки.

Аналізуючи трансформації університетської освіти у середині ХХ століття, стверджуємо, що дослідницький університет (традиційна німецька модель гумбольдтівського університету) набуває рис підприємницького [280], надаючи пріоритет інтегрованої науково-дослідницької та інноваційно-підприємницької діяльності, яка дає можливість університету заробляти власні кошти.

Наприкінці ХХ століття вводиться до наукового обігу термін «академічний капіталізм» (Ш. Слотер і Л. Леслі «Academic Capitalism: Politics, Policies, and the Entrepreneurial University», 1999) [612], який тлумачить зміну традиційної моделі університетської професійної діяльності в умовах глобалізації економіки кінця ХХ – початку ХХІ століття і перетворення її на

ринкову з такими явищами як приватизація, розподіл витрат, тимчасова зайнятість, звільнення, загроза академічній свободі та місцевій культурі тощо.

Причинами академічного капіталізму називають, з одного боку, потребу університетів у нових джерелах прибутку в умовах скорочення державного фінансування, з іншого – намагання кампаній залишитися конкурентоспроможними на глобальних ринках, їх зацікавленість у нових наукових знаннях та результатах досліджень, які можуть надати саме університети. Це обумовлює інтеграцію типу «університет – промисловість – уряд» (або друга академічна революція).

Наголосимо на двох шляхах такої інтеграції: 1) університет зацікавлений у безпосередньому прибутку від патентів, ліцензій, наукових розробок, впровадження результатів у роботу комерційних установ, спонсорські акції, пожертви тощо; 2) університет намагається отримати додаткове зовнішнє фінансування без прибутку від впровадження результатів досліджень або укладання угод типу «університет – промисловість».

Варто посилити зусилля, спрямовані на підготовку кваліфікованих фахівців – викладачів вищих навчальних закладів. Збільшення кількості студентського контингенту – масовізація, яка спостерігається в умовах академічної революції, негативно позначається на якісних характеристиках викладацьких кадрів, оскільки формування висококваліфікованого викладача ВНЗ потребує набагато більше часу, зусиль та фінансів порівняно з підготовкою студента.

На ринку освіти пропонуються науково-технологічна продукція, інтегрована продукція на базі науково-технічної продукції й освітніх послуг, навчально-методична продукція тощо. Специфічними характеристиками освітніх послуг є їх невідчутність, відсутність речової форми, непостійність якості, неможливість відокремлення від виробника, суміщення в часі і просторі виробництва та споживання, незбережність тощо. Глобалізація освіти, інтернаціоналізація навчання, розвиток дистанційних форм надають освітнім послугам нових специфічних характеристик. Поширення

інноваційних процесів, оновлення економічної парадигми модифікує положення про матеріально-речові форми освітніх послуг – елементом передачі знань є електронні носії. Таким чином, освітня послуга набуває матеріальної (електронної) форми. З появою «віртуальних» університетів зникають прямі контакти «традиційних» педагогів зі студентами та слухачами, що дає підставу визначити освітню послугу як обсяг навчальної і наукової інформації, яка трансформується у процесі навчання в якісний продукт для задоволення потреб фізичних та юридичних осіб в загальноосвітній, професійно-кваліфікаційній підготовці, перепідготовці, навчанні впродовж всього життя.

Виокремлено такі критерії якості освітніх послуг: міра доступності, пов'язана із розташуванням навчального закладу поблизу місця проживання «покупця» освітніх послуг; репутація ВНЗ; знання та досвід викладацького персоналу, а також знання потреб клієнтів; надійність; безпека у навчанні; компетенція у сфері надання освітніх послуг; культурний рівень викладацького персоналу; реакція викладацького персоналу на додаткові вимоги з боку студентів чи організацій-споживачів; рівень комунікації тощо.

Представлені позиції кардинально змінюють роль викладача університету, оскільки зміна цінностей суспільства, академічних цінностей та освітніх пріоритетів впливають на його діяльність. Дослідницька, викладацька, інноваційна, підприємницька складові змінюють співвідношення і, на жаль, не у бік зростання якості викладання чи здійснення фундаментальних досліджень; прикладні дослідження набувають комерціалізованого характеру; інноваційна діяльність носить адаптивний характер.

В усьому світі спостерігається практика так званої неповної зайнятості (робота за суміщенням, сумісництвом), що пов'язано з недостатньою для якісного життя оплатою викладацької роботи; міграція кваліфікованих викладачів-дослідників у ті країни, де статус викладачів і оплата їхньої праці вище. Саме такі явища знижують загальний якісний показник роботи

професорсько-викладацького складу країни, що негативно позначається на усіх складових діяльності: дослідницькій, викладацькій, інноваційній, підприємницькій, впливаючи на якість підготовки студентського контингенту. Спостерігаємо замкнене коло зниження якості навчання, викладання, діяльності у цілому в усіх установах господарства країни, оскільки підготовка фахівців для різних сфер відбувається саме в умовах вищої, у тому числі університетської, освіти.

Як тенденції виокремлюємо зниження якості освітніх послуг внаслідок вимушеного пошуку додаткових джерел прибутку; низхідну мобільність (потенційно талановиті випускники університетів не знаходять вакансій для роботи на викладацьких чи дослідницьких посадах); тенденцію меритократії у вищій освіті (прагнення університетів залучати на роботу знаних фахівців, що підвищить рейтингові позиції закладу, а не вкладати ресурси у підготовку власних кадрів); тенденцію до старіння кваліфікованого викладацького складу, який є професійним. При цьому молодь прагне до працевлаштування у ВНЗ, щоправда або одразу на навчання в аспірантурі або на посади, які не відповідають їхній компетентності. Значна кількість кваліфікованих викладачів, які не мають змоги реалізуватись у ВНЗ, прагне реалізувати себе в інших сферах діяльності.

Таким чином, наявною є проблема недостатньої кількості кваліфікованих викладачів. Можливо, слід збільшити кількість студентів, які отримують професійну педагогічну освіту через навчання за програмами різних видів на різних формах із застосуванням новітніх підходів та технологій, що дозволить випускникам університетів та інших вищих навчальних закладів на високому рівні навчати інших. Хоча збільшення кількості студентського контингенту не гарантує їх працевлаштування за набутими спеціальностями та виконання професійних функцій. Необхідно проводити профорієнтаційну роботу, роз'яснювальну та мотиваційну серед студентського контингенту, але державна політика має підтримувати академічні ініціативи, не зменшуючи академічних свобод.

Викладацька діяльність стає диференційованою та сегментованою відповідно до профілюючої діяльності, рівня закладу, в якому працює викладач, до можливості кар'єрного росту, можливості здійснення наукових досліджень і методичної діяльності, кількісних характеристик навчального та інших видів навантаження, додаткових доручень, отримання винагород і заохочень, умов праці тощо. Не порівнюючи диференціацію та сегментацію викладацької діяльності у різних ВНЗ, зазначимо, що найважливішими проблемами сучасного стану викладацької професії визначено такі: зниження кваліфікації; недостатнє заохочення (моральне й матеріальне); бюрократизація професури, пов'язана з втратою автономії та зростанням підпорядкованості адміністративним структурам; глобальний академічний ринок; зниження статусності професії.

Зміна процесу викладання внаслідок трансформації освітніх програм, зокрема зменшення обсягу (у відсотковому співвідношенні) базових дисциплін нормативного циклу та збільшення професійних програм варіативної компоненти, що дозволяє студентам сформуванню власну траєкторію навчання і професійного становлення, по відношенню до викладацького складу не є лояльною, оскільки вимагає розробки значної кількості програм (підвищена витрата ресурсу: часового, розумового, емоційного) та не дає гарантії, що ці програми будуть обрані студентами. У першу чергу в Україні це стосується дисциплін циклу ГСЕ (вибіркові дисципліни циклу гуманітарної та соціально-економічної підготовки), які безпосередньо обирає студент із загального переліку дисциплін. Наприклад, у Київському університеті імені Бориса Грінченка загальний перелік таких дисциплін становить понад 150 найменувань, а обрати студент може максимум 6 позицій (дані станом на 2012–2014 н.р.). Зазначимо, що студент обирає ці дисципліни у другому семестрі, а викладатися вони будуть протягом третього – п'ятого семестрів. Як засвідчує така практика, уподобання студентів можуть трансформуватися, і не завжди студент першого курсу чітко уявляє власну траєкторію професійного розвитку.

Експертна комісія засвідчує, що «... вимога переорієнтації одночасно на практику і викладання передбачає реформу методів навчання. Працедавці в якості центральних компетенцій висувають готовність випускників працювати у команді, їх здатності до комунікацій, продовження освіти та самостійної роботи...» [370]. І саме ці компетенції має прищепити студентам сучасний викладач вищої школи. Ускладнення можуть виникнути при роботі в міжнародних групах, міжнаціональних і різномовних, що викликає необхідність викладачеві опанувати основи педагогіки толерантності та полікультурності, кросс-культурних проектів тощо.

Багатоманітність студентського контингенту спричиняє необхідність розробки і впровадження нової системи академічної підтримки та модернізувати підходи до професійної і психолого-педагогічної підготовки. Університетське викладання безпосередньо впливає на залучення студентів до навчальної діяльності (підвищення якості засвоєння навчального матеріалу, практичної підготовки, відвідування дисциплін вибіркового блоку тощо) та наукової діяльності (участь у студентських наукових конференціях різних рівнів як слухачі, доповідачі, автори презентацій та проектів; підготовка наукових робіт для можливої участі у Всеукраїнських конкурсах наукових робіт та Всеукраїнських олімпіадах; підготовка наукових публікацій тощо).

З огляду на демографічні зміни світового характеру, науковці стверджують, що чисельність студентів у системі вищої освіти зростатиме, студентський контингент урізноманітнюватиметься через збільшення кількості іноземних студентів, студентів третьої вікової групи, тих, хто навчається неповний день. Доступ до системи вищої освіти розширюється і через урізноманітнення освітніх програм, зміну політики надання та отримання інклюзивної освіти й освіти для так званих вразливих верств населення [370]. Професія викладача набуває міжнародно-орієнтованого характеру та мобільності, що вимагає не лише фахової професійної підготовки, а й знання іноземних мов, набуття навичок викладання фахових

дисциплін іноземною мовою, що диверсифікує викладацьку діяльність та збільшує її спеціалізацію.

Мобільність викладацького складу спостерігається у таких напрямках – транснаціональна та фізична; структурна та індивідуальна; міграція на певний період з прагненням до повернення на батьківщину. При реалізації будь-якого напрямку мобільності викладацького складу зростає роль англійської мови як основи наукової комунікації. Можна навіть провести паралель між застосуванням латини як мови наукового спілкування середньовічної Європи та застосуванням англійської мови як мови міжнародного спілкування у навчальній та науковій сферах початку XXI століття.

Інформаційні й комунікаційні технології дали змогу створити універсальні засоби зв'язку для збільшення ефективності наукових комунікацій. Щоб скористатись інформаційною базою необхідно володіти мовою, отже мовна компетенція стає базовою не лише для студентів і молодих фахівців, а й для усіх поколінь професорсько-викладацького складу. Опанування іноземних мов наразі стає важливим проблемним питанням для викладачів, оскільки XX століття не передбачало масового володіння іноземними мовами. Таким же проблемним (щодо їх опанування і доцільного застосування у навчальному процесі вищого навчального закладу) є ІКТ (інформаційно-комунікаційні технології). Відсутність вільного володіння цими двома аспектами значно знижує можливість мобільності викладацького складу, навіть за умови їх високої фахової компетентності та педагогічної майстерності. Відповідно, щоб здійснювати таку діяльність необхідно мати доцільну професійну та психолого-педагогічну підготовку з урахуванням того аспекту, що викладач має значне навантаження як професійне, так і психологічне.

Напруженість діяльності, обмеженість бюджетних коштів, підвищена відповідальність і підзвітність створили несприятливі умови для професії викладача [484]. Це створює певне протиріччя: університет не в змозі забезпечити умови для ефективно-продуктивної діяльності викладача, в той

же час університет не може бути ефективним і престижним як навчальний заклад без кваліфікованого та відповідального викладача. Техніка та технології не в змозі замінити викладача, якими б дорогими, ефективними та інноваційними вони б не були. Максимально гарний ремонт не компенсує наслідків навчальної діяльності мінімально кваліфікованого викладача. Тим не менш, саме професійність викладача є основною складовою успіху вищої освіти, підготовки кваліфікованих студентів, зростання престижності закладів, зміни формування цінностей у бік загальнолюдських; підвищення якості життя тощо.

Відновлення престижу професії викладача сприятиме залученню кваліфікованих науковців та викладачів до системи вищої освіти, підготовці власних кадрів з можливістю кар'єрного росту. Цьому мають сприяти і нові магістерські програми, які гарантують належний рівень підготовки студентів, залучення їх до всіх видів викладацької діяльності під час навчання, роз'яснення перспектив кар'єрного росту, наукового зростання тощо. Зміну ставлення до професії треба починати негайно як на рівні держави, так і окремих людей – тільки так сформується нова думка і нове бачення викладацької професії.

Поява нових тенденцій в освітній галузі зумовило потребу в її оновленні та перегляді. Кардинальні зміни на ринку освітніх послуг вищої освіти в наш час здійснюються під впливом таких факторів: набуття знаннями статусу основного капіталу для суспільного розвитку; скорочення і зміни механізмів державного фінансування освіти; розвитку нових інформаційних технологій; процесів глобалізації, інтернаціоналізації та європеїзації освіти. Незважаючи на переваги транснаціональної освіти, традиційні форми навчання навряд чи втратять своє значення. Тож варто визначити шляхи реалізації стратегії досягнення ефективної рівноваги між традиціями та нововведеннями в цій сфері.

Узагальнено глобальні тенденції, які визначають розвиток вищої освіти періоду Другої академічної революції, представляємо у таблиці 4.1.

Глобальні тенденції, які визначають розвиток вищої (університетської) освіти періоду Другої академічної революції

<i>Глобальні тенденції</i>	<i>Мегатенденції</i>	<i>Субтенденції</i>	<i>Локальні тенденції</i>
<p>глобальне соціально-економічне середовище; масифікація; всесвітні рейтинги ВНЗ; збільшення приватного сектора та приватизація ВНЗ; дослідницький університет та дослідницьке середовище; глобалізація та інтернаціоналізація (можливості, виклики, ризику); конструктивні дії позитивної дискримінації, квоти, програми резервування місць; викладання та підтримка різноманітного студентського контингенту; управління мобільністю; забезпечення якості; орієнтація на результати освіти; світові тенденції щодо фінансування вищої освіти; елітні заклади; погіршення кваліфікації професорсько-викладацького складу; зростання кількості викладачів, які працюють за сумісництвом або на неповну ставку; бюрократизація професури; глобальний академічний ринок; диверсифікація студентського контингенту; трансформація ВНЗ і систем вищої освіти; викладання в традиційному університеті; фактори, що змінюють</p>	<p>міжнародна мобільність студентів, що складається з двох потоків (студентів з Азії та всередині Європейського Союзу); зміна характеру викладання, навчання та освітніх програм; зростання значущості забезпечення якості освіти, кваліфікаційних структур та підзвітності; зміна фінансування вищої освіти («суспільна користь – особистісна вигода»); зміна професії викладача, перехід повноважень від учених до чиновників, бюрократизація університетської науки; зміна ролі і місії університетів, формування дослідницького середовища (дослідницькі університети як безпосередні учасники глобальної мережі інформації та знання, зміна тріади «університет – наука – промисловість» на «університет – уряд – промисловість» з наступною диференціацією ВНЗ на дослідницькі, навчальні, навчально-дослідницькі; проблема інтелектуальної</p>	<p>університетизація вищої освіти; професіоналізація; перетворення університетської освіти: від елітарної через масову до егалітарної; масовізація; втрата університетської монополії на підготовку кадрів вищої кваліфікації; співвідношення в освітній політиці інноваційного навчання і виховання; розвиток духовно-моральних, естетичних та культурологічних якостей особистості; розвиток мотивації до неперервної освіти; формування інноваційної компетентності; гнучкість освітньої системи у виборі стилю, типу набуття людиною знань, умінь і навичок; створення цілісного «освітнього простору»; гендерної політики; регулювання сфери зайнятості;</p>	<p>нагромадження знань; розвитку самоврядування; розвитку сфери технічного захисту інформації; захисту права інтелектуальної власності; гуманітарного знання; науково-технічного розвитку; використання наявних ресурсів; розвитку транскордонного співробітництва; розвитку інституту прав людини; поведінки показників діяльності; розвитку світового ринку ІКТ; інтенсифікації; розвитку наукової діяльності; формування та розвитку ринку освітніх послуг; виховного процесу у сучасних вищих навчальних закладів; зміни статусу; впливу ЗМІ; етнонаціональних процесів; застосування ІТ для підвищення якості навчання у ВНЗ; розвитку технократичного та</p>

<p>університетське викладання; нові навчальні програми та зміни змісту й цілей третинної освіти; підходи до навчання студентів на основі результатів освіти; інформаційно-комунікаційні технології та дистанційна освіта; загальносистемна політика та науково-дослідницькі університети; тенденції в галузі організації фундаментальних досліджень; зв'язок «університет – промисловість»; дослідження і професія викладача; модель «навчання – робота»; підприємницька освіта; навчання керівників та професійний розвиток; ліцензування інтелектуальної власності; професіоналізація управління і керівництва системою вищої освіти та лідерство тощо.</p>	<p>власності); поширення інформаційних та комунікаційних технологій; з урахуванням ключових демографічних змін; тенденції з урахуванням наслідків економічних криз.</p>	<p>взаємозв'язку ринку праці та ринку надання освітніх послуг; медіа глобалізації; розвитку парадигм.</p>	<p>гуманістичного підходів; процесу вивільнення працівників; інноваційно-інвестиційної діяльності; розвитку державного управління вищої освіти; у просвітницькій сфері; еволюції наукових ідей та винаходів тощо.</p>
---	---	---	---

Прим. : назви тенденцій представлені у такому формулюванні, як у вихідних документах.

Досить важливим є питання розвитку інститутів працевлаштування, нових форм трудового посередництва, державної політики подолання безробіття тощо. Особливого значення набула робота щодо працевлаштування та перенавчання різних вікових категорій населення: молоді, яка закінчила середню школу, отримала професійно-технічну або вищу освіту. Міграція та пошук інформації є фактором переміщення працездатного населення в ті райони, де вартість «людського капіталу» є вищою. Рівень працевлаштування випускників залежить від існуючого попиту підприємств, організацій всіх

форм власності на висококваліфікованих фахівців, попиту на осіб для заміщення робочих місць робітниками середньої та низької кваліфікації. Розвиток ринкових відносин у країнах засвідчує, що попит працедавців на фахівців того чи іншого фаху зумовлює основні стандарти якості освітніх програм ВНЗ. Висока вірогідність працевлаштування за отриманою спеціальністю є вагомим мотивом щодо вибору того чи іншого закладу освіти, освітньої послуги, освітньої програми. А високий рівень конкурентоспроможності випускників на ринку праці є показником престижності закладу освіти, забезпечує кількісний прихід абітурієнтів, зміцнює конкурентні позиції ВНЗ.

Однією з причин безробіття є невідповідність якості вищої освіти, профільної підготовки вимогам працедавців, відсутність у вищій школі моделей підготовки фахівців, адекватних ринковим вимогам. Тому на часі запровадження інноваційного, випереджувального навчання, проведення наукових досліджень як неодмінного компоненту діяльності освітнього закладу. Це пов'язано невіддільністю становлення інформаційного суспільства від перетворення науки у безпосередню технологію виробництва. Перевагу варто надати таким видам навчання: – підтримуюче навчання (як неперервний процес, в ході якого працівники постійно оволодівають методами виконання завдань, планів, покращання тактичних прийомів роботи тощо); – кризове навчання (як форма стратегічного реагування на події чи певні ускладнення виробничого характеру); – випереджувальне навчання (як стратегічний прийом реагування на очікувані майбутні тенденції розвитку організації).

У впровадженні випереджувального навчання провідна роль належить університетам, зокрема, поглибленні кооперації між університетами на національному та міжнародному рівнях у підготовці кваліфікованих фахівців для створення й раціонального використання інформаційних технологій у всіх сферах людської діяльності. В університетах запроваджено такі принципи випереджаючого навчання як фундаментальність і цілісність надання

інформаційних знань, індивідуалізація навчання, практичне спрямування знань, застосування у навчанні сучасних технологій.

Для виходу на траєкторію стабільного розвитку необхідно вирішити такі першочергові завдання: кількісне та якісне покращення науково-технологічного потенціалу та створення сприятливих умов для інвестиційної та інноваційної активності. Особлива роль у розв'язанні цих завдань надається комплексу «освіта – наука – виробництво», де провідним елементом є вища школа, оскільки саме вона пов'язує цю тріаду по вертикалі, виступаючи постачальником кадрів, методико-педагогічних та технологічних розробок, та по горизонталі (наука і виробництво), забезпечуючи інженерно-технічними та управлінськими кадрами промисловість, а науковими – академічну та галузеву науку; сектор вищої освіти в умовах історичного створення структури наукової галузі, займаючись фундаментальними і прикладними дослідженнями, завжди найбільш ефективно виконував роль сполучної ланки між академічною наукою, що займається фундаментальними дослідженнями, та галузевою, що спеціалізується на прикладних розробках; університет – історично автономна система, що дозволяє їй проявляти стійкість навіть при дестабілізуючому впливові; сфера вищої освіти володіє власною підвищеною інноваційною здатністю, яку можна використовувати в якості відправної точки для формування інфраструктури ринку нововведень.

Зауважимо, що у наукових доробках під тенденціями іноді розуміють стратегічні завдання, принципи, напрями розвитку, пріоритети, ключові питання тощо. Тому представлено різноманітність бачення тенденцій як у сфері вищої освіти в цілому, так і в галузі університетської освіти, хоча ми не протиставляємо університетську освіту вищій, лише наголошуємо на певній автономії університетів.

4.2. Нові тенденції розвитку університетської освіти України

Серед визначених нами нових векторів (тенденцій) розвитку університетської освіти схарактеризуємо такі: тенденції ноосферизації,

соціальної відповідальності, трансграничності, політизації, інституціоналізації, консолідації та комерціалізації й конкуренції.

4.1.2. Ноосферизація як розвиток критично-інноваційного потенціалу університетів і соціальної відповідальності

Тенденції ноосферизації університетської освіти та зростання соціальної відповідальності доцільно розглядати в контексті стратегічного планування сталого розвитку суспільства та людського розвитку, що сприяє формуванню критично-інноваційного потенціалу університету, нового мислення людини в умовах університетської освіти, а це передбачає реагування на соціальні, економічні, наукові та культурні аспекти; формування глобальних знань для розв'язання глобальних проблем; розвиток критичного мислення та активної громадянської позиції; інформованість, відкритість і прозорість діяльності закладу в рамках його автономії.

Процеси змін, які відбуваються в світі відповідно до усвідомлення недоцільності парадигми економічного зростання та заміни її новою альтернативною парадигмою коеволюції (постійна взаємодія людських та природних систем, їх взаємний вплив та постійна адаптація до змін), спрямували розвиток суспільних систем, включаючи освіту та науково-техніко-технологічний прогрес, у бік гармонізації, відповідності майбутнім потребам людства, збереження навколишнього природного середовища та природно-ресурсного потенціалу, тобто започатковано перехід до так званого сталого розвитку (sustainable development).

Парадигма коеволюції у контексті взаємодії тріади «людина – суспільство освіта» розкривалась у дослідженнях К. Корсака [237; 407] щодо переходу від «макросвідомості» як специфічного менталітету, що спирається на щоденний досвід і засвоєний у системі обов'язкової освіти комплекс класично-механістичних природничих і лінійно-ієрархічних соціально-економічних законів і теорій, на істотно новий рівень – «наносвідомість» як нове світо– і соціобачення, яке в усіх важливих аспектах – від вивчення

людини як біологічного об'єкту до формування і втілення у суспільне життя нової духовності – спиратиметься на досягнення нано-, піко-, фемто- та інших молодих наук, які завдяки оволодінню квантово-механічними і нелінійними процесами та застосуванню синергетичних підходів відкривають людині нові горизонти і гарантують перехід людства до стійкого розвитку та побудови суспільства знань як реалізації ідеї ноосфери в умовах XXI століття [237]. Цей перехід вимагає врахування тенденцій ультимативного врахування під час здійснення інноваційних кроків в освіті, науці, економіці (вимушеність переходу до нових моделей реформ; наслідки «інформаційного вибуху»; потреба заміни «звичайної» освіти на «первинну»; злиття праці і навчання в єдине ціле; рух до «знаннєвого» розподілу активного населення за секторами зайнятості тощо) та уникнення «ефекту хоттабізації» – ігнорування представниками психології, педагогіки й інших гуманітарних та соціальних наук найновіших природничо-наукових відкриттів [237].

І хоча наприкінці ХХ століття термін сталий розвиток застосовувався переважно для природничо-економічної сфери, початок XXI століття характеризується широким розумінням сталого розвитку, який визначено як «перспективну ідеологію XXI століття» [474, с. 12] і тлумачиться як «зобов'язання суспільства діяти у спосіб, що підтримуватиме життя, і дозволить нашим нащадкам жити комфортно у дружньому, чистому і здоровому середовищі» (Всесвітній комітет з питань довкілля і розвитку при ООН) [474, с. 10]. Досить детально питання сутності стратегії сталого розвитку, завдання і головні принципи переходу до сталого розвитку, історія формування концепція та аналіз основних нормативних документів представлено у праці «Стратегія сталого розвитку» (2012) [474, с. 9-31].

Питання сталого розвитку є предметом дослідження фахівців природничої, соціальної, технічної, філософської, економічної, політичної, освітянської сфер, що доводить інтеграційний характер проблематики та необхідність створення концепції (стратегії). Ядром концепції сталого розвитку визначено «збереження людини як біологічного виду та

прогресивний розвиток її як особистості» [474, с. 15]. Ми дотримуємося думки, що сталим (стійким) може бути тільки такий суспільний розвиток, який спирається на конкурентоспроможну економіку; розвинений внутрішній ринок; національний виробничий комплекс, що всебічно використовує потенціал транснаціонального капіталу і гарантує економічну безпеку країни; збалансовану соціальну структуру та ефективну політичну систему.

Концепція переходу України до сталого розвитку визначає цілісну систему поглядів на сталий розвиток України, правові основи, принципи, завдання та організаційні заходи переходу держави на засади сталого розвитку і є базою для розробки стратегії сталого розвитку, державних програм, проектів соціально- економічного розвитку на найближчу на віддалену перспективу. Цим документом надається тлумачення сталого розвитку як такого розвитку суспільства, за якого задоволення потреб теперішніх поколінь не має ставити під загрозу можливості майбутніх поколінь задовольняти свої потреби, для чого необхідним є узгодження екологічних, економічних і соціальних складових розвитку [474, с. 307]. Освітня сфера чітко не прописана у жодній з цих складових, хоча опосередковано можна віднести її до всіх складових розвитку держави, оскільки без кваліфікованих фахівців неможливо прийняття доцільних і далекоглядних рішень в жодній сфері господарства країни. Освіта і наука, як зазначено у розділі 7 Концепції, має створити методологічні та технологічні основи для екологічних, економічних і соціальних перетворень через формування інтелектуального потенціалу нації та духовності громадян [474, с. 322].

Людський розвиток (Human Development) є основною метою і критерієм суспільного прогресу. Нам імпонує класичне визначення Людського розвитку, яке було представлено у Доповіді про Людський розвиток: «Основною метою розвитку є розширення вибору для людей. У принципі, людина може робити вибір нескінченну кількість разів і з часом змінювати його. Люди часто цінують досягнення, що взагалі або безпосередньо не відображаються у показниках зростання чи доходів, наприклад такі, як ширший доступ до знань,

краще харчування та медичне обслуговування, безпечне житло, низький рівень злочинності та вуличного насильства, задоволення дозвіллям, політичні та культурні свободи, відчуття залучення до життя громади. Метою розвитку є створення середовища, що надає людям можливість насолоджуватися довгим, здоровим і творчим життям» (Махбуб уль Хак, 1990) [560; 584].

На Саміті Тисячоліття ООН лідери 189 країн схвалили Декларацію Тисячоліття і взяли зобов'язання працювати разом з метою підвищення безпеки, добробуту та справедливості в усьому світі. Декларація визначила вісім цілей, що стали відомі як Цілі Розвитку Тисячоліття: Ціль 1. Ліквідація крайньої злиденності та голоду. Ціль 2. Забезпечення загальної початкової освіти. Ціль 3. Заохочення рівності чоловіків і жінок і розширення прав і можливостей жінок. Ціль 4. Скорочення дитячої смертності. Ціль 5. Поліпшення охорони материнства. Ціль 6. Боротьба з ВІЛ/СНІДом, малярією і іншими захворюваннями. Ціль 7. Забезпечення сталого екологічного розвитку. Ціль 8. Формування глобального партнерства з метою розвитку (Цілі Розвитку, сформульовані у Декларації Тисячоліття ООН. Офіційний перелік показників досягнення ЦРТ (дійсний з 15.01.2008)) [584].

У 2000 році Україна приєдналась до глобально визнаних цілей і взяла на себе політичні зобов'язання щодо досягнення до 2015 року цих цілей та завдань з їх реалізації. Назвемо Цілі Розвитку Тисячоліття (ЦРТ), встановлені для України, оскільки для нас значущим є їх розуміння та усвідомлення глобального значення виконання дій щодо їх досягнення: Ціль 1. Подолання бідності. Ціль 2. Забезпечення якісної освіти впродовж життя. Ціль 3. Забезпечення гендерної рівності. Ціль 4. Зменшення дитячої смертності. Ціль 5. Поліпшення здоров'я матерів. Ціль 6. Обмеження поширення ВІЛ-інфекції / СНІДу та туберкульозу та започаткування тенденції до скорочення їх масштабів. Ціль 7. Сталий розвиток довкілля [584].

Приєднання України до Декларації Тисячоліття ініціювало процеси переосмислення пріоритетів суспільного розвитку. Україна стала першою на пострадянському просторі країною, яка у 2003 році адаптувала глобальні ЦРТ

та встановила національні цілі та завдання.

Подальшими кроками на шляху досягнення ЦРТ стали заходи з інтеграції ЦРТ у стратегічне планування розвитку: завдання та індикатори національних ЦРТ, починаючи з 2004 року, знаходили відображення в державних стратегічних і програмних документах, зокрема у програмах економічного і соціального розвитку України. В Україні запроваджено щорічний моніторинг встановлених на національному рівні завдань ЦРТ. 2005 рік став відправною точкою локалізації ЦРТ в Україні – локалізації по адміністративним одиницям [585, с 13]. Наступним кроком на шляху становлення системи ЦРТ в Україні стала робота з оновлення системи завдань та індикаторів національних ЦРТ з огляду на специфіку національного розвитку у посткризовий період і нові виклики глобального розвитку. Підсумком цієї роботи стала Національна доповідь «Цілі Розвитку Тисячоліття. Україна – 2010» [584].

Україну в 2013 році було включено до групи з 88 країн, які мали провести національні консультації з формування Порядку денного розвитку після 2015 року. Для України це можливість отримати чіткі орієнтири для визначення стратегічних завдань національного розвитку на майбутнє. Результати консультацій урахуватимуться у процесі стратегічного планування для забезпечення відповідності програмних документів очікуванням громадян [585, с. 14].

Під час національних консультацій було враховано думку представників органів державної влади, академічних кіл, неурядових організацій, профспілок, малого, середнього та великого бізнесу, молоді, національних меншин, людей з обмеженими можливостями, людей, які живуть з ВІЛ/СНІДом тощо. Національні консультації щодо майбутнього, якого прагнуть люди, виявили, як саме бачать широкі верстви українського суспільства пріоритети та завдання розвитку. Найбільш значущими для людей напрямами розвитку визнано: забезпечення соціальної справедливості, доступ до якісних послуг системи охорони здоров'я та освіти, гідна праця,

модернізація економіки, розвиток інфраструктури, захист довкілля, підвищення якості управління. Для прогнозування тенденцій майбутнього суспільного розвитку та стратегічного планування необхідним є вивчення уроків, винесених у ході досягнення ЦРТ, об'єктивний аналіз досягнень і здобутків на шляху виконання завдань ЦРТ, вивчення наявних проблеми, причини їх виникнення та можливі наслідки, врахування незавершених завдань ЦРТ і нових викликів, що постають на шляху розвитку, вироблення рекомендацій щодо прискорення прогресу на шляху досягнення ЦРТ [585, с. 14].

2010 рік показав результати десятиліття, які є нерівномірними як за цілями, так за регіонами та країнами. Відповідно до аналітичної довідки, підготовленої за сприяння О. Адама (координатор системи ООН в Україні) в Україні зменшено рівень абсолютної бідності, досягнуто прогресу у сфері освіти та охорони материнства, знижено дитячу смертність. Водночас, рівень відносної бідності не змінився, скорочення гендерної нерівності потребує подальших зусиль. Низка проблем у сфері екології, швидке зростання темпів розповсюдження ВІЛ-інфекції, підвищення рівня смертності від СНІДу, а також поширення туберкульозу залишаються найбільш критичними питаннями на шляху досягнення ЦРТ (Олів'є Адам, 2010).

За словами Генерального секретаря ООН Бан Кімуна (2013), Цілі Розвитку Тисячоліття стали однією з найбільш успішних інновацій людства. Про це він заявив у глобальній Доповіді «ЦРТ – 2013» 1 липня 2013 року на щорічній сесії Економічної та Соціальної Ради ООН, де було надано оцінку прогресу на шляху досягнення ЦРТ і підсумки моніторингу стану виконання завдань ЦРТ. Бан Кі-мун зазначив, що прогрес у реалізації завдань у галузі розвитку є нерівномірним через нерівність між регіонами і групами населення всередині країн, між мешканцями міст і сільської місцевості тощо; глобальна економічна криза призвела до зростання кількості безробітних і скорочення міжнародної допомоги на цілі розвитку. «Настав час активізувати наші

зусилля для створення більш справедливого, безпечного і сталого майбутнього для всіх», – підкреслив Генеральний секретар ООН [585, с. 13].

На досягнення визначених цілей і завдань спрямована Програма економічних реформ на 2010 – 2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» [176], схвалена за підсумками широкого громадського обговорення, яка охоплює всі сфери суспільного життя і спрямована на забезпечення відповідних передумов щодо виконання ЦРТ. Основними пріоритетами визначено підвищення соціальних стандартів життя українських громадян, що ґрунтується на оновленій системі завдань та індикаторів ЦРТ (2010), зокрема системі заходів щодо подолання соціального відторгнення (Social Exclusion).

Важливість змін обумовлена тим фактом, що егалітарне суспільство змінилось суспільством, якому притаманний дуже високий ступінь нерівності – за доходами, доступом до базових соціальних послуг (інформаційних, комунікативних, освітніх, медичних, соціальних тощо), станом здоров'я, ризиком смерті та тривалістю життя, умовами та якістю життя, становищем на ринку праці, що, в свою чергу, збільшило відсоток так званого незахищеного населення планети.

Відповідно до положень національних доповідей, присвячених окресленню реалізації завдань ЦРТ в Україні, сучасне трактування нерівності передбачає вихід за межі суто економічних параметрів – виокремлюють нерівність економічну, соціальну, політичну і етнокультурну. Найгостріші прояви, логічно, має їх комбінація. Саме внаслідок кумулятивного впливу формуються такі вкрай негативні і загрозливі для національної безпеки явища як відсторонення окремих груп населення від суспільного життя (соціальне відторгнення), поляризація та маргіналізація суспільства [584, с. 22].

Питання Людського розвитку посідає провідне місце серед визначених цілей розвитку тисячоліття, оскільки кожна з них інтегрує проблематику економічної, освітянської, здоров'язберезувальної, суспільно-політичної та інших сфер, що дозволяє виокремити найгостріші проблемні питання,

пов'язані з людським розвитком у контексті досягнення ЦРТ та соціального залучення (Social Inclusion).

Основні цілі людського розвитку формуються у трьох напрямках:

- 1) можливість прожити довге життя, підтримуючи добрий стан здоров'я;
- 2) доступність знань, одержання освіти; 3) наявність засобів, що забезпечують гідний рівень життя. Концепція Людського розвитку окреслила такі способи оптимізації зв'язку між економічним зростанням і людським розвитком:

- 1) збільшення інвестицій в освіту, охорону здоров'я, фізичну культуру і спорт, професійну підготовку, що сприяє реалізації здібностей людей, їх активній участі у виробництві та справедливому розподілі благ;
- 2) більш справедливий розподіл доходу та багатства, що забезпечує матеріальну основу розвитку людського потенціалу менш конкурентоспроможних груп населення;
- 3) досягнення збалансованості соціальних витрат, що зміцнює економічну базу соціальної сфери суспільства;
- 4) розширення можливостей людей здійснювати свій вибір у політичній, соціальній та економічній сферах. Одним з основних положень концепції людського розвитку є впровадження запобіжних заходів з недопущення зубожіння, безробіття, втрати здоров'я тощо шляхом стимулювання розвитку людей, підвищення їх ролі у суспільстві, розширення вибору способу життя, можливостей прийняття рішень стосовно своєї долі, з одночасним посиленням відповідальності за прийняте рішення та його виконання [560, с. 25-26].

Починаючи з 1990 року розуміння терміну «Людський розвиток» збагачується у соціальному, політичному, суспільно-економічному контекстах, у 1993 році було сформульовано Розрахунки Індексу людського розвитку (Доповідь про людський розвиток ПРООН, 1993), відповідно до яких Україна у 2009 році посіла 85-е місце (у 2005 – 76-е з 177 країн світу, 2006 – 77-е, 2007 – 76-е) (розрахунки ІЛР Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України на основі даних державного вибіркового обстеження умов життя домогосподарств Держкомстату) [560; 585, с. 25]. Україна однією з перших країн пострадянського простору в 1995 році

опублікувала Національну доповідь, яка стала першою з восьми (станом на 2011 рік), які давали бачення людського розвитку в Україні [560, с. 2].

В Україні нагальним питанням є необхідність сформуванню нові стандарти життя, таку модель поведінки і добробуту, яка б давала можливість користуватися всіма благами цивілізації, бережливо ставитися до природи та її ресурсів, виховувати здорову, освічену і духовно багату людину. На формування в сім'ї, школі, трудових колективах, громадських організаціях, інших спільнотах здорових потреб та інтересів людини, спрямованих на виявлення її творчих здібностей та їх всебічну реалізацію, базується поширення стандартів здорового способу життя, раціональної економічної поведінки і матеріального добробуту. Одним з аспектів ідеології трансформації суспільного розвитку відзначають творення матеріальних та інституційних умов для вільного розвитку особистості, свободи підприємництва і приватного життя, яке має органічно поєднуватися з вихованням суспільної відповідальності людей за своє майбутнє, свою діяльність та її результати. Порядність, професіоналізм, культура і відповідальність особистості мають культивуватися суспільством та укорінюватися в масовій свідомості та поведінці [344, с. 9-10].

Національна Доповідь про людський розвиток розглядає проблематику соціального відторгнення та її взаємозв'язок з людським розвитком в Україні. В ній наголошується, що кожна людина повинна мати можливість прожити довге і здорове життя, здобути освіту, вільно використовувати свої знання та таланти, визначаючи власну долю. Суспільство не може досягти високого рівня людського розвитку за наявності соціально відторгнутих людей чи груп, які стикаються з перешкодами на шляху до повноцінної участі в економічному, соціальному, культурному та політичному житті (Рікарда Рігер, 2011) [560, с. 5], що безпосередньо пов'язано з реалізацією завдань щодо досягнення ЦРТ [584; 585]:

Ціль 1 – Подолання бідності – має на меті зменшення ризиків від нерівності доступу до основних соціальних благ (якісного медичного

обслуговування, якісної освіти, комфортного житла), ресурсів (фінансових, зокрема кредитів, земельних тощо), реалізації своїх основних прав загалом (права на здоров'я, на життя, на безпеку). Це стосується і нерівності за тривалістю життя внаслідок неможливості (небажання) вести здоровий спосіб життя, мати доступ до якісних медичних послуг, жити в чистому середовищі тощо. Цілком зрозуміло, що діти з бідних родин стикаються з вищим ризиком передчасної смерті або захворювання, мають нижчі шанси реалізації свого потенціалу.

Ціль 2 – Забезпечення якісної освіти впродовж життя – має на меті підвищення рівня фінансової забезпеченості через набуття якісної освіти. Наявність вищої освіти, за даними національної доповіді ЦРТ (2010), у 2,3 рази знижує ризик бідності і в 1,6 раз підвищує ймовірність отримання середніх доходів, значною мірою впливає на спосіб життя, зокрема споживчу поведінку. Сучасний світ характеризується швидким впровадженням новітніх інформаційно-комунікаційних технологій в усі сфери життєдіяльності розвинених країн, не зменшуючись через їх продаж або використання. Спрощення доступу до них дає змогу вирішити одну з основних проблем розвитку людства – подолання нерівності населення в доступі до різних соціально-економічних і соціально- культурних благ через забезпечення всім членам суспільства належних знань про соціальне й економічне середовище, правила раціональної поведінки і стандарти здорового способу життя.

Ціль 3 – Забезпечення гендерної рівності – має на меті виправлення питання неорієнтованої відповідальності, зокрема за власне життя, життя своїх рідних і близьких тощо; нерівності до умов праці, умов життя, способів життя в цілому, екологічної ситуації, якості та доступності медичних послуг тощо, що впливає на регіональну нерівність у стані здоров'я, смертності та тривалості життя населення й доступу до основних життєвих благ – якісної загальної та професійної освіти, якісних медичних послуг, чистої питної води.

Ціль 4 – Зменшення дитячої смертності – має на меті розв'язання питань попередження захворювань і зниження дитячої смертності (за даними

Держкомстату в Україні у 2009 році від зовнішніх причин загинула майже кожна третя дитина з числа померлих (270 з 888 смертей дітей у віці від року до п'яти) через практичну реалізацію положень щодо гарантування кожній дитині права на охорону здоров'я, безоплатну кваліфіковану медичну допомогу в державних і комунальних закладах охорони здоров'я, сприяння створенню умов для життя і здорового розвитку дитини, раціонального харчування, формування здорового способу життя.

Ціль 5 – Поліпшення здоров'я матерів – розв'язує такі основні завдання як створення умов безпечного материнства, формування репродуктивного здоров'я дітей і молоді, удосконалення системи планування сім'ї за рахунок поліпшення якості та доступності медичної допомоги, пропаганди здорового способу життя, відповідального батьківства й безпечного материнства та запровадження у діяльність закладів охорони здоров'я науково обґрунтованих стандартів і протоколів лікування, сучасних перинатальних технологій.

Ціль 6 – Обмеження поширення ВІЛ-інфекції / СНІДу та туберкульозу й започаткування тенденції до скорочення їх масштабів – є найскладнішими соціально-політичними та медичними проблемами сучасного суспільства в загальносвітовому вимірі. Успішній протидії епідемії ВІЛ-інфекції / СНІДу є створення комплексної системи медичної та соціальної допомоги тим, хто її потребує, зокрема комплексу заходів, спрямованих на стале впровадження антиретровірусної та замісної терапії, лікування туберкульозу та вірусних гепатитів, догляд і підтримку ВІЛ-інфікованих пацієнтів, що призведе до збільшення охоплення хворих на СНІД антиретровірусною терапією і призводитиме до подальшого зростання поширеності ВІЛ, оскільки знижуватиметься рівень смертності серед людей, які живуть з ВІЛ і отримують лікування. Щодо епідемії туберкульозу в Україні, то, враховуючи соціальне підґрунтя поширення цієї хвороби у сучасний період, країна не може розраховувати на її ліквідацію, і завдання полягає у забезпеченні відповідного контролю за поширенням інфекції, що, насамперед, включає підвищення ефективності лікування туберкульозу та зниження смертності від нього.

Ціль 7 – Сталий розвиток довкілля – для України реалізується через виконання завдань зменшення рівня техногенного навантаження на біологічні ресурси: збереження і поліпшення земельних та водних ресурсів, атмосфери, біорозмаїття, підвищення ефективності використання енергії тощо.

Виходячи з контент-аналізу Національної доповіді про людський розвиток (2011) у контексті досягнення ЦРТ, основними позиціями соціального відторгнення, які, на нашу думку, є невіддільними від університетського сектору освіти, оскільки спричиняють утруднення / проблеми у реалізації одного з ключових напрямів державної освітньої політики – формуванні здоров'язбережнього середовища (Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки) є, зокрема, відторгнення від сфери культури та освіти, відторгнення від економічного життя (відторгнення за статусом на ринку праці, відторгнення через низькі доходи, відторгнення через погані житлові умови), відторгнення від систем охорони здоров'я та соціального захисту, соціального середовища та через відсутність засобів комунікації [560].

Доповідь про людський розвиток «Справжнє багатство народів: шляхи до людського розвитку» (2010) засвідчила значущість «... парадигми людського розвитку й запровадила його оновлене визначення – як включення до числа свобод людини права людей на довге, здорове і творче життя; на досягнення інших цілей, які, на їх думку, мають значення; на активну участь у забезпеченні справедливого та сталого розвитку на планеті. Люди є і одержувачами, і рушійною силою людського розвитку, як окремо, так і разом» [560, с. 16]. Упровадження концепції соціального залучення (поряд з концепцією соціального відторгнення і концепцією людського розвитку) покликано зреалізувати частину завдань, окреслених у ЦРТ, зокрема забезпечити «... для тих, хто має ризик бідності та соціального відторгнення, можливості та ресурси, необхідні для того, щоб повною мірою брати участь в економічному, соціальному та культурному житті, досягти рівня життя та

добробуту, що відповідають нормальним стандартам у суспільстві, у якому вони живуть» [560, с. 16].

Паризьке комюніке (2009) [80], акцентуючи увагу на соціальній відповідальності вищої освіти, інтерпретує її, зокрема як суспільне благо, розширення доступу, справедливість, відзначає необхідність успішного завершення вищої освіти, освітню підтримку студентів та бажаючих здобути освіти. Освітні послуги, що пропонуються вищими навчальними закладами мають не лише відповідати сьогоденним потребам суспільства, а й випереджати їх.

Системна реалізація соціальних функцій держави неможлива без широкомасштабних інвестицій в освітню сферу. Інноваційний розвиток суспільства та економіки передбачає зростання та самореалізацію інтелектуального потенціалу нації, формування якісно нової робочої сили, яка має високу фахову підготовку та стійкі мотиваційні установки до постійного підвищення свого професійного рівня. Збільшення капіталовкладень в освіту та професійну підготовку забезпечить не тільки конкурентоспроможність країни у сфері економіки, а й підготовку молоді до життя у світі сучасної зайнятості. Інвестиції в освіту мають надати можливість покращити якість освітніх послуг, забезпечити фундаментальність і практичну спрямованість освітніх програм, створити умови для зростання соціальної мобільності та активності молоді, становлення безперервної освіти впродовж трудового життя людини [344, с. 185].

В освітній сфері сформувалися відчутні перекося, що вимагають коригування державної освітньої політики. Необхідною є модернізація змісту освіти, яка має бути не одноразовою акцією, а постійною багатоплановою системною роботою, що передбачає розв'язання комплексу теоретичних і практичних проблем; вимагає належної структурної організації та може бути здійснена у рамках відповідної державної програми.

Для вітчизняної вищої школи пріоритетним стало завдання забезпечення належної якості освіти з урахуванням потреб економіки, роботодавців,

суспільства в цілому і безпосередньо споживачів освітніх послуг. Вирішення цієї проблеми залежить від запровадження компетентнісного і кредитного підходів, які роблять надану вищу освіту прозорою, зрозумілою, зіставляваною в межах європейських кваліфікаційних рамок для європейського простору вищої освіти та навчання впродовж життя, національних систем кваліфікацій [418, с. 185-186].

У контексті дослідження тенденцій розвитку університетської освіти значущими для нас є з'ясування та розв'язання питання зменшення групи населення, яке є соціально відторгнутим від участі в економічному, соціальному, культурному житті, оскільки без соціального залучення як засобу забезпечення людського розвитку неможлива побудова інклюзивного суспільства. Університетська освіта як інструмент цивілізаційного розвитку, оскільки університет являє собою когнітивну модель всесвіту, де поєднані знання про цілісність буття, про природні процеси та закономірності, про теологічні, соціально-економічні, юридичні, історико-культурні, лінгвістичні, психологічні та інші феномени, серед яких живе людина, продукує знання, яке охоплює всесвіт у всіх його вимірах – від космічних систем до мікропроцесів, від глибокого минулого до перспектив і сценаріїв майбутнього розвитку, має відповідати сучасним суспільним змінам, сприяти трансформаційним перетворенням тощо. Тому завданням освітнього характеру є сприяння подоланню соціального відторгнення населення – його соціальне залучення. З цією метою впроваджується практика освітніх соціальних проєктів.

Крайні форми нових елементів сфери культури можуть суперечити традиційним культурним цінностям, що спричиняє соціальну дисгармонію. Загрозу відторгненню у культурній та освітній сферах становлять суттєві відмінності культурних практик і нерівність у доступі до ресурсів мешканців столиці, обласних центрів, з одного боку, і периферії (малих міст та сіл) – з іншого [560, с. 18, 43-48]. Мовне питання є одним з суперечливих питань культурного відторгнення окремих регіонів країни, що спричиняє «ризик звуження мовної компетенції населення» [560, с. 18, 43-48], який виявляється

в освітній сфері у неможливості опанування повного спектру навчальних програм та освітніх послуг через неспроможність зрозуміти сутність і необхідність у додатковому набутті мовної компетенції. Така ситуація, в свою чергу, може причинити міжкультурні, полікультурні та крос-культурні напруженості.

Вирішенню зазначених питань у контексті реалізації ЦРТ сприяє вільний доступ до якісних освітніх послуг на всіх структурних ланках системи освіти з урахуванням специфіки цільової аудиторії, відсутність гендерних обмежень у доступі до якісної освіти та можливості подальшого працевлаштування (на сьогодні в Україні спостерігається дисбаланс щодо гендерного розподілу студентів / здобувачів вищої освіти / фахівців з вищою освітою на користь жінок). Не порушуючи наразі питання працевлаштування та інші економічні аспекти, зауважимо, що рівні стартові можливості не спричиняють рівність результатів, але можуть стати передумовою різного роду соціальних відторгнень. Відторгнення в сфері вищої освіти проявляються, на нашу думку, через брак висококваліфікованих наукових та науково-педагогічних працівників у різних типах ВНЗ, недостатнє фінансування освітніх проектів і наукових розробок, неможливість створення умов для навчання осіб з обмеженими можливостями в усіх ВНЗ країни, неузгоджена цінова (вартісна) політика закладів освіти за критеріями ціна – якість освітніх послуг, неузгодженість між набутими ЗУН і компетентностями випускників та потребами роботодавців відповідно до змінних умов ринку праці тощо. Інституційно в Україні немає перешкод щодо отримання вищої освіти. Проте різний рівень підготовки абітурієнтів з різних регіонів і місцин позначається на можливостях доступу до одержання якісних освітніх послуг.

У контексті Цілей для здійснення стабільного розвитку і нового якісного прориву в національній системі освіти необхідно забезпечити, як зазначено у Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, для вищої та післядипломної освіти такі позиції, зокрема:

у вищій освіті:

- приведення мережі вищих навчальних закладів і системи управління вищою освітою у відповідність із потребами розвитку національної економіки та запитів ринку праці;
  - створення дослідницьких університетів, розширення автономії вищих навчальних закладів;
  - перегляд та затвердження нового переліку професійно-педагогічних і науково-педагогічних працівників;
  - розроблення стандартів вищої освіти, зорієнтованих на компетентнісний підхід, узгоджених із новою структурою освітньо-кваліфікаційних (освітньо-наукового) рівнів вищої освіти та з Національною рамкою кваліфікацій;
  - розширення взаємодії вищих навчальних закладів з установами Національної академії наук України та Національної академії педагогічних наук України щодо розвитку наукових досліджень у сфері вищої освіти;
  - залучення роботодавців до співпраці з вищими навчальними закладами, зокрема, до участі у розробленні стандартів вищої освіти, організації проходження практики студентами, вирішенні питань надання першого робочого місця випускникам;
  - подальше вдосконалення процедур і технологій зовнішнього незалежного оцінювання навчальних досягнень випускників навчальних закладів системи загальної середньої освіти, які виявили бажання вступити до вищих навчальних закладів, як передумови забезпечення рівного доступу до здобуття вищої освіти;
  - переоснащення навчальної, науково-методичної та матеріально-технічної бази вищих навчальних закладів;
- у післядипломній освіті:
- удосконалення нормативно-правового забезпечення системи післядипломної педагогічної освіти; розроблення стандартів післядипломної педагогічної освіти, зорієнтованих на модернізацію системи перепідготовки,

підвищення кваліфікації та стажування педагогічних, науково-педагогічних працівників і керівників навчальних закладів;

– реалізацію сучасних технологій професійного вдосконалення та підвищення кваліфікації педагогічних, науково-педагогічних і керівних кадрів системи освіти відповідно до вимог інноваційного розвитку освіти;

– забезпечення випереджувального характеру підвищення кваліфікації педагогічних, науково-педагогічних і керівних кадрів відповідно до потреб реформування системи освіти, викликів сучасного суспільного розвитку [558].

Якість отриманих освітніх послуг (або їх відсутність взагалі), як зазначалось вище, спричиняє відторгнення від системи охорони здоров'я, системи соціального захисту, соціального середовища та через відсутність засобів комунікації [560, с. 19, 79-94].

Основною позицією окреслено право людини на збереження здоров'я й доступність до реалізації цього права без дискримінації, зокрема від рівня доходів (оплата за медичні послуги, ліки, товари), соціального статусу, місця проживання (віддаленість від центрів медичного обслуговування, відсутність доріг, спеціалізованого транспорту, кваліфікованого медичного персоналу) тощо [207]. Виокремлюють в якості одного із завдань створення здоров'язбережувального середовища з підтриманням власної життєвої активності, створення системи соціальної допомоги (програм для окремої цільової аудиторії) з відповідною інформаційною підтримкою.

Для досягнення ЦРТ в контексті реформ, що відбуваються в Україні, важливим є створення механізмів досягнення консенсусу між владою, бізнесом і громадянським суспільством. Одним з аспектів цієї діяльності є продуктивна робота громадських організацій, академій, товариств, які консолідують зусилля тріади «уряд – економіка – просвіта», оскільки об'єднують дії освітян, просвітників, чиновників, політичних бюрократів, представників бізнесових структур, економістів, ін.

Рисами суспільного життя мають стати взаємоузгодження соціальних інтересів, функціональне взаємодоповнення та неупередженість у діалозі між

соціальними верствами, соціальна довіра й спільні цінності як підвалини суспільної стабільності. Досягнення цієї мети залежить від оптимальності співвідношення підтримання соціального порядку за умови одночасного збереження свободи. Це зумовлює необхідність удосконалення існуючої системи суспільних інститутів: правил, норм, законів, установ та інших соціальних утворень, що регулюють поведінку людей [344, с. 10].

Як зазначено у Національній доповіді НАН України (2010), наша країна в цих умовах необхідно вирішувати подвійне завдання: створювати національний економічний комплекс, одночасно органічно інтегруючи його в загальний світовий та європейський поділ праці на сучасному рівні науково-технічного й соціально-економічного розвитку. Не можна спочатку створити національний комплекс, а потім вбудовувати його в інтеграційний простір, і навпаки, не будувати національний комплекс, а покластися тільки на самоплив глобалізаційних тенденцій. Обидва шляхи у своїй самостійності неефективні й руйнівні для економіки України. Ці питання мають вирішуватися на економічному й соціальному, а не політичному підґрунті. На жаль, політика України в цій царині не будувалася на науковому аналізі й обґрунтованих висновках, а виходила із суто політичних побажань і суб'єктивних бачень [344, с. 6].

Наголосимо на значущості закладів освіти у здійсненні просвітницької функції та реалізації комплексу заходів соціального залучення населення, що дозволить досягти окремих ЦРТ. Університети як центри освітянської та громадської ініціативи різних міст та регіонів, реалізуючи традиційні функції, мають взяти на себе відповідальність за нові трансформаційні зрушення, зокрема ті, що стосуються виховання молодого покоління, спроможного до евро– та світової інтеграції не на рівні одноосібної імміграції, а на рівні включення до державотворення.

Однією з пріоритетних задач, на нашу думку, є вдосконалення освітнього простору, який би відповідав потребам сьогодення, і водночас забезпечував такий розвиток освітньої сфери держави, який би мав власні

переваги та досягнення. Цьому сприятиме формування людини з новим творчим інноваційним мисленням, яка могла б самовдосконалюватись, реалізовувати себе та генерувати конструктивні пропозиції з наступним їх втіленням у практичну професійну та суспільну діяльність. Як стверджує В. Делія, прибічник концепції інноваційного мислення, людина ХХІ століття – це високодуховна, моральна особистість, яка володіє інноваційним мисленням, патріотична, володіє соціальними та професійними компетентностями [111-112]. За окремими позиціями ця думка збігається з ідеєю формування людини нового типу з ноосферним, або екологічним мисленням, екологічною культурою та екологічним світоглядом.

В. Панченком виокремлено головні етапи розвитку екологічного мислення в свідомості людини, зокрема: *Homo ludens* (людина гри), *Homo faber* (людина праці), *Homo sapiens* (людина розумна), *Homo amicus* (людина духовна), *Homo noospheratum* (людина ноосфери) [374, с. 22]. Сучасна людина досягла етапу *Homo amicus* (людина духовна), оскільки в цілому усвідомила перспективу майбутнього як високоморальних духовних особистостей, які знаходяться у симбіотичному зв'язку з навколишнім середовищем. На початку 90-х років ХХ століття до ноосферної свідомості включили такі компоненти як наукову, феноменологічну, екологічну, гуманістичну, всесвітню (планетарну) свідомість та самовизначення особистості як ноосферної людини [63, с. 13]. Концепція ноосферної освіти, напрацьована І. Андрєєвим і П. Нікітенком [4], Б. Астаф'євим [21], Н. Масловою [297], Г. Наумовим і В. Черненко [332] та іншими [49] окреслює можливості освіти як засобу ефективних досягнень в суспільстві на етапі ноосферного переходу.

Новий (український) вектор у розвитку університетської освіти (див. Розділ 3) визначаємо як формування людини з новим типом мислення, яке є невіддільним від розуміння парадигми планетарної свідомості ХХІ століття. Тут ми підтримуємо і поділяємо думку, що освіта в інформаційному, знанневому суспільстві, яке націлене на інноваційну економіку, ефективно природокористування (в контексті стратегії сталого розвитку та основних

положень коеволюції: постійна взаємодія людських і природних систем, їх взаємний вплив і постійна адаптація до змін), вимагає організації інноваційного підходу, підготовки фахівців з інноваційним мисленням [55, с. 117]. Оскільки освіта і, відповідно, освітня політика, була, є і буде стратегічною сферою розвитку держави і соціуму, що в перспективі визначає та формує так званий людський фактор, значущим є завдання формування та вдосконалення освітнього простору, формування світогляду та інноваційного мислення у громадян. Інноваційність освіти, і ми поділяємо думку В. Делія, має виявитися у створенні системи цілеспрямованої підготовки фахівців для здійснення професійної діяльності, які є патріотичними, професіональними, духовними та моральними [55, с. 119]. Саме такі фахівці є конкурентоспроможними на ринку праці в умовах євроінтеграції.

Доповідь про людський розвиток «Справжнє багатство народів: шляхи до людського розвитку» (2010) засвідчила значущість «... парадигми людського розвитку й запровадила його оновлене визначення – як включення до числа свобод людини права людей на довге, здорове і творче життя; на досягнення інших цілей, які, на їх думку, мають значення; на активну участь у забезпеченні справедливого та сталого розвитку на планеті. Люди є і одержувачами, і рушійною силою людського розвитку, як окремо, так і разом» [560, с. 16].

Підготовка фахівця з інноваційним мисленням у суспільстві, яке наближається до ноосферного, допоможе розв'язати питання конкурентоспроможності фахівця як на внутрішньому ринку праці, так і на зовнішньому з урахуванням не тільки позицій сьогоденного державного розвитку, а й стратегічних завдань і пріоритетів, що безпосередньо впливає на формування світогляду та світосприйняття людини. Таким чином, конкурентоспроможний фахівець має володіти інноваційними здібностями, інноваційною компетентністю та інноваційним мисленням (не відкидаючи духовність та моральність).

За В. Вернадським, розум людства виступає єдиним засобом спасіння

людської цивілізації від катастроф. Під розумом людства розуміють здатність світової спільноти пізнавати оточуючий світ та закони його розвитку, трагізм глобальних загроз та викликів та визначати й здійснювати заходи щодо їх усунення, створювати й розбудовувати безпечний світ тощо. Суспільство (як і біосфера) функціонує у збалансованому стані і просторі за умови дотримання балансу між можливостями (граничні значення) задоволення життєвих благ та їх споживанням.

Ідея ноосферної освіти (або ноосферного підходу у вищій освіті) не є новою. Наприкінці XIX – початку XX століття В. Вернадський в науковому доробку обґрунтував ідеї взаємообумовленості науки і суспільного розвитку, типу мислення людини і стану університетської освіти, виховання і просвітництва, наукового знання та державної політики, техніко-технологічного розвитку і перспектив суспільно-економічного зростання тощо.

На переконання В. Вернадського людина має бути не просто навчена, а освічена, тобто мати світогляд, не обмежений предметними рамками, закладений фундамент наукового знання людства, бути готовою до постійного розвитку з урахуванням технічної та технологічної складових. В. Вернадський виокремлював основні фактори, які здійснюють особливий вплив на вищу школу. Це, в першу чергу, зріст наукового та прикладного знання як у техніці, так і у суспільних формах життя. Такий зріст знання відбувається циклічно, що і спричиняє, в свою чергу, накопичення знання, впровадження його в практику, швидкість наукового розвитку та зміну суспільного устрою, що приводить до зміни типу суспільства (цивілізації), оскільки старі уклади передачі молодим поколінням наукових досягнень швидко застарівають, і все це вимагає створення нових форм, які спричиняють введення надбань науки і техніки у вищу освіту, в суспільну свідомість та спричиняють швидке використання в житті отриманих результатів. «Життя створює все новіші, більш могутні форми наукових організацій, які дозволяють досягнути нових, раніше не гаданих наукових успіхів доцільною організацією колективної

наукової роботи, докорінним чином змінює уклад та характер вищої школи нашого часу» [71, с. 244].

В. Вернадський постійно наголошував на тому факті, що наука завжди носить випереджувальний характер. У статті «Задачі вищої освіти нашого часу» він писав, що «... поряд з ростом науки в новітній історії вищої школи слід прийняти до уваги ще одну рису нашого часу – демократизацію життя, її гуманність, зростаючий ріст демократії, зростання значення в житті, як суспільному так і державному, демократичних норм та принципів. За своїми основами наука є глибоко демократичною, так як вона має своїм джерелом лише силу розуму та глибину натхнення людської особистості, і в своїх результатах абсолютно не пов'язана з будь-якими формами суспільного ладу» [71, с. 244]. І далі, «...демократизація життя та державних форм проникла в усю вищу школу нашого часу; її вплив з кожним поколінням все більш посилюється. Лише наука та тісно пов'язана з нею техніка викликають єдність культури для всього людства. Однією з форм організації наукової роботи та головним чином проникнення її в загальнолюдську культуру є вища школа» [71, с. 245].

Важливою думкою В. Вернадського є ідея про двосторонній взаємозалежний зв'язок науки і життя, місця і ролі наукових знань в ньому. Демократизація і гуманізація життя багато в чому, на його думку, визначають основні напрямки реформування освіти: «...Вища освіта нашого часу зараз знаходиться в рухомому стані, в епосі швидкого зростання, який обумовлений головним чином трьома загальними для всього людства обставинами: розвитком знання та його наукової організації; демократизацією суспільного та державного життя та поширенням єдиної культури на всю земну кулю. Ці фактори впливають на вищу освіту всіх країн та народів. Всюди та завжди сучасна вища школа, яку поставили в невідповідні їй межі життя, завжди буде намагатися їх зруйнувати...» [71, с. 248].

На підтвердження циклічності розвитку всесвіту, дієвості хвильового методу дослідження і методу великих інноваційних циклів ідеї

В. Вернадського практично через століття знайшли повне відображення у сучасній університетській освіті та у Концепції переходу України до сталого розвитку. Концепція визначає основні принципи, пріоритети, заходи, напрями змін у культурі, науці та освіті, серед яких у контексті формування людини ноосфери виокремимо наступне: формування нового світогляду, розвиток екологічного мислення, розробка та впровадження наукоємних технологій, захист культурного простору від негативних впливів глобалізації, подолання ментальної відчуженості, інституційне забезпечення природно-ресурсного потенціалу, моніторинг, моделювання та прогнозування екологічних та соціально-економічних процесів тощо.

З позицій ноосферної концепції В. Вернадського (початок ХХ століття), відповідно до якої ноосфера є геоцентричним поняттям, людина, на відміну від техносферного, антропософського, соціосферного, пневмосферного підходів (А. Павлов, І. Гревс, А. Ферсман, П. Флорентійський), не керує розвитком ноосфери, а перебуває, бере участь у її розвитку (еволюції). Це, в свою чергу, вимагає усвідомлення себе (людини) як складової, яка перебуває у постійній взаємодії та взаємозалежності з іншими складовими ноосфери, тобто потребує формування нового ноосферного мислення. На початку 90-х років ХХ століття до ноосферної свідомості включили такі компоненти як наукову, феноменологічну, екологічну, гуманістичну, всесвітню свідомість та самовизначення особистості як ноосферної людини [63, с. 13].

Університет як мегацентр, мегаутворення, яке містить дослідницьку, викладацьку, техніко-технологічну, навчальну, творчо-пошукову та ін. складові, необмежений територіально (відкритий освітній простір), з випереджувальним характером навчання (поєднання науки і навчання / викладання), творчим простором та умовами для саморозвитку і самовдосконалення особистості є саме тим осередком, у якому через комунікацію та дослідження відбувається формування людини майбутнього – *Homo noospheratum*.

Зазначимо, що термін «вища школа» у працях В. Вернадського виступає

синонімом терміну «університетська освіта» (класична та технічна), в умовах якої відбувається формування нової людини – «форми майбутнього життя людства» через організацію науково-дослідної роботи, яка є необхідним елементом вищої освіти. Організація науково-дослідної роботи значною мірою обумовлена особистісним складом професорсько-викладацького складу, оскільки найбільш якісно та досконало передати наукову інформацію слухачам можуть саме ті, хто працює самостійно у сфері науки. Наголосимо, що тривалий час розуміння необхідності наукової роботи професорсько-викладацького складу вищих навчальних закладів було неоднозначно сприйнятим. Проте в академічній сфері поєднання викладання і дослідницької роботи в університетах Європи (Італія, Швеція, Нідерланди, Данія, Німеччина, Австрія, Великобританія тощо) сприймалось як необхідна умова їх діяльності, зокрема через створення наукових інститутів або наукових лабораторій чи центрів.

На глибоке переконання К. Тімірязєва, наука для свого розвитку вимагає свободи, яка здійснюється політично (академічна свобода) через її поширення. Отже, в університетах має бути забезпечено свободу викладання наукових ідей; право університетських колегій обирати своїх членів з метою забезпечення «розумового та морального рівня представників університетської науки» та відповідальністю за кожну виборчу дію перед громадськістю та платниками податків, на чий кошти існує університет; кваліфіковану адміністрацію, яка розуміє науку та користується довірою університетських колегій тощо [551, с. 476].

У контексті сучасних перетворень університетської освіти в рамках Болонських угод наголосимо на інших продуктивних прогностичних ідеях К. Тімірязєва щодо підвищення рівня розвитку університетської освіти, зокрема мобільності студентського складу («право слухачів вивчати один предмет в одному університеті, інший – в іншому, що є найбільш раціональним засобом впливати на рівень викладання»), мобільності викладацького складу та створення наукових шкіл («право професора мати

своїх учнів»), власна траєкторія навчання («вільне відвідування лекцій студентами»), конкурентоспроможність фахівців («виборність адміністрації та членів наукових колегій»), академічна свобода (політичні преференції) тощо [551, с. 476]. Таким чином, університет (як і інші вищі навчальні заклади) є своєрідною науковою організацією, яка відображає не тільки форму життя, а й його сутність. На підтвердження формування в умовах університетської освіти людини нової формації наведемо слова Морлі: Університет – головна пружина цивілізації.

Таким чином, окреслено складові ноосферної свідомості, наголошено на важливості такої складової як наукове мислення для формування Людини ноосфери у контексті ідей В. Вернадського та К. Тімірязєва щодо можливостей університетської освіти, зокрема її наукової складової. Актуальність їх ідей частково доведена новою парадигмою коеволюції та реформами вищої освіти у контексті Болонських домовленостей, що підтверджує хвильовий характер розвитку системи вищої освіти з подібними циклами (період 80 – 100 років). У відповідності з нашими переконаннями вважаємо за доцільне звернути увагу на наукову доповідь К. Корсака «Ноопедагогіка – теоретична основа освіти і виховання для порятунку людства», у якій попередньо окреслено новий напрям педагогіки, у контексті створення якого актуальними є твердження і переконання В. Вернадського та К. Тімірязєва як видатних науковців, проектувальників університетського освітнього простору епохи ноосфери.

Для формування людини нового типу, яка володіє комплексом інноваційного мислення, центром виступає університет як елемент тріади «університетська освіта – уряд – виробництво» зі створеним інноваційним освітнім середовищем, основним завданням якого є створення майбутнього. Таким чином, можна стверджувати про правомірність тріади «вища освіта – дослідження – інновації». Інновації розглядаємо як створення нового майбутнього.

В епоху інформаційного суспільства стратегічна роль належить науці,

техніці, високим технологіям, інтелектуальному ресурсу, і відповідно – зрощенню науки, освіти, культури, тобто засобам формування людини. Оскільки сучасна вища освіта, зокрема її університетський сектор, який орієнтований на поєднання наукової, викладацької та просвітницької діяльності, перебуває на етапі, що передбачає орієнтацію не тільки на процесуальну, а й на результатну складову (компетентнісний підхід), вбачаємо за продуктивне окреслити наукову свідомість за О. Буровським [63] як готовність визначати межі своєї компетентності, отримувати та верифікувати знання, доцільно застосовувати їх у життєвій практиці.

У Білій книзі національної освіти України (за ред. В. Г. Кременя, В. І. Лугового, В. М. Мадзігона, О. Я. Савченко, І. М. Бурди, М. Б. Євтуха, О. І. Ляшенка, С. Д. Максименка, Н. Г. Ничкало, О. В. Сухомлинської) [36] зазначено, що глобалізаційні тенденції, євроінтеграційні процеси вимагають докорінної модернізації вітчизняної вищої школи, яка поряд з національно-історичним здобутками, на жаль, обтяжена багатьма проблемами, які необхідно якнайшвидше розв'язати. Євроінтеграція, зокрема, передбачає диверсифікацію форм освіти з метою забезпечення мобільності студентського і викладацького складу, залучення до навчання людей третього віку та з особливими потребами, перепідготовку працюючих фахівців з набутою освітою, яка, на жаль, в умовах інформаційного суспільства другого етапу (К-суспільство), яке передбачає дієвість людського ресурсу (HR) з обов'язковим творчим потенціалом, що дає можливість як самореалізації так і кар'єрного зростання, оскільки саме вона покликана розв'язати усі ці завдання, включаючи питання недосконалої системи підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації педагогічних, науково-педагогічних та управлінських та ін. кадрів.

Міжнародною акцією ЮНЕСКО «Навчання без кордонів» передбачено активізація підтримки діяльності з розробки диверсифікованих форм відкритого і дистанційного навчання на всіх рівнях як формальної, так і неформальної освіти з метою врахування навчальних потреб кожної людини

протягом усього життя, а також сприяння широкому використанню нових інформаційних технологій.

Міжнародна ініціатива «Освіта для всіх» була проголошена ЮНЕСКО разом з організаторами-партнерами у 1990 р. під час конференції в Таїланді (Джомт'єн). Відповідно до положень, викладених у цій програмі, ЮНЕСКО рекомендувала Міжнародній комісії з освіти для ХХІ століття в подальшому підтримувати теоретичне осмислення та обговорення в різних країнах відповідальних стратегій, спрямованих на оновлення їх освітніх систем, а також визначити соціально й політично актуальні пріоритети і показники в галузі освіти. Україна у 2007 році затвердила План дій щодо забезпечення якості вищої освіти та її інтеграції в європейське і світове освітнє співтовариство, що сприяло як окресленню пріоритетів так і визначенню конкретних шляхів і способів дій щодо їх досягнення.

Україна є членом ООН з питань освіти, науки і культури з травня 1954 року, а з грудня 1962 року функціонує Постійне представництво України при ЮНЕСКО. Діяльність країни як постійного члена цих організацій орієнтована на сприяння розширенню міжнародного співробітництва наукових, освітніх і культурних інституцій з метою зміцнення інтелектуального потенціалу країни та залучення до загальносвітових процесів. ХХІ століття (за виключенням останнього року) відзначилось залученням українських фахівців до участі у глобальних проектах, таких як, зокрема, розвиток інформаційного суспільства, збереження світової інформаційно-цифрової спадщини, демократизація кіберпростору, забезпечення сталого розвитку, етика науки, біоетика, формування нової глобальної екологічної етики, збереження матеріальної та нематеріальної культурної спадщини в умовах глобалізації тощо [306, с. 92].

Постійно зростаюча міжнародна співпраця здійснюється в таких напрямках, зокрема, як ознайомлення із зарубіжним досвідом; фінансування окремих проектів; залучення зарубіжних викладачів до роботи в освітніх закладах, до організації і проведення семінарів; зарубіжні стажування вітчизняних фахівців; створення нових міжнародних освітніх центрів;

проведення міжнародних тижнів освіти; співпраця з міжнародними фондами і недержавними професійними асоціаціями тощо, що сприяє інтеграційним процесам на європейському освітньому просторі.

Прийнявши у новій редакції Закон «Про вищу освіту» (2014) Україна в умовах складного суспільно-політичного та соціального-економічного становища прагне продовжувати взятий курс на євроінтеграцію та міжнародну співпрацю, що проявляється у державній політиці (ст. 74), яка підтверджує пріоритетність норм міжнародних угод; сприяє впровадженню механізму гарантії якості вищої освіти для гармонізації систем оцінювання якості вищої освіти України та Європейського простору вищої освіти, переорієнтації системи освіти на діяльність відповідно Національної рамки кваліфікацій, співпраці з Європейською мережею національних центрів інформації, впровадженню на міжнародному ринку результатів наукових, технічних, технологічних та інших розробок вищих навчальних закладів, залученню коштів міжнародних фондів, установ, організацій для впровадження та реалізації наукових, освітніх та інших програм тощо; у визначенні основних напрямів міжнародного співробітництва у сфері вищої освіти (ст. 75), зокрема участь у програмах двостороннього та багатостороннього міждержавного і міжуніверситетського обміну; проведення спільних наукових досліджень; організація та участь у міжнародних конференціях / симпозіумах, конгресах та освітніх і наукових програмах; спільна видавнича діяльність; надання освітніх послуг іноземним громадянам; сприяння академічній мобільності та академічним свободам усіх учасників освітнього процесу тощо.

Зазначимо базові принципи реалізації інтеграційних проектів (Ж. Моне), зокрема принцип корисного використання політичних криз; поступальність та поетапність руху до єдиної Європи з метою вирівнювання розвитку різних секторів; передування економічної інтеграції політичній; наднаціональності.

Україна у цілому, і її освітня галузь переживає період політичної кризи, що причинила анексію територій та військові дії, економічну нестабільність в умовах реалізації укладених та укладання нових міжнародних угод, певної

діяльності єврорегіонів, реалізації основних положень болонської та похідних декларацій тощо. Університетська освіта, маючи творчий, інтелектуальний, науковий потенціал, на жаль, не спроможна докорінно змінити ситуацію, проте студентський і викладацький склад є активною суспільною і потужною громадською силою, яка бере участь у національних, світових, транснаціональних та наднаціональних подіях. Можна стверджувати, що саме ця складність розвитку університетської освіти і спричинила її критично-інноваційний потенціал.

Згідно з дослідженнями Дж. Гілі, Й. Масуду, Дж. Нейс-біта, Е. Тофлера освіта має бути інноваційною і критично раціональною одночасно, тоді вона буде орієнтованою на лідерство. Критично-інноваційний потенціал університетської освіти є наслідком і передумовою забезпечення лідерських позицій університетської освіти. Відповідно до соціальних прогнозів М. Кайку, держави можуть «розквітати й занепадати» залежно від здатності опанувати здобутки трьох наукових революцій: квантової, комп'ютерної та біомолекулярної. Особливо перспективними для майбутнього гідного життя людей на землі є опанування нанотехнологіями, що дасть змогу забезпечити людство дешевими та екологічними енергоресурсами й продуктами харчування. А університети мають стати науковими центрами теоретичних та експериментальних досліджень у галузі нанонаук і нанотехнологій [24, с. 21-45]. Хоча «університетизація» вищої освіти в Україні, як зазначають експерти, продемонструвала більше недоліків, ніж позитивних здобутків у сфері формування критично-інноваційного потенціалу університетів та нового продуктивного критично раціонального мислення (що є одним з пріоритетних завдань освіти). Нова культура мислення має складатися з таких компонентів: інформаційно-організаційного, духовно-морального, мобільно-комунікаційного та екологічного, забезпечить формування інноваційної особистості, спроможної до самореалізації в умовах інформаційного суспільства, за якого вартує в умовах освітньої установи не передавати знання, які застарівають швидше, ніж в умовах індустріального суспільства, а навчити

самостійно вчитися, що, в свою чергу, передбачає мислення нового типу.

Перспективами університетської освіти в Україні в XXI столітті вбачаємо реалізацію таких пріоритетних принципів, як самоорганізуючої критичності, інноваційної креативності, що притаманне постнекласичній парадигмі освіти та формує (Д. Белл) систему меритократії, за якої соціальне становище людини обумовлюється виключно її інтелектуальним потенціалом і здатністю генерувати нові знання. Таким чином, найбільшого успіху можуть досягнути ті країни чи геополітичні регіони, які інвестують у науку та освіту, знаходять можливості застосування знань і перетворення їх на товари та послуги, забезпечують зв'язок між університетами, центрами вищої освіти та іншими установами, які є ключовими інституціями К-суспільства (суспільства знань), та виробництвом [24, с. 22].

Університет виступає в якості освітнього інформаційно-організаційного простору, до якої входить: формальне освітнє інформаційно-організаційне середовище (інформаційно-освітнє середовище, яке створює безпосередньо навчальний заклад, наукові установи, з якими він співпрацює, бази практики тощо) й неформальне освітнє інформаційно-організаційне середовище (інформаційно-організаційне середовище Інтернет, особистісне спілкування, аудіо-візуального оточення). Як продуцент потужних інтелектуальних напрацювань університет (як і держава) має піклуватися про захист інтелектуальних напрацювань.

На всесвітньому рівні регулює відносини у сфері інтелектуальної та творчої діяльності ВОІВ (Всесвітня організація інтелектуальної власності, 1970) через стимулювання використання та захист продуктів людської розумової діяльності – інтелектуальної власності [305, с. 97], відповідно центром навчання, підвищення кваліфікації та досліджень інтелектуальної власності стала Всесвітня академія ВОІВ (1998), діяльність якої спрямована на забезпечення потреб винахідників, творчих особистостей, керівників підприємств та фахівців з ІВ, політичних діячів і державних службовців, дипломатів, творчої інтелігенції тощо [305, с. 107].

Інтелектуалізація суспільної діяльності, за якої інформація і знання перетворюються на рушійну силу інноваційного розвитку суспільства, спричинила перетворення університетської освіти з формуванням її критично-інноваційного потенціалу. Творча розумова активність набуває статусу пріоритетної стратегічної діяльності, оскільки зростає роль та значення нематеріальних, фізично невідчутних результатів інтелектуальної діяльності у сучасному відтворювальному процесі; інтенсивно розвивається ринок прав на об'єкти інтелектуальної власності, збільшується обсяг наукомісткої продукції, набуваючи глобального характеру; відбувається перетворення системи використання інтелектуального потенціалу на провідний елемент національних / міжнародних / наднаціональних економічних стратегій [24; 325; 424].

У країні активно діє Державна служба інтелектуальної власності України, куди можуть звернутися усі без винятку громадяни України (у тому числі науково-педагогічні працівники університетів) і зареєструвати (з отриманням свідоцтва про реєстрацію авторського права) власний продукт інтелектуальної діяльності.

Виходячи з зазначеного можемо зробити такі висновки: Щодо міжнародного співробітництва України, зазначимо значний досвід країни у цій сфері, що підтверджує її членство у таких потужних організаціях світового рівня як ООН (з 1954 р.) та ЮНЕСКО (з 1962 р.), зокрема у тих Комісіях, Ініціативах та Проектах, які передбачають освітню, наукову, дослідницьку діяльність (наприклад, розвиток кіберпростору, збереження світової інформаційно-цифрової спадщини, сталий розвиток, етика науки, нове (ноосферне) мислення тощо). Оновленим законодавством України у сфері вищої освіти окреслені напрями міжнародної співпраці і зовнішньої діяльності, що передбачає європейський вектор розвитку університетської освіти (академічні свободи, академічна мобільність, міжнародні та міжнаціональні проекти, наукова співпраця тощо).

Університети, виступаючи флагманами розвитку вищої освіти, форму-

ють її критично-інноваційний потенціал. Університет є якісно новим освітнім інформаційно-організаційним простором, до якої входить: формальне освітнє інформаційно-організаційне середовище й неформальне освітнє інформаційно-організаційне середовище. Перспективами розвитку університетської освіти України вбачаємо реалізацію таких пріоритетних принципів, як самоорганізуючої критичності, інноваційної креативності.

4.2.2. Трансграничність як розширення можливості доступу до освітніх ресурсів

У контексті світових документів, що визначають пріоритети та основні стратегічні позиції розвитку вищої освіти країн, у тому числі європейських, Україна розробила Національну стратегію розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки (2012). Прийнятий документ констатує, що у цілому «стратегія розвитку національної системи освіти має формуватись адекватно сучасним інтеграційним і глобалізаційним процесам, вимогам переходу до постіндустріальної цивілізації ... інтегрування національної системи освіти у європейський і світовий освітній простір» [334, с. 3], тим самим визначаючи транскордонне співробітництво закладів вищої освіти пріоритетом розвитку на найближче десятиліття [149, с. 7].

Стратегія оперує терміном «міжнародне співробітництво» (а не «транскордонне»), зазначаючи 15 основних передбачуваних напрямів, окреслимо ті, які, на нашу думку, співвідносні з транскордонним співробітництвом. Це, зокрема, укладання та реалізація угод про співробітництво в галузі освіти і науки; організація освітніх і наукових обмінів, стажування та навчання за кордоном учнів, студентів, педагогічних і науково-педагогічних працівників; розширення участі навчальних закладів, педагогів, науковців, учнів і студентів у різних проектах та програмах міжнародних організацій та співтовариств (Темпус, Еразмус Мундус, Жан Моне тощо); запровадження міжнародних шкіл, дискусійних майданчиків тощо; проведення спільних наукових досліджень з актуальних проблем

розвитку освіти та інших галузей господарства; проведення міжнародних наукових конференцій, семінарів, симпозіумів тощо; навчання іноземних громадян та осіб без громадянства у вищих навчальних закладах України [67; 96; 149, с. 7; 334, с. 35-36].

І хоча Закон про транскордонне співробітництво був прийнятий Верховною радою України ще у 2004 році з визначенням термінології та окресленням загальних правових, економічних та організаційних засад його здійснення [174] у сфері освіти, зокрема вищої, положення цього документу не знайшли свого повного відображення (Комітет Верховної ради України з питань євроінтеграції / нормативно-правові акти України; Комітет Верховної ради України з питань євроінтеграції / двосторонні угоди).

З боку України прагнення до здійснення такої співпраці набагато ширше, ніж з боку європейських країн. Ми не ставимо за мету з'ясувати причини такої ситуації чи перспективи її розвитку, вони частково окреслені у дослідженнях здійснених Українським центром політичного менеджменту, Комітетом Верховної ради України з питань європейської інтеграції, Інститутом історії України НАН України, Інститутом транскордонного співробітництва, Національним інститутом стратегічних досліджень, Інститутом світової економіки та міжнародних відносин, Інституту трансформації суспільства, Інституту міжнародних економічних досліджень тощо.

У контексті геополітичних змін активно розвивається співробітництво в економічних (фінансові, транспортні потоки тощо), екологічних та безпекових напрямках, які набули транскордонних масштабів.

Питання транскордонного співробітництва України активно досліджуються в різних аспектах: геополітичних змін євразійського континенту (Є. Кіш [213], І. Студенников [475]), політико-правових (Л. Антошкіна [18], Л. Савош [433], О. Соскін [462; 597], С. Устич [565], Л. Чекаленко [587]), економічних (П. Беленький [34], І. Бураковський [62], В. Засадко [177-178], Ю. Макогон [292], М. Мальський [293], Н. Мікула [308], М. Сорока [461],

О. Урбан [563]), соціолого-політологічних (П. Токар), освітянських (М. Євтух, Н. Терентьєва [149], Т. Суслівська [479]). Дослідження можливостей транскордонної співпраці в галузі університетської освіти тільки розпочинаються.

Визначальним, на нашу думку, є геополітичний чинник. У контексті змін загальної геополітичної ситуації (дослідження Є. Кіш), окреслюються геополітичні зміни на євразійському континенті, які сталися внаслідок розширення ЄС, і визначаються зміни геополітичної ролі суб'єктів транскордонного і міжрегіонального співробітництва між Україною і ЄС [213], оскільки вони спричиняють визначення стандартів формування транскордонного співробітництва та визначають пріоритетність позицій тієї чи іншої країни або співдружності, що впливатиме на законотворчі процеси в межах кожної держави [149, с. 8].

Окреслимо наявні та / або можливі векторні напрями для розвитку транскордонного співробітництва в університетському секторі вищої освіти (з огляду на історичну появу університетів як транскордонних корпорацій професорів і спудеїв).

У контексті прийнятих світових документів, що визначають пріоритети та основні стратегічні позиції розвитку вищої освіти країн, у тому числі європейських, Україна розробила Національну стратегію розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки (2012) [334]. Прийнятий документ визначає транскордонне співробітництво закладів вищої освіти пріоритетом розвитку на найближче десятиліття. Правовою основою в Україні для здійснення транскордонного співробітництва є пакет нормотворчих документів: Закони України (1994 – 2008), Постанови Верховної ради України (1993 – 2007), Укази Президента України (1998 – 2007), Постанови Кабінету міністрів України (1994 – 2007) та двосторонні угоди (1994 – 2009) [149, с. 8].

На окрему увагу щодо транскордонного співробітництва в сфері вищої освіти заслуговують Угода про партнерство та співробітництво між Україною та Європейськими Співтовариствами і їх державами-членами (чинна з 1998 р.),

де визначено сім пріоритетів співпраці: енергетика, торгівля та інвестиції, юстиція, внутрішні справи, охорона довкілля, транспортна сфера, транскордонне співробітництво, співпраця у сфері науки, технологій та космосу, а також поступове наближення законодавства України до законодавства Європейського Союзу [557]; Угода між Україною та Європейським Співтовариством про наукове і технологічне співробітництво (чинна з 2003 р.), де визначено 11 напрямів співробітництва в галузі наукових досліджень (включаючи фундаментальні, технологічного розвитку та демонстраційної діяльності): дослідження навколишнього середовища та клімату, включаючи спостереження земної поверхні; біомедичні дослідження та дослідження в галузі охорони здоров'я; дослідження в галузі сільського господарства, лісового господарства та рибальства; промислові та виробничі технології; матеріалознавство та метрологія; неядерна енергетика; транспорт; технології інформаційного суспільства; дослідження в галузі соціальних наук; науково-технологічна політика; навчання та обмін науковими кадрами (ст. 4) [556]; Постанова КМУ «Про затвердження Державної програми розвитку транскордонного співробітництва на 2007–2010 роки» (2006) [400]. Програмою створено шість єврорегіонів – «Буг» (Україна, Польща, Білорусь), «Верхній Прут» (Україна, Молдова, Румунія), «Нижній Дунай» (Україна, Молдова, Румунія), «Карпатський» (Україна, Польща, Словаччина, Угорщина), «Дніпро» (Україна, Росія, Білорусь) та «Слобожанщина» (Україна, Росія) як організаційних форм співробітництва адміністративно-територіальних одиниць європейських держав (відповідно до Закону України «Про транскордонне співробітництво»), до функціонування яких залучено вісім областей України – Волинську, Закарпатську, Івано-Франківську, Львівську, Одеську, Чернівецьку, Чернігівську та Харківську. З 2008 року створено Чорноморський єврорегіон і «Азов» (включаючи також басейн Азовського моря), куди з боку України увійшли АР Крим, Донецька, Запорізька, Миколаївська, Одеська, Херсонська області та місто Севастополь; з 2007 року – єврорегіон «Ярославна» (Сумська область), «Донбас» (Луганська

область) [149, с. 8-9; 400].

Для нас незрозумілим є той факт, що провідні університети країни, які переважно зосереджені в центральному регіоні України (Київ і Київська область), відповідно до створених єврорегіонів, фактично позбавлені права реалізовувати транскордонні програми та проекти за географічними ознаками, хоча наявна тенденція до залучення якомога більшої кількості областей країни до створених єврорегіонів. А у контексті політичних подій з військовими діями іноземної держави на території України (східні області військового протистояння: Луганська та Донецька й анексовані території: АР Крим) програми транскордонної співпраці згорнуто, заклади освіти втратили підпорядкування і можливості.

Щодо освітньої сфери виокремимо такі напрями виконання Програми для українських територій: активізація транскордонного співробітництва у сфері культури, освіти, науки і соціальної сфері; поглиблення інституціонального співробітництва; активізація обміну інформацією між суб'єктами транскордонного співробітництва. Програма передбачала утворення спільних двосторонніх комісій з питань транскордонного співробітництва у сфері освіти і науки; активізація роботи із здійснення обміну учнями, студентами, випускниками ВНЗ, учителями, викладачами і науковцями; організацію та проведення наукових заходів; окрему співпрацю між закладами охорони здоров'я (і медичними); проведення спеціалізованих інформаційних семінарів, соціально-психологічних тренінгів, підвищення кваліфікації працівників [149, с. 9; 400].

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, окреслюючи на офіційному сайті міжнародну діяльність як завдання діяльності визначає забезпечення інтеграції вітчизняної освіти й науки, державної системи охорони інтелектуальної власності у світовий простір із збереженням і захистом національних інтересів [307].

Комітетом Верховної Ради України з питань європейської інтеграції на основі зазначених вище документів визначено форми транскордонного

співробітництва України та Європейського Союзу: 1. Діяльність єврорегіонів; 2. Дія програм сусідства; 3. Діяльність міжнародних регіональних організацій та асоціацій; 4. Міжрегіональна співпраця (угоди про транскордонне співробітництво); 5. Програми прикордонного співробітництва в рамках Європейського інструменту сусідства та партнерства (з 2007 року) [420]. Для співробітництва в університетському секторі варто використовувати усі форми співробітництва залежно від особливостей регіону.

У залежності від цілей, завдань, характеру транскордонного співробітництва виділяють такі форми співпраці: одноразові заходи, спрямовані на реалізацію певної мети; довготривала транскордонна співпраця, яка ґрунтується на використанні внутрішніх переваг і можливостей прикордонних регіонів; транскордонна діяльність, що основана на розробленій транскордонній або міжрегіональній стратегії налагодження взаємовідносин у різних сферах; співробітництво самостійних та незалежних учасників, що відбувається під контролем уповноважених органів влади та самоврядування. На нашу думку, щодо університетської освіти сьогодення варто спрямувати увагу на одноразові заходи, які згодом можуть набути і довготривалого характеру з урахуванням транскордонної стратегії співробітництва [149, с. 10].

Для України продуктивною у межах транскордонного співробітництва є співпраця з Польщею, Угорщиною, Словаччиною, Румунією (країни ЄС), Росією, Молдовою, Республікою Білорусь. В Україні працює Інститут транскордонного співробітництва (Закарпатський регіон), який з 2005 року реалізує Програми «Аналіз та управління сучасними транскордонними процесами» (проекти «Сучасний світ та кордони», «Як зробити новий східний кордон Європейського Союзу більш відкритим та безпечним», «Транскордонне співробітництво як фактор регіональної безпеки»); «Транскордонне співробітництво в ширшій Європі», Програма прикордонного співробітництва ЄІСП Угорщина–Словаччина–Румунія–Україна 2007–2013, Програма ENPI (проекти «Кордони для людей», «Кордони очима людей») та

ін. [189; 190]; Інститут трансформації суспільства (проведення семінарів-тренінгів «Роль брендингу міст в епоху змін: європейський досвід для України») [149, с. 10; 191].

Транскордонна (регіональна та прикордонна) співпраця є каталізатором економічного розвитку відповідних країн [587, с. 131-208], наука, високі технології, культура і освіта є тими сферами діяльності, які забезпечують «входження країн до цивілізованого світу» [587, с. 168], а інтелект і рівень розвитку науки взмозі забезпечити безпеку держави.

У рамках освітньої співпраці діяльності окремі області України (зокрема, Тернопільська) визначили такі напрямки діяльності: активізації міжуніверситетських контактів на всіх рівнях, реалізації спільних наукових проектів у рамках європейських наукових програм, проведення фестивалів мистецтва, днів культури тощо.

Офіційні сайти українських університетів, реалізуючи завдання щодо розширення доступу до освіти, надають можливості бажаючим отримати організаційну, наукову, розвивальну, методичну та іншу інформацію вільно, без оплати та часових обмежень. Це реалізує одне з основних положень Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами (1994) [557] та Протоколу до Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами про Рамкову угоду між Україною та Європейським Співтовариством про загальні принципи участі України в програмах Співтовариства (2011) [410] щодо встановлення культурного співробітництва та розширення доступу до інформації, що, з одного боку створює трансграничні можливості для отримання освітніх послуг, а з іншого – вимагає активного контролю за змістом їх інформаційної складової.

За таких перетворень трансграничність є проявом інтернаціоналізації, глобалізації та регіоналізації в університетському секторі освіти як позитивних передумов для досягнення переваги відкритої освіти щодо забезпечення можливостей вільного відкритого доступу та успіху з одного

боку, а з іншого – негативного – відкриває можливості для надання нелегітимних освітніх послуг («фабрика ступенів» [80]).

Транскордонне співробітництво у цілому має сприяти здійсненню політики регіоналізації з метою підвищення статусності так званих периферійних регіонів країни. Якщо розглядати транскордонне співробітництво у сфері вищої освіти, регіоналізація проявляється у можливості створення трансграничних освітніх центрів, реалізації спільних освітніх та наукових проектів, здійснення видавничої діяльності, розширення доступу до освітніх послуг за рахунок мешканців усіх територій єврорегіонів тощо. Таким чином, окремі недоліки регіонів (віддаленість від центра, наслідки відтоку науковців та кваліфікованих фахівців тощо) мають перетворитися на переваги (користування ресурсами усієї території єврорегіону при створенні нових інституцій). Такою можливістю відповідно за чинних законодавчих актів України можуть скористатися Волинська, Донецька, Закарпатська, Запорізька, Івано-Франківська, Львівська, Луганська, Миколаївська, Одеська, Сумська, Харківська, Херсонська, Чернівецька, Чернігівська області, АР Крим, місто Севастополь.

Транскордонна співпраця єврорегіонів переважно здійснюється в промисловій, прикордонній, логістичній, екологічній, соціально-економічній, культурній сфері. Розширенню транскордонного співробітництва, на нашу думку, сприятиме дотримання таких концептуальних позицій щодо статусу та діяльності університетів:

- розширення автономності, що у контексті політики децентралізації розширить права та можливість університетів щодо участі та реалізації транскордонних освітніх програм та проектів. Таким чином заклади освіти реалізовуватимуть продуктивні проекти, використовуючи наявний людський (науковий, науково-педагогічний) ресурс, вчасно відкидаючи (або відмовляючись) непродуктивні / застарілі / нежиттєздатні програмні заходи;

- створення мультикультурних дослідницьких та навчальних університетських центрів;

– досягнення консенсусу щодо фінансування міжнаціональних / міждержавних освітніх проектів [149, с. 10].

Не акцентуючи увагу на питанні автономії університетів (воно знайшло відображення у працях Н. Дем'яненко [115-116; 119], М. Євтуха [141], В. Кременя [244-246], В. Лугового [278-281], Л. Мицик [312], В. Огнев'юка [355-356], М. Степка [469; 471], М. Щербаня [600] та ін.) наголосимо на створенні мультикультурних дослідницьких центрів. У цьому контексті імпонує дослідження Т. Суслівської [479], в якому проаналізовано тенденції та масштаби розвитку транскордонної освіти, особливості транснаціоналізації підготовки конкурентноспроможних фахівців. Одним з основних напрямів нарощування конкурентних позицій вітчизняних університетів на світовому ринку освітніх послуг та переведення університетської діяльності на міжнародні стандарти вона визначає зміну статусу існуючих навчальних закладів зі створенням окремої групи дослідницьких університетів національного рівня, багатопрофільних регіональних ВНЗ та професійно-технічних навчальних закладів [149, с. 11].

Створення таких центрів можливе за умови надання державної адресної підтримки тих досліджень в університетах, які здійснюватимуться за стратегічними науковими напрямами, що, в свою чергу, стимулюватиме науково-дослідну творчість викладачів та студентів університетів й сприятиме активізації і виведенню на якісно новий рівень наукового співробітництва вітчизняних університетів із зарубіжними партнерами – реалізуючи один з аспектів транскордонного співробітництва в сфері університетської освіти – і уможливить просування нових наукових продуктів на світові ринки об'єктів інтелектуальної власності, забезпечуючи інтеграцію університетської, академічної та корпоративної науково-дослідницької діяльності з диверсифікацією джерел її фінансування. Цьому має передувати впровадження в дослідницьких університетах України світових стандартів освітньо-наукової діяльності за критеріями кадрового, навчально-методичного, матеріально-технічного та інформаційно-інфраструктурного

забезпечення їх діяльності [149, с. 11; 479, с. 19].

Створення мультикультурних дослідницьких та навчальних університетських центрів (мегацентрів навчання і науки) є однією з концептуальних позицій щодо статусу та діяльності університетів у контексті розширення транскордонного співробітництва, яке є пріоритетною позицією стратегії сталого розвитку.

У період глобальної фази світогосподарського розвитку, як зазначає автор, міжнародна університетська діяльність досягла найвищого свого рівня і знаходить свій прояв у диверсифікації діяльності університетів на транснаціональному і глобальному рівнях [479, с. 8], включаючи диверсифікацію змісту, організаційно-економічних форми діяльності університетів. Інтернаціоналізація університетської діяльності, на переконання Т. Сусловської, відбувається через інтенсифікацію процесу інтернаціоналізації господарського життя, формування глобального економічного простору, загострення міжнародної конкуренції, розгортання процесу техноглобалізму, соціальну конвергенцію між країнами і регіонами та інституціоналізацію міжнародного суспільно-економічного життя [479, с. 8-9]. Ми поділяємо думку автора, що внаслідок дії цих факторів на початку XXI століття, насамперед, посилення ролі дослідницького компоненту в діяльності університетів та розширення підприємницької функції може бути забезпечена їх реальна автономія [149, с. 11].

І. Студенніковим (Регіональний філіал Національного інституту стратегічних досліджень, м. Одеса) виокремлено низку чинників, які стримують розвиток транскордонного співробітництва [475]. Серед них назвемо ті, які, на нашу думку, обмежують створення трансграничних освітніх центрів. Це мізерний рівень фінансової підтримки спільних транскордонних проектів як з боку уряду, так і з боку місцевих органів влади; недооцінка з боку центральної влади транскордонного співробітництва як інструменту освітнього розвитку; обмеженість стратегічного бачення завдань та перспектив розвитку транскордонного співробітництва.

Окремі питання транскордонного співробітництва намагається розв'язати Інститут транскордонного співробітництва та європейської інтеграції, створений як громадська організація у 2005 році (м. Львів). Його статутом закріплено, що «Інститут створюється з метою: сприяння розвитку транскордонного співробітництва та реалізації євроінтеграційної стратегії України; наукового, організаційного та інформаційного забезпечення впровадження передового європейського досвіду з питань регіонального розвитку, транскордонного співробітництва та адаптації його до умов України; формування позитивного іміджу прикордонних регіонів та сприяння залученню іноземних інвестицій; сприяння всебічної поінформованості населення щодо ЄС, його політики транскордонного співробітництва» [190]. Інститутом окреслено стратегічні цілі, в межах яких виокремлено пріоритети та означено напрями діяльності та конкретні заходи. Серед них назвемо ті, які, на нашу думку, безпосередньо стосуються підтримки транскордонного співробітництва у галузі університетської освіти. Це, зокрема, методичні рекомендації щодо механізмів фінансування транскордонного співробітництва із залученням державних, місцевих і приватних коштів, а також коштів міжнародних організацій; підготовка та видання наукової літератури з питань транскордонного співробітництва та європейської інтеграції; розробка науково-методичних рекомендацій для органів центральної та регіональної влади; видання навчальних посібників та підручників для вищих навчальних закладів; підготовка навчально-методичних матеріалів для місцевих органів влади та самоврядування; підготовка довідника щодо міжнародних програм підтримки розвитку транскордонного співробітництва та методики підготовки проектів; створення Інтернет-порталу з питань транскордонного співробітництва та європейської інтеграції; підготовка довідника щодо міжнародних програм підтримки розвитку транскордонного співробітництва та методики підготовки проектів; видання інформаційного бюлетеню інституту з питань транскордонного співробітництва та європейської інтеграції; закордонне стажування студентів,

науковців, управлінців та підприємців; налагодження зв'язків із інноваційними структурами; організація конференцій, семінарів з питань залучення іноземних інвестицій; здійснення соціогуманітарних досліджень; організація круглих столів з питань формування громадянського суспільства, соціального партнерства та вирішення проблем місцевого самоврядування та транскордонного співробітництва [190].

Щодо фінансової підтримки, то відповідно до аналітичного дослідження В. Засадко [177-178] та М. Сороки [461], у рамках Національної індикативної програми фінансуються три пріоритетні напрямки: підтримка демократичного розвитку та належного управління (реформа державного управління, управління державними фінансами, верховенство права та судова реформа, права людини, розвиток громадянського суспільства та місцевого самоврядування, освіта, наука, міжлюдські контакти); регуляторна реформа та розвиток адміністративних можливостей (торгівля, покращення інвестиційного клімату, соціальна реформа, регуляторні аспекти); розвиток інфраструктури (енергетика, транспорт, довкілля, управління кордонами). Фінансування ж транскордонних програм скорочується, як і їх кількість (за даними Інституту транскордонного співробітництва) [189]. Освіта та наука входять до першого напрямку, проте не є пріоритетом для транскордонного співробітництва.

У сфері університетської освіти правові основи щодо здійснення транскордонного співробітництва є практично не розробленими. Виокремлюємо такі напрями можливого здійснення транскордонного співробітництва в університетській освіті:

залучення якомога більше областей України з потужним науково-педагогічним ресурсом до єврорегіонів;

створення мультикультурних дослідницьких та навчальних університетських центрів;

досягнення консенсусу щодо фінансування міжнаціональних освітніх проектів і програм.

Зауважимо, що реформації в освітній сфері неможливі без паралельних політичних, економічних, культурних зміни. Таким чином транскордонне співробітництво в університетському секторі базується та спричиняє, оскільки без цього є неможливим, зміни в політичному, адміністративному, економічному, правовому, соціальному та ін. устрої країни.

На наше переконання, університетський сектор освіти України має потужні можливості щодо здійснення транскордонного співробітництва, зокрема науковий потенціал та ресурсно-методичне забезпечення (здійснюване високо-кваліфікованими науковими та науково-педагогічними фахівцями), інноваційна діяльність, можливість створювати та надавати освітні послуги, залучення різних верств населення через соціальні проекти, застосування потенціалу обдарованої молоді для створення сприятливих умов та розширення можливостей університетської освіти. Перспективними в рамках реалізації тенденції трансграничності вважаємо створення мультикультурних дослідницьких та освітніх університетських центрів. А саму тенденцію вбачаємо локальною регіональною для розвитку та діяльності українських університетів у зв'язку з сучасним геополітичним станом та нестабільним адміністративним устроєм.

4.2.3. Державна підтримка наукової та інноваційної діяльності університетів

У 2000 році Україна разом з 189 країнами світу чітко окреслила цілі, пріоритети розвитку, цільові індикатори та часові рамки їх досягнення (Декларація Тисячоліття). Країна (її інтелектуальна еліта) усвідомила свою приналежність до світової спільноти і визначила кроки не тільки для самоідентифікації (пріоритет 90-х років ХХ століття), а й для інтеграції, співпраці, транскордонної співдружності тощо з метою збереження і забезпечення гідних умов для життя і праці людей. Частково це усвідомлення пов'язано зі зміною парадигм суспільно-економічного розвитку. На зміну парадигми економічного зростання (сталі нефізичні параметри (технології,

преференції тощо) і кориговані фізичні змінні (кількісні показники параметри) приходять нова парадигма сталого розвитку (sustainable development) (обмежені / сталі фізичні параметри вимагають досягнення рівноваги між нефізичними змінними параметрами і біофізичною системою [474, с. 18-19], яка підтверджує окремі положення парадигми коеволюції, зокрема те, що «спроможність людства до адаптації буде завжди залишатись критично важливою» [474, с. 15].

Декларація Тисячоліття відповідно до парадигми сталого розвитку визначила перелік глобальних цілей, які були адаптовані для України з урахуванням національних особливостей розвитку (Цілі розвитку тисячоліття в Україні). У контексті сталого розвитку доцільним є дослідження не окремих фактів, явищ, подій, а тенденцій, тобто узагальнених, глобалізованих, векторних напрямів розвитку. Акцентуючи увагу на тенденції політизації, зокрема на такій її складовій як розкриття державної підтримки наукової та інноваційної діяльності університетів і прогнозування змінних потреб сфери вищої освіти загалом на основі концепцій, аналітичних довідок та національних доповідей, окреслимо тлумачення «політизації». Енциклопедія соціології подає таке тлумачення: «політизація (від грец. Politike – мистецтво управління державою) – 1. Зростання інтересу до участі у політиці окремих соціальних груп та індивідів. 2. Посилення значущості державної сфери до інших сфер. 3. Зміни у свідомості та поведінці індивідів і груп, які відбуваються внаслідок домінуючого впливу політики» [393]. Інше тлумачення: «політизація – процес і результат а) долучення до активного політичного життя широких верств населення, що виникає в умовах демократизації життя; б) просочування усіх біль-менш значних питань суспільного життя політичними аспектами, спроба бачити та знаходити політичну суть дії людини, організації. При виході за певні межі П. спроможна завдати шкоди нормальному процесу розвитку суспільства, його життєдіяльності...» [392].

Зосередимося на виокремленні прогнозованих потреб вищої освіти,

зокрема університетів України, на основі аналізу Національних доповідей та окресленні основних напрямів державної підтримки наукової та інноваційної діяльності університетів України.

Оскільки йдеться про розвиток університетської освіти, обмежимося національними доповідями за напрямами відповідно до Концепції переходу України до сталого розвитку: економічний, соціальний, екологічний та освітньої сфери, зокрема НАН України. У контексті світових документів щодо переходу до сталого розвитку в Україні прийнято та подано на розгляд документи, в яких стратегічними завданнями зазначено, зокрема, забезпечення переходу економіки на інноваційну модель розвитку, прискорення розвитку високотехнологічних галузей, впровадження ресурсозберігаючих технологій тощо. Саме тріада «університетська освіта – уряд – виробництво» має забезпечити реалізацію цих завдань.

Основними документами, в яких репрезентовано пріоритети розвитку університетської освіти, для реалізації поставлених у статті завдань визначено такі: національні доповіді «Цілі розвитку Тисячоліття. Україна 2010» [584], «Цілі розвитку Тисячоліття. Україна 2013» [585], «Новий курс: реформи в Україні. 2010–2015» [560]; аналітична довідка «Реалізація пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки та отримані результати у 2011 році» [418; 419], Стратегія реформування вищої освіти в Україні до 2020 року (Проект) [473] та ін. [382]

Виокремимо прогнозовані потреби вищої освіти України. Національною доповіддю «Цілі розвитку Тисячоліття. Україна 2010» Міністерства економіки України [584] за основу визначено сучасні соціально-економічні тенденції (низька народжуваність в окремі роки, висока смертність, зростання кількості безробітних з вищою освітою, фінансово-економічна криза, гендерна нерівність тощо), які й визначатимуть пріоритети і цілі країни. Відповідно до цих тенденцій стратегічним пріоритетом у сфері освіти визначено забезпечення рівного доступу до якісних освітніх послуг, підвищення соціального захисту, розширення можливостей працевлаштування.

Аналітична доповідь «Реалізація пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки та отримані результати у 2011 році» (2012) проголошує найважливішою умовою забезпечення ефективного науково-технологічного розвитку країни обґрунтований вибір пріоритетів і концентрацію наукового потенціалу, фінансових і матеріальних ресурсів на їхній реалізації. Пріоритетні напрями науково-технічного розвитку включають основні напрями досліджень, здатні привести до створення нових технологій і виробництв, що сприяють розвитку національної економіки й соціальної сфери [418, с. 3]. Перелік пріоритетів визначено тут з опорою на Закон України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» на період до 2020 року: фундаментальні наукові дослідження з найбільш важливих проблем розвитку науково-технічного, соціально-економічного, суспільно-політичного, людського потенціалу для забезпечення конкурентоспроможності України у світі та сталого розвитку суспільства і держави; інформаційні та комунікаційні технології; енергетика та енергоефективність; раціональне природокористування; науки про життя, нові технології профілактики та лікування найпоширеніших захворювань; нові речовини і матеріали [418, с. 3]. Усі ці пріоритети безпосередньо стосуються системи вищої освіти у контексті реалізації Стратегії сталого розвитку. Без університетських досліджень, спрямованих на розв'язання зазначених питань, неможливо вирішення окреслених вище положень. Ми не ставимо за мету репрезентувати конкретику фінансового аспекту фінансування й виконання наукових досліджень – це можна віднайти у відповідних документах [418; 419; 473], проте відзначимо, що значна частка (дві третини) видатків припадає на фундаментальні дослідження, а такі прогресивні напрями з точки зору постіндустріального суспільства як інформаційні та комунікаційні технології та дослідження, пов'язані з розв'язанням проблеми забезпечення сталого розвитку суспільства у сукупності складають п'яту частину від загальної кількості [418]. Не зважаючи на такий розподіл, наше завдання – продемонструвати, що пріоритетні позиції, які визначені державою знаходять

своє відображення та розв'язання у практичній діяльності університетів та інших наукових установ й мають державну підтримку і усвідомлення інтелектуальною елітою країни значущості та важливості їх вирішення, що можливо саме через освітню сферу. Підтримку здійсненню наукових досліджень за всіма пріоритетними напрямками здійснює Міністерство освіти і науки (до 28 лютого 2013 року Міністерство освіти і науки, молоді та спорту) України, Національна академія наук України, Національна академія педагогічних наук України.

У Проекті Стратегії реформування вищої освіти в Україні зазначено, що країна має значні проблеми із проведенням ефективної наукової, науково-технічної та інноваційної політики, а стан наукової, науково-технічної сфери різко погіршився починаючи з 2000 року через скорочення обсягів замовлень на наукову та науково-технічну продукцію, кадрової та матеріальної бази проведення досліджень та розробок, зменшення результативності самої науки [473].

Наукові дослідження, виконувані в Україні, носять переважно теоретичний та винахідницький характер, що пов'язане з недостатнім фінансуванням прикладних досліджень природничо-математичної та технічної галузі. У країні спостерігається тенденція до зменшення кількості організацій, які виконують наукові та науково-технічні роботи, зменшення кількості наукових організацій із збереженням сталої структури розподілу їх за галузями наук; скорочення загальної чисельності працівників наукових організацій зі збереженням чисельності фахівців з науковими ступенями докторів і кандидатів наук, збільшення друкованих наукових праць та науково-технічної продукції репрезентованої як на рівні країни, так і за кордоном й у наукових фахових журналах, що входять до міжнародних баз даних, що свідчить про тенденцію збереження інтелектуальної складової наукових кадрів [283; 419, с. 171, 269], проте це відбувається значною часткою за власні кошти науковців та завдяки внутрішній потребі у здійсненні досліджень й особистісним переконанням. Ця інформація була підтверджена

у доповіді віце-президента НАПН України В. Лугового «Дослідницько-інноваційний потенціал вищої освіти та його актуалізація в Україні» (листопад 2013 р.) [278].

Інноваційна діяльність здійснювалася протягом останніх трьох років переважно за рахунок власних коштів та кредитів, проте стосувалась ця діяльність закупівлі машин, обладнання та програмного забезпечення, результатів науково-дослідницької роботи та технологій, що пов'язано зі значним ступенем зносу основних засобів виробництва [97]. На превеликий жаль, значна частка вітчизняних винаходів (наприклад, щодо удосконалення залізничного транспорту, автотранспорту, паливно-мастильних матеріалів тощо) залишається обабіч промислового використання на противагу від закупівель устаткування від закордонних виробників, що знижує мотивацію до здійснення наукових розвідок в техніко-технологічній сфері.

Стратегічні пріоритетні напрями інноваційної діяльності визначено у порядку здійснення їх фінансування так: освоєння нових технологій виробництва матеріалів, їх оброблення і з'єднання, створення індустрії наноматеріалів та нанотехнологій; широке застосування технологій більш чистого виробництва та охорони навколишнього природного середовища; розвиток сучасних інформаційних, комунікаційних технологій, робототехніки; впровадження нових технологій та обладнання для якісного медичного обслуговування, лікування, фармацевтики [419]. Зауважимо, що інноваційною діяльністю відповідно до означених пріоритетів займаються наукові установи та заклади вищої освіти, які мають відповідне підпорядкування та фінансування таких інституцій як Державне управління справами, Господарсько-фінансовий департамент Секретаріату Кабінету Міністрів України, Міністерство енергетики та вугільної промисловості, Міністерство економічного розвитку і торгівлі, Міністерство культури, Міністерство освіти і науки, Міністерство молоді та спорту, Міністерство охорони здоров'я, Міністерство екології та природних ресурсів, Міністерство соціальної політики, Міністерство регіонального розвитку, будівництва та

житлово-комунального господарства, Міністерство аграрної політики та продовольства, Міністерство інфраструктури, Міністерство надзвичайних ситуацій, Міністерство фінансів, Міністерство юстиції, Державні агентства, Державні служби, Державні комітети, Головні управління, Національна Академія наук України [419].

Зазначимо, що освітня сфера визначена однією з тих, де нерівномірність глобального людського розвитку є найгострішою. Забезпечення доступу до освіти та наукової діяльності визначено проблемою такої ж значущості як боротьба з голодом і злиденністю, досягнення гендерної рівності, зниження рівня смертності, скорочення розповсюдження ВІЛ / СНІДу, забезпечення допомоги країнам, що розвиваються [584, с. 14]. Щодо пріоритету подолання бідності, в Україні відповідно до ЦРТ це є ціллю 1, оскільки нерівність за доходами призводить до посилення нерівності доступу, окрім ресурсів, до соціальних благ (якісного медичного обслуговування, житла, освіти) та реалізації своїх прав (на здоров'я, життя, безпеку, освіту). Не секрет, що в Україні значна частка населення з вищою освітою перебуваючи на межі бідності змушена працювати не за фахом або на посадах, які не потребують вищої кваліфікації для підвищення рівня прибутків. Хоча, за даними Національної доповіді Міністерства економіки України (2010) «...з 1999 р. спостерігається стійкий прямий зв'язок між рівнем освіти і рівнем доходів...» [584, с. 22], що свідчить про підняття можливості реалізувати свій потенціал дітям з заможних родин.

Відповідно, ціллю 2 є забезпечення якісної освіти впродовж життя, що дозволить подолати фінансову незахищеність. Статистичні дані свідчать, що економічний статус тісно пов'язаний з рівнем здобутої освіти, а наявність вищої освіти у 2,3 рази знижує ризик бідності. Населення з вищою освітою витрачає значні кошти на освіту своїх дітей [584, с. 23], що, в свою чергу, забезпечує можливість врахування здібностей і задатків дітей (див. реалізацію цілі 1 щодо можливості реалізувати свій потенціал дітям з заможних родин). Можна підтримати тезу про наявність прямої залежності між рівнем освіти та

конкурентоспроможністю на ринку праці за рахунок впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в усі галузі господарства країни, їх швидке поширення серед населення і, відповідно, забезпечення відкритого доступу до інформації. Це, у свою чергу, сприяє подоланню нерівності щодо доступу до соціально-економічних та соціально-культурних благ.

Виокремлюється прямий і стійкий взаємозв'язок та взаємозалежність між рівнем доходів та забезпеченням якісної освіти і навпаки. Перед закладами освіти, зокрема вищої постає питання налагодження ефективної соціальної взаємодії «держава – вищий навчальний заклад – роботодавець – громада» з метою досягнення оптимального балансу випуску фахівців з вищою освітою та потребою ринку праці у фахівцях, розподілу сфер відповідальності: державне замовлення, соціальне замовлення – працевлаштування, забезпечення потреб у саморозвиткові та самоосвіті тощо. Соціальна відповідальність бізнесових структур з активним залученням науково-педагогічного досвіду та потенціалу вищих навчальних закладів має сформулювати нову соціально-економічну політику з урахуванням потреб країни у контексті глобальних перетворень та викликів європейського та світового ринків, включаючи стандартизацію. Прийняття Національної рамки кваліфікацій (2011) як базового кваліфікаційного стандарту, «... без якого неможливо переорієнтувати освітній процес на результати навчання, зробити їх зрозумілими і порівнюваними...» [335], стало одним з кроків до стандартизації освітньої сфери.

Національною доповіддю НАН України (2010) «Новий курс: реформи в Україні. 2010–2015» визначено напрями інституціалізації наукової сфери, серед яких визначення стратегічних пріоритетів державної підтримки розвитку науки й наукової діяльності (пріоритети вже окреслено); виконання параметрів державної підтримки розвитку академічної науки; визначення випереджального розвитку фундаментальних досліджень і сприяння при цьому збереженню провідних вітчизняних наукових шкіл через спеціальну державну програму підтримки; упровадження організаційно-стимулюючих механізмів розвитку наукових досліджень відповідно до законів поглибленого

поділу наукової праці; створення наукомістких корпорацій шляхом інтеграції наукових, промислових і фінансових структур; реалізація політики, спрямованої на підвищення якості кадрового потенціалу науки шляхом стимулювання мобільності, введення диференційованої оплати праці, підвищення кваліфікаційних вимог; здійснення переорієнтації діючих цільових програм наукових досліджень та експертних розробок на забезпечення пріоритетних напрямів розвитку науки, технологій з урахуванням номенклатури першочергових важливих основних проектів державного значення тощо [344, с. 172-174], що є підтвердженням реалізації тенденції політизації. Передбачено напрями розбудови національної інноваційної системи [344, с. 175-178], механізми підвищення попиту та забезпечення комерціалізації результатів наукової діяльності [344, с. 178-180].

Для вітчизняної університетської освіти пріоритетним завданням визначаємо забезпечення належної якості освіти з урахування економічних і суспільних чинників, з орієнтацією на задоволення потреб роботодавців, що можливо здійснити на основі впровадження компетентнісного і кредитного підходів, які надають вищій освіті прозорості, зрозумілості та стандартизованості. Необхідно повсякчасно підвищувати інноваційний дослідницький напрям діяльності університетів (при відповідній державній підтримці) з орієнтуванням на виконання фундаментальних та прикладних досліджень відповідно до визначених стратегічних пріоритетів, розвиток наукових шкіл і кадрового потенціалу та техніко-технологічної бази досліджень відповідно до напрямів розв'язання першочергових проблем зі збереженням національних традицій. Без державного регулювання та фінансової підтримки ці завдання залишаться декларативними, а позитивні зрушення нездійсненими. Тож тенденція політизація є одним з основних векторів розвитку суспільства. Тенденція політизації передбачає державну підтримку діяльності університетів, яка на кожному етапі розвитку вищої освіти та для кожного регіону має свої особливі прояви, тому є локальною регіональною тенденцією.

4.2.4. Інституціоналізація як визначення власного профілю діяльності закладу

Сучасна університетська освіта України ґрунтується на педагогіці співробітництва, підтримки та випередження (або, за твердженням В. Лугового, форсайтна педагогіка), що має за мету побудову діяльності університетів як поєднання інноваційної, дослідницької та технологічної складової, що в змозі перетворити університет на осередок прогресу, максимально наближаючи освіту до здібностей студента (розуміння студентоцентризму за В. Кременем) та задоволення соціальних потреб, перетворюючи університетську освіту з освітньої послуги на продуктивну силу (М. Степко). Акцентується увага на спільній діяльності викладачів і студентів, базованій на узгоджуваності інтересів, взаєморозумінні, взаємопідтримці тощо, що є проявом педагогічної взаємодії.

Незважаючи на широке коло існуючих досліджень (І. Бех, О. Гончар, М. Євтух, М. Заброцький, І. Зязюн, М. Каган, А. Капська, Л. Ковальчук, В. Кремінь, В. Луговий, Е. Лузік, Л. Савенкова, В. Семіченко, М. Степко, В. Філіппов), що розкривають різні аспекти, педагогічна взаємодія учасників освітнього процесу в умовах університетської освіти ще не отримала повного осмислення щодо реалізації в конкретних ВНЗ та узагальнення досвіду. Досвід університетів у реалізації власних підходів щодо педагогічної взаємодії учасників навчального процесу і є виявом тенденції інституціоналізації – визначення профілів, пріоритетів, місії, інструментарію тощо, тобто створення потенціалу суспільної користі університетської освіти.

У сучасній науковій педагогічній літературі зустрічається термін «педагогічна взаємодія» без однозначного тлумачення цієї дефініції. Енциклопедія освіти не надає узагальненого тлумачення цього терміну. У філософії взаємодія розглядається як категорія, що відображає процеси впливу різних об'єктів один на одного, їх взаємообумовленість, взаємоперехід, зміну стану. Під педагогічною взаємодією розуміють узгоджену діяльність, спрямовану на досягнення спільних цілей, на розв'язання учасниками

педагогічного процесу значущих для них проблем чи завдань [224; 232]. Педагогічна взаємодія проявляється в умовах сучасної університетської освіти як навчальна, наукова, соціально-гуманітарна діяльність. Проектуючи педагогічну взаємодію слід враховувати не лише змістову, а й мотиваційну компоненту [386], що сприяє підвищенню її ефективності.

Педагогічна взаємодія виступає необхідною умовою ефективності педагогічного процесу, яка включає в себе єдність педагогічного впливу і власної активності студента. Нам імпонує тлумачення педагогічної взаємодії як процесу, який відбувається під час навчально-виховної діяльності між вихователем та вихованцем, і передбачає розвиток особистості останнього.

Офіційно визнано, що педагогічна взаємодія – це співпраця усіх суб'єктів навчально-виховного процесу, наукової та соціально-гуманітарної діяльності з метою організації життєдіяльності студентів і науково-педагогічних працівників, під час якої відбувається формування ціннісних орієнтацій, набуття необхідних професійних компетенцій, соціального досвіду, моральних рис і якостей. Метою педагогічної взаємодії суб'єктів навчально-виховного процесу, наукової та соціально-гуманітарної діяльності університету є створення умов для всебічного розвитку особистостей, їхньої ініціативи, соціальної мобільності, формування загальнолюдських цінностей, моральних і професійно значущих якостей; розкриття талантів, інтелектуального і творчого потенціалу, свідомого суспільного вибору; професійного й особистісного саморозвитку [232; 371].

У процесі педагогічної взаємодії суб'єктами виступають педагог (педагоги) та студент (студенти). Саме від їхньої співпраці залежать ефективність та розвиток навчально-виховного процесу, налаштування педагога здійснювати процес викладання, а студентів – до сприйняття та засвоєння знань, умінь, навичок і компетенцій. Відбувається своєрідний обмін, від якого залежить очікуваний результат спільної діяльності. Важливими є міжособистісні відносини при спільній діяльності та уявлення про партнера, а основними принципами виступають рівність, партнерство та взаємна повага.

Із урахуванням різноманітних підходів ознакою діяльності університетів є їх спрямованість на реалізацію системи педагогічної взаємодії суб'єктів навчально-виховного процесу, наукової та соціально-гуманітарної діяльності, посилення інтеграційних процесів, а саме: створення єдиної університетської родини; започаткування нових університетських традицій; формування студентського товариства, заснованого на дружніх взаєминах і підтримці; орієнтація викладачів на розвиток індивідуальності студента, стимулювання оригінальних поглядів і позицій кожного, зміцнення корпоративних стосунків; поєднання індивідуальних та колективних творчих справ студентів, залучення їх до управління навчально-виховним процесом в університеті через органи студентського самоврядування; стимулювання студентів до розробки інноваційних проектів; формування у студентів соціальної активності, національної гідності та правової свідомості; поєднання особистісно орієнтованого, діяльнісного, суб'єкт-суб'єктного підходів, що створюють умови для посилення взаємодії університету як відкритої системи та соціально-педагогічного та міського середовища [232]. Взаємозв'язки між названими компонентами системи забезпечують динамізм розвитку, цілісність процесу формування соціальної мобільності студентів, їх готовності до виконання професійно-педагогічної діяльності.

На основі соціального замовлення, концепції діяльності Університету, його місії визначено педагогічно доцільні умови здійснення взаємодії суб'єктів навчально-виховного процесу, наукової та соціально-гуманітарної діяльності, серед яких виокремлюємо: упровадження науково обґрунтованої багатокомпонентної системи педагогічної взаємодії суб'єктів навчально-виховного процесу, наукової та соціально-гуманітарної діяльності, спрямованої на формування конкурентоздатного фахівця, з високою професійною та особистісною культурою; організацію індивідуальної взаємодії педагогів і студентів з метою вироблення позитивних рис характеру, професійних умінь і навичок, функціональних обов'язків, підвищення рівня педагогічної та особистісної культури; здійснення суб'єкт-суб'єктного

підходу як складової міжособистісної педагогічної взаємодії, що дає можливість реалізувати потреби викладачів і студентів, залучати їх до участі у громадському житті тощо.

Педагогічна взаємодія набуває дієвості, якщо технічні прийоми, які використовує педагог, сповнені високих прагнень гуманістичного відношення до студентів і спрямовані на розвиток їхньої особистості. Педагогічний процес не є тим ланцюгом взаємодій суб'єктів педагогічної взаємодії, за якого в одному випадку виявляється позитивна тенденція, в іншому – виникають перешкоди, конфлікти. Таким чином, педагогічна взаємодія є необхідною умовою ефективності педагогічного процесу. Потенціал педагогічної взаємодії відкриває широкі перспективи для вдосконалювання всієї системи освіти, для поліпшення професіоналізму, а також для формування нової концепції взаємодії «викладач – студент», де обидві сторони виступають як рівні, паритетні партнери.

Система педагогічної взаємодії суб'єктів навчально-виховного процесу, наукової та соціально-гуманітарної діяльності є інтегрованою сукупністю взаємопов'язаних складових: педагогічно доцільних умов, засобів, особистісно зорієнтованих технологій, навчальної, наукової та громадської діяльності, за допомогою яких виконується соціальне замовлення, здійснюється професійна підготовка, формуються соціальна мобільність, корпоративні стосунки, особистісно-професійна культура, готовність до діяльності на основі партнерства, взаєморозуміння та підтримки. З метою ефективної реалізації розробленої моделі визначено етапи педагогічної взаємодії суб'єктів навчально-виховного процесу, наукової та соціально-гуманітарної діяльності, а саме: ідентифікація та адаптація студентів в умовах Університету; формування педагогічної суб'єкт-суб'єктної взаємодії, партнерства; самоствердження і професійне становлення особистості.

На основі соціального замовлення, концепції діяльності Університету, його місії визначено педагогічно доцільні умови здійснення взаємодії суб'єктів навчально-виховного процесу, наукової та соціально-гуманітарної

діяльності, серед яких виокремлюємо: упровадження науково обґрунтованої багато-компонентної системи педагогічної взаємодії суб'єктів навчально-виховного процесу, наукової та соціально-гуманітарної діяльності, спрямованої на формування конкурентоздатного фахівця, з високою професійною та особистісною культурою; організацію індивідуальної взаємодії педагогів і студентів з метою вироблення позитивних рис характеру, професійних умінь і навичок, функціональних обов'язків, підвищення рівня педагогічної та особистісної культури; здійснення суб'єкт-суб'єктної міжособистісної педагогічної взаємодії.

Ініціативою Київського університету імені Бориса Грінченка (надалі Університет) за підтримки Голови Київської державної міської адміністрації є соціальний проект «З Києвом і для Києва», який започатковано науково-педагогічним та студентським колективом університету і спрямовано на задоволення освітньо-розвивальних, культурно-дозвіллевих, спортивно-оздоровчих запитів та потреб мешканців столиці. Соціальний проект створює умови для індивідуальної самореалізації студентів та їх активної участі у громадському житті. У рамках проекту киянам пропонується відвідувати мовні школи, клуби за інтересами, дискусії, консультації, тренінгові заняття; творчі гуртки, студії (хореографічні, образотворчі, вокальні, музичні), концертні програми, конкурси; оздоровчі програми, спортивні секції, змагання. Заклад безкоштовно надає освітні та культурно-дозвіллеві послуги киянам. За два роки заходи університету відвідало близько 17 тисяч осіб [463].

На навчальний рік пропонуються такі напрями роботи: особистісно-розвивальний (мовні школи (українська мова, англійська мова), школа батьківства (психолого-педагогічний супровід батьків та дітей), школа жіночого лідерства: досвід скаутингу; психологічна школа (школа розвитку особистості, освітній трикутник, школа майбутнього абітурієнта, профорієнтаційний центр, консультаційний пункт, школа фантазії та анімації, майстер-класи, лекції-практикуми, майстерні, творчі студії, клуби за інтересами, конкурси, благодійні акції тощо); культурно-дозвіллевий

(концертні програми, екскурсії, театралізовані вистави, кінолекторій тощо); спортивно-оздоровчий (спортивні секції, рухливі ігри, тренінги, лекції, спортивно-правовий квест тощо) [463].

Важливим компонентом взаємодії в межах розробленої Університетом моделі визначено наукову взаємодію, участь студентів у роботі наукового студентського товариства, організації та проведенні науково-практичних семінарів, конференцій, педагогічних читань, наукове наставництво з метою вироблення у студентів умінь і навичок проведення наукової роботи, самостійного пошуку тощо.

Отже, визначаємо наукову взаємодію, що передбачає участь студентів у роботі наукового студентського товариства, організацію та проведення науково-практичних семінарів, конференцій, педагогічних читань, наукове наставництво тощо одним з важливих компонентом педагогічної взаємодії. Окреслені підходи щодо розвитку особистості через запровадження системи педагогічної взаємодії суб'єктів навчально-виховного процесу, наукової та соціально-гуманітарної діяльності мають стати ефективними і дієвими в умовах освітнього середовища Університету.

Зазначене є виявом тенденції інституціоналізації, що підтверджується і документами, які визначають діяльність Університету, зокрема Концепцією розвитку закладу, яка визначає, що університет у своїй діяльності зорієнтований на збагачення національно-історичних культурно-освітніх традицій і максимальне використання соціокультурних, соціально-економічних та регіональних можливостей м. Києва, який є історичним, економічним, науковим і культурно-освітнім центром країни. Основними орієнтирами для розвитку університету є візія; місія; пріоритети розвитку (стратегічні цілі) [233].

Візія Університету визначена як цілісна система підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації освітянських кадрів м. Києва, що відповідає наявним суспільним потребам, формує майбутні потреби та є конкурентоздатною на ринку освітніх послуг України. Місія Університету –

сприяти розвиткові системи освіти м. Києва шляхом підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації високопрофесійних, конкурентоспроможних фахівців, здатних активно діяти в умовах ринкової економіки та соціального партнерства. Пріоритетами (стратегічними цілями) розвитку Університету визначено: підвищення якості освітніх послуг Університету та забезпечення їх відповідності національним, європейським і міжнародним фаховим стандартам та вимогам Болонського процесу; модернізація курикулуму (навчальних планів, програм, змісту навчання) Університету; запровадження в Університеті інноваційних підходів, форм, методів і засобів навчання; посилення науково-експертного супроводу розвитку системи освіти м. Києва; забезпечення ефективної взаємодії та співпраці із замовниками і клієнтами послуг Університету; активізація діяльності Університету в міжнародному та європейському освітньому просторі [463].

Тенденції інституціоналізації виявляється у окреслених підходах щодо розвитку особистості через запровадження системи педагогічної взаємодії суб'єктів освітнього процесу, наукової та соціально-гуманітарної діяльності, що є ефективним і дієвим в умовах освітнього середовища багатопрофільного Університету.

Сучасна освіта є такою соціальною інституцією, яка має надавати людині різноманітні освітні послуги. Для цього необхідно, щоб кожна людина мала змогу побудувати таку освітню траєкторію, яка найповніше відповідала б її освітнім і професійним здібностям (М. Поляков) [391]. Тому питання пошуку організаційної структури освітньої системи, яка б відповідала усім принципам як управлінським, так і дидактичним, є вкрай важливим. У контексті пошуку такої організаційної структури варто врахувати і проблему забезпечення наступності у процесі становлення особистості і професіонала через неперервну освіту. Об'єднання зусиль середньої і вищої школи для розробки та реалізації освітньо-професійних програм, розвитку академічної мобільності, залучення в школу науковців, створення інфобанків наукової і

навчально-методичної інформації, забезпечення доступу до телекомунікаційних та комп'ютерних мереж тощо є важливим аспектом реалізації неперервної освіти. При цьому варто говорити про зміну ролі ВНЗ як суб'єкта інтеграційної системи (XX століття – «вищий навчальний заклад – наука – промисловість» і XXI століття – «вищий навчальний заклад (освіта + наука) – уряд – промисловість») у контексті тенденційного розвитку вищої, зокрема університетської, освіти. Однією з окреслених у наших попередніх розвідках тенденцій виокремлюємо і тенденцію у просвітницькій сфері, що включає реалізацію наступності. Частково забезпечити наступність у системі «школа – вищий навчальний заклад» може співпраця ВНЗ, або їх окремих підрозділів, та закладів середньої освіти усіх типів як на рівні угод, так і на рівні особистої співпраці у навчальній, науковій та методичних сферах.

Питання наступності та співпраці навчальних закладів різних рівнів не є новими у педагогічній науці. Така співпраця у сфері педагогічної освіти почалась з появи перших закладів, у яких проводилась підготовка вчителів, яка мали проходити педагогічну практику за місцем можливого майбутнього працевлаштування. Нас більшою мірою цікавить висвітлення цих питань у рамках системи «школа – ВНЗ» у працях науковців кінця XX – початку XXI століття. Серед наукових розвідок виокремимо такі: щодо розкриття питань наступності у змісті: М. Босовський («Наступність у вивченні теорії границь у загальноосвітніх та вищих навчальних закладах») [56], В. Вовк (Педагогічні основи наступності фізичного виховання учнівської і студентської молоді) [76], К. Гнезділова («Формування готовності майбутнього вчителя математики до забезпечення наступності навчання у загальноосвітній школі і вищому навчальному закладі») [90], М. Дідовик («Наступність фізико-математичної підготовки в ліцєях і вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації») [127], Н. Казьмірчук («Наступність змісту трудового навчання у педагогічних училищах і педагогічних університетах у процесі підготовки вчителя початкових класів») [198], І. Реутова («Наступність у навчанні геометрії в системі неперервної освіти «технічний ліцєй – вищий технічний

навчальний заклад»») [422], В. Терес («Наступність в економічній освіті учнів загальноосвітньої школи і студентів вищого педагогічного навчального закладу») [550], С. Цвілик «Наступність у змісті природничо-математичної та спеціальної підготовки вчителя трудового навчання у вищих педагогічних закладах освіти») [583]; щодо форм навчання В. Петренко («Наступність форм навчання в загальноосвітній школі і вищому закладі освіти як засіб дидактичної адаптації студентів» [384]; щодо професійної підготовки М. Левочко «Наступність у професійній підготовці майбутніх фахівців економічної галузі в системі «коледж – університет»») [268], Л. Тютюн («Наступність допрофесійної і професійної підготовки майбутніх учителів математики в умовах комплексу «ліцей – педагогічний університет»») [554]; щодо наступності у реалізації управлінських питань: Г. Полякова («Адаптивне управління навчальним процесом в умовах загальноосвітнього комплексу») [394].

На основі вище окресленого можемо стверджувати про складність проблеми наступності у системі «школа – ВНЗ», малодосліджуваність цієї проблематики у системі «школа – університет», з питання співпраці закладів на початку XXI століття дисертаційні дослідження оминули, проте наукові розвідки, публічні виступи адміністраторів освіти і науковців виокремлюють проблематику сучасної співпраці та окреслюють практичні досягненні цієї царині.

Вбачаємо за доцільне окреслити співпрацю в системі «університет – школа», коли ініціаторами виступають самі навчальні заклади, або окремі їх представники. Тому окреслимо специфіку відповідної співпраці у контексті реалізації наскрізної тенденції у просвітницькій сфері та репрезентуємо авторський досвід співпраці у системі «університет – школа».

Тенденція у просвітницькій сфері, виокремлена у наукових розвідках українських дослідників (Н. Побірченко [389] та її наукова школа), знаходить свою реалізацію у співпраці закладів освіти, зокрема у системі «університет – школа». Ми свідомо уживаємо назву системи «університет – школа» (а не

«школа – університет»)), оскільки вбачаємо університетську освіту просвітником, провідником інновацій, методичним порадином та постачальником педагогічних кадрів.

Спираючись на тлумачення університету відповідно до чинного законодавства України, зауважимо, що саме на університети покладено найбільший спектр функцій, включаючи науково-методичну роботу, сприяння поширенню наукових знань, здійснення культурно-просвітницької діяльності тощо (Закон України «Про вищу освіту», 2002, ст. 25). Серед основних завдань вищого навчального закладу у контексті нашої проблематики зазначимо підвищення освітньо-культурного рівня громадян (Закон України «Про вищу освіту», 2002, ст. 22), участь у забезпеченні суспільного та економічного розвитку держави через формування людського капіталу; створення необхідних умов для реалізації учасниками освітнього процесу їхніх здібностей і талантів; збереження та примноження моральних, культурних, наукових цінностей і досягнень суспільства; поширення знань серед населення, підвищення освітнього і культурного рівня громадян (Закон України «Про вищу освіту», 2014, ст. 26). Отже, цей векторний напрямок розвитку університетської освіти підкріплено законодавчо.

Провідні університети України, підписавши Велику хартію університетів (*Magna Charta Universitatum*, 1988), взяли на себе й інші функції та завдання, зокрема щодо поширення знань серед нових поколінь, служіння культурному, соціальному й економічному майбутнє суспільства через освіту і виховання. Частково ці додаткові зобов'язання є співзвучними із окремими положеннями Національної доктрини розвитку освіти (2002) щодо безперервності освіти, зокрема забезпечення наступності змісту та координації навчально-виховної діяльності на різних ступенях освіти, що функціонують як продовження попередніх і передбачають підготовку громадян для можливого переходу на наступні ступені. Зазначимо, що вища освіта зобов'язана запровадити ефективну систему інформування громадськості.

Університети України зокрема, і вищі навчальні заклади у цілому, активно співпрацюють з закладами освіти усіх типів і рівнів. Основними напрямками співпраці (на основі аналізу сайтів окремих вищих навчальних закладів України) виокремлюємо такі групи – стандартні (притаманні більшості ВНЗ): профорієнтаційна робота серед учнів; організація та проведення предметних конкурсів і олімпіад; довузівська підготовка учнівської молоді; підготовка учнів до ЗНО; методична допомога учителям; участь професорсько-викладацького та педагогічного колективів у спільних конференціях, круглих столах; підвищення кваліфікації вчителів у структурних підрозділах ВНЗ тощо; специфічні (є родзинкою ВНЗ, апробуються, виступають як засіб залучення додаткової цільової аудиторії) – керівництво та наукове рецензування робіт учнів – членів МАН (Малої академії наук); проведення викладачами тренінгових занять для учнів, батьків, вчителів, заступників директорів шкіл; надання додаткових освітніх послуг; реалізація програми роботи з обдарованими дітьми; проведення спецкурсів, практикумів на базі ВНЗ; наукове консультування у реалізації науково-методичної теми тощо.

Налагодження такої співпраці є необхідним атрибутом розвитку сучасної як вищої так і середньої освіти, проте досягнення її є проблемним і вимагає чимало зусиль. Зазвичай заклади вищої освіти укладають відповідні угоди про співпрацю з закладами середньої освіти. За даними інформаційно-аналітичного агентства Дніпропетровського національного університету (2013 рік) Криворізький національний університет уклав 145 таких договорів, Національний гірничий університет – понад 100, Національна металургійна академія – 80, Державний аграрний університет – 15, Інститут фізичної культури та спорту – 12, Державна фінансова академія – 5 [391]. Та кількісний показник не завжди є показником реальної якості такої співпраці.

Для підвищення ефективності співпраці у системі «університет – школа», на нашу думку, варто враховувати досягнення попередніх наукових розробок у різних галузях наукової та практичної діяльності. Для покращення

якості методичного консультування та навчально-методичної співпраці варто враховувати наукові доробки щодо наступності змісту навчання, зокрема у фізико-математичній, економічній, природничій освіті, трудовому навчанні, фізичному вихованні.

Спільна мета закладів освіти спонукає до спільної діяльності, співпраці, спрямованої на досягнення поставленої мети. У дійсності така співпраця ускладнена багатьма факторами, найважливішим з яких є відсутність ініціативи та позитивного ставлення з обох сторін.

Головним, на нашу думку, є питання готовності педагогічних та науково-педагогічних працівників реалізовувати принцип наступності, діяти, співпрацювати, ініціювати та проводити спільні заходи. Готовність, як цілісна інтегрована якість особистості, що характеризує її емоційно-когнітивну та вольову вибірккову прогнозуючу мобілізаційність у момент включення в діяльність певної спрямованості, виникає внаслідок досвіду людини, який ґрунтується на формуванні позитивного ставлення до діяльності, усвідомлення мотивів і потреб у неї, об'єктивації її предмета і способів взаємодії з ним. Готовність має часові характеристики, буває тривалою (або підготовленість, яка формується заздалегідь як результаті спеціально організованих впливів, діє та виявляється постійно і становить найважливішу передумову успішної діяльності) та ситуативною (або тимчасовою, яка характеризується нестійкістю і піддається впливу багатьох факторів, що виникають з особливостями кожної конкретної ситуації діяльності). Незважаючи на значний креативний та інноваційний потенціал, який характеризує педагогічну спільноту, наголосимо на доволі значному відсоткові її консервативності. Така ситуація є характерною для світового освітнього простору.

Керівники навчальними закладами, які уклали угоди про співпрацю та реалізують їх положення, спираючись на антропосоціальний, синергетичний, особистісно-орієнтований та інший наукові підходи, елементи концепції та інтегративної моделі адаптивного управління (Г. Полякова) [394],

можуть значно підвищити ефективність співпраці, якість навчального процесу, саморозвиток і самореалізацію його учасників.

У рамках співпраці університетів країни та закладів середньої освіти столиці науково-методичне співробітництво сторін на засадах рівності партнерства і взаємної вигоди в галузі розвитку єдиного освітнього простору столиці реалізується через встановлення партнерських зв'язків між освітніми установами; розробку узгоджених позицій з принципових питань впровадження сучасних технологій професійної організації молоді; ефективне використання творчого та інтелектуального потенціалу системи середньої та вищої освіти; організацію двосторонніх обмінів змістом освітніх програм з навчальних дисциплін, спрямованих на здобуття вищої освіти, з метою розробки раціональних технологій навчання в закладах середньої освіти; проведення спільної науково-практичної, дослідницької і методичної роботи вчителів і викладачів; організацію і проведення спільних конференцій, семінарів, педагогічних виставок з актуальних напрямів розвитку освіти – як узагальнена форма співпраці, яка набуває різних ознак залежно від профілю діяльності університетів та специфіки роботи кафедр. Університети, які здійснюють підготовку педагогічних працівників, часто організують заходи на кшталт «університет – школі» (Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київський університет імені Бориса Грінченка, Уманський педагогічний університет імені Павла Тичини та ін.), в рамках якого університети презентують науковий, навчальний та навчально-методичний доробок викладачів, який можна впровадити у діяльність закладів середньої освіти, є корисним для підвищення методичного рівня педагогічних працівників, є доцільним для прийняття ефективних управлінських рішень.

Значна увага у реалізації окремих аспектів співпраці закладів освіти належить особистій ініціативі їх працівників. Одним із завдань визначено репрезентацію авторського досвіду такої співпраці, в межах якої автором (член Асоціації «Відроджені гімназії України») протягом двох років здійснювалось наукове консультування та координація діяльності щодо

виконання наукової теми гімназії 267 Дарницького району Києва «Формування компетентностей сучасної людини в навчально-виховному процесі гімназії» як реалізація тенденції у просвітницькій сфері. Наведемо основні заходи, здійснювані в рамках цієї співпраці: у 2013 році проводились науково-практичний семінар «Аксіологічний потенціал урочної та позаурочної діяльності вчителів фізики і математики», в рамках якого було заплановано авторський виступ просвітницького характеру на тему «Аксіологічний підхід до організації навчально-виховного процесу». Основними аспектами доповіді було ознайомлення слухачів із векторними напрямками діяльності закладів освіти, базованими на педагогіці співробітництва, підтримки та випередження – форсайтній педагогіці, що є базовими позиціями просвітницької діяльності. Варто відзначити учнівські роботи, виконувані в рамках дії інтегрованого проекту «Чарівний світ золотого перерізу», зокрема у групах «Золотий переріз і математика», «Золотий переріз і мистецтво: архітектура, живопис, поезія», «Золотий переріз у природі», «Золотий переріз у вексилології та геральдиці», «Золотий переріз і людина» та ін. Кращі з них були представлені на Фестивалі науки в Гуманітарному інституті Київського університету імені Бориса Грінченка, що дало змогу учням презентувати свої роботи університетській громаді, отримати досвід публічного виступу та визнання власних досягнень. Учням гімназії в якості додаткових освітніх послуг пропонується курс «Комунікативні технології», який є інтеграцією таких змістових модулів як «Комунікативні технології та їх застосування у сучасному світі» (пропагандистські, рекламні, політичні, переговорні, перформансні, «паблік рилейшнз», медіа– тощо), «Техніка реалізації комунікативних технологій» (внутрішня техніка, зовнішня техніка, невербальна комунікація, статична експресія, динамічна експресія, фізіономіка, артефакти, такесика, просодика, екстралінгвістика, кінесіка, міміка, жестикуляція, авербальні дії, міжособистісний простір, часові характеристики спілкування тощо); «Психолого-педагогічний супровід комунікативних технологій».

В рамках такої співпраці за погодженням з адміністрацією учні випускних класів запрошувались на відкриття аудиторії університетської освіти, що дало змогу випускникам гімназії відчутти університетську ауру, ознайомитись з позааудиторною діяльністю університету, скоригувати власний вибір майбутньої професії. З цією метою школярі, випускники та педагоги київських шкіл запрошувались на щорічні дні друзів закладу. Аналогічні заходи відбуваються у переважній більшості університетів міста та країни.

На запрошення адміністрації середньої школи № 231 м. Києва для педагогічного колективу закладу проводився науково-методичний семінар на тему «Технології навчання дітей з ознаками обдарованості» в рамках роботи школи над проблемою «Реалізація особистісно-орієнтованої системи навчання учнів на основі використання методів активного виховання і навчання».

На запрошення науково-методичного центру управління освіти Шевченківської районної в місті Києві державної адміністрації автор здійснював науково-методичний супровід семінара-наради для заступників директорів з навчально-виховної роботи закладів освіти Шевченківського району м. Києва «Педагогічні технології в організації навчального процесу: досвід педагогів та педагогічних колективів» з виступом на тему «Використання проектної технології для підвищення мотивації учнів до навчально-пізнавальної діяльності». Для цільової аудиторії, директорів та заступників директорів шкіл, автором було укладено комплекс навчальних посібників з чотирьох частин під загальною назвою «Освітні технології», який розроблено й апробовано для студентів спеціальності «Управління навчальними закладами». Він може бути використаний для проведення як тренінгових, так і традиційних навчальних занять з метою формування професійних компетенцій шкільних менеджерів. Актуальність створення такого комплексу визначалась необхідністю підвищення якості освіти за рахунок впровадження у навчальний процес освітніх технологій, адекватних сучасним освітнім реаліям та адаптованих до них; індивідуалізацією та

диференціацією навчання; необхідністю набуття керівниками здатністю генерувати нові ідеї, творчо мислити, бачити та формулювати проблему, знаходити шляхи раціонального її вирішення; потребою розуміння та опанування особливостей запровадження освітніх технологій у навчальний процес закладів освіти.

Реалізація тенденції просвітницької діяльності здійснювалась через публікації та виступи у засобах масової інформації, у фахових виданнях тощо. Проводились тренінгові заняття щодо впровадження освітніх технологій з педагогами загальноосвітніх закладів або за замовлення шкільної адміністрації, або в рамках соціальних проектів, або як впровадження результатів власних наукових досліджень.

Отже, плідна співпраця педагогів усіх рівнів системи освіти дає можливість поєднувати їх знання, вміння, навички та досвід для ефективного вирішення проблем освіти та підвищення власного професійного рівня. Така співпраця сприяє їх розвитку у широкому освітньому контексті та у взаємодії з іншими фахівцями, не обмежуючись професійною педагогічною або науково-педагогічною діяльністю у межах одного навчального закладу.

Таким чином реалізуються окремі ключові напрями державної освітньої політики відповідно до Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012 – 2021 роки, зокрема забезпечення доступності та неперервності освіти впродовж життя, розвиток наукової та інноваційної діяльності в освіті, підвищення якості освіти на інноваційній основі [334].

Університети значною мірою реалізують покладені на них функції у контексті тенденції у просвітницькій сфері, зокрема науково-методичну роботу, поширення наукових знань, здійснення культурно-просвітницької діяльності, підвищення освітньо-культурного рівня громадян тощо. Це здійснюється як через стандартні (притаманні більшості закладів вищої освіти), так і специфічні (є родзинкою ВНЗ, засібом залучення додаткової цільової аудиторії) напрямками співпраці вищих навчальних закладів України, зокрема університетів, і закладів середньої освіти. Співпраця може

здійснюватися в рамках укладених угод через проведення спільних заходів наукового, методичного, профорієнтаційного характеру тощо, через окремі ситуативні ініціативи адміністрації відповідних закладів, через особисту співпрацю окремих представників професорсько-викладацького та педагогічного складу.

Представляючи тенденцію інституціоналізації, засвідчимо, що вона є регіональною та локальною як прояв наскрізної тенденції у просвітницькій сфері.

4.2.5. Консолідація та комерціалізація й конкуренція – надання освітніх послуг в ринкових умовах

Характеризуючи такі тенденції розвитку університетської освіти як консолідація (об'єднання університетів з метою вирішення спільних проблем та стратегічних завдань; співпраця між урядами, закладами, студентами, співробітниками, працедавцями тощо) та комерціалізація / або комерціалізація і конкуренція (рух інтелектуального капіталу щодо створення взаємовигідного для всіх учасників ринкового продукту із об'єктів інтелектуальної власності з метою отримання прибутку) зацентруємо увагу на економічній складовій її розвитку, пов'язаній з постійним недофінансуванням цієї сфери, необхідністю пошуку додаткових джерел прибутку та потребою забезпечити ринок праці потрібними та кваліфікованими фахівцями, які не є продуктом «надвиробництва» випускників окремих спеціальностей та / або напрямів підготовки, що, на жаль, спостерігається в нашій країні у зв'язку з недостатнім врахуванням потреб ринку праці вищими навчальними закладами.

Виокремимо лише ті дослідження, які пов'язані з економічною діяльністю університетів. Це, зокрема, дослідження В. Андрущенка [6; 9; 13], І. Грищенка [100], В. Кременя [248-249], С. Ніколаєнка [340], Б. Патона [559], О. Романовського [430], П. Щербаня [600], власне науково-практичні пошуки ректорів та проректорів вищих навчальних закладів, які так чи інакше розглядають питання економічної діяльності університетів, створення

інтеграційних виробничих комплексів, підвищення ефективності та продуктивності діяльності закладів освіти.

Ще у 50-і роки ХХ століття Б. Рассел стверджував, що підвищення ефективності економіки є неможливим без наукової освіти усього населення. Економіка постіндустріального суспільства, побудова громадянського суспільства, підвищення якості життя і здоров'я населення, збалансоване розв'язання соціально-економічних задач та питань збереження довкілля та природно-ресурсного потенціалу вимагає високого рівня освіченості населення.

Світовий і державний освітній сплеск у 50-х роках ХХ століття був спричинений посиленням державного регулювання в сфері освіти, збільшенням ресурсного та матеріально-технічного забезпечення закладів освіти, розробкою систем профорієнтації, освіти дорослих, неперервної освіти тощо. Плановість у підготовці кадрів в умовах їх дефіциту була виправданою та ефективною до 70-х років ХХ століття, доки вища школа і промисловість не вступила в період перманентної кризи. 80-і роки ХХ століття характеризувались спрямованістю на зростання масштабів випусків молодих фахівців, що спричинило, у свою чергу, зниження атестаційних вимог до випускників вищих навчальних закладів (і навіть у підготовці науково-педагогічних кадрів) і орієнтацію на підготовку кваліфікаційних фахівців (що суттєво звузило мету освіти до підготовки вузькопрофільного фахівця). Цікавим є факт, що через вузькопрофільність випускникам технікумів, зокрема кожному третьому, було відмовлено у працевлаштуванні у 1988 році [205, с. 16]. На думку тогочасних фахівців [1; 205], найкращого співвідношення економічної та соціальної ефективності освіти можна досягти лише через «плюралізм напрямів, форм та рівнів навчання», що дозволить навчатися з урахуванням здібностей, здатностей та потреб здобувача освітніх послуг. Цей аспект частково було враховано вищими навчальними закладами. Окрім різкого зростання чисельності університетів у 60–70-і роки ХХ століття, помітно збільшилось їх фінансування та відбулось удосконалення навчальних

планів і програм як теоретичної, так і практико-орієнтованої підготовки. Наприкінці 80-х – початку 90-х роках ХХ століття вища школа визнана невиробничою сферою, що прирівняна до системи соціального забезпечення. Потенціал ВНЗ визначався рівнем кваліфікації та чисельністю науково-педагогічних, інженерно-технічних та інших кадрів закладу, величиною та структурою студентського контингенту, рівнем матеріально-технічного забезпечення, масштабами залученнями інших ресурсів та ефективністю їх використання, розвитком міжнародних зв'язків тощо. Провідними закладами розуміється необхідність інтеграції закладів освіти і промислових підприємств з метою подолання розриву у теоретичній підготовці студентів та неможливістю їх практичною роботи в умовах тогочасного виробництва; розвитку навичок роботи з устаткуванням, здатності оперативно реагувати на потреби в оновленні обладнання в умовах розвитку перспективних напрямів науки і техніки. Вимогою часу стає підняття ролі вищої освіти як важливого фактора довготривалого впливу на економіку. Система підготовки фахівців, і вища школа передусім, стає дієвим інструментом державної науково-технічної політики. Перебудова вищої школи спрямовується на підвищення її ролі у духовній сфері суспільства, підйом освітнього й культурного рівня населення, що сприятиме поступовому зникненню суттєвих різниць між розумовою і фізичною працею.

Логічно, що найбільш тісною стала інтеграція між інженерно-технічними вищими навчальними закладами та виробничими комплексами і промисловими організаціями. Ця інтеграція здійснювалась на трьох рівнях: 1) інтеграція ВНЗ, виробництва і науки як створення відокремлених або об'єднаних підрозділів, організованих з метою створення сприятливих умов для спільної роботи щодо підготовки, підвищення кваліфікації та перепідготовки фахівців, підвищення ефективності наукових досліджень [205, с. 124]; 2) створення навчально-науково-промислових комплексів на базі ВНЗ, підприємств, виробничих та наукових підрозділів щодо підготовки фахівців і здійсненню наукових досліджень [205, с. 125]; 3) консолідація можливостей

окремих галузей народного господарства через спільну діяльність їх самостійних (відокремлених) ланок (структур) та підрозділів [205, с. 130].

У ВНЗ 90-х років ХХ століття відбувається розширення підготовки елітарних груп спеціалістів широкого профілю за пріоритетними напрямками науково-технічного прогресу, міжгалузевими, інтегральними й подвійними спеціальностями та спеціалізаціями. Разом з тим вища школа переорієнтовується на інноваційний шлях розвитку: відбувається інформатизація освіти, створюються та запроваджуються нові освітні технології, активізуються зусилля, спрямовані на підвищення якості освіти та підготовки мобільних на ринку праці фахівців, на організацію нових досліджень і розробок.

Наприкінці ХХ століття вводиться до наукового обігу термін «академічний капіталізм» (Ш. Слотер і Л. Леслі «Academic Capitalism: Politics, Policies, and the Entrepreneurial University», 1997) [612], який тлумачить зміну традиційної моделі університетської професійної діяльності в умовах глобалізації економіки кінця ХХ – початку ХХІ століття, перетворення її на ринкову з такими явищами як приватизація, розподіл витрат, тимчасова зайнятість, звільнення, загроза академічній свободі та місцевій культурі тощо.

«Академічний капіталізм» визначається О. Романовським як економічна категорія, що означає нове економічно-соціальне середовище, в якому опинилися наукові установи і системи вищої освіти й усі ВНЗ світу в кінці ХХ – на початку ХХІ століть, і яке характеризується ринковою або ринково-подібною діяльністю в сфері науки і вищої освіти. «Академічний капіталізм» як категорія включає поняття людського інтелектуального капіталу (науковці, професорсько-викладацький академічний персонал) та академічного інтелектуального капіталу (специфічний товар і послуги – нові знання, навчальні, наукові й технологічні розробки, навчально- наукові, освітні й просвітницькі послуги тощо) [430, с. 11-12].

Причинами академічного капіталізму називають, з одного боку, потребу університетів у нових джерелах прибутку в умовах скорочення державного

фінансування, з іншого – намагання кампаній залишитися конкурентоспроможними на глобальних ринках, їх зацікавленість у нових наукових знаннях та результатах досліджень, які можуть надати саме університети. Це обумовлює інтеграцію типу «університет – промисловість – уряд» (або Друга академічна революція). Наголосимо на двох шляхах такої інтеграції: університет зацікавлений у безпосередньому прибутку від патентів, ліцензій, наукових розробок, впровадження результатів у роботу комерційних установ, спонсорські акції, пожертви тощо; університет намагається отримати додаткове зовнішнє фінансування без прибутку від впровадження результатів досліджень або укладання угод типу «університет – промисловість» [430].

«Університетське (академічне) підприємництво» розглядається як самостійний інтелектуальний вид підприємницької діяльності в новому економічно-соціальному середовищі («академічному капіталізмі»), узагальнена економічна категорія, що оперує такими поняттями як капіталізація знань (накопичення нематеріальних активів та інтелектуального капіталу з їх подальшим перетворенням у капітал і конкурентні переваги), комерціалізація інтелектуального простору (трансформація знань як наукової категорії інтелектуального продукту в економічну категорію товару), інтелектуальний продукт, інтелектуальна власність, нові місії ВНЗ, нові місії вченого тощо [205, с. 12, 13].

Кінець ХХ – початок ХХІ століття відзначився активним зверненням до стратегії сталого розвитку (1980), яка забезпечує тісну реалізацію вирішення екологічних проблем з економічним розвитком з метою забезпечення тривалого й ефективного функціонування біосферно-антропогенної єдності. Для цього необхідно змінити ставлення людини до навколишнього середовища через формування нового екологічного мислення (екологічної етики та екологічної свідомості), яке забезпечить гармонійне існування людства у природному та антропогенному середовищі. Показовим є той факт, що стратегія сталого розвитку є інтегрованою розробкою, яка ґрунтується «...на законах і методології економічних, соціологічних, природничих та

екологічних наук» [45, с. 11]. Визначаючи сталий розвиток провідною ідеологією XXI століття, науковці окреслюють низку завдань стратегії [45, с. 13], серед яких виокремимо: розроблення концепцій і стратегій сталого розвитку територій, регіонів і країн; дослідження ролі інформаційних факторів в управлінні процесами переходу до сталого розвитку; формування механізмів реалізації управлінських рішень для забезпечення сталого розвитку соціально-економічних систем, що безпосередньо пов'язані з діяльністю закладів вищої освіти, оскільки акценти у перспективі мають зміщуватися з економічних на соціально-екологічні, а з матеріальних – на морально-етичні та інформаційні.

Університети з метою забезпечення сталого розвитку, як суспільного так і власного, мають постійно розробляти й впроваджувати нові методи і технології з продукування і розповсюдження нових знань (навчально-науково-викладацька і просвітницька діяльність); виконання фундаментальних і прикладних досліджень (науково-дослідницька діяльність); трансферу новітніх технологій; підготовки кадрів вищої кваліфікації; збереження академічної ідентичності та національної культурної спадщини; утворення та підтримки соціальних мереж та проектів; економічного розвитку (локального, регіонального, державного). Університети забезпечують професійну освіту і затребуване суспільством вище навчання для найважливіших сфер людської діяльності, готуючи фахівців різних професій. Університети є двигунами економіки знань, але при цьому вони служать гуманістичним і культурним цілям суспільства і людей. Економічна сторона університетської діяльності XX століття загалом зводилась до гідної підтримки інфраструктури і діяльності викладачів. XXI століття відзначається значним недофінансуванням сфери освіти, тому університети мають стати підприємницькими освітніми корпораціями, мобілізуючи кошти з недержавних джерел.

У суспільстві, заснованому на науковому знанні, характерним є посилення ролі університетів у взаємодії з промисловістю і урядом. Три інституції – університет, бізнес, влада – прагнуть до співпраці. У сучасному

суспільстві університет є ядром інноваційної діяльності, вступаючи у тісну співпрацю з виробництвом (бізнес), виконуючи дослідження, і стає центром спрямування і реалізації державних зусиль на розвиток інновацій. Поступово класичний університет перетворюється на підприємницький, зберігаючи академічну складову, але наголошуючи на розвиткові у студентів підприємницьких задатків, розвиненні характерних підприємницьких рис і навичок, комерціалізації результатів освітньо-наукової / академічної діяльності.

Капіталізація знань є основою нової місії університету [430, с. 20]. Університет є природним інкубатором, що забезпечує всебічну підтримку викладачам і студентам для створення нових підприємств, і базується на таких принципах: розвиток науки і технологій вбудовується в тріаду «університет – підприємство – держава»; змішання ролей і прискорення НТП; контакти у мережі, вихід на міжнародний рівень підвищують швидкість утворення новацій і винаходів; глобалізація інновацій [430, с. 21]. Таким чином, місіями університету є: навчальна діяльність, наукові дослідження, внесок у економічний і соціальний розвиток через трансфер технологій, інкубація інновацій [430, с. 22-23], що визначає й появу нових типів університетів: інноваційні, дослідницькі, підприємницькі тощо. А економіка має перейти на інноваційну модель розвитку шляхом прискореного розвитку високотехнологічних галузей та запровадження ресурсозберігаючих технологій, що можливо за умови інтеграції науки, освіти, виробництва і державної підтримки.

Можемо стверджувати, що на зміну фундаментальним позиціям ХХ століття: інтелектуальний та моральний розвиток еліти; уніфікація викладання, наукових досліджень та знань; міжнародний обмін науковими знаннями та отриманням знань та ін. приходять пріоритети ХХІ століття: сучасна місія закладу у контексті інтеграції (суспільство знань та освіта; зв'язок підприємництва та освіти; суспільний розвиток та школа) та фундаментальна культурна місія (інтернаціональний інтелектуальний форум

зі збереженням етичної компоненти відносин між закладами вищої освіти та суспільством). А інтеграція набуває такого вигляду: інтегрована науково-дослідницька та інноваційно-підприємницька діяльність = наука + освіта + інновації + промисловість + уряд.

Вищезазначене є підтвердженням реалізації таких глобальних тенденцій розвитку вищої освіти, як: – зміна характеру викладання, навчання та освітніх програм: завдання більшості ВНЗ – менше навчати базових дисциплін та пропонувати більше професійних програм широкому колу студентів; – зміна фінансування вищої освіти та збільшення дебатів «суспільна користь – особистісна вигода»; – революція в приватному секторі університетської освіти; – формування дослідницького середовища (дослідницькі університети як безпосередні учасники глобальної мережі інформації та знання, зміна тріади «університет – наука – промисловість» на «університет – уряд – промисловість» з наступною диференціацією ВНЗ на дослідницькі, навчальні, навчально-дослідницькі; проблема інтелектуальної власності); – тенденції з урахуванням наслідків економічних криз (скорочення бюджетних коштів для університетських досліджень, зменшення студентських кредитів, зростання плати за навчання тощо).

В умовах створення нового ринку освітніх послуг через відкритий доступ до вищої освіти організаційно-корпоративні бізнесові цінності приходять на зміну класичним академічним. Таким чином університети мають адаптувати свою діяльність до вимог соціокультурного розвитку. Вважаємо, що ці зміни безпосередньо пов'язані зі специфікою К(knowledge) – суспільства (суспільства, побудованого на знаннях), у тому числі зі специфікою нової К-економіки, або інноваційної економіки. Таким чином, ці тенденції (консолідації та комерціалізації) є мають свої регіональні прояви (як на рівні областей, так і на рівні країни).

Окреслені тенденції не лише визначають розвиток університетської освіти країни, а й спричиняють власний взаємовплив та взаємозалежність.

Висновки до четвертого розділу

Тенденціями розвитку університетської освіти періоду Другої академічної революції, які притаманні й Україні вбачаємо:

на рівні мегатенденцій – масифікація; всесвітні рейтинги ВНЗ; міжнародна потокова мобільність; зміна характеру викладання, навчання та освітніх програм; зростання значущості забезпечення якості вищої освіти; зміна фінансування вищої освіти (суспільна користь – особиста вигода); зміна професії викладача (змістова складова та суспільна значущість); бюрократизація університетської науки; зміна ролі та місії університетів, формування лідерського, дослідницького та акме-середовища; розвитку і поширення ІКТ; тенденції з урахування економічних, політичних та соціальних криз; продукування нового знанневого продукту;

на рівні субтенденцій – університетизація вищої освіти та професіоналізація університетської освіти, перетворення університетської освіти від елітарної через масову до егалітарної; масовізація; втрата університетської монополії на підготовку кадрів вищої кваліфікації; гнучкість освітньої системи у виборі стилю, типу набуття людиною знань, умінь, формування компетентностей; старіння знань; створення цілісного освітнього простору; регулювання сфери зайнятості через створення взаємозв'язку ринку праці та ринку надання освітніх послуг з наступною їх трансформацією у продуктивну силу;

на рівні локальних тенденцій – нагромадження знань; розвитку самоврядування; гендерної політики; гуманітарного знання; розвитку інституту прав людини; розвитку парадигм і підходів; інтенсифікації діяльності; розвитку наукової діяльності в університетах; зміни статусу університетів та працівників сфери вищої освіти; впливу ЗМІ; формування геополітики та геостратегії в контексті етнонаціональних процесів; медіа глобалізації; розвитку сучасної соціокультурного середовища; інноваційно-інвестиційної діяльності; у просвітницькій сфері; еволюції наукових ідей та винаходів; перетворення університету на інституцію продукування

прикладних знань; зниження якості освітніх послуг; старіння кваліфікованого професорсько-викладацького складу; нисхідна мобільність; меритократія;

на рівні нових векторів розвитку університетської освіти – тенденції ноосферизації; зростання соціальної відповідальності; трансгрантичності; передбачення потреб суспільства; політизації; консолідації; комерціалізації і конкуренції; еволюціонування навчання і викладання.

Тенденцію ноосферизації освіти розглядаємо у контексті стратегічного планування сталого розвитку суспільства та людського розвитку, що сприяє формуванню критично-інноваційного потенціалу університету, нового мислення людини в умовах університетської освіти. Ноосферизація освіти передбачає формування ноосферного мислення і ноосферної свідомості в контексті Цілей розвитку тисячоліття, визначених для світу і України.

Тенденція соціальної відповідальності обумовлена питаннями Людського розвитку, що передбачає, зокрема, соціальне залучення і соціальне відторгнення; оптимізацію зв'язку між економічним зростанням і людським розвитком. Це передбачає реагування на соціальні, економічні, наукові та культурні аспекти, формування глобальних знань для розв'язання глобальних проблем; розвиток критичного інноваційного мислення та активної громадянської позиції; інформованість, відкритість і прозорість діяльності закладу в рамках його автономії.

Тенденція трансграничності як розширення можливості доступу до освіти за рахунок відкритих освітніх ресурсів, дистанційного навчання й інформаційно-комунікаційних технологій, створення мега-університетів передбачає економічне, наукове та освітнє співробітництво в євро регіонах і є проявом інтернаціоналізації, глобалізації та регіоналізації в університетському секторі для досягнення переваг відкритої освіти.

Тенденція політизації розглядається як державна підтримка наукової та інноваційної діяльності університетів, багатоаспектності третинної освіти, прогнозування змінних потреб освітньої сфери; політичні рішення щодо фінансування діяльності університетів, диверсифікація прибутків. Держава

визначила пріоритетні напрями розвитку науки і техніки, які потребують державного фінансування.

Тенденція інституціоналізації розглядає визначення профілів, пріоритетів, місії, інструментарію тощо – створення потенціалу суспільної користі університетської освіти; педагогічну суб'єкт-суб'єктну взаємодію суб'єктів освітнього процесу, співпрацю «університет – школа» та ін. закладами.

Тенденція консолідації передбачає об'єднання університетів з метою вирішення спільних проблем та стратегічних завдань; співпрацю між урядами, закладами, студентами, співробітниками, працевластувачами тощо; комерціалізації або комерціалізації і конкуренції – рух інтелектуального капіталу щодо створення взаємовигідного для всіх учасників ринкового продукту із об'єктів інтелектуальної власності з метою отримання прибутку через створення нового економічно-соціального середовища (людський інтелектуальний капітал та академічний інтелектуальний капітал).

Основні положення розділу опубліковано у таких наукових працях [149; 491; 494; 496; 497; 505; 506; 507; 508; 509; 513; 514; 515; 517; 518; 524; 531; 533; 536; 539; 540; 541; 542; 543; 545; 546; 614; 615]

РОЗДІЛ V

ПІДГОТОВКА ЗНАННЄВОЇ ЛЮДИНИ В УМОВАХ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ (XXI СТОЛІТТЯ)

5.1. Підготовка знаннєвої людини в сучасному університеті

Поділяючи думку українських науковців (І. Беха, М. Євтуха, І. Зязюна, В. Кременя, В. Лугового, М. Степка та ін.) (виступи на методологічному семінарі НАПН України, 07.11.2012 р., Київ), що сучасний випускник університету має бути знаннєвою людиною (тобто людиною, яка вільно адаптується у суспільстві знань), котра вільно здійснює співпрацю рівня особистість – особистість, маємо наголосити на студентоцентричній моделі (або, навіть, парадигмі) навчання в університеті, тобто максимальному наближенні освіти до здібностей студента. Університет як осередок прогресу впроваджує навчання на засадах форсайтної педагогіки, яка поєднує інноваційну, дослідницьку та технологічну складові, що робить її випереджувальною також і через зміни діяльності викладача і студентів (про що йшлося у попередньому розділі). Знаннєва людина, володіюча певним комплексом компетентностей як суб'єктивізацією змісту компетенцій, за визначенням І. Зязюна (І. Зязюн, 2012), ще під час навчання в університеті є включеною в ринкову діяльність, оскільки освіта є не стільки освітньою послугою, скільки продуктивною працею (М. Степко, 2012), про що свідчить сучасна місія університету в контексті соціального виміру університетської освіти.

Підготовці знаннєвої людини в рамках університетської освіти сприяють коректно вибудовані навчальні плани, освітні програми та робочі навчальні програми. Оскільки нами було розроблено (у співавторстві) ліцензійну та акредитаційну справи спеціальності «Педагогіка вищої школи» напряму підготовки «Специфічні категорії» (відповідно 2010, 2011 рр.) та освітню програму цієї ж спеціальності (2015 р.), вважаємо за доцільне

представити результати пошукового експерименту, який передбачав розроблення програм навчальних дисциплін для спеціальності «Педагогіка вищої школи» з подальшим їх впровадженням в освітній процес університетів країни. Нами було розроблено та впроваджено в освітній процес університетів для студентів ОКР Магістр спеціальності «Педагогіка вищої школи» навчальні програми з таких дисциплін: Вступ для університетських студій (пропедевтичний курс) (2011 – 2014 рр.) [81], Сучасна університетська освіта (з 2015 р.), Моделювання діяльності фахівця (2010 – 2014 рр.), Моделювання освітньої та професійної підготовки фахівця (2010 – 2014 рр.) [313], Моделювання діяльності, освітньої та професійної підготовки фахівця (з 2015 р.), Робота з історичними (архівними) джерелами (2011 – 2013 рр.) [425]. Упровадження навчальних дисциплін для зазначеної спеціальності здійснювалось протягом п'яти років (2010 – 2015 рр.).

Для студентів ОКР Бакалавр класичних і педагогічних університетів нами розроблено та впроваджено інтегровані робочі навчальні програми з таких дисциплін: для всіх напрямів підготовки – Педагогіка (у співавторстві), Історія педагогіки; за вибором студентів (дисципліна циклу ГСЕ) – Музейна педагогіка (2009 – 2013 рр.).

Для слухачів курсів підвищення кваліфікації та Інститутів післядипломної педагогічної освіти нами розроблено та впроваджено початкові програми та модулі дистантного навчання з таких дисциплін: Технологія «Різномірне навчання», Проектна технологія, Технологія Портфоліо, Технологія «Навчання у співробітництві» (2009 – 2015 рр.), Цілі розвитку тисячоліття (2015 р.).

Виокремлення тенденцій (окреслених у попередніх розділах) дало змогу спроектувати зміст навчальних дисциплін і змоделювати діяльність фахівця.

Основною метою так званого пошукового експерименту визначено підготовку компетентного фахівця в рамках визначених освітньо-кваліфікаційних характеристик, освітньо-професійних та освітніх програм. Для реалізації цієї мети нами було визначено низку завдань, зокрема

розроблення навчальних та робочих навчальних програм для студентів відповідних напрямів та спеціальностей; апробація інформативного, візуального контенту навчальної дисципліни; вдосконалення відповідного контенту навчальної дисципліни; корегування навчальних планів відповідно до основних цілей впровадження НРК і програм відповідно до вимог компетентнісного підходу побудови навчальних програм. Критерієм адекватності робочих навчальних програм визначаємо відповідність нормативним документам (галузевий стандарт, ОКХ, ОПП, освітня програма) щодо формування відповідних компетентностей у студентів.

Не зупиняючись на визначенні понять «компетентністний підхід», «компетентність», «компетенція», зауважимо, що ми цілком розділяємо положення, викладені в Національному освітньому глосарії: вища освіта (2011, 2014) [335; 336], наукових розвідках С. Сисоєвої [448; 449], М. Степка [468; 470] та ін. [70] засвідчимо реалізацію тенденції еволюціонування викладання й навчання як дискурс щодо формування освітньої програми та навчального плану підготовки магістрантів спеціальності «Педагогіка вищої школи». Для цього окреслимо складові підготовки фахівців, які вартують обговорення; перелік компетентностей, які визначають специфіку підготовки фахівців у закладі освіти; часткове представлення плану навчального процесу, що відображає результати визначення потреби в фахівцях зазначеної спеціальності та ресурсне забезпечення їх підготовки.

Здійснений пошуковий експеримент є частковим підтвердженням виокремленої нами тенденції еволюціонування викладання і навчання. Найбільш доцільним вважаємо представлення навчальних планів та фрагментів авторських робочих навчальних програм для студентів спеціальності «Педагогіка вищої школи» з наступним їх аналізом, оскільки у розробці, апробації та впровадженні цих матеріалів автор брав безпосередню участь протягом шести років.

Змінюється роль і значущість вищої освіти, зокрема університетів як носіїв культури, з урахуванням економічних, політичних та соціальних

особливостей державного, зокрема, і світового освітнього простору. Оновлену роль університету доцільно розглядати у контексті урахування таких аспектів: суспільство знань та освіта; зв'язок підприємництва та вищої освіти; суспільний розвиток і вища школа [370, с. 18-19]. Нове суспільство отримує обґрунтовані назви, зокрема «спільнота, яка навчається» (Р. Хатчинс, 1968), «суспільство навчання протягом життя» (Т. Хьюсен, 1974, 1986), «суспільство знань (К-суспільство)» (П. Дракер, 1969), що інтерпретується як суспільство багатоманітності та здібностей й поступово трансформується у суспільство «свободи через здібності» (А. Сен, 2001). Таким чином, університет виступає як своєрідна міжнародна інституція для розвитку та обміну інформацією на підтримку людського розвитку, що корелюється з концепцією сталого розвитку людства / суспільства (Sustainable development).

Векторність розвитку вищої освіти дає змогу виокремити спектр тенденцій, які підтверджують трансформації та дають змогу прогнозувати певні зміни та проектувати відповідні дії. Серед них акцентуємо увагу на тих, які, на нашу думку, є безпосереднім вказівником щодо зміни організації та побудови й проведення навчального процесу в закладах вищої освіти, зокрема в університетах: нагромадження знань; гендерної політики; гуманітарного знання; використання наявних ресурсів; розвитку парадигм; розвитку наукової діяльності; розвитку світового ринку ІКТ; етнонаціональних процесів; медіа-глобалізації; розвитку соціокультурної ситуації у суспільстві; інноваційно-інвестиційної діяльності тощо. Зазначимо, що це, звичайно, не повний перелік, та саме ці позиції визначають широку панораму підходів, якими відзначається сучасна університетська освіта.

За результатами аналізу звернень до питання впровадження підходів при організації, проведення освітянської діяльності у період кінця ХХ – початку ХХІ століття, тобто періоду Другої академічної революції, зауважимо, що на відміну від світового освітнього простору, на пострадянському освітньому просторі відбулась певна пролонгація у часі, тому ми говоримо про масові трансформаційні зміни у контексті Другої академічної революції починаючи з

останньої чверті XX століття), нами виокремлено такий перелік (в алфавітному порядку):

- акмеологічний; аксіологічний; антропологічний;
- віковий;
- гуманістичний;
- діагностичний; діяльнісний; диференційний; до антидискримінаційної освіти;
- загальнолюдський; задачний;
- імітаційно-ігровий; індивідуальний; інклюзивний; інтегрований / інтеграційний / інтегративний; інформаційний; IT-підхід;
- кластерний; компетентнісний; комплексний; комунікативний; культурологічний;
- людиноцентристський;
- міждисциплінарний;
- народознавчий; науковий; національний;
- особистісно-орієнтований;
- педагогічний; позитум-підхід; полікультурний; професійний; процесний;
- ресурсний; рефлексивний;
- синергетичний; системний; соціокомунікативний; соціологічний; студентоцентрований; структурний; суб'єктно-об'єктний; суб'єктно-об'єктно-суб'єктний;
- творчий / креативний; технологічний;
- фрактальний;
- цілісний; цивілізаційний тощо.

Не претендуючи на стовідсоткову повноту переліку, він засвідчує широку панораму проєктивного бачення трансформаційних змін в прикладній освітній сфері. Зауважимо, що у сфері вищої освіти лідерські позиції утримує питання організації навчального процесу на засадах компетентнісного підходу. Його впровадженню при викладанні окремих дисциплін, циклів

дисциплін в закладах вищої освіти усіх рівнів акредитації присвячено значна кількість досліджень останніх десятиліть.

Представляємо тлумачення окремих понять у контексті нашої розвідки, оскільки наукові напрацювання є певною мірою відображенням авторської позиції дослідників. Коректним вбачаємо спиратись на положення, викладені у науково-методичному посібнику для працівників вищої освіти України «Національний освітній глосарій: вища освіта» (2011). Зокрема, компетентнісний підхід (competence-based approach) тлумачиться як підхід до визначення результатів навчання, що базується на їх описі в термінах компетентностей відповідно до європейського проекту Тюнінг (TUNING), в рамках реалізації цілей Болонського процесу [336, с. 31-32]. Відповідно компетентність (competence, competency) виступає динамічною комбінацією знань, умінь, цінностей та особистих якостей, що описують результати навчання за освітньою / навчальною програмою і є основою кваліфікації випускника ВНЗ [336, с. 32]. Значущим є й тлумачення поняття «компетенція», оскільки інколи спостерігаємо осинонімізування понять компетентність і компетенція, що є абсолютно некоректним, проте має місце не лише в побутовій, а й у науково-педагогічній сфері. Отже, компетенції розглядаються як надані особі повноваження, коло службових (та інших) прав і обов'язків [336, с. 32-33].

Говорячи про впровадження компетентнісного підходу маємо окреслювати передбачувані / отримані результати навчання відповідно до присвоєваної кваліфікації. На об'єктивізацію цього процесу спрямована розроблена національна рамка кваліфікацій (НРК, 2011) та Стратегія розвитку національної системи кваліфікацій на період до 2020 року. Основними позиціями відповідно до НРК визначено такі [335]:

- автономність і відповідальність;
- знання емпіричні і теоретичні;
- інтегральна компетентність (характеристики рівня щодо навчання та/або професійної діяльності);

- кваліфікація (результат оцінювання і визнання за стандартами);
- кваліфікаційний рівень;
- компетентність / компетентності (здатність до виконання певного виду діяльності);
- комунікація;
- результати навчання – компетентності;
- уміння.

Результати навчання визначаються як формулювання того, що має знати, розуміти, бути здатним продемонструвати здобувач вищої освіти після завершення навчання. Результати навчання можуть відноситися до окремого навчального компоненту (модуля, навчальної дисципліни, практики тощо), а також до періоду навчання (програми першого, другого чи третього циклів) і визначають вимоги до присудження кредиту.

Таким чином, в основі впровадження компетентнісного підходу має бути перехід від процесного до результатного в організації навчання; визначення запланованих (очікуваних) результатів навчання (компетентностей): 1) нормативних (для галузі освіти); 2) на рівні програми навчання; 3) на рівні навчальних компонентів (курсів, модулів, проектів тощо); упровадження технологій навчання та викладання, орієнтованих на заплановані результати; упровадження стандартів оцінювання, орієнтованих на вимірювання результатів навчання.

У рамках проекту Тюнінг (TUNING) (відповідно до виступу Ж. Таланової на методологічному семінарі «Реформування вищої освіти: європейські орієнтири та вітчизняні реалії» (Інститут вищої освіти НАПН України, 2013)), визначено такі класи компетентностей:

- спеціальні / фахові (specific) – є ключовими для здобуття будь-якого ступеню, безпосередньо пов'язані із спеціальними знаннями предметної області
- загальні / універсальні (generic) – здобуваються в рамках певної навчальної програми, надають додаткові (часто вирішальні) перспективи для

працевлаштування – формують здатність до працевлаштування (employability):

- інструментальні (когнітивні, методологічні, технологічні та лінгвістичні здатності; напр. здатність до аналізу і синтезу, управління інформацією, володіння другою мовою тощо);
- міжособистісні (соціальна взаємодія, співпраця тощо);
- системні (поєднання розуміння, сприйнятливості та знань; напр. здатність до навчання, лідерство тощо) [480].

Першочерговим завданням щодо ефективного та дієвого запровадження компетентнісного підходу у ВНЗ є розробка методології перегляду, розвитку, впровадження та оцінювання навчальних програм для кожного із циклів вищої освіти (на основі розробки проекту Тюнінг з урахуванням специфіки національної системи освіти). Вже розроблено методологію TUNING побудови навчальних програм та представлено Модель розробки, впровадження та реалізації навчальних програм (Ю. Рашкевич, 2013). Зауважимо, що модель передбачає багатовекторність у підходах до навчання і викладання. Ось її основні аспекти:

- відповідність основним умовам (суспільна потреба, консультації із зацікавленими сторонами, цікавість програми із академічної точки зору, чи визначені спільні точки прив'язки, ресурси навчального закладу);
- визначення профілю навчальної програми;
- опис цілей програми та кінцевих результатів навчання;
- визначення загальних та фахових компетентностей;
- розробка навчального плану;
- розробка модулів та вибір видів навчальної діяльності;
- визначення підходів до навчання та методів оцінювання;
- розробка системи оцінювання якості програми з метою її удосконалення (з виступу Ю. Рашкевича «Компетентнісний підхід у побудові навчальних програм» в рамках Проекту Tuning Educational Structures in Europe, 2013) [416].

У рамках упровадження компетентнісного підходу вбачаємо за потрібне навести авторський досвід діяльності щодо підготовки фахівців спеціальності 8.18010021 «Педагогіка вищої школи», зокрема, розроблений фрагмент додатку до диплому, що є підтвердженням зазначеного:

«...Опис результатів навчання:

Знання і розуміння: організовувати і проводити науково-педагогічні дослідження, вдосконалювати їх методологію і методику; моделювати зміст навчання, форми і методи викладання навчальних курсів, з урахуванням їх місця і ролі в загальній програмі підготовки слухачів, взаємозв'язку з іншими дисциплінами і майбутньою професійною діяльністю фахівців; володіти основами організації та проведення заходів освітньо-професійної діяльності з використанням досягнень в галузі комунікативних процесів у навчанні; ставити перед слухачами загальногрупові й індивідуальні цілі аудиторної і позааудиторної роботи, визначити кінцеві результати, які необхідно досягти по закінченні того чи іншого етапу всього циклу навчання.

Застосування знань і розуміння: здійснювати пошукову (евристичну) діяльність, вивчати, узагальнювати і впроваджувати в навчальний процес різного роду інновації, нові форми, методи і технології навчання; використовувати у професійній діяльності НПП новітні педагогічні технології в організації навчально-виховного процесу, вдосконалювати професійну майстерність та педагогічну етику; встановлювати соціально-психологічний комунікативний контакт, індивідуально орієнтовану взаємодію, що забезпечує творчий характер процесу навчання і високий рівень засвоєння навчального матеріалу; організовувати і проводити заходи публічного інформування громадськості і представників засобів масової інформації; управляти морально-психологічним забезпеченням підготовки фахівців сфери освіти; використовувати вимоги професійної етики освітян в практиці управління; організовувати та забезпечувати процеси управлінської діяльності керівника сфери освіти; здатність використовувати знання, уміння й навички управління персоналом для організації навчально-виховного процесу ВНЗ; здатність

використовувати теоретичні знання й практичні навички організації та проведення науково-педагогічних досліджень для управління навчально-педагогічним процесом ВНЗ; здатність використовувати теоретичні знання та практичні навички застосування комунікативних технологій, ораторського мистецтва та риторичної комунікації для здійснення ділових комунікацій у професійній сфері.

Формування суджень: здатність до аналізу педагогічних явищ в їх історичній ретроспективі, формування ціннісних орієнтацій, сучасного педагогічного мислення, розвитку творчих здібностей особистості; розвивати погляди, які формують світорозуміння особистості і впливають на поведінку студентів; організовувати заходи культурологічного забезпечення професійної діяльності; забезпечити розуміння, усвідомлення студентами суті, особливостей впровадження освітніх технологій в навчально-виховний процес закладів освіти; здатність до аналізу, співставлення, порівняння педагогічних явищ, виявлення співвідношення педагогічної практики, формування сучасного педагогічного мислення щодо входження системи вищої освіти України в Європейський простір вищої освіти...» (Н. Терентьева, 2011, 2012).

Університети ХХІ століття, наслідуючи традиції університетських корпорацій, до яких входили ті, хто хоче навчатися й ті, хто може навчити, перебудовуються і трансформуються відповідно до суспільних перетворень та оновлених потреб замовників освітніх послуг. Контингент замовників освітніх університетських послуг значно зростає за рахунок розширення вікової категорії здобувачів університетської освіти, категорії осіб з обмеженими можливостями, розширення територіального розташування студентської аудиторії тощо, що безпосередньо впливає на якість освіти.

Університет перебудовується за багатьма напрямками відповідно до тенденційності розвитку вищої освіти, тому зупинимося на деяких аспектах застосування інформаційних технологій для підвищення якості навчання у ВНЗ, зокрема на застосуванні викладачами ІК-технологій у процесі підготовки

майбутніх викладачів вищих навчальних закладів. ХХІ століття характеризується розширенням галузей знань, напрямів підготовки та спеціальностей, за якими відбувається підготовка студентів. Однією з таких спеціальностей є «Педагогіка вищої школи» (шифр 8.18010021 (раніше 8.000005), освітньо-кваліфікаційний рівень магістр) напряму підготовки «Специфічні категорії». Готуючи викладачів для університетів та інших вищих навчальних закладів професорсько-викладацький склад, який працює зі студентами цієї спеціальності, має демонструвати володіння новими технологіями, зокрема інформаційно-комунікаційними.

Питання запровадження ІКТ у навчальний процес навчальних закладів з метою підвищення якості навчального процесу та підготовки фахівців є тематикою наукових та науково-методичних досліджень кінця ХХ – початку ХХІ століття таких вчених як: Ю. Атаманчук [22], Ю. Биков [40-41], Д. Бодненко [47; 48], О. Бойцун [49], Г. Бонч-Бруєвич [53; 349], О. Ванівська [68], Г. Генсерук [86], С. Гунько [105], О. Жильцов [48], О. Значенко [180], О. Ігнатова [184], Т. Калюжна [206], О. Кареліна [208], Т. Коваль [223], Л. Ковальчук [224], А. Кокарева [226], А. Коломієць [228], І. Костікова [239], Т. Кристопчук [250], О. Кущенко [264], Гр. Луценко [284], Н. Морзе [319; 320], Л. Морська [321], О. Муковіз [322], Т. Носенко [348; 349], Л. Петльована [383], О. Романишина [429], О. Самойленко [435], Г. Селевко [441-443], О. Федорчук [568], Г. Шугайло [599] та ін. [60] Ці дослідження репрезентують окремі аспекти застосування інформаційних та інформаційно-комунікаційних технологій у процесі фахової професійної підготовки майбутніх фахівців різних сфер господарства країни. Таким чином, проблема застосування ІТ та ІКТ для підготовки висококваліфікованих сучасних фахівців [152] є наразі актуальною у сфері освіти.

Репрезентуємо основні аспекти реалізації тенденції застосування інформаційних технологій для підвищення якості навчання у ВНЗ у контексті тенденційного розвитку університетської освіти на прикладі викладання окремих дисциплін для студентів спеціальності «Педагогіка вищої школи» для

приваблення нової цільової аудиторії з метою розширення студентського контингенту та збереження робочих місць для професорсько-викладацького складу університетів.

Питання підвищення якості освіти не є новим, притаманним виключно XXI століттю. З моменту появи вищих навчальних закладів університетського типу (425 рік – відкриття Аудиторіуму (Магнавраю) у Константинополі (Стамбулі)) питання надання якісної вищої освіти було актуальним та спричиняло активну навчально-методичну та наукову діяльність професорсько-викладацького складу щодо підвищення власної кваліфікації, оскільки невідповідність освітніх послуг, що надаються, замовникам цих освітніх послуг спричиняє як недовіру до професорсько-викладацького складу, так і зменшення студентського контингенту з наступним закриттям навчальних закладів.

Говорячи про трансформацію університетів, під університетом розуміємо, насамперед, прогресивний професорсько-викладацький склад, який реагує на виклики часу та впроваджує нові технології, форми, методи, інтегрує вже існуючі для підвищення якості навчального процесу та якості надання освітніх послуг. На нашу думку, «... світовою тенденцією залишається стійке зниження якості освіти, зумовлене такими причинами як: деструктивні інновації, недофінансування сфери освіти, падінням престижу освіти, масове впровадження педагогічно недоцільних та некоректних систем, принципів, технологій і методів, що викликає неможливість суміщення масовості та елітарності освіти як сучасних освітніх мегатенденцій» [547, с. 46]. Наразі вважається, що запровадження ІТ та ІКТ може підвищити якість навчання і за рахунок зміни мотивації студентів щодо шляхів та способів отримання освітніх послуг.

Серед першочергових завдань, що були окреслені Міністерством освіти і науки України на перше десятиліття XXI століття, відзначимо ті, реалізація яких активно триває дотепер. Це, зокрема, упровадження новітніх інформаційних технологій в освітній процес, створення системи

дистанційного навчання; підключення всіх навчальних закладів до мережі Інтернет до 2010 року; створення широкого та якісного наповнення Інтернет-ресурсів; осучаснення навчальних програм; запровадження національної системи моніторингу якості освіти, забезпечені участі України в міжнародних моніторингових дослідженнях тощо [124].

При підготовці майбутніх викладачів вищих навчальних закладів – студентів спеціальності «Педагогіка вищої школи» викладачами реалізовано значну частину цих завдань. Групою розробників акредитаційної справи (за участю автора) осучаснено навчальний план спеціальності. Серед навчальних дисциплін відзначимо ті, опанування яких, на нашу думку, є ознакою часу: Сучасні інформаційно-комунікаційні технології в освіті; Вступ до університетських студій; Інтеграційні процеси у вищій освіті; Управління ІТ ВНЗ; Інноваційні процеси у вищій школі; Полікультурна педагогіка; Моніторинг навчальних досягнень. Розробляючи інформаційну та інформативну складову цих навчальних дисциплін та репрезентуючи їх викладачі вчаться одночасно зі студентами, застосовуючи самі та навчаючи студентів запроваджувати в едукативний процес вищих навчальних закладів нові ІК-технології.

Інформаційні освітні технології – це технології в сфері освіти, що використовують спеціальні технічні інформаційні засоби для досягнення педагогічних цілей. Їх запровадження, зокрема, надає можливість організації процесу пізнання через діяльнісний підхід (потреби – мотиви – цілі – умови – засоби – дії – операції); індивідуалізації навчального процесу при збереженні його цілісності; докорінної зміни організації процесу пізнання у бік превалювання системного мислення; побудови відкритої системи навчання; створення системи управління інформаційно-методичним забезпеченням [442, с. 150-151]. Поділяючи ці позиції, запровадили їх у власну педагогічну діяльність (автор викладає такі дисципліни для студентів ОКР магістр спеціальності «Педагогіка вищої школи»: Вступ до університетських студій, Моделювання діяльності фахівця, Моделювання освітньої та професійної

підготовки фахівця, Моніторинг навчальних досягнень).

Спираючись на аналітико-узагальнююче дослідження Г. Селевка [441-443], зазначимо інформаційно-комунікаційні технології, запровадження яких, на наше переконання, сприятиме підвищенню якості підготовки фахівців спеціальності «Педагогіка вищої школи» в умовах університетської освіти: Технологія формування інформаційної культури, Технологія застосування засобів ІКТ у предметному навчанні; Технологія підготовки педагога до комп'ютерних занять; Технологія використання Інтернет-ресурсів у навчальному процесі; Технологія медіаосвіти. Загальною метою запровадження цих технологій вбачаємо формування інформаційно-комунікаційного середовища, що є сукупністю умов, які забезпечують діяльність користувача з інформаційним ресурсом щодо збору, обробки, продукування, транслявання, застосування інформації, знання та інформаційну взаємодію з іншими користувачами за допомогою інтерактивних засобів інформаційних та комунікаційних технологій, що взаємодіють з ним як з суб'єктом інформаційного спілкування та особистістю [442, с. 151]. Схарактеризуємо технологію формування інформаційної культури, щоб дати уявлення про її специфіку і можливості й репрезентувати авторський досвід запровадження цієї технології.

Про формування інформаційної культури можна говорити починаючи ще з періоду докнижкової писемності, проте саме як про технологію варто говорити у контексті другої (поява інформаційно-комп'ютерних засобів) та третьої (поява всесвітньої мережі) інформаційної революції, що спричинило інформатизацію суспільства та вимогу оволодіння не лише відповідними компетенціями та компетентностями, а й інформаційною культурою, яка відображає інформаційні процеси у світі, узагальнення та інтеграцію джерел інформації; інформаційне взаємопроникнення науки, техніки та мистецтва, що створює інформаційну картину світу. На рівень інформаційної культури впливають стан системи освіти, що відображає загальний рівень інтелектуального розвитку людей та ін.; економічна стабільність країни;

правові гарантії тощо. Напрямами формування інформаційної культури визначено розвиток матеріальної бази інформатизації, формування комп'ютерної грамотності, формування умінь отримання, обробки, збереження і передачі інформації, використання можливостей комп'ютера для розв'язання навчально-виховних завдань; формування умінь створювати, продукувати комп'ютерні інформаційні продукти, навчальні програми тощо.

Для реалізації цієї технології автором під час розробки навчальних програм та створенні дистанційного курсу (на платформі Moodle) було враховано той факт, що переважна більшість студентів працює та не має можливості 100-відсотково відвідувати навчальні заняття, чим відповідно знижує власний кількісний показник якості навчання. При розробці дистанційних курсів також враховується той факт, що дисципліни Моделювання діяльності фахівця, Моделювання освітньої та професійної підготовки, Вступ до університетських студій не забезпечені підручниками, а перший посібник, у якому знайшли своє відображення окремі питання дисциплін циклу Моделювання, з'явився у 2011 році [92]. Враховуючи таку ситуацію у рамках технології формування інформаційної культури нами створено розподілений інформаційний освітній ресурс (сукупність науково-педагогічної, навчально-методичної, хрестоматійної, науково-архівної, нормативно-інструктивної, технічної, організаційно-інструктивної інформації, програмних засобів та електронних видань освітнього призначення, представлених у глобальних мережах), доступ до якого отримали студенти через дистанційний курс. Під час створення дистанційного курсу (коли доступ до нього було тимчасово заблоковано) студенти отримували кейси з відповідною інформацією або посиланнями на неї, що також сприяло формуванню інформаційної культури. Поширюючи посилання на відповідні інформаційні ресурси через соціальні мережі розширювалось коло потенційних користувачів цією інформацією.

Підвищенню якості навчання сприяв і той факт, що ми не проводили класичних лекційних та семінарських занять, оскільки студенти мали вільний

доступ до інформаційного ресурсу, а переважно зосереджувались на розв'язанні конкретних завдань, з якими повсякчас стикаються викладачі у власній професійній діяльності. Наприклад, розрахунок заповнення індивідуального плану роботи викладача – усі розділи з урахуванням загального та навчального навантаження на ставку, перевірка курсових робіт з наступним аналізом та самоаналізом відповідно до критеріїв, аналіз наукових публікацій на відповідність вимогам (Вступ до університетських студій); організація та проведення конференцій за участю студентів ОКР бакалавр, аналіз набутих компетенцій відповідно до ОКХ спеціальності (Моделювання діяльності фахівця), розробка частини ОПП, зокрема створення власної програми варіативного блоку (за вибором студента) за відповідними вимогами для студентів різних напрямів та спеціальностей (Моделювання освітньої та професійної підготовки), розробка пакету тестових завдань з урахуванням рівнів таксономії Блума (Моніторинг навчальних досягнень).

Через запровадження ІК-технологій до едукативного процесу ми досягли таких загальнопедагогічних цілей як розвиток наочно-образного, наочно-дієвого, теоретичного, інтуїтивного, творчого мислення; естетичне виховання через використання можливостей комп'ютерної графіки, технології мультимедіа; розвиток комунікативних здібностей; формування умінь приймати оптимальне рішення та пропонувати варіанти; обробляти інформацію тощо; формування інформаційної культури майбутніх викладачів університетів та інших вищих навчальних закладів. Результатом є інтенсифікація усіх рівнів навчально-виховного процесу; досить високий рівень взаємодії комп'ютера і людини; самореалізація, авторське самовираження, зміна мотивації; наукоємність комп'ютерних технологій тощо. Активно відбувається системна інтеграція (впровадження ІТ в процеси навчання і виховання), соціалізація через створення інформаційного середовища, включення у світовий інформаційно-освітній простір, створення банку навчальних програм, дидактичних, методичних матеріалів тощо. При підготовці майбутніх викладачів вищої школи це є актуальним і з позиції

інформаційної підготовки майбутніх поколінь, яка часом перевершує відповідну обізнаність професорсько-викладацького складу університетів. Навчаючись разом з викладачами студенти спеціальності готуються у подальшій професійній діяльності навчатися разом зі своїми студентами, що сприяє саме суб'єкт-суб'єктній взаємодії та налагодженню партнерських взаємовідносин.

Інформаційна культура сприяє формуванню критичного та аналітичного мислення, вчить диференціювати інформацію, отриману з різних мережевих джерел. Не маючи вже розроблених посібників та підручників студенти разом з викладачем формували інформаційний освітній ресурс, що спонукає до співпраці як в академічній групі, так і студентів різних форм навчання і різних навчальних закладів. Порівнюючи та аналізуючи дистанційні курси (які є у вільному доступі) студенти формують певну думку щодо професійності викладачів – їх розробників. Професіоналізм викладача оцінюється не лише через безпосереднє спілкування в межах навчальних занять, а й дистантно – через розроблені навчальні програми, дистанційні електронні курси, сукупність освітнього ресурсу, що є процесом і результатом запровадження ІКТ у навчальний процес університетів та інших освітніх установ. Ми свідомо не акцентували увагу на відповідних компетентностях чи компетенціях, оскільки намагалися показати, хоча б частково, реалізацію тенденції застосування інформаційних технологій для підвищення якості навчання у ВНЗ на прикладі викладання окремих дисциплін для студентів спеціальності «Педагогіка вищої школи».

Компетентнісний підхід набуває упровадження у діяльність закладів вищої освіти як відображення парадигми результатного (а не процесного) навчання, проте потребує роз'яснення і уточнення на предмет коректного тлумачення і дієвого алгоритму запровадження з урахування тенденційних змін другої академічної революції і паралельного іншопідходного бачення організації навчання у ВНЗ країни.

5.2. Підготовка кваліфікованих фахівців в умовах магістратури на засадах компетентнісного підходу

Формуванню фахівців спеціальності «Педагогіка вищої школи» у контексті компетентнісного навчання присвячено дослідження вітчизняних науковців, безпосередньо працюючих зі студентами цієї спеціальності, серед яких відзначимо роботи В. Бобрицької [44], К. Гнезділової [90-92], Н. Дем'яненко [115-119], Н. Дічек [128-129], І. Драч [136], М. Лазарева, М. Левшина, С. Сисоєвої [450-452] та ін. Детально не зупиняючись на їх напрацюваннях, відзначимо, що в контексті конвергенції та дивергенції як тенденцій розвитку університетської освіти кожен навчальний план закладу, що здійснює підготовку фахівців однією спеціальності має свої споріднені ознаки та характерні відмінності. Спорідненість визначена галузевим стандартом спеціальності та іншими унормовуючими документами, зупинімося на відмінностях, оскільки саме вони є свідченням автономії ВНЗ і проявом майстерності та сучасності викладачів вищих навчальних закладів у цілому, і випускових кафедр зокрема.

Навчальний план спеціальності «Педагогіка вищої школи» (2010 р.) однорічної за терміном навчання магістратури нами було розроблено у співавторстві з В. Бобрицькою базуючись на галузевому стандарті вищої освіти України спеціальності «Педагогіка вищої школи» та керуючись доробком інших ВНЗ України, зокрема Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського, Гуманітарного університету «Запорізький інститут державного та муніципального управління» та ін.

Складаючи навчальний план спеціальності з урахуванням вимог основних документів, таких як: Наказ МОНУ від 24.12.2003 р. № 847 «Ліцензійні умови надання освітніх послуг у сфері вищої освіти» (2003 р.) [326], галузевий стандарт вищої освіти України спеціальності «Педагогіка вищої школи» (1995 р.) [85], Методичні рекомендації щодо розроблення

складових галузевих стандартів вищої освіти (2008 р.) [273], Постанова КМУ від 08.08.2007 р. № 1019 «Про ліцензування діяльності з надання освітніх послуг» (2007 р.) [401], Наказ МОНУ від 21.01.2009 р. № 30 «Про документи для проведення ліцензування» (2009 р.) [327] тощо. Нормативна частина укладалась на основі галузевого стандарту, варіативна частина з урахуванням вимог прийнятих пізніше нормативно-правових документів, тому основу ОКХ і навчального плану склали запропоновані компетенції: соціально-особистісні (КСО), загально наукові (КЗН), інструментальні (КІ), загально професійні (КЗП), спеціалізовано-професійні (КСП).

Додатком А ОКХ визначено перелік компетенцій варіативної частини, зокрема такі СПК: – здатність до аналізу, співставлення, порівняння педагогічних явищ, виявлення співвідношення освітньої практики, формування сучасного педагогічного мислення щодо входження системи вищої освіти України в Європейський простір вищої освіти; – здатність використовувати у професійній діяльності новітні педагогічні технології, самовдосконалювати професійну майстерність та педагогічну етику; – здатність організовувати психологічну роботу в академічних групах, освітніх колективах; – здатність використовувати знання, уміння й навички управління персоналом для організації навчально-виховного процесу ВНЗ; – здатність використовувати знання, уміння й навички управління персоналом для організації навчально-виховного процесу ВНЗ; – здатність використовувати теоретичні знання й практичні навички організації та проведення науково-педагогічних досліджень для управління навчально-виховним процесом ВНЗ; – здатність використовувати теоретичні знання й практичні навички організації зв'язків з громадськістю та засобами масової інформації для вирішення завдань навчально-виховного процесу ВНЗ; – здатність використовувати культурні надбання українського народу в процесі освітньої діяльності; – здатність використовувати теоретичні знання та практичні навички застосування комунікативних технологій, ораторського мистецтва та риторичної комунікації для здійснення ділових комунікацій у професійній

сфері [360].

Для надання відповідних компетенцій було запропоновано такий перелік вибіркового дисциплін: – за вибором ВНЗ: Історія освітньо-виховних систем; Державні стандарти і якість вищої освіти; Компаративна педагогіка вищої школи; Вища освіта України і Болонський процес; Тренінг комунікативної компетентності викладача вищої школи; Гендерна педагогіка: – за вибором студентів: Педагогічна деонтологія / Конфліктологія; Педагогічна діагностика / Педагогіка інновацій у вищій школі.

Представимо співвідношення СПК та навчальних дисциплін варіативної частини у вигляді таблиці 5.2.1.

Таблиця 5.2.1.

Співвідношення СПК та вибіркового дисциплін навчального плану спеціальності Педагогіка вищої школи (2010 рік)

<i>№</i>	<i>СПК</i>	<i>Вибіркові дисципліни</i>
1.	– здатність до аналізу, співставлення, порівняння педагогічних явищ, виявлення співвідношення освітньої практики, формування сучасного педагогічного мислення щодо входження системи вищої освіти України в Європейський простір вищої освіти;	Вища освіта України і Болонський процес; Державні стандарти і якість вищої освіти; Компаративна педагогіка вищої школи
2.	– здатність використовувати у професійній діяльності новітні педагогічні технології, самовдосконалювати професійну майстерність та педагогічну етику;	Педагогічна деонтологія; Тренінг розвитку комунікативної компетентності викладача вищої школи
3.	– здатність організувати психологічну роботу в академічних групах, освітніх колективах;	Гендерна педагогіка; Конфліктологія; Педагогічна деонтологія
4.	– здатність використовувати знання, уміння й навички управління персоналом для організації навчально-виховного процесу ВНЗ;	Державні стандарти і якість вищої освіти; Педагогіка інновацій у вищій школі; Конфліктологія

5.	– здатність використовувати теоретичні знання й практичні навички організації та проведення науково-педагогічних досліджень для управління навчально-виховним процесом ВНЗ;	Педагогічна діагностика; Вища освіта України і Болонський процес; Державні стандарти і якість вищої освіти
6.	– здатність використовувати теоретичні знання та практичні навички застосування комунікативних технологій, ораторського мистецтва та риторичної комунікації для здійснення ділових комунікацій у професійній сфері	Гендерна педагогіка; Тренінг розвитку комунікативної компетентності викладача вищої школи
7.	– здатність використовувати теоретичні знання й практичні навички організації зв'язків з громадськістю та засобами масової інформації для вирішення завдань навчально-виховного процесу ВНЗ;	Державні стандарти і якість вищої освіти; Вища освіта України і Болонський процес; Конфліктологія; Гендерна педагогіка; Тренінг розвитку комунікативної компетентності викладача вищої школи
8.	– здатність використовувати культурні надбання українського народу в процесі освітньої діяльності;	Історія освітньо-виховних систем

Варіативна частина повністю засвідчує відповідність дисциплін навчального плану ОКХ та інтеграцію змісту навчальних дисциплін варіативної частини для забезпечення набуття магістрантами зазначених компетенцій.

У 2011 році в зв'язку з переходом на дворічний термін навчання магістрантів спеціальності «Педагогіка вищої школи» навчальний план спеціальності було кардинально доопрацьовано. Зміни у нормативній частини представлено у таблиці 5.2.2.

До дисциплін, які унормовано галузевим стандартом, додано, зокрема, Соціологія освіти, Інтелектуальна власність, Вступ до університетських студій (пропедевтичний курс); Методика виховної роботи у ВНЗ; Проектування навчально-виховного процесу у вищій школі.

Нормативні частини навчальних планів спеціальності ПВШ

<i>№</i>	<i>Нормативна частина (2010 рік)</i>	<i>Нормативна частина (2011 рік)</i>
1.	Філософія освіти	Філософія освіти
2.		Соціологія освіти
3.	Методологія і методи педагогічних досліджень	Методологія науково-педагогічних досліджень
4.		Інтелектуальна власність
5.	Правове забезпечення вищої освіти	
6.	Теорія і практика вищої професійної освіти	Теорія і практика вищої освіти
7.	Системний підхід у вищій освіті	
8.	Педагогіка вищої школи	Педагогіка вищої школи
9.	Психологія вищої школи	Психологія вищої школи
10.	Сучасні інформаційні технології в освіті	Сучасні інформаційно-комунікаційні технології в освіті
11.	Моделювання діяльності фахівця	Моделювання діяльності фахівця
12.	Моделювання освітньої та професійної підготовки фахівця	Моделювання освітньої та професійної підготовки фахівця
13.	Методика викладання у вищій школі	Методика викладання у вищій школі
14.	Охорона праці в галузі	Охорона праці в галузі
15.		Вступ до університетських студій
16.		Методика виховної роботи у ВНЗ
17.		Проектування навчально-виховного процесу у вищій школі

Оскільки напрям «Специфічні категорії» передбачає можливість навчання на спеціальності ПВШ випускників як педагогічних так і

непедагогічних напрямів підготовки, доцільно окрім навчальних дисциплін «Педагогіка вищої школи», «Моделювання діяльності фахівця» та «Моделювання освітньої та професійної підготовки фахівця» надати необхідні для подальшої професійної діяльності в рамках отриманої кваліфікації знання, уміння, навички й компетенції у значно більшому обсязі, ніж було передбачено однорічною програмою навчання.

Варіативна частина представлена у порівняльному аспекті у таблиці 5.2.3.

Таблиця 5.2.3.

Варіативні частини навчальних планів спеціальності ПВШ

<i>№</i>	<i>Варіативна частина (2010 рік)</i>	<i>Варіативна частина (2011 рік)</i>
<i>Дисципліни за вибором ВНЗ</i>		
1.	Історія освітньо-виховних систем	Історія освітньо-виховних систем
2.	Вища освіта України та Болонський процес	Інтеграційні процеси у ВНЗ
3.	Державні стандарти і якість вищої освіти	
4.	Компаративна педагогіка вищої школи	Компаратистика вищої школи
5.	Тренінг розвитку комунікативної компетентності викладача вищої школи	Тренінг розвитку комунікативної компетентності викладача вищої школи
6.		Педагогіка творчості
7.	Гендерна педагогіка	Гендерна педагогіка
8.		Спецкурс (робота з архівними / історичними джерелами)
<i>Дисципліни за вибором студента</i>		
9.	Педагогічна деонтологія / Конфліктологія	Педагогічна деонтологія / Соціологія виховання

10.	Педагогічна діагностика / Педагогіка інновацій у вищій школі	Педагогічна діагностика / Моніторинг навчальних досягнень
11.		Інноваційні процеси у вищій школі / Управління ІТ ВНЗ
12.		Проблеми полікультурності освіти / Кроскультурні проекти розвитку освітнього простору

До дисциплін за вибором ВНЗ додано спеціальну дисципліну (Робота з архівними / історичними джерелами), дисципліну «Вища освіта України і Болонський процес» трансформовано в «Інтеграційні процеси у вищій освіті», знято «Державні стандарти та якість вищої освіти» як таку, що частково дублює зміст дисциплін «Вступ до університетських студій», «Моделювання діяльності фахівця», «Проектування навчально-виховного процесу у вищій школі»; за вибором студентів – Соціологія виховання, Проблеми полікультурності освіти / Кроскультурні проекти розвитку освітнього простору; Моніторинг навчальних досягнень, Інноваційні процеси у вищій школі / Управління ІТ ВНЗ.

Актуалізуючи питання відповідності сучасного випускника вимогам соціокультурного середовища та враховуючи результати анкетування магістрантів набору 2010 і 2011 років нами запропоновано для вивчення магістрантами за вибором групу навчальних дисциплін «Проблеми полікультурності освіти» / «Кроскультурні проекти розвитку освітнього простору». Саме інформаційний контент цих дисциплін допомагає сучасному студенту адаптуватися до освітнього та професійного середовища, оскільки формує толерантне ставлення до оточення.

Представимо співвідношення варіативної частини навчального плану з СПК, додавши до переліку нормативні дисципліни циклу науково-предметної підготовки (чого не було в навчальному плані однорічної магістратури спеціальності «Педагогіка вищої школи») у вигляді таблиці 5.2.4.

Співвідношення СПК та дисциплін навчального плану спеціальності Педагогіка вищої школи (2011 рік)

<i>№</i>	<i>СПК</i>	<i>Вибіркові дисципліни</i>
1.	– здатність до аналізу, співставлення, порівняння педагогічних явищ, виявлення співвідношення освітньої практики, формування сучасного педагогічного мислення щодо входження системи вищої освіти України в Європейський простір вищої освіти;	Компаратистика вищої школи; Інтеграційні процеси у ВНЗ
2.	– здатність використовувати у професійній діяльності новітні педагогічні технології, самовдосконалювати професійну майстерність та педагогічну етику;	Педагогічна деонтологія; Тренінг розвитку комунікативної компетентності викладача вищої школи; Педагогіка творчості
3.	– здатність використовувати знання, уміння й навички управління персоналом для організації навчально-виховного процесу ВНЗ;	Управління ІТ ВНЗ; Інноваційні процеси у вищій школі; Моніторинг навчальних досягнень;
4.	– здатність організувати психологічну роботу в академічних групах, освітніх колективах;	Гендерна педагогіка; Педагогічна деонтологія; Проблеми полікультурності освіти; Кроскультурні проекти розвитку освітнього простору
5.	– здатність використовувати теоретичні знання й практичні навички організації та проведення науково-педагогічних досліджень для управління навчально-виховним процесом ВНЗ;	Педагогічна діагностика; Інтеграційні процеси у вищій освіті; Управління ІТ ВНЗ; Спецкурс (робота з архівними / історичними джерелами)

6.	– здатність використовувати теоретичні знання й практичні навички організації зв'язків з громадськістю та засобами масової інформації для вирішення завдань навчально-виховного процесу ВНЗ;	Соціологія виховання; Гендерна педагогіка; Тренінг розвитку комунікативної компетентності викладача вищої школи
7.	– здатність використовувати культурні надбання українського народу в процесі освітньої діяльності;	Історія освітньо-виховних систем
8.	– здатність використовувати теоретичні знання та практичні навички застосування комунікативних технологій, ораторського мистецтва та риторичної комунікації для здійснення ділових комунікацій у професійній сфері	Гендерна педагогіка; Тренінг розвитку комунікативної компетентності викладача вищої школи; Проблеми полікультурності освіти; Кроскультурні проекти розвитку освітнього простору

У зв'язку з прийняттям НРК (2011 р.) [334] та її впровадженням в освітній процес ВНЗ, активним запровадженням європейської кредитної трансферно-накопичувальної системи, необхідністю підвищення якості вищої освіти (В. Луговий) й переходом на вимоги створення навчальних програм на компетентнісній основі (Проект Tuning (Tuning Education Structure in Europe – Налаштування освітянських структур в Європі) робочою групою було розроблено освітню програму та новий навчальний план для спеціальності «Педагогіка вищої школи», навчання за яким здійснюватиметься з 2015 року в апробаційному порядку.

Прийняття Закону України «Про вищу освіту» (2014 р.) уможливило надання вищим навчальним закладам розширеної автономії, у тому числі і щодо побудови освітньої траєкторії, зокрема у формуванні освітніх програм та навчальних планів підготовки фахівців різних ступенів вищої освіти. На виконання Наказу від 26 січня 2015 р. № 46 «Про особливості формування навчальних планів на 2015/2016 навчальний рік» та з урахуванням основних

позицій, викладених у програмному документі «Орієнтири для розробки і впровадження ступеневих програм у галузі освіти» (Reference Points for the Design and Delivery of Degree Programmes in Education) [611], розробленому як складова Проекту TUNING за підтримки Європейською комісією в рамках програм Сократа і Tempus (за сприяння Генерального директорату з питань освіти та культури) вищими навчальними закладами України (Київський національний університет імені Т. Г. Шевченка, Національний університет «Львівська політехніка», Одеська національна морська академія, Київський університет імені Бориса Грінченка та ін.) розпочато діяльність щодо створення нових освітніх програм на засадах компетентнісного підходу та формування нових навчальних планів, які засвідчили інтеграцію та укрупнення навчальних дисциплін з метою уникнення дублювання змісту навчального матеріалу та покращення міжкафедральної взаємодії.

Вивчаючи досвід Національної команди експертів з реформування вищої освіти (В. Захарченко, В. Луговий, Ю. Рашкевич), іноземних (О. Аарна, Д. Кереселідзе, Р. Маркевичене) та вітчизняних фахівців щодо впровадження Національної рамки кваліфікацій (НРК), особливостей побудови навчальних програм на основі компетентнісного підходу, забезпечення якості у системі вищої освіти, презентований в рамках міжнародних конференцій та семінарів (2012 – 2015 рр.) нами визначено позиції, які є вартими для впровадження в оновлений процес підготовки магістрантів спеціальності «Педагогіка вищої школи». Наведемо окремі позиції, які варто зберегти та долучити у вигляді таблиці 5.2.5.

Конструктивною вбачаємо ідею диференціації навчальних модулів за рівнями складності, але це не є питанням сьогодення, а можлива за умови забезпечення диференційованого працевлаштування та відповідної оплати праці, що повертає нас до питання співпраці працедавців та вищих навчальних закладів, і у перспективі надасть можливість формулювати специфічні компетентності випускників з урахуванням їх посадових обов'язків, що, у свою чергу, сприятиме забезпеченню наступності у ланці «вищий навчальний

заклад – підприємство», яка є складовою підприємницького університету періоду Другої академічної революції: «інтегрована науково-дослідницька та інноваційно-підприємницька діяльність = наука + освіта + інновації + промисловість + уряд», про що йшлося у попередніх розділах рукопису.

Таблиця 5.2.5.

Складові програми (освітньої траєкторії) підготовки фахівців

<i>Зберегти</i>	<i>Долучити</i>
визначення потреби в фахівцях зазначеної спеціальності	апробація програм підготовки фахівців з наступною корекцією (наприклад, щорічною)
ресурсне забезпечення підготовки	корелювання результатів навчання з компетентностями (загальними / універсальними, фаховими / специфічними тощо) залежно від ступеня вищої освіти
тестування на основі таксономії Блума (поточне)	комплексне оцінювання (оцінювання результатів навчання через письмові роботи, презентації, проекти тощо)
розподіл навчального матеріалу за модулями	інтегровані навчальні дисципліни

Дані, представлені у табл. 5.2.5 є цілковито авторським баченням. Перелік компетентностей (відповідно до другого завдання) та умінь, представлений у профілі освітньої програми підготовки магістрів (Освітня програма магістра. Галузь знань 1801 «Специфічні категорії». Спеціальність 8.18010021 «Педагогіка вищої школи». – К., 2015), було сформульовано творчою групою кафедри теорії та історії педагогіки Київського університету імені Бориса Грінченка (Н. Терентьева, О. Малихін та ін.) та узгоджено координатором НМЦ стандартизації та якості освіти Київського університету імені Бориса Грінченка. Представляємо інформацію, яка не зачіпає інтереси інших авторів-розробників, зокрема порівняльну таблицю програмних та загальних / універсальних компетентностей, представлених в рамках Проекту Tuning (див. табл. 5.2.6).

Порівняльна таблиця компетентностей

<i>Загальні компетентності (Проект Tuning)</i>	<i>Програмні компетентності (освітня програма підготовки магістрів спеціальності Педагогіка вищої школи)</i>
<u>Інструментальні</u>	
Здатність до аналізу і синтезу.	Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.
Здатність до організації і планування.	Здатність приймати організаційно-управлінські рішення, оцінювати їх наслідки.
Базові загальні знання.	Здатність розуміти предметну область та специфічні особливості професії.
Засвоєння основ базових знань з професії.	
Усне і письмове спілкування рідною мовою.	Здатність спілкуватися усно та письмово рідною мовою.
Знання другої мови.	Здатність спілкуватися іноземною мовою (іноземними мовами).
Елементарні комп'ютерні навички.	Здатність до застосування ІКТ для виконання професійних обов'язків.
Навички управління інформацією (уміння знаходити та аналізувати інформацію з різних джерел).	Здатність до пошуку та диференціації інформації з освоєння нових методів дослідження
Розв'язання проблеми.	<i>Здатність приймати організаційно-управлінські рішення, оцінювати їх наслідки.</i>
Прийняття рішень.	
<u>Міжособистісні</u>	
Здатність до критики та самокритики.	Здатність розвивати свій загальнокультурний та професійний рівень.
Взаємодія (робота в команді).	
Міжособистісні навички та вміння.	
Здатність працювати в міждисциплінарній команді.	Здатність до публічних, ділових та наукових комунікацій.
Здатність спілкуватися з експертами з інших галузей.	

Позитивне ставлення до несхожості та інших культур.	
Здатність працювати в міжнародному середовищі.	
Етичні зобов'язання.	
<u>Системні</u>	
Здатність застосовувати знання на практиці.	Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.
Дослідницькі навички і уміння.	<i>Здатність до пошуку та диференціації інформації з освоєння нових мето-дів дослідження.</i>
Здатність до навчання.	
Здатність пристосовуватись до нових ситуацій.	Здатність до зміни своєї професійної діяльності та професійного розвитку.
Здатність породжувати нові ідеї (креативність).	Здатність генерувати нові ідеї.
Лідерські якості.	<i>Здатність до публічних, ділових та наукових комунікацій.</i>
Розуміння культури та звичаїв інших країн.	
Здатність працювати самостійно.	Здатність планувати й управляти часом у професійній діяльності.
Планування та управління проектами.	Здатність приймати організаційно-управлінські рішення, оцінювати їх наслідки.
Ініціативність та дух підприємництва.	Здатність до створення продуктів навчального та навчально-методичного спрямування. Здатність до підготовки та проведення на високому методологічному, дидактичному та методичному рівнях різних видів навчальних занять. Здатність до створення методичного забезпечення для організації практики студентів. Здатність до реалізації виховних функцій у процесі групової та індивідуальної роботи зі студентами.
Турбота про якість.	
Бажання досягти успіху.	

Прим.: курсивом зазначено повторювані компетентності.

Зауважимо, що ми подаємо 30 загальних компетентностей (повний перелік) та програмні, які, на нашу думку, відповідають або принаймні узгоджуються із переліком. Проте зазначимо, що ми не повною мірою погоджуємося з формулювання загальних компетентностей, представлених в рамках Проекту Tuning, оскільки дотримуємося думки, що компетентності – це здатності.

Представлені програмні компетентності є цілком закономірними та відображають специфіку підготовки магістрантів, тому є комплексними й інтегрованими. Частково вони співвідносяться з компетенціями представленими у додатку А Освітньо-кваліфікаційної характеристики (варіативна частина) магістра спеціальності «Педагогіка вищої школи» (Київський університет імені Бориса Грінченка, 2010; розробники: В. І. Бобрицька, Н. О. Терентьєва). Зокрема, це здатність до аналізу, співставлення, порівняння педагогічних явищ, виявлення співвідношення освітньої практики, формування сучасного педагогічного мислення щодо входження системи вищої освіти України в Європейський простір вищої освіти; здатність використовувати у професійній діяльності новітні педагогічні технології, самовдосконалювати професійну майстерність та педагогічну етику; здатність організувати педагогічну і психологічну роботу в академічних групах, освітніх колективах; здатність використовувати знання, уміння й навички управління персоналом для організації навчально-виховного процесу ВНЗ; здатність використовувати теоретичні знання й практичні навички організації та проведення науково-педагогічних досліджень для управління навчально-виховним процесом ВНЗ; здатність використовувати теоретичні знання й практичні навички організації зв'язків з громадськістю та засобами масової інформації для вирішення завдань навчально-виховного процесу ВНЗ; здатність використовувати культурні надбання українського народу в процесі освітньої діяльності; здатність використовувати теоретичні знання та практичні навички застосування комунікативних технологій, ораторського мистецтва та риторичної

комунікації для здійснення ділових комунікацій у професійній сфері [360], що підтверджує наступність у підготовці фахівців зазначеної спеціальності. Також можемо засвідчити наступність у формуванні компетентностей ланки «бакалавр – магістр», оскільки творча група намагалася орієнтуватися на той факт, що базові (основні) компетентності вже є сформованими у випускників бакалаврату.

Заслуговує на увагу представлення компетентностей, які запропоновані в рамках Проекту Tuning для галузі «Освіта» (зокрема, для другого (магістерського) рівня) [427, с. 75-76] та їх співвідношення з програмними для магістрів спеціальності «Педагогіка вищої школи» (див. табл. 5.2.7).

Таблиця 5.2.7.

Компетентності для галузі «Освіта» (другий рівень)

<i>Компетентності (Проект Tuning)</i>	<i>Програмні компетентності (освітня програма підготовки магістрів спеціальності «Педагогіка вищої школи»)</i>
Компетентність спільного вирішення освітніх проблем у різних контекстах	Здатність до створення продуктів навчального та навчально-методичного спрямування. Здатність до підготовки та проведення на високому методологічному, дидактичному та методичному рівнях різних видів навчальних занять. Здатність до створення методичного забезпечення для організації практики студентів. Здатність до реалізації виховних функцій у процесі групової та індивідуальної роботи зі студентами.
Дослідницькі навички.	
Лідерські навички.	
Здатність адаптації практики в конкретних освітніх контекстах.	Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях. Здатність до зміни своєї професійної діяльності та професійного розвитку. Здатність приймати організаційно-управлінські рішення, оцінювати їх наслідки.

Розвиток знання і розуміння в обраній професійній спеціалізації за основним предметом освітньої галузі.	Здатність до розуміння предметної області та специфічних особливостей професії.
Здатність використовувати адекватні дисциплінарні дослідження, щоб інформувати практику.	Здатність до пошуку та диференціації інформації з освоєння нових методів дослідження. Здатність використовувати ІКТ у професійній діяльності.
Здатність осмислювати відповідні навчальним заходам цінності.	Здатність розвивати свій загально-культурний та професійний рівень. Здатність планувати і управляти часом у професійній діяльності.
Комунікаційні навички, включно із здатністю спілкуватись у провідних професійних журналах.	Здатність спілкуватися усно і письмово рідною мовою. Здатність спілкуватися іноземною мовою (іноземними мовами). Здатність до публічних, ділових і наукових комунікацій.
Здатність обмірковувати й оцінювати власну роботу.	Здатність до абстрактного мислення, аналізу і синтезу. Здатність самостійно здобувати та використовувати нові знання, уміння.
Розвиток сучасних пізнавальних навичок, пов'язаних з розвитком знань і творчістю.	Здатність генерувати нові ідеї.

Як засвідчує таблиця, нами запропоновані інтегровані (комплексні) компетентності, які узгоджуються з європейським баченням підготовки фахівців галузі «Освіта» та відображають конкретику національної підготовки магістрів спеціальності «Педагогіка вищої школи».

Представимо фрагмент обов'язкової частини навчального плану підготовки фахівців спеціальності «Педагогіка вищої школи»: Методологія прикладних досліджень (4 кредити, 120 годин), Психологія вищої школи (4 кредити, 120 годин), Дидактика і методика викладання у вищій школі (9 кредитів, 270 годин), Теорія і методика виховання у вищій школі (4 кредити, 120 годин), Сучасна компетентнісно орієнтована університетська освіта

(4 кредити, 120 годин), Моделювання діяльності викладача ВНЗ на компетентнісній основі (5 кредитів, 150 годин), Професійна компетентність викладача ВНЗ (6 кредитів, 180 годин), Інтеграційні процеси у вищій школі (4 кредити, 120 годин), Компаративістика вищої школи (4 кредити, 120 годин). На нашу думку, саме ці навчальні дисципліни (і їх модулі) забезпечують належну освітню підготовку магістрантів спеціальності «Педагогіка вищої школи».

Перелік вибірових навчальних дисциплін, складений автором, є таким, що може викладатися і студентам інших спеціальностей та напрямів підготовки. Це логічно пов'язані блоки дисциплін, з кожного з яких можна обирати одну або декілька в залежності від індивідуальної освітньої траєкторії магістранта:

- Сучасні підходи до організації освітнього процесу у ВНЗ; – Формування корпоративної культури; – Проектування освітнього середовища у ВНЗ; – Наукова організація праці (Time-management); – Основи моніторингу якості освіти;

- Історія освітньо-виховних систем; – Історія вищої освіти України; – Зарубіжний досвід реалізації компетентнісного підходу; – Освітня політика країн Європейського Союзу; – Цілі розвитку тисячоліття: ризики та проблеми;

- Педагогічна техніка викладача ВНЗ; – Комунікативний тренінг; – Риторика (ораторське мистецтво); – Тренінг публічних виступів; – Основи комунікативно-креативної культури викладача ВНЗ;

- Інноваційні технології у вищій школі; – Освітні технології; – Педагогічні технології у вищій школі; – Інноваційні освітні технології;

- Управління у сфері вищої освіти; – Аксіологічна парадигма управління освітою; – Теорія і практика менеджменту в освіті; – Система фахових компетентностей викладача ВНЗ; – Управління якістю освіти у вищій школі;

- Педагогіка толерантності; – Етичні засади діяльності викладача ВНЗ; – Крос-культурні проекти; – Педагогічна акмеологія; – Професійно-педагогічна культура викладача ВНЗ.

Щодо практичної підготовки, ми традиційно вважаємо, що виробнича асистентська, виробнича науково-дослідна та виробнича професійна практики є незмінною складовою усіх навчальних планів спеціальності.

Зазначені дії та результати корелюють з ідеєю, яку пропагує В. Кремень та Президія НАПН України: адекватне конструювання освітніх програм і кваліфікацій у вищій школі надасть можливість вирішити кілька взаємопов'язаних проблем: реально запровадити компетентнісний підхід; забезпечити зрозумілість і порівнюваність результатів навчання, набутих компетентностей і кваліфікацій, ступенів для створення основи для європейської і світової інтеграції; розвинути культуру академічної автономії і творчості вищих навчальних закладів; підвищити відповідальність за створення власних внутрішніх систем забезпечення якості освітніх програм і кваліфікацій та їх реалізації; досягти гнучкості, оперативності в реагуванні на різноманітні потреби здобувачів і користувачів вищої освіти; сприяти запровадженню в освітню теорію і практику сучасних понять, концепцій, принципів і підходів [427, с. 4].

Формування компетентностей випускників вищих навчальних закладів має орієнтуватися як на вимоги роботодавців, так і очікування самих студентів, поєднувати традиційні та інноваційні підходи до освітньої підготовки фахівців усіх ступенів вищої освіти, оптимізувати освітній процес за рахунок укрупнення дисциплін та інтеграції змісту модулів, визначати пріоритети в контексті євроінтеграційних процесів (та тенденцій) та засвідчувати тенденції, притаманні періоду Другої академічної революції.

5.3. Підготовка нового знаннєвого продукту (інформаційний контент магістерських програм)

Новий знаннєвий продукт як засвідчення інтелектуальної діяльності професорсько-викладацького складу визначає місце як його автора, так і навчального закладу за сукупністю нового знаннєвого продукту його працівників за кількісними та якісними критеріями. Репрезентуємо

інформаційний контент деяких авторських робочих програм для спеціальності «Педагогіка вищої школи».

Пропедевтичними дисциплінами для підготовки фахівців спеціальності є «Вступ до університетських студій» та «Університетські студії» (Сучасна університетська освіта). Представляємо фрагменти інформаційного контенту цих навчальних дисциплін з подальшим окресленням змін. Розбудова системи вищої освіти, у тому числі університетської, її реформування мають стати основою відтворення інтелектуального, духовного потенціалу народу, виходу вітчизняної науки, техніки і культури на світовий рівень, національного відродження, становлення державності та демократизації суспільства. Університетська освіта має забезпечити фундаментальну наукову, загальнокультурну і практичну підготовку фахівців, які визначатимуть темпи і рівень науково-технічного, економічного та соціально-культурного прогресу.

Процес трансформації українського суспільства потребує наявності в Україні фахівців, здатних на високому професійному рівні координувати, організовувати освітній процес у вищій школі, впроваджувати сучасні педагогічні технології з навчання та виховання студентської молоді. Університетська освіта здійснює професійну підготовку фахівців спеціальності Педагогіка вищої школи, які обійматимуть наукові, науково-педагогічні та методичні посади у вищих навчальних закладах України, і, можливо, зарубіжжя.

Відповідно до зазначеного викладачі вищої школи набувають знання з державного регулювання освітньої-професійної діяльності, дидактичних систем у вищій освіті, педагогічної та професійної психології, ознайомлюються з актуальними питаннями змісту освіти і моделювання професійної діяльності фахівця, опановують методику викладання педагогічних дисциплін, формують вміння застосовувати інноваційні освітні технології, інформаційні технології навчання, володіти професійною етикою, основами менеджменту тощо.

Розкриємо змістовий контент та елементи методичного супроводу

викладання пропедевтичної дисципліни «Вступ до університетських студій» для студентів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр» спеціальності «Педагогіка вищої школи».

Оскільки сферою працевлаштування магістра спеціальності «Педагогіка вищої школи» є установи та заклади, підпорядковані Міністерству освіти і науки України: середні загальноосвітні навчально-виховні заклади, вищі навчальні заклади різних рівнів акредитації та форм власності, науково-педагогічні установи, заклади підвищення кваліфікації та післядипломної освіти в галузі освіти, відповідно випускник магістратури напряму «Специфічні категорії» спеціальності «Педагогіка вищої школи» має бути підготовлений до роботи за такими видами професійної діяльності [360]: освітня (педагог у сфері освіти, підготовки і перепідготовки педагогічних кадрів); науково-дослідницька (у різних типах науково-дослідних і освітніх установ); організаційно-управлінська (менеджер системи педагогічної освіти).

Професійна діяльність магістра спеціальності «Педагогіки вищої школи» на первинних посадах включає:

- розробку і модифікацію навчальних програм;
- читання лекцій, проведення семінарів, консультацій;
- участь у прийнятті рішень стосовно організації навчання у вищих навчальних закладах й аналогічній діяльності;
- проведення наукових досліджень з метою вдосконалення і розвитку концепцій, теорій і методів, які можуть бути застосовані у навчальній діяльності, та участь у науково-практичних та науково-методичних конференціях і семінарах;
- підготовку навчальних підручників і посібників, наукових статей;
- керівництво експериментальною та практичною роботою студентів;
- проведення, перевірку й оцінку контрольних робіт, модульних робіт і екзаменів;
- здійснення керівництва професійно-педагогічною діяльністю інших працівників [360].

Професійна дисципліна «Вступ до університетських студій» [81] є за формальними ознаками дисципліною нормативної частини циклу науково-предметної підготовки магістрантів спеціальності «Педагогіка вищої школи», а за суттю – вступом до спеціальності; і покликана надати загальне уявлення про діяльність викладача вищої школи на основі реалізації основних нормативно- правових аспектів, ознайомити зі специфікою та варіабельністю видів діяльності та механізмами адаптації. Основні положення інформаційної частини навчальної дисципліни розкриваються у дисциплінах нормативного і варіативного циклу відповідно до навчального плану спеціальності, що є підтвердженням концентричної моделі (схеми) навчання магістрантів. Вбачаємо таку організацію підготовки магістрантів найбільш доцільною, оскільки напрям підготовки «Специфічні категорії» передбачає надання освіти без 100 %-ї прив'язки до попереднього напрямку чи спеціальності студента.

Представляємо фрагмент робочої навчальної програми з авторськими коментарями. Навчальний матеріал (лекційний курс) за логікою поділено на три змістових модулі: I. Нормативно-правова база у сфері вищої освіти України. II. Специфіка професійної діяльності викладача вищої школи України. III. Адаптація викладача вищої школи до професійної діяльності.

Тематичний розподіл наводимо відповідно до лекційного контенту. Повністю лекційний контент, основні поняття, завдання до семінарських занять, самостійної та індивідуальної навчально (науково)-дослідницької роботи представлено у Додатку А.

Змістовий модуль I передбачає вивчення теми «Нормативно-правова база у сфері вищої освіти України: характеристика основних документів», до якої входять такі питання: Основні нормативно-правові документи, що регламентують діяльність в сфері вищої освіти України: Закон України про вищу освіту, Закон України про інноваційну діяльність, Закон України про наукову і науково-технічну діяльність, Закон України про освіту, Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті, Концепція національного виховання, Концепція національного виховання молоді, Кодекс законів про

працю, Положення про організацію навчального процесу у ВНЗ, Положення про проведення практики тощо. Загальна характеристика, особливості впровадження в умовах університетського сектору освіти. Основні документи, які ратифікувала Україна у контексті євроінтеграційних процесів: Велика Хартія університетів, Сорбонська, Болонська, Лісабонська декларації, Комюніке (Саламанка, Прага, Берлін, Берген, Лондон, Льовен і Лувен-ла-Ньов, Будапешт, Відень, Бухарест тощо). Міжнародна рамка кваліфікацій. Загальна характеристика, особливості впровадження в умовах університетського сектору освіти.

Змістовий модуль II передбачає вивчення тем «Особливості (специфіка) професійної діяльності викладача ВНЗ» з питаннями: Структура професійної діяльності. Види (напрями) професійної діяльності викладача вищої школи: навчальна, навчально-методична, наукова (зі студентами та власна наукова діяльність), організаційна, виховна. Особливості діяльності викладача вищого навчального закладу. Загальна характеристика напрямів діяльності викладача та «Особливості кредитно-трансферно-аккумулятивної системи навчання, система оцінювання ECTS» з питаннями: Кредитно-трансферно-аккумулятивна система навчання: специфіка запровадження у ВНЗ України. Система оцінювання ECTS.

Змістовий модуль III передбачав опанування теми «Професійне становлення майбутнього фахівця (адаптація)» з питаннями: Процес адаптації. Типи адаптації. Явище соціальної адаптації. Адаптація молодого фахівця. Структура. Механізми професійної адаптації. Мотивація вибору професії. Професійна деформація і вигорання.

Ознайомлення з нормативно-правовою базою у сфері вищої освіти (навіть часткове) надає магістрантам уявлення і формує розуміння й усвідомлення причинно-наслідкових зв'язків щодо тих подій і явищ у закладах вищої освіти зокрема і в країні у цілому, які вони спостерігають і відчують на власному прикладі під час навчання в університеті і підготують їх до більш детального опрацювання законів, положень, концепцій тощо з коментарями і

тлумаченнями під час опанування таких навчальних дисциплін як Педагогіка вищої школи, Теорія і практика вищої освіти, Методика виховної роботи у ВНЗ, Моделювання діяльності фахівця, Моделювання освітньої і професійної підготовки фахівця, Проектування навчально-виховного процесу у вищій школі, Педагогічна деонтологія та ін.

Ознайомлення зі специфікою діяльності викладача вищого навчального закладу є основою для подальшого визначення магістрантами щодо власної професійної діяльності у закладах вищої освіти залежно від рівня акредитації закладу. Тому кожен з напрямів діяльності (навчальна, навчально-методична, наукова (власна та зі студентами), суспільно-гуманітарна (раніше – виховна)) розглядається у порівняльному аспекті – заклади I–II р. а. і заклади III–IV р. а., що дає можливість студентам не лише порівняти особливості, а й усвідомити свою професійну придатність до виконання тих чи інших типів робіт відповідно до нормативних документів, які регламентують не лише перелік, а й формальне погодинне нормування часу, за яке викладач має відзвітуватися.

Зауважимо, що починаючи професійну діяльність, молодий викладач стикається з низкою проблем і незрозумілостей. Тому опанування матеріалами третього змістового модуля, на нашу думку, дасть змогу уникнути молодим фахівцям певних проблемних аспектів, які пов'язані з адаптацією до нового місця роботи, колективу (який є специфічним та неординарним, оскільки складають його переважно амбітні та позиціоновані фахівці, які досягли професійного успіху і визнання) і напрямів професійної діяльності. Звісно, усіх проблемних питань уникнути у майбутньому буде неможливо, проте пришвидшити професійну адаптацію допоможе.

Завданнями для самостійної роботи до Змістового модуля 1 пропонуємо після опанування законодавчої бази у сфері вищої освіти (перелік нормативних документів визначається з урахуванням змін та оновлень у політичному, суспільно-економічному та освітянському житті країни) здійснити порівняльний аналіз нормативних документів за визначеними

критеріями (близько 10 позицій). Ми пропонуємо студентам заповнити таблицю на кшталт нижченаведеної.

Таблиця 5.3.1.

Критеріальний аналіз нормативних документів

<i>Критерій</i>	<i>Болонська декларація</i>	<i>Закон України Про вищу освіту</i>	<i>Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті</i>	<i>Інші нормативні документи (за погодженням)</i>
Мобільність				
Працевлаштування				

Опановуючи матеріал Змістового модуля 2 ми пропонуємо магістрантам виконати такі завдання:

– розрахувати навантаження викладачів за усіма видами діяльності відповідно до норм обліку часу;

– проаналізувати реферативні дослідження студентів (бажано, молодших курсів, з Історії педагогіки або Педагогіки) щодо дотримання вимог до їх оформлення і виконання, аргументовано оцінити роботи відповідно до вимог ECTS і навчального закладу;

– проаналізувати курсове дослідження студента щодо дотримання вимог до написання курсової роботи, аргументовано оцінити роботу відповідно до вимог ECTS і навчального закладу;

– проаналізувати статтю у фаховому видання щодо дотримання вимог до публікацій у наукових фахових виданнях України, підготувати анотацію, рецензію, аналітичну довідку.

Закцентуємо увагу на виконанні першого завдання самостійної роботи, оскільки воно викликало значну кількість запитань у магістрантів (викладачі, які вперше починають працювати на кафедрах або у циклових комісіях стикаються саме з такими проблемами під час розрахунку навантаження).

Студентам надаються готові картки навчального навантаження викладача кафедри без наукового ступеня (див. табл. 5.3.2) та з науковим ступенем (див. табл. 5.3.3) із зазначенням кількості годин, які відводяться на виконання навчальної роботи, наприклад.

Таблиця 5.3.2.

Навантаження викладача без наукового ступеня (1 ставка)

№	Навчальна дисципліна	Спеціальність	Заг. обсяг годин	Кредити	Кількість студентів	Кількість груп	Лекції	Семінари	Індивідуальна роб.	Модульний контроль	Консультації	ПМК/Іспит	Разом
1.	Етнопедagogіка	УМ	144	4	53	2		28	16	8	8		60
2.	Етнопедagogіка	ФА	144	4	136	6		196	112	56	61		425
3.	Педагогічна творчість	ФА	108	3	136	6		120	72	36	39		267
4.	<i>Практика педагогічна</i>												100
													852

Окрім персональних карток студенти отримують документ, який регламентує планування та облік робочого часу викладача в Індивідуальному плані роботи викладача та її обліку.

Виходячи із загальної кількості годин навантаження на рік (1548 годин) студент має розрахувати кількість годин відповідно до тих видів діяльності, які може та має право виконувати викладач, залежно від посади та навчального навантаження за таким алгоритмом:

1) розрахунок кількості годин на навчально-методичну, наукову, організаційну та виховну діяльність – від загальної кількості годин на ставку віднімаємо кількість годин навчального навантаження (наприклад, на 1 ставку: $1548 - 852 = 656$ год.);

2) підбір можливих та доцільних видів діяльності (наприклад, для викладача з науковим ступенем: науково-методична – підготовка лекцій до

Викладаючи дисципліну з 2011 року можемо навести типові помилки при виконання цього завдання:

- розрахунок кількості годин на підготовку до семінарських занять, модульного контролю здійснюється на загальну кількість годин, подану у картці навчального навантаження, а не з розрахунку на 1 групу (див. табл. 5.3.2, п. 4; розрахунок слід проводити, виходячи з кількості семінарських годин на 1 групу: 20 год.);

- розрахунок кількості годин на підготовку лекційного курсу здійснюється за всіма позиціями картки навчального навантаження, хоча можливо дублювання навчального предмету (див. табл. 5.3.3, п. 2, 3, 5, 6; розрахунок слід проводити, виходячи з кількості лекційних годин – 8);

- пропонують викладачеві планувати написати за рік 10 і більше наукових статей для збільшення загальної кількості годин (проте для викладача без наукового ступеня це некоректно і нереально);

- планують для викладачів написання посібників і підручників, на зважаючи на умову – затвердження кафедрою, що практично нереально запланувати, якщо немає попередніх напрацювань;

- планують розробку робочих навчальних програм для викладачів, які не читають лекційний курс, що є некоректним та протирічить унормовуючим документам;

- планують кураторство та інші види роботи тим, хто не має права на їх виконання та ін.

Виконання завдань для самостійної роботи до другого змістового модуля сприятимуть набуттю умінь здійснювати окремі позиції навчально-методичної, наукової, організаційної роботи.

До третього змістового модуля пропонуються завдання інформаційно-аналітичного та рефлексивного характеру: Схарактеризувати основні типи адаптації (біологічна, медична, кібернетична, психологічна, соціалізація; предадаптація, разадаптація, дезадаптація, дисадаптація); Окреслити індивідуальні якості як передумова соціалізації / ресоціалізації / професійної

деформації / особистості. Виконуючи ці завдання, ми пропонуємо студентам розглядати не гіпотетичні індивідуальні якості, а базувати виконання завдання, орієнтуючись на власті якості.

Зміст навчальної дисципліни «Вступ до університетських студій» спрямований на розкриття специфіки напрямів діяльності викладачів вищої школи відповідно до нормативного забезпечення вищої освіти України з урахуванням того факту, що дисципліна є пропедевтичною і окремі змістові позиції за концентричною моделлю навчання будуть детальніше розкриті в інших дисциплінах нормативного та варіативного циклів; завдання самостійної роботи спрямовані на практичне виконання певних видів робіт відповідно до індивідуального плану роботи викладача.

Під час розробки навчальної програми з дисципліни «Університетські студії» («Сучасна університетська освіта») нами було використано авторський досвід (авторські публікації 2012 – 2014 рр.), досвід колег, зокрема наукові узагальнення науковців України, які пройшли стажування за програмою академічних обмінів імені Фулбрайта (С. Барабаш, О. Гомілко, Т. Горбаченко, В. Горський, А. Єрмоленко, М. Култаєва, С. Кульчицький, В. Малиновська, М. Мінаков, М. Попович, С. Пролеєв, та ін.) [390], фахівців з питань розвитку університетської освіти (В. Андрущенко [6-13], О. Глузман [88], К. Гнезділова [90], Н. Дем'яненко [115-119], М. Євтух [139-150], В. Кремень [244-249], С. Курбатов [259-261], В. Луговий [278-281], О. Мещанінов [304-305], С. Ніколаєнко [340], П. Щербань [600] та ін.).

Окреслимо проектування окремих аспектів (лекційного курсу) навчальної дисципліни «Університетські студії» для студентів ОКР магістр спеціальності Педагогіка вищої школи.

Університетські студії покликані створити уявлення у майбутніх викладачів університетів та інших вищих навчальних закладів про те, як запровадження нових навчальних дисциплін в процес університетської підготовки фахівців уможливилює підвищення їх конкурентоспроможності на ринку праці, прискорення адаптації до нових умов праці, що, у свою чергу,

передбачає порівняльний аналіз умов здійснення / набуття університетської освіти у XX та XXI столітті з відповідями на питання типу: чи не відбувається руйнація університетської освіти, чи доречним є сучасна реорганізація університетської освіти (автономія, мобільність, соціальна справедливість, громадська ініціатива тощо), чи доцільним і доречним є конкретна підготовка викладачів університетів та інших вищих навчальних закладів через введення відповідної спеціальності, зокрема.

Вбачаємо за необхідне введення до навчальних планів усіх магістерських програм дисципліни «Сучасна університетська освіта», яка сприятиме створення уявлення у майбутніх викладачів університетів та інших вищих навчальних закладів про те, як запровадження нових навчальних дисциплін в процес університетської підготовки фахівців уможливило підвищення їх конкурентоспроможності на ринку праці, прискорить адаптацію випускників до нових умов праці, що, у свою чергу, передбачає порівняльний аналіз умов здійснення / набуття університетської освіти у XX та XXI столітті з відповідями на питання типу: чи не відбувається руйнація університетської освіти, чи доречним є сучасна реорганізація університетської освіти (автономія, мобільність, соціальна справедливість, громадська ініціатива тощо), чи доцільним і доречним є конкретна підготовка фахівців відповідної кваліфікації тощо.

Процес трансформації українського суспільства потребує наявності в Україні фахівців, здатних на високому професійному рівні координувати, організовувати навчально-виховний процес у вищій школі, впроваджувати сучасні педагогічні технології з навчання та виховання студентської молоді. Відповідно до вищезазначеного викладачі вищої школи набувають знання з державного регулювання освітньої-професійної діяльності, дидактичних систем у вищій освіті, педагогічної та професійної психології, ознайомлюються з актуальними питаннями змісту освіти і моделювання професійної діяльності фахівця, опановують методику викладання педагогічних дисциплін, формують вміння застосовувати інноваційні освітні

технології, інформаційні технології навчання, володіти професійною етикою, основами менеджменту тощо.

Ми представляємо фрагмент навчальної програми, зокрема лекційний блок, оскільки на нашу думку це є ключовою позицією проектування змісту навчальної дисципліни.

Програму вивчення нормативної навчальної дисципліни «Університетські студії» («Сучасна університетська освіта») (див. Додаток Б) складено відповідно до освітньо-професійної програми підготовки студентів ОКР Магістр напрямку 1801 Специфічні категорії спеціальності 8.18010021 Педагогіка вищої школи денної форми навчання. На основі навчальної дисципліни «Вступ до університетських студій», яка викладалась для студентів зазначеної спеціальності у 2011–2014 роках і зазнала певних змін у зв'язку з новими соціально-економічними та політико-правовими реаліями.

Предметом вивчення навчальної дисципліни визначаємо: види діяльності викладача ВНЗ, адаптація фахівця до умов діяльності ВНЗ, нормативно-правова база вищої освіти України, феномен університету та університетської освіти, їх культурно-історичне покликання. Навчальна дисципліна «Університетські студії» також є превентивною, що закладає підґрунтя для опанування нормативних та варіативних дисциплін відповідно до навчального плану спеціальності Педагогіка вищої школи, орієнтує магістрантів щодо майбутньої професійної діяльності, ознайомлює з основними документами у сфері вищої освіти.

Метою викладання навчальної дисципліни визначаємо розкриття основних напрямів діяльності викладача вищої школи відповідно до чинного законодавства країни; усвідомлення культурно-історичного покликання університету, формування відчуття приналежності до національної еліти. Цей курс допоможе магістрантам пізнати особливості професійної діяльності викладача вищого навчального закладу, адаптуватися до майбутньої професійної діяльності у ВНЗ. Програма навчальної дисципліни складається з таких змістових модулів: 1. Феномен університетської освіти; 2. Університет у

правовому полі України. 3. Специфіка професійної діяльності викладача вищої школи України. Далі пропонуємо орієнтовне змістове наповнення лекційного блоку з відповідним розподілом за темами та змістовими модулями.

Змістовий модуль 1. ФЕНОМЕН УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ містить теми: 1. Вступ. Про сутність університету (Феномен університету як корпорації. Університет як засіб виховання вченої людини. Ідея університету: середньовіччя, модерн, постмодерн. Метафізична ідея університету – максимально абстрагована від дійсності рефлексія, з урахуванням реалій і запитів сьогодення. Університет як автономна професорська і студентська організація, центр наукового і громадського життя (Європа, Російська імперія до 1917). Університет як центр концентрування науковців, об'єднаних для розв'язання конкретних прикладних проблем відповідно до отриманих грантів і замовлень (США, Європа II половини ХХ століття). Університет як навчальний центр (СРСР). Університет як молодіжний електорат. Університет як громадсько-політичний центр регіону. Університет як модель сполучення навчання, науки і громадського життя: поєднання наукового консерватизму, студентського демократизму і громадського моніторингу (Україна, ХХІ століття). Університет у глобальному, локальному та міжкультурному вимірах); 2. Культурно-історичне покликання університету (Ідея університету як ідея свободи, істини як вищого блага, служіння науці та людині як вищим цінностям (морально-гуманістичний комплекс як ядро ідеї університету). Досвід «переоцінки цінностей». Моральні ідеї, норма та цінності як регулятиви академічного життя. Етичні норми: трансформація цінностей. Корпоративна культура університету. Академічна чесність (нечесність). Бібліотека університету – зовнішні і внутрішні комунікації. Електронні носії інформації. Електронні ресурси. Інформаційна грамотність користувача); 3. Університет в епоху Другої академічної революції (Друга академічна революція (друга половина ХХ століття – дотепер): основні ознаки, роль та місія університетів (фундаментальна культурна місія університету як

інтернаціонального інтелектуального форуму зі збереженням етичної компоненти відносин між закладами вищої освіти та суспільством).
Фундаментальні позиції ХХ століття: інтелектуальний та моральний розвиток еліти; уніфікація викладання, наукових досліджень та знань; міжнародний обмін науковими знаннями та отриманням знань. Фундаментальні позиції початку ХХІ століття: сучасна місія університету визначається у контексті реалізації таких взаємопов'язаних аспектів як суспільство знань та освіти; зв'язок підприємництва та вищої освіти; суспільний розвиток та вища школа. Тенденції розвитку, пов'язані з людським фактором: розвиток освітніх програм та посилення їх орієнтації на ринок праці; вибуховий характер масовізації; протиріччя між суспільним та особистісним благом; студенти та навчальні програми; конструктивні дії позитивної дискримінації, квоти та програми резервування місць; викладання та підтримка різноманітного студентського контингенту; управління мобільністю; навчальні заклади для певних категорій студентів – елітні та напівелітні ВНЗ; погіршення кваліфікації професорсько-викладацьких складів; зростання кількості викладачів, які працюють за неповним робочим днем або скороченим тижнем; бюрократизація професури; глобальний академічний ринок; управління мобільністю; диверсифікація студентського контингенту; підходи до навчання студентів на основі результатів освіти; дослідження і професія викладача; модель «навчання – робота»; навчання керівних кадрів та професійний розвиток; успішність навчання: від вступу до завершення та ін. Тенденції та проблеми, які стосуються питань розвитку вищої освіти: глобальне соціально-економічне середовище; масифікація; всесвітні рейтинги ВНЗ; збільшення приватного сектора та приватизація ВНЗ; дослідницький університет та дослідницьке середовище; глобалізація та інтернаціоналізація (можливості, виклики, ризики); конструктивні дії позитивної дискримінації, квоти, програми резервування місць; викладання та підтримка різноманітного студентського контингенту; управління мобільністю; забезпечення якості; орієнтація на результати освіти; світові тенденції щодо фінансування вищої

освіти; елітні заклади; погіршення кваліфікації професорсько-викладацького складу; зростання кількості викладачів, які працюють за сумісництвом або на неповну ставку; бюрократизація професури; глобальний академічний ринок; диверсифікація студентського контингенту; трансформація ВНЗ і систем вищої освіти; викладання в традиційному університеті; фактори, що змінюють університетське викладання; нові навчальні програми та зміни змісту й цілей третинної освіти; підходи до навчання студентів на основі результатів освіти; інформаційно-комунікаційні технології та дистанційна освіта; загально-системна політика та науково-дослідницькі університети; тенденції в галузі організації фундаментальних досліджень; зв'язок «університет – промисловість»; дослідження і професія викладача; модель «навчання – робота»; підприємницька освіта; навчання керівників та професійний розвиток; ліцензування інтелектуальної власності; професіоналізація управління і керівництва системою вищої освіти та лідерство тощо. Тенденції університетської освіти в епоху глобалізації: міжнародна мобільність студентів, що складається з двох потоків (студентів з Азії, які вступають до основних академічних систем Північної Америки, Західної Європи та Австралії; всередині Європейського Союзу в межах програм підтримки мобільності студентів); зміна характеру викладання, навчання та освітніх програм: завдання більшості ВНЗ – менше навчати базових дисциплін та пропонувати більше професійних програм широкому колу студентів; зростання значущості забезпечення якості освіти, кваліфікаційних структур та підзвітності; зміна фінансування вищої освіти та збільшення дебатів «суспільна користь – особистісна вигода»; революція в приватному секторі університетської освіти; зміна професії викладача (напруження, реагування на масифікацію, зниження загального рівня кваліфікації професорсько-викладацького складу, глобальний характер академічного ринку праці, недостатність рівня заробітної плати, втрата професурою автономії, перехід повноважень від учених до чиновників, бюрократизація університетської науки тощо); формування дослідницького середовища (дослідницькі

університети як безпосередні учасники глобальної мережі інформації та знання, зміна тріади «університет – наука – промисловість» на «університет – уряд – промисловість» з наступною диференціацією ВНЗ на дослідницькі, навчальні, навчально-дослідницькі; проблема інтелектуальної власності); поширення інформаційних та комунікаційних технологій; тенденції з урахуванням ключових демографічних змін (розширення контингенту студентів за рахунок іноземців, представників різних вікових категорій та соціальних верств тощо); тенденції з урахуванням наслідків економічних криз (скорочення бюджетних коштів для університетських досліджень, зменшення студентських кредитів, зростання плати за навчання тощо).

Змістовий модуль 2. УНІВЕРСИТЕТ У ПРАВОВОМУ ПОЛІ УКРАЇНИ включає тему «Нормативно-правова база у сфері вищої освіти України: характеристика основних документів» (Університетська освіта і наука в Україні. Основні нормативно-правові документи, що регламентують діяльність в сфері вищої освіти України: Закон України про вищу освіту, Закон України про інноваційну діяльність, Закон України про наукову і науково-технічну діяльність, Закон України про освіту, Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті, Концепція національного виховання, Концепція національного виховання молоді, Кодекс законів про працю, Положення про організацію навчального процесу у ВНЗ, Положення про проведення практики тощо. Загальна характеристика, особливості впровадження в умовах університетського сектору освіти. Основні документи, які ратифікувала Україна у контексті євро інтеграційних процесів: Велика Хартія університетів, Сорбонська, Болонська, Лісабонська декларації, Комюніке (Саламанка, Прага, Берлін, Берген, Лондон, Льовен і Лувен-ла-Ньов, Будапешт, Відень, Бухарест тощо). Міжнародна рамка кваліфікацій. Національна рамка кваліфікацій. Загальна характеристика, особливості впровадження в умовах університетського сектору освіти.

Змістовий модуль 3. СПЕЦИФІКА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВИКЛАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ УКРАЇНИ передбачає вивчення тем

«Особливості (специфіка) професійної діяльності викладача ВНЗ» (Структура професійної діяльності. Види (напрями) професійної діяльності викладача вищої школи: навчальна, навчально-методична, наукова (зі студентами та власна наукова діяльність), організаційна, виховна. Особливості діяльності викладача вищого навчального закладу. Загальна характеристика напрямів діяльності викладача) та «Професійне становлення майбутнього фахівця (адаптація)» (Процес адаптації. Тенденції розвитку проблеми. Типи адаптації. Явище соціальної адаптації. Адаптація молодого фахівця. Структура. Механізми професійної адаптації. Мотивація вибору професії. Соціалізація як етап становлення особистості. Професійна деформація і вигорання). Детальніше змістовий контент представлено у Додатку Б.

Виходячи з окресленого змістового контенту лекційного блоку, можемо зробити такі висновки: зміст навчальної дисципліни спрямований на розкриття специфіки напрямів діяльності викладачів вищої школи відповідно до нормативного забезпечення вищої освіти України з урахуванням феномену розвитку університетської освіти, зокрема акцентуванням уваги на сучасному стані розвитку університетської освіти України у контексті глобалізаційних трансформацій. Дисципліна є пропедевтичною і окремі змістові позиції за концентричною моделлю навчання будуть детальніше розкриті в інших дисциплінах нормативного та варіативного циклів.

Представимо змістовно-тематичне наповнення пропедевтичних дисциплін у вигляді порівняльної таблиці 5.3.4.

Удосконалюючи інформаційне наповнення змісту навчальної дисципліни акцентовано увагу на таких питаннях, як окреслення феномену університетської освіти, зокрема розкриття сутності університету та його культурно-історичному покликанні. Особливу увагу приділено розкриттю векторності розвитку університетської освіти, оскільки саме тенденції розвитку університетської освіти дозволяють визначити новий вектор у розвитку університетської освіти як формування людини з новим типом мислення, яке є невіддільним від розуміння парадигми планетарної свідомості

XXI століття. А цьому сприятиме й інформаційний контекст навчальних дисциплін, зміст яких представлено в авторських робочих навчальних програмах.

Таблиця 5.3.4.

Змістовно-тематичне наповнення пропедевтичних курсів

<i>Вступ до університетських студій</i>		<i>Університетські студії</i>	
Змістовий модуль 1. Нормативно-правова база у сфері вищої освіти України	Тема 1. Вступ. Нормативно-правова база у сфері вищої освіти України: характеристика основних документів	Змістовий модуль 1. Феномен університетської освіти	Тема 1. Вступ. Про сутність університету. Тема 2. Культурно-історичне покликання університету. Тема 3. Університет в епоху Другої академічної революції
Змістовий модуль 2. Специфіка професійної діяльності викладача вищої школи України	Тема 2. Особливості (специфіка) професійної діяльності викладача ВНЗ	Змістовий модуль 2. Університет у правовому полі України	Тема 4. Нормативно-правова база у сфері вищої освіти України: характеристика основних документів
Змістовий модуль 3. Адаптація викладача вищої школи до професійної діяльності	Тема 3. Професійне становлення майбутнього фахівця (адаптація)	Змістовий модуль 3. Специфіка професійної діяльності викладача вищої школи України	Тема 5. Особливості (специфіка) професійної діяльності викладача ВНЗ. Тема 6. Професійне становлення майбутнього фахівця (адаптація)

З метою формування знаннєвої людини з інноваційним типом мислення як результат критично-інноваційного потенціалу університетської освіти нами було розроблено не тільки пропедевтичні навчальні курси, фрагменти деяких ми наводимо в рамках пошукового експерименту в додатках А, Б, а й дисципліни варіативного циклу: Спецкурс: Робота з архівними (історичними) джерелами (для студентів ОКР Магістр спеціальності Педагогіка вищої школи, цикл вибіркових дисциплін) (див. Додаток В) та нормативного циклу: Моделювання професійної діяльності фахівця, Моделювання освітньої та професійної підготовки.

Інформативна складова сприяє підготовці висококваліфікованих фахівців в умовах університетської освіти – нової генерації викладачів вищої школи – і має відповідати як сучасним викликам часу, так і мати випереджувальний характер. Ми спиралися на положення, що визначають підґрунтя сучасної університетської освіти України – форсайтна педагогіка (або педагогіка співробітництва, підтримки та випередження), студентоцентризм (максимальне наближення освіти до здібностей студента), перетворення університетської освіти з освітньої послуги на продуктивну силу зі збереженням її духовного потенціалу. Окреслимо реалізацію цих положень під час викладання дисципліни нормативної частини циклу професійно-педагогічної підготовки – Моделювання освітньої та професійної підготовки фахівця (навчальна програма розроблена у співавторстві з К. Гнезділовою).

Автором п'ять років для магістрантів спеціальності Педагогіка вищої школи викладалася дисципліна «Моделювання освітньої та професійної діяльності викладача вищої школи», і під час апробації було впроваджено та зреалізовано окремі аспекти форсайтної педагогіки, студентоцентризму, перетворення університетської освіти з освітньої послуги на продуктивну силу.

Коротко схарактеризуємо сутність навчальної дисципліни та наведемо окремі приклади. Метою курсу визначаємо пізнання магістрантами особливостей побудови освітньо-професійної програми підготовки фахівця,

циклів підготовки (цикл професійно-орієнтованої гуманітарної і соціально-економічної підготовки, цикл природничо-наукової, професійної та практичної підготовки, практика, державна атестація), логіку побудови змісту навчання, структурно-логічної схеми підготовки фахівця, визначати цілі навчання, проводити діагностичні процедури з'ясування рівня навчальних досягнень студентів у вищому навчальному закладі. Обов'язково зосереджується увага на з'ясуванні таких понять «освітньо-професійна програма підготовки фахівця», «зміст навчання», «цілі освітньої підготовки», «зміст підготовки», «цикл підготовки фахівця», «структурно-логічна схема підготовки», «структура змісту навчання» тощо.

Не зупиняючись детально на змісті лекційного курсу, зауважимо лише дисципліна запропонована для вивчення магістрантами першого року навчання, розрахована на 3 кредити (108 годин), складається з двох логічно пов'язаних змістових модулів «Формування змісту навчання: освітньо-професійна програма підготовки фахівця» і «Формування змісту навчання: інформаційна база освітньої та професійної підготовки фахівця», вважаємо науково коректним репрезентувати власні авторські напрацювання. З метою окреслення реалізації окремих аспектів форсайтної педагогіки, студентоцентризму, перетворення університетської освіти з освітньої послуги на продуктивну силу зосередимо увагу на індивідуальних науково-дослідних завданнях, оскільки саме їх виконання сприяє підвищенню ефективності семінарських занять завдяки можливості висловити магістрантами власне бачення побудови ОПП спеціальності [362], на якій вони навчаються через розробку (фрагментарну) власних навчальних дисциплін, вивчення яких уможливило б наближення навчального плану спеціальності до викликів часу та вимог замовників освітніх послуг, що підтверджує основні положення підґрунтя сучасної університетської освіти.

Під час вивчення першого змістового модуля «Формування змісту навчання: освітньо-професійна програма підготовки фахівця» магістранти отримують завдання на основі вивчення галузевого стандарту спеціальності

(1995 року прийняття, на жаль, вже давно і безнадійно застарілого), плану навчального процесу спеціальності, аналізу освітньо-кваліфікаційної характеристики спеціальності та освітньо-професійної програми запропонувати для вивчення нову навчальну дисципліну (її змістові модулі), яка б не дублювала ті, що вже наявні у плані навчального процесу. Ми пропонували в якості завдання розробити дисципліну на 2 кредити (загальна кількість годин –72; з них лекційні – 12).

Наведемо перелік (неповний, оскільки вилучаємо ті завдання, які не відповідали вимогам) навчальних дисциплін, які за останні три роки запропонували магістранти (в алфавітному порядку). Ми залишаємо назви навчальних дисциплін у формулюванні студентів:

- Акмеологія у педагогічній діяльності викладача ВНЗ;
- Аксиологічний потенціал педагога вищої школи;
- Андрагогічні аспекти педагогічного процесу у ВНЗ;
- Виховання толерантності викладача вищого навчального закладу;
- Етика викладача вищої школи;
- Етика наукової та електронної мови спілкування;
- Імідж викладача вищої школи;
- Історія розвитку вищої освіти Києва;
- Менеджмент ВНЗ;
- Міжкультурна компетентність викладача;
- Моделювання психофізіологічних процесів викладача ВНЗ;
- Організація виховної роботи у ВНЗ;
- Основи корекційної педагогіки;
- Основи превентивної педагогіки;
- Основи професійної діяльності викладача вищої школи;
- Педагогіка саморозвитку та самовиховання викладача ВНЗ;
- Педагогіка толерантності у вищій школі;
- Педагогічне проектування в управлінні громадянським вихованням студентів вищої школи;

- Педагогічна майстерність викладача вищої школи;
- Педагогічні основи ораторського мистецтва;
- Педагогічний тайм-менеджмент;
- Правове забезпечення діяльності вищої школи;
- Професійна етика викладача ВНЗ;
- Професійно-педагогічна компетентність викладача ВНЗ;
- Риторичні основи педагогічної майстерності;
- Розвиток лідерських якостей майбутнього викладача ВНЗ;
- Саморозвиток та корекція професійних якостей фахівця;
- Соціальна активність майбутнього викладача;
- Тайм-менеджмент викладача ВНЗ;
- Управління навчально-виховним процесом у вищій школі.

Навіть виходячи з назв цих навчальних дисциплін, можемо зробити висновок на що спрямована потреба магістрантів спеціальності Педагогіка вищої школи: толерантність, лідерство, тайм-менеджмент, риторика, громадянське виховання, педагогічна майстерність, управління (менеджмент), міжкультурна взаємодія, аксіологія, андрагогіка, інклюзивна освіта, етичні аспекти, соціальна активність, саморозвиток тощо.

Пропонуючи вищезазначені навчальні дисципліни, студенти засвідчують своє бачення, переконання у власних потребах, намагаючись адаптувати навчальний план до власних потреб як свідомих замовників освітніх послуг, що є засвідченням педагогіки випередження, максимального наближення освіти до здібностей студента. Цікавим, як на мене, є той факт, що окремі позиції, висловлені студентами, але прописані іншими словами, ми можемо побачити у навчальних планах педагогічних спеціальностей педагогічних інститутів другої половини ХХ століття (навчальні плани спеціальностей, затверджені у 1951, 1977, 1983 рр.). Для підтвердження перетворення університетської освіти з освітньої послуги на продуктивну силу наведемо фрагменти окремих напрацювань магістрантів з нашими коментарями:

Професійна етика викладача ВНЗ

Модуль 1. Етичні засади діяльності викладачів ВНЗ.

Тема 1. Кодекс етичної поведінки педагога. Тема 2. Етичні норми діяльності викладача в нормативній базі. Тема 3. Компаративний аналіз кодексів професійної етики викладача в Україні та за її межами.

Модуль 2. Етика у професійній діяльності.

Тема 4. Етика професійного спілкування у ВНЗ. Тема 5-6. Етичні засади запобігання конфліктних ситуацій.

Важливим, на нашу думку, є той факт, що у плані навчального процесу спеціальності Педагогіка вищої школи для другого курсу пропонується курс «Педагогічна деонтологія», проте студенти першого курсу навіть після неодноразових пояснень не асоціюють деонтологію з етичною дисципліною. Тому вважаємо за необхідне впровадити ознайомлення з навчальним планом спеціальності не лише роздаючи його старості групи з побажанням довести до відома магістрантів, а роз'яснюючи зміст і сутність кожної навчальної дисципліни на вступному занятті або на зустрічі завідувача кафедри з магістрантами.

Педагогічний тайм-менеджмент

Модуль 1. Планування як основа тайм-менеджменту.

Тема 1. Тайм-менеджмент та його специфіка. Тема 2. Планування та раціональне використання часу у практиці педагогічної діяльності ВНЗ.

Модуль 2. Специфіка впровадження тайм-менеджменту у професійну діяльність викладача ВНЗ.

Тема 3. Психологічна готовність майбутнього педагога як передумова ефективного тайм-менеджменту. Тема 4. Оптимізація часових затрат. Тема 5-6. Методики та техніки планування часу.

Під час спілкування зі студентами з'ясувалося, що їм катастрофічно не вистачає навичок раціонального планування власного часу, виокремлення суттєвих чинників та факторів впливу, встановлення причинно-наслідкових зв'язків. Саме ці аспекти вивчалися в останній чверті ХХ століття в рамках

дисципліни «Наукова організація праці» для студентів педагогічних спеціальностей. На сьогодні і бізнес-структури, і науковці, і молодь користуються терміном «тайм-менеджмент». Тому є логічним пропозиція з боку молоді дисципліни саме з такою назвою, яка практично дублює за змістом дисципліну 80–90-х років.

Акмеологія у педагогічній діяльності викладача ВНЗ

Модуль 1. Педагогічна акмеологія як галузь акмеологічних знань.

Тема 1. Предмет, основні завдання, функції педагогічної акмеології.

Тема 2. Акмеологічні напрями в освіті. Тема 3. Акмеологічна модель сучасного педагога.

Модуль 2. Концептуальні основи самовизначення, саморозвитку та самореалізації особистості викладача ВНЗ.

Тема 4. Передумови активізації саморозвитку. Тема 5. Специфіка самовизначення викладача вищої школи. Тема 6. Проблеми самореалізації у професійній діяльності особистості.

З 2013 року відновила свою діяльність Українська академія акмеологічних наук, запрацював її оновлений сайт, відбулась низка заходів із залученням членів регіональних осередків, молодіжного відділення академії. Пропозиція магістрантів ввести цю дисципліну до навчального плану засвідчує зацікавленість магістрантів у діяльності академії, моніторинг з їх боку сайту, бажання пізнати методологічні засади самовдосконалення особистості.

Аксіологічний потенціал педагога вищої школи

Модуль 1. Аксіологічні засади діяльності педагога вищої школи.

Тема 1. Аксіологія як наука. Предмет, функції та завдання аксіології.

Тема 2. Аксіологічний підхід в освіті. Класифікація цінностей. Тема 3. Формування та реалізація аксіологічного потенціалу педагога.

Модуль 2. Аксіологічний метапринцип як філософське вчення про цінності.

Тема 4. Ціннісний погляд на освітній простір у сучасній науці. Тема 5. Аксіологічний підхід у вивченні педагогічних явищ і процесів. Тема 6. Моделювання аксіологічної системи на базі міжособистісних стосунків.

Магістранти вбачають об'єктивно важливим впровадження у навчальний процес науки про цінності. Цінності світу дещо змінюються, залишаються незмінними так звані «вічні» цінності, проте значення їх інколи змінюється для окремих людей, інколи навіть поколінь. Значущим для діяльності в системі «людина – людина» є ціннісні орієнтири, тому ця навчальна дисципліна є на часі.

Етика наукової та електронної мови спілкування

Модуль 1. Тема 1. Предмет і завдання дисципліни. Етика спілкування в науково-діловій сфері. Тема 2. Загальний огляд офіційно-ділового стилю. Лексико-граматичні особливості офіційно-ділового стилю. Тема 3. Особливості оформлення наукових текстів. Бібліографія. Анотації. Реквізити документації різного рівня. Автобіографія. Анкета. Діловий лист.

Модуль 2. Тема 4. Засоби та пристрої спілкування у науково- діловій сфері. Тема 5. Специфіка дистанційного спілкування. Тема 6. Етика та особливості електронного листування у науково-діловій сфері.

У зв'язку із запровадженням дистанційного навчання, розширення обсягів on-line спілкування між суб'єктами едукативного процесу, слід вчити студентів правилам спілкування з викладачами з метою запобігання ситуації непорозуміння, наприклад, надіслані виконані роботи або запити у вкладеннях за відсутності супровідного листа певної форми, зазначеної теми тощо унеможливають відповідь, що спричиняє студентські пересуди і образи у бік викладачів. Цей курс студенти запропонували цього року вперше, що є свідченням відповідної потреби.

Андрагогічні аспекти педагогічного процесу у ВНЗ

Модуль 1. Андрагогіка як наука і навчання.

Тема 1. Теоретико-методологічні основи андрагогіки. Андрагогіка і педагогіка. Тема 2. Історія освіти дорослих в Україні. Тема 3. Особливості

андрагогічної моделі. Основні положення андрагогіки.

Модуль 2. Специфіка навчання дорослих у ВНЗ в Україні.

Тема 4. Дидактичні особливості навчання дорослих. Принципи андрагогіки. Тема 5. Технології навчання дорослих. Види, типи, рівні педагогічних технологій. Тема 6. Адаптивні системи навчання для різних категорій дорослих.

Отримуючи кваліфікацію «викладач університетів та інших ВНЗ» магістрант спеціальності Педагогіка вищої школи розуміє, що студентами, слухачами, курсистами вищих навчальних закладів можуть бути люди різного віку (включно з третім, створюються навіть окремі університети для людей третього віку), тому випускники мають бути озброєні методикою та технологіями роботи з не лише з представниками різних верств населення, а й різновіковою аудиторією. Навчальна дисципліна є відображенням сучасного стану вищої освіти.

Розвиток лідерських якостей майбутніх викладачів ВНЗ

Модуль 1. Теоретичні основи лідерства.

Тема 1. Історія формування лідерства в Європі та Україні. Тема 2. Лідерство як соціальна позиція. Тема 3. Основні завдання, принципи, нормативні документи.

Модуль 2. Лідерство служіння у сучасних ВНЗ України.

Тема 4. Лідер – якості, вимоги, орієнтири. Тема 5. Формування культури лідерства у ВНЗ України. Тема 6. Тренінгові методики формування лідера в умовах магістратури.

Зауважимо, що в рамках проекту TEMPUS ELITE видрукувано працю за результатами проведеного моніторингу «Роль університету у розвитку лідерського потенціалу суспільства : концептуальні засади», яку було презентовано в рамках роботи відкритої Міжнародної науково-практичної конференції «Університет і лідерство» (грудень, 2014), яка стала підтвердженням необхідності підготовки лідерів на наукових засадах в умовах університетської освіти, що є засвідченням орієнтованості на практику та

доцільності запропонованої студентами дисципліни.

Соціальна активність майбутнього викладача

Модуль 1. Теоретичні основи соціальної активності.

Тема 1. Предмет і завдання дисципліни. Тема 2. Психологічні особливості соціальної активності особистості. Тема 3. Моральні якості майбутнього викладача.

Модуль 2. Формування соціальної активності викладача.

Тема 4. Феномен соціальної активності особистості. Тема 5. Форми, методи та прийоми формування соціальної активності особистості. Тема 6. Практичне застосування сформованої соціальної активності у професійній діяльності викладача.

Акцентуємо увагу, що в умовах складної соціально-політичної ситуації, в якій вже майже рік перебуває населення України, студентська молодь не лишається осторонь проблем та пошуків шляхів їх розв'язання, що є виявом свідомості, активної громадянської та соціальної позиції.

Імідж викладача вищої школи

Модуль 1. Іміджелогія як наука.

Тема 1. Предмет і об'єкт іміджелогії як науки. Історія дослідження іміджу. Тема 2. Іміджелогія у зіставленні з психологією і педагогікою. Тема 3. Пріоритетні функції іміджу.

Модуль 2. Формування іміджу сучасного викладача.

Тема 4. Імідж як особистісне надбання. Імідж викладача. Тема 5. Формування іміджу. Структура іміджу. Тема 6. Позиційне уявлення самопрезентації.

Незважаючи або, навпаки, завдяки активним суспільним перетворенням студентська молодь чітко усвідомлює цінність самовиявлення та самопрезентації, власної відповідності обраній професії та виявляє бажання вирізнитися з поміж інших, репрезентуючи себе як майбутнього викладача вищої школи не лише записом у трудовій книжці та отриманим дипломом, а й створюючи власний імідж.

Основи психофізіологічних процесів викладача ВНЗ

Модуль 1. Основи психофізіологічних процесів.

Тема 1. Історія розвитку, предмет та сучасні напрямки психо- фізіології. Методи дослідження в психофізіології. Тема 2. Загальні закономірності вищої нервової діяльності. Функціональні системи. Тема 3. Психофізіологія відчуття та сприймання. Психофізіологія пам'яті.

Модуль 2. Особливості психофізіологічного моделювання поведінки майбутніх викладачів.

Тема 4. Психофізіологія індивідуально-типологічних відмінностей. Способи моделювання психофізіологічних процесів. Тема 5. Фізіологічні чинники регуляції поведінки: психофізіологія емоцій та мотивації. Тема 6. Психофізіологія стресу, його причини, наслідки та способи уникнення.

Педагогічна професійна діяльність значною мірою залежить від фізіологічних, анатомічних, психічних, соматичних та інших властивостей. Дійсно, магістрантам не вистачає інколи елементарних (з точки зору біолога, фізіолога, лікаря) відомостей щодо діяльності нервової системи, кори головного мозку, впливу одних систем на інші, що значно покращило б розуміння особливостей педагогічної професійної діяльності як власної, так і колег, сприяло б запобіганню та уникненню стресових та конфліктних ситуацій тощо.

Студенти мали прописати усю структуру фрагменту ОПП щодо запропонованої навчальної дисципліни (мета, завдання, предмет, знання, уміння, тематичний розподіл відповідно до змістових модулів), проте ми вважали за необхідне репрезентувати їх бачення варіативного ряду дисциплін, які хотіли б вивчати магістранти, та їх власне бачення змістового наповнення кожної дисципліни, обмеживши їх вимогами до дисциплін за вибором студента варіативної частини циклу професійної підготовки. Вивчаючи та аналізуючи думки студентів, варто оновлювати змістове наповнення навчальних планів і програм.

Звичайно, з точки зору фахівця з високим рівнем фахової та науково-

методологічної підготовки ці спроби можуть видатися не зовсім вдалимими, проте вони є цілком коректними в контексті студентоцентричного підходу до організації навчального процесу у ВНЗ, а вияв студентського ентузіазму щодо покращення рівня підготовки фахівців кваліфікації «викладач університетів та інших ВНЗ» засвідчує їх небайдужість до розвитку педагогічної складової, вищої освіти, країни у цілому, оскільки саме система вищої освіти створює нову генерацію, яка формує майбутнє держави.

Аналізуючи запропоновані студентами варіанти навчальних дисциплін, маючи власне бачення, проводячи аналіз захищених дисертаційних досліджень з метою покращення підготовки фахівців спеціальності Педагогіка вищої школи та підвищення ефективності навчального процесу було запропоновано оновити План навчального процесу спеціальності, включивши такі дисципліни за вибором студентів (в алфавітному порядку):

- Акмеологічні засади діяльності викладача ВНЗ;
- Аксіологічні засади діяльності викладача ВНЗ;
- Етика on-line спілкування в умовах суб'єкт-суб'єктної взаємодії учасників освітнього процесу у ВНЗ;
- Корпоративна культура вищого навчального закладу;
- Основи роботи з людьми третього віку в умовах освітнього простору ВНЗ;
- Основи управління діяльністю ВНЗ;
- Правові засади діяльності ВНЗ України;
- Тайм-менеджмент викладача вищого навчального закладу;
- Технології лідерствослужіння;
- Управління впровадженням здоров'язберезувальних технологій в освітній простір.

На нашу думку, саме вони сприятимуть зростанню ефективності впровадження форсайтної педагогіки, студентоцентризму та творення дієвої продуктивної сили у вищих навчальних закладах. Частина наших пропозицій знайшла схвалення у вищих навчальних закладах України.

Процес трансформації українського суспільства потребує наявності в Україні фахівців, здатних на високому професійному рівні координувати, організовувати освітній процес у вищій школі, впроваджувати сучасні педагогічні технології з навчання та виховання студентської молоді.

Відповідно до вищезазначеного викладачі вищої школи набувають знання з державного регулювання освітньої-професійної діяльності, дидактичних систем у вищій освіті, педагогічної та професійної психології, ознайомлюються з актуальними питаннями змісту освіти і моделювання професійної діяльності фахівця, опановують методику викладання педагогічних дисциплін, формують вміння застосовувати інноваційні освітні технології, інформаційні технології навчання, володіти професійною етикою, основами менеджменту тощо. Набути зазначеного можна в університетах, оскільки «... університети – це платформа для розвитку суспільства і конкурентоздатності національної економіки» (С. Квіт, 2015).

Серед дисциплін варіативного циклу (дисципліни за вибором ВНЗ) представляємо навчальну програму, робочу навчальну програму навчальної дисципліни підготовки магістрантів спеціальності Педагогіка вищої школи «Робота з архівними (історичними) джерелами» (див. Додаток В) та програму професійної безперервної архівної практики. Програми є авторськими, базованими на матеріалах ліцензійної та акредитаційної справи спеціальності Педагогіка вищої школи (розробники: Бобрицька В.І., Терентьєва Н.О.). Навчальна програма представлена за формою 12 Міністерства освіти і науки України, програма професійної безперервної практики – фрагментарно [425].

Предметом вивчення навчальної дисципліни є теоретичні та практичні засади джерелознавства, історичні джерела, архівна справа, робота з архівними фондами. Навчальна дисципліна «Робота з архівними (історичними) джерелами» такою, що закладає підґрунтя для опанування і підготовки до викладання дисциплін історико-педагогічного спрямування та опрацювання матеріалів для підготовки і написання дослідницьких історико-педагогічних робіт, орієнтує магістрантів щодо історичних аспектів

здійснення професійної діяльності, ознайомлює з правилами роботи в архівах, технологіями роботи з історичними джерелами [425].

Програма навчальної дисципліни складається з таких змістових модулів:

1. Джерелознавство як наука про історичні джерела. 2. Технології роботи з архівними (історичними) джерелами.

Метою викладання навчальної дисципліни є формування культури історичного мислення. Важаємо, що цей курс допоможе магістрантам пізнати особливості професійної діяльності викладача вищого навчального закладу, адаптуватися до майбутньої професійної діяльності у ВНЗ. Основними завданнями вивчення дисципліни визначаємо: навчити студентів використовувати різні історичні джерела, критично осмислювати їх; знаходити у спадщині минулих часів можливі шляхи розв'язання сучасних суспільних проблем; використовувати набутий досвід та результати у професійній діяльності та власному науковому зростанні. Під час опанування дисципліни магістрант може набути такі КСО, КІ, КЗН та КП: здатність до аналізу, співставлення, порівняння педагогічних явищ, виявлення співвідношення освітньої практики; здатність використовувати теоретичні знання й практичні навички організації та проведення науково-педагогічних досліджень; здатність використовувати культурні надбання українського народу в процесі освітньої діяльності; здатність використовувати теоретичні знання та практичні навички застосування комунікативних технологій, ораторського мистецтва та риторичної комунікації для здійснення ділових комунікацій у професійній сфері. Навчальна дисципліна передбачає роботу в архівних установах України, опрацювання фондів та ознайомлення з історичними надбаннями держави та окремих науковців зокрема [425].

Представлені фрагменти є складовими цілісної програми підготовки кваліфікованого фахівця з урахуванням набуття випускниками визначених компетентностей для цієї спеціальності та можливістю їх застосування на робочих місцях.

Висновки до п'ятого розділу

Знаннєву людини в рамках університетської освіти підготувати можна за сприяння, окрім професійності викладацького фактору при суб'єкт-суб'єктних відносинах, коректно вибудованих навчальних планів, освітніх програм та робочих навчальних програм, розроблених з урахуванням вимог часу, потреб студентства, високої наукової та методичної грамотності викладачів-розробників. Розроблення відповідних документів (повністю чи фрагментарно) є результатом пошукового експерименту, який передбачав підготовку висококваліфікованих фахівців, проектування освітнього процесу в університетах, моделювання освітньої та професійної підготовки в університетах. Цьому сприяли розроблені та впровадженні в освітній процес університетів програми навчальних дисциплін для спеціальності «Педагогіка вищої школи», зокрема: Вступ для університетських студій (пропедевтичний курс), Університетська освіта (Сучасна університетська освіта), Моделювання діяльності фахівця, Моделювання освітньої та професійної підготовки фахівця, Моделювання діяльності, освітньої та професійної підготовки фахівця, Робота з історичними / архівними джерелами та інші. Встановлено, на що спрямована потреба магістрантів спеціальності Педагогіка вищої школи. Це, зокрема: толерантність, лідерство, тайм-менеджмент, риторика, педагогічна майстерність, управління (менеджмент), міжкультурна взаємодія, аксіологія, андрагогіка, інклюзивна освіта, етичні аспекти, соціальна активність, саморозвиток, громадянське виховання тощо.

Підготовка компетентного фахівця відповідно до визначених освітньо-кваліфікаційних характеристик, освітньо-професійних та освітніх програм в рамках пошукового експерименту передбачала визначення та реалізацію низки завдань, зокрема розробка навчальних та робочих навчальних програм для студентів відповідних напрямів та спеціальностей; апробація інформативного, візуального контенту навчальної дисципліни; вдосконалення відповідного контенту навчальної дисципліни; корегування навчальних планів відповідно до основних цілей впровадження НРК і програм відповідно до

вимог компетентнісного підходу побудови навчальних програм, які було зреалізовано. Результати пошукового експерименту є засвідченням тенденції еволюціонування викладання й навчання, що дало змогу спроектувати зміст навчальних дисциплін і змодельовати діяльність фахівця із застосуванням ІКТ.

Результатом запровадження ІК-технологій, окрім досягнення загально педагогічних цілей, є формування інформаційної культури майбутніх викладачів університетів та інших вищих навчальних закладів, інтенсифікація усіх рівнів освітнього процесу; самореалізація, авторське самовираження, зміна мотивації; наукоємність комп'ютерних технологій, системна інтеграція, соціалізація через створення інформаційного середовища, включення у світовий інформаційно-освітній простір, створення банку даних, суб'єкт-суб'єктна взаємодія та налагодження партнерських взаємовідносин. Інформаційна культура сприяє формуванню критичного та аналітичного мислення, вчить диференціювати інформацію, отриману з різних мережевих джерел.

Інформативна складова сприяє підготовці нової генерації викладачів в умовах університетської освіти і має відповідати як сучасним викликам часу, так і мати випереджувальний характер. Підґрунтя сучасної університетської освіти України визначають форсайтна педагогіка (або педагогіка співробітництва, підтримки та випередження), студентоцентризм (максимальне наближення освіти до здібностей студента), перетворення університетської освіти з освітньої послуги на продуктивну силу зі збереженням її духовного потенціалу. Підготовка випускників вищих навчальних закладів має орієнтуватися як на вимоги роботодавців, так і очікування студентів, поєднувати традиційні та інноваційні підходи до освітньої підготовки фахівців усіх ступенів вищої освіти, оптимізувати освітній процес за рахунок укрупнення дисциплін та інтеграції змісту модулів, визначати пріоритети в контексті євроінтеграційних процесів (та тенденцій) та засвідчувати тенденції, притаманні періоду Другої академічної революції.

Основні положення розділу опубліковано у таких наукових працях [81; 313; 425; 492; 500; 511; 516; 520; 523; 525; 526; 527; 533]

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення й нове вирішення актуальної наукової проблеми – визначення та обґрунтування тенденцій розвитку університетської освіти України періоду другої половини ХХ – початку ХХІ століття з урахуванням змін Другої академічної революції. Результати проведеного дослідження підтвердили правомірність покладеного в його основу припущення, а реалізовані мета і завдання дали підстави сформулювати такі висновки та рекомендації, що мають теоретичне і практичне значення:

1. Схарактеризовано університетську освіту як історико-культурний феномен, що вмістив такі моделі підготовки фахівців: від моделей відчуття вишості та цілеспрямованої підготовки еліти (гумбольдтівської (німецької), наполеонівської (французької), англосаксонської) через практико-орієнтовані німецьку (мобілізаційно-реформаційну), французьку (абсолютистсько-політичну), британську (еклектичну) та американську (мобілізаційно-колоніальну) до триєдності навчання, наукового дослідження і виховання. Університет напрацював такі моделі організації: університет студентів (корпорація з чотирма факультетами, вибором студентського ректора; студентським самоврядуванням), університет викладачів (система факультетів з централізованим навчанням, групуванням викладачів за дисциплінами, які викладають, та присвоєваними вченими ступенями), колегіальний тьюторський університет (децентралізоване навчання, існування студентських об'єднань), коледж-університет (проміжна модель, орієнтована на централізацію навчання в окремих структурних підрозділах із загальним контролем). Сучасний університет у своїй основі має гумбольдтівську та ньюменівську моделі. Класичний університет розглядаємо як когнітивну модель Всесвіту, де поєднані знання про цілісність буття, природні процеси та закономірності, теологічні, соціально-економічні, юридичні, історико-культурні, лінгвістичні, психологічні та інші феномени.

Порівняно із західноєвропейськими, українські університети як регіональні навчальні заклади з різним державним підпорядкуванням мали відмінні характеристики: структуру, організацію навчального процесу, кадрове забезпечення. Університети середньовіччя відзначались автономією, гуманізацією та гуманітаризацією університетського знання; зміною змісту навчальних дисциплін відповідно до вимог часу, державних потреб та унормовуючих актів; світським та громадянським характером університетської освіти; двомовністю закладів освіти; мобільністю студентського та викладацького складу; в період ХІХ – першій половині ХХ століття – зміною систем навчання; обмеженням доступу до вищої освіти; централізацією системи освіти; частковим занепадом університетської освіти (закриттям університетів в Україні); втратою університетської автономії; педагогізацією університетської освіти. Наскрізною тенденцією є зміна змісту освіти та форм навчання відповідно до вимог часу і потреб суспільства.

Проведений аналіз розвитку університетської освіти дав змогу виявити нові напрями подальшого розвитку університетської освіти й передбачити перспективи наукової роботи – виокремити тенденції її розвитку.

2. Обґрунтовано теоретичні основи дослідження тенденцій розвитку університетської освіти, які полягають у наступному: відповідно до логіки виконуваного дослідження (теоретичне) застосовуємо такі основні підходи його виконання: цілісний; системний; синергетичний; комплексний; міждисциплінарний; компетентнісний; діяльнісний; культурний; парадигмальний; цивілізаційний; акмеологічний. Провідним визначаємо міждисциплінарний, оскільки на сучасній (неокласичній) стадії розвитку науки спостерігається зростання міждисциплінарних і комплексних проблемно орієнтованих досліджень, які змінюють традиційні межі між теоретичними та прикладними дослідженнями, фундаментальними і прикладними науками. Сучасне наукове дослідження набуває ознак міждисциплінарності і стає більш актуальним завдяки новому розумінню цінності наукового знання, його значущості не тільки як інтелектуального

надбання, а й як такого, що має проєктивний потенціал (сучасна наукова теорія частково спирається і на інтуїцію, що постає чинником інтеграції та міждисциплінарного синтезу наукового знання). Таким чином, вбачаючи міждисциплінарність основою для створення нового знаннєвого продукту в інформаційному суспільстві, виокремимо міждисциплінарні аспекти вивчення феномену університетської освіти для підтвердження утворення нового знаннєвого продукту у цій галузі.

3. Виокремлено основні періоди розвитку університетської освіти в Україні у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття, схарактеризовано особливості кожного періоду та встановлено тенденції.

Аналіз розвитку університетської освіти України у другій половині ХХ – початку ХХІ століття дозволив виокремити такі періоди її розвитку: – період радянської доби (1959 – 1991 рр.); – період незалежної України (1991 – дотепер). Ці періоди розвитку університетської освіти є тотожними до періоду Другої академічної революції, яка охоплює другу половину ХХ – початок ХХІ століття, триваючи дотепер. В межах кожного періоду виокремлюємо такі етапи: період радянської доби включає два етапи: – поєднання освіти і науки (50-і – 70-і рр. ХХ століття); – модернізація в епоху нестабільності (80-і рр. ХХ століття); період незалежної України включає такі етапи: – інтегрування освіти, науки і виробництва (90-і рр. ХХ – початок ХХІ століття / 2003 р.); – реформаційні процеси в умовах євроінтеграції (2004 – 2014 рр.). На основі загальної характеристики розвитку університетської освіти періоду радянської доби та періоду незалежної України виокремлюємо низку притаманних їм ознак та тенденцій:

Етап поєднання освіти і науки (50-і – 70-і роки ХХ століття) характеризувався поєднанням вищої (університетської) освіти і науки; політехнізацію навчальних закладів; збільшенням контингенту студентів природничо-математичних спеціальностей в університетах; поєднанням фундаментальних і прикладних досліджень; науковою спрямованістю університетської освіти; збільшенням часу на вивчення нормативних

дисциплін; відсутністю наукових основ розроблення навчальних планів, що спричинило впровадження екстенсивного підходу, перевантаження студентів за рахунок збільшення обсягу навчального часу, багатопредметності, недооцінки зв'язку профільної підготовки студентів та їх повсякденної діяльності.

Етап модернізації в епоху нестабільності (80-і роки ХХ століття) відзначився неоднозначністю: з одного боку – зростання педагогічного навантаження, дефіцит бюджету на освіту, збільшення кількості безробітних освітян; відсутність підтримки ВНЗ з боку наукових і виробничих установ; формальність і догматизм у навчанні, зміна свідомості молоді у бік неповаги до вищої освіти як інституції, низька мобільність і гнучкість освітніх установ, незначна варіативність освітніх послуг та їх відірваність від потенційного роботодавця; відсутність цілеспрямованої освітньої політики; з іншого – підтримка державної політики, формування громадської думки, підтримка високого рівня науково-технічного прогресу, здійснення інтелектуального самозабезпечення, соціальна мобільність молоді, гарантія безкоштовної освіти, високий рівень природничо-математичної, військової і промислової підготовки, висококваліфікований сталий професорсько-викладацький склад, прагнення змінити концепцію навчального процесу, навчити студентів «мислити розкуто, нешаблонно»; початок децентралізації та демократизації вищої освіти; гуманізація процесу навчання, його часткова індивідуалізація.

Період незалежності України позначений також неоднозначними векторами розвитку освіти. На етапі інтегрування освіти, науки і виробництва (90-і рр. ХХ – початок ХХІ століття / 2003 р.) у 90-х роках і надалі спостерігалися зростання педагогічного навантаження, дефіцит бюджету на освіту, збільшення кількості безробітних освітян; відсутність підтримки ВНЗ з боку наукових і виробничих установ; зміна свідомості молоді у бік неповаги до вищої освіти як інституції, низька мобільність та гнучкість освітніх установ, незначна варіативність освітніх послуг та їх відірваність від потенційного роботодавця; проте одночасно внаслідок зміни типу суспільства з

індустріального на постіндустріальне спостерігається інтеграція освіти, науки і виробництва; зміна ідеологічної і цільової основи науки, ієрархії академічних знань, інтенсифікація використання об'єктивного знання, яке визначає зміст університетської освіти; зростання інтелектуального виробництва, зміна технологій на наукомісткі; поліпарадигмальність та подвійна спрямованість освіти; віртуалізація освітніх послуг, набуття знаннями статусу основного капіталу; потреба в неперервній освіті, фундаменталізація змісту університетської освіти, гуманізація технічної освіти, інноваційність у навчанні тощо.

Етап реформаторських процесів в умовах євроінтеграції (2004 – 2014 рр.) відзначився на початку XXI століття процесами глобалізації, євроінтеграції, інформатизації, транснаціоналізації, початком співпраці закладів вищої освіти з роботодавцями з наступною трансформацією змісту вищої освіти до потреб ринку праці, поліпроблемністю та системністю вищої освіти, цільовою освітньою політикою, регіоналізацією. Розвиток вищої (університетської) освіти характеризувався вдосконаленням якості і креативності університетів, забезпеченням якості освіти у ВНЗ, болонськими реформами у загальноєвропейському та країнознавчому контекстах з посиленням орієнтації освітніх програм на ринок праці, зміною ролі і місії університетів, масовізацією та елітарністю університетської освіти, формуванням нового мислення, створенням умов для підготовки та розвитку акме-особистостей.

4. Розроблено (здійснено) класифікацію тенденцій розвитку університетської освіти. На основі аналітичних доповідей, національних звітів, проектів розвитку вищої освіти та інших стратегічних світових і державних документів, наукових розвідок нами виокремлено такі групи тенденцій: *вперше* представлено класифікацію тенденцій розвитку університетської освіти за різними ознаками: *за регіоном розповсюдження*: мегатенденції (або глобальні тенденції), субтенденції, регіональні тенденції; *за рівнем встановлення пріоритетів розвитку та впровадженням*

(виокремленням) у процесі стратегічного планування і соціально-економічного розвитку: транснаціональні, національні, субнаціональні; за часовою тривалістю: наскрізні тенденції, локальні тенденції; за наслідками, які можна оцінити: позитивні тенденції, негативні тенденції, дискурсивні тенденції; за характерними ознаками: спільні тенденції, суперечливі тенденції; за динамікою прояву: прогностичні тенденції, динамічні тенденції, еволюційні тенденції; за ступенем підпорядкованості: головні, підпорядковані; за ступенем прояву: актуальні, потенційні;

5. Визначено тенденції розвитку університетської освіти України з урахуванням змін Другої академічної революції; визначено та схарактеризовано нові тенденції розвитку університетської освіти в умовах євроінтеграції, на яких раніше не акцентувалось уваги саме як на тенденціях: *трансграничності* (розширення можливості доступу до освіти за рахунок відкритих освітніх ресурсів, дистанційного навчання й інформаційно-комунікаційних технологій; створення мега-університетів); *політизації* (державна підтримка наукової та інноваційної діяльності університетів, багатоаспектності третинної освіти, прогнозування змінних потреб освітньої сфери; політичні рішення щодо фінансування діяльності університетів, диверсифікація прибутків); *інституціоналізації* (визначення профілів, пріоритетів, місії, інструментарію тощо – створення потенціалу суспільної користі університетської освіти); *консолідації* (об'єднання університетів з метою вирішення спільних проблем і стратегічних завдань; співпраця між урядами, закладами, студентами, співробітниками, працедавцями тощо); *комерціалізації* / або комерціалізації й конкуренції (рух інтелектуального капіталу щодо створення взаємовигідного для всіх учасників ринкового продукту із об'єктів інтелектуальної власності з метою отримання прибутку); *ноосферизації університетської освіти* (формування критично-інноваційного потенціалу університету та нового мислення людини в умовах університетської освіти) та *зростання соціальної відповідальності* (реагування на соціальні, економічні, наукові та культурні аспекти;

формування глобальних знань для розв'язання глобальних проблем, розвиток критичного мислення та активної громадянської позиції; інформованість, відкритість і прозорість діяльності закладу в рамках його автономії); репрезентовано український вектор розвитку університетської освіти;

6. Окреслено особливості підготовки знаннєвої людини в умовах сучасної університетської освіти. Виокремлені продуктивні аспекти та тенденції розвитку університетської освіти дали змогу актуалізувати досвід підготовки фахівців в умовах університетської освіти України з урахуванням тенденцій її розвитку. Знаннєву людину в рамках університетської освіти підготувати можна за сприяння, окрім професійності викладацького фактору при суб'єкт-суб'єктних відносинах, коректно вибудованих навчальних планів, освітніх програм і робочих навчальних програм, розроблених з урахуванням вимог часу, потреб студентства, високої наукової та методичної грамотності викладачів-розробників. Представлення цих документів (повністю чи фрагментарно) є результатом пошукового експерименту, який передбачав розроблення програм навчальних дисциплін для спеціальності Педагогіка вищої школи з подальшим їх упровадженням в освітній процес університетів. Результати пошукового експерименту засвідчили тенденції еволюціонування викладання й навчання, що дало змогу спроектувати зміст навчальних дисциплін і змоделювати діяльність фахівця із застосуванням ІКТ. Урахування основних результатів проведеного дослідження дало змогу визначити український вектор у розвитку європейської університетської освіти – формування людини з новим типом мислення, яке є невіддільним від розуміння планетарної свідомості (ноосферизація освіти).

За результатами дослідженнями сформульовано такі рекомендації: оптимізувати умови підготовки в університетах людини нового покоління шляхом: – поєднання поглибленого вивчення основних предметів з вивченням специфічних курсів для формування інноваційного мислення, що характерні для елітарної освіти; – забезпечення тісного зв'язку з академічними науковими установами для впровадження новітніх педагогічних технологій і

спеціалізованих курсів; – підтримки наукових шкіл світового рівня для стабілізації системи інформаційного та матеріального забезпечення науки; – державної підтримки талановитої молоді, обдарованих студентів, перспективних аспірантів і докторантів, створення умов для реалізації інтелектуального потенціалу громадян, забезпечення інноваційного фонду для наукових досліджень; – дієвої реалізації соціальних функцій науки, що формують духовно-інтелектуальний (освітній, культурний та ін.) і проектно-економічний (узагальнені системні технології, економічний та ін.) потенціали суспільства.

Для виконання акме-функції університет має стати центром формування акме-особистості XXI століття: – університет як центр громадського і наукового життя (наука сконцентрована навколо викладання набуває характеру всезагальної вченості); – університет як продуцент бізнес-ідей (наукові розробки зосереджуються навколо конкретних прикладних проблем, які розв'язуються тимчасовими групами вчених); – університет як центр викладання (наукові розробки здійснюються спеціальними відокремленими від університетів установами).

Процес генерування інновацій здійснювати з урахуванням базових принципів формування людини – висококваліфікованого фахівця з новим типом мислення: соціалізації (передбачає уміння особистості коректно оцінювати соціальні явища та прогнозувати своє ставлення та поведінку відповідно до їх функціонування), аксіологізації (передбачає виховання на загальнолюдських (загальноцивілізаційних) цінностях, які визначають суспільний розвиток), активної життєвої та соціальної / громадянської позиції (є умовою мобілізації студентів і сприяє формуванню комунікативних, організаційних умінь та творчості), референтації (забезпечує розвиток значущих персоніфікованих ідеалів з ноосферним мисленням), професіоналізації (розвиває професійне пізнання, творчі здібності, повагу, здатність до генерації професійно значущих інновацій), культури (формує культуру поведінки, світогляд, поведінку), духовності (визначає сутнісний і

змістовий стан людини), фізичної та моральної досконалості (передбачає активне запровадження здоров'язберезувальних технологій, гармонізацію фізичного, емоційного та мисленнєвого розвитку) тощо.

Вбачаємо за необхідне введення до навчальних планів усіх магістерських програм дисципліни «Сучасна університетська освіта», яка сприятиме формуванню уявлення майбутніх викладачів університетів та інших вищих навчальних закладів про те, як запровадження нових навчальних дисциплін у процес університетської підготовки фахівців уможливило підвищення їх конкурентоздатності на ринку праці, прискорить адаптацію випускників до нових умов праці, що, у свою чергу, передбачає порівняльний аналіз умов здійснення / набуття університетської освіти у XX та XXI столітті з відповідями на питання: чи не відбувається руйнація університетської освіти, чи доречним є сучасна реорганізація університетської освіти (автономія, мобільність, соціальна справедливість, громадська ініціатива тощо), чи доцільним і доречним є підготовка фахівців відповідної кваліфікації тощо.

Упровадження нового без конструктивного аналізу можливих ризиків спричиняє протиріччя та негаразди в суспільстві. Очевидною є потреба проаналізувати, систематизувати, узагальнити факти і явища та окреслити можливості використання накопиченого досвіду для подальшого продуктивного розвитку університетської освіти України. Перспективним напрямом подальших досліджень визначаємо виокремлення тенденцій розвитку університетської освіти України в контексті інтеграційних процесів, змін Другої академічної революції, академічного капіталізму, створення інтегрованого освітнього середовища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авшенюк Н. Тенденції розвитку транснаціональної освіти у другій половині ХХ – початку ХХІ століття / Н. Авшенюк. – К. : Інститут обдарованої дитини, 2015. – 448 с.
2. Алексеев Ю. М. Україна: освіта і держава (1987–1997) / Ю. М. Алексеев. – К. : Експрес-Об'ява, 1998. – 110 с.
3. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія. Підручник для студентів, аспірантів та молодих викладачів вищих навчальних закладів / А. М. Алексюк. – К. : Либідь, 1998. – 558 с.
4. Андреев И. А. Беларусь, Россия, СНГ, Африка и Европа: аспекты геополитики ноосферной жизнедеятельности / И. А. Андреев, П. Г. Никитенко. – Минск : Право и экономика, 2010. – 250 с.
5. Андрушкевич Ф. Глобализационный концепт современных образовательных инноваций (философско-компаративный анализ модернизационных процессов в образовательных системах Украины и Польши): монографія / Ф. Андрушкевич. – К. : Изд-во НПУ имени М. П. Драгоманова, 2011. – 343 с.
6. Андрущенко В. П. Інноваційність розвитку в стратегії українського державотворення, розвитку науки, освіти і культури / В. П. Андрущенко // Вища освіта України : теорет. та наук.-метод. часоп. – 2009. – № 2. – С. 120–124.
7. Андрущенко В. П. Організоване суспільство: Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: Досвід соціально-філософського аналізу / В. П. Андрущенко. – К. : Атлант ЮЕмСі, 2006. – 498 с.
8. Андрущенко В. П. Основні характеристики європейської університетської освіти та можливості їх реалізації в системі освіти України : В кн. : Філософія і методологія розвитку вищої освіти України в контексті євроінтеграційних процесів / [авт. кол. : В. Андрущенко (керівник),

М. Бойченко, Л. Горбунова, В. Лутай та ін.] – К. : Педагогічна думка, 2011. – 320 с. – С. 6–20.

9. Андрищенко В. П. Світанок Європи: Проблема формування нового учителя для об'єднаної Європи XXI століття / Віктор Андрищенко. – К. : Знання України, 2012. – 1099 с.

10. Андрищенко В. Національний характер / В. Андрищенко, Ю. Руденко // Освіта. – 2011. – № 10 (5445). – С. 3.

11. Андрищенко В. П. Характер особистості: гармонія національних і загальнолюдських цінностей, шляхи формування : ст. перша / В. П. Андрищенко, Ю. Д. Руденко // Вища освіта України : теорет. та наук.-метод. часоп. – 2009. – № 1. – С. 13–19.

12. Андрищенко В. П. Характер особистості: гармонія національних і загальнолюдських цінностей, шляхи формування : ст. друга / В. П. Андрищенко, Ю. Д. Руденко // Вища освіта України: теорет. та наук.-метод. часоп. – 2009. – № 2. – С. 5–12.

13. Андрищенко В. П. Освітня політика (огляд порядку денного) / В. П. Андрищенко, В. Л. Савельєв. – К. : «МП Леся», 2010. – 368 с.

14. Аніщенко О. В. Проблема наукової організації праці в історії розвитку педагогічної науки і практики в Україні (кінець XIX – початок XX століття) : монографія / [наук. ред. Н. Г. Ничкало] ; О. В. Аніщенко. – Ніжин : ПП Лисенко М.М., 2008. – 355 с.

15. Аніщенко О. Реалії і перспективи розвитку освіти людей третього віку в Україні [Електронний ресурс] / О. Аніщенко // Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи. – 2013. – Вип. 6. – С. 29–34. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/OD_2013_6_4.pdf – Загол. з екрану.

16. Аніщенко О. В. Проблема наукової організації праці учнів загальноосвітньої і професійної школи в історії розвитку педагогічної науки і практики в Україні (кінець XIX – XX століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка і історія педагогіки» / О. В. Аніщенко ; Ін-т пед. освіти і освіти дорослих АПН України.

– К., 2009. – 42 с. / [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://www.nbuuv.gov.ua/ard/2009/09aovuks.zip> – Загол. з екрану.

17. Антонюк Л. Л. Основні тенденції та стандарти діяльності дослідницьких університетів світового класу / Л. Л. Антонюк [Електронний ресурс] / Університетська освіта. – 2011. – № 1. – Режим доступу : http://kneu.edu.ua/ua/scince/instytut_vyshhoi_osvity/univ_osvita/ – Загол. з екрану.

18. Антошкіна Л. І. Науково-методичні основи державного регулювання вищої освіти : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. д-ра екон. наук : спец. 08.02.03 / Л. І. Антошкіна ; Науково-дослідний економічний ін-т Міністерства економіки України. – К., 2006. – 34 с.

19. Артюхин М. И. Научная элита: проблемы идентификации и типологии / М. И. Артюхин // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.weblib.in.ua/sites/weblib.in.ua/files/pdf-db/ – Загол. з екрану.

20. Астапова Т. О. Адаптація зарубіжного досвіду реформування органів місцевого самоврядування в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. наук з держ. управл. : спец. 25.00.04 «Місьцеве самоврядування» / Т. О. Астапова ; Нац. акад. держ. управл. При Президентові України; Харк. регіон. ін-т держ. упр. – Х., 2010. – 20 с.

21. Астаф'єв Б. О. Теорія та практика ноосферної освіти в Україні : метод. посіб. : у 2 кн. – Х. : Колорит, 2012. Кн. 1 : Наукові та філософські основи ноосферної освіти / [Астаф'єв Б. О. та ін.]; за ред. Г. В. Курмишева і Т. В. Олійник, 2012. – 312 с.

22. Атаманчук Ю. М. Організаційно-педагогічні умови самостійної роботи майбутніх менеджерів підприємницької діяльності в інформаційному навчальному середовищі університету : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Ю. М. Атаманчук ; Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. – Черкаси, 2008. – 20 с.

23. Бабак В. Фундаментальна підготовка в сучасному університеті: традиції

та перспективи / В. Бабак, Е. Лузік // Вища освіта України. – 2003. – № 1. – С. 78–83.

24.Базилевич В. Д. Інтелектуальна власність : Підручник / В. Д. Базилевич. – 2-ге вид., стер. – К. : Знання, 2008. – 431 с.

25.Баран В. К. Україна в умовах системної кризи (1946–1980-і рр.) / В. К. Баран, В. М. Даниленко. – К. : Видавничий дім «Альтернативи», 1999. – 304 с.

26.Бар'яхтар В. Про підготовку національної еліти / В. Бар'яхтар, Ю. Горобець // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.crdf.org/usr_doc/1-Gorobets-ukr.doc – Загол. з екрану.

27.Белозерцев Е. П. Подготовка учителя в условиях перестройки / Е. П. Белозерцев. – М. : Педагогика, 1989. – 207 с.

28.Березівська Л. Основоположні засади історико-педагогічних досліджень: теорія і методологія / Л. Березівська // Шлях освіти. – 2010. – № 1. – С. 37–42.

29.Березівська Л. Д. Організаційно-педагогічні засади реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Л. Д. Березівська ; АПН України. Ін-т педагогіки. – К., 2009. – 43 с. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2009/09bldous.zip> – Загол. з екрану.

30.Березівська Л. Д. Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ століття : монографія / Л. Д. Березівська. – К. : Богданова А.М., 2008. – 406 с.

31.Берека В. Є. Соціально-педагогічні основи розвитку позашкільної освіти в Україні (1957 – 2000 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / В. Є. Берека ; АПН України. Ін-т педагогіки. – К., 2001. – 20 с.

32.Бех В. П. Технократизм у дискурсі проблем вищої школи : Монографія / В. П. Бех, І. В. Малик ; За ред. В. П. Бека. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – 263 с.

- 33.Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку : навч. посіб. / І. Д. Бех. – К. : Академвидав, 2012. – 256 с.
- 34.Беленький П. Ю. Інвестиційно-інноваційне забезпечення конкурентоспроможності регіону / П. Ю. Беленький [та ін.] ; НАН України, Ін-т регіон. дослідж. – Л. : [б.в.], 2006. – 129 с.
- 35.Белова Л. О. Виховна система сучасного ВНЗ: соціологічні аспекти аналізу : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. докт. соціол. наук : 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології» / Л. О. Белова ; Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2005. – 35 с.
- 36.Біла книга національної освіти України / Акад. пед. наук України ; за ред. В. Г. Кременя. – К., 2009. – 185 с.
- 37.Біліченко П. Г. Просвітницька діяльність українських меценатів родини Терещенків (друга половина ХІХ – поч. ХХ століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / П. Г. Біліченко ; Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х., 2008. – 22 с.
- 38.Білінська М. М. Державне управління галузевою стандартизацією в умовах реформування вищої медичної освіти в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. докт. наук з держ. управл. : спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / М. М. Білінська ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – Київ, 2005 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2005/10mmou.zip> – Загол. з екрану.
- 39.Бірюкова О. О. Геополітичний вимір етнонаціональних процесів в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. політ. наук. : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси (політичні науки)» / О. О. Бірюкова ; Харк. нац. унів. ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2007. – 18 с.
- 40.Биков В. Ю. Моделі організаційних систем відкритої освіти / В. Ю. Биков. – К. : Атіка, 2008. – 684 с.
- 41.Биков В. Ю. Технології хмарних обчислень, ІКТ-аутсорсинг та нові функції ІКТ-підрозділів навчальних закладів і наукових установ / В. Ю. Биков

// Інформаційні технології в освіті. – 2011. – № 10. – С. 3–8.

42.Бирюков А. В. Глобальная академическая революция и современное инклюзивное развитие: основные тренды и проблемы / А. В. Бирюков // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://innclub.info/wp-content/uploads/2011/10/бирюков.doc> – Загол. з екрану.

43.Блонский П. П. Мои воспоминания / П. П. Блонский. – М. : Педагогика, 1971. – 176 с.

44.Бобрицька В. І. Формування здоров'я молоді: актуалізація світового ретродосвіду в умовах сучасної університетської освіти : монографія / В. І. Бобрицька. – Полтава : ФОП Рибалка Д. Л., 2010. – 200 с.

45.Боголюбов В. М. Стратегія сталого розвитку : Підручник / [Боголюбов В.М., Клименко М.О., Мельник Л.Г., Прилипко В.А., Клименко Л.В.] ; За ред. В. М. Боголюбова. – Херсон : Олді-плюс, 2012. – 446 с.

46.Богущий Ю.П. Українська культура в європейському контексті / Ю. П. Богущий, В. П. Андрущенко, Ж. О. Безвершук, Л. М. Новохатько. – К. : Знання, 2007. – 679 с.

47.Бодненко Д. М. Підготовка викладачів вищого навчального закладу до здійснення дистанційного навчання : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Д. М. Бодненко ; Держ. вищий навч. заклад «Університет менеджменту освіти» АПН України. – К., 2008. – 20 с.

48.Бодненко Д. М. Тестовий контроль знань студентів у системі Moodle : навч.-метод. посіб. для користувачів системи дистанц. навчання Moodle / Д. М. Бодненко, Л. О. Варченко, О. Б. Жильцов ; Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка. – К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2012. – 107 с.

49.Бойцун О. Б. Технологія підготовки студентів коледжу технічного профілю до застосування інформаційних технологій у професійній діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / О. Б. Бойцун ; Вінницьк.и держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. – Вінниця, 2009. – 20 с.

50.Болонский процесс 2020 – Европейское пространство высшего образования в новом десятилетии [Электронный ресурс] / Коммюнике Конференции европейских министров, ответственных за высшее образование Левен / Лувен-ла Нев 28-29 апреля 2009 года. Перевод Е. Н. Карачаровой // – Режим доступу : http://www.ond.viaanderen.be/hogeronclerwijs/bologna/conference/documents/Leuven_Louven-ia-Neuve_Communique_April_2009.pdf – Загол. з екрану.

51.Болонья после 2010 года. Доклад о развитии Европейского пространства высшего образования [Электронный ресурс] / Справочный документ для Группы по контролю за ходом Болонского процесса, подготовленный Болонским Секретариатом. Совещание министров Левен / Лувен-ла Нев 28-29 апреля 2009 года. Перевод Л.Ф. Пирожковой // – Режим доступу : http://www.ond.viaanderen.be/hogeronclerwijs/bologna/conference/documents/Beyond_2010_report_FINAL.pdf – Загол. з екрану.

52.Бондарев Л. Я. Формування особистості вихователя в умовах університетської освіти : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Л. Я. Бондарев ; АПН України. Ін-т педагогіки. – К., 1997. – 46 с.

53.Бонч-Бруевич Г. Ф. Організація та обробка електронної інформації : навч. посіб. / Г. Ф. Бонч-Бруевич, Т. І. Носенко ; Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка, Ін-т сусп-ва. – К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2013. – 92 с.

54.Бордовская Н. В. Педагогика : Учебное пособие / Н. В. Бордовская, А. А. Реан. – СПб. : Питер, 2006. – 304 с.

55.Бороздинов В. С. Парадигма планетарного мировоззрения XXI века (международный, социально-экономический и духовный аспекты) / В. С. Бороздинов, В. П. Делия, Н. Н. Лукьянчиков. – Балашиха : изд-во «Де-По», 2011. – 256 с.

56.Босовський М. В. Наступність у вивченні теорії границь у загальноосвітніх та вищих навчальних закладах : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання» /

М. В. Босовський ; Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. – Черкаси, 2010. – 20 с.

57.Бродецький О. Є. Ірраціональне в теоретичному знанні: антропологічно-ціннісні параметри та гуманітарно-методологічні потенції : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філософ. наук : спец. 09.00.09 «Філософія науки» / О. Є. Бродецький ; Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2007. – 20 с.

58.Брокгауз Ф. А. Энциклопедический словарь / Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – Изд. : «Русское слово», 1996 [OCR Палек, 1998].

59.Будак В. Д. Розвиток університетської освіти: міжнародний аспект / В. Д. Будак // Технології неперервної освіти: проблеми, досвід, перспективи розвитку : Зб. статей до традиційної V Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Миколаїв : Вид-во МФНаУКМА, 2002. – С. 3–6.

60.Буйницька О. П. Інформаційні технології та технічні засоби навчання : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О. П. Буйницька ; Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 240 с.

61.Бунчук М. О. Удосконалення управління виробничими витратами в сільськогосподарських підприємствах : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. екон. наук : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами» / М. О. Бунчук ; Харк. нац. аграр. ун-т ім. В. В. Докучаєва. – Х., 2013. – 20 с.

62.Бураковський І. В. Глобальна фінансова криза: уроки для світу та України / І. В. Бураковський, О. В. Плотніков. – Х. : Фоліо, 2009. – 302 с.

63.Буровский А. М. Концепция ноосферы В. И. Вернадского и создание новой школы / А. М. Буровский // Педагогика. – 1993. – № 6. – С. 13–17.

64.Буруковська Н. В. Аксіологічний вимір методологічних тенденцій гуманітарного знання : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філософ. наук : спец. 09.00.02 «Діалектика та методологія пізнання» / Н. В. Буруковська ; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2001. – 19 с.

65.Буряк В. Викладач університету: вимоги до особистісних і професійних рис / Володимир Буряк // Вища школа. – 2010. – № 3–4. – С. 11–35.

66.Ваганова О. В. Роль засобів масової комунікації у процесі глобалізації : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. політ. наук : спец. 23.00.03 «Політична культура та ідеологія» / О. В. Ваганова ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2003. – 14 с.

67.Валевський О. Л. Держава і реформи в Україні: аналіз державної політики в умовах трансформації суспільства : монографія / О. Л. Валевський ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – К., 2007. – 316 с.

68.Ванівська О. М. Інформаційні технології в процесі реалізації мовних стратегій у вищій школі : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / О. М. Ванівська ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2009. – 21 с.

69.Василюк А. В. Тенденції реформування шкільної освіти Польщі (XX – початок XXI ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / А. В. Василюк ; Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. – Т., 2011. – 40 с.

70.Вербицкий А. А. Личностный и компетентностный подходы в образовании: проблемы интеграции / А. А. Вербицкий, О. Г. Ларионова. – М. : Логос, 2010. – 336 с.

71.Вернадський В. И. Начало и вечность жизни / В. И. Вернадский. – М. : Сов. Россия, 1989. – 704 с.

72.Вища освіта України в умовах трансформації суспільства: стан, проблеми, тенденції розвитку, 1991–2006 рр. : Наук.-допом. бібліогр. покажч. / АПН України. ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; [Л. О. Пономаренко, І. П. Моїсеєва, Л. І. Ніколюк, О. С. Микитенко] ; Наук. ред. П. І. Рогова ; Наук. консультант Б. І. Корольов ; Бібліогр. ред. Л. О. Пономаренко. – К., 2008. – 487 с.

73.Вища освіта України в умовах трансформації суспільства: стан, проблеми, тенденції розвитку, 2007–2011 рр. : наук.-допом. бібліогр. покажч. / Нац. акад. пед. наук України, Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського, Ін-т вищ. освіти. – К. : Нілан, [2012]. Вип. 2 /

[упоряд. : Пономаренко Л. О. та ін. ; наук. ред. Рогова П. І. ; авт. вступ. ст. Корольов Б. І.]. – 2012. – 663 с.

74. Вища школа як соціальний інститут і механізм соціалізації молоді : монографія / [кол. авт. : М. Михальченко (керівник), Т. Андрущенко, В. Баранівський, О. Бульвінська та ін.]. – К. : Педагогічна думка, 2012. – 318 с.

75. Вища освіта як фактор подолання ціннісного розколу в Україні : монографія / [авт. кол. : З. Самчук (керівник), Т. Андрущенко, В. Баранівський, О. Бульвінська та ін.]. – К., 2015. – 377 с.

76. Вовк В. М. Педагогічні основи наступності фізичного виховання учнівської і студентської молоді : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. д-ра пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / В. М. Вовк ; Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. – Луганськ, 2009. – 40 с.

77. Вовк Л. П. Генезис пріоритетних тенденцій освіти дорослих в Україні (II пол. XIX – 20-ті роки XX ст.) : дис... д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Вовк Людмила Петрівна ; Укр. держ. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 1995. – 411 с.

78. Вовк Л. П. Історія освіти і педагогіки в загальній, методологічній і професійній культурі майбутнього вчителя : посібник-коментар із пропедевтики вивчення історії педагогіки / Л. П. Вовк ; Мін-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – 331 с.

79. Волинчук Ю. В. Механізм фінансового забезпечення вищої освіти в умовах формування соціально орієнтованої ринкової економіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. екон. наук : спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / Ю. В. Волинчук ; Ін-т регіон. дослідж. НАН України. – Л., 2010. – 21 с.

80. Всемирная конференция по высшему образованию: Новая динамика высшего образования и научных исследований для изменения и развития общества (ЮНЕСКО, Париж, 5–8 июля 2009 года) [Электронный ресурс] / Коммюнике (8 июля 2009 года). Перевод Е.Н. Карачаровой // – Режим

доступу : http://www.unesco.org/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/ED/ED/pdf/WCHE_2009/ – Загол. з екрану.

81. Вступ до університетських студій : навч. прогр. для студ. ОКР магістр / Київ. ун-т. ім. Б. Грінченка ; [уклад. : Терентьева Н.О.]. – Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А., 2014. – 58 с.

82. Высшая школа. Основные постановления, приказы и инструкции / под ред. Л. И. Карпова и В. А. Северцева. – М. : Гос. изд-во Сов. наука, 1957. – 656 с.

83. Высшая школа СССР за 50 лет (1917–1967) / под ред. В. П. Елютина. – М. : Высш. школа, 1967. – 272 с.

84. Высшее образование в Украинской Советской Социалистической Республике / Г. Г. Ефименко и др. – К. : Вища шк., Голов. изд-во, 1983. – 94 с.

85. Галузевий стандарт вищої освіти України. Підготовка магістра за спеціальністю Специфічних категорій 8.000005 «Педагогіка вищої школи» кваліфікації 231 «Викладач університетів та інших ВНЗ». – К. : Міністерство освіти і науки України, 1995.

86. Генсерук Г. Р. Підготовка майбутніх учителів фізичної культури до застосування інформаційних технологій у професійній діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Г. Р. Генсерук ; Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. – Т., 2005. – 20 с.

87. Глузман А. В. Тенденции развития университетского педагогического образования в Украине : дис... д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Глузман Александр Владимирович ; АПН Украины. Ин-т педагогики и психологии проф. образования. – К., 1997. – 479 с.

88. Глузман А. В. Университетское педагогическое образование : опыт системного исследования : Монография / А. В. Глузман. – К. : Видавничий центр «Просвіта», 1996. – 312 с.

89. Гнатовський М. М. Становлення та тенденції розвитку європейського

правового простору : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 «Міжнародне право» / М. М. Гнатівський ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2002. – 22 с.

90. Гнезділова К. М. Корпоративна культура викладача вищої школи: теоретичні і методичні засади формування : монографія / К. М. Гнезділова. – Черкаси : ФОРМ Чабаненко, 2013. – 384 с.

91. Гнезділова К. М. Формування готовності майбутнього вчителя математики до забезпечення наступності навчання у загальноосвітній школі і вищому навчальному закладі : дис... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Гнезділова Кіра Миколаївна ; Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького.– Черкаси, 2006. – 243 с.

92. Гнезділова К. М. Моделі та моделювання у професійній діяльності викладача вищої школи : навч. посібник / К. М. Гнезділова, С. О. Касярум. – Черкаси : Видавець Чабаненко Ю.А., 2011. – 124 с.

93. Голуб Т. П. Організація науково-дослідницької роботи студентів технічних університетів Німеччини : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Т. П. Голуб ; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих. – К., 2013. – 22 с.

94. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження : Методологічні поради молодим науковцям / С. У. Гончаренко. – Київ–Вінниця : ДОВ «Вінниця», 2008. – 278 с.

95. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 366 с.

96. Горюнова Є. О. Євроінтеграція : навч. посіб. / Є. О. Горюнова. – К. : Академвидав, 2013. – 224 с.

97. Государственные приоритеты в науке и образовании / А. И. Ракитов [и др.]; отв. ред. А. И. Ракитов ; РАН, Институт научной информации по общественным наукам, Центр информатизации, социальных, технологических исследований и науковедческого анализа. – М. : [б.и.] , 2001. – 431 с.

98. Гриценко М. С. Нариси з історії школи в Українській РСР (1917–1965) / М. С. Гриценко. – К. : Рад.шк., 1966. – 260 с.
99. Грицяк Н. В. Теоретико-методологічні засади формування й реалізації державної гендерної політики в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. д-ра наук з держ. упр. : спец. 25.00.01 «Теорія та історія державного управління» / Н. В. Грицяк ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – К., 2005. – 36 с.
100. Гриценко І. М. Науково-методологічні засади комплексного управління комерційним посередництвом : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. д-ра екон. наук : спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / І. М. Гриценко ; Науково-дослідний економічний ін-т. – К., 2007. – 32 с.
101. Гриценко О. К. Геоелектронічні стратегії ТНК як фактор міжнародної конкурентоспроможності країн базування : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. екон. наук : спец. 08.00.02 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» / О. К. Гриценко ; Ін-т світ. економіки і міжнар. віднос. НАН України. – К., 2009. – 19 с.
102. Гузій Н. В. Категорія професіоналізму в теорії і практиці підготовки майбутнього педагога : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Н. В. Гузій ; АПН України. Ін-т вищої освіти. – К., 2007. – 40 с.
103. Гузій Н. В. Педагогічний професіоналізм: історико-методологічні та теоретичні аспекти / Н. В. Гузій. – К. : НПУ, 2004. – 243 с.
104. Гумбольдт В. Про академію. – В кн. : Ідея Університету : Антологія / Упоряд. М. Зубрицька. – Львів : Літопис, 2002. – 304 с. – С. 23–34.
105. Гунько С. О. Формування системи знань про інформаційні технології у майбутніх вчителів початкових класів : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / С. О. Гунько ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 1999. – 20 с.
106. Гупан Н. До періодизації розвитку історико-педагогічного процесу в

Україні / Н. Гупан // Шлях освіти. – 1999. – № 1. – С. 45–49.

107. Даль В. И. Толковый словарь / В. И. Даль // [Электронный ресурс]. – Режим доступ : <http://poiskslov.com/word/тенденция> – Загол. з екрану.

108. Данильченко Л. С. Асиметричність процесів інформатизації світогосподарського розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. екон. наук : спец. 08.00.02 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» / Л. С. Данильченко ; Терноп. нац. екон. ун-т. – Т., 2011. – 20 с.

109. Даньків Й. Я. Співпраця університетів і підприємств на сучасному етапі розвитку соціально-економічних відносин України / Й. Я. Даньків, М. С. Попович, Ю. Я. Волошина // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Економіка. – 2013. – Випуск 4 (41). – С. 81–84.

110. Дарманський М. М. Соціально-педагогічні основи управління освітою в регіоні : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Теорія та історія педагогіки» / М. М. Дарманський ; Ін-т педагогіки АПН України. – К., 1999. – 27 с.

111. Деляя В. П. Инновационное мышление в XXI веке / В. П. Деляя. – Балашиха : изд-во «Де-По», 2011. – 232 с.

112. Деляя В. П. Инновационное мышление как мировоззренческая парадигма инновационной экономики / В. П. Деляя // Педагогическая инноватика: инновационное образование, инновационное мышление, инновации. Материалы международной научно-практической конференции. Под ред. В. П. Деляя. ИСЭПиМ, 25-26 марта 2010 г. – Балашиха : изд-во «Де-По», 2011. – 328 с. – С. 10–24.

113. Деляя В. П. Формирование и развитие образовательной среды гуманитарного вуза : Научное издание. – М : ООО «Де-По», 2008. – 484 с.

114. Деляя В. П. Человек в XXI веке. – Балашиха : изд-во «Де-По», 2010. – 252 с.

115. Дем'яненко Н. М. Автономія класичного університету України: від сучасності до майбутнього через минуле / Н. М. Дем'яненко // Вересень. – 2004. – № 3–4 (29–30). – С. 112–120.

116. Дем'яненко Н. М. Велика хартія університетів і університети України: ретротенденції, єдність перспектив / Н. М. Дем'яненко // Вища освіта України. – 2006. – Дод. 3, т. 1 : Тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». – С. 112–119.

117. Дем'яненко Н. М. Загальнопедагогічна підготовка вчителя в історії вищої школи України (XIX – перша чверть XX ст.) / Н. М. Дем'яненко : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. докт. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / АПН України. Ін-т педагогіки і психології проф. освіти. – К., 1999. – 40 с.

118. Дем'яненко Н. М. Загальнопедагогічна підготовка вчителя в Україні (XIX – перша третина XX ст. : монографія / Н. М. Дем'яненко. – К. : ІЗМН, 1999. – 328 с.

119. Дем'яненко Н. М. Класичний університет України і Болонський процес: реалізація принципу автономії в управлінні / Н. М. Дем'яненко // Рідна школа. – 2004. – № 5. – С. 71–73.

120. Денисенко К. Ю. Геополітика та геостратегія Франції : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. політ. наук. : спец. 23.00.04 «Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку» / К. Ю. Денисенко ; Київ. нац. унів. ім. Т. Шевченка. – К., 2009. – 19 с.

121. Денисова Л. В. Гіпермедійне інформаційне середовище навчання як засіб підвищення підготовки фахівців з фізичного виховання і спорту : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук. : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Л. В. Денисова ; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. – К., 2010. – 22 с.

122. Десятов Т. М. Вища педагогічна освіта України в контексті світових глобалізаційних процесів: порівняльний аналіз : монографія / Т. М. Десятов, І. Т. Лещенко ; [за ред. Кузьмінського А. І.]. – К. : Арт Економі, 2014. – 151 с.

123. Десятов Т. М. Тенденції розвитку неперервної освіти в країнах Східної Європи (друга половина XX століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки»

/ Т. М. Десятов ; АПН України. Ін-т педагогіки. – К., 2006. – 35 с.

124. Деякі аспекти впровадження систем менеджменту якості освіти у вузах // Матеріали 4-ої щорічної Міжнародної конференції «Розбудова менеджмент-освіти в Україні», SEUME // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.management.com.ua/be/be024.html> – Загол. з екрану.

125. Джура О. Демократизація освіти як чинник її інтеграції у світовий освітній простір / О. Джура // Вища освіта України : теорет. та наук.-метод. часоп. – 2009. – № 2. – С. 38–43.

126. Дзвінчук Д. І. Сучасні тенденції розвитку та управління освітою : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. д-ра філософ. наук : спец. 09.00.10 «Філософія освіти» / Д. І. Дзвінчук ; АПН України. Ін-т вищ. освіти. – К., 2007. – 36 с.

127. Дідовик М. В. Наступність фізико-математичної підготовки в ліцєях і вищих навчальних закладах III – IV рівнів акредитації : дис... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та практика професійної освіти» / Вінницьк. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. – Вінниця, 2007. – 250 с.

128. Дічек Н. П. Модернізація теоретико-методологічних підходів до вивчення історико-педагогічних явищ / Н. П. Дічек // Педагогіка і психологія. – 2006. – № 4. – С. 70–81.

129. Дічек Н. Шляхи модернізації курсу «Методологія науково-педагогічних досліджень» як важливого чинника формування у майбутніх викладачів дослідницької компетентності // В кн. : Компетентнісно зорієнтована освіта: якісні виміри: монограф. / редкол. : Огнев'юк В. О., Хоружа Л. Л., Сисоєва С. О., Чернуха Н. М., Терентьєва Н. О. / Н. Дічек. – К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2015. – С. 81–105.

130. Димитрієв А. С. Розвиток теорії внутрішкільного управління в Україні в другій половині ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / А. С. Димитрієв ; Луган. нац. пед. ун-т ім. Т.Шевченка. – Луганськ, 2004. – 20 с.

131. Дмитрієв І. А. Активізація підприємницької діяльності промислових підприємств : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. докт. екон. наук : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / І. А. Дмитрієв ; Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. – Луганськ, 2010. – 35 с.

132. Дмитриченко М. Ф. Вища освіта і Болонський процес : Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Дмитриченко М. Ф., Хорошун Б. І., Язвінська О. М., Данчук В. Д. – К. : Знання України, 2006. – 440 с.

133. Дніпренко Н. К. Зміна парадигми в державному управлінні інформаційною сферою: комунікативний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. наук з держ. упр. : спец. 25.00.01 «Теорія та історія державного управління» / Н. К. Дніпренко ; Дніпропетр. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад.д. упр. При Президентові України. – Д., 2005. – 20 с.

134. Добрянський С. П. Актуальні проблеми загальної теорії прав людини : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / С. П. Добрянський ; Одес. нац. юрид. акад. – О., 2003. – 20 с.

135. Довбня В. В. Соціально-трудові відносини у конкурентному середовищі: зміст, протиріччя, тенденції розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. екон. наук : спец. 08.01.01 «Економічна теорія» / В. В. Довбня ; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2000. – 15 с.

136. Драч І. І. Управління формуванням професійної компетентності магістрантів педагогіки вищої школи : теоретико-методичні засади : Монографія / І. І. Драч. – К. : «Дорадо-Друк», 2013. – 456 с.

137. Дука А. П. Механізм управління створенням наукоємної продукції в організаціях науково-технологічної сфери : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. екон. наук : спец. 08.02.02 «Економіка та управління науково-технічним прогресом» / А. П. Дука ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2003. – 20 с.

138. Духовно-культурні цінності виховання Людини: монографія /

Г. П. Шевченко, Т. Л. Антоненко, О. С. Белих, Є. А. Зеленов, І. М. Карпенко, О. Є. Крсек, С. С. Рашидова, С. Ф. Рашидов, Н. В. Фунтікова, О. О. Шайкіна. – Луганськ : Вид-во «НОУЛІДЖ», 2013. – 332 с.

139. Євтух М. Постнекласична педагогіка: філософсько-методологічне осмислення наукового концепту / М. Євтух, Ю. Пелех, А. Матвійчук // Освіта для сучасності = Edukacja dla wspolczesnosci: зб. наук. пр. : у 2-т. / Мін-во освіти і науки України, НАПН України, НПУ імені М. П. Драгоманова, Комітет педагогічних наук Польської академії наук, Наукове товариство «Польща – Україна», Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, Асоц. ректорів пед. ун-тів Європи ; редкол. : В. Г. Кремень (голова), В. П. Андрущенко, Н. Г. Ничкало, Ф. Шльосек (заст. голови); Л. Лук'янова, Л. Макаренко, О. Падалка [та ін.] (члени редколегії). – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. – Т. 1. – 662 с. – С. 104–117.

140. Євтух М. Пріоритети професійної підготовки вчителя в системі університетської освіти / М. Євтух / В кн. : Я-концепція академіка Неллі Ничкало у вимірі професійного розвитку особистості : зб. наук. пр. / [редкол. : І. А. Зязюн (голова), О. М. Отич та ін. ; упоряд. : О. М. Отич, О. М. Боровік ; Національна академія педагогічних наук України ; Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України. – К., 2014. – 544 с. – С. 332–341.

141. Євтух М. Система вищої освіти України в контексті європейського освітнього простору: позитивні результати і застереження / М. Євтух, І. Волощук // Педагогічна газета. – 2006. – № 12 (149). – С. 2.

142. Євтух М. Б. Теоретичні засади науково-дослідницької діяльності викладачів в університетах України / редкол. : В. О. Огнев'юк, Л. Л. Хоружа та ін. // Педагогічна освіта : теорія і практика. Педагогіка. Психологія : зб. наук. пр. – 2014. – № 22. – С. 4–14.

143. Євтух М. Шлях до європейських стандартів вищої школи / М. Євтух // Педагогічна газета. – 2007. – № 3 (152). – С. 6.

144. Євтух М. Б. Лідерство в освіті – декларація чи реальність / М. Б. Євтух, Н. О. Терентьєва // Оновлення змісту, форм та методів навчання і

виховання в закладах освіти. Збірник наукових праць : Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – 2015. – Випуск 12 (55). – Частина 1. – С. 34–43.

145. Євтух М. Б. Національна самоідентифікація вищої освіти України в контексті інтеграційних змін / М. Б. Євтух // Вища освіта України. – 2014. – № 3 (дод. 2). – Тематичний випуск «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології». – Т. 1. – С. 37–40.

146. Євтух М. Б. Постнекласичні тенденції в сучасній освіті: від констатації до практичної інтерпретації / М. Б. Євтух, Ю. В. Пелех, А. В. Матвійчук // Вища освіта України : теоретичний та науково-методичний часопис. – № 3 (50). Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології. Т. 1 / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. акад. пед. наук України, Ін-т вищої освіти НАПН України ; [голов. ред. В. П. Андрущенко]. – С. 19–22.

147. Євтух М. Б. Правові основи української педагогіки: етика та соціальні норми / М. Б. Євтух, С. Стефанюк ; за заг. ред. С. Стефанюк. Книга третя. Навчальний посібник. – Одеса : ОНАЗ ім. О. С. Попова, 2011. – 312 с.

148. Євтух М. Б. Пріоритети професійної підготовки вчителя в системі університетської освіти / М. Б. Євтух // Педагогічна і психологічна науки в Україні. До 20-річчя НАПН України. Том 5. Вища школа. – К. : «Педагогічна думка», 2012. – С. 228–241.

149. Євтух М. Б. Транскордонне співробітництво України в сфері університетської освіти: правові аспекти та тенденції розвитку / М. Б. Євтух, Н. О. Терентьєва // Міжнародний науковий вісник : збірник наукових статей за матеріалами XXV Міжнародної науково-практичної конференції, Ужгород – Кошице – Мішкольц, 27–30 листопада 2012 / ред. кол. Ф. Г. Ващук (голова), Х. М. Олексик, І. В. Артьомов та ін. – Ужгород : ЗакДУ, 2013. – Вип. 6 (25). – С. 7–13.

150. Євтух М. Б. Український вектор у розвитку європейської університетської освіти / М. Б. Євтух, Н. О. Терентьєва // Освітологічний

дискурс. – 2014. – № 4 (8). – С. 130–143 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://od.kubg.edu.ua/>. – Загол. з екрану.

151. Економічні основи інноваційного розвитку вищих навчальних закладів України : монографія / за заг. ред. акад. АПН України, д-ра пед. наук, проф. В. І. Лугового ; АПН України, Ін-т вищ. освіти. – К. : Педагогічна преса, 2009. – 383 с.

152. Е-середовище [Електронний ресурс]. – Режим доступу 29.08.2013 // <http://kubg.edu.ua/2012-08-15-10-06-19.html>. – Загол. з екрану. – Мова укр.

153. Еліта: витоки, сутність, перспектива / В. Г. Кремень, В. В. Ільїн, С. В. Пролеєв [та ін.] ; за ред. В. Г. Кременя. – К. : Т-во «Знання України», 2011. – 527 с.

154. Елютин В. П. Наука и высшее образование. Доклад на пленарном заседании / В. П. Елютин. – М., 1968. – 35 с.

155. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; головн. ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

156. Єременко А. В. Інтелектуальна власність в глобальній торговій системі : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. екон. наук : спец. 08.05.01 «Світове господарство і міжнародні відносини» / А. В. Єременко ; Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана. – К., 2006. – 19 с.

157. Єрмаченко В. Міжнародне співробітництво університету / В. Єрмаченко // Вища школа. – 2010. – № 10. – С. 31–41.

158. Єрмоменко О. А. Теорія та практика демократизації відносин «учитель – учень» (на матеріалах середніх закладів освіти України другої половини ХХ століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / О. А. Єрмоменко ; Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х., 2008. – 20 с.

159. Ефремова Т.Ф. Новый толково-словообразовательный словарь русского языка / Т. Ф. Ефремова // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tolkslovar.ru/t1604.html> – Загол. з екрану.

160. Жабенко О. В. Особливості й тенденції розвитку державного

управління освітою (1946–2001 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. наук з держ. упр. : спец. 25.00.01 «Теорія та історія державного управління» / О. В. Жабенко ; Нац. Акад. держ. упр. при Президентіві України. – К., 2003. – 20 с.

161. Жижко Т. А. Місце демократії в університетській освіті / Т. А. Жижко // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Філософія. – 2014. – Вип. 42. – С. 207–217 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/VKhnpu_filos_2014_42_22.pdf – Загол. з екрану.

162. Жижко Т. А. Трансформація університету: від витоків до сьогодення / Т. А. Жижко // Гілея : науковий вісник. – 2014. – Вип. 83. – С. 196–200. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/gileya_2014_83_53.pdf – Загол. з екрану.

163. Жижко Т. А. Філософія університетської освіти ХХІ століття : спроби прогностичного аналізу : монографія / Т. А. Жижко ; М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. – 376 с.

164. Жилиєв І. Б. Вища освіта України: стан та проблеми / І. Б. Жилиєв, В. В. Ковтунець, М. В. Сьомкін. – К. : Науково-дослідний інститут інформатики і права Національної академії правових наук України, Інститут вищої освіти Національної академії педагогічних наук України, 2015. – 96 с.

165. З історії наукових студій викладачів НПУ імені М. П. Драгоманова (до 180-річчя Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова) / за наук. ред. проф. Л. П. Вовк, О. С. Падалки ; упор. Л. П. Вовк, О. С. Падалка, О. В. Назаренко, О. В. Вознюк. (Серія: Наукова діяльність професорсько-викладацького складу НПУ імені М. П. Драгоманова: історія і сучасність). – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. – 362 с.

166. Завальнюк О. М. Українська еліта і творення національної університетської освіти: фундатори й будівничі (1917 – 1920 рр.) : навч. посіб.

для студ. вищ. навч. закл. / О. М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2005. – 496 с.

167. Закон об укреплении связи школы с жизнью и о дальнейшем развитии системы народного образования в стране. Принят Верховным Советом СССР 24 декабря 1958 г. / В кн.: Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа. Сб. документов 1917–1973. – М.: Педагогика, 1974. – 560 с. – С. 53–61.

168. Закон Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР від 17 квітня 1959 р. / В кн.: Культурне будівництво в Українській РСР. Найважливіші рішення КП і Радянського Уряду. 1917–1960 рр. Зб. документів в 2-х т. –Т. 2 (Червень 1941 – 1960 рр.) / ред. О. В. Килимник – К.: Держполітвидав УРСР, 1961. – 665 с. – С. 511–530.

169. Закон України Про вищу освіту 2002 року // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/ – Загол. з екрану.

170. Закон України Про вищу освіту // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/print1382613528661298> – Загол. з екрану.

171. Закон України Про вищу освіту 2014 року // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vnz.org.ua/zakonodavstvo/111-zakon-ukrayiny-pro-vyschu-osvitu> – Загол. з екрану.

172. Закон України Про освіту // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1060-12> – Загол. з екрану.

173. Закон України Про освіту 1996 року // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/ – Загол. з екрану.

174. Закон України про транскордонне співробітництво [Електронний ресурс]. – Режим доступу 08.12.2012 // <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1861-15/print1352146709979730>. – Загол. з екрану. – Мова укр.

175. Замогильний А. Г. Взаємодія державної влади і державного управління (історико-теоретичний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. наук з держ. упр. : спец. 25.00.01 «Теорія та історія державного управління» / А. Г. Замогильний ; Ін-т законодавства ВР України. – К., 2010. – 20 с.

176. Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава [Електронний ресурс] / Програма економічних реформ на 2010 – 2014 роки. Комітет з економічних реформ при Президентові України. – К., 2010. // Режим доступу : http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf – Загол. з екрану.

177. Засадко В. В. Структурна економічна інтеграція прикордонних регіонів України, Білорусі та Польщі в процесі розширення ЄС : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. екон. наук : спец. 08.00.02 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» / В. В. Засадко ; Терноп. нац. екон. ун-т. – Т., 2010. – 20 с.

178. Засадко В. В. Транскордонне співробітництво України: тенденції, проблеми та перспективи / В. В. Засадко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/.../09zvvcpr.pdf – Загол. з екрану.

179. Згуровский М. З. Путь к информационному обществу – от Женевы до Туниса / М. З. Згуровський // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zerkalo-nedeli.com> – Загол. з екрану.

180. Значенко О. П. Формування інформаційної культури майбутніх учителів гуманітарних дисциплін : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та практика професійної освіти» / О. П. Значенко ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2005. – 20 с.

181. Зязюн І. А. Філософія ціннісних відношень / І. А. Зязюн // Вища освіта України : теоретичний та науково-методичний часопис. – № 3 (50). Педагогіка вищої школи : методологія, теорія, технології. Т. 1 / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. акад. пед. наук України, Ін-т вищої освіти НАПН України; [голов. ред. В. П. Андрущенко]. – С. 22–26.

182. Іванова Л. С. Гуманізація суб'єкт-суб'єктних відносин в економічних структурах технократичного суспільства : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філос. наук : спец. 09.00.04 «Філософська антропологія, філософія культури» / Л. С. Іванова ; Тавр. нац. унів. ім. В. І. Вернадського. – Сімф., 2008. – 16 с.

183. Іванюк І. В. Сучасний стан громадянської освіти в Україні. Аналітичний звіт. / І. В. Іванюк, О. В. Овчарук, А. Б. Терещенко [Електронний ресурс] / Громадська організація «Об'єднання «Агенція розвитку освітньої політики». – Режим доступу : <http://edudevelop.org.ua/publications/5-suchasnij-stan-gromadyanskoji-osviti-v-ukrajini.html> – Загол. з екрану.

184. Ігнатова О. М. Формування в майбутніх педагогів умінь роботи з іншомовною літературою засобами інформаційно-телекомунікаційних технологій : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / О. М. Ігнатова; Вінницьк. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. – Вінниця, 2009. – 20 с.

185. Ідея Університету : Антологія / Упоряд. М. Зубрицька. – Львів : Літопис, 2002. – 304 с.

186. Ідея університету: сучасний дискурс. – К. : ВПЦ «Київ. ун-т», 2014. – 367 с.

187. Ільченко Н. М. Механізми реалізації державної політики у сфері засобів масової інформації (регіональний рівень) : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. наук з держ. упр. : спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / Н. М. Ільченко ; Акад. муніцип. упр. – К., 2008. – 20 с.

188. Інноваційність у науці і освіті : наукове видання до ювілею професора, доктора хабілітованого Франтішека Шльосека [В. Кремень (голова редкол.), Є. Куніковські (заст. голови), Н. Ничкало (заст. голови) ; упоряд. : Н. Ничкало, І. Савченко : Хмельницький національний університет]. – К. : Богданова А.М., 2013. – 580 с.

189. Інститут транскордонного співробітництва : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.instc.net/>. – Загол. з екрану. – Мова укр.

190. Інститут транскордонного співробітництва та європейської інтеграції : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://znc.com.ua/_org/icci/ukr/. – Загол. з екрану.

191. Інститут трансформації суспільства : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ist.osp-ua.info/>. – Загол. з екрану. – Мова укр.

192. Історія університету [Електронний ресурс]. / Львівський національний університет імені Івана Франка. – Режим доступу : <http://lnu.edu.ua/index.php?q=university/history> – Загол. з екрану.

193. Історія університету [Електронний ресурс]. / Одеський національний університет імені І. І. Мечнікова. – Режим доступу : <http://onu.edu.ua/uk/geninfo/history> – Загол. з екрану.

194. Історія університету [Електронний ресурс]. / Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича – Режим доступу : <http://www.chnu.edu.ua/index.php?page=ua/today/history> – Загол. з екрану.

195. Из директив XXIV съезда КПСС по пятилетнему плану развития народного хозяйства СССР на 1971–1975 гг. // Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа. Сб. документов 1917–1973. – М. : Педагогика, 1974. – С. 89–91.

196. Из резолюции XXIV съезда КПСС по отчетному докладу Центрального Комитета КПСС // Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа. Сб. документов 1917–1973. – М. : Педагогика, 1974. – 560 с. – С. 88–89.

197. История педагогики. Часть 1. От зарождения воспитания в первобытном обществе до середины XVII в. : Учебное пособие для педагогических университетов / Под ред. академ. РАО А. И. Пискунова. – М. : ТЦ «Сфера», 1997. – 192 с.

198. Казьмірчук Н. С. Наступність змісту трудового навчання у педагогічних училищах і педагогічних університетах у процесі підготовки вчителя початкових класів : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» /

Н. С. Казьмірчук ; Вінницьк. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. – Вінниця, 2006. – 20 с.

199. Каленюк І. Вища освіта в сучасному глобальному середовищі / І. Каленюк // Вища школа. – 2008. – № 9. – С. 55–62.

200. Каленюк І. Університети в координатах глобального розвитку / І. Каленюк // Вища школа. – 2009. – № 8. – С. 5–11.

201. Каленюк І. С. Інтеграція вищої освіти України в європейський та світовий освітній простір: економічний вимір : монографія / І. С. Каленюк, О. І. Гонта, М. П. Вербовий, Н. І. Холявко ; МОНМС України, Черніг. держ. ін-т економіки і упр. – Чернігів, 2011. – 165 с.

202. Каленюк І. С. Розвиток вищої освіти та економіка знань : монографія / І. С. Каленюк, О. В. Куклін. – К. : Знання, 2012. – 343 с.

203. Каленюк І. С. Сучасні ризики розвитку вищої освіти в Україні / І. С. Каленюк, О. В. Куклін, В. А. Ямковий // Економіка України. – 2015. – № 2. – С. 70–83.

204. Калініченко Н. А. Трудова підготовка учнів сільської школи у центральному регіоні України (друга половина ХХ століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Н. А. Калініченко ; Харк.нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х., 2008. – 20 с.

205. Калинин Е. В. Высшая школа в системе непрерывного образования : Науч.-теорет. пособие / Е. В. Калинин. – М. : Высш.шк., 1990. – 144 с.

206. Калюжна Т. М. Організаційно-педагогічні умови застосування освітньо-наукового порталу в системі екстернатної підготовки фахівців у технічному університеті : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Т. М. Калюжна ; Ін-т вищ. освіти АПН України. – К., 2009. – 20 с.

207. Карамушка В. І. Освіта і стійкий розвиток суспільства // В кн. : Вища освіта України: ризики, сподівання, успіхи : монограф. / редкол. : Євтух М. Б., Горяна Л. Г., Терентьєва Н. О. / Л. Коженевскі. – К. : Інтерсервіс, 2015. – 420

с. – С. 7–49.

208. Кареліна О. В. Формування умінь з інформаційних технологій у процесі дистанційного навчання студентів вищих економічних навчальних закладів : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Кареліна Олена Володимирівна ; Тернопільський національний педагогічний ун-т ім. Володимира Гнатюка. – Т., 2005. – 20 с.

209. Карлов Н. Вначале была школа... / Н. Карлов // *Alma Mater*. – 2003. – № 9.–С. 40–47.

210. Карлова В. В. Державна політика у сфері культури: сутність та особливості реалізації в сучасних умовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. наук з держ. упр. : спец. 25.00.01 «Теорія та історія державного управління» / В. В. Карлова ; Укр. Акад. держ. упр. при Президентові України. – К., 2003. – 20 с.

211. Касьянова Д. С. Стійкість розвитку трансформаційної економіки: роль інформаційних технологій у формуванні інтелектуального капіталу України / Д. С. Касьянова, І. В. Михайлик // *Инновационное образование в высшей школе (вопросы теории и опыт внедрения)* : Научно-методический сборник / Коллектив авторов. Вып. 4. – Донецк : изд-во ДЭГИ, 2007. – 162 с. – С. 49–57.

212. Келен Х. Концепция дальнейшего развития интернационализации на практике: десятилетие эволюции / Х. Келен // *Высшее образование в Европе*. – 2000. – № 1.

213. Кіш Є. Проблеми транскордонного співробітництва України і Євросоюзу : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=63&c=1412> – Загол. з екрану.

214. Кирда А. Г. Тенденції розвитку цілей освіти в розвинених країнах світу і України (друга половина ХХ століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педаго-

гіки» / А. Г. Кирда ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2005. – 26 с.

215. Кириченко О. Перспективи інноваційно-інтелектуального розвитку України / О. Кириченко, Ю. Неговська // Вища школа : Науково-практичне видання. – 2011. – № 3. – С. 36–46.

216. Кларин М. В. Педагогическая технология в учебном процессе: Анализ зарубежного опыта / М. В. Кларин. – М. : Знание, 1989. – 80 с.

217. Кларин М. В. Технология обучения: идеал и реальность / М. В. Кларин. – Рига : Эксперимент, 1999. – 180 с.

218. Клімова Г. П. Освіта і цивілізація / Г. П. Клімова. – Харків : Право, 1996. – 127 с.

219. Клімова Г. П. Освіта як феномен цивілізації : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. д-ра філос. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / Г. П. Клімова ; Університет внутрішніх справ. – Х., 1997. – 39 с.

220. Клепко С. Ф. Філософія освіти в Європейському контексті / С. Ф. Клепко. – Полтава : ПОІППО, 2006. – 328 с.

221. Клименюк О. В. Технологія наукового дослідження: Авторський підручник / О. В. Клименюк. – К.-Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2006. – 308 с.

222. Коваленко С. М. Тенденції розвитку освіти дорослих в Англії (остання чверть ХХ – початок ХХІ століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / С. М. Коваленко ; Житомирський держ. ун-т ім. Івана Франка. – Житомир, 2005. – 20 с.

223. Коваль Т. І. Теоретичні та методичні основи професійної підготовки з інформаційних технологій майбутніх менеджерів-економістів : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Т. І. Коваль ; АПН України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих. – К., 2008. – 44 с.

224. Ковальчук Л. Педагогічна взаємодія викладача і студентів під час

використання нових інформаційних технологій навчання у процесі вивчення педагогічних дисциплін / Л. Ковальчук // Вісник Львівського університету. Сер. пед. – 2005. – Вип. 19. Ч. 2. – С. 17–25 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.lnu.edu.ua/Pedagogika/periodic/visnyk/19_2/02_kovalchuk.pdf – Загол. з екрану.

225. Коженевські Л. Сек'юритологія як наука: становлення, основні поняття // В кн. : Вища освіта України: ризики, сподівання, успіхи : монограф. / редкол. : Євтух М. Б., Горяна Л. Г., Терентьєва Н. О. / Л. Коженевські. – К. : Інтерсервіс, 2015. – 420 с. – С. 71–89.

226. Кокарева А. М. Застосування інформаційних технологій у вивченні природничих дисциплін на підготовчих відділеннях технічних університетів : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / А. М. Кокарева ; АПН України, Ін-т вищ. освіти. – К., 2006. – 20 с.

227. Колесник Ю. В. Активізація інноваційної діяльності підприємств на основі використання інформаційних технологій : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. екон. наук : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / Ю. В. Колесник ; НАН України. Ін-т пробл. ринку та екон.-екол. дослідж. – О., 2007. – 20 с.

228. Коломієць А. М. Теоретичні та методичні основи формування інформаційної культури майбутнього вчителя початкових класів : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / А. М. Коломієць ; АПН України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих. – К., 2008. – 42 с.

229. Колпакова О. В. Український державний університет у Києві (1917–1920 рр.) / О. В. Колпакова // Український історичний журнал. – 1993. – № 7–8. – С. 30–36.

230. Колхидская академия [Електронний ресурс] / Википедия. Свободная энциклопедия // Режим доступу : https://ru.wikipedia.org/wiki/Колхидская_академия – Загол. з екрану.

231. Компас: думка роботодавців та випускників 2010. Аналітичний звіт / А. Кашин, Ю. Сахно, С. Курбатов, Д. Касьянова // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.yourcompass.org – Загол. з екрану.

232. Концептуальні підходи до запровадження системи педагогічної взаємодії суб'єктів навчально-виховного процесу, наукової та соціально-гуманітарної діяльності Київського університету імені Бориса Грінченка / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmpu.edu.ua/sotsialno-gumanitarna/pro-dijalnist/1399-kontseptualni-pidhodi.html> – Загол. з екрану.

233. Концепція розвитку Київського університету імені Бориса Грінченка на 2008–2012 роки // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmpu.edu.ua/prouniversitet/vizytivka/dokumenti.html> – Загол. з екрану.

234. Концепція розвитку освіти дорослих в Україні / АПН України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих ; розроб. Л. Є. Сігаєва. – К. : ЕКМО, 2009. – 44 с.

235. Корольчук Л. В. Активізація транскордонного співробітництва регіонів: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. екон. наук : спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / Л. В. Корольчук ; НАН України. Ін-т регіон. дослідж. – Л., 2008. – 21 с.

236. Коротенко Н. М. Університетська освіта в радянській Україні (1933–1941 рр) : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Н. М. Коротенко ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2010. – 16 с.

237. Корсак К. В. Соціально-філософський аналіз тенденцій розвитку тріади «людина – суспільство – освіта» на початку ХХІ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. д-ра філос. наук : спец. 09.00.10 «Філософія освіти» / К. В. Корсак ; АПН України, Ін-т вищ. освіти. – К., 2006. – 36 с.

238. Корчевська Л. О. Інтеграція України до світового ринку праці через використання трудового потенціалу : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. екон. наук : спец. 08.05.01 «Світове господарство і міжнародні відносини» / Л. О. Корчевська ; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2006. – 20 с.

239. Костікова І. І. Теоретико-методичні засади професійної підготовки майбутніх учителів іноземних мов засобами інформаційно-комунікаційних технологій : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / І. І. Костікова ; Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х., 2009. – 35 с.

240. Костикова М. Н. Краткий очерк развития педагогического образования / М. Н. Костикова // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.bspu.ab.ru/Pedobr/Sbornik/article1.html – Загол. з екрану.

241. Костирев А. Г. Роль засобів масової інформації в процесі демократичного розвитку суспільства : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси (політичні науки)» / А. Г. Костирев ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2003. – 17 с.

242. Кочарян І. С. Економічна стратегія вищого навчального закладу за умов демографічної кризи : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. екон. наук : спец. 08.02.03 «Організація управління, планування і регулювання економікою» / І. С. Кочарян ; Держ. установа «Ін-т економіки та прогнозування НАН України». – К., 2006. – 20 с.

243. Кремень В. Енергія інтелекту: [Значення етносу, нації, інтелекту, освіти в житті людини] / В. Кремень // Освіта. – № 14, 9–16 берез. – С. 4–5.

244. Кремень В. Г. Освіта в структурі цивілізаційних змін: актуальні проблеми / В. Г. Кремень // Управління освітою. – 2011. – № 2. – С. 3–5.

245. Кремень В. Г. Проблеми якості української освіти в контексті цивілізаційних змін / В. Г. Кремень // Український педагогічний журнал. – 2015. – № 1. – С. 8–15.

246. Кремень В. Г. Структурна модернізація освіти в контексті цивілізаційних змін / В. Г. Кремень // Педагогіка і психологія. – 2011. – № 2. – С. 5–13.

247. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі / В. Г. Кремень. – 2-е вид. – К. : Т-во «Знання» України, 2011. – 520 с.

248. Кремень В. Г. Філософія освіти / В. Г. Кремень // Філософія націо-

нальної ідеї. Людина. Освіта. Соціум. – К. : Грамота, 2007. – С. 442–518.

249. Кремень В. Філософія освіти XXI століття / В. Кремень // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/> – Загол. з екрану.

250. Кристопчук Т. Є. Тенденції розвитку педагогічної освіти в країнах Європейського Союзу : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Т. Є. Кристопчук ; Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка. – Київ, 2014. – 39 с.

251. Кругляк М. І. Тенденція до єдності природничого та соціогуманітарного знання за доби постнеокласичної науки : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філос. наук : спец. 09.00.02 «Діалектика і методологія пізнання» / М. І. Кругляк ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2006. – 18 с.

252. Крупельницька І. Г. Методичні аспекти управлінського обліку і внутрішнього аудиту науково-дослідних та конструкторських робіт : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. екон. наук : спец. 08.00.09 «Бухгалтерських облік, аналіз та аудит» / І. Г. Крупельницька ; Держ. акад. статистики, обліку та аудиту Держкомстату України. – К., 2007. – 21 с.

253. Крячко Ю. Гриф Міністерства і університетська автономія / Ю. Крячко // Вища освіта України : теорет. та наук.-метод. часопис / голов. ред. В. Андрущенко. – 2011. – № 2. – С. 48–52.

254. Кудрявцева Н. П. Організаційно-економічний механізм державного регулювання освіти (на прикладі післядипломної освіти) : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. екон. наук : спец. 08.02.03 «Організація управління, планування і регулювання економікою» / Н. П. Кудрявцева ; Н-д. екон. ін-т. – К., 2004. – 18 с.

255. Кузьменко В. В. Теоретичні і методичні засади формування в учнів наукової картини світу в історії розвитку шкільної освіти (XX століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 «Теорія та методика професійної освіти» / В. В. Кузьменко ; Терноп. нац. пед. ун-т ім.

В. Гнатюка. – Т., 2009. – 45 с. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbuuv.gov.ua/ard/2009/09kvvsos.zip> – Загол. з екрану.

256. Кузьмінський А. І. Теоретичні і методологічні засади післядипломної педагогічної освіти в Україні у ХХ столітті : дис... д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Анатолій Іванович Кузьмінський. – К., 2003. – 375 с.

257. Куліш С. М. Традиції і новаторство у підготовці науково-педагогічних кадрів Харківського університету (1805 – 1917 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / С. М. Куліш ; Східноукр. нац. ун-т імені В. Даля. – Київ, 2014. – 40 с.

258. Культурне будівництво в Українській РСР. Найважливіші рішення КП і Радянського уряду. 1917 – 1960 рр. Зб. документів. В 2-х т. – К. : Держполітвидав УРСР, 1961. – Т. 2. Червень 1941–1960 рр. / Ред. О. В. Килимник. – 665 с.

259. Курбатов С. Університетські рейтинги та проблема конкуренції елітних навчальних закладів у глобальному освітньому полі / С. Курбатов // Педагогіка і психологія. Вісник АПН України : наук.-теорет. та інформ. журн. Нац. акад. пед. наук України. – 2010. – № 4. – С. 111–121.

260. Курбатов С. Університетські рейтинги як індикатор стану освіти / С. Курбатов // Вища освіта України : теорет. та наук.-метод. часоп. – 2009. – № 4. – С. 35–41.

261. Курбатов С. Феномен університету в контексті часових та просторових викликів : монографія / С. Курбатов. – Суми : Університетська книга, 2014. – 262 с.

262. Курило В. М. Освіта України і науково-технічний та соціальний прогрес: історія, досвід, уроки / В. М. Курило, В. П. Шепотько. – К. : «Деміур», 2006. – 432 с.

263. Курило Л. Ф. Проблеми вітчизняної університетської освіти в ХІХ – на початку ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук :

спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Л. Ф. Курило ; Луган. нац. пед. ун-т ім. Т.Шевченка. – Луганськ, 2007. – 20 с.

264. Кущенко О. С. Формування культури Інтернет-комунікації майбутніх учителів засобами інформаційно-комунікаційних технологій : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / О. С. Кущенко ; Класич. приват. ун-т. – Запоріжжя, 2008. – 20 с.

265. Лазар І. Г. Вдосконалення механізмів формування та реалізації гендерної політики в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. наук з держ. упр. : спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / І. Г. Лазар ; Львів. регіон. ін-т держ. упр. при Президентові України. – Л., 2007. – 20 с.

266. Лавриченко Н. Методологічні аспекти порівняльно-педагогічних досліджень / Н. Лавриченко // Шлях освіти. – 2006. – № 2. – С. 17–23.

267. Лебединська Г. О. Політико-стабілізаційна роль місцевого самоврядування в умовах суспільно-політичної трансформації України : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси (політичні науки)» / Г. О. Лебединська ; НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2004. – 20 с.

268. Левочко М. Т. Наступність у професійній підготовці майбутніх фахівців економічної галузі в системі «коледж – університет» : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / М. Т. Левочко ; АПН України. Ін-т вищ. освіти. – К., 2010. – 40 с.

269. Левченко О. С. Нобелівська інтелектуальна еліта й Україна / О. С. Левченко. – К. : Лілея, 2000. – 280 с.

270. Лефф Г. Тривиум и три философии / Г. Лефф // Alma Mater. – 2003. – № 1. – С. 49–54.

271. Лисенко Л. І. Тенденції державного регулювання підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів з державного управління : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. наук з держ. упр. : спец. 25.00.01 «Теорія та

історія державного управління» / Л. І. Лисенко ; Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України. – К., 2010. – 20 с.

272. Лист Міністерства № 1/9-382 від 29.07.2014 «Про особливу відповідальність педагогічних та науково-педагогічних працівників» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/2665-> – Загол. з екрану.

273. Лист МОНУ від 31.07.2008 р. № 1/9484 [Електронний ресурс] / Міністерство освіти і науки України. Нормативно-правова база // Режим доступу : www.old.mon.gov.ua/ – Загол. з екрану.

274. Литошенко Д. Современные модели подготовки кадров высшей квалификации в свете исторического опыта европейского университетского образования XVI – XVIII вв. / Д. Литошенко // *Alma Mater*. – 2003. – № 7. – С. 38–43.

275. Лихачев Д. С. Книга беспокойств. Статьи, беседы: воспоминания / Д. С. Лихачев. – М. : Изд-во «Новости», 1991. – 528 с.

276. Лободинська О. М. Гендерні аспекти працевлаштування випускників ВНЗ (на прикладі західного регіону України) : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. соціол. наук : спец. 22.00.04 «Спеціальні та галузеві економіки» / О. М. Лободинська ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2009. – 16 с.

277. Локшина О. Тенденція як категорія порівняльної педагогіки / О. Локшина // *Порівняльно-педагогічні студії*. – 2011. – № 2 (8). – С. 5–14.

278. Луговий В. І. Дослідницько-інноваційний потенціал вищої освіти та його актуалізація в Україні / В. І. Луговий // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ihed.org.ua/images/pdf/7_11_2013_3.pdf – Загол. з екрану.

279. Луговий В. І. Національна рамка кваліфікацій, які пов'язані з вищою освітою: стан і труднощі розроблення в Україні // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.tempus.org.ua/uk/national-team-here/219-nacionalna-ramka-kvalifikacij.html> – Загол. з екрану.

280. Луговий В. І. Тенденції розвитку педагогічної освіти в Україні: (теоретико-методологічний аспект) : дис... д-ра пед. наук : спец. 13.00.01

«Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Луговий Володимир Іларіонович ; АПН України, Ін-т педагогіки і психології проф. освіти. – К., 1995. – 429 с.

281. Луговий, В. І., Слюсаренко, О. М., Таланова, Ж. В. Університетологія – новий напрям педагогічної науки / Луговий В. І., Слюсаренко О. М., Таланова Ж. В. // Вища освіта України: теоретичний та науково-методичний часопис / [за ред. В.І. Лугового, М.Ф. Степка] – К. : Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2012. – № 1. – Додаток 2. – Тематичний випуск: «Наука і вища освіта». – 368 с. – С. 3–11.

282. Лузік Е. В. Теорія і методика загальнонаукової підготовки в інженерній вищій школі : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти»; 13.00.02 «Теорія і методика навчання» / Е. В. Лузік ; АПН України, Ін-т педагогіки і психології проф. освіти. – К., 1996. – 59 с.

283. Лук'яненко Д. Інноваційно-креативний компонент глобального менеджменту / Д. Лук'яненко, О. Тітова // Журнал європейської економіки. – 2012. – Т. 11 (№ 1). – С. 39–54.

284. Луценко Гр. В. Фундаменталізація фізичної освіти у вищій школі : монографія / Гр. В. Луценко ; за ред. А. І. Кузьмінського. – Черкаси : ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2013. – 274 с.

285. Луцька Н. І. Розвиток єврорегіонів в системі транскордонного співробітництва України : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. екон. наук : спец. 08.00.02 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» / Н. І. Луцька ; Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. – К., 2011. – 20 с.

286. Львівський національний університет імені Івана Франка / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.franko.lviv.ua/ – Загол. з екрану.

287. Лютак О. М. Регіональна політика транскордонного співробітництва в умовах реалізації євроінтеграційного курсу України : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. екон. наук : спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / О. М. Лютак ; Луц. нац. техн. ун-т. – Луцьк,

2008. – 20 с.

288. Майборода В. К. Вища педагогічна освіта в Україні: історія, досвід, уроки (1917–1985 рр.) / В. К. Майборода. – К. : Либідь, 1992. – 196 с.

289. Майборода С. В. Державне управління вищою освітою в Україні: структура, функції, тенденції розвитку (1917–1959 рр.) : дис... д-ра наук з держ. управління : спец. 25.00.01 «Теорія та історія державного управління» / Майборода Сергій Васильович ; Українська академія держ. управління при Президентові України. – К., 2002. – 411 арк.

290. Майбуров И. Высшая школа и промышленность: аспекты взаимоотношений / И. Майбуров // Alma Mater. – 2003. – № 9. – С. 3–9.

291. Макаренко Є. А. Міжнародна інформаційна політика: структура, тенденції, перспективи : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. д-ра політ. наук : спец. 23.00.04 «Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку» / Є. А. Макаренко ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2002. – 41 с.

292. Макогон Ю. В. Украина в мировой экономике / Ю. В. Макогон [и др] ; ред. Ю. В. Макогон. – Донецк : [б.и.], 1999. – 496 с.

293. Мальський М. З. Еколого-економічні основи розвитку територіальних господарських систем (теоретико-методологічні аспекти) : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. д-ра екон. наук : спец. 08.00.02 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» / М. З. Мальський ; Нац. акад. наук України, Ін-т регіон. дослідж. – Л., 1995. – 49 с.

294. Манчул Б. В. Інтегративні тенденції в науці: потенціал і форми актуалізації : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філософ. наук : спец. 09.00.09 «Філософія науки» / Б. В. Манчул ; Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2010. – 20 с.

295. Марченко І. С. Інфраструктура ринку праці та напрями її удосконалення : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. екон. наук : спец. 08.00.07 «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика» / І. С. Марченко ; НАН України; Ін-т демографії та соц. дослідж. ім.

М.В. Птухи. – К., 2011. – 20 с.

296. Марчук А. В. Розвиток вищої освіти у Російській Федерації в контексті європейських інтеграційних процесів : монографія / А. В. Марчук ; за ред. С. О. Сисоєвої. – Львів : Українська академія друкарства, 2012. – 328 с.

297. Маслова Н. В. Ноосферное образование / Н. В. Маслова. – М., 2002. – 340 с.

298. Матвієнко П. В. Трансформація епістеміологічних концепцій у філософії ХХ ст.: тенденції та проблеми : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філософ. наук : спец. 09.00.09 «Філософія науки» / П. В. Матвієнко ; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х, 2002. – 18 с.

299. Машненко К. А. Державна інноваційна політика багатопрофільного промислового підприємства : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. екон. наук : спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / К. А. Машненко ; Донец. держ. ун-т упр. – Донецьк, 2008. – 20 с.

300. Медвідь Ф.М. Формування владної еліти в Україні: питання теорії і практики / Ф.М.Медвідь, А.В.Кулявець // Становлення і розвиток української державності : [зб. наук. пр.] / МАУП. – К. : ДП «Видавничий дім «Персонал», 2011. – Вип. 7 : Матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції “Державне управління та місцеве самоврядування в Україні в контексті європейської інтеграції”, м. Київ, 17 листоп. 2011 р. / редкол. : А. М. Подоляка (голова) [та ін.]. – 2012. – 382 с. – С. 346-352.

301. Международные стратегии экономического развития : учеб. пособие для экон. фак. и экон. вузов Украины / Ю. Н. Пахомов [и др.] ; ред. Ю. Н. Пахомов ; Киевский национальный ун-т им. Тараса Шевченко, Киевский национальный экономический ун-т, Донецкий национальный ун-т. – К. ; Донецк : [б.и.] : ДНУ, 2001. – 239 с.

302. Мелещенко Л. П. Основні етапи історії етики науки : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. іст. наук : спец. 07.00.07 «Історія науки і техніки» / Л. П. Мелещенко ; Центр дослідж. наук.-техн. потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва НАН України. – К., 2009. – 20 с.

303. Мещанінов О. П. Сучасні моделі розвитку університетської освіти в Україні : Монографія / О. П. Мещанінов. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2005. – 460 с.

304. Мещанінов О. П. Сучасні моделі розвитку університетської освіти в Україні: теорія і практика : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / О. П. Мещанінов; Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. – К., 2005. – 40 с.

305. Міжнародна діяльність [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua/ua/activity/international-activity/> – Загол. з екрану.

306. Міжнародні організації : Навч. посіб. / За ред. О. С. Кучика. – 2-е вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2007. – 749 с.

307. Міністерство освіти і науки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua/ua> – Загол. з екрану.

308. Мікула Н. А. Транскордонне співробітництво в умовах інтеграційних процесів України : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. д-ра екон. наук : спец. 08.00.01 «Економічна теорія та історія економічної думки» / Н. А. Мікула ; Нац. акад. наук України, Ін-т регіон. дослідж. – Л., 2005. – 40 с.

309. Микитась В. Давньоукраїнські студенти і професори / В. Микитась. – К. : Абрис, 1994. – 288 с.

310. Миронов В. Б. Век образования / В. Б. Миронов. – М. : Педагогика, 1990. – 176 с.

311. Михайлович В. А. Освітні тенденції культурної політики в умовах глобалізації : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філософ. наук : спец. 09.00.10 «Філософія освіти» / В. А. Михайлович ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2010. – 18 с.

312. Мицик Л. М. Новітня історія країн Європи та Америки (1918 – 2007) : Навч. посіб. / Л. М. Мицик, Ю. В. Кузьменко. – К. : Академвидав, 2008. – 544 с.

313. Моделирование освітньої та професійної підготовки фахівця [Робоча

навч. прогр. для студ.напрямку підготовки 1801 Специфічні категорії спеціальності 8.18010021 Педагогіка вищої школи ОКР Магістр] / авт.-укл. К. М. Гнезділова, Н. О. Терентьєва. – Полтава : Скайтек, 2011. – 36 с.

314. Модернізація вищої освіти в Україні і світі: десять років наукового пошуку : колект. моногр. / за заг. ред. В. П. Андрущенко [та ін.]; АПН України, Ін-т вищ. освіти. – Х. : Вид-во НУА, 2009. – 504 с.

315. Модернізація освіти України у контексті євроінтеграційних процесів: історико-педагогічний аспект : Монографія / Авт. кол. О. А. Дубасенюк, Н. Г. Сидорчук, Н. В. Якса, В. М. Єремєєва, Т. М. Москвіна, Л. О. Данильчук, М. Г. Агапова та ін. / За заг. ред. Н. Г. Сидорчук. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. – 300 с.

316. Молода наука НПУ імені М. П. Драгоманова: збірник праць за матеріалами семінару «Основи педагогіки вищої школи» для аспірантів / Мін-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т НПУ імені М. П. Драгоманова ; за наук. ред. проф. Л. П. Вовк, проф. О. С. Падалки ; укл. Р. А. Семернікова, О. В. Черкасов. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – 376 с.

317. Моніторинг інтеграції української системи вищої освіти в Європейський простір вищої освіти та наукового дослідження: моніторинг. дослідж.: аналіт. звіт / Міжнарод. благод. Фонд «Міжнарод. Фонд дослідж. освіт. політики» ; за заг. ред. Т. В. Фінікова, О. І. Шарова– К. : Таксон, 2014. – 144 с.

318. Мордас І. В. Внесок учених Київського національного економічного університету в розвиток економічної науки в Україні (перша третина ХХ століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. екон. наук : спец. 08.00.01 «Економічна теорія та історія економічної думки» / І. В. Мордас ; ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана». – К., 2008. – 19 с.

319. Морзе Н. В. Основи інформаційно-комунікаційних технологій / Н. В. Морзе. – К. : Видавнича група ВНУ, 2008. – 352 с.

320. Морзе Н. В. Інформаційно-комунікаційні технології – як засіб підвищення якості заочної освіти / Н. В. Морзе, О. Г. Глазунова // Інформ.

технології в освіті : зб. наук. пр. – 2010. – Вип. 6. – С. 56–67.

321. Морська Л. І. Теоретико-методичні основи підготовки майбутніх учителів іноземних мов до використання інформаційних технологій у професійній діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти»; 13.00.02 «Теорія і методика навчання» / Л. І. Морська ; Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. – Т., 2008. – 40 с.

322. Муковіз О. П. Формування вмінь самостійної пізнавальної діяльності у студентів педагогічних факультетів засобами інформаційних технологій : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / О. П. Муковіз ; Ін-т вищ. освіти АПН України. – К., 2008. – 20 с.

323. Навроцький О. І. Вища школа України в умовах трансформації суспільства. Монографія / О. І. Навроцький. – Харків : «Основа», 2000. – 240 с.

324. Навроцький О. І. Інноваційні процеси в вищій школі України : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. докт. соціол. наук : спец. 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології» / О. І. Навроцький ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2006. – 36 с.

325. Наказ МОН України від 13 липня 2007 р. № 612 «Про затвердження Плану дій щодо забезпечення якості вищої освіти України та її інтеграції в європейське і світове освітнє співтовариство на період до 2010 року» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.nmu.edu.ua/bolon11.php – Загол. з екрану.

326. Наказ МОНУ від 24.12.2003 р. № 847 «Ліцензійні умови надання освітніх послуг у сфері вищої освіти» [Електронний ресурс] / Міністерство освіти і науки України. Нормативно-правова база // Режим доступу : www.old.mon.gov.ua/ – Загол. з екрану.

327. Наказ МОНУ від 21.01.2009 р. № 30 «Про документи для проведення ліцензування» [Електронний ресурс] / Міністерство освіти і науки України.

Нормативно-правова база // Режим доступу : www.old.mon.gov.ua/ – Загол. з екрану.

328. Налетова И. В. Трансформация ценностей академической культуры в условиях глобализации / И. В. Налетова, А. В. Прохоров // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://analiculturolog.ru/journal/archive/item/300-article_10.html – Загол. з екрану.

329. Народна освіта і наука: культура в Українській РСР. Статистичний збірник. – К. : Статистика, 1973. – 316 с.

330. Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР. 1917–1967 / ред. А. Т. Бондар. – К. : Рад. шк., 1967. – 483 с.

331. Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР за 50 років. Тези ювілейної сесії. – К. : Рад. шк., 1967. – 272 с.

332. Наумов Г. «Учащийся народ» (проблемы ноосферного образования) / Г. Наумов, В. Черненко // Імідж сучасного педагога. – № 5–6 (34-35). – 2003. – С. 3–6.

333. Національна доктрина розвитку освіти // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/347/2002_260. – Загол. з екрану.

334. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012 – 2021 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nmu.edu.ua/files/strateg_rozv_2012.pdf – Загол. з екрану.

335. Національна рамка кваліфікацій // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-p – Загол. з екрану.

336. Національний освітній глосарій: вища освіта / [авт.-уклад. : І. І. Бабин, Я. Я. Болубаш, А. А. Гармаш й ін.] ; за ред. Д. В. Табачника і В. Г. Кременя. – К. : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2011. – 100 с.

337. Національний освітній глосарій: вища освіта / [авт.-уклад. : В. М. Захарченко, С. А. Калашнікова, В. І. Луговий, А. В. Ставицький, Ю. М. Рашкевич, Ж. В. Таланова] ; за ред. В. Г. Кременя. – [2-е вид., перероб і доповн.]. – К. : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2014. – 100 с. – [Електронний

- ресурс] / Бібліотека ІВО НАПН України. – Режим доступу : <http://www.ihed.org.ua/ua/resursy/biblioteka.html> – Загол. з екрану.
338. Національний університет Києво-Могилянська академія / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukma.kiev.ua/ – Загол. з екрану.
339. Нещадим М. І. Військова освіта України: історія, теорія, методологія, практика : Монографія / М. І. Нещадим. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2003. – 852 с.
340. Ніколаєнко С. М. Вища освіта – джерело соціально-економічного і культурного розвитку суспільства / С. М. Ніколаєнко. – К. : Знання, 2005. – 319 с.
341. Ніколаєнко С. М. Теоретико-методологічні основи управління інноваційним розвитком системи освіти України : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. д-ра пед. наук : спец. 13.00.06 «Теорія і методика управління освітою» / С. М. Ніколаєнко ; Держ.вищ. нац. закл. «Ун-т менеджменту освіти». – К., 2009. – 44 с.
342. Нова парадигма вищої освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukped.com/statti/zagalna-pedagogika/2254-tendentsiyi-rozvitku-sistemi-vischoyi-osviti.html> – Загол. з екрану.
343. Новая иллюстрированная энциклопедия. – М. : ООО «Мир книги». Научное издательство «Большая российская энциклопедия», 2001.
344. Новий курс: Реформи в Україні 2010–2015. Національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]. – К. : НВЦ НБУВ, 2010. – 232 с.
345. Новицька Ж. А. Державне регулювання інноваційно-інвестиційного розвитку промислового міста : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. наук з держ. упр. : спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / Ж. А. Новицька ; Донец. держ. ун-т упр. – Донецьк, 2005. – 20 с.
346. Ноджак Л. С. Демографічні та соціально-економічні чинники формування і використання інтелектуального потенціалу за ринкових перетворень : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. екон. наук : спец. 08.09.01 «Демографія, економіка праці та соціальна політика» / Л. С. Ноджак ;

НАН України. Ін-т регіон. дослідж. – Л., 2003. – 20 с.

347. Нортон Д. Квадривиум / Д. Нортон // *Alma Mater*. – 2003. – № 2. – С. 42–48.

348. Носенко Т. І. Інформаційні технології навчання : навч. посіб. / Т. І. Носенко ; Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка, Ін-т лідерства та соц. наук. – К. : Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка, 2011. – 183 с.

349. Носенко Т. І. Соціальна інформатика : навч. посіб. / Т. І. Носенко, Г. Ф. Бонч-Бруєвич ; Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка, Ін-т сусп-ва. – К. : Київ. ун-т. ім. Б. Грінченка, 2013. – 140 с.

350. Ньюмен Дж. Г. Ідея Університета / Дж. Г. Ньюмен ; пер. с англ. С. Б. Бенедиктова ; под общ. ред. М. А. Гусаковського. – Минск : БГУ, 2006. – 208 с.

351. О завершении перехода ко всеобщему среднему образованию молодежи и дальнейшем развитии общеобразовательной школы. Постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР. 20 июня 1972 г. // Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа. Сб. документов 1917–1973. – М. : Педагогика, 1974. – С. 236–240.

352. Огієнко О. І. Андрагогічний підхід у неперервній освіті дорослих : метод. рекомендації / О. І. Огієнко ; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. – К. : [б.в.], 2007. – 39 с.

353. Огієнко О. І. Тенденції розвитку освіти дорослих у скандинавських країнах (друга половина ХХ століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіка» / О. І. Огієнко ; АПН України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих. – К., 2009. – 44 с.

354. Огнев'юк В. Осягнення освіти: підсумки ХХ століття / В. Огнев'юк. – К. : Навч. кн., 2003. – 111 с.

355. Огнев'юк В. Університет і суспільство / В. Огнев'юк // Сучасні стратегії університетської освіти: якісний вимір : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (28–29 березня). – К., 2012. – С. 14–26.

356. Огнев'юк В. Університетська освіта України в контексті перспектив європейської інтеграції / В. Огнев'юк // Віче. – 2010. – № 20. – С. 16–20.
357. Огнев'юк В. О. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку : монографія / В. О. Огнев'юк. – К. : Знання України, 2003. – 450 с.
358. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка : 80 000 слов и фразеологических выражений (Российская академия наук. Институт русского языка им. В. В. Виноградова / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – 4-е изд., доп. – М. : Азбуковник, 1997. – 944 с.
359. Онищенко Н. Інноваційний розвиток університетських регіональних комплексів в умовах модернізації системи вищої освіти / Н. Онищенко // Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди: наук.-теорет. зб. – 2013. – Вип. 28. – Т. 1. – С. 213–218.
360. ОКХ спеціальності Педагогіка вищої школи [розробники : Бобрицька В.І., Терентьєва Н.О.]. – К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2010, 2011.
361. Онопченко С. В. Розвиток інженерно-педагогічної освіти в Україні (друга половина ХХ століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / С. В. Онопченко ; ДЗ «Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка». – Луганськ, 2011. – 20 с.
362. ОПП спеціальності Педагогіка вищої школи [розробники : Бобрицька В.І., Терентьєва Н.О.]. – К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2010, 2011.
363. Оптимізація циклу соціально-гуманітарних дисциплін у вищій освіті України в контексті євроінтеграції : монографія / [Б. А. Воронкова, М. А. Дебич, Н. М. Дем'яненко, Н. О. Дівінська та ін.]; За заг. ред. Г. В. Онкович. – К., 2014. – 326 с.
364. Орлова Т. В. Історія сучасного світу (XV – XXI століття) : Навч. посіб. / Т. В. Орлова. – К. : Вікар, 2008. – 552 с.
365. Ортега-и-Гассет Х. Миссия университета (Фрагменты) / Х. Ортега-и-Гассет // Alma Mater. – 2003. – № 7. – С. 44–49.

366. Ортега-и-Гассет Х. Миссия университета / Х. Ортега-и- Гассет ; пер. с исп. М. Н. Голубевой ; ред. перевода А. М. Корбут ; под. общ. ред. М. А. Гусаковского. – Мн. : БГУ, 2005. – 104 с.

367. Освіта і наука. Засідання уряду. Департамент інформації та комунікацій з громадськістю Секретаріату КМУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=245571411 – Загол. з екрану.

368. Освітні реформи: місія, дійсність, рефлексія : монографія / за ред. Василя Кременя, Тадеуша Левовицького, Віктора Огнев'юка, Світлани Сисоєвої. – К. : ТОВ “Видавниче підприємство «ЕДЕЛЬВЕЙС», 2013. – 460 с.

369. Освітологія: витоки наукового напрямку : Монографія / За ред. В. О. Огнев'юка; [Авт. кол. : В. О. Огнев'юк, С. О. Сисоєва, Л. Л. Хоружа, І. В. Соколова, О. М. Кузьменко, О. О. Мороз]. – К. : ВП «Едельвейс», 2012. – 336 с.

370. Основные тенденции развития высшего образования: глобальные и болонские измерения / Под науч. ред. д-ра пед. наук, профессора В. И. Байденко. – М. : Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2010. – 352 с.

371. Особливості соціально-гуманітарної взаємодії / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmpu.edu.ua/sotsialno-gumanitarna/prodijalnist/1574-osoblivosti-sotsialno-gumanitarnoyi-vzaemodiyi.html> – Загол. з екрану.

372. Остафійчук В. Ф. Історія України: сучасне бачення : Навч. посіб. – 4-те вид., випр. – К. : Знання-Прес, 2008. – 424 с.

373. Павлюк О. М. Розвиток шкільної математичної освіти в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «загальна педагогіка та історія педагогіки» / О. М. Павлюк ; Луган. нац. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Луганськ, 2011. – 20 с.

374. Панченко В. Науково-світоглядні погляди В. І. Вернадського і сучасні підходи до формування екологічної свідомості учнівської молоді /

- В. Панченко // Імідж сучасного педагога. – № 5–6 (34–35). – 2003. – С. 19–23.
375. Панченко Л. Ф. Теоретико-методологічні засади розвитку інформаційно-освітнього середовища університету : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. д-ра пед. наук : спец. 13.00.10 «Інформаційно-комунікаційні технології в освіті» / Л. Ф. Панченко ; ДЗ «Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка». – Луганськ, 2011. – 44 с.
376. Патора Р. Ринок освіти в системі кадрового забезпечення стратегічного розвитку країни : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. д-ра екон. наук : спец. 08.09.01 «Демографія, економіка праці та соціальна політика» / Р. Патора ; НАН України. Ін-т регіон. дослідж. – Л., 2002. – 42 с.
377. Патора Р. Ринок освіти в системі кадрового забезпечення стратегічного розвитку країни / Р. Патора. – Львів : Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2002. – 337 с.
378. Пашенко О. В. Економічні основи модернізації вищої освіти в умовах становлення економіки знань : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. екон. наук : спец. 08.00.01 «Економічна теорія та історія економічної думки» / О. В. Пашенко ; Харк. нац. ун-т економіки ім. В.Н. Каразіна. – Х., 2010. – 15 с.
379. Педагогіка вищої школи / [В. П. Андрющенко, І. Д. Бех, І. С. Волощук та ін.] ; за ред. В. Г. Кременя, В. П. Андрющенка, В. І. Лугового. – К. : Педагогічна думка, 2009. – 256 с.
380. Педагогіка : педагогические теории, системы, технологии : Учеб. для студ. высш. и сред. пед. заведений / С. А. Смирнов, И. Б. Котова, Е. Н. Шиянов и др. ; Под ред. С. А. Смирнова. – 4-е изд., испр. – М. : Издательский центр «Академия», 2000. – 512 с.
381. Пелех Ю. В. Ціннісно-смісловий концепт професійної підготовки майбутнього педагога : монографія / Ю. В. Пелех ; за ред. д-ра пед. наук, проф., д. чл. АПН України М. Б. Євтуха ; АПН України, Ін-т вищої освіти, Міжнар. екон.-гуманіт. ун-т ім. акад. С. Дем'янчука. – Рівне : Тетіс, 2009. – 400 с.
382. Перспективи інноваційного розвитку України. Аналітична доповідь /

[Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/Table/Zhalilo21/003.htm> – Загол. з екрану.

383. Петльована Л. Л. Педагогічні основи професійної адаптації студентів-економістів засобами новітніх інформаційних технологій : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Л. Л. Петльована ; Нац. академія Державної прикордонної служби України ім. Богдана Хмельницького. – Хмельницький, 2008. – 20 с.

384. Петренко В. В. Наступність форм навчання в загальноосвітній школі і вищому навчальному закладі освіти як засіб дидактичної адаптації студентів : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 13.00.09 «Теорія навчання» / В. В. Петренко ; Волин. держ. ун-т ім. Л. Українки. – Луцьк, 2005. – 20 с.

385. Півнева Л. Академічна нечесність та політична культура: порівняльний досвід (Україна – США) / Любов Півнева // В кн. : Покликання університету: зб. наук. пр. / Відп. ред. О. Гомілко. – К. : РІА «ЯНКО»; «ВЕСЕЛКА», 2005. – 304 с. – С. 105–109.

386. Пінчук О. П. Особливості педагогічної взаємодії у середовищі дистанційного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів / О. П. Пінчук // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lib.iitta.gov.ua/317/1> – Загол. з екрану.

387. Поберезська Г. Г. Тенденції розвитку вищої освіти у країнах Західної Європи та України : дис... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Ганна Георгіївна Поберезька ; АПН України; Інститут вищої освіти. – К., 2005. – 216 с.

388. Поберезська Г. Г. Тенденції розвитку вищої освіти у країнах Західної Європи та України : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Г. Г. Поберезька ; АПН України. Ін-т вищ. освіти. – К., 2005. – 22 с.

389. Побірченко Н. С. Педагогічна й науково-просвітницька діяльність

Громад у контексті суспільного руху Наддніпрянської України (друга половина ХІХ – початок ХХ століття) : дис... д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Побірченко Наталія Семенівна ; АПН України. Ін-т педагогіки. – К., 2001. – 475 арк.

390. Покликання університету : Зб. наук. пр. / Відп. ред. О. Гомілко. – К. : РІА «ЯНКО»; «ВЕСЕЛКА», 2005. – 304 с.

391. Покращення співпраці школа – ВНЗ щодо якості підготовки старшокласників (Виступ ректора М. В. Полякова на засіданні Ради ректорів вищих навчальних закладів при голові Дніпропетровської обласної державної адміністрації) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dnu.dp.ua/news/992> – Загол. з екрану.

392. Политизация : [Електронний ресурс] / Халипов В. Ф., Халипова Е. В. Власть. Политика. Государственная служба. Словарь. – М. : Луч. 1996. – Режим доступу : http://power_politics.academic.ru/616/ПОЛИТИЗАЦИЯ. – Загол. з екрану. – Мова рос.

393. Политизация : [Електронний ресурс] / Antinazi. Энциклопедия социологии, 2009. – Режим доступу : <http://dic.academic.ru/dic.nsf/socio/2899/ПОЛИТИЗАЦИЯ>. – Загол. з екрану. – Мова рос.

394. Полякова Г. А. Адаптивне управління навчальним процесом в умовах загальноосвітнього комплексу : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Г. А. Полякова ; Центр. ін-т післядиплом. пед. освіти АПН України. – К., 2003. – 20 с.

395. Полякова Л. П. Державне управління інформаційно-освітнім середовищем інноваційних університетських комплексів : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. докт. наук з держ. управл. : спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / Л. П. Полякова ; Донец. держ. ун-т упр. – Донецьк, 2010. – 40 с. // Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua/ard/2010/10plpiuk.zip>

396. Поляченко Ю. В. Медична освіта у світі та в Україні / Ю. В. Поля-

ченко, В. Г. Передерій, О. П. Волосовець, В. Ф. Москаленко : Навч. посібник. – К. : Книга-плюс, 2005. – 383 с.

397. Пономаренко В. Підвищення якості підготовки фахівців в університеті / В. Пономаренко // Вища школа. – 2010. – № 10. – С 7–25.

398. Пономаренко В. С. Інтегрована система «вища школа – бізнес-структура»: методологія та концептуальні засади побудови : монографія / В. С. Пономаренко, О. В. Раєвнева, В. Є. Єрмаченко, І. В. Аксьонова, Л. В. Гриневич ; ред. : В. С. Пономаренко, О. В. Раєвнева; Харк. нац. екон. ун-т. – Х. : ІНЖЕК, 2011. – 153 с.

399. Постанова Кабінету Міністрів України № 1341 від 23.11.2011 «Про затвердження Національної рамки кваліфікацій» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP111341.html – Загол. з екрану.

400. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної програми розвитку транскордонного співробітництва на 2007–2010 роки» : [Електронний ресурс]. – Режим доступу 08.12.2012 // <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1819-2006-%D0%BF>. – Загол. з екрану.

401. Постанова КМУ від 08.08.2007 р. № 1019 «Про ліцензування діяльності з надання освітніх послуг» [Електронний ресурс] / Урядовий портал. Постанови КМУ // Режим доступу : www.kmu.gov.ua/ – Загол. з екрану.

402. Постановление ЦК КПСС. Основные направления перестройки высшего и среднего специального образования в стране // Народное образование в СССР. Сборник нормативных актов / Сост. Н. Е. Голубева. – М. : Юридическая лит-ра, 1987. – С. 223–245.

403. Починок І. Б. Генеза та потенціал ідеалу науковості гуманітарного знання : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філос. наук : спец. 09.00.09 «Філософія науки» / І. Б. Починок ; Чернів. нац. ун-т. ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2007. – 20 с.

404. Про заходи по дальшому вдосконаленню вищої освіти в країні. Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 18 липня 1972 року // Народное

образование в СССР. Общеобразовательная школа. Сб. документов 1917–1973. – М. : Педагогика, 1974. – С. 433–436.

405. Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР. Закон, прийнятий ВР УРСР 17 квітня 1959 р. / В кн. : Культурне будівництво в Українській РСР. Найважливіші рішення КП і Радянського уряду. 1917 – 1960 рр. Зб. документів. В 2-х т. – К. : Держполітвидав УРСР, 1961. – Т. 2. Червень 1941–1960 рр. / Ред. О. В. Килимник. – 665 с. – С. 511–530.

406. Про університет [Електронний ресурс] / Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна Історія університету. – Режим доступу : http://www.univer.kharkov.ua/ua/general/our_university/history – Загол. з екрану.

407. Проблеми якості вищої освіти : монографія / К. Корсак [та ін.] ; голова ред. кол. В. Кремень ; АПН України, Ін-т вищ. освіти. – К. : Педагогічна думка, 2007. – 231 с.

408. Прокопів Л. М. Навчально-виховна робота з обдарованою молоддю у вищих педагогічних навчальних закладах України (друга половина ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Л. М. Прокопів ; Прикрпат.нац.ун-т ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ, 2006. – 19 с.

409. Проніков О. К. Підготовка майбутніх учителів фізичної культури у вищих педагогічних навчальних закладах України (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.) : монографія / О. К. Проніков ; Чернігів. нац. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2012. – 275 с.

410. Протокол до Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами про Рамкову угоду між Україною та Європейським Співтовариством про загальні принципи участі України в програмах Співтовариства : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_a41. – Загол. з екрану.

411. Проект «Ноосферные транспортные системы Сибири и Дальнего Востока. Итоги реализации» / А. Э. Юницкий. – Новосибирск, 2005. – С. 481–506.

412. Професійна педагогічна освіта: акме-синергетичний підхід: Монографія / За ред. О. А. Дубасенюк. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. – 389 с.

413. Прошкін В. В. Інтеграція університетської науки й освіти: історичний аспект / В. В. Прошкін // е-журнал «Педагогічна наука: історія, теорія, практика, тенденції розвитку». – 2010. – № 2: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.intellect-invest.org.ua/pedagog_editions_e-magazine_pedagogical_science_vypuski_n2_2010_st_1/ – Загол. з екрану.

414. Психолого-педагогічні засади проектування інноваційних технологій викладання у вищій школі : Монографія / За заг. ред. В. П. Андрущенко, В. І. Лугового. – К. : «Педагогічна думка», 2011. – 260 с.

415. Пуховська Л. П. Професійна підготовка вчителів у країнах Західної Європи в другій половині ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Л. П. Пуховська ; АПН України. Ін-т педагогіки і психології проф. освіти. – К., 1998. – 41 с.

416. Рашкевич Ю. М. Компетентнісний підхід у побудові навчальних програм» [Електронний ресурс] / Виступ в рамках Проекту Tuning Educational Structures in Europe, 2013 // – Режим доступу : www.tempus.org.ua/uk/.../621.../download.htm... – Загол. з екрану.

417. Реалізація європейського досвіду компетентнісного підходу у вищій школі України : матеріали методологічного семінару. – К. : Педагогічна думка, 2009. – 360 с.

418. Реалізація пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки та отримані результати у 2011 році [Електронний ресурс] / Реалізація пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки та отримані результати у 2011 році : Аналітична довідка. Державне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації України. Український інститут науково-технічної і економічної інформації. – К., 2012. – 44 с. // Режим доступу : <http://www.dkni.gov.ua/images/stories/2...rior11.pdf> – Загол. з екрану.

419. Реалізація пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки та отримані результати у 2011 році [Електронний ресурс] / Реалізація пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки та отримані результати у 2011 році : Висновки і додатки // Режим доступу : <http://www.dkni.gov.ua/images/stories/> – Загол. з екрану.

420. Регіональне та транскордонне співробітництво між Україною та ЄС : [Електронний ресурс]. – Режим доступу 08.12.2012 : http://comeuroint.rada.gov.ua/komevoint/control/uk/publish/article;jsessionid=1061EA0348D8C040993E3DF13EAF9234?art_id=47149&cat_id=4712 3. – Загол. з екрану. – Мова укр.

421. Реньї А. Диалоги о математике / Под ред. Б. В. Гнеденко. – М. : Мир, 1969. – 96 с.

422. Реутова І. М. Наступність у навчанні геометрії в системі неперервної освіти «технічний ліцей – вищий технічний навчальний заклад» : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання» / І. М. Реутова ; Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. – Черкаси, 2010. – 20 с.

423. Ридингс Б. Университет в руинах / Б. Ридингс ; пер. с англ. А. М. Корбута; под общ. ред. М. А. Гусаковского. – Минск : БГУ, 2009. – 248 с.

424. Рижак Л. Університетська освіта в ХХІ сторіччі: філософсько-синергетичний аспект / Л. Рижак // Вісник Львівського університету. Сер. філос. – 2009. – Вип. 12. – С. 26–35.

425. Робота з архівними (історичними) джерелами : прогр. для студ. ОКР магістр / Київ. ун-т ім. Б. Грінченка ; [уклад. : Терентьева Н.О.]. – Черкаси : Видавець Чабаненко Ю.А., 2015. – 72 с.

426. Розвиток системи забезпечення якості вищої освіти в Україні: інформаційно-аналітичний огляд / [Укладачі : Добко Т., Золотарьова І., Калашнікова С., Ковтунець В., Курбатов С., Линьова І., Луговий В., Прохор І., Рашкевич Ю., Сікорська І., Таланова Ж., Фініков Т., Шаров С. ; за заг. ред.

С. Калашнікової та В. Лугового]. – К. : ДП «НВЦ «Пріоритети», 2015. – 84 с.

427. Розроблення освітніх програм. Методичні рекомендації / [Авт. : В. М. Захарченко, В. І. Луговий, Ю. М. Рашкевич, Ж. В. Таланова] / За ред. В. Г. Кременя. – К. : ДП «НВЦ «Пріоритети», 2014. – 120 с. – [Електронний ресурс] / Бібліотека ІВО НАПН України. Режим доступу : <http://www.ihed.org.ua/ua/resursy/biblioteka.html> – Загол. з екрану.

428. Роль університету у розвитку лідерського потенціалу суспільства: концептуальні засади / [Авт. кол. : О. Аарна, Д. Гудонієне, О. Гузар та ін.] ; за ред. С. Калашнікової. – К. : ДП «НВЦ «Пріоритети», 2014. – 100 с.

429. Романишина О. Я. Формування інформаційної культури студентів коледжів технічного профілю : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / О. Я. Романишина ; Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. – Т., 2007. – 20 с.

430. Романовський О. О. Теоретико-методологічні засади інноваційного розвитку сфери вищої освіти : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. докт. екон. наук : спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / О. О. Романовський. – Київ, 2014. – 40 с.

431. Руденко Н. В. Вплив міжнародних тенденцій зайнятості на регулювання ринків праці у відкритій економіці : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. екон. наук : спец. 08.00.02 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» / Н. В. Руденко ; НАН України. Ін-т світ. Економіки і міжнар. відносин. – К., 2008. – 18 с.

432. Рядинська І. А. Підготовка майбутніх учителів фізичної культури до роботи з учнями (друга половина ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / І. А. Рядинська ; Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х., 2008. – 21 с.

433. Савош Л. В. Економічні засади формування нових підприємницьких структур в АПК (на прикладі Волинської області) : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. екон. наук : спец. 08.07.02 «Економіка сільського

господарства і АПК» / Л. В. Савош ; Львівський держ. аграрний ун-т. – Л., 1999. – 19 с.

434. Савченко О. П. Теорія і практика розвитку вищої педагогічної освіти України в умовах інтеграційних процесів (кінець ХХ – початок ХХІ століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / О. П. Савченко. – Черкаси : Б.в., 2013. – 40 с.

435. Самойленко О. М. Організаційно-методичні засади розвитку фахової компетентності викладачів інформатики вищих навчальних закладів за дистанційною формою підвищення кваліфікації : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / О. М. Самойленко ; Центр. ін-т післядиплом. пед. освіти АПН України. – К., 2007. – 21 с.

436. Самчук З. Ф. Цінності освіти та цінності суспільства: діалектика взаємодії / З. Ф. Самчук // Вища освіта України : теоретичний та науково-методичний часопис. – № 3 (50). Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології. Т. 1 / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. акад. пед. наук України, Ін-т вищої освіти НАПН України ; [голов. ред. В. П. Андрущенко]. – С. 69–75.

437. Сапожников С. В. Вища педагогічна освіта в країнах Чорноморського регіону: історія і сучасність: монографія / С. В. Сапожников. – Дніпропетровськ : Інновація, 2013. – 480 с.

438. Сапожников С. В. Тенденції розвитку вищої педагогічної освіти в країнах Чорноморського регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / С. В. Сапожников ; Республік. ВНЗ «Крим. гуманіт. ун-т» (м. Ялта). – Ялта, 2014. – 40 с.

439. Сбруєва А. А. Глобальні та регіональні тенденції розвитку вищої освіти в умовах побудови суспільства знань / А. А. Сбруєва. – Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2008. – 80 с.

440. Свиренко Ж. С. Виховання гуманізму в студентів вищих технічних навчальних закладів у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія виховання» / Н. А. Калініченко ; Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. – Луганськ, 2009. – 20 с.

441. Селевко Г. К. Современные образовательные технологии : Учебное пособие / Г. К. Селевко. – М. : Народное образование, 1998. – 256 с.

442. Селевко Г. К. Энциклопедия образовательных технологий : В 2 т. Т. 1. / Г. К. Селевко. – М. : НИИ школьных технологий, 2006. – 816 с.

443. Селевко Г. К. Энциклопедия образовательных технологий : В 2 т. Т. 2. / Г. К. Селевко. – М. : НИИ школьных технологий, 2006. – 816 с.

444. Семченко О. А. Засоби масової комунікації у виробничому процесі: вибори Президента України 1999 року : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси (політичні науки)» / О. А. Семченко ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2008. – 19 с.

445. Сергеева О. С. Пріоритетні тенденції розвитку освіти дорослих в освітній політиці Європейського Союзу : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / О. С. Сергеева ; Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. – К., 2014. – 19 с.

446. Сергій Квіт : Щоб Закон «Про вищу освіту» запрацював, необхідно докласти всіх зусиль академічній громаді // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua/ua/news/37617-sergiy-kvit-schob-zakon-pro-vischu-osvitu-zapratsyuvav,-neobhidno-doklasti-vsih-zusil-akademichniy-gromadi> – Загол. з екрану.

447. Сігаєва Л. Є. Розвиток освіти дорослих в Україні (друга половина ХХ ст. – початок ХХІ ст.) : монографія / Л. Є. Сігаєва ; ред. С. О. Сисоєва ; АПН України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих. – К. : [ЕКМО], 2010. – 419 с.

448. Сігаєва Л. Є. Тенденції розвитку освіти дорослих в Україні (друга половина ХХ – початок ХХІ століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. докт. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» /

Л. Є. Сігаєва ; НАПН України. Ін-т пед. осв. і осв. доросл. – К., 2010. – 41 с.

449. Сіріньок-Долгарьова К. Г. Глобалізація світового новинного дискурсу (на прикладі англомовних інтернет-медіа США, Великобританії, Індії та Австралії) : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. наук. із соц. комунікацій : спец. 27.00.01 «Теорія та історія соціальних комунікацій» / К. Г. Сіріньок-Долгарьова ; Київ. нац. унів. ім. Т. Шевченка; Ін-т журналістики. – К., 2011. – 16 с.

450. Сисоєва С. Компетентнісно зорієнтована вища освіта: формування наукового тезаурусу // В кн. : Компетентнісно зорієнтована освіта: якісні виміри : монограф. / редкол. : Огнев'юк В. О., Хоружа Л. Л., Сисоєва С. О., Чернуха Н. М., Терентьєва Н. О. / С. Сисоєва. – К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2015. – С. 18–44.

451. Сисоєва С. О. Технологія реалізації компетентнісного підходу до професійної підготовки майбутніх фахівців в умовах багатопрофільного університету / С. О. Сисоєва. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmpu.edu.ua/informatsiya/naukovtsyam/dokumenti/naukova-tema-universitetu.html>. – Загол. з екрану.

452. Сисоєва С. О. Вища освіта України: реалії сучасного розвитку / С. О. Сисоєва, Н. Г. Батечко / Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Київський університет імені Бориса Грінченка, Національний університет біоресурсів і природокористування України. – К. : ВД ЕКМО, 2011. – 344 с.

453. Скотт П. Реформи высшего образования в странах Центральной и Восточной Европы: попытка анализа / Питер Скотт // Alma Mater. – 2001. – № 11. – С. 52.

454. Словарь иностранных слов. – 18-е изд., стер. – М. : Рус. яз., 1989. – 624 с.

455. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980) в 11 т. – Том 5, 1974 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/osvita> – Загол. з екрану.

456. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980) в 11 т. – Том 10, 1979 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/tendencija> – Загол. з екрану.
457. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980) в 11 т. – Том 10, 1979 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/universitytet> – Загол. з екрану.
458. Служение Отечеству и долгу: Очерки о жизни и деятельности ректоров харьк. вузов (1805–2004 гг.) / Под общ. ред. : В. И. Астаховой, Е. В. Астаховой; [Редкол. : В. И. Астахова, Е. В. Астахова и др.]. – Харьков: Изд-во НУА: Золотые страницы, 2004. – 748 с.
459. Слюсаренко О. М. Розвиток найвищого університетського потенціалу в умовах глобалізації : монографія / О. М. Слюсаренко. – К. : Пріоритети, 2015. – 384 с.
460. Советский энциклопедический словарь. – М. : Изд-во Советская энциклопедия, 1981. – 1600 с.
461. Сорока М. П. Інструменти підвищення ефективності транскордонного співробітництва регіонів України : [Електронний ресурс]. – Режим доступу 15.12.2012 : www.dy.nayka.com.ua/index.php?...1... – Загол. з екрану.
462. Соскін О. Народний капіталізм: економічна модель для України : монографія / О. Соскін. – К. : ІСТ, 2014. – 395 с.
463. Соціальний проект // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmpu.edu.ua/prouniversitet/vizytivka/sotsialnyi-proekt.html> – Загол. з екрану.
464. Соціально-економічний розвиток регіонів України / упоряд. : В. І. Луговий [та ін.] ; Національна академія держ. управління при Президентові України. – К. : НАДУ, 2005. – 584 с.
465. Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти. – К. : Ленвіт, 2006. – 35 с.
466. Старовойт О. В. Економіка знань у стратегії інноваційного розвитку освіти : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філос. наук : спец. 09.00.10

«Філософія освіти» / О. В. Старовойт ; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова». – К., 2010. – 18 с.

467. Створення Київського університету та його діяльність в дореволюційний період (1834-1917) [Електронний ресурс] / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Історія. – Режим доступу : <http://www.univ.kiev.ua/ua/geninf/history/#1-1> – Загол. з екрану.

468. Степко М. Компетентісний підхід: його сутність. Що є прийнятним, а що проблемним для вищої освіти України? / М. Степко // Вища освіта України. – 2009. – № 1. – С. 43–52.

469. Степко М. Світові тенденції розвитку систем вищої освіти та проблеми забезпечення якості й ефективності вищої освіти в Україні / М. Степко // Вища школа. – 2013. – № 7. – С. 13–22.

470. Степко М. Ф. Компетентісний підхід до організації підготовки фахівців, його розуміння і проблеми використання у вищій школі України / М. Ф. Степко // Педагогіка і психологія. – 2009. – № 2. – С. 44–50.

471. Степко М. Ф. Проблеми реформування вищої освіти в контексті Болонського процесу / М. Ф. Степко // Педагогіка і психологія. – 2009. – № 1. – С. 34–39.

472. Стефаненко П. В. Теоретичні і методичні засади дистанційного навчання у вищій школі : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / П. В. Стефаненко ; АПН України. Ін-т педагогіки і психології проф. освіти. – К., 2002. – 37 с.

473. Стратегія реформування вищої освіти в Україні до 2020 року (Проект) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : ihed.org.ua/images/pdf/HE%20Reforms%20Strategy%2011.11.2014.pdf – Загол. з екрану.

474. Стратегія сталого розвитку : Підручник / [Боголюбов В. М., Клименко М. О., Мельник Л. Г., Прилипко В. А., Клименко Л. В.]; За ред. В. М. Боголюбова. – Херсон : Олді-плюс, 2012. – 446 с.

475. Студенніков І. Транскордонне співробітництво як дзеркало регіональ-

ної політики в Україні / І. Студеніков [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://soskin.info/ea/2005/1-2/20050111.html>. – Загол. з екрану.

476. Студент на порозі ХХІ века : монографія / отв. ред. Н. И. Рейнвальд. – М. : Изд-во УДН, 1990. – 152 с.

477. Суліма Є. Вища освіта в контексті національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки / Є. Суліма // Вища школа : Науково-практичне видання. – 2012. – № 3. – С. 7–15.

478. Суліма Є. Інноваційні виклики сучасності й динаміка модернізації національної освіти / Є. Суліма // Вища школа : науково-практичне видання. – 2013. – № 7. – С. 7–12.

479. Сусловська Т. Є. Організаційно-економічні форми інтернаціоналізації університетської діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. екон. наук : спец. 08.00.02 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» / Т. Є. Сусловська ; ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана». – К., 2011. – 22 с. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kneu.edu.ua/userfiles/diser.../Suslovska.doc> – Загол. з екрану.

480. Таланова Ж. В. Підходи до розроблення галузевих рамок кваліфікацій в Європейському просторі вищої освіти [Електронний ресурс] / Виступи на методологічному семінарі // – Режим доступу : <http://www.ihed.org.ua/ua/pro-institut/podii.html> – Загол. з екрану.

481. Тарапатова Н. М. Університетська організація в контексті трансформаційних процесів : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. соціол. наук : спец. 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології» / Н. М. Тарапатова ; Київ. нац. ун-т ім. Т.Г.Шевченка. – К., 2007. – 16 с.

482. Тарусова Л. І. Правові основи управління післядипломною освітою України : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Л. І. Тарусова ; Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2003. – 18 с.

483. Тези доповіді товариша М. С. Хрущова на ХХІ з'їзді КПРС

«Контрольні цифри розвитку народного господарства СРСР на 1959 – 1965 роки» і завдання Комуністичної Партії України / В кн.: Культурне будівництво в Українській РСР. Найважливіші рішення КП і Радянського уряду. 1917 – 1960 рр. Зб. документів. В 2-х т. – К.: Держполітвидав УРСР, 1961. – Т. 2. Червень 1941–1960 рр. / Ред. О. В. Килимник. – 665 с.

484. Тенденции в глобальном высшем образовании: мониторинг академической революции [Электронный ресурс] / Доклад, подготовленный для Всемирной конференции ЮНЕСКО по высшему образованию 2009 года. Перевод Е. Н. Карачаровой // – Режим доступа : <http://unesdoc.unesco.org/images/0018/001831/183168e/pdf> – Загол. з екрану.

485. Тенденции обновления систем и образовательных стандартов высшего образования государств-участников СНГ в контексте Болонского процесса: итоговый аналит. доклад / В. И. Байденко [и др.]; науч. ред. В. И. Байденко; Федеральное агентство по образованию. Управление международного образования и сотрудничества, Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов Московского гос. ин-та стали и сплавов (технологического ун-та). Кафедра системных исследований образования. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2006. – 158 с.

486. Тенденция : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.multitrans.ru/ Тенденция. – Загол. з екрану. – Мова рос.

487. Тенденція : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://uk.wikipedia.org/wiki/Тенденція>. – Загол. з екрану. – Мова укр.

488. Тенденция : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ru.wiktionary.org/wiki/Тенденция>. – Загол. з екрану. – Мова укр.

489. Теоретико-методологічне обґрунтування ефективних фінансово-економічних моделей розвитку вищої школи : монографія / за заг. ред. чл.-кор. НАПН України, д-ра екон. наук, проф. І. М. Грищенко. – К., 2015. – 236 с.

490. Теоретико-методологічні основи модернізації природничої й інженерної вищої освіти в умовах інноваційно-технологічного розвитку

суспільства : монографія / [Корсак К., Корсак Ю., Тарутіна З., Похресник А., Козлакова Г., Гуржій А. та ін.] / Серія «Модернізація вищої освіти: світоглядно-педагогічні проблеми». – К., 2014. – 202 с.

491. Терентьева Н. Векторність у розвитку університетської освіти / Н. Терентьева // Педагогічний альманах : Зб. наук. праць / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін. – Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2013. – Випуск 21. – С. 214–220.

492. Терентьева Н. О. Вища освіта і культура в глобальному цивілізаційному вимірі: виробництво нового знанневого продукту // В кн. : Вища освіта в умовах глобалізації суспільства : монограф. / редкол. : Горяня Л.Г., Терентьева Н. О. ; за наук. ред. М. Б. Євтуха / Н. Терентьева. – К. : Агроосвіта, 2015. – 300 с. – С. 128–145.

493. Терентьева Н. О. Вища (університетська) освіта: становлення і розвиток / Н. О. Терентьева. – Черкаси, 2005. – 191 с.

494. Терентьева Н. До питання співпраці університету і школи: з досвіду роботи / Н. Терентьева // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер. : Педагогіка і психологія. – Зб. статей. – Ялта : РВВ КГУ, 2013. – Вип. 41. – Ч. 4. – 488 с. – С. 260–267.

495. Терентьева Н. До тлумачення понять «тенденція» та «тенденційність» розвитку університетської освіти / Н. Терентьева // Педагогічна освіта. Теорія і практика. Педагогіка і психологія : Зб. наук. пр. / Редкол. : Огнев'юк В.О., Хоружа Л.Л. та ін. – К. : Університет, 2013. – № 19. – С. 18–21.

496. Терентьева Н. Друга академічна революція: зміна викладацької діяльності / Н. Терентьева // Вісник Черкаського університету. Серія Педагогічні науки. – 2013. – Випуск 23 (276). – С. 97–102.

497. Терентьева Н. Друга академічна революція: зміна професії викладача університетів / Н. Терентьева // Вища школа: інтеграція і співробітництво освітніх систем : тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції (25–26 квітня 2013 р.). – Черкаси, 2013. – С. 37–39.

498. Терентьева Н. Еволюція окремих базових понять університетської

освіти (друга половина ХХ – початок ХХІ століття) / Н. Терентьєва // Вісник Черкського університету. Серія Педагогічні науки. – 2014. – № 24 (317). – С. 113–119.

499. Терентьєва Н. Загальна характеристика університетської освіти в Україні у повоєнний період (50–70-і роки ХХ століття) / Н. Терентьєва // Педагогічна освіта. Теорія і практика. Педагогіка і психологія : Зб. наук. пр. / Редкол. : Огнев'юк В. О., Хоружа Л. Л. та ін. – К. : Університет, 2014. – № 21. – С. 21–25.

500. Терентьєва Н. Застосування ІКТ у процесі підготовки викладачів вищої школи в умовах університетської освіти (на прикладі спеціальності Педагогіка вищої школи) / Н. Терентьєва // Вища освіта України: теорет. та наук.-метод. часопис. – 2013. – № 3 (50). – Додаток 1. Педагогіка вищої школи : методологія, теорія, технології. – Т. 2. – К.-Ялта, 286 с. – С. 236–239.

501. Терентьєва Н. Зародження вищої (університетської) освіти в Україні ХVІ – ХІХ ст. : основні аспекти / Н. Терентьєва // Педагогічна освіта. Теорія і практика. Педагогіка і психологія : Зб. наук. пр. / Редкол. : Огнев'юк В. О., Хоружа Л. Л. та ін. – К. : Університет, 2012. – № 17. – С. 10–13.

502. Терентьєва Н. Зародження європейської університетської освіти / Н. Терентьєва // Збірник наукових праць. Педагогічні науки. Випуск LX (60). – Херсон : ХДУ, 2011. – С. 33–40.

503. Терентьєва Н. Зародження європейської університетської освіти: квадживіум / Н. Терентьєва // Таврійський вісник освіти. Науково-методичний журнал. – № 3 (39). – Херсон, 2012. – С. 19–26.

504. Терентьєва Н. Інноваційний академічний університет як середовище освіченості, інтелігентності, науки / Н. Терентьєва // Цілі та результати освітніх реформ: українсько-польський діалог : матер. Міжнар. наук.-практ. конф., 15–16 травня 2013 р., м. Київ / М-во освіти і науки України, Нац. акад. пед. наук України, Вища пед. школа Співки польських вчителів (м. Варшава, Республіка Польща), Київ. ун-т ім. Б. Грінченка ; за заг. ред. Огнев'юка В.О. [редкол. : В. О. Огнев'юк, Л. Л. Хоружа, С. О. Сисоєва, Т. Левовицький,

Е. Хофман]. – К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2013. – С. 166–171.

505. Терентьева Н. Интеграція університетської освіти та економіки в умовах Другої академічної революції (загальний огляд) / Н. Терентьева // Педагогічний альманах : Зб. наук. праць / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін. – Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2014. – Випуск 24. – С. 300–306.

506. Терентьева Н. Критично-інноваційний потенціал університетської освіти як результат євроінтеграційних процесів / Н. Терентьева // Педагогічний альманах : Зб. наук. праць / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін. – Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2014. – Випуск 23. – С. 214–219.

507. Терентьева Н. Людина ноосфери: можливості університетської освіти / Н. Терентьева // Педагогічний альманах : Зб. наук. праць / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін. – Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2013. – Випуск 17. – С. 176–181.

508. Терентьева Н. Людський розвиток: концепт Цілей Тисячоліття / Н. Терентьева // Актуальні проблеми здоров'язбереження в молодіжному середовищі XXI століття: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (15–16 листопада 2013 року, м. Київ) / упор. Л. Г. Горяна, І. М. Маруненко, Н. О. Терентьева. – Черкаси : Видавець Чабаненко Ю.А., 2013. – С. 127–133.

509. Терентьева Н. Людський розвиток: концепт цілей тисячоліття у контексті університетської освіти / Н. Терентьева // Педагогічний альманах : Зб. наук. праць / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін. – Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2013. – Випуск 20. – С. 162–168.

510. Терентьева Н. Міждисциплінарність як основа нового знанневого продукту в інформаційному суспільстві / Н. Терентьева // Педагогіка і психологія. Науково-теоретичний та інформаційний вісник НАПН України / ред. кол. В. Г. Кремень (гол. ред.) та ін. – 2016. – № 1 (90). – С. 59–65.

511. Терентьева Н. Моделювання освітньої та професійної підготовки

магістрантів спеціальності Педагогіка вищої школи / Н. Терентьева // Вісник Національного університету оборони України. Зб-к наук. праць. – К. : НУОУ, 2014. – Вип. 6 (43). – С. 202–207.

512. Терентьева Н. Модерність навчально-наукової діяльності / Н. Терентьева // Освіта. – № 29 (5620). – 2–9 липня 2014 р. – С. 3.

513. Терентьева Н. Наукова взаємодія суб'єктів навчально-виховного процесу Університету (з досвіду кафедри теорії та історії педагогіки Гуманітарного інституту КУБГ) / Н. Терентьева // Психолого-педагогічні засади діяльності вчителя: історія, теорія, практика: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції (8-9 листопада 2012 р., м. Херсон). – Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2012. – С. 211–213.

514. Терентьева Н. Ноосферна освіта в контексті сталого розвитку: університетський сектор / Н. Терентьева // Science and education a new dimension. Vol. 2 March 2013 / Dr. Vamos Xenia (editor-i-chief). Budapest, 2013. – P. 38-41.

515. Терентьева Н. Ноосферна освіта в контексті сталого розвитку (університетська домінанта) / Н. Терентьева // Ідеї академіка В. І. Вернадського та проблеми сталого розвитку регіонів: матеріали XV Міжнародної науково-практичної конференції (2013 р., м. Кременчук). – Кременчук : КрНУ імені Михайла Остроградського, 2013. – С. 30-31.

516. Терентьева Н. Основні аспекти реалізації компетентнісного підходу в університетах України (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) / Н. Терентьева // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер. : Педагогіка і психологія. – Зб. статей. – Ялта : РВВ КГУ, 2014. – Вип. 46. – Ч. 3. – 212 с. – С. 126–133.

517. Терентьева Н. Основні тенденції розвитку університетської освіти кінця першого десятиліття ХХІ століття: європейський вимір / Н. Терентьева // Педагогіка і психологія. Науково-теоретичний та інформаційний вісник НАПН України / ред. кол. В. Г. Кремень (гол. ред.) та ін. – 2012. – № 3 (76). – С. 22–27.

518. Терентьева Н. Педагогична взаємодія в університетах України: тенденція інституціоналізації / Н. Терентьева // Педагогічний альманах : Зб. наук. праць / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін. – Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2012. – Випуск 16. – С. 177–182.

519. Терентьева Н. Підготовка інтелектуальної наукової еліти в університетах / Н. Терентьева // Традиції та новації сучасної освіти в Україні: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 18–19 квітня 2013 р. – Сімферополь : ДІАЙПІ, 2013. – С. 7–10.

520. Терентьева Н. Підготовка магістрантів спеціальності «Педагогіка вищої школи»: реалізація компетентнісного підходу // В кн. : Компетентнісно зорієнтована освіта: якісні виміри : монограф. / редкол. : Огнев'юк В. О., Хоружа Л. Л., Сисоєва С. О., Чернуха Н. М., Терентьева Н. О. / Н. Терентьева. – К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2015. – 368 с. – С. 320–334.

521. Терентьева Н. Підготовка наукової еліти в університетах України: проблеми, перспективи / Н. Терентьева // Викладач і студент: умови особистісно-професійного зростання : збірник доповідей і тез Міжнародної науково-практичної конференції (22–23 травня 2014 р.). – Черкаси : ФОП Чабаненко Ю.А., 2014. – С. 151–153.

522. Терентьева Н. Підготовка наукової еліти в університетах України в умовах нового інформаційного суспільства: проблеми, перспективи / Н. Терентьева // Сучасні стратегії університетської освіти: якісний вимір : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (28–29 березня). – К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2012. – С. 160–167.

523. Терентьева Н. Підготовка фахівців спеціальності Педагогіка вищої школи: особливості викладання пропедевтичної дисципліни / Н. Терентьева // Вища освіта України. – № 3 (додаток 2). – 2014. – Тематичний випуск «Педагогіка вищої школи: методологіяб теорія, технології». – Т. 1. – С. 253–259.

524. Терентьева Н. Приоритетные задачи деятельности университетов Украины: наука и инновации (The top-priority task of Ukrainian universities

activity: science and innovations) / Н. Терентьева // Innovations in education: ideas, projects, work experience: Collected materials of International Distance Scientific and Practical Conference, May 13–15, Budapest 2013. – P. 224–228.

525. Терентьева Н. Проектування змісту навчальної дисципліни “Робота з архівними / історичними джерелами” / Н. Терентьева // Педагогічна освіта. Теорія і практика. Педагогіка і психологія : Зб. наук. пр. / Редкол. : Огнев’юк В. О., Хоружа Л. Л. та ін. – К. : Університет, 2015. – № 24. – С. 4–9.

526. Терентьева Н. Проектування змісту навчальної дисципліни «Університетські студії» для студентів спеціальності «Педагогіка вищої школи» / Н. Терентьева // Science and education a new dimension : Pedagogy and Psychology, II (14). Issue : 27, 2014 / Dr. Vamos Xenia (editor-i-chief). Budapest, 2014. – P. 67–70.

527. Терентьева Н. Проектування освітньої програми підготовки магістрантів спеціальності Педагогіка вищої школи / Н. Терентьева // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Серія Педагогічні науки. – 2015. – Вип. 130. – С. 93–97.

528. Терентьева Н. Реформації в умовах інтегрування університетської освіти, науки та виробництва: короткий огляд / Н. Терентьева // Теоретичний та науково-методичний часопис «Вища освіта України». Тематичний випуск «Європейська інтеграція вищої освіти України у контексті Болонського процесу». – № 3 (дод. 2). – Том 1. – К., 2012. – С. 66–69.

529. Терентьева Н. Реформування університетського сектору освіти у 80-х роках ХХ століття: загальні тенденції / Н. Терентьева // Педагогічний альманах: Зб. наук. праць / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін. – Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2013. – Випуск 19. – С. 320–326.

530. Терентьева Н. Розвиток інноваційного мислення у магістрантів педагогічних вищих навчальних закладів / Н. Терентьева // Вісник Черкаського університету. Серія Педагогічні науки. – 2009. – Випуск 166. – С. 180–183.

531. Терентьева Н. Развитие личности в условиях университетской освіти / Н. Терентьева // матер. Міжнарод. наук.-практ. конф., 13 груд. 2012 р. / М-во осв. і науки України, молоді та спорту України, Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, Благод. фонд сприян. розв. осв. ім. Б. Грінченка ; [редкол. : В. О. Огнев'юк, Л. Л. Хоружа, О. В. Безпалько, Н. М. Віннікова]. – К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2012. – С. 170–175

532. Терентьева Н. О. Развитие политехнической освіти у высших педагогических учебных заведениях Украины (XX столетия) : дис... канд. пед. наук : 13.00.01 / Терентьева Наталья Александровна. – К., 2007. – 243 с.

533. Терентьева Н. Развитие университетской освіти в Украине: история, современность, тенденции : моногр. / Н. Терентьева. – Черкаси : Видавець Чабаненко Ю.А., 2015. – 428 с.

534. Терентьева Н. Социально-исторические предпосылки возникновения университетской освіти / Н. Терентьева // Придніпровські соціально-гуманітарні читання : Матеріали Бердянської сесії I Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (22 вересня 2012 р.) : у 5-ти частинах. – Д. : ТОВ «Інновація», 2012. – ч. 3. – С. 129–131.

535. Терентьева Н. Тенденции развития университетской освіти: до питання класифікації / Н. Терентьева // Вісник Чернігівського національного педагогического университету імені Т. Г. Шевченка. Серія Педагогічні науки. – 2015. – Вип. 132. – С. 7–10.

536. Терентьева Н. Тенденции развития университетской освіти: Друга академічна революція // В кн. : Вища освіта: досвід і перспективи : монограф. / редкол. : Н. М. Чернуха, О. В. Малихін, Н. О. Терентьева, Т. О. Саврасова-В'юн, М. В. Козир / Н. Терентьева. – Черкаси : Видавець Чабаненко Ю.А., 2015. – 336 с. – С. 41–61.

537. Терентьева Н. Тенденции развития университетской освіти в Украине: стан дослідженності (початок XXI століття) / Н. Терентьева // Педагогічна освіта. Теорія і практика. Педагогіка і психологія : Зб. наук. пр. / Редкол. : Огнев'юк В.О., Хоружа Л.Л. та ін. – К. : Університет, 2012. – № 18. – С. 12–16.

538. Терентьева Н. Тенденції розвитку університетської освіти в Україні II половини XX – початку XXI століття: концепція дослідження / Н. Терентьева // Теоретичний та науково-методичний часопис «Вища освіта України». Тематичний випуск «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології». – № 3 (46). – Том 2. – К., 2012. – С. 390–399.

539. Терентьева Н. Тенденції розвитку університетської освіти у контексті академічної революції / Н. Терентьева // Педагогічна освіта і наука в умовах класичного університету: традиції, проблеми, перспективи: у 3-х т. – Т. 1. Підготовка педагогічних кадрів у вищій школі: виклики, проблеми, динаміка змін: зб. наук. пр. / за ред. М. Євтуха, Д. Герцюка, К. Шмидта. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2013. – С. 357–364.

540. Терентьева Н. Тенденція політизації: напрями наукової діяльності університетів України (XXI століття) / Н. Терентьева // Освітня політика держави: філософія, методологія, практика [Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 23- 24 жовтня 2013] / за ред. Є. М. Суліми, В. П. Андрущенко ; Мін-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – Тематичний випуск: збірник наукових статей. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. – С. 133–136.

541. Терентьева Н. Тенденція політизації: пріоритетні напрями наукової та інноваційної діяльності університетів у XXI столітті / Н. Терентьева // Збірник наукових праць. Педагогічні науки. Випуск 63. – Херсон : ХДУ, 2013. – С. 354–359.

542. Терентьева Н. Трансграничное сотрудничество: университетский сектор Украины / Н. Терентьева // Science and education a new dimension : Pedagogy and Psychology, I (6). Issue : 10, 2013 / Dr. Vamos Xenia (editor-i-chief). Budapest, 2013. – P. 142–145. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.seanewdim.com – Загол. з екрану.

543. Терентьева Н. Транскордонне співробітництво: можливості університетської освіти / Н. Терентьева // Тенденції розвитку вищої освіти в Україні: європейський вектор. Матеріали міжнародної науково-практичної

конференції, Ялта (21–22 березня 2013 року). – Ялта : РВНЗ КГУ, 2013. – Ч. 1. – С. 183–187.

544. Терентьева Н. Університет як осередок формування акмеособистості / Н. Терентьева // Розвиток професіонала і професіоналізму: теорія і практика : зб. наук. пр. (Україна – Болгарія) / за заг. ред. С. П. Архіпової. – Черкаси : ФОП Гордієнко Є.І., 2014. – С. 342–345.

545. Терентьева Н. Формування нового мислення як ноосферного утворення / Н. Терентьева // Акмеологія – наука XXI століття : матер. IV Міжнародної науково-практичної конференції, 30 трав. 2014 р., м. Київ / М-во освіти і науки України, Укр. Академ. Акмеол. наук, Київ. ун-т ім. Б. Грінченка ; редкол. : В. О. Огнев'юк, В. М. Антонов, О. А. Дубасенюк та ін.]. – К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2014. – С. 418–423.

546. Терентьева Н. Цілі розвитку тисячоліття в Україні: інтеграція у стратегічне планування розвитку вищої освіти // В кн. : Вища освіта України: ризики, сподівання, успіхи : монограф. / редкол. : Євтух М. Б., Горяня Л. Г., Терентьева Н. О. / Н. Терентьева. – К. : Інтерсервіс, 2015. – 420 с. – С. 50–70.

547. Терентьева Н.О. Якість освіти як показник інтеграційних і трансформаційних процесів у системі освіти / Н. О. Терентьева // Моніторинг якості освіти: теорія і практика : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – К. : КМПУ імені Б. Д. Грінченка, 2009. – С. 46–49.

548. Терепищій С. Ціннісні орієнтири стандартизації вищої освіти України / С. Терепищій // Вища освіта України : теорет. та наук.-метод. часопис / голов. ред. В. Андрущенко. – 2011. – № 2. – С. 33–40.

549. Терепищій С. О. Філософські проблеми стандартизації вищої освіти в соціокультурних вимірах Нового та Новітнього часів / С. О. Терепищій // Вища освіта України: теорет. та наук.-метод. часопис / голов. ред. В. Андрущенко. – 2009. – № 2. – С. 50–58.

550. Терес В. І. Наступність в економічній освіті учнів загальноосвітньої школи і студентів вищого педагогічного навчального закладу : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 13.00.09 «Теорія навчання» /

В. І. Терес ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2003. – 20 с.

551. Тимирязев К.А. Наука и демократия. Сб. статей. 1904 – 1919 гг. / К. А. Тимирязев. – М. : Изд-во социально-экон. лит-ры, 1963. – 498 с.

552. Триняк М. В. Інтеркультурна комунікація в освіті: тенденції розгортання у сучасних соціокультурних контекстах : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. д-ра. філософ. наук : спец. 09.00.10 «Філософія освіти» / М. В. Триняк ; Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х., 2011. – 31 с.

553. Тюмасева З. И. Словарь-справочник современного общего образования: акмеологические, валеологические и экологические тайны / Тюмасева З. И., Богданов Е. Н., Щербак Н. П. – СПб. : Питер, 2004. – 464 с.

554. Тютюн Л. А. Наступність допрофесійної і професійної підготовки майбутніх учителів математики в умовах комплексу «ліцей – педагогічний університет» : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Л. А. Тютюн ; Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. – Вінниця, 2007. – 20 с.

555. Уваркіна О. В. Науково-освітній потенціал: контексти і дискурси / О. В. Уваркіна // Вища освіта України : теоретичний та науково-методичний часопис. – № 3 (50). Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології. –Т. 1 / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. акад. пед. наук України, Ін-т вищої освіти НАПН України ; [голов. ред. В. П. Андрущенко]. – С. 60–63.

556. Угода між Україною та Європейським Співтовариством про наукове і технологічне співробітництво : [Електронний ресурс]. – Режим доступу 08.12.2012 : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_194. – Загол. з екрану.

557. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/998_012. – Загол. з екрану.

558. Указ Президента України No 344/2013 Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року [Електронний ресурс] /

Офіційне Інтернет-представництво Президента України // Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/15828.html> – Загол. з екрану.

559. Україна: інтелект нації на межі століть / В. К. Врублевський [та ін.] ; слово до читача Б. Є. Патон ; передм. Л. М. Кравчук ; Ін-т соціол. НАН України, Укр. т-во «Інтелект нації». – К. : Інформаціо-вид. центр «Інтелект», 2000. – 508 с.

560. Україна: на шляху до соціального залучення [Електронний ресурс] / Національна доповідь про людський розвиток 2011. – К., 2011. – 124 с. // Режим доступу : http://www.undp.org.ua/files/ua_95644NHDR_2011_Ukr.pdf – Загол. з екрану.

561. Українська історико-педагогічна наука у дзеркалі тематики дисертаційних досліджень (1995–2014) : хронологічно-тематичний показник закоординованих тем дисертаційних досліджень зі спеціальності 13.00.01 / автор проекту і наук. ред. Сухомлинська О. В. ; наук. конс. Побірченко Н. С. ; упоряд. : Коляда Н. М., Албул І. В., Бондаренко Г. В., Кравченко О. О., Шевчук О. М. – Умань : ФОП Жовтий, 2014. – 357 с.

562. Университет Аль-Азхар [Електронний ресурс] / Исламский информационный портал // Режим доступу : http://www.islam.ru/content/history/universitet_al_azhar – Загол. з екрану.

563. Урбан О. А. Транскордонне співробітництво України як форма розвитку європейської економічної інтеграції : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. екон. наук : спец. 08.01.01 «Економічна теорія» / О. А. Урбан ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. – Л., 2004. – 20 с.

564. УСЕ. Універсальний словник-енциклопедія / Голов. ред. М. Попович. – К. : «Тризна», 1999. – 1551 с.

565. Устич С. І. Методологія системного дослідження транскордонних процесів та її соціальна імплементація : монографія / С. І. Устич. – Ужгород : Ліра, 2014. – 350 с.

566. Федоров А. В. Словарь терминов по медиаобразованию, медиапедагогике, медиаграмотности, медиакомпетентности / А. В. Федоров.

Таганрог : Изд-во Таганрог. гос. пед. ин-та, 2010. – 64 с.

567. Федорович А. В. Підготовка вчителів праці у вищих навчальних закладах України (друга половина ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / А. В. Федорович ; Терноп. нац. пед. у-т ім. В. Гнатюка. – Т., 2008. – 20 с.

568. Федорчук О. С. Формування у майбутніх правознавців навичок професійного застосування інформаційно-комунікаційних технологій : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / О. С. Федорчук ; АПН України. Ін-т пед. освіти і освіти доросл. – К., 2009. – 20 с.

569. Феномен університету в контексті «суспільства знань»: монографія / [В. П. Андрущенко, І. М. Предборська, Є. А. Пінчук, І. В. Степаненко та ін.]. – К., 2014. – 256 с.

570. Філіпчук Г. Г. Національна освіта: особистість і суспільство. Збірник наукових праць / Г. Г. Філіпчук. – Чернівці : Зелена Буковина, 2013. – 844 с.

571. Філософія і методологія розвитку вищої освіти України в контексті євро-інтеграційних процесів / [авт. кол. : В. Андрущенко (керівник), М. Бойченко, Л. Горбунова, В. Лутай та ін.] – К. : Педагогічна думка, 2011. – 320 с.

572. Філософсько-методологічні засади підвищення якості вищої освіти України: європейський вимір / [авт. кол. : В. Андрущенко (керівник), М. Бойченко, Л. Горбунова, І. Надольний та ін.] – К. : Педагогічна думка, 2012. – 220 с.

573. Философский энциклопедический словарь. – 2-е изд. – М. : Сов. энциклопедия, 1989. – 815 с.

574. Фирсов Б. М. Воспроизводство научной элиты / Б. М. Фирсов // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.sociolog.in.ua/view_book.php?id=1291 – Загол. з екрану.

575. Харченко И. И. Система высшего образования и вызовы модерни-

заци / И. И. Харченко, В. П. Бусыгин // Экономическое развитие России: региональный и отраслевой аспекты / Под ред. Коломак Е. А., Машкиной Л. В. – Вып. 8. – Новосибирск : ИЭОПП СО РАН, 2007. – С. 19–63.

576. Хлівнюк Т. П. Вплив засобів масової інформації на політичний простір сучасної України : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси (політичні науки)» / Т. П. Хлівнюк ; Одес. нац. юрид. акад. – О., 2008. – 16 с.

577. Хміль Н. А. Розвиток засобів наукової комунікації як складової педагогічної науки в Україні (середина ХХ – початок ХХІ століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Н. А. Хміль ; Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Луганськ, 2009. – 20 с.

578. Ходикіна І. Ю. Університетська освіта в контексті інноваційного розвитку України : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. екон. наук : спец. 08.09.01 «Демографія, економіка праці та соціальна політика» / І. Ю. Ходикіна ; НАН України. Ін-т регіон. дослідж. – Л., 2006. – 21 с.

579. Хоружий Г. Інноваційність як принцип діяльності вищої школи / Г. Хоружий // Вища школа. – 2010. – № 11. – С. 14–25.

580. Хоружий Г. Соціальна відповідальність вищої школи в контексті Болонського процесу / Г. Хоружий // Вища школа. – 2010. – № 5 / 6. – С. 12–24.

581. Хоружий Г. Ф. Академічна культура: цінності та принципи вищої освіти : монографія / Г. Ф. Хоружий. – Т. : Навч. кн. Богдан, 2012. – 318 с.

582. Хоружий Г. Ф. Вища освіта на шляху оптимізації / Г. Ф. Хоружий // Шлях освіти. – 2011. – № 4. – С. 22–27.

583. Цвілик С. Д. Наступність у змісті природничо-математичної та спеціальної підготовки вчителя трудового навчання у вищих педагогічних закладах освіти : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / С. Д. Цвілик ; Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. – Вінниця, 2005. – 21 с.

584. Цілі розвитку Тисячоліття. Україна 2010 [Електронний ресурс] /

Національна доповідь. Міністерство економіки України. – К., 2010. – 110 с. // Режим доступу : http://www.undp.org.ua/files/ua_53509MDGS_UKRAINE2010_UKR.pdf – Загол. з екрану.

585. Цілі розвитку Тисячоліття. Україна 2013. Національна доповідь. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України; ПРООН. – К., 2013. – 176 с.

586. Чеберкус Д. В. Державне регулювання розвитку інноваційного підприємства в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. екон. наук : спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / Д. В. Чеберкус ; Центр дослідж. наук.-техн. потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва НАН України. – К., 2009. – 20 с.

587. Чекаленко Л. Зовнішня політика і безпека України. Людина – Суспільство – Держава – Міжнародні структури : монографія / Л. Чекаленко ; Рада нац. безпеки і оборони України. Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки ; За заг. ред. С. І. Пирожкова. – К. : НІПМБ, 2004. – 352 с.

588. Чепелев В. І. Розвиток радянської педагогічної науки на Україні (1917–1967 рр.) / В кн. : Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР за 50 років. Тези ювілейної сесії. – К. : Рад. шк., 1967. – 272 с. – С. 12–17.

589. Черкасов В. Ф. Розвиток музично-педагогічної освіти в Україні (друга половина ХХ – початок ХХІ століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / В. Ф. Черкасов ; АПН України. Ін-т вищ. осв. – К., 2009. – 36 с.

590. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Чернівецький_національний_університет_імені_Юрія_Федьковича – Загол. з екрану.

591. Черняк С. Г. Організаційно-педагогічні засади діяльності Київського імператорського університету св. Володимира (1833 – 1863) : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / С. Г. Черняк ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2009.

– 20 с.

592. Чиненный А. Университетский преподаватель: XIX век / А. Чиненный, Т. Стоян // Высшее образование в России. – 1999. – № 3. – С. 128–136.

593. Чопей В. С. Соціологічний портрет сучасного студента: основні тенденції розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. соціол. наук : спец. 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології» / В. С. Чопей ; Нац. пед. ун-т ім. В. С. Драгоманова. – К., 2010. – 17 с.

594. Шапран О. Реалізація компетентнісного підходу у системі неперервної освіти / О. Шапран // Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди : наук.-теорет. зб. – 2013. – Вип. 28. – Т. 1. – С. 319–324.

595. Шапочкіна О. В. Сучасні тенденції розвитку неформальної освіти майбутніх учителів у Німеччині : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / О. В. Шапочкіна ; Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. – К., 2012. – 20 с.

596. Шевченко Г. П. Одухотворений образ Людини Культури XXI століття: процес його виховання у вищій школі / Г. П. Шевченко // Духовність особистості: методологія, теорія і практика: збірник наукових праць / гол. редактор Г. П. Шевченко. – Вип. 5 (68). – Сєверодонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2015. – С. 213–225.

597. Шляхи впровадження інноваційно-інвестиційної моделі розвитку в українських містах / заг. ред. О. І. Соскін ; Інститут трансформації суспільства. – К. : ІТС, 2008. – 64 с.

598. Шинкаренко Л. І. Тенденції розвитку освіти дорослих в Україні (1946 – 2007 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіка» / Л. І Шинкаренко ; НАПН України. Ін-т вищ. освіти – К., 2010. – 22 с. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua/ard/2010/10shldvu.zip> – Загол. з екрану.

599. Шугайло Г. В. Диференційований підхід до навчання комп'ютерних

технологій майбутніх учителів інформатики : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Г. В. Шугайло ; АПН України. Ін-т педагогіки і психології проф. освіти. – К., 2003. – 21 с.

600. Щербань П. Вища школа та її роль у відродженні національної еліти / П. Щербань // Вища освіта України : теорет. та наук.-метод. часоп. – 2009. – № 2. – С. 75–82.

601. Щука Г. П. Проблеми розвитку сільської школи в українській педагогічній пресі в 50–80-ті роки ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіка» / Г. П. Щука ; Луган. нац. пед. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2007. – 20 с.

602. Ясперс К. Ідея Університету. – В кн. : Ідея Університету : Антологія / Упоряд. М. Зубрицька. – Львів : Літопис, 2002. – 304 с. – С. 109–166.

603. Ясперс К. Ідея університета / К. Ясперс ; пер. с нем. Т. В. Тягуновой ; ред. переклада О. Н. Шпарага ; под общ. ред. М. А. Гусаковського. – Минск : БГУ, 2006. – 159 с.

604. Яцунь О. Університет перед викликами глобалізації / О. Яцунь [Електронний ресурс] / Освітня столиці // Режим доступу : <http://profspilka.kiev.ua/publikacii/authors/2495-unversitet-pered-viklikami-globalzacyi-socalniy-aspekt.html> – Загол. з екрану.

605. Al-Azhar University. University, Cairo, Egypt [Електронний ресурс] / Encyclopædia Britannica // Режим доступу : <http://www.britannica.com/topic/al-Azhar-University> – Загол. з екрану.

606. Bell D. Notes on Post-Industrial Society / D. Bell // The Public Interest. – 1967. – № 7. – Р. 102.

607. Egetenmeyer, R., & Strauch, A. (2008). What's new in Europe? Recent Trends in Adult and Continuing Education. Report, 31(2), p. 9–17.

608. Kremen V., Nikolajenko S. Higher Education in Ukraine / Kremen V., Nikolajenko S. ; Co-Editors in collaboration with M. Stepko, V. Bolyubash, A.

Gurjiy, M. Zgurovsky, K. Levkivskiy, V. Petrenko. – Bucharest, 2006. – 99 p.

609. Magna Charta Universitatum [Электронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.magna-charta.org/magna-charta-universitatum> – Загол. з екрану.

610. Philip G. Altbach, Liz Reisberg, Laura E. Rumbley. Trends in Global Higher Education : Tracking an Academic Revolution. A Report Prepared for the UNESCO 2009 World Conference on Higher Education.

611. Reference Points for the Design and Delivery of Degree Programmes in Education. – Publicaciones de la Universidad de Deusto Apartado 1 – 48080 Bilbao, 108 p. / [Электронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tuning.unideusto.org/tuningeu> – Загол. з екрану.

612. Slaughter S. Academic Capitalism: Politics, Policies, and the Entrepreneurial University / Slaughter S., Leslie L. L. – JHU Press, 1999. – 276 p.

613. The Bologna Declaration of 19 June 1999. Joint declaration of the European Ministers of Education [Электронний ресурс] / The European Higher Education Area. – Режим доступу : http://www.ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/bologna/documents/mdc/bologna_declaration1.pdf – Загол. з екрану.

614. Terentieva N. Higher Education and Culture: Global Challenges // Science and education a new dimension : Pedagogy and Psychology, III (36). Issue : 74, 2015 / Dr. Vamos Xenia (editor-i-chief). Budapest, 2015. – P. 11–14.

615. Terentieva N. The teaching activity in the second part of XX – at the beginning XXI century: vectorial directions / N. Terentieva // VYZNAM L'UDSKEHO POTENCIALU V REGIO-NALNOM ROZVOJI. – 3. ročník / Zbornik vedeckych prac z medzinarodnej vedeckej konferencie 22– 23.11.2013. Podhajska, Slovensko. – С. 158–165.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Робоча навчальна програма дисципліни
“Вступ до університетських студій”
для магістрантів спеціальності 8.18010021 Педагогіка вищої школи
(укладач Н. О. Терентьєва, ISBN 978-966-493-905-5) [80]

ЗМІСТ робочої навчальної програми

Пояснювальна записка

Програма навчальної дисципліни

I. Опис предмета навчальної дисципліни

II. Тематичний план навчальної дисципліни

III. Програма

Змістовий модуль I. Нормативно-правова база
у сфері вищої освіти України

Змістовий модуль II. Специфіка професійної діяльності
викладача вищої школи України

Змістовий модуль III. Адаптація викладача вищої школи
до професійної діяльності

IV. Навчально-методична карта навчальної дисципліни

V. Плани семінарських занять

Змістовий модуль I.

Змістовий модуль II.

Змістовий модуль III.

VI. Завдання для самостійної роботи

VII. Індивідуальна навчально-дослідна робота

VIII. Система поточного та підсумкового контролю

IX. Методичне забезпечення курсу

XI. Методи навчання

XII. Питання для самоперевірки

Рекомендовані джерела

Основні

Додаткові

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Робоча навчальна програма з дисципліни «Вступ до університетських студій» є нормативним документом Київського університету імені Бориса Грінченка, який розроблено кафедрою теорії та історії педагогіки на основі освітньо-професійної програми підготовки магістрів відповідно до навчального плану спеціальності 8.18010021 Педагогіка вищої школи денної форми навчання.

Програму розроблено відповідно до наказу МОН України № 1067 від 09.11.2010 «Про введення в дію переліку спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційними рівнями спеціаліста і магістра, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 р. № 787».

Робочу навчальну програму укладено згідно з вимогами кредитно-модульної системи організації навчання. Програма визначає обсяги знань, які має опанувати магістрант відповідно до освітньо-кваліфікаційної характеристики, алгоритму вивчення навчального матеріалу дисципліни «Вступ до університетських студій», необхідне методичне забезпечення, складові та технологію оцінювання навчальних досягнень студентів.

«Вступ до університетських студій» є складовою нормативної частини циклу науково-предметної підготовки. Її вивчення передбачає розв'язання низки *завдань професійної та практичної підготовки фахівців вищої кваліфікації*, зокрема: ознайомлення, аналіз та проектування професійної діяльності викладача вищої школи відповідно до законодавства України.

Мета курсу – розкриття основних напрямів діяльності викладача вищої школи відповідно до чинного законодавства країни. Цей курс допоможе магістрантам пізнати особливості професійної діяльності викладача вищого навчального закладу, адаптуватися до майбутньої професійної діяльності у ВНЗ.

Завдання курсу:

- формування теоретичних знань про систему вищої освіти України, особливості її реформування в умовах євроінтеграції;
- формування системи теоретичних знань та практичних умінь, необхідних для виконання функціональних обов'язків викладача вищої школи;
- формування системи теоретичних знань та практичних умінь, необхідних для побудови навчального процесу з урахуванням специфіки професійної діяльності майбутніх фахівців;
- формування системи теоретичних знань та практичних умінь, необхідних для розвитку та вдосконалення професійно важливих та особистісних якостей фахівця – викладача вищої школи;
- формування основ продуктивного педагогічного мислення, здатності осмислювати і аналізувати педагогічну дійсність;
- формування готовності до педагогічної праці на гностичному, комунікативному, операційному рівнях;
- формування відповідального, творчого ставлення до педагогічної діяльності.

У процесі вивчення курсу важливо зосередити увагу на ***засвоєнні знань*** із таких питань: законодавча база сфері вищої освіти України, напрями діяльності викладача ВНЗ, адаптація до професійної діяльності тощо.

Підвищенню ефективності семінарських занять сприятиме передбачене програмою виконання навчально-дослідних завдань, зокрема творчих досліджень (доповіді, есе, розрахункові завдання, аналітичні роботи) та робота за технологією Cooperative learning.

Під час семінарських занять, індивідуальної навчально-дослідної та самостійної роботи студенти ***набувають умінь та навички:***

1. використовуючи вимоги до фахівця визначати цілі освітньої та професійної підготовки випускника ВНЗ спеціальності Педагогіка вищої школи ОКР Магістр, формувати упорядковану систему цілей підготовки;
2. на підставі усвідомлених мотивів діяльності використовуючи

принципи суб'єктно-діяльнісного підходу формулювати цілі (мету) особистої діяльності; визначати структуру особистої діяльності; оцінювати результати особистої діяльності з точки зору ступеню досягнення часткових та загальних цілей діяльності;

3. використовуючи дані щодо особистих якостей коригувати їх під час виконання професійних обов'язків в виробничих умовах;

4. в умовах виробничої діяльності та визначеного терміну виконання, з врахуванням технологічної документації, використовуючи чинну нормативно-правову; застосовувати адекватні методи комунікації;

5. орієнтуватись в усіх видах діяльності викладача ВНЗ.

Кількість годин, відведених навчальним планом на вивчення дисципліни, становить 108 год., із них 16 год. – лекції, 20 год. – семінарські заняття, 6 год. – індивідуальна робота, 60 год. – самостійна робота, 6 год. – модульний контроль.

Вивчення магістрантами навчальної дисципліни «Вступ до університетських студій» завершується складанням заліку (підсумкового модульного контролю).

Міждисциплінарні зв'язки. Перелік дисциплін із зазначенням розділів (тем), засвоєння яких студентам необхідно для вивчення навчальної дисципліни

Навчальна дисципліна «Вступ до університетських студій» є превентивною, що закладає підґрунтя для опанування нормативних та варіативних дисциплін відповідно до навчального плану спеціальності Педагогіка вищої школи, орієнтує магістрантів щодо майбутньої професійної діяльності, ознайомлює з основними документами у сфері вищої освіти.

Ефективне опанування студентами системою необхідних педагогічних знань і умінь неможливо без залучення до процесу навчання теоретичних знань та досвіду, набутих під час вивчення інших навчальних дисциплін, в першу чергу педагогіки, психології, філософії, соціології, математики.

**ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
I. ОПИС ПРЕДМЕТА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ**

Предмет: види діяльності викладача ВНЗ, нормативно-правова база вищої освіти України, адаптація фахівця до умов діяльності ВНЗ.

<i>Дисципліна</i>	<i>Напрямок, спеціальність, освітньо- кваліфікаційний рівень</i>	<i>Характеристика навчальної дисципліни</i>
<p>Кількість кредитів, відповідних ECTS: <i>3 кредити</i></p> <p>Змістові модулі: <i>2 модулі</i></p> <p>Загальний обсяг дисципліни (години): <i>108 годин</i></p> <p>Тижневих годин: <i>2 (4) години</i></p>	<p>Напрямок: <i>1801 Специфічні категорії</i></p> <p>Спеціальність: <i>8.18010021 Педагогіка вищої школи</i></p> <p>Освітньо- кваліфікаційний рівень <i>«магістр»</i></p>	<p>Нормативна частина циклу науково-предметної підготовки</p> <p>Рік підготовки: <i>1 (5).</i> Семестр: <i>1 (9).</i></p> <p>Аудиторні заняття: <i>42 години, з них:</i></p> <p>Лекції: <i>16 годин</i> Семінарські заняття: <i>20 годин</i> Індивідуальна робота: <i>6 годин</i></p> <p>Модульний контроль: <i>6 годин</i></p> <p>Самостійна робота: <i>60 годин</i></p> <p>Підсумковий модульний контроль: <i>залік</i></p>

II. ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

№ п/п	Назви теоретичних розділів	Кількість годин						
		Разом	Аудиторні	Лекції	Семінарські заняття	Індивідуальна робота	Модульний контроль	Самостійна робота
Змістовий модуль I.								
НОРМАТИВНО-ПРАВОВА БАЗА У СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ								
1.	Вступ. Нормативно-правова база у сфері вищої освіти: характеристика основних документів	36	12	6	4	2	2	22
<i>Разом</i>		36	12	6	4	2	2	22
Змістовий модуль II.								
СПЕЦИФІКА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВИКЛАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ УКРАЇНИ								
2.	Особливості професійної діяльності викладача ВНЗ	32	13	4	8	1	18	1
3.	Особливості кредитно-трансферно-аккумулятивної системи навчання, система оцінювання ECTS	12	7	2	4	1	4	1
<i>Разом</i>		44	20	6	12	2	22	2
Змістовий модуль III.								
АДАПТАЦІЯ ВИКЛАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ								
4.	Професійне становлення майбутнього фахівця (адаптація)	28	10	4	4	2	16	2
<i>Разом</i>		28	10	4	4	2	16	2
<i>ПМК – залік</i>								
Разом за навчальним планом		108	42	16	20	6	6	60

III. ПРОГРАМА. Лекційний курс

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ I НОРМАТИВНО-ПРАВОВА БАЗА У СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Тема 1. Нормативно-правова база у сфері вищої освіти України : характеристика основних документів (6 год.)

Основні нормативно-правові документи, що регламентують діяльність в сфері вищої освіти України: Закон України про вищу освіту, Закон України про інноваційну діяльність, Закон України про наукову і науково-технічну діяльність, Закон України про освіту, Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті, Концепція національного виховання, Концепція національного виховання молоді, Кодекс законів про працю, Положення про організацію навчального процесу у ВНЗ, Положення про проведення практики тощо. Загальна характеристика, особливості впровадження в умовах університетського сектору освіти.

Основні документи, які ратифікувала України у контексті євро інтеграційних процесів: Велика Хартія університетів, Сорбонська, Болонська, Лісабонська декларації, Комюніке (Саламанка, Прага, Берлін, Берген, Лондон, Льовен і Лувен-ла-Ньов, Будапешт, Відень, Бухарест тощо). Міжнародна рамка кваліфікацій. Загальна характеристика, особливості впровадження в умовах університетського сектору освіти.

Основні поняття теми: вища освіта, система вищої освіти, нормативно-правова база, вищий навчальний заклад, університет, університетська освіта, наукова діяльність, науково-технічна діяльність, інноваційна діяльність, викладач вищої школи, євроінтеграція, автономія, мобільність, диплом європейського зразка, ЕКТС (ECTS), суб'єкти навчального процесу, кваліфікації, рамка кваліфікацій.

Семінар 1-2. Нормативно-правова база вищої освіти (4 год.).

Змістовий модуль 2.

СПЕЦИФІКА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВИКЛАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ УКРАЇНИ

Тема 2. Особливості (специфіка) професійної діяльності викладача ВНЗ (4 год.)

Структура професійної діяльності. Види (напрями) професійної діяльності викладача вищої школи: навчальна, навчально-методична, наукова (зі студентами та власна наукова діяльність), організаційна, виховна. Особливості діяльності викладача вищого навчального закладу. Загальна характеристика напрямів діяльності викладача.

Основні поняття теми: професійна діяльність, викладач вищого навчального закладу, навчальна робота, навчально-методична робота, наукова робота, організаційна робота, виховна робота, соціально-гуманітарна діяльність, моніторинг, діагностика, якість знань.

Семінар 3. Специфіка діяльності викладача вищої школи (навчальна) (2 год.).

Семінар 4. Специфіка діяльності викладача вищої школи (навчально-методична) (2 год.).

Семінар 5. Специфіка діяльності викладача вищої школи (наукова) (2 год.).

Семінар 6. Специфіка діяльності викладача вищої школи (соціально-гуманітарна) (2 год.).

Тема 3. Особливості кредитно-трансферно-аккумулятивної системи навчання, система оцінювання ECTS (2 год.)

Кредитно-трансферно-аккумулятивна система навчання: специфіка запровадження у ВНЗ України. Система оцінювання ECTS.

Основні поняття теми: євроінтеграція, реформації, кредитно-трансферно-аккумулятивна система, якість навчання, ECTS.

Семінар 7. Особливості кредитно-трансферно-аккумулятивної системи

навчання в контексті євроінтеграції (2 год.).

Семінар 8. Оцінювання якості навчальних досягнень. ECTS (2 год.).

Змістовий модуль 3.

АДАПТАЦІЯ ВИКЛАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Тема 4. Професійне становлення майбутнього фахівця (адаптація) (4 год.)

Процес адаптації. Тенденції розвитку проблеми. Типи адаптації. Явище соціальної адаптації. Адаптація молодого фахівця. Структура. Механізми професійної адаптації. Мотивація вибору професії. Професійна деформація і вигорання.

Основні поняття теми: адаптація, адаптивна ситуація, формальна адаптація, свідомо адаптація, соціальна адаптація, професійна адаптація, механізм професійної адаптації, внутрішні мотиви, зовнішні мотиви, соціалізація, ресоціалізація, фактори соціалізації, професіоналізм, професійна деформація.

Семінар 9-10. Професійне становлення фахівця (4 год.).

IV. НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНА КАРТА ДИСЦИПЛІНИ

Разом: 108 год., лекції – 16 год., семінарські заняття – 20 год., індивідуальна робота – 6 год., самостійна робота – 60 год., модульний контроль – 6 год.,

ПМК (залік)

Тиждень			
Модулі	Змістовий модуль I	Змістовий модуль II	Змістовий модуль III
Назва модуля	Нормативно-правова база у сфері вищої освіти України	Специфіка професійної діяльності викладача вищої школи України	Адаптація викладача вищої до професійної діяльності
К-сть балів	60	129	54
Лекції	3 бали	3 бали	2 бали
Теми лекцій	Вступ. Нормативно-правова база у сфері вищої освіти України : характеристика основних	Особливості професійної діяльності викладача вищих навчальних закладів	Професійне становлення майбутнього фахівця
Семінари	22 бали	66 балів	22 бали
Теми семінарів	Нормативно-правова база вищої освіти	Специфіка діяльності викладача вищої школи: навчальна; навчально-методична; наукова; соціально-гуманітарна. Особливості кредитно-трансферно-аккумулятивної системи навчання в контексті євро-інтеграції. ECTS. Оцінювання якості навчальних досягнень	Професійне становлення майбутнього фахівця
Сам.робота	5 +5	5 x 7 = 35	5
ІНДЗ	30 балів		
Поточний контроль	Модульна робота 1 (25 балів)	Модульна робота 2 (25 балів)	Модульна робота 3 (25 балів)
Підсумковий контроль	ПМК (залік)		

V. ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ I
НОРМАТИВНО-ПРАВОВА БАЗА У СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Семінар 1.

ТЕМА: Нормативно-правова база вищої освіти (2 год.)

План заняття

I. Теоретична частина.

Понятійно-категоріальний апарат теми.

– Загальна характеристика основних нормативно-правових документів, що регламентують діяльність в сфері вищої освіти України:

Закон України про вищу освіту,

Закон України про інноваційну діяльність,

Закон України про наукову і науково-технічну діяльність,

Закон України про освіту, Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті,

Концепція національного виховання,

Концепція національного виховання молоді,

Кодекс законів про працю,

Положення про організацію навчального процесу у ВНЗ,

Положення про проведення практики тощо.

– Особливості впровадження в умовах університетської освіти.

II. Перевірка виконання самостійної роботи.

III. Навчальна дискусія.

Семінар 2.

ТЕМА: Нормативно-правова база вищої освіти (2 год.)

План заняття

I. Теоретична частина.

Понятійно-категоріальний апарат теми.

1. Загальна характеристика основних документів, які ратифікувала Україна

у контексті євроінтеграційних процесів:

- a. Велика Хартія університетів,
- b. Сорбонська, Болонська, Лісабонська декларації,
- c. Комюніке (Саламанка, Прага, Берлін, Берген, Лондон, Льовен і Лувен-ла-Ньов, Будапешт, Відень, Бухарест тощо),
- d. Міжнародна рамка кваліфікацій.

2. Особливості впровадження в умовах університетського сектору освіти.

II. Перевірка виконання самостійної роботи.

III. Навчальна дискусія.

Модульний контроль

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ II

СПЕЦИФІКА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВИКЛАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ УКРАЇНИ

Семінар 3.

Тема: Специфіка діяльності викладача вищої школи (начальна) (2 год.)

План заняття

I. Теоретична частина.

Понятійно-категоріальний апарат теми.

1. Навчальна діяльність викладача ВНЗ: коротка характеристика

II. Моделювання навчальної діяльності викладача ВНЗ відповідно до посади (робота за технологією Cooperative learning).

III. Навчальна дискусія (обговорення переваг, недоліків. проблем з якими стикається молоді викладачі при навчальній роботі).

Семінар 4.

Тема: Специфіка діяльності викладача вищої школи (начально-методична) (2 год.)

План заняття

I. Теоретична частина.

Понятійно-категоріальний апарат теми.

1. Навчально-методична діяльність викладача ВНЗ: коротка характеристика

II. Моделювання навчально-методичної діяльності викладача ВНЗ відповідно до посади (робота за технологією Cooperative learning).

III. Навчальна дискусія (обговорення переваг, недоліків, проблем з якими стикається молоді викладачі при навчально-методичній роботі).

IV. Навчальна дискусія.

Семінар 5.

Тема: Специфіка діяльності викладача вищої школи (наукова) (2 год.)

План заняття

I. Теоретична частина.

Понятійно-категоріальний апарат теми.

1. Наукова діяльність викладача ВНЗ: коротка характеристика наукової роботи зі студентами.

2. Наукова діяльність викладача ВНЗ: коротка характеристика власної наукової роботи.

II. Моделювання наукової діяльності викладача ВНЗ відповідно до посади (робота за технологією Cooperative learning).

III. Навчальна дискусія (обговорення переваг, недоліків, проблем, з якими стикаються молоді викладачі у науковій роботі).

Семінар 6.

Тема: Специфіка діяльності викладача вищої школи (соціально-гуманітарна) (2 год.)

План заняття

I. Теоретична частина.

Понятійно-категоріальний апарат теми.

1. Виховна діяльність викладача ВНЗ: коротка характеристика.

II. Моделювання виховної діяльності викладача ВНЗ відповідно до посади (робота за технологією Cooperative learning).

III. Навчальна дискусія (обговорення переваг, недоліків, проблем з якими стикається молоді викладачі при виховній роботі).

Семінар 7.

Тема: Особливості кредитно-трансферно-акумулятивної системи навчання в контексті євроінтеграції (2 год.)

План заняття

I. Теоретична частина.

Понятійно-категоріальний апарат теми.

1. Основні напрями реформування вищої освіти України в контексті євроінтеграції.

2. Основні положення Болонської декларації, що знайшли відображення в проекті закону про вищу освіту.

3. Кредитно-трансферно-акумулятивна система навчання: коротка характеристика, досвід впровадження, специфіка впровадження в Україні.

II. Навчальна дискусія.

Семінар 8.

Тема: ECTS. Оцінювання якості навчальних досягнень (2 год.)

План заняття

I. Теоретична частина.

Понятійно-категоріальний апарат теми.

1. Оцінювання: оцінка, відмітка.

2. Генеза оцінювання навчальних досягнень студентів.

3. ECTS: досвід запровадження, перспективи.

II. Навчальна дискусія.

Модульний контроль

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ III
АДАПТАЦІЯ ВИКЛАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ ДО
ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Семінар 9-10.

Тема: Професійне становлення викладача вищої школи до професійної діяльності (4 год.)

План заняття

I. Теоретична частина.

Понятійно-категоріальний апарат теми.

1. Поняття адаптації: суть, аспекти. Тенденції розвитку проблеми адаптації.
2. Педагогічна діяльність: суть, групи робочих функцій, функції, протиріччя.
3. Види / типи адаптації.
4. Соціалізація: суть, фактори соціалізації. Адаптація як етап соціалізації.
5. Основні соціально-психічні якості особистості.
6. Типи соціальної адаптації. Структура соціальної адаптації молодого фахівця освітньої сфери.
7. Професійна адаптація: суть, механізми. Періоди професійної адаптації.
8. Професійно-педагогічна спрямованість. Мотивація вибору майбутньої професії.

II. Перевірка виконання самостійної роботи.

III. Навчальна дискусія.

Модульний контроль

VI. ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Змістовий модуль I

НОРМАТИВНО-ПРАВОВА БАЗА У СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Тема: Вступ. Нормативно-правова база у сфері вищої освіти:

характеристика основних документів

1. Ознайомитись з основними документами, що регламентують діяльність сфери вищої освіти: представити коротку характеристику у розрізі діяльності університетів країни.
2. Ознайомитись з основними документами, що регламентують діяльність університетів України: представити коротку характеристику.
3. Зробити порівняльну характеристику чинного закону України про вищу освіту та європейських документів (за 10 позиціями з обґрунтуванням значущості кожної) відповідно до роздаткових матеріалів.

Змістовий модуль II

СПЕЦИФІКА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВИКЛАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ УКРАЇНИ

Тема: Навчальна / навчально-методична / наукова / соціально-

гуманітарна діяльність викладача ВНЗ

1. Зробити розрахунок навантаження викладача відповідно до норм обліку часу (на основі роздаткових карток).
2. Проаналізувати реферативні дослідження студентів щодо дотримання вимог, аргументовано оцінити роботи (три реферати).
3. Проаналізувати курсове дослідження студента щодо дотримання вимог до написання курсової роботи, аргументовано оцінити роботу.
4. Проаналізувати статтю у фаховому видання щодо дотримання вимог до наукових фахових видань України, підготувати анотацію, рецензію, аналітичну довідку.

Тема: ECTS. Оцінювання якості навчальних досягнень

1. Відповідно до критеріїв оцінювання оцінити якість виконуваних робіт (п.п. 2, 3, 4).

Змістовий модуль III

АДАПТАЦІЯ ВИКЛАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Тема: Професійне становлення викладача вищої школи до професійної діяльності

1. Схарактеризувати основні типи адаптації (біологічна, медична, кібернетична, психологічна, соціалізація; преадаптація, разадаптація, дезадаптація, дисадаптація).

2. Окреслити індивідуальні якості як передумова соціалізації / ре соціалізації / професійної деформації / особистості.

VII. ІНДИВІДУАЛЬНА НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНА РОБОТА

Індивідуальна навчально-дослідна робота є видом позааудиторної індивідуальної діяльності магістранта, результати якої використовуються у процесі вивчення програмового матеріалу навчальної дисципліни. Завершується виконання ІНДЗ прилюдним захистом навчального проекту.

Індивідуальне навчально-дослідне завдання (ІНДЗ) з курсу «Вступ до університетських студій» – це вид навчально-дослідної роботи магістранта, яка містить результати дослідницького пошуку, відображає певний рівень його навчальної компетентності.

Мета ІНДЗ: самостійне вивчення частини програмового матеріалу, систематизація, узагальнення, закріплення та практичне застосування знань із навчального курсу, удосконалення навичок самостійної навчально-пізнавальної діяльності.

Зміст ІНДЗ: завершена теоретична або практична робота у межах

навчальної програми курсу, яка виконується на основі знань, умінь та навичок, отриманих під час лекційних, семінарських занять і охоплює декілька тем або весь зміст навчального курсу.

Види ІНДЗ, вимоги до них та оцінювання:

✓ доповідь / есе(30 балів).

Таблиця 7.1

Шкала оцінювання ІНДЗ

<i>Рівень виконання</i>	<i>Кількість балів, що відповідає рівню</i>	<i>Оцінка за традиційною системою</i>
Високий	27-30	Відмінно
Достатній	21-26	Добре
Середній	15-20	Задовільно
Низький	0-14	Незадовільно

Таблиця 7.2

Критерії оцінювання ІНДЗ

<i>№ п/п</i>	<i>Критерії оцінювання роботи</i>	<i>Максимальна кількість балів за кожним критерієм</i>
1.	Відповідність змісту обраний темиці	8
2.	Авторські думки, власні умовиводи	15
3.	Підбір джерельної бази	7
Разом		30 балів

Оцінка з ІНДЗ є обов'язковим балом, який враховується при підсумковому оцінюванні навчальних досягнень студентів з навчальної дисципліни «Вступ до університетських студій».

Тематика доповідей / есе (орієнтована)

1. Оцінка студентством (вчорашнім студентством) своїх педагогів.
2. Портрет педагога в засобах масової інформації.
3. Мотиви обрання студентством професії педагога (викладача вищої школи).
4. Питання профорієнтаційної роботи в Україні.
5. Умови вступу абітурієнтів до ВНЗ України.
6. Аналіз роботи комплексів «школа - ВНЗ».
7. Основні напрями підготовки педагогів (викладачів вищої школи).
8. Доступ до вищих навчальних закладів.
9. Процес адаптації студентів у ВНЗ: специфіка, ускладнення.
10. Особливості спілкування між суб'єктами (учасниками) навчально-виховного процесу ВНЗ.
11. Навчання у приватних ВНЗ України: специфіка, переваги, недоліки.
12. Використання комп'ютерних засобів у навчальному процесу ВНЗ.
13. Використання телекомунікацій у навчальному процесу ВНЗ.
14. Використання мультимедіа у навчальному процесу ВНЗ.
15. Мережа Internet та Intranet у навчальній діяльності суб'єктів НВП ВНЗ.
16. Особливості організації навчання за кредитно-модульною системою.
17. Особливості організації навчання за модульно-рейтинговою системою.
18. Пріоритети вищої освіти в умовах глобалізації та євроінтеграції.
19. Професіоналізм і саморозвиток педагога.
20. Особливості професійної діяльності викладача ВНЗ III-IV р.а.
21. Особливості професійної діяльності викладача ВНЗ I-II р.а.
22. Роль і місце педагогічної діяльності у сучасному суспільстві.
23. Власний варіант доповіді (узгоджений з викладачем)

VIII. СИСТЕМА ПОТОЧНОГО І ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

Навчальні досягнення студентів з дисципліни «Вступ до університетських студій» оцінюються за модульно-рейтинговою системою, в основу якої покладено принцип поопераційної звітності, обов'язковості модульного контролю, накопичувальної системи оцінювання рівня знань, умінь та навичок.

Контроль успішності студентів з урахуванням поточного і підсумкового оцінювання здійснюється відповідно до навчально-методичної карти (п. IV), де зазначено види й терміни контролю. Систему рейтингових балів для різних видів контролю та порядок їх переведення у національну (4-бальну) та європейську (ECTS) шкалу подано у табл. 8.1, табл. 8.2.

Розрахунок балів подано з урахуванням можливості студенту взяти участь в обговоренні визначених програмою питань семінарських занять з навчальної дисципліни не менше ніж 80 % із запрограмованих навчальних занять.

Таблиця 8.1

Розрахунок рейтингових балів за видами поточного (модульного) контролю

<i>№ n/n</i>	<i>Вид діяльності</i>	<i>Кількість рейтингових балів</i>
1.	Відвідування лекційних та семінарських занять	8+10
2.	Відповіді на семінарських заняттях	100
3.	Модульні контрольні роботи (1, 2, 3)	75
4.	Самостійна робота	50
5.	Індивідуальна навчально-дослідницька робота	30
	ПМК	--
	Підсумковий рейтинговий бал	273

**Порядок переведення рейтингових показників успішності
у європейські оцінки ECTS**

<i>Підсумкова кількість балів (max – 100)</i>	<i>Оцінка за 4-бальною шкалою</i>	<i>Оцінка за шкалою ECTS</i>
1 – 34	«незадовільно» (з обов'язковим повторним курсом)	F
35 – 59	«незадовільно» (з можливістю повторного складання)	FX
60 – 68	«достатньо»	E
69 – 74	«задовільно»	D
75 – 81	«добре»	C
82 – 89	«дуже добре»	B
90 – 100	«відмінно»	A

Загальні критерії оцінювання успішності студентів, які отримали за 4-бальною шкалою оцінки «відмінно», «добре», «задовільно», «незадовільно», подано у табл. 8.3.

Таблиця 8.3

Загальні критерії оцінювання навчальних досягнень студентів

<i>Оцінка</i>	<i>Критерії оцінювання</i>
«відмінно»	ставиться за повні та міцні знання матеріалу в заданому обсязі, вміння вільно виконувати практичні завдання, передбачені навчальною програмою; за знання основної та додаткової літератури; за вияв креативності у розумінні і творчому використанні набутих знань та умінь.

«добре»	ставиться за вияв студентом повних, систематичних знань із дисципліни, успішне виконання практичних завдань, засвоєння основної та додаткової літератури, здатність до самостійного поповнення та оновлення знань. Але у відповіді студента наявні незначні помилки.
«задовільно»	ставиться за вияв знання основного навчального матеріалу в обсязі, достатньому для подальшого навчання і майбутньої фахової діяльності, поверхову обізнаність з основною і додатковою літературою, передбаченою навчальною програмою; можливі суттєві помилки у виконанні практичних завдань, але студент спроможний усунути їх із допомогою викладача.
«незадовільно»	виставляється студентові, відповідь якого під час відтворення основного програмового матеріалу по-верхова, фрагментарна, що зумовлюється початковими уявленнями про предмет вивчення. Таким чином, оцінка «незадовільно» ставиться студентові, який неспроможний до навчання чи виконання фахової діяльності після закінчення ВНЗ без повторного навчання за програмою відповідної дисципліни.

Кожний модуль включає бали за поточну роботу студента на семінарських, практичних заняттях, виконання самостійної роботи, індивідуальну роботу, модульну контрольну роботу.

Виконання модульних контрольних робіт здійснюється в режимі творчого виконання завдань в контексті проектної діяльності. Модульний контроль знань студентів здійснюється після завершення вивчення навчального матеріалу модуля.

У табл. 8.4 представлено розподіл балів, що присвоюються студентам упродовж вивчення дисципліни «Вступ до університетських студій».

Розподіл балів, що присвоюються студентам

ЗМІСТОВІ МОДУЛІ (лекції, семінари)				ІНДЗ	Самостійна робота	Модуль ний котроль	ПМК
ЗМ 1	ЗМ 2		ЗМ 3				
Т 1	Т 2-3	Т 4	Т 5				
25	46	23	25	30	50	75	--

Разом: 273 бали

Розрахунок балів подано з урахуванням можливості студенту взяти участь в обговоренні визначених програмою питань семінарських занять з навчальної дисципліни не менше ніж 80 % із запрограмованих навчальних занять.

Кількість балів за роботу з теоретичним матеріалом, на практичних заняттях, під час виконання самостійної та індивідуальної навчально-дослідної роботи залежить від дотримання таких вимог:

- ✓ своєчасність виконання навчальних завдань;
- ✓ повний обсяг їх виконання;
- ✓ якість виконання навчальних завдань;
- ✓ самостійність виконання;
- ✓ творчий підхід у виконанні завдань;
- ✓ ініціативність у навчальній діяльності.

ІХ. МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КУРСУ

- ✓ опорні конспекти лекцій;
- ✓ підручники;
- ✓ навчальні, навчально-методичні посібники;
- ✓ навчальна програма;
- ✓ робоча навчальна програма;
- ✓ тестові і контрольні завдання для тематичного (модульного) оцінювання

навчальних досягнень студентів;

- ✓ методичний комплект щодо виконання завдань;
- ✓ роздатковий матеріал;
- ✓ е-курс.

X. МЕТОДИ НАВЧАННЯ

I. Методи організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності

1) за джерелом інформації:

- *Словесні:* лекція (традиційна, проблемна, лекція-прес-конференція) із застосуванням комп'ютерних інформаційних технологій (PowerPoint – Презентація), семінари, пояснення, розповідь, бесіда.

- *Наочні:* спостереження, ілюстрація, демонстрація.

2) за логікою передачі і сприймання навчальної інформації:

- індуктивні,
- дедуктивні,
- традиційні,
- аналітичні,
- синтетичні.

3) за ступенем самостійності мислення:

- репродуктивні,
- пошукові,
- дослідницькі.

4) за ступенем керування навчальною діяльністю:

- під керівництвом викладача;
- самостійна робота студентів: з книгою; виконання індивідуальних навчальних проектів.

II. Методи стимулювання інтересу до навчання і мотивації навчально-пізнавальної діяльності:

1) методи стимулювання інтересу до навчання:

- навчальні дискусії;
- створення ситуації пізнавальної новизни;
- створення ситуацій зацікавленості (метод цікавих аналогій тощо).

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Основні нормативно-правові документи, що регламентують діяльність в сфері вищої освіти України.
2. Закони України та міжнародні документи про вищу освіту.
3. Види (напрями) професійної діяльності викладача вищої школи: навчальна, навчально-методична, наукова (зі студентами та власна наукова діяльність), організаційна, соціально-гуманітарна.
4. Особливості діяльності викладача вищого навчального закладу.
5. Реформації в умовах євроінтеграції.
6. Кредитно-трансферно-аккумулятивна система навчання: специфіка запровадження у ВНЗ України.
7. Система оцінювання ECTS.
8. Процес адаптації. Типи адаптації.
9. Явище соціальної адаптації.
10. Адаптація молодого фахівця. Структура.
11. Механізми професійної адаптації.
12. Мотивація вибору професії.
13. Соціалізація як етап становлення особистості.
14. Професійна деформація, вигорання.

XII. РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА

Основні джерела:

1. Велика Хартія університетів.
2. Декларації: Сорбонська, Болонська, Лісабонська та ін.
3. Закон України про вищу освіту.
4. Закон України про освіту.

5. Закон України про інноваційну діяльність.
6. Закон України про наукову і науково-технічну діяльність.
7. Кодекс законів про працю.
8. Комюніке (Саламанка, Прага, Берлін, Берген, Лондон, Льовен і Лувен-ла-Ньов, Будапешт, Відень, Бухарест та ін.).
9. Концепція національного виховання.
10. Концепція національного виховання молоді.
11. Міжнародна рамка кваліфікацій.
12. Національна рамка кваліфікацій.
13. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті.
14. Положення про організацію навчального процесу у ВНЗ.
15. Положення про проведення практики.

Додаткові джерела:

1. *Архангельский С. И.* Учебный процесс в высшей школе, его закономерные основы и методы : Учеб.-метод. пособие. – М. : Высшая школа, 1980. – 368 с.
2. *Архипова С.П., Омеляненко В.Л.* Вступ до спеціальності. – Черкаси, 2000.
3. *Батурина Г.И., Кузина Т.Ф.* Введение в педагогическую профессию. – М., 1998.
4. *Безносков С. П.* Профессиональная деформация и воспитание личности // Экспериментальная и прикладная психология. – 1989. – № 13. – С. 69-74.
5. *Белухин Д. А.* Становление профессионала и рождение профессионализма : Учебное пособие. – М. : Московский психолого-социальный институт, 2006
6. *Бойко В. В., Ковалев А. Г., Панферов В. Н.* Социально-психологический климат коллектива и личность. – М. : Мысль, 1983.
7. Болонський процес у фактах і документах (Сорбонна-Болонья-Саламанка-Прага-Берлін) / Упорядники : Степко М.Ф., Болюбаш Я.Я., Шинкарук В.Д., Грубіянко В.В., Бабін І.І. – Тернопіль : Економічна думка, ТАНГ, 2003. – 60 с.
8. *Борисова Е. М.* О роли профессиональной деятельности и формировании личности // Психология формирования и развития личности / Отв. ред. Л. И. Анцыферова. – М. :Наука, 1981. – С. 159-177.
9. Введение в педагогическую деятельность : Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / А.С. Роботова, Т.В. Леонтьева, И.Г. Шапошникова и др. – М. : Издательский центр «Академия», 2000.
10. Введение в специальность / Под ред. Л.И. Рувинского. – М., 1998.
11. *Винославська О.В., Малигіна М.П.* Людські стосунки: Навчальний посібник. – К. : КВІЦ, 2001. – 83 с.
12. Галузевий стандарт вищої освіти України. Засоби діагностики якості вищої освіти магістра за спеціальністю специфічних категорій 8.000005 «Педагогіка вищої школи».
13. Галузевий стандарт вищої освіти України. Освітньо-професійна програма підготовки магістра за спеціальністю специфічних категорій 8.000005 «Педагогіка вищої школи».
14. *Головаха Е.В., Панина Н. В.* Психология человеческого взаимопонимания. – К. : Политиздат, 1989. – 189 с.
15. *Гришина Н. В.* Я и другие. Общение в трудовом коллективе. – Л. : Лениздат, 1990.
16. *Гура О. І.* Педагогіка вищої школи : вступ до спеціальності: Навчальний посібник. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 224 с.
17. Державний класифікатор України: Класифікатор професій.
18. Державний класифікатор України: Класифікація видів економічної діяльності.

19. *Деркач А. А.* Акмеологические основы развития профессионала. – М.: Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж : НПО «МОДЭК», 2004. – 752 с.
20. До вивчення стандартів вищої освіти // Освіта. – 2003. – № 4-5 (22-29 січня).
21. Закон України «Про вищу освіту». Науково-практичний коментар / За заг.ред. Кременя В.Г. – К., 2002. – 325 с.
22. Закони України: Про вищу освіту; Про освіту; Про інноваційну діяльність; Про наукову і науково-технічну діяльність [електронний ресурс] – Режим доступу : www.mon.gov.ua/.
23. *Зеер Э. Ф.* Профессионально-образовательное пространство личности. – Екатеринбург, 2003. – 126 с.
24. *Иващенко И.* Сущность процесса формирования профессиональной Я-концепции в условиях современного университета // Прикладная психология и психоанализ. – 2006. – № 2. – С. 17-24.
25. *Ильин Е. П.* Мотивация и мотивы. – СПб. : Питер, 2000.
26. *Кеспигов В. Н., Менициков В. М., Ерахтина Т. А.* Метод научного моделирования как основа анализа структуры содержания учебного материала. – URL=http://bspu.secna.ru/Journal/pedagog/pedagog_8/at9.html.
27. *Ковалев В. И.* Мотивы поведения и деятельности. – М. : Наука, 1988.
28. *Коваль А. П.* Ділове спілкування : Навч. посібник. – К. : Либідь, 1992. – 280 с.
29. *Колпаков В. М., Дмитренко Г. А.* Управління розвитком персоналу : Навчально-методичний комплекс. – К. : Міленіум, 2004.
30. *Кристофер Э., Смит Л.* Тренинг лидерства. – СПб. : Питер, 2001. – 320 с.
31. *Кузьмінський А.І.* Вступ до університетських студій : Навчальний посібник для студентів університету. – Черкаси : Вид. від. ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2004. – 174 с.
32. *Леонтьев А. Н.* Деятельность. Сознание. Личность. – М. : Политиздат, 1975. – 304 с.
33. Міжнародна Стандартна Класифікація Занять (ISCO – 88 : International Standart Classification of Occupations/ILO, Geneva).
34. *Мороз О.Г., Омеляненко В.Л.* Перші кроки до майстерності. – Київ, 1992.
35. *Ніколаєнко С. М.* Освіта і наука: Законодавчі та методологічні основи: Навч. посіб. – К. : ІВЦ Видавництво «Політехніка», 2004.
36. Нормативно-правове забезпечення освіти. У 4 ч. – Х. : Видав. гр. «Основа», 2004.
37. *Овчаренко А. Н.* Развитие системы профессионально-педагогической деятельности преподавателей высшей школы // Журнал прикладной психологии. – 2005. – № 2-3. – С. 30-38.
38. *Орел В. Е.* Феномен «выгорания» в зарубежной психологии: эмпирические исследования и перспективы // Психологический журнал, 2001. – Т. 22. – № 1. – С. 90-101.
39. *Парыгин А. А.* Проблема удовлетворенности профессией // Научно-техническая революция и социальная психология. – М. : Наука, 1981. – С. 39-41.
40. Перелік напрямів, спеціальностей, із яких завершена розробка проектів державних стандартів // Освіта України. – 2001. – № 31 (1 серпня).
41. Постанова Кабінету Міністрів України від 27.09. 2000 р. №1465 «Про затвердження Порядку проведення обов'язкових попередніх та періодичних психіатричних оглядів і переліку медичних психіатричних протипоказань щодо виконання окремих видів діяльності (робіт, професій, служби), що можуть становити безпосередню небезпеку для особи, яка провадить цю діяльність, або оточуючих».
42. Про освітньо-кваліфікаційні рівні (ступеневу освіту) // Інформаційний збірник

Міністерства освіти і науки України.

43. *Самоукина Н. В.* Психология и педагогика профессиональной деятельности. – М. : ЭКМОС, 1999. – 352 с.
44. Синдром «професійного вигорання» та професійна кар'єра працівників освітніх організацій: гендерні аспекти : Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. та слухачів ін-тів післядиплом. освіти / За наук. ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки, Т.В. Зайчикової – К. : Міленіум, 2004. – 264 с.
45. *Слепкань З. І.* Наукові засади педагогічного процесу у вищій школі : Навч. посіб. – К. : Вища шк., 2005. – 239 с.
46. *Слиньков В. Н.* Организация и методика проведения профессиональной подготовки на предприятии : Учебное пособие. – К. : КНТ, 2004.
47. Социально-психологический климат коллектива : теории и методы изучения / Отв.ред. Е. В Шорохова, О. И. Зотов. – М. : Наука, 1980. – 176 с.
48. *Терентьева Н.О.* Вища (університетська) освіта : становлення і розвиток. Навчально-методичний посібник. – Черкаси, 2005. – 191 с.
49. *Уайменн Дж. М., Жайлс Г.* Коммуникация в межлич-ностных и социальных отношениях // Перспективы социальной психологии : Пер.с англ. – М. : Изд-во Эксмо-Пресс, 2001.
50. *Цуканова Е. В.* Психологические трудности межличностного общения. – К. : Вища шк., 1985. – 159 с.
51. *Шадриков В. Д.* Проблема системогенеза профессиональной деятельности. – М., 1982.
52. *Швальбе Б., Швальбе Х.* Личность, карьера, успех : Пер. с нем. – М. : А/О Изд.группа «Прогресс», «Прогресс-Интер», 1993.
53. *Щотка О. П.* Вікова психологія дорослої людини: Навчальний посібник. – Ніжин, 2001. – 190 с.
54. *Якунин В. А.* Педагогическая психология : Учеб. пособие / Европ. ин-т экспертов. – СПб. : Изд-во Михайлова В. А. : Изд-во «Полиус», 1998. – 639 с.

Навчальна програма дисципліни
“Сучасна університетська освіта” (“Університетські студії”)
для магістрантів спеціальності 8.18010021 Педагогіка вищої школи
(укладач Н. О. Терентьєва)

ПЕРЕДМОВА

Реструктуризація системи вищої освіти, у тому числі університетської, її модернізація є основою відтворення та збереження інтелектуального, духовного потенціалу народу, виходу вітчизняної науки, техніки і культури на світовий рівень, національного відродження, державності та демократизації суспільства. Університетська освіта покликана забезпечити фундаментальну наукову, загальнокультурну і практичну підготовку фахівців, які визначатимуть темпи і рівень науково-технічного, економічного та соціально-культурного прогресу.

Університет як інструмент цивілізаційного розвитку – це, передусім, когнітивна модель всесвіту, де поєднані знання про цілісність буття, про природні процеси та закономірності, про теологічні, соціально-економічні, юридичні, історико-культурні, лінгвістичні, психологічні та інші феномени, серед яких живе людина. Університетське знання охоплює всесвіт у всіх його вимірах – від космічних систем до мікропроцесів, від глибокого минулого до перспектив і сценаріїв майбутнього розвитку.

Освітні процеси в Україні мають відповідати сучасним суспільним змінам, сприяти трансформаційним перетворенням, адаптуватися до них. Серед стратегічних напрямів розвитку освіти визначено оптимізацію структури системи освіти; модернізацію змісту освіти на засадах компетентнісного підходу; переорієнтацію на цілі сталого розвитку; підвищення якості освіти на інноваційній основі інформатизація освіти;

розвиток наукової та інноваційної діяльності в освіті. Основними завданнями реорганізації системи освіти є розробка нової та удосконалення чинної законодавчої та нормативно-правової бази; забезпечення системного підвищення якості освіти на інноваційній основі; удосконалення системи науково-інформаційного забезпечення освіти; а у сфері вищої освіти – реформування мережі вищих навчальних закладів відповідно до потреб і можливостей країни; створення потужних навчально-наукових університетів, регіональних університетських комплексів; перегляд і затвердження Переліку професій педагогічних і науково-педагогічних працівників; розширення взаємодії з науковими установами; розроблення цілісної системи пошуку талановитої молоді, її педагогічного і наукового розвитку та подальшого супроводження у кар'єрному рості тощо. Саме університетська освіта має розв'язати ці завдання, включаючи питання недосконалості системи підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації педагогічних, науково-педагогічних та управлінських кадрів тощо.

Університетські студії покликані створити уявлення у майбутніх викладачів університетів та інших вищих навчальних закладів про те, як запровадження нових навчальних дисциплін в процес університетської підготовки фахівців уможливилює підвищення їх конкурентоспроможності на ринку праці, прискорення адаптації до нових умов праці, що, у свою чергу, передбачає порівняльний аналіз умов здійснення / набуття університетської освіти у XX та XXI столітті з відповідями на питання типу: чи не відбувається руйнація університетської освіти, чи доречним є сучасна реорганізація університетської освіти (автономія, мобільність, соціальна справедливість, громадська ініціатива тощо), чи доцільним і доречним є конкретна підготовка викладачів університетів та інших вищих навчальних закладів через введення відповідної спеціальності, зокрема.

Процес трансформації українського суспільства потребує наявності в Україні фахівців, здатних на високому професійному рівні координувати,

організувати навчально-виховний процес у вищій школі, впроваджувати сучасні педагогічні технології з навчання та виховання студентської молоді.

Відповідно до вищезазначеного викладачі вищої школи набувають знання з державного регулювання освітньої-професійної діяльності, дидактичних систем у вищій освіті, педагогічної та професійної психології, ознайомлюються з актуальними питаннями змісту освіти і моделювання професійної діяльності фахівця, опановують методику викладання педагогічних дисциплін, формують вміння застосовувати інноваційні освітні технології, інформаційні технології навчання, володіти професійною етикою, основами менеджменту тощо.

Сферою працевлаштування магістра спеціальності Педагогіка вищої школи є установи та заклади, підпорядковані Міністерству освіти і науки України: середні загальноосвітні навчально-виховні заклади, вищі навчальні заклади різних рівнів акредитації та форм власності, науково-педагогічні установи, заклади підвищення кваліфікації та післядипломної освіти в галузі освіти.

Магістр кваліфікації 231 «Викладач університетів та вищих навчальних закладів» підготовлений до роботи за певним видом педагогічної діяльності (за «Класифікатором професій» ДК 003 : 2005 наведено у табл. 1).

Таблиця 1.

Кодифікація діяльності

<i>№ пп</i>	<i>Код КП</i>	<i>Код ЗКППТ Р</i>	<i>Випуск к ЄТКД</i>	<i>Випуск ДКХП</i>	<i>Професійна назва роботи</i>
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>
1.	2310.2	-	-		Викладач вищого навчального закладу
2.	2310.2	20199	-		Асистент

Магістр кваліфікації 231 «Викладач університетів та вищих навчальних закладів» здатен виконувати зазначену професійну роботу (наведено у табл. 2).

Таблиця 2.

Професійні назви робіт, які здатен виконувати магістр спеціальності
«Педагогіка вищої школи»

<i>№ n/n</i>	<i>Назва та шифр професійної групи</i>	<i>Професійна назва роботи</i>
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
1.	231 Асистент	– асистент за умов наявності досвіду виробничої та науково-практичної діяльності не менше двох років і спрямування наукових досліджень та підготовки кадрів в структурному підрозділі вищих навчальних закладів.
2.	231 Викладач вищого навчального закладу	– викладач вищого навчального закладу I-IV рівнів акредитації; – завідувач навчальною лабораторією; – молодший науковий співробітник; – керівник, заступник керівника, керівник підрозділу вищого навчального закладу I-II рівнів акредитації; – керівник, заступник керівника, керівник підрозділу закладу перепідготовки педагогічних кадрів; – керівник, заступник керівника, керівник підрозділу середнього загальноосвітнього навчально-виховного закладу всіх типів; – заступник керівника науково-дослідної установи.

У даному виданні представлено навчальну програму та робочу навчальну програму дисципліни нормативної частини циклу науково-предметної підготовки магістрантів спеціальності Педагогіка вищої школи «Університетські студії». Дисципліна по суті є вступом до спеціальності і покликана надати загальне уявлення про діяльність викладача вищої школи на

основі реалізації основних нормативно-правових аспектів, ознайомити зі специфікою та варіабельністю видів діяльності та механізмами адаптації.

Навчальна програма дисципліни «Університетські студії» є авторською; з використанням матеріалів ліцензійної та акредитаційної справи спеціальності Педагогіка вищої школи (розробники: Бобрицька В.І., д.п.н., проф. і Терентьєва Н.О., к.п.н., доц.).

Кількість годин, відведених навчальним планом на вивчення дисципліни, становить 108 год., із них 16 год. – лекції, 20 год. – семінарські заняття, 6 год. – індивідуальна робота, 60 год. – самостійна робота, 6 год. – модульний контроль.

Вивчення магістрантами навчальної дисципліни «Університетські студії» завершується складанням ПМК (підсумкового модульного контролю / заліку).

Навчальна програма представлена за формою 12 Міністерства освіти і науки України.

Вступ

Програма вивчення навчальної дисципліни «Сучасна університетська освіта» складена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки студентів ОКР *Магістр*

Напряму 1801 Специфічні категорії

Спеціальності 8.18010021 Педагогіка вищої школи денної форми навчання.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є *види діяльності викладача ВНЗ, адаптація фахівця до умов діяльності ВНЗ, нормативно-правова база вищої освіти України, феномен університету та університетської освіти, їх культурно-історичне покликання.*

Програма навчальної дисципліни складається з таких змістових модулів:

1. ФЕНОМЕН УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ.
2. УНІВЕРСИТЕТ В ЕПОХУ ДРУГОЇ АКАДЕМІЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ.
3. УНІВЕРСИТЕТ У ПРАВОВОМУ ПОЛІ УКРАЇНИ.
4. СПЕЦИФІКА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВИКЛАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ УКРАЇНИ.

1. Мета та завдання навчальної дисципліни

1.1. Метою викладання навчальної дисципліни є розкриття основних напрямів діяльності викладача вищої школи відповідно до чинного законодавства країни; усвідомлення культурно-історичного покликання університету, формування відчуття приналежності до національної еліти. Цей курс допоможе магістрантам пізнати особливості професійної діяльності викладача вищого навчального закладу, адаптуватися до майбутньої професійної діяльності у ВНЗ.

1.2. Основними завданнями вивчення дисципліни є:

- формування теоретичних знань про систему вищої освіти України, особливості її реформування в умовах євроінтеграції;
- формування системи теоретичних знань та практичних умінь, необхідних для виконання функціональних обов'язків викладача вищої школи;
- формування системи теоретичних знань та практичних умінь, необхідних для побудови навчального процесу з урахуванням специфіки професійної діяльності майбутніх фахівців;
- формування системи теоретичних знань та практичних умінь, необхідних для розвитку та вдосконалення професійно важливих та особистісних якостей фахівця – викладача вищої школи;
- формування основ продуктивного педагогічного мислення, здатності осмислювати і аналізувати педагогічну дійсність;
- формування готовності до педагогічної праці на гностичному, комунікативному, операційному рівнях;

– формування відповідального, творчого ставлення до педагогічної діяльності в умовах сучасної університетської освіти.

У процесі вивчення курсу важливо зосередити увагу на *засвоєнні знань* із таких питань: законодавча база сфері вищої освіти Європи та України, напрями діяльності викладача ВНЗ, адаптація до професійної діяльності, феномен університету та університетської освіти тощо.

Підвищенню ефективності семінарських занять сприятиме передбачене програмою виконання навчально-дослідних завдань, зокрема творчих досліджень (доповіді, есе, практичні розрахункові завдання, аналіз публікацій та підготовка власних), робота за технологією Cooperative learning.

1.3. Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні:

ЗНАТИ:

- законодавчу базу у сфері вищої освіти України;
- напрями діяльності викладача ВНЗ та їх специфіку;
- механізми адаптації до професійної діяльності у ВНЗ;
- сутність університету, його культурно-історичне покликання та трансформації в умовах постіндустріального суспільства.

ВМІТИ:

- користуватися вимогами до фахівця, визначати цілі освітньої та професійної підготовки випускника ВНЗ спеціальності Педагогіка вищої школи ОКР Магістр;
- формувати упорядковану систему цілей підготовки;
- на підставі усвідомлених мотивів діяльності використовувати принципи суб'єктно-діяльнісного підходу формулювати цілі (мету) особистої діяльності; визначати структуру особистої діяльності; оцінювати результати особистої діяльності з точки зору ступеню досягнення часткових та загальних цілей діяльності;
- використовувати дані щодо особистих якостей, коригувати їх під час виконання професійних обов'язків в виробничих умовах;

- в умовах виробничої діяльності та визначеного терміну виконання, з врахуванням технологічної документації, використовувати чинну нормативно-правову; застосовувати адекватні методи комунікації;
- здійснювати пошукову (евристичну) діяльність, вивчати, узагальнювати і впроваджувати в навчальний процес різного роду інновації, нові форми, методи і технології едукції;
- орієнтуватись в усіх видах діяльності викладача ВНЗ;
- розвивати погляди, які формують світорозуміння особистості і впливають на поведінку студентів;
- аналізувати педагогічні явища в їх історичній ретроспективі, формування ціннісних орієнтацій, сучасного критично-інноваційного мислення, розвитку творчих здібностей особистості.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 120 годин / 4 кредити ECTS.

2. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1.

ФЕНОМЕН УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ

Тема 1. Вступ. Про сутність університету

Феномен університету як корпорації. Університет як засіб виховання вченої людини. Ідея університету: середньовіччя, модерн, постмодерн. Метафізична ідея університету – максимально абстрагована від дійсності рефлексія, з урахуванням реалій і запитів сьогодення.

Університет як автономна професорська і студентська організація, центр наукового і громадського життя (Європа, Російська імперія до 1917). Університет як центр концентрування науковців, об'єднаних для розв'язання конкретних прикладних проблем відповідно до отриманих грантів і замовлень (США, Європа II половини ХХ століття). Університет як навчальний центр

(СРСР). Університет як молодіжний електорат. Університет як громадсько-політичний центр регіону.

Університет як модель сполучення навчання, науки і громадського життя: поєднання наукового консерватизму, студентського демократизму і громадського моніторингу (Україна, ХХІ століття).

Університет у глобальному, локальному та міжкультурному вимірах.

Тема 2. Культурно-історичне покликання університету

Ідея університету як ідея свободи, істини як вищого блага, служіння науці та людині як вищим цінностям (морально-гуманістичний комплекс як ядро ідеї університету). Досвід «переоцінки цінностей». Моральні ідеї, норма та цінності як регулятиви академічного життя. Етичні норми: трансформація цінностей.

Корпоративна культура університету: історичний огляд, традиції, сутність і структура, типологія, моделі. Корпоративна символіка університетів. Корпоративна культура викладачів і студентів університету: сутність, складові, корпоративні цінності та корпоративна ідентичність. Формування корпоративної культури в процесі магістерської підготовки. Академічна чесність (нечесність).

Бібліотека університету – зовнішні і внутрішні комунікації. Електронні носії інформації. Електронні ресурси. Інформаційна грамотність користувача.

Змістовий модуль 2.

УНІВЕРСИТЕТ В ЕПОХУ ДРУГОЇ АКАДЕМІЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Тема 3.

Друга академічна революція: тенденції розвитку університетської освіти

Друга академічна революція (друга половина ХХ століття – дотепер): основні ознаки, роль та місія університетів (фундаментальна культурна місія університету як інтернаціонального інтелектуального форуму зі збереженням етичної компоненти відносин між закладами вищої освіти та суспільством).

Фундаментальні позиції ХХ століття: інтелектуальний та моральний розвиток еліти; уніфікація викладання, наукових досліджень та знань; міжнародний обмін науковими знаннями та отриманням знань. Фундаментальні позиції початку ХХІ століття: сучасна місія університету визначається у контексті реалізації таких взаємопов'язаних аспектів як суспільство знань та освіти; зв'язок підприємництва та вищої освіти; суспільний розвиток та вища школа.

Тенденції розвитку, пов'язані з людським фактором: розвиток освітніх програм та посилення їх орієнтації на ринок праці; вибуховий характер масовізації; протиріччя між суспільним та особистісним благом; студенти та навчальні програми; конструктивні дії позитивної дискримінації, квоти та програми резервування місць; викладання та підтримка різноманітного студентського контингенту; управління мобільністю; навчальні заклади для певних категорій студентів – елітні та напівелітні ВНЗ; погіршення кваліфікації професорсько-викладацьких складів; зростання кількості викладачів, які працюють за неповним робочим днем або скороченим тижнем; бюрократизація професури; глобальний академічний ринок; управління мобільністю; диверсифікація студентського контингенту; підходи до навчання студентів на основі результатів освіти; дослідження і професія викладача; модель «навчання – робота»; навчання керівних кадрів та професійний розвиток; успішність навчання: від вступу до завершення та ін.

Тенденції та проблеми, які стосуються питань розвитку вищої освіти: глобальне соціально-економічне середовище; масифікація; всесвітні рейтинги ВНЗ; збільшення приватного сектора та приватизація ВНЗ; дослідницький університет та дослідницьке середовище; глобалізація та інтернаціоналізація (можливості, виклики, ризики); конструктивні дії позитивної дискримінації, квоти, програми резервування місць; викладання та підтримка різноманітного студентського контингенту; управління мобільністю; забезпечення якості; орієнтація на результати освіти; світові тенденції щодо фінансування вищої освіти; елітні заклади; погіршення кваліфікації професорсько-викладацького складу; зростання кількості викладачів, які працюють за сумісництвом або на

неповну ставку; бюрократизація професури; глобальний академічний ринок; диверсифікація студентського контингенту; трансформація ВНЗ і систем вищої освіти; викладання в традиційному університеті; фактори, що змінюють університетське викладання; нові навчальні програми та зміни змісту й цілей третинної освіти; підходи до навчання студентів на основі результатів освіти; інформаційно-комунікаційні технології та дистанційна освіта; загальносистемна політика та науково-дослідницькі університети; тенденції в галузі організації фундаментальних досліджень; зв'язок «університет – промисловість»; дослідження і професія викладача; модель «навчання – робота»; підприємницька освіта; навчання керівників та професійний розвиток; ліцензування інтелектуальної власності; професіоналізація управління і керівництва системою вищої освіти та лідерство тощо.

Тенденції університетської освіти в епоху глобалізації: міжнародна мобільність студентів, що складається з двох потоків (студентів з Азії, які вступають до основних академічних систем Північної Америки, Західної Європи та Австралії; всередині Європейського Союзу в межах програм підтримки мобільності студентів); зміна характеру викладання, навчання та освітніх програм: завдання більшості ВНЗ – менше навчати базових дисциплін та пропонувати більше професійних програм широкому колу студентів; зростання значущості забезпечення якості освіти, кваліфікаційних структур та підзвітності; зміна фінансування вищої освіти та збільшення дебатів «суспільна користь – особистісна вигода»; революція в приватному секторі університетської освіти; зміна професії викладача (напруження, реагування на масифікацію, зниження загального рівня кваліфікації професорсько-викладацького складу, глобальний характер академічного ринку праці, недостатність рівня заробітної плати, втрата професурою автономії, перехід повноважень від учених до чиновників, бюрократизація університетської науки тощо); формування дослідницького середовища (дослідницькі університети як безпосередні учасники глобальної мережі інформації та знання, зміна тріади «університет – наука – промисловість» на «університет –

уряд – промисловість» з наступною диференціацією ВНЗ на дослідницькі, навчальні, навчально-дослідницькі; проблема інтелектуальної власності); поширення інформаційних та комунікаційних технологій; тенденції з урахуванням ключових демографічних змін (розширення контингенту студентів за рахунок іноземців, представників різних вікових категорій та соціальних верств тощо); тенденції з урахуванням наслідків економічних криз (скорочення бюджетних коштів для університетських досліджень, зменшення студентських кредитів, зростання плати за навчання тощо).

Змістовий модуль 3.

УНІВЕРСИТЕТ У ПРАВОВОМУ ПОЛІ УКРАЇНИ

Тема 4. Нормативно-правова база у сфері вищої освіти України : характеристика основних документів

Університетська освіта і наука в Україні.

Основні нормативно-правові документи, що регламентують діяльність в сфері вищої освіти України: Закон України про вищу освіту, Закон України про інноваційну діяльність, Закон України про наукову і науково-технічну діяльність, Закон України про освіту, Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті, Концепція національного виховання, Концепція національного виховання молоді, Кодекс законів про працю, Положення про організацію навчального процесу у ВНЗ, Положення про проведення практики тощо. Загальна характеристика, особливості впровадження в умовах університетського сектору освіти.

Основні документи, які ратифікувала України у контексті євро інтеграційних процесів: Велика Хартія університетів, Сорбонська, Болонська, Лісабонська декларації, Комюніке (Саламанка, Прага, Берлін, Берген, Лондон, Льовен і Лувен-ла-Ньов, Будапешт, Відень, Бухарест тощо). Міжнародна рамка кваліфікацій. Національна рамка кваліфікацій. Загальна характеристика, особливості впровадження в умовах університетського сектору освіти.

Основні поняття теми: вища освіта, система вищої освіти, нормативно-правова база, вищий навчальний заклад, університет, університетська освіта, наукова діяльність, науково-технічна діяльність, інноваційна діяльність, викладач вищої школи, євроінтеграція, автономія, мобільність, диплом європейського зразка, ЕКТС (ECTS), суб'єкти навчального процесу, кваліфікації, рамка кваліфікацій.

Змістовий модуль 4.

СПЕЦИФІКА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВИКЛАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ УКРАЇНИ

Тема 5. Особливості (специфіка) професійної діяльності викладача ВНЗ

Структура професійної діяльності. Види (напрями) професійної діяльності викладача вищої школи: навчальна, навчально-методична, наукова (зі студентами та власна наукова діяльність), організаційна, виховна. Особливості діяльності викладача вищого навчального закладу. Загальна характеристика напрямів діяльності викладача.

Основні поняття теми: професійна діяльність, викладач вищого навчального закладу, навчальна робота, навчально-методична робота, наукова робота, організаційна робота, виховна робота, соціально-гуманітарна діяльність, моніторинг, діагностика, якість знань.

Тема 6. Професійне становлення майбутнього фахівця (адаптація)

Процес адаптації. Тенденції розвитку проблеми. Типи адаптації. Явище соціальної адаптації. Адаптація молодого фахівця. Структура. Механізми професійної адаптації. Мотивація вибору професії. Соціалізація як етап становлення особистості. Професійна деформація і вигорання.

Основні поняття теми: адаптація, адаптивна ситуація, формальна адаптація, свідомо адаптація, соціальна адаптація, професійна адаптація, механізм професійної адаптації, внутрішні мотиви, зовнішні мотиви,

соціалізація, ре соціалізація, фактори соціалізації, професіоналізм, професійна деформація.

3. Рекомендована література

Нормативні документи:

1. Велика Хартія університетів.
2. Декларації: Сорбонська, Болонська, Лісабонська та ін.
3. Закон України про вищу освіту.
4. Закон України про освіту.
5. Закон України про інноваційну діяльність.
6. Закон України про наукову і науково-технічну діяльність.
7. Кодекс законів про працю.
8. Комюніке (Саламанка, Прага, Берлін, Берген, Лондон, Льовен і Лувен-ла-Ньов, Будапешт, Відень, Бухарест та ін.).
9. Концепція національного виховання.
10. Концепція національного виховання молоді.
11. Міжнародна рамка кваліфікацій.
12. Національна рамка кваліфікацій.
13. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті.
14. Положення про організацію навчального процесу у ВНЗ.
15. Положення про проведення практики.
16. ОКХ, ОПП спеціальності Педагогіка вищої школи (Київський університет імені Бориса Грінченка).

Джерела:

1. *Аніловська Г.Я.* Університетська освіта : навч.посібник / Г. Я. Аніловська, Н.С. Марушко, Л.М. Томаневич ; МОНУ, Львівський держ.ун-т внутрішніх справ. – 2-е вид., перероб. і доп. – Львів : Магнолія, 2006, 2010. – 375 с.
2. Болонский процесс 2020 – Европейское пространство высшего образования в новом десятилетии [Електронний ресурс] / Коммюніке Конференции европейских министров, ответственных за высшее образование Левен / Лувен-ла Нев 28-29 апреля 2009 года. Перевод Е.Н. Карачаровой // – Режим доступа: http://www.ond.viaanderen.be/hogeronclerwijs/bologna/conference/documents/Leuven_Louven-ia-Neuve_Communique_April_2009.pdf
3. Гнезділова К.М. Корпоративна культура викладача вищої школи : теоретичні і методичні засади формування : [монографія] / К.М. Гнезділова. – Черкаси : ФОП Чабаненко, 2013. – 384 с.
4. Ідея університету : Антологія / Упор. М. Зубрицька та ін. – Львів, 2002.
5. *Ніколаєнко С.М.* Вища освіта – джерело соціально-економічного і культурного розвитку суспільства / С.М. Ніколаєнко. – К. : Знання, 2005. – 319 с.

6. *Навроцький О.І.* Вища школа України в умовах трансформації суспільства. Монографія / О.І. Навроцький. – Харків : «Основа», 2000. – 240 с.
7. *Патора Р.* Ринок освіти в системі кадрового забезпечення стратегічного розвитку країни / Р. Патора. – Львів : Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2002. – 337 с.
8. Покликання університету : Зб. наук. пр. / Відп. ред. О. Гомілко. – К. : РІО «ЯНКО», «ВЕСЕЛКА», 2005. – 304 с.
9. Товканець Г.В. Університетська освіта : Навч.-методичний посібник. – К. : Кондор, 2011. – 182 с.
10. Шейнов В.П. Искусство убеждать : учебно-практическое пособие / В.П. Шейнов. – М. : Издательство ПРИОР, 2006. – 304 с.
11. Болонья после 2010 года. Доклад о развитии Европейского пространства высшего образования [Электронный ресурс] / Справочный документ для Группы по контролю за ходом Болонского процесса, подготовленный Болонским Секретариатом. Сопровождение министров Левен / Лувен-ла Нев 28-29 апреля 2009 года. Перевод Л.Ф. Пирожковой // – Режим доступа: http://www.ond.viaanderen.be/hogeronclerwijs/bologna/conference/documents/Beyond_2010_report_FINAL.pdf
12. Всемирная конференция по высшему образованию: Новая динамика высшего образования и научных исследований для изменения и развития общества (ЮНЕСКО, Париж, 5-8 июля 2009 года) [Электронный ресурс] / Коммюнике (8 июля 2009 года). Перевод Е.Н. Карачаровой // – Режим доступа: http://www.unesco.org/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/ED/ED/pdf/WCNE_2009/
13. Основные тенденции развития высшего образования: глобальные и болонские измерения / Под науч. ред. д-ра пед. наук, профессора В. И. Байденко. – М. : Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2010. – 352 с.
14. Тенденции в глобальном высшем образовании: мониторинг академической революции [Электронный ресурс] / Доклад, подготовленный для Всемирной конференции ЮНЕСКО по высшему образованию 2009 года. Перевод Е.Н. Карачаровой // – Режим доступа: <http://unesdoc.unesco.org/images/0018/001831/183168e/pdf>
15. *Архангельский С. И.* Учебный процесс в высшей школе, его закономерные основы и методы : Учеб.-метод. пособие. – М. : Высшая школа, 1980. – 368 с.
16. *Архипова С. П., Омеляненко В. Л.* Вступ до спеціальності. Черкаси, 2000.
17. *Батурина Г. И., Кузина Т. Ф.* Введение в педагогическую профессию. – М., 1998.
18. *Безносков С. П.* Профессиональная деформация и воспитание личности // Экспериментальная и прикладная психология. – 1989. – № 13. – С. 69-74.
19. *Белухин Д. А.* Становление профессионала и рождение профессионализма : Учебное пособие. – М. : Московский психолого-социальный институт, 2006
20. *Бойко В. В., Ковалев А. Г., Панферов В. Н.* Социально-психологический климат коллектива и личность. – М. : Мысль, 1983.
21. Болонський процес у фактах і документах (Сорбонна – Болонья – Саламанка – Прага – Берлін) / Упорядники : Степко М.Ф., Болубаш Я.Я., Шинкарук В.Д., Грубіянюк В.В., Бабін І.І. – Тернопіль : Економічна думка, ТАНГ, 2003. – 60 с.

22. *Борисова Е. М.* О роли профессиональной деятельности и формировании личности // Психология формирования и развития личности / Отв. ред. Л. И. Анцыферова. – М. :Наука, 1981. – С. 159-177.
23. Введение в педагогическую деятельность : Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / А.С. Роботова, Т.В. Леонтьева, И.Г. Шапошникова и др. – М. : Издательский центр «Академия», 2000.
24. Введение в специальность / Под ред. Л.И. Рувинского. – М., 1998.
25. *Винославська О. В., Малигіна М.П.* Людські стосунки : Навчальний посібник. – К. : КВІЦ, 2001. – 83 с.
26. Галузевий стандарт вищої освіти України. Засоби діагностики якості вищої освіти магістра за спеціальністю специфічних категорій 8.000005 «Педагогіка вищої школи».
27. Галузевий стандарт вищої освіти України. Освітньо-професійна програма підготовки магістра за спеціальністю специфічних категорій 8.000005 «Педагогіка вищої школи».
28. *Головаха Е.В., Панина Н. В.* Психология человеческого взаимопонимания. – К. : Политиздат, 1989. – 189 с.
29. *Гришина Н. В.* Я и другие. Общение в трудовом коллективе. – Л. : Лениздат, 1990.
30. *Гура О. І.* Педагогіка вищої школи : вступ до спеціальності: Навчальний посібник. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 224 с.
31. Державний класифікатор України: Класифікатор професій.
32. Державний класифікатор України: Класифікація видів економічної діяльності.
33. *Деркач А. А.* Акмеологические основы развития профессионала. – М. : Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж : НПО «МОДЭК», 2004. – 752 с.
34. До вивчення стандартів вищої освіти // Освіта. – 2003. – № 4-5 (22-29 січня).
35. Закон України «Про вищу освіту». Науково-практичний коментар / За заг.ред. Кременя В.Г. – К., 2002. – 325 с.
36. *Зеер Э. Ф.* Профессионально-образовательное пространство личности. – Екатеринбург, 2003. – 126 с.
37. *Иващенко И.* Сущность процесса формирования профессиональной Я-концепции в условиях современного университета // Прикладная психология и психоанализ. – 2006. – № 2. – С. 17-24.
38. *Ильин Е. П.* Мотивация и мотивы. – СПб. : Питер, 2000.
39. *Кеспигов В. Н., Меничиков В. М., Ерахтина Т. А.* Метод научного моделирования как основа анализа структуры содержания учебного материала. – URL=http://bspu.secna.ru/Journal/pedagog/pedagog_8/at9.html.
40. *Ковалев В. И.* Мотивы поведения и деятельности. – М. : Наука, 1988.
41. *Коваль А. П.* Ділове спілкування : Навч. посібник. – К. : Либідь, 1992. – 280 с.
42. *Колпаков В. М., Дмитренко Г. А.* Управління розвитком персоналу : Навчально-методичний комплекс. – К. : Міленіум, 2004.
43. *Кристофер Э., Смит Л.* Тренинг лидерства. – Спб. : Питер, 2001. – 320 с.
44. *Кузьмінський А.І.* Вступ до університетських студій : Навчальний посібник для студентів університету. – Черкаси : Вид. від. ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2004. – 174 с.

45. *Леонтьев А. Н.* Деятельность. Сознание. Личность. – М. : Политиздат, 1975. – 304 с.
46. Міжнародна Стандартна Класифікація Занять (ISCO – 88: International Standart Classification of Occupations/ILO, Geneva).
47. *Мороз О.Г., Омеляненко В.Л.* Перші кроки до майстер-ності. – Київ, 1992.
48. *Ніколаєнко С. М.* Освіта і наука: Законодавчі та методологічні основи: Навч. посіб. – К. : ІВЦ “Видавництво “Політехніка”, 2004.
49. Нормативно-правове забезпечення освіти. У 4 ч. – Х. : Видав. гр. «Основа», 2004.
50. *Овчаренко А. Н.* Развитие системы профессионально-педагогической деятельности преподавателей высшей школы // Журнал прикладной психологии. – 2005. – № 2-3. – С. 30-38.
51. *Орел В. Е.* Феномен «выгорания» в зарубежной психологии: эмпирические исследования и перспективы // Психологический журнал, 2001. – Т. 22. – № 1. – С. 90-101.
52. *Парыгин А. А.* Проблема удовлетворенности профессией // Научно-техническая революция и социальная психология. – М. : Наука, 1981. – С. 39-41.
53. Перелік напрямів, спеціальностей, із яких завершена розробка проектів державних стандартів // Освіта України. – 2001. – № 31 (1 серпня).
54. Постанова Кабінету Міністрів України від 27.09. 2000 р. №1465 «Про затвердження Порядку проведення обов'язкових попередніх та періодичних психіатричних оглядів і переліку медичних психіатричних протипоказань щодо виконання окремих видів діяльності (робіт, професій, служби), що можуть становити безпосередню небезпеку для особи, яка провадить цю діяльність, або оточуючих».
55. Про освітньо-кваліфікаційні рівні (ступеневу освіту) // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України.
56. *Самоукина Н. В.* Психология и педагогика профессиональной деятельности. – М. : ЭКМОС, 1999. – 352 с.
57. Синдром «професійного вигорання» та професійна кар'єра працівників освітніх організацій: гендерні аспекти : Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. та слухачів ін-тів післядиплом. освіти / За наук. ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки, Т.В. Зайчикової – К. : Міленіум, 2004. – 264 с.
58. *Слепкань З. І.* Наукові засади педагогічного процесу у вищій школі : Навч. посіб. – К. : Вища шк., 2005. – 239 с.
59. *Слиньков В. Н.* Организация и методика проведения профессиональной подготовки на предприятии : Учебное пособие. – К. : КНТ, 2004.
60. Социально-психологический климат коллектива : теории и методы изучения / Отв.ред. Е. В Шорохова, О. И. Зотов. – М. : Наука, 1980. – 176 с.
61. *Терентьева Н.О.* Вища (університетська) освіта : становлення і розвиток. Навчально-методичний посібник. – Черкаси, 2005. – 191 с.
62. *Уайменн Дж. М., Жайлс Г.* Коммуникация в меж-личностных и социальных отношениях // Перспективы социальной психологии : Пер.с англ. – М. : Изд-во Эксмо-Пресс, 2001.
63. *Цуканова Е. В.* Психологические трудности межличностного общения. – К. : Вища шк., 1985. – 159 с.
64. *Шадриков В. Д.* Проблема системогенеза профессиональной деятельности. – М., 1982.

65. Швальбе Б., Швальбе Х. Личность, карьера, успех : Пер. с нем. – М. : А/О Изд.группа «Прогресс», «Прогресс-Интер», 1993.

66. Щотка О. П. Вікова психологія дорослої людини: Навчальний посібник. – Ніжин, 2001. – 190 с.

67. Якунин В. А. Педагогическая психология : Учеб. пособие / Европ. ин-т экспертов. – СПб. : Изд-во Михайлова В. А. : Изд-во «Полиус», 1998. – 639 с.

4. Форма підсумкового контролю успішності навчання залік (ПМК – підсумковий модельний контроль).

5. Засоби діагностики успішності навчання – завдання для семінарських занять, самостійної роботи і поточного модульного контролю.

Робоча навчальна програма дисципліни
“Робота з архівними (історичними) джерелами”
для магістрантів спеціальності 8.18010021 Педагогіка вищої школи
(укладач Н. О. Терентьєва, ISBN 978-966-920-013-6) [424]

ЗМІСТ робочої навчальної програми

Пояснювальна записка

Програма навчальної дисципліни

I. Опис предмета навчальної дисципліни

II. Тематичний план навчальної дисципліни

III. Програма

Змістовий модуль I. Джерелознавство як наука про історичні джерела

Змістовий модуль II. Особливості роботи з архівними джерелами

IV. Навчально-методична карта навчальної дисципліни

V. Плани семінарських занять

Змістовий модуль I.

Змістовий модуль II.

VI. Завдання для самостійної роботи

VII. Індивідуальна навчально-дослідна робота

VIII. Система поточного та підсумкового контролю

IX. Методичне забезпечення курсу

XI. Методи навчання

XII. Питання для самоперевірки

Рекомендовані джерела

Основні

Додаткові

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Робоча навчальна програма з дисципліни «Робота з архівними (історичними) джерелами» є нормативним документом Київського університету імені Бориса Грінченка, який розроблено кафедрою теорії та історії педагогіки на основі освітньо-професійної програми підготовки магістрів відповідно до навчального плану спеціальності 8.18010021 Педагогіка вищої школи денної форми навчання.

Програму розроблено відповідно до наказу МОН України №1067 від 09.11.2010 «Про введення в дію переліку спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційними рівнями спеціаліста і магістра, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 р. № 787».

Робочу навчальну програму укладено згідно з вимогами кредитно-модульної системи організації навчання. Програма визначає обсяги знань, які має опанувати магістрант відповідно до освітньо-кваліфікаційної характеристики, алгоритму вивчення навчального матеріалу дисципліни «Робота з архівними (історичними) джерелами», необхідне методичне забезпечення, складові та технологію оцінювання навчальних досягнень студентів.

«Робота з архівними (історичними) джерелами» є складовою варіативної частини циклу професійної підготовки. Її вивчення передбачає розв'язання низки завдань професійної та практичної підготовки фахівців вищої кваліфікації, зокрема: ознайомлення, аналіз та проектування науково-дослідної та пошукової діяльності викладача вищої школи відповідно до законодавства України та тематики наукового дослідження.

Мета курсу – формування культури історичного мислення. Цей курс допоможе магістрантам пізнати особливості професійної діяльності викладача вищого навчального закладу, адаптуватися до майбутньої професійної діяльності у ВНЗ.

Завдання курсу:

- навчити студентів використовувати різні історичні джерела, критично осмислювати їх;
- знаходити у спадщині минулих часів можливі шляхи розв’язання сучасних суспільних проблем;
- використовувати набутий досвід та результати у професійній діяльності та власному науковому зростанні.

У процесі вивчення курсу важливо зосередити увагу на засвоєнні знань із таких питань: джерелознавство (історичне джерелознавство) як галузь знань, організація архівної справи в Україні, технологія роботи з архівними (історичними) джерелами тощо.

Підвищенню ефективності семінарських занять сприятиме передбачене програмою виконання індивідуальних навчально-дослідних завдань безпосередньо пов’язаних з тематикою магістерських досліджень

Під час семінарських занять, індивідуальної навчально-дослідної та самостійної роботи студенти набувають уміння та навички:

- користуватися вимогами до фахівця, визначати цілі освітньої та професійної підготовки випускника ВНЗ спеціальності Педагогіка вищої школи ОКР Магістр;
- формувати упорядковану систему цілей підготовки;
- розвивати самостійного творчого історичного мислення при роботі з історичними джерелами;
- перетворювати історичні джерела з матеріалу для ознайомлення на матеріал для дослідження;
- коректно оформлювати посилання на архівні документи у наукових роботах;
- орієнтуватись в усіх видах діяльності викладача ВНЗ.

**СОЦІАЛЬНО-ОСОБИСТІСНІ, ІНСТРУМЕНТАЛЬНІ, ЗАГАЛЬНО-
НАУКОВІ ТА ПРОФЕСІЙНІ КОМПЕТЕНЦІЇ**

- здатність до аналізу, співставлення, порівняння педагогічних явищ, виявлення співвідношення освітньої практики;
- здатність використовувати теоретичні знання й практичні навички організації та проведення науково-педагогічних досліджень;
- здатність використовувати культурні надбання українського народу в процесі освітньої діяльності;
- здатність використовувати теоретичні знання та практичні навички застосування комунікативних технологій, ораторського мистецтва та риторичної комунікації для здійснення ділових комунікацій у професійній сфері.

Кількість годин, відведених навчальним планом на вивчення дисципліни, становить 90 год., із них 16 год. – лекції, 14 год. – семінарські заняття, 6 год. – індивідуальна робота, 49 год. – самостійна робота, 5 год. – модульний контроль.

Вивчення магістрантами навчальної дисципліни «Робота з архівними (історичними) джерелами» завершується складанням заліку (підсумкового модульного контролю).

**Міждисциплінарні зв'язки. Перелік дисциплін із зазначенням
розділів (тем), засвоєння яких студентам необхідно для вивчення
навчальної дисципліни**

Навчальна дисципліна «Робота з архівними (історичними) джерелами» такою, що закладає підґрунтя для опанування і підготовки до викладання дисциплін історико-педагогічного спрямування та опрацювання матеріалів для підготовки і написання дослідницьких історико-педагогічних робіт, орієнтує магістрантів щодо історичних аспектів здійснення професійної діяльності, ознайомлює з правилами роботи в архівах, технологіями роботи з історичними джерелами.

Ефективне опанування студентами системою необхідних знань і умінь, набуття компетенцій неможливо без залучення до процесу навчання теоретичних знань та досвіду, набутих під час вивчення інших навчальних дисциплін, в першу чергу таких як історія педагогіки, філософія, історія, джерелознавство та ін.

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

I. ОПИС ПРЕДМЕТА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Предмет: теоретичні та практичні засади джерелознавства, історичні джерела, архівна справа, робота з архівними фондами.

<i>Дисципліна</i>	<i>Напрям, спеціальність, освітньо- кваліфікаційний рівень</i>	<i>Характеристика навчальної дисципліни</i>
<p>Кількість кредитів, відповідних ECTS: <i>2,5 кредити</i></p> <p>Змістові модулі: <i>2 модулі</i></p> <p>Загальний обсяг дисципліни (години): <i>90 годин</i></p> <p>Тижневих годин: <i>2 (4) години</i></p>	<p>Напрям:</p> <p><i>1801 Специфічні категорії</i></p> <p>Спеціальність:</p> <p><i>8.18010021 Педагогіка вищої школи</i></p> <p>Освітньо-кваліфікаційний рівень «магістр»</p>	<p>Варіативна частина циклу професійної підготовки</p> <p>Рік підготовки: <i>1 (5).</i></p> <p>Семестр: <i>1 (9).</i></p> <p>Аудиторні заняття: <i>36 години, з них:</i></p> <p>Лекції: <i>16 годин</i></p> <p>Семінарські заняття: <i>14 годин</i></p> <p>Індивідуальна робота: <i>6 годин</i></p> <p>Модульний контроль: <i>5 годин</i></p> <p>Самостійна робота: <i>49 годин</i></p> <p>Підсумковий модульний контроль: <i>залік</i></p>

II. ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

№ п/п	Назви теоретичних розділів	Кількість годин						
		Разом	Аудиторні	Лекції	Семинарські заняття	Індивідуальна робота	Модульний контроль	Самостійна робота
Змістовий модуль I.								
ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ЯК НАУКА ПРО ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА								
1.	Вступ. Джерелознавство як галузь науки	18	7	4	2	1	1	10
2.	Історичні джерела, суть та класифікація	21	10	4	4	2	1	10
<i>Разом</i>		39	17	8	6	3	2	20
Змістовий модуль II.								
ТЕХНОЛОГІЇ РОБОТИ З АРХІВНИМИ (ІСТОРИЧНИМИ) ДЖЕРЕЛАМИ								
3.	Основні аспекти організації архівної справи в сучасній Україні	15	5	2	2	1	1	9
4.	Основні правила роботи державних архівів України	18	7	2	4	1	1	10
5.	Правила оформлення посилань на архівні документи	18	7	4	2	1	1	10
<i>Разом</i>		51	19	8	8	3	3	29
<i>ПМК – залік</i>								
Разом за навчальним планом		90	36	16	14	6	5	49

III. ПРОГРАМА. ЛЕКЦІЙНИЙ КУРС

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ I. ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ЯК НАУКА ПРО ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА

Тема 1. Джерелознавство як галузь науки (4 год.)

Джерелознавство (історичне джерелознавство) як наука про історичні джерела, теорія і практика їх використання в історичних / історико-педагогічних дослідженнях.

Концепції та теорії вивчення джерел: Французька історична школа «анналів» як відображення людинознавчої, народознавчої концепції історії / історія матеріальних цивілізацій людства (М. Блок, Л. Февр); Теорія А. Тойнбі – розвиток людства як кругообіг локальних цивілізацій, де рушійною силою виступає «творча еліта», яка веде за собою «інертну більшість»; Теорія пасіонарності (Л. Гумільов) – основою діяльності, яка залишається в історії, є надлишок «біохімічної енергії» людини (В. Вернадський).

Теоретичні та практичні засади джерелознавства. Теорія джерелознавства як сукупність систематизованих узагальнюючих знань про його предмет, об'єкт, завдання, методологічні принципи, структуру, місце в науці. Джерелознавча практика як безпосередній пошук, виявлення і вивчення конкретних груп джерел з метою визначення їх інформативної цінності, практичне застосування відомостей в конкретних дослідженнях. Основні функції джерелознавства: пізнавальна, світоглядна, прогностична; евристична, аналітична. Принципи історичних досліджень: історизму, об'єктивізму, соціального підходу, альтернативності.

Джерелознавство в системі наук: до початку XX ст. – спеціальна історична наука (як архівознавство, археографія, геральдика, дипломатика, нумізматика, палеографія, сфрагістика, генеалогія, хронологія та ін.); перша чверть XX ст. – джерелознавство як фундаментальна історична наука; кінець XX – початок XXI ст. – джерелознавство як сукупність засобів одержання інформації.

Структура історичного джерелознавства (М. Варшавчик): логічний аспект (теорія джерелознавства, методологія джерелознавства, методика джерелознавства, джерелознавча практика), предметний аспект (джерелознавство окремих історичних наук, джерелознавство окремих епох, джерелознавство окремих класів (груп) джерел, джерелознавство окремих проблем науки, джерелознавство окремих регіонів, джерелознавство окремих сфер суспільного життя), субдисциплінарний (спеціальні історичні дисципліни: що вивчають окремі типи і види джерел, що розробляють спеціальні методи роботи з джерелами), функціональний аспект (пошук та виявлення джерел, відбір джерел та їхня класифікація, джерелознавча критика, введення джерел до наукового обігу).

Джерелознавча критика: аналітична (досліджуються окремі джерела з метою отримання конкретних фактів) і синтетична (досліджує комплекс джерел з метою отримання сукупності фактів); фактична (для перевірки повноти і достовірності джерела шляхом зіставлення його фактичної інформації з інформацією аутентичних джерел) і логічна (для перевірки повноти і достовірності джерела шляхом зіставлення інформації з об'єктивною логікою розвитку історичних подій).

Основні поняття теми: джерелознавство, історичне джерелознавство, історичні джерела, історичні дослідження, історико-педагогічні дослідження, людинознавча / народознавча концепція, локальні цивілізації, творча еліта, інертна більшість, пасіонарії, субпасіонарії, гармонійні люди, концепції та теорії вивчення джерел, архівознавство, історіографія, теорія джерелознавства, джерелознавча практика, структура історичного джерелознавства, джерелознавча критика.

Семинар 1. Джерелознавство (історичне джерелознавство) як наука про історичні джерела: теорії, концепції, структура, теоретичні та практичні засади (2 год.).

Тема 2. Історичні джерела, суть та класифікація (4 год.)

Історичні джерела як комплекс документів і предметів матеріальної культури, що безпосередньо віддзеркалюють історичний процес і закарбували окремі факти, dokonані події, на підставі яких відтворюється уявлення про історичну епоху, висуваються гіпотези щодо причин та наслідків тощо. Історичні джерела як реліквії минулого. Історичні пам'ятки – речові, писемні, фольклорні, народно-звичаєві, лінгвістичні та інші реліквії. Властивості історичних джерел: спільні і відмінні. Прихований характер інформації.

Класифікація історичних джерел. За формаційною ознакою (за часом їх походження і відображення дійсності певного історичного періоду). Тематична класифікація джерел: безпосередня історична інформація та опосередкована (нарративні джерела). Загальноприйнята класифікація джерел за видами (тільки до писемних пам'яток): літописи, законодавчі акти, діловодна документація, приватні акти, статистичні джерела, періодична преса, документи особистого походження (мемуари, спогади, щоденники), листи і автобіографії, літературні пам'ятки, публіцистика і політичні твори, наукові праці з певних історичних періодів; і типами (для всіх джерел): письмові, речові, етнографічні (речові, письмові, усні), усні (дума, пісня, переказ, прислів'я, народні знання), лінгвістичні, фонодокументи, фотодокументи. За кількома ознаками одночасно: економіко-статистичні, економіко-географічні, військово-топографічні. Масові (відображають однотипні, одно структурні явища, що часто повторювалися свого часу) та унікальні (містять інформацію про важливі історичні явища, події та процеси минулого і відкриті в одній або кількох редакціях) джерела. Первинні (першоджерела) та вторинні (історіографія: статті, монографії, підручники) історичні тексти. Історичні й археологічні (феномени-артефакти – знаряддя і результати людської діяльності) джерела.

Первинні і вторинні джерела в різних наукових галузях: історія, журналістика, бібліотечна справа, політологія, ІТ, наукова література.

Класифікація історичних джерел за метою створення (І. Дройзен):

ненавмисні (залишки, що відображають факти безпосередньо), навмисні (свідочтва) і змішані (пам'ятники); за ступенем близькості джерела до історичного факту (Е. Бернгейм): залишки (зовнішня критика) і традиція (зовнішня і внутрішня критика); за носієм (Е.Фрімен): речові (пам'ятники), письмові (документи), словесні (розповіді) / за способом кодування та зберігання інформації; змішана класифікація (А. Ксенополь): речові (пам'ятники), ненавмисні і усвідомлені (документи); за способом відображення історичного факту (К. Ерслев): залишки (людей і природні), людські вироби, факти сучасного життя, що дають уявлення про події минулого; класифікація А.С. Лаппо-Данилевського: джерела, що зображують історичне явище і джерела, що відображають явище; класифікація за соціально-економічними формаціями (7 етапів історичного розвитку); за видами і типами.

Зовнішня критика джерела (визначення зовнішніх особливостей джерела; встановлення походження джерела (встановлення автентичності, з'ясування історії, визначення оригіналу і наступних варіантів, прочитання тексту, визначення часу і місця виникнення, атрибуція (встановлення авторства), з'ясування причин, цілей, історичних обставин появи тексту, визначення його соціальних функцій); інтерпретація або тлумачення тексту: з'ясування смислів тексту, коректне його розуміння. Внутрішня критика джерела: інтерпретація або тлумачення тексту: з'ясування смислів тексту, коректне його розуміння; вивчення фактичного змісту письмового джерела і з'ясування його відповідності історичної дійсності; джерелознавчий синтез пам'ятника.

Основні поняття теми: історичні джерела, історичні пам'ятки, першоджерела, історіографія, масові джерела, унікальні джерела, наративні джерела, види джерел, типи джерел, класифікація джерел за ознаками, зовнішня критика, внутрішня критика.

Семинар 2-3. Класифікація історичних джерел: суть, характеристика, специфічні ознаки (4 год.).

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2. ТЕХНОЛОГІЇ РОБОТИ З АРХІВНИМИ (ІСТОРИЧНИМИ) ДЖЕРЕЛАМИ

Тема 3. Основні аспекти організації архівної справи в сучасній Україні (2 год.)

Архівна справа як важлива складова інформаційної та культурної сфери життєдіяльності суспільства, що охоплює наукові, організаційні, правові, технологічні, економічні та інші питання, пов'язані з нагромадженням, обліком, зберіганням юридичними і фізичними особами архівних документів та використання відомостей, що в них містяться.

Початок національного архівного законотворення – реформування архівної системи України – Закон «Про Національний архівний фонд і архівні установи» (грудень 1993 р.): загальні положення; національний архівний фонд та його формування; право власності на документи національного архівного фонду; облік і зберігання національного архівного фонду; використання національного архівного фонду; система архівних установ; фінансове, матеріально-технічне і кадрове забезпечення архівних установ; міжнародне співробітництво в архівній справі тощо.

Правові засади функціонування архівних установ. Запровадження цілісної категорії культури і права – Національний архівний фонд (НАФ). Державні архівні установи визнано державними органами. Визнання архівних документів як рухомого майна (грудень 2011 р.). Закони України «Про загальне діловодство», «Про електронні документи та електронний документообіг», профільні стандарти, формування Національного архівного фонду, Концепція захисту національних інтересів у сфері архівної справи, Державна програма розвитку архівної справи.

Державний комітет архівів України (Держкомархів) – спеціально уповноважений орган виконавчої влади в сфері архівної справи і діловодства – функції управління архівною справою, контролю і нормативно-методичного забезпечення ведення діловодства. Центр інформаційних технологій (2000 р.) – розробка програмного продукту «Архівні фонди України» з подальшої

інформатизацією місцевих фондів і каталогів.

Центральний державний архів вищих органів влади і управління (ЦДАВО) України (створено на базі документів Центрального архіву революції УРСР, Центрального архіву праці УРСР і Центрального історичного архіву, Харків, 1945; переведено до Києва у 1992 р. як Центральний державний архів Жовтневої революції, вищих органів державної влади й органів державного управління УРСР).

Центральні державні історичні архіви м. Києва (на базі фондів Центрального архіву давніх актів у Києві, Центрального архіву революції та Київського обласного архіву, 1941 р.), м. Львова (створено на базі Архіву давніх актів м. Львова і Державного архіву у Львові як Центральний державний архів давніх актів, 1939 р.).

Центральний державний кінофотофоноархів України імені Г. С. Пшеничного (Київ, 1932 р.). Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (Київ, 1966 р.). Центральний державний науково-технічний архів України (Харків, 1989 р.). Український науково-дослідний інститут архівної справи і документознавства (Київ, 1994 р.).

Місцеві державні архівні установи, архівні відділи районних державних адміністрацій.

Трудові архіви.

Галузеві державні архіви та архівні підрозділи державних наукових установ, музеїв і бібліотек.

Архіви й архівні підрозділи об'єднань громадян, релігійних організацій, підприємств, установ і організацій.

Основні поняття теми: архівний документ, архівний фонд, архівна справа, унікальний документ, діловодство, архівна установа, архів, архівний підрозділ, архівний відділ, державна архівна установа, приватне архівне зібрання, таємний архів, державна реєстрація документів, довідковий апарат, номенклатура справ, архівна довідка.

Семинар 4. Організація архівної справи в Україні: основні аспекти

(2 год.).

Тема 4. Основні правила роботи державних архівів України (2 год.)

«Правила роботи архівних підрозділів органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій» (2001 р.): загальна частина; основні положення роботи архівних установ; основні положення формування архівних справ; експертиза цінності документів.

Основні правила роботи державних архівів України (схвалено колегією Держкомархіву України, 2004 р.): Національний архівний фонд і державні архіви; організація роботи архіву (управління архівом, планування роботи архіву, організація праці в архіві, виконання робіт та послуг, кодекс етики), організація документів НАФ, формування НАФ (експертиза цінності документів, комплектування архіву), управління архівною справою і діловодством, облік документів у архіві, забезпечення збереженості документів в архіві, архівне описування та довідковий апарат, користування документами архіву та використання архівної інформації (основні принципи користування документами архіву, форми використання відомостей, інформаційне обслуговування, видавання документів, оприлюднення документів, публікація діяльності архіву), науково-дослідна та методична робота архіву, інформатизація архівної справи.

Основні поняття теми: експертиза цінності документів, кодекс етики архівіста, інформаційне забезпечення, інформаційне обслуговування, експонування документів, оприлюднення документів, довідковий апарат, архівне описування, комплектування архіву.

Семінар 5-6. Правила роботи державних архівів в Україні (4 год.).

Тема 5. Правила оформлення посилань на архівні документи (4 год.)

Правила оформлення посилань на архівні документи у дисертаціях: архівні документи на паперових носіях; науково-технічні документи Центрального державного науково-технічного архіву України; аудіовізуальні документи Центрального державного кінофотофоноархіву України імені

Г. С. Пшеничного та центральних, місцевих, галузевих державних архівів.

Правила оформлення посилань на архівні документи у прикнижкових, прикінцевих, пристатейних списках джерел (монографії, навчальні посібники, статті тощо): архівні забезпечення, документів, документів, інформаційне експонування демонстрація документи на паперових носіях; науково-технічні документи Центрального державного науково-технічного архіву України; аудіовізуальні документи Центрального державного кінофотофоноархіву України імені Г. С. Пшеничного та центральних, місцевих, галузевих державних архівів.

Скорочення назв державних архівних установ України.

Основні поняття теми: прикнижкові, прикінцеві, пристатейні списки джерел, архівні посилання, архівні установи, посилання.

Семінар 7. Правила оформлення посилань на архівні документи (2 год.).

IV. НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНА КАРТА ДИСЦИПЛІНИ

Разом: 90 год., лекції – 16 год., семінарські заняття – 14 год., індивідуальна робота – 6 год., самостійна робота – 49 год., модульний контроль – 5 год.,

ПМК (залік)

Тиждень					
Модулі	Змістовий модуль I		Змістовий модуль II		
Назва модуля	Джерелознавство як наука про історичні джерела		Технології роботи з архівними (історичними) джерелами		
К-сть балів	77		93		
Лекції	4 бали		4 бали		
Теми лекцій	Вступ. Джерелознавство як галузь науки	Історичні джерела, суть та класифікація	Основні аспекти організації архівної справи в сучасній Україні	Основні правила роботи державних архівів України	Правила оформлення посилань на архівні документи
Семінари	33 бали		44 бали		

Теми семінарів	Джерелознавство (історичне джерелознавство) як наука про історичні джерела: теорії, концепції, структура, теоретичні та практичні засади	Класифікація історичних джерел: суть, характеристика, специфічні ознаки	Організація архівної справи в Україні: основні аспекти	Основні правила роботи державних архівів України	Правила оформлення посилань на архівні документи
Сам.робота	5 + 5 + 5 = 15		5 + 5 + 5 + 5 = 20		
ІНДЗ	30 балів				
Поточний контроль	Модульна робота 1 (25 балів)		Модульна робота 2 (25 балів)		
Підсумковий контроль	ПМК (залік)				

V. ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ І

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ЯК НАУКА ПРО ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА

Семінар 1.

ТЕМА: Джерелознавство (історичне джерелознавство) як наука про історичні джерела: теорії, концепції, структура, теоретичні та практичні засади (2 год.)

План заняття

I. Теоретична частина.

Понятійно-категоріальний апарат теми.

2. Джерелознавство як наука і навчальна дисципліна.
3. Джерелознавство в системі наук.
4. Основні концепції та теорії вивчення джерел.
5. Теоретичні засади джерелознавства.
6. Джерелознавча практика.

7. Основні функції джерелознавства.
8. Структура історичного джерелознавства.
9. Джерелознавча критика.

II. Перевірка виконання самостійної роботи.

III. Навчальна дискусія.

Семинар 2-3.

ТЕМА: Класифікація історичних джерел: суть, характеристика, специфічні ознаки (4 год.)

План заняття

I. Теоретична частина.

Понятійно-категоріальний апарат теми.

1. Загальна характеристика історичних джерел.
2. Первинні і вторинні джерела в різних наукових галузях: загальна характеристика, спільні та відмінні ознаки.
3. Загальна характеристика історичних джерел:
  - a. за метою створення;
  - b. за ступенем близькості джерела до історичного факту;
  - c. за носієм;
  - d. за способом відображення історичного факту;
  - e. за соціально-економічними формаціями / формаційною ознакою;
  - f. змішана класифікація;
  - g. класифікація А. С. Лаппо-Данилевського;
  - h. тематична класифікація;
  - i. класифікація за видами;
  - j. класифікація за типами;
  - k. за кількома ознаками одночасно;

- l. масові та унікальні;
- m. історичні та археологічні тощо.

5. Зовнішня та внутрішня критика джерела.

II. Перевірка виконання самостійної роботи.

III. Навчальна дискусія.

Модульний контроль

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ II ТЕХНОЛОГІЇ РОБОТИ З АРХІВНИМИ (ІСТОРИЧНИМИ) ДЖЕРЕЛАМИ

Семінар 4.

Тема: Організація архівної справи в Україні: основні аспекти (2 год.)

План заняття

I. Теоретична частина.

Понятійно-категоріальний апарат теми.

1. Архівна справа як складова інформаційної та культурної сфери життєдіяльності суспільства.
2. Архівне законотворення в Україні.
3. Правові засади функціонування архівних установ.
4. Державні архіви України: історія створення, основні фонди.

II. Перевірка виконання самостійної роботи.

III. Навчальна дискусія.

Семінар 5-6.

Тема: Правила роботи державних архівів в Україні (4 год.)

План заняття

I. Теоретична частина.

Понятійно-категоріальний апарат теми.

1. Основні нормативні документи, що регламентують роботу архівних

установ України.

2. Основні правила роботи державних архівів України:

організація роботи архіву;

комплектування архівів;

довідковий апарат;

збереженість документів;

користування документами;

принципи користування документами архіву;

інформаційне обслуговування;

оприлюднення документів.

3. Експертиза цінності документів.

4. Інформатизація архівної справи.

II. Перевірка виконання самостійної роботи.

III. Навчальна дискусія.

Семінар 7.

Тема: Правила оформлення посилань на архівні документи (2 год.)

План заняття

I. Теоретична частина.

Понятійно-категоріальний апарат теми.

1. Правила оформлення посилань на архівні документи у дисертаціях.

2. Правила оформлення посилань на архівні документи у прикнижкових, прикінцевих, пристатейних списках джерел.

II. Перевірка виконання самостійної роботи.

III. Навчальна дискусія.

Модульний контроль

VI. ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Змістовий модуль I

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ЯК НАУКА ПРО ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА

Тема: Вступ. Джерелознавство як галузь науки – 5 балів

1. Обрати історичне джерело та здійснити джерелознавчу критику (джерело узгодити з викладачем) – 2 бали.
2. Визначити роль джерелознавства в системі історичних наук та здійснити їх короткий опис із зазначенням векторних зв'язків – 2 бали.
3. Схарактеризувати основні принципи історичних досліджень (див. лекційний курс) – 1 бал.

Тема: Історичні джерела, суть та класифікація – 10 балів

- 1 Схарактеризувати історичні пам'ятки України як реліквії – 3 групи – 2 бали.
- 2 Обрати історичне джерело та здійснити його внутрішню і зовнішню критику (джерело узгодити з викладачем) – 3 бали.
- 3 Схарактеризувати первинні і вторинні джерела в обраній науковій галузі (галузь узгодити з викладачем) – 1 бал.
- 4 Добрати первинні (першоджерела) та вторинні (історіографія) джерела до тематики власної магістерської роботи – 3+7 позицій – 3 бали.
- 5 Навести приклади фоно- та фотодокументів – 5 позицій – 1 бал.

Змістовий модуль II

ТЕХНОЛОГІЇ РОБОТИ З АРХІВНИМИ (ІСТОРИЧНИМИ) ДЖЕРЕЛАМИ

Тема: Основні аспекти організації архівної справи в сучасній Україні – 5 балів

1. Здійснити історичний екскурс в становлення архівної справи України – до 1917 року – 3 бали.
2. Дати приклад (скан-, фото- тощо) унікального архівного документу – 1 бал.
3. Окреслити специфіку міжнародного співробітництва в архівній справі – 1 бал.

Тема: Основні правила роботи державних архівів України – 5 балів

1. Представити кодекс етики архівіста та порівняти його основні положення з кодексом етики викладача вищої школи – 8 позицій – 4 бали.
2. Окреслити основні позиції науково-дослідної та методичної роботи обраного державного архіву України (архів узгодити з викладачем) – 1 бал.

Тема: Правила оформлення посилань на архівні документи – 10 балів

1. Представити правила користування архівними фондами – 2 бали.
2. Добрати до обраної тематики магістерської роботи та відповідним чином оформити архівні документи з різних архівів та архівних фондів (див. лекційний матеріал) – 10 позицій – 5 балів.
3. Представити узагальнену таблицю правил оформлення посилань на архівні документи у наративних джерелах – 3 бали.

VII. ІНДИВІДУАЛЬНА НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНА РОБОТА

Індивідуальна навчально-дослідна робота є видом позааудиторної індивідуальної діяльності магістранта, результати якої використовуються у процесі вивчення програмового матеріалу навчальної дисципліни. Завершується виконання ІНДЗ прилюдним захистом навчального проекту.

Індивідуальне навчально-дослідне завдання (ІНДЗ) з курсу «Робота з архівними (історичними) джерелами» – це вид навчально-дослідної роботи магістранта, яка містить результати дослідницького пошуку, відображає

певний рівень його навчальної компетентності.

Мета ІНДЗ: самостійне вивчення частини програмового матеріалу, систематизація, узагальнення, закріплення та практичне застосування знань із навчального курсу, удосконалення навичок самостійної навчально-пізнавальної діяльності.

Зміст ІНДЗ: завершена теоретична або практична робота у межах навчальної програми курсу, яка виконується на основі знань, умінь та навичок, отриманих під час лекційних, семінарських занять і охоплює декілька тем або весь зміст

навчального курсу.

Види ІНДЗ, вимоги до них та оцінювання:

- ✓ наукова доповідь (30 балів). Шкала оцінювання ІНДЗ

Таблиця 7.1

Шкала оцінювання ІНДЗ

<i>Рівень виконання</i>	<i>Кількість балів, що відповідає рівню</i>	<i>Оцінка за традиційною системою</i>
Високий	27-30	Відмінно
Достатній	21-26	Добре
Середній	15-20	Задовільно
Низький	0-14	Незадовільно

Таблиця 7.2

Критерії оцінювання ІНДЗ

<i>№ п/п</i>	<i>Критерії оцінювання роботи</i>	<i>Максимальна кількість балів за кожним критерієм</i>
1.	Відповідність змісту обраній тематиці	8
2.	Коректність цитування, власні умовиводи	12
3.	Підбір джерельної бази, оформлення	10
Разом		30 балів

Оцінка з ІНДЗ є обов'язковим балом, який враховується при підсумковому оцінюванні навчальних досягнень студентів з навчальної дисципліни «Робота з архівними (історичними) джерелами».

Наукова доповідь виконується в рамках обраної теми магістерського дослідження на основі опрацьованих архівних джерел з обов'язковим їх оформленням. Наукова доповідь оформлюється як матеріали конференцій (обсяг становить 0,3 д.а. / ~ 12000 знаків) без резюме та анотацій.

VIII. СИСТЕМА ПОТОЧНОГО І ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

Навчальні досягнення студентів з дисципліни «Робота з архівними (історичними) джерелами» оцінюються за модульно-рейтинговою системою, в основу якої покладено принцип поопераційної звітності, обов'язковості модульного контролю, накопичувальної системи оцінювання рівня знань, умінь та навичок.

Контроль успішності студентів з урахуванням поточного і підсумкового оцінювання здійснюється відповідно до навчально-методичної карти (п. IV), де зазначено види й терміни контролю. Систему рейтингових балів для різних видів контролю та порядок їх переведення у національну (4-бальну) та європейську (ECTS) шкалу подано у табл. 8.1, табл. 8.2.

Таблиця 8.1

Розрахунок рейтингових балів за видами поточного (модульного) контролю

<i>№ n/n</i>	<i>Вид діяльності</i>	<i>Кількість рейтингових балів</i>
1.	Відвідування лекційних та семінарських занять	8+7
2.	Відповіді на семінарських заняттях	70
3.	Модульні контрольні роботи (1, 2)	50
4.	Самостійна робота	35

5.	Індивідуальна навчально-дослідницька робота	30
	<i>ПМК</i>	--
	<i>Підсумковий рейтинговий бал</i>	200

Розрахунок балів подано з урахуванням можливості студенту взяти участь в обговоренні визначених програмою питань семінарських занять з навчальної дисципліни не менше ніж 80 % із запрограмованих навчальних занять.

Таблиця 8.2

**Порядок переведення рейтингових показників успішності
у європейські оцінки ECTS**

<i>Підсумкова кількість балів (max – 100)</i>	<i>Оцінка за 4-бальною шкалою</i>	<i>Оцінка за шкалою ECTS</i>
1 – 34	«незадовільно» (з обов'язковим повторним курсом)	F
35 – 59	«незадовільно» (з можливістю повторного складання)	FX
60 – 68	«достатньо»	E
69 – 74	«задовільно»	D
75 – 81	«добре»	C
82 – 89	«дуже добре»	B
90 – 100	«відмінно»	A

Загальні критерії оцінювання успішності студентів, які отримали за 4-бальною шкалою оцінки «відмінно», «добре», «задовільно», «незадовільно», подано у табл. 8.3.

Кожний модуль включає бали за поточну роботу студента на семінарських, практичних заняттях, виконання самостійної роботи, індивідуальну роботу, модульну контрольну роботу.

Загальні критерії оцінювання навчальних досягнень студентів

<i>Оцінка</i>	<i>Критерії оцінювання</i>
«відмінно»	ставиться за повні та міцні знання матеріалу в заданому обсязі, вміння вільно виконувати практичні завдання, передбачені навчальною програмою; за знання основної та додаткової літератури; за вияв креативності у розумінні і творчому використанні набутих знань та умінь.
«добре»	ставиться за вияв студентом повних, систематичних знань із дисципліни, успішне виконання практичних завдань, засвоєння основної та додаткової літератури, здатність до самостійного поповнення та оновлення знань. Але у відповіді студента наявні незначні помилки.
«задовільно»	ставиться за вияв знання основного навчального матеріалу в обсязі, достатньому для подальшого навчання і майбутньої фахової діяльності, поверхову обізнаність з основною і додатковою літературою, передбаченою навчальною програмою; можливі суттєві помилки у виконанні практичних завдань, але студент спроможний усунути їх із допомогою викладача.
«незадовільно»	виставляється студентові, відповідь якого під час відтворення основного програмового матеріалу по-верхова, фрагментарна, що зумовлюється початковими уявленнями про предмет вивчення. Таким чином, оцінка «незадовільно» ставиться студентові, який неспроможний до навчання чи виконання фахової діяльності після закінчення ВНЗ без повторного навчання за програмою відповідної дисципліни.

Виконання модульних контрольних робіт здійснюється в режимі творчого виконання завдань в контексті проектної діяльності. Модульний контроль знань студентів здійснюється після завершення вивчення навчального матеріалу модуля.

У табл. 8.4 представлено розподіл балів, що присвоюються студентам упродовж вивчення дисципліни «Робота з архівними (історичними) джерелами».

Таблиця 8.4

Розподіл балів, що присвоюються студентам

ЗМІСТОВІ МОДУЛІ (лекції, семінари)					ІНДЗ	Самостійна робота	Модуль ний котроль	ПМК
ЗМ 1		ЗМ 2						
Т 1	Т 2	Т 3	Т 4	Т 5				
13	24	12	23	13	30	35	50	--

Разом: 200 бали

Коефіцієнт перерахунку: $200 : 100 = 2,00$

З урахуванням 80 % – коефіцієнт перерахунку:

$200 \times 0,8 : 100 = 1,60$

Розрахунок балів подано з урахуванням можливості студенту взяти участь в обговоренні визначених програмою питань семінарських занять з навчальної дисципліни не менше ніж 80 % із запрограмованих навчальних занять.

Кількість балів за роботу з теоретичним матеріалом, на практичних заняттях, під час виконання самостійної та індивідуальної навчально-дослідної роботи залежить від дотримання таких вимог:

- ✓ своєчасність виконання навчальних завдань;
- ✓ повний обсяг їх виконання;
- ✓ якість виконання навчальних завдань;
- ✓ самостійність виконання;

- ✓ творчий підхід у виконанні завдань;
- ✓ ініціативність у навчальній діяльності.

ІХ. МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КУРСУ

- ✓ опорні конспекти лекцій;
- ✓ підручники;
- ✓ навчальні, навчально-методичні посібники;
- ✓ навчальна програма;
- ✓ робоча навчальна програма;
- ✓ тестові і контрольні завдання для тематичного (модульного) оцінювання навчальних досягнень студентів;
- ✓ методичний комплект щодо виконання завдань;
- ✓ роздатковий матеріал;
- ✓ е-курс.

X. МЕТОДИ НАВЧАННЯ

I. Методи організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності

1) за джерелом інформації:

- *Словесні:* лекція (традиційна, проблемна, лекція-прес-конференція) із застосуванням комп'ютерних інформаційних технологій (PowerPoint – Презентація), семінари, пояснення, розповідь, бесіда.

- *Наочні:* спостереження, ілюстрація, демонстрація.

2) за логікою передачі і сприймання навчальної інформації:

- індуктивні,
- дедуктивні,
- традиційні,
- аналітичні,
- синтетичні.

3) за ступенем самостійності мислення:

- репродуктивні,
- пошукові,
- дослідницькі.

4) за ступенем керування навчальною діяльністю:

- під керівництвом викладача;
- самостійна робота студентів: з книгою; виконання індивідуальних навчальних проектів.

II. Методи стимулювання інтересу до навчання і мотивації навчально-пізнавальної діяльності:**1) методи стимулювання інтересу до навчання:**

- навчальні дискусії;
- створення ситуації пізнавальної новизни;
- створення ситуацій зацікавленості (метод цікавих аналогій тощо).

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Джерелознавство як наука про історичні джерела. Зв'язок з іншими галузями науки.
2. Концепції та теорії вивчення джерел.
3. Теоретичні та практичні засади джерелознавства.
4. Структура історичного джерелознавства.
5. Джерелознавча критика.
6. Загальна характеристика історичних джерел.
7. Класифікація історичних джерел. Основні ознаки, приклади, характеристика.
8. Зовнішня і внутрішня критика джерела.
9. Правові засади функціонування архівних установ України.
10. Національний архівний фонд: облік, зберігання, використання,

формування.

11. Система державних архівних установ.
12. Основні правила роботи архівних установ.
13. Правила оформлення посилань на архівні документи.

XII. РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА

Основні:

1. Державний стандарт України ДСТУ 2732:2004 Діловодство і архівна справа.
2. Закон України про вищу освіту.
3. Закон України Про національний архівний фонд та архівні установи.
4. Кодекс законів про працю.
5. Концепція Державної програми розвитку архівної справи.
6. Правила роботи архівних підрозділів органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій, затверджені наказом Державного комітету архівів України 16.03.2001 № 16 (Із змінами, внесеними згідно з Наказами Державного комітету архівів № 87 від 05.06.2007, № 188 від 19.09.2008).
7. Типове положення про експертну комісію державного органу, органу місцевого самоврядування, державного та комунального підприємства, установи та організації, затверджене наказом Держкомархіву України від 17.12.2007 № 183.
8. Типове положення про архівний підрозділ органу державної влади, органу місцевого самоврядування, державного і комунального підприємства, установи та організації, затверджене наказом Держкомархіву України від 6 серпня 2002 р. № 58.
9. Алексеева Е. В., Афанасьєва Л. П., Бурова Е. М. Архивоведение : Учебник. – М., 2002.
10. Архівістика : Термінологічний словник / Авт.-упоряд. К. Є. Новохатський, К. Т. Селіверстова, Н. І. Гончарова та ін. – К., 1998.
11. Архівознавство : Підруч. для студ. іст. ф-тів вищ. навч. закл. / За заг. ред. Я. С. Калакури та І. Б. Матяш; Держ. ком. арх. України, Укр. НДІ арх. справи та документознавства. – 2-е вид., виправл. і доповн. – К. : Вид. дім «КМ Академія», 2002. – 356 с.
12. Архівознавство: методологічні засади та історія розвитку.– К.: Видавн. дім «Києво-Могилянська академія», 2012. – 515 с.

13. Історичне джерелознавство: Підручник для студентів істор. спец. ВНЗ / Авт.: Я.С.Калакура, І.Н.Войцехівська, Б. І. Корольов та ін. – К. : Либідь, 2002. – 488 с.
14. Нариси історії архівної справи в Україні : Навч. посібник / За ред. І. Б. Матяш та К.І. Климової. – К., 2002.
15. Основні правила роботи державних архівів України / авт. кол. : Боряк Г.В., Володіна О.П., Драгомірова Л.О., Дубровіна Л.А. [та ін.]. – К. , 2004. – 192 с.
16. Стефанюк Г. В. Джерелознавство: опорні конспекти і самостійна робота : Навч.-метод. посібн. для студ. заочн. форми навч. / Г. В. Стефанюк. – Ів-Франківськ, 2013.
17. Трач Ю. В. Архівознавство : Навч. посібник для дистанційного навчання. – К., 2005.

Додаткові:

Автореферати:

1. Клименко Т.А. Розвиток архівної справи на Черкащині (1919 – 2000) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Т. А. Клименко. – К., 2004. – 20 с.
2. Кондратенко О. Ю. Архівні фонди НАН України як джерело з вивчення розвитку української академічної історичної науки (1944 – 1956) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / О. Ю. Кондратенко. – К., 2008. – 18 с.
3. Косенко О. В. Джерельно-інформаційний потенціал особових архівних фондів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / О. В. Косенко. – К., 2009. – 18 с.
4. Лебедева Ю. О. Державницький напрям української історіографії : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Ю. О. Лебедева. – К., 2008. – 18 с.
5. Матяш І. Б. Архівна наука і освіта в Україні 1917-го – 1930-х років : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. іст. наук : спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / І. Б. Матяш. – К., 2001. – 40 с.
6. Платонова Н. В. Архівна служба МВС: історія, інформаційні ресурси, сучасні методи їх репрезентації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня

канд. іст. наук : спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Н. В. Платонова. – К., 2003. – 20 с.

7. Прилепішева Ю. А. Археографічна діяльність архівних установ України (1946 – 1991) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Ю. А. Прилепішева. – К., 2003. – 20 с.

8. Симоненко І. М. Вчені архівні комісії в Україні: історія, діяльність, здобутки (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / І. М. Симоненко. – К., 2001. – 18 с.

Інша література:

9. Архіви України: Путівник / Держкомархів України, УНДІАСД; за заг. ред. І. Матяш. – К. : Горобець, 2007. – 184 с.

10. Архіви України про пам'ятки історії та культури [Огляд фондів ЦДІАК, ЦДАВО України] // Історико-культурна спадщина України: проблеми дослідження та збереження. – К., 1998. – С. 108-120.

11. Архівні установи України: Довідник. Т.1. Державні архіви / Держкомархів України. УНДІАСД; Редкол. : Г. В. Боряк (голова), І. Б. Матяш, Г. В. Папакін. – 2-е вид., доп. – К., 2005. – С. 45-67.

12. Архівні установи України: Довідник / Держкомархів України, УНДІАСД. – 2-ге вид., доп. – К., 2005. – Т. 1. – 692 с.

13. Архівні установи України: Довідник / Автори-укладачі О. І. Алтухова, С. І. Андросов, Л. С. Анохіна та ін.; ред. кол. О. С. Онищенко, Р. Я. Пиріг, Л. А. Дубровіна та ін.; упоряд. Г. В. Боряк, С. Г. Даневич, Л. А. Дубровіна та ін.; Державний комітет архівів України, Міністерство культури і мистецтв України; Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського НАН України. – К., 2000. – С. 14-24.

14. Государственные архивы СССР: Справ. : В 2 ч. – М., 1989. – Ч. 1. – С. 457-460.

15. Государственные архивы Украинской ССР: Справ. – Киев, 1988. – С. 55-70.

16. Державні архіви Української РСР: Короткий довід. – К., 1972. – С. 37-45.

17. Преловська І. М. Джерелознавчий аналіз документальних матеріалів // Український археографічний щорічник. Нова серія. – Вип. 5/6. – К., 2001. – С. 198-221.

18. Українські архівісти (ХІХ-ХХ ст.): Біобібліогр. довідник / Держкомархів України, УНДІАСД; упоряд.: І. Б. Матяш (керівник), С. Л.

Зворський, Л. Ф. Приходько, Р. В. Романовський, Л. М. Федорова. – К., 2007. – 752 с.

19. Українська архівна енциклопедія / Ред. : І. Б. Матяш; Держ. ком. арх. України, Укр. НДІ арх. справи та документознавства. – К., 2008. – 881 с.

20. Центральний державний архів Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР: Путівник / Л.В.Нусієва, М. К. Колесник, С. І. Розін та ін. – Х., 1960. – 675 с.

21. Центральный государственный архив Октябрьской революции, высших органов государственной власти и органов государственного управления Украинской ССР : Краткий справ. / Сост. : Р. И. Ткач и др. – Киев, 1984. – 420 с.

22. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України: Реєстр фондів / Упорядники : Н. Маковська (керівник), Т.Папакіна, А.Обжелян, І.Холодова. Державний комітет архівів України. ЦДАВО України. – К., 2005 [компакт- диск]. – (Архівні зібрання України. Путівники).

23. Шумська В. Архів Міністерства освіти УРСР // Архіви України. – 1967. – № 4. – С. 65-66.

24. Хрестоматія з архівознавства: Навч. посіб. для студ. іст. спец. вищ. навч. закл. / Держкомархів України, УДНДІАСД; упоряд. : Г. В. Боряк, І. Б. Матяш, Р. Я. Пиріг; наук. ред. І. Б. Матяш. – К. : Вид. дім «КМ Академія», 2003. – 408 с.

25. Яковлєва Л. В. Архів вищих органів влади та управління України // Енциклопедія сучасної України. – К., 2001. – Т.1: А. – С. 701.

Навчальна програма
професійної безвідривної архівної практики (фрагмент)
для магістрантів спеціальності 8.18010021 Педагогіка вищої школи
(укладач Н. О. Терентьєва)

Пояснювальна записка

Освітні процеси в Україні мають відповідати сучасним суспільним змінам, сприяти трансформаційним перетворенням, адаптуватися до них, що окреслено у Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки. Серед стратегічних напрямів розвитку освіти визначено оптимізацію структури системи освіти; модернізацію змісту освіти на засадах компетентнісного підходу; переорієнтацію на цілі сталого розвитку; підвищення якості освіти на інноваційній основі інформатизація освіти; розвиток наукової та інноваційної діяльності в освіті. Основними завданнями реорганізації системи освіти є розробка нової та удосконалення чинної законодавчої та нормативно-правової бази; забезпечення системного підвищення якості освіти на інноваційній основі; удосконалення системи науково-інформаційного забезпечення освіти; а у сфері вищої освіти – реформування мережі вищих навчальних закладів відповідно до потреб і можливостей країни; створення потужних навчально-наукових університетів, регіональних університетських комплексів; перегляд і затвердження Переліку професій педагогічних і науково-педагогічних працівників; розширення взаємодії з установами НАН та НАПН щодо розвитку наукових досліджень в галузі вищої (університетської) освіти; розроблення цілісної системи пошуку талановитої молоді, її педагогічного і наукового розвитку та подальшого супроводження у кар'єрному рості тощо.

Університети – це платформа для розвитку суспільства і конкурентоздатності національної економіки. Процес трансформації українського суспільства потребує наявності в Україні фахівців, здатних на високому професійному рівні координувати, організовувати навчально-виховний процес у вищій школі, впроваджувати сучасні педагогічні технології з навчання та виховання студентської молоді.

Мета архівної практики визначається відносно до її ролі та місця в едукативному процесі й полягає в надбанні студентами практичного досвіду у галузі архівної діяльності. Відповідно до мети основними завданнями практики є:

- ✓ актуалізація та закріплення теоретичних знань отриманих студентами при вивченні відповідних навчальних дисциплін;
- ✓ ознайомлення студентів-практикантів із системою функціонування державних архівів;
- ✓ оволодіння уміннями та навичками з методики фондової, експозиційної та науково-просвітньої роботи;
- ✓ формування вміння роботи з архівними джерелами;
- ✓ виховання у студентів дбайливого ставлення до архівних документів як до національного надбання.

Можливі бази практики:

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України);

Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України);

Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України);

Центральний державний кіно фотоархів України ім. Г. С. Пшеничного (ЦДКФФА ім. Г. С. Пшеничного);

Центральний державний науково-технічний архів України (ЦДНТА України);

Державна наукова архівна бібліотека, м. Київ.

Завдання професійної безвідривної архівної практики

(розраховані на проходження практики в Центральний державний архів вищих органів влади та управління України)

Теоретичний блок

Завдання 1.1. Ознайомитись з мережею Центральних державних архівних установ України та переліком їх основних фондів.

Завдання 1.2. Ознайомитись з мережею державних архівних установ в регіонах України та переліком їх основних фондів (дві області на вибір студента).

Практичний блок

Завдання 2.1. Ознайомитись з архівними джерелами та матеріалами щодо просвітницької та / або педагогічної діяльності педагога-науковця й зафіксувати основні аспекти діяльності з дотриманням правил цитування архівних джерел.

2.1.1. Період 20-30-х рр. ХХ століття / інститути народної освіти, технікуми, наукові установи.

2.1.2. Періоди 30-40-х рр. ХХ століття / університети, педагогічні інститути, учительські інститути, наукові установи.

Завдання 2.2. Ознайомитись з архівними джерелами та матеріалами щодо діяльності університетів в Україні у повоєнні роки та зафіксувати основні аспекти діяльності з дотриманням правил цитування архівних джерел.

2.2.1. Університет м. Києва.

2.2.2. Регіональний вищий навчальний заклад.

Науковий блок

Завдання 3.1. Підготувати наукову публікацію (матеріали) за тематикою магістерського дослідження з посиланням на архівні джерела, опрацьовані під час практики.

Пропозиції щодо проведення практики

Прим. : варто надавати конкретні пропозиції щодо зміни завдань та / або баз практик з метою розширення інформаційного поля та удосконалення відповідних умінь.

Орієнтовний розподіл балів

<i>№</i>	<i>Назва блоку</i>	<i>Номер завдання</i>	<i>Кількість балів</i>
1.	Теоретичний блок	1.1.	10
		1.2.	10
2.	Практичний блок	2.1.1.	15
		2.1.2.	15
		2.2.1.	15
		2.2.2.	15
3.	Науковий блок	3.1	15
4.	Пропозиції		5
<i>Разом</i>			<i>100</i>

Прим. : завдання можуть варіюватись відповідно до коректив керівника практики або зміни бази практики.

Дистанційний Модуль з теми
«ЦІЛІ РОЗВИТКУ ТИСЯЧОЛІТТЯ»

(для всіх категорій педагогічних, методичних та керівних кадрів)

(укладач Н. О. Терентьєва)

Мета модулю: Формування професійних компетенцій вчителів, керівників закладів освіти професійних компетенцій щодо організації навчання в закладах освіти відповідно до прийнятих Україною Цілей Розвитку Тисячоліття (ЦРТ).

Актуальність модуля визначається: необхідністю підвищення безпеки, добробуту та справедливості в усьому світі (Саміт Тисячоліття ООН) та приєднанням України до глобально визнаних цілей і відповідними взятими на себе політичними зобов'язаннями щодо досягнення цих цілей та завдань з їх реалізації.

Модуль передбачає актуалізацію **понять** «якісна освіта впродовж життя», «гендерна рівність», «сталий розвиток суспільства», «здоров'язбереження» та ін.

Формуються **вміння** організовувати навчальний процес у закладах освіти відповідно до завдань з реалізації ЦРТ.

Ключові слова: освіта впродовж життя, якість освіти, гендерна рівність, сталий розвиток довкілля, здоров'я, здоров'язбереження

ІНСТРУКТИВНО-МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ

Методичні рекомендації до вивчення змістового модуля

У процесі вивчення змістового модуля «Цілі Розвитку Тисячоліття» важливо уточнити й узагальнити інформацію щодо освітньої політики держави у контексті міжнародної освітньої стратегії розвитку освіти. Доцільно проаналізувати власну систему роботи щодо реалізації окремих положень і завдань щодо досягнення завдань та окреслених в їх межах індикаторів;

виокремити проблеми та окреслити перспективи їх розв'язання в рамках запропонованих рекомендацій та з урахування регіональних особливостей.

Вивчаючи § 1 «Глобальні Цілі Розвитку Тисячоліття в контексті сталого розвитку суспільства», зверніть увагу на визначення поняття «сталий розвиток суспільства», «цілі розвитку тисячоліття». Варто звернути увагу на опрацювання супутніх документів, зокрема: Стратегія (Концепція) сталого розвитку, аналітичні та моніторингові доповіді, Програми розвитку ООН в Україні тощо.

Вивчаючи §2 «Цілі Розвитку Тисячоліття, адаптовані для України», зверніть увагу на особливості визначених для України цілей у контексті Людського розвитку, рекомендуємо акцентувати увагу на завданнях та індикаторах відповідно до кожної цілі, оскільки це сприятиме конкретизації та деталізації масиву представленої інформації, що дасть змогу акцентувати увагу на тих аспектах, які є визначальними для цільової аудиторії.

Вивчаючи §3 «Нормативне забезпечення організації навчального процесу у закладах освіти відповідно до ЦРТ», доцільно зосередити увагу на проблемах, які виникають при реалізації окреслених в межах цілей завдань, та на шляхах розв'язання цих проблем.

Після опрацювання кожного з параграфів, дайте відповіді на запропоновані «Питання для самоконтролю» (у разі виникнення утруднень скористайтесь джерелами з запропонованого переліку).

Виконайте запропоновані практичні роботи та інтегроване завдання.

Рейтингова система оцінювання навчальної діяльності слухача

№	Навчальна діяльність	Кількість балів
1	Практична робота	10 балів
2	Інтегроване завдання	15 балів
3	Опрацювання друкованих джерел	5 балів
Разом		30 б

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ ОПРАЦЮВАННЯ

§ 1. Глобальні Цілі Розвитку Тисячоліття в контексті сталого розвитку суспільства

Сталий розвиток суспільства (короткий огляд)

Процеси змін, які відбуваються в світі відповідно до усвідомлення недоцільності парадигми економічного зростання, та зміни її новою альтернативною парадигмою коеволюції (постійна взаємодія людських та природних систем, їх взаємний вплив та постійна адаптація до змін), спрямували розвиток суспільних систем, включаючи освіту та науково-техніко-технологічний прогрес, у бік гармонізації, відповідності майбутнім потребам людства, збереження навколишнього природного середовища та природно-ресурсного потенціалу, тобто започатковано перехід до так званого сталого розвитку (Sustainable Development). І хоча наприкінці ХХ століття термін сталий розвиток застосовувався переважно для природничо-економічної сфери, початок ХХІ століття характеризується широким розумінням сталого розвитку, який визначено як “перспективну ідеологію ХХІ століття” і тлумачиться як “зобов’язання суспільства діяти у спосіб, що підтримуватиме життя, і дозволить нашим нащадкам жити комфортно у дружньому, чистому і здоровому середовищі” (Всесвітній комітет з питань довкілля і розвитку при ООН). Досить детально питання визначення і сутності стратегії сталого розвитку, завдання і головні принципи переходу до сталого розвитку, історія формування концепції та аналіз основних нормативних документів представлено у праці “Стратегія сталого розвитку” (2012).

Питання сталого розвитку є предметом дослідження фахівців природничої, соціальної, технічної, філософської, економічної, політичної, освітянської сфер, що доводить інтеграційний характер проблематики та необхідність створення концепції (стратегії). Ядром концепції сталого розвитку визначено “збереження людини як біологічного виду та

прогресивний розвиток її як особистості”. Концепція переходу України до сталого розвитку визначає цілісну систему поглядів на сталий розвиток України, правові основи, принципи, завдання та організаційні заходи переходу держави на засади сталого розвитку і є базою для розробки стратегії сталого розвитку, державних програм, проектів соціально-економічного розвитку на найближчу на віддалену перспективу. Цим документом надається тлумачення сталого розвитку як такого розвитку суспільства, за якого задоволення потреб теперішніх поколінь не повинно ставити під загрозу можливості майбутніх поколінь задовольняти свої потреби, для чого необхідне узгодження екологічних, економічних та соціальних складових розвитку.

Освітня сфера чітко не прописана у жодній з цих складових, хоча опосередковано можна віднести її до всіх складових розвитку держави, оскільки без кваліфікованих фахівців неможливе прийняття доцільних та далекоглядних рішень в жодній сфері господарства країни. Освіта і наука, як зазначено у розділі 7 Концепції, має створити методологічні та технологічні основи для екологічних, економічних та соціальних перетворень через формування інтелектуального потенціалу нації та духовності громадян [Стратегія сталого розвитку: Підручник / [Боголюбов В.М., Клименко М.О., Мельник Л.Г., Прилипко В.А., Клименко Л.В.]. За ред. В.М. Боголюбова. – Херсон: Олді-плюс, 2012. – 446 с., С. 322].

Людський розвиток (Human Development) є основною метою і критерієм суспільного прогресу. Нам імпонує класичне визначення Людського розвитку було представлено у Доповіді про Людський розвиток: «Основною метою розвитку є розширення вибору для людей. У принципі, людина може робити вибір нескінченну кількість разів і з часом змінювати його. Люди часто цінують досягнення, що взагалі або безпосередньо не відображаються у показниках зростання чи доходів, наприклад такі, як ширший доступ до знань, краще харчування та медичне обслуговування, безпечне житло, низький рівень злочинності та вуличного насильства, задоволення дозвіллям, політичні та культурні свободи, відчуття залучення до життя громади. Метою розвитку

є створення середовища, що надає людям можливість насолоджуватися довгим, здоровим і творчим життям» (Махбуб уль Хак, 1990).

Декларація Тисячоліття (Цілі Розвитку Тисячоліття)

На Саміті Тисячоліття ООН лідери 189 країн схвалили Декларацію Тисячоліття і взяли зобов'язання працювати разом з метою підвищення безпеки, добробуту та справедливості в усьому світі. Декларація визначила вісім цілей, що стали відомі як Цілі Розвитку Тисячоліття:

Ціль 1. Ліквідація крайньої злиденності та голоду.

Ціль 2. Забезпечення загальної початкової освіти.

Ціль 3. Заохочення рівності чоловіків і жінок і розширення прав і можливостей жінок.

Ціль 4. Скорочення дитячої смертності.

Ціль 5. Поліпшення охорони материнства.

Ціль 6. Боротьба з ВІЛ / СНІДом, малярією і іншими захворюваннями.

Ціль 7. Забезпечення сталого екологічного розвитку.

Ціль 8. Формування глобального партнерства з метою розвитку (Цілі Розвитку, сформульовані у Декларації Тисячоліття ООН. Офіційний перелік показників досягнення ЦРТ (дійсний з 15.01.2008)) [*Цілі розвитку Тисячоліття. Україна 2010 [Електронний ресурс] / Національна доповідь. Міністерство економіки України. – К., 2010. – 110 с.*].

ЦРТ є одночасно і орієнтиром, і системою пріоритетів для реалізації стратегії реформ в Україні, оскільки вони визначають найгостріші проблеми, що стоять перед суспільством. Завдання та індикатори ЦРТ знаходять відображення в державних стратегічних і програмних документах.

Цілі Розвитку Тисячоліття стали однією з найбільш успішних інновацій людства. Про це заявив Генеральний секретар ООН Бан Кі-мун, представляючи глобальну Доповідь «ЦРТ – 2013» 1 липня 2013 року на щорічній сесії Економічної та Соціальної Ради ООН. Ця Доповідь надає оцінку прогресу на шляху досягнення ЦРТ та містить підсумки моніторингу стану

виконання завдань ЦРТ. У Доповіді зазначено, що з 2000 року вдалося вдвічі скоротити частку людей, які живуть у крайній убогості, 2,1 мільярда людей отримали доступ до чистої води, було досягнуто успіхів у боротьбі з малярією й туберкульозом. Бан Кі-мун також зазначив, що прогрес у реалізації завдань у галузі розвитку був нерівномірним: у доповіді привернуто увагу до питань нерівності між регіонами і між групами населення всередині країн, між мешканцями міст і сільської місцевості. У доповіді наголошується, що глобальна економічна криза призвела до зростання кількості безробітних і скорочення міжнародної допомоги на цілі розвитку. «Настав час активізувати наші зусилля для створення більш справедливого, безпечного і сталого майбутнього для всіх», – підкреслив Генеральний секретар ООН [*Цілі розвитку Тисячоліття. Україна 2013 [Електронний ресурс] / Національна доповідь. Міністерство економіки України. – К., 2013. – 178 с.*].

У 2013 році Україну було включено до групи з 88 країн, що мали провести національні консультації з формування Порядку денного розвитку після 2015 року. Для України це можливість отримати чіткі орієнтири для визначення стратегічних завдань національного розвитку на майбутнє. Результати консультацій урахуватимуться у процесі стратегічного планування для забезпечення відповідності програмних документів очікуванням громадян.

Питання для самоконтролю:

1. Розтлумачте сутність понять «сталий розвиток суспільства», «людський розвиток».
2. Як Ви розумієте твердження «освіта та наука має створити методологічні та технологічні основи для екологічних, економічних та соціальних перетворень через формування інтелектуального потенціалу нації та духовності громадян»? Розтлумачте усі аспекти твердження.
3. Чи погоджуєтесь Ви з визначеними найгострішими проблемами у світі (8 цілей)? Обґрунтуйте відповідь.

§ 2. Цілі Розвитку Тисячоліття, адаптовані для України

У 2000 році Україна приєдналась до глобально визнаних цілей і взяла на себе політичні зобов'язання щодо досягнення до 2015 року цих цілей та завдань з їх реалізації. Назвемо Цілі Розвитку Тисячоліття (ЦРТ), встановлені для України, оскільки для нас значущим є їх розуміння та усвідомлення глобального значення виконання дій щодо їх досягнення: Ціль 1. Подолання бідності. Ціль 2. Забезпечення якісної освіти впродовж життя. Ціль 3. Забезпечення гендерної рівності. Ціль 4. Зменшення дитячої смертності. Ціль 5. Поліпшення здоров'я матерів. Ціль 6. Обмеження поширення ВІЛ-інфекції / СНІДу та туберкульозу та започаткування тенденції до скорочення їх масштабів. Ціль 7. Сталий розвиток довкілля.

У 2003 році Україна адаптувала глобальні ЦРТ на національному рівні. 2010 рік показав результати десятиліття, які є нерівномірними як за Цілями, так і за регіонами та країнами. Відповідно до аналітичної довідки, підготовленої за сприянням О. Адама (координатор системи ООН в Україні) в Україні рівень абсолютної бідності зменшився, досягнуто прогресу у сфері освіти та охорони материнства, знижено дитячу смертність. Водночас, рівень відносної бідності не змінився, скорочення гендерної нерівності потребує подальших зусиль. Низка проблем у сфері екології, швидке зростання темпів розповсюдження ВІЛ-інфекції, підвищення рівня смертності від СНІДу, а також поширення туберкульозу залишаються найбільш критичними питаннями на шляху досягнення ЦРТ (Олів'є Адам, 2010).

На досягнення визначених цілей спрямована Програма економічних реформ на 2010 – 2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» [Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава. [Електронний ресурс] / Програма економічних реформ на 2010 – 2014 роки. Комітет з економічних реформ при Президентові України – К., 2010. // Режим доступу: http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf], схвалена за

підсумками широкого громадського обговорення, яка охоплює всі сфери суспільного життя і спрямована на забезпечення відповідних передумов щодо виконання ЦРТ. Основними пріоритетами є підвищення соціальних стандартів життя українських громадян, що ґрунтується на оновленій системі завдань та індикаторів ЦРТ, зокрема системі заходів щодо подолання соціального відторгнення (Social Exclusion).

Важливість змін обумовлено тим фактом, що егалітарне суспільство змінилось суспільством, якому притаманний дуже високий ступінь нерівності – за доходами, за доступом до базових соціальних послуг (інформаційних, комунікативних, освітніх, медичних, соціальних тощо), за станом здоров'я, ризиком смерті і тривалістю життя, за умовами та якістю життя, за становищем на ринку праці, що в свою чергу збільшило відсоток так званого незахищеного населення планети.

Відповідно до положень національних доповідей, присвячених окресленню реалізації завдань ЦРТ в Україні, сучасне трактування нерівності передбачає вихід за межі суто економічних параметрів – виокремлюють нерівність економічну, соціальну, політичну і етнокультурну. Найгостріші прояви, логічно, має їх комбінація. Саме внаслідок кумулятивного впливу формуються такі вкрай негативні і загрозливі для національної безпеки явища як відсторонення окремих груп населення від суспільного життя (соціальне відторгнення), поляризація та маргіналізація суспільства [*Цілі розвитку Тисячоліття. Україна 2010 [Електронний ресурс] / Національна доповідь. Міністерство економіки України. – К., 2010. – 110 с.*].

Питання Людського розвитку посідає провідне місце серед визначених ЦРТ, оскільки кожна з них, без винятку, інтегрує проблематику економічної, освітянської, здоров'язбережувальної, суспільно-політичної та інших сфер. І виокремлення найгостріших проблемних питань, пов'язаних з людським розвитком у контексті досягнення ЦРТ неможливо без соціального залучення (Social Inclusion).

Основні цілі людського розвитку формуються у трьох напрямках: 1) можливість прожити довге життя, підтримуючи добрий стан здоров'я; 2) доступність знань, одержання освіти; 3) наявність засобів, що забезпечують гідний рівень життя. Концепція Людського розвитку окреслила такі способи оптимізації зв'язку між економічним зростанням і людським розвитком: 1) збільшення інвестицій в освіту, охорону здоров'я, фізичну культуру і спорт, професійну підготовку, що сприяє реалізації здібностей людей, їх активній участі у виробництві та справедливому розподілі благ; 2) більш справедливий розподіл доходу та багатства, що забезпечує матеріальну основу розвитку людського потенціалу менш конкурентоспроможних груп населення; 3) досягнення збалансованості соціальних витрат, що зміцнює економічну базу соціальної сфери суспільства; 4) розширення можливостей людей здійснювати свій вибір у політичній, соціальній і економічній сферах. Одним із основних положень концепції людського розвитку є впровадження запобіжних заходів з недопущення зубожіння, безробіття, втрати здоров'я тощо шляхом стимулювання розвитку людей, підвищення їх ролі у суспільстві, розширення вибору способу життя, можливостей прийняття рішень стосовно своєї долі, з одночасним посиленням відповідальності за прийняте рішення і його виконання.

Починаючи з 1990 року розуміння терміну «Людський розвиток» збагачується у соціальному, політичному, суспільно-економічному контекстах, у 1993 році було сформульовано Розрахунки Індексу людського розвитку (Доповідь про людський розвиток ПРООН, 1993), відповідно до яких Україна у 2009 році посіла 85-е місце (у 2005 – 76-е з 177 країн світу, 2006 – 77-е, 2007 – 76-е) (розрахунки ІЛР Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України на основі даних державного вибіркового обстеження умов життя домогосподарств Держкомстату) [*Україна: на шляху до соціального залучення [Електронний ресурс] / Національна доповідь про людський розвиток 2011. – К., 2011. – 124 с.*] [*Цілі розвитку Тисячоліття. Україна 2010 [Електронний ресурс] / Національна доповідь. Міністерство*

економіки України. – К., 2010. – 110 с., С. 25]. Зауважимо, що Україна, однією з перших країн пострадянського простору, у 1995 році опублікувала Національну доповідь, яка стала першою з восьми (станом на 2011 рік), що давали бачення людського розвитку в Україні.

Нагадаємо, що Національна Доповідь про людський розвиток розглядає проблематику соціального відторгнення та її взаємозв'язок з людським розвитком в Україні. В ній наголошується, що кожна людина повинна мати можливість прожити довге і здорове життя, здобути освіту, вільно використовувати свої знання та таланти, визначаючи власну долю. Суспільство не може досягти високого рівня людського розвитку за наявності соціально відторгнутих людей чи груп, які стикаються з перешкодами на шляху до повноцінної участі в економічному, соціальному, культурному та політичному житті (Рікарда Рігер, 2011), що безпосередньо пов'язано з реалізацією завдань щодо досягнення ЦРТ.

Ціль 1 – Подолання бідності – має на меті зменшення ризиків від нерівності доступу до основних соціальних благ (якісного медичного обслуговування, якісної освіти, комфортного житла), до ресурсів (фінансових, зокрема кредитів, земельних тощо), до реалізації своїх основних прав загалом (права на здоров'я, на життя, на безпеку). Це стосується і нерівності за тривалістю життя внаслідок неможливості (небажання) вести здоровий спосіб життя, мати доступ до якісних медичних послуг, жити в чистому середовищі тощо. Цілком зрозуміло, що діти з бідних родин стикаються з вищим ризиком передчасної смерті або захворювання і мають нижчі шанси реалізації свого потенціалу.

Таблиця 2.2.

<i>Завдання</i>	<i>Індикатори</i>
1.А: Ліквідувати до 2015 року бідність за критерієм 5,05 дол. США на добу за ПКС	1.1. Частка населення, чие добове споживання є нижчим за 5,05 дол. США за ПКС, %
1.В: Скоротити питому вагу бідного	1.2. Частка бідного населення за

населення (за національним критерієм бідності) до 25% за рахунок зменшення чисельності бідних серед дітей та працюючих	національним критерієм, % 1.3. Частка бідних серед дітей, % 1.4. Частка бідних серед працюючих осіб, %
1.С: Зменшити в десять разів до 2015 року питому вагу населення, чиє споживання є нижчим за рівень фактичного прожиткового мінімуму	1.5. Частка населення, чиє споживання є нижчим за рівень фактичного прожиткового мінімуму, %

Ціль 2 – Забезпечення якісної освіти впродовж життя – має на меті підвищення рівня фінансової забезпеченості через набуття якісної освіти. Наявність вищої освіти, за даними національної доповіді ЦРТ (2010) у 2,3 разу знижує ризик бідності і в 1,6 разу підвищує імовірність отримання середніх доходів, значною мірою впливає і на спосіб життя, зокрема споживчу поведінку. Сучасний світ характеризується швидким впровадженням новітніх інформаційно-комунікаційних технологій в усі сфери життєдіяльності розвинених країн, які не зменшуються через їх продаж або використання. Спрощення доступу до них дає змогу вирішити одну з основних проблем розвитку людства – подолання нерівності населення в доступі до різних соціально-економічних і соціально-культурних благ через забезпечення всім членам суспільства належних знань про соціальне й економічне середовище, про правила раціональної поведінки і стандарти здорового способу життя.

Таблиця 2.2.

Завдання	Індикатори
2.А: Підвищити рівень охоплення освітою	2.1. Чистий показник охоплення освітою у ДНЗ дітей віком 3–5 років, які проживають у міських поселеннях, % 2.2. Чистий показник охоплення

	<p>освітою у ДНЗ дітей віком 3–5 років, які проживають у сільській місцевості, %</p> <p>2.3. Чистий показник охоплення дітей повною загальною середньою освітою, %</p> <p>2.4. Чистий показник охоплення вищою освітою осіб віком від 17 до 22 років, %</p> <p>2.5. Сукупний валовий показник кількості працівників, які пройшли перепідготовку та підвищили свою кваліфікацію, тис. осіб</p>
2.В: Підвищити якість освіти	2.6. Кількість ЗНЗ, які мають підключення до Інтернету, %

Ціль 3 – Забезпечення гендерної рівності – має на меті виправлення питання неорнакової відповідальності, зокрема за власне життя, за життя своїх рідних та близьких тощо; нерівності щодо умов праці, умов життя, способів життя в цілому, екологічної ситуації, якості та доступності медичних послуг та ін., що впливає на регіональну нерівність у стані здоров'я, смертності та тривалості життя населення та доступу до основних життєвих благ – якісної загальної та професійної освіти, якісних медичних послуг, чистої питної води.

Таблиця 2.3.

Завдання	Індикатори
3.А: Забезпечити гендерне співвідношення на рівні не менше 30% до 70% тієї чи іншої статі у представницьких органах влади та на вищих щаблях виконавчої влади	<p>3.1. Гендерне співвідношення серед депутатів Верховної Ради України, чис. жін. / чис. чол.</p> <p>3.2. Гендерне співвідношення серед депутатів місцевих органів влади,</p>

	чис. жін. / чис. чол. 3.3. Гендерне співвідношення серед вищих державних службовців (1–2 посадових категорій), чис. жін. / чис. чол.
3.В: Скоротити наполовину розрив у доходах жінок і чоловіків	3.4. Співвідношення середнього рівня заробітної плати жінок та середнього рівня заробітної плати чоловіків, %

Ціль 4 – Зменшення дитячої смертності – має на меті розв’язання питань попередження захворювань та зниження дитячої смертності (за даними Держкомстату в Україні у 2009 році від зовнішніх причин загинула майже кожна третя дитина з числа померлих (270 з 888 смертей дітей у віці від року до п’яти) через практичну реалізацію положень щодо гарантування кожній дитині права на охорону здоров’я, безоплатну кваліфіковану медичну допомогу у державних і комунальних закладах охорони здоров’я, має сприяти створенню умов для життя і здорового розвитку дитини, раціонального харчування, формування здорового способу життя.

Таблиця 2.4.

Завдання	Індикатори
4.А: Зменшити рівень смертності дітей віком до 5 років на чверть	4.1. Рівень смертності дітей віком до 5 років, кількість померлих дітей відповідного віку на 1000 народжених живими 4.2. Рівень смертності немовлят, кількість померлих дітей віком до 1 року на 1000 народжених живими

Ціль 5 – Поліпшення здоров’я матерів – розв’язує такі основні завдання як створення умов безпечного материнства, формування репродуктивного

здоров'я дітей та молоді, удосконалення системи планування сім'ї за рахунок поліпшення якості та доступності медичної допомоги, пропаганди здорового способу життя, відповідального батьківства та безпечного материнства та запровадження у діяльність закладів охорони здоров'я науково обґрунтованих стандартів та протоколів лікування, сучасних перинатальних технологій.

Таблиця 2.5.

<i>Завдання</i>	<i>Індикатори</i>
5.А: Зменшити наполовину рівень материнської смертності	5.1. Рівень материнської смертності, кількість материнських смертей на 100 тис. народжених живими 5.2. Рівень абортів, кількість абортів на 1000 жінок фертильного віку

Ціль 6 – Обмеження поширення ВІЛ-інфекції / СНІДу та туберкульозу та започаткування тенденції до скорочення їх масштабів – є найскладнішими соціально-політичними та медичними проблемами сучасного суспільства в загальносвітовому вимірі. Успішній протидії епідемії ВІЛ-інфекції / СНІДу є створення комплексної системи медичної та соціальної допомоги тим, хто її потребує, зокрема комплексу заходів, спрямованих на стале впровадження антиретровірусної та замісної терапії, лікування туберкульозу та вірусних гепатитів, догляд та підтримку ВІЛ-інфікованих пацієнтів, що призведе до збільшення охоплення хворих на СНІД антиретровірусною терапією призводитиме до подальшого зростання поширеності ВІЛ, оскільки знижуватиметься рівень смертності серед людей, які живуть з ВІЛ і отримують лікування. Щодо епідемії туберкульозу в Україні, то, враховуючи соціальне підґрунтя поширення цієї хвороби у сучасний період, країна не може розраховувати на її ліквідацію, тому завдання полягає у забезпеченні відповідного контролю за поширенням інфекції, що насамперед включає підвищення ефективності лікування туберкульозу та зниження смертності від нього.

Таблиця 2.6.

<i>Завдання</i>	<i>Індикатори</i>
6.А: Зменшити на 13% темпи поширення ВІЛ-інфекції/ СНІДу	6.1. Кількість осіб з уперше встановленим діагнозом ВІЛ-інфекції на 100 тис. населення 6.2. Темпи поширення ВІЛ-інфекції/СНІДу, % 6.3. Кількість померлих від хвороби, зумовленої ВІЛ, на 100 тис. населення 6.4. Рівень передачі ВІЛ-інфекції від матері до дитини, %
6.В: Зменшити на 20% рівень захворюваності на туберкульоз (порівняно з 2005 роком)	6.5. Кількість осіб з уперше встановленим діагнозом туберкульозу (у тому числі органів дихання), на 100 тис. населення 6.6. Кількість померлих від туберкульозу на 100 тис. населення

Ціль 7 – Сталий розвиток довкілля – для України реалізується через виконання завдань зменшення рівень техногенного навантаження на біологічні ресурси: збереження і поліпшення земельних та водних ресурсів, атмосфери, біорозмаїття, підвищення ефективності використання енергії тощо.

Таблиця 2.7.

<i>Завдання</i>	<i>Індикатори</i>
7.А: Збільшити до 2015 року частку населення, яке має доступ до централізованого водопостачання, зокрема до 90% – міського населення	7.1. Частка населення міських поселень, яке має доступ до централізованого водопостачання, % від загальної кількості міського

та до 30% – сільського населення	населення 7.2. Частка сільського населення, яке має доступ до централізованого водопостачання, % від загальної кількості сільського населення
7.B: Стабілізувати до 2020 року викиди парникових газів на рівні, нижчому на 20% за рівень 1990 року	7.3. Обсяг шкідливих викидів в атмосферу від стаціонарних джерел забруднення, млн тонн на рік 7.4. Обсяг шкідливих викидів в атмосферу від пересувних джерел забруднення, млн тонн на рік
7.C: Стабілізувати до 2015 року забруднення водних об'єктів. Стабілізувати на рівні 8500 млн куб. м на рік обсяг скидів стічних вод у поверхневі водні об'єкти	7.5. Обсяг скидів зворотних вод у поверхневі водні об'єкти, млн куб. м на рік
7.D: Збільшити до 2015 року лісистість території України до 16,1% та площу природоохоронних територій. Розширити мережу природних заповідників, біосферних заповідників та національних природних парків до 3,5% від загальної площі території України і до 9,0% – загальну площу територій та об'єктів природно-заповідного фонду	7.6. Лісистість територій, відношення площі земель, вкритих лісовою рослинністю, до загальної площі території України, % 7.7. Частка площі заповідників, біосферних заповідників, національних природних парків, % до загальної площі території України 7.8. Частка площі територій та об'єктів природно-заповідного фонду України, % до загальної площі території України

Виходячи з контент-аналізу Національної доповіді про людський розвиток (2011), перелічимо, у контексті досягнення ЦРТ, основні позиції соціального відторгнення, які, на нашу думку, невіддільні від сектору освіти, оскільки спричиняють утруднення / проблеми у реалізації одного з ключових напрямів державної освітньої політики – формуванні здоров'язбережного середовища (Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки). Це, зокрема, відторгнення від сфери культури та освіти, відторгнення від економічного життя (відторгнення за статусом на ринку праці, відторгнення через низькі доходи, відторгнення через погані житлові умови), відторгнення від систем охорони здоров'я та соціального захисту, соціального середовища та через відсутність засобів комунікації.

Варто наголосити, що Доповідь про людський розвиток «Справжнє багатство народів: шляхи до людського розвитку» (2010) засвідчила значущість «... парадигми людського розвитку й запровадила його оновлене визначення – як включення до числа свобод людини права людей на довге, здорове і творче життя; на досягнення інших цілей, які, на їх думку, мають значення; на активну участь у забезпеченні справедливого та сталого розвитку на планеті. Люди є і одержувачами, і рушійною силою людського розвитку, як окремо, так і разом» [*Україна: на шляху до соціального залучення [Електронний ресурс] / Національна доповідь про людський розвиток 2011. – К., 2011. – 124 с., С. 16*]. Упровадження концепції соціального залучення (поряд з концепцією соціального відторгнення і концепцією людського розвитку) покликано зреалізувати частину завдань, окреслених у ЦРТ, зокрема забезпечити «... для тих, хто має ризик бідності та соціального відторгнення, можливості та ресурси, необхідні для того, щоб повною мірою брати участь в економічному, соціальному та культурному житті, досягти рівня життя та добробуту, що відповідають нормальним стандартам у суспільстві, у якому вони живуть» [*Україна: на шляху до соціального залучення [Електронний ресурс] / Національна доповідь про людський розвиток 2011. – К., 2011. – 124 с., С. 16*].

Завдання для самоконтролю:

1. Висловіть власну думку, чому ЦРТ, адаптовані для України, не дублюють ЦРТ світового характеру.
2. Обґрунтуйте, які ЦРТ є найбільш проблемними для Вашого регіону, закладу, колективу.
3. Поміркуйте, наскільки окремі положення Концепції про Людський розвиток (див. запропоновані у тексті цитати) є співзвучними / співмірними до ЦРТ.

§ 3. Нормативне забезпечення організації навчального процесу у закладах освіти відповідно до ЦРТ

Ціль 2 – Забезпечення якісної освіти впродовж життя

Загальний огляд нормативних аспектів

Концептуальні основи реформування системи освіти в Україні було визначено Національною доктриною розвитку освіти, затвердженою у 2002 році. Доктриною було окреслено шляхи забезпечення рівного доступу кожної людини до дошкільної, позашкільної, інклюзивної, професійно-технічної та вищої освіти, а також проголошено, що якість освіти є національним пріоритетом і передумовою національної безпеки держави.

Після адаптації ЦРТ у 2003 році та встановлення цілі щодо забезпечення якісної освіти України приєдналася до країн Європи, які підписали Болонську декларацію, спрямовану на створення єдиного європейського простору вищої освіти, розширення академічної мобільності студентів, викладачів, науковців (травень 2005 року). Суттєвий вплив ЦРТ справили на подальший розвиток освіти в Україні, її інтеграцію в європейський освітній простір, а також створення умов для забезпечення доступу громадян до якісної освіти. Так, було здійснено комплекс заходів, спрямованих на: перехід до проведення

вступу до вищих навчальних закладів за результатами зовнішнього незалежного оцінювання; запровадження практики укладання тристоронніх угод «студент – вищий навчальний заклад – роботодавець»; створення національної системи моніторингу якості освіти на основі критеріїв держав – членів Європейського Союзу тощо.

На досягнення ЦРТ було спрямовано реалізацію таких державних цільових програм:

інформатизації загальноосвітніх навчальних закладів, комп'ютеризації сільських шкіл на 2001 – 2003 роки; інформатизації та комп'ютеризації професійно-технічних навчальних закладів на 2004 – 2007 роки та вищих навчальних закладів I – II рівня акредитації на 2005 – 2008 роки; розвитку позашкільних навчальних закладів на 2002 – 2008 роки; «Вчитель» на 2002 – 2012 роки; «Шкільний автобус» на 2003 – 2010 роки; розвитку системи дистанційного навчання на 2004 – 2006 роки; забезпечення загальноосвітніх, професійно-технічних і вищих навчальних закладів сучасними технічними засобами навчання з природничо-технічних і математичних дисциплін на 2005 – 2011 роки тощо.

Виконання програм забезпечило такі результати: у всіх регіонах України діє програма «Шкільний автобус», рівень забезпечення шкіл комп'ютерними класами в країні становить більше 90%, готуються та затверджуються державні стандарти загальної середньої, професійно-технічної освіти, запроваджено загальне зовнішнє незалежне оцінювання навчальних досягнень випускників середньої школи, яке стало обов'язковою процедурою для бажаючих вступити до вітчизняних ВНЗ; проводиться Міжнародне дослідження якості математичної та природничої освіти (TIMMS); відбулися реформи на засадах Болонської декларації (адаптовано до європейських вимог вищої освіти окремі документи, удосконалено нормативно-правову базу міжнародного співробітництва, введено ступені бакалавра та магістра; розширюється співпраця із закордонними навчальними закладами в галузі

навчання і досліджень); почала діяти програма «Компас», у рамках якої вперше було визначено рейтинг ВНЗ серед роботодавців.

Для досягнення другої цілі ЦРТ урядовою політикою було визначено такі завдання:

- *удосконалення системи управління освітою*, що передбачало: підвищення самостійності навчальних закладів; оптимізацію мережі навчальних закладів; реформування системи інтернатних закладів; передання функцій управління ПТНЗ на місцевий рівень; створення укрупнених регіональних ВНЗ;

- *підвищення якості й конкурентоспроможності освіти*, що передбачало: створення нових державних стандартів початкової, базової та повної середньої освіти; упровадження стандартів, що ґрунтуються на компетенціях у професійно-технічній освіті; розроблення національної системи оцінювання якості освіти; посилення мотивації роботодавців до участі в підготовці навчальних програм, узгодження з ними освітніх і професійних стандартів тощо;

- *забезпечення доступності освіти*, що передбачало: посилення державної підтримки розвитку мережі дошкільних і позашкільних закладів; запровадження нових підходів до вирішення завдань інтеграції в суспільство дітей з особливими потребами; запровадження Національної рамки кваліфікацій;

- *підвищення ефективності фінансування освіти*, що передбачало: розроблення та перехід до єдиного стандарту вартості навчання одного учня / студента; перехід у фінансуванні навчальних закладів від принципу утримання закладів до принципу формування їх бюджетів, виходячи з кількості учнів і стандарту вартості навчання одного учня / студента; зміну підходів до формування державного замовлення на підготовку фахівців.

Вирішальне значення для гармонізації освітньої підготовки з вимогами ринку праці має прийняття Закону України «Про формування та розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-

педагогічних і робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів».

Для забезпечення доступності якісної освіти в Україні реалізуються такі державні програми:

розвитку позашкільної освіти на період до 2014 року; розвитку дошкільної освіти на період до 2017 року; підвищення якості шкільної природничо-математичної освіти на період до 2015 року; розвитку професійно-технічної освіти на 2011 – 2015 роки; упровадження у навчально-виховний процес загальноосвітніх навчальних закладів інформаційно-комунікаційних технологій «Сто відсотків» до 2015 року; «Шкільний автобус» до 2015 року.

Урядом було передбачено: створення 100 тис. нових місць у дитячих дошкільних закладах (охоплення 85% дітей); забезпечення державної підтримки позашкільних навчальних закладів з метою збереження та розширення їх існуючої мережі; започаткування всеукраїнських та обласних літніх шкіл; забезпечення у повному обсязі дітей з особливими потребами технічними й іншими засобами реабілітації, спеціальними засобами для спілкування, орієнтування й обміну інформацією.

Проблеми на шляху досягнення цілі

Основною проблемою у сфері освіти є недостатня якість освітньої підготовки. Якість «ретрансляції» знань молодим поколінням залежить не лише від якості праці педагогів. Зберігається невідповідність ресурсної складової системи освіти (матеріально-технічної та навчально-методичної бази) новим вимогам часу. Не втрачає актуальності питання щодо подолання існуючої диференціації умов навчання у навчальних закладах різних рівнів та видів.

Гострою є проблема із забезпеченням шкіл, насамперед у сільській місцевості, вчителями іноземної мови, інформатики, вчителями предметів з природничого циклу. Наразі немає жодного шкільного предмета, викладання

якого на 100% забезпеченого вчителями з повною вищою освітою. Останніми роками підвищується частка педагогічних працівників пенсійного віку, які застосовують застарілі методики навчання. Забезпечення приладами та обладнанням навчальних кабінетів ЗНЗ є недостатнім і має значну регіональну диференціацію. Так, рівень забезпечення кабінетів фізики за регіонами коливається у межах 17–40%, кабінетів-лабораторій хімії – 18–49%, кабінетів-лабораторій біології – 14–24%.

Проблемними залишаються питання щодо відставання в інформатизації та комп'ютеризації шкільної освіти від сучасних вимог, недостатнього рівня забезпечення закладів, насамперед у сільській місцевості, високошвидкісною мережею Інтернет та ліцензійними програмними засобами. Взагалі проблема «застарілих комп'ютерів та відсутності сучасного Інтернету» визнається керівниками освітньої галузі як одна з найгостріших для сучасної української школи.

Найбільш складною процедурою у рамках інформатизації середньої ланки освіти є забезпечення дистанційного навчання дітей з обмеженими можливостями та дітей, які перебувають на довготривалому лікуванні. Якщо зазначене завдання буде реалізовано, це розширить інклюзивне навчання та охоплення шкільною освітою дітей, які не відвідують школу за станом здоров'я. За даними МОН, у 2012 році у ЗНЗ інтегровано 71,5 тис. дітей з особливими потребами. При цьому чисельність дітей віком 6–18 років, які не здобували повну загальну середню освіту за станом здоров'я, становила 10,9 тис. осіб. Значна частина з них (84,1%) – це діти, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку. У 14 тис. школах (73,4% від загальної кількості денних ЗНЗ, без спеціальних шкіл) вже організовано безперешкодний доступ учнів-інвалідів до першого поверху. Однак лише у 63-х школах (0,3%) є доступ для цих учнів до другого поверху та у 18 школах (0,09%) – до третього та наступного поверхів.

Можливі наслідки оптимізації мережі шкіл, насамперед малокомплектних сільських, викликають неабиякий суспільний резонанс. У

свідомості громадян наслідки оптимізації шкіл асоціюються зі складною ситуацією у дошкільній освіті – вкрай переповнених дитсадків у містах або повної їх відсутності у деяких сільських поселеннях. Безпосередньо у сільських громадах причин для оптимізму ще менше. Адже в умовах недосконалої системи місцевого самоврядування, вкрай обмеженої інфраструктури соціальних та культурних послуг у сільській місцевості школа залишається чи не єдиним життєздатним соціокультурним центром. Вже зараз наявна мережа сільських ЗНЗ фізично неспроможна забезпечити належне охоплення підлітків повною середньою освітою. У 9-ти регіонах України кількість денних сільських загальноосвітніх закладів I та I–II ступенів перевищує кількість закладів I–III ступеня (наприклад, у Тернопільській області – у 2,9 рази, Львівській області – 2,4 рази, Закарпатській – 1,8 рази), при цьому на всю країну налічується лише 8 сільських закладів II–III ступеня. З випускників 9-х класів у сільській місцевості продовжують навчання в 10-му класі денних ЗНЗ 55,8%, тоді як у містах – 64,8%.

Поширення сфери платних послуг не гарантує доступу до якісної освіти, насамперед вищої. Гострій критиці піддаються і занадто розгалужена мережа вищої школи, і можливість підготовки закладом «широкого спектру» фахівців без урахування свого основного профілю. Однак в останні роки основні негативні тенденції було призупинено (зокрема, через застосування ліцензування та акредитації). Загальна кількість ВНЗ скоротилася

Досить повільно й недостатньо ефективно відбувається процес гармонізації професійної освіти та потреб ринку праці. Високий запит на вищу освіту серед молоді протягом останніх десятиліть зумовив не лише значні деформації у освітньо-професійній структурі населення, а й фактично знизив конкурентоспроможність молодих фахівців на ринку праці. Значна частина спеціалістів вимушена займати робочі місця за іншою спеціальністю або іншою кваліфікацією, у зв'язку із нестачею якісних робочих місць з гідними умовами та оплатою праці, особливо для молоді.

Рівень безробіття серед молоді (віком 15–24 років), який у 2012 році становив 17,3% (що вдвічі вище, ніж загалом серед населення працездатного віку) дає підстави говорити про погіршення потенціалу самореалізації людини в майбутньому. Тому існує потреба в удосконаленні трудового та освітнього законодавства, оскільки існуючі освітньо-кваліфікаційні рівні (насамперед бакалавра) досить часто «не узгоджуються» із вимогами роботодавців. Використовуються «застарілі» технології формування бюджету системи освіти, в переважній більшості – за нормативною формулою асигнування фінансових ресурсів на освіту, що ігнорує реальне недофінансування попереднього року та не пов'язується з чисельністю учнів та студентів. Унаслідок цього спостерігається процес пріоритетного фінансування тих навчальних закладів, де вартість навчання вища. Так, у привілейованому становищі опинилися спеціалізовані школи (гімназії, ліцеї тощо), де вивчаються додаткові предмети, забезпечується краще співвідношення учнів і викладачів, у класах і кабінетах встановлене сучасне обладнання.

Окремою проблемою є впровадження принципів бюджетування, що встановлюють чіткий взаємозв'язок між фінансуванням освітнього закладу та якістю його роботи. Система морального та матеріального стимулювання праці вчителів практично не розвинута. Якість освітніх послуг (особливо на рівні дошкільної, середньої та позашкільної освіти) дедалі більше залежить від обсягу платежів населення (у тому числі неформальних) [*Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні, Київ, 2011 р.; Десять найгостріших проблем сучасної української школи, Результати опитування Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України керівників освіти різних рівнів, Київ, 2012 р.; З 2012 року у класах з інклюзивним навчанням введено посаду асистента вчителя та розроблено кваліфікаційну характеристику до цієї посади; Дані Держстату України на початок 2012/13 навчального року; Дані Держстату України на початок 2012/13 навчального року*].

Рекомендації щодо шляхів розв'язання проблем

Гарантія доступності якісної дошкільної освіти має підкріплюватися фінансовими механізмами, що спрямовані на прискорений розвиток відповідної інфраструктури, підвищення ефективності функціонування системи дошкільної освіти, задоволення потреб населення в якісному вихованні дітей, бюджетну підтримку батьків для оплати послуг ДНЗ. У міських поселеннях альтернативою нестачі місць у дитсадках може бути розширення системи гнучкого режиму відвідування та сприяння розвитку приватних та корпоративних закладів дошкільного профілю. У сільській місцевості – створення освітніх округів і сімейних дитсадків. Задля ефективного відновлення мережі дошкільної освіти доцільно спорудження, реконструкцію та ремонт об'єктів ДНЗ включати у програми розвитку регіонів.

Принципово важливого значення набуває якість шкільної освіти. Саме у школі починає формуватися «конкурентоспроможне майбутнє» нашої країни, саме від школи багато в чому залежить успішність подальшого професійного навчання молоді. Тому переважна більшість напрямів державної підтримки має зосереджуватися на вирівнюванні матеріально-технічної та навчально-методичної бази міських та сільських шкіл, впровадженні інноваційних освітніх технологій, покращанні якості природничо-математичної освіти, розширенні мережі навчальних закладів нового типу.

Розвиток державних освітніх інвестицій має ґрунтуватися не на простому нарощуванні видатків, а на підвищенні їх ефективності. Тому підготовку кваліфікованих робітників та фахівців з вищою освітою за рахунок державного бюджету доречно здійснювати лише у тих закладах, які забезпечують високі стандарти та якість навчання, а розміщувати державне замовлення лише за тими напрямами, де існує дефіцит спеціалістів. У цьому контексті необхідно підтримувати прозорість та об'єктивність вступної кампанії у ПТНЗ та ВНЗ I–II рівнів акредитації, а також вивчити питання щодо можливого об'єднання цих навчальних закладів у одну галузь.

Більш ефективними важелями впливу на якість вищої освіти мають стати ліцензування та акредитація. Слід також гарантувати об'єктивність і достовірність висновків експертів при проведенні відповідних процедур. Вимога щодо забезпечення практичної спрямованості освітніх програм потребує знаходження шляхів законодавчого врегулювання виробничої практики студентів ВНЗ та учнів ПТНЗ. Гарантування якості вищої освіти має забезпечити прийняття нового Закону України «Про вищу освіту». При цьому розширення академічної, фінансової, організаційної та кадрової автономії вищої школи треба розглядати насамперед як інструмент підвищення якості освітніх послуг.

Прискорена інформатизація сфери освіти, приєднання навчальних закладів до високошвидкісної мережі Інтернет, забезпечення їх навчальними комп'ютерними комплексами, а опорних навчальних закладів освітніх округів – мультимедійним обладнанням. Варто розглянути питання щодо своєчасного забезпечення оновлення застарілого парку комп'ютерної техніки (наприклад, за рахунок розширення фінансової автономії навчальних закладів або через затвердження відповідних нормативів). Не менш нагальними є питання створення електронних підручників та енциклопедій навчального призначення, розвитку мережі електронних бібліотек на всіх рівнях освіти.

Повноцінна інтеграція вітчизняної освіти у міжнародне освітнє середовище передбачає вільний доступ навчальних закладів до світових інформаційних ресурсів, у тому числі наукових. Тому принципового значення набуває розширення доступу ВНЗ України до контенту інформаційно-наукової системи бази даних «Scopus».

Поширення моделі інклюзивного навчання передбачає найповніше урахування її різноманітних міждисциплінарних та соціальних аспектів (зокрема, при розробці та затвердженні нових державних санітарних норм і правил утримання навчальних закладів та організації навчально-виховного процесу). Має бути забезпечено створення безбар'єрного навчального середовища для дітей з особливими потребами, зокрема створення

безперешкодного доступу до закладів освіти дітей з обмеженими фізичними можливостями у найближчій перспективі. Ця робота буде ефективніша, якщо на місцевому рівні до співпраці залучаться громадські організації та соціальні партнери. Актуальними є й такі заходи, як розробка повноцінного науково-методичного супроводу інклюзивної освіти, із залученням найкращих науковців та фахівців; створення системи дистанційного навчання для дітей з обмеженими можливостями та дітей, які перебувають на довготривалому лікуванні; забезпечення спеціальних навчальних закладів (груп, класів) корекційними комп'ютерними програмами; удосконалення мережі спеціальних навчальних закладів; розширення практики інклюзивного та інтегрованого навчання в дошкільних та позашкільних навчальних закладах.

Посилення кадрового потенціалу освіти є критичним у коротко- та середньостроковій перспективі. Потребують комплексного вирішення кадрові проблеми: підвищення рівня кваліфікації педагогічних працівників; покращання їх гендерного та вікового складу; впровадження ефективних механізмів для стимулювання притоку та «закріплення» молодих кадрів, насамперед у сільській місцевості. Слід «нарощувати» кадровий потенціал інклюзивної та корекційної освіти, забезпечувати підготовку та своєчасне підвищення кваліфікації вчителів та асистентів учителів для роботи в інклюзивних класах.

Необхідно вдосконалити систему педагогічної освіти, усунути диспропорції в мережі, структурі та змісті підготовки педагогічних і науково-педагогічних кадрів. Доцільно розширити практику підготовки педагогічних працівників для усіх рівнів освіти за інтегрованими програмами (поєднання спеціальностей або спеціальності та спеціалізації).

Потребує покращання діяльність закладів післядипломної педагогічної освіти, структурних підрозділів ВНЗ, на базі яких здійснюються перепідготовка та підвищення кваліфікації педагогів, зокрема через розроблення та впровадження стандартів післядипломної педагогічної освіти.

Удосконалення моніторингу у сфері освіти. Оцінка якості усіх рівнів освіти має здійснюватися на засадах прозорості та відкритості. Якнайшвидше треба запровадити Національну систему рейтингового оцінювання ЗНЗ та щорічно оприлюднювати результати рейтингу шкіл на офіційному сайті Міністерства освіти і науки України. На часі також розробка критеріїв оцінювання якості та результативності виховної діяльності навчальних закладів. Участь України у міжнародних порівняльних дослідженнях якості освіти (насамперед у Міжнародному дослідженні якості математично-природничої освіти – TIMSS, Міжнародному проекті «Прогрес у галузі міжнародного дослідження грамотності читання» – PIRLS, Міжнародній програмі оцінки знань та вмінь учнів – PISA) має бути розширена.

Нагальним є створення ефективної системи зовнішнього і внутрішнього оцінювання якості вищої освіти. Така система має вибудовуватися з урахуванням європейських стандартів і рекомендацій. Наразі на глобальному (наднаціональному) рівні розширюється практика ранжування сфери вищої освіти. Це ставить на порядку денному питання щодо входження провідних українських університетів в найближчій перспективі до основних міжнародних рейтингів найкращих університетів світу.

Іншим важливим напрямом є налагодження результативного міжсекторального партнерства щодо гармонізації діяльності освітньої сфери та ринку праці, визначення обсягів і напрямів перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів, удосконалення процедур прогнозування розвитку професійної освіти. Доцільно також розширити практику залучення об'єднань роботодавців до участі у розробці законодавчих та інших нормативно-правових актів з питань професійної освіти.

Подальше поглиблення міжнародного співробітництва диктується необхідністю посилення конкурентоспроможності вітчизняної системи освіти в глобальному освітньому просторі. Необхідно не лише розширювати практику освітніх і наукових обмінів, стажування та навчання за кордоном учнів, студентів, педагогічних і науково-педагогічних працівників, а й

терміново модернізувати відповідні фінансові механізми задля забезпечення цього процесу. Збільшення кількості іноземних студентів треба розглядати як перспективні інвестиції не лише у вищу освіту, а й у розвиток національної економіки. Необхідно розширити представництво відповідних вітчизняних структур з міжнародної освіти в інших країнах для поживлення рекламно-інформаційної роботи та впровадження порядку набору іноземців на навчання в Україні (у тому числі для навчання у ПТНЗ). Перевагами для здобуття освіти в Україні іноземними громадянами має бути не лише прийнятна вартість навчання, «географічна» привабливість країни, можливість отримання державних стипендій, толерантне ставлення з боку суспільства, а й висока якість освітньої підготовки.

Питання для самоконтролю:

1. Назвіть нормативно-правові акти, реалізація яких знайшла відображення у діяльності вашого освітнього закладу за останні 3-7 років. Яким чином?
2. Виокреміть проблеми, які є найбільш характерними для вашого регіону.
3. Запропонуйте шляхи їх розв'язання.

Джерела інформації для самостійного опрацювання

основні:

1. Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава. [Електронний ресурс] / Програма економічних реформ на 2010 – 2014 роки. Комітет з економічних реформ при Президентіві України – К., 2010. // Режим доступу: http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf
2. Стратегія сталого розвитку: Підручник / [Боголюбов В.М., Клименко М.О., Мельник Л.Г., Прилипко В.А., Клименко Л.В.]. За ред. В.М. Боголюбова. – Херсон: Олді-плюс, 2012. – 446 с.

3. Україна: на шляху до соціального залучення [Електронний ресурс] / Національна доповідь про людський розвиток 2011. – К., 2011. – 124 с.
4. Цілі розвитку Тисячоліття. Україна 2010 [Електронний ресурс] / Національна доповідь. Міністерство економіки України. – К., 2010. – 110 с.
5. Цілі розвитку Тисячоліття. Україна 2013 [Електронний ресурс] / Національна доповідь. Міністерство економіки України. – К., 2013. – 178 с.

додаткові:

6. Терентьєва Н.О. Контент Цілей розвитку тисячоліття: проблема збереження репродуктивного здоров'я в освітньому середовищі / Н.О.Терентьєва // Актуальні проблеми здоров'язбереження в Україні: педагогічні та медичні проблеми репродуктивного здоров'я: матеріали Міжнародного науково-практичного семінару (24 квітня 2014 р.) / упор. Л.Г. Горяна, Н.О.Терентьєва. – Черкаси, Видавець Чабаненко Ю.А., 2014. – 126 с. – С. 24-27.
7. Терентьєва Н.О. Людина ноосфери: можливості університетської освіти / Н.О.Терентьєва // Педагогічний альманах Збірник наукових праць / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін. – Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2013. – Випуск 17. – С. 176-181.
8. Терентьєва Н.О. Людський розвиток: концепт Цілей Тисячоліття / Н.О.Терентьєва // Актуальні проблеми здоров'язбереження в молодіжному середовищі XXI століття: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (15-16 листопада 2013 р.) / упор. Л.Г. Горяна, І.М. Ма-руненко, Н.О.Терентьєва. – Черкаси, Видавець Чаба-ненко Ю.А., 2013. – 208 с. – С. 127-133.
9. Терентьєва Н.О. Людський розвиток: концепт Цілей Тисячоліття у контексті університетської освіти / Н.О.Терентьєва // Педагогічний альманах : Зб. наук. праць / редкол. В.В. Кузьменко (голова) та ін. – Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2013. – Випуск 20. – С. 162-168.

10. Терентьева Н.О. Формування нового мислення як ноосферного утворення / Н.О.Терентьева // Акмеологія – наука ХХІ століття : матер. ІV Міжнародної науково-практичної конференції, 30 трав. 2014 р., м. Київ / М-во освіти і науки України, Укр. Академ. Акмеол. Наук, Київ. ун-т ім. Б. Грінченка ; редкол. : В.О. Огнев'юк, В.М. Антонов, О.А. Дубасенюк та ін. – К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2014. – С. 418-423.

КОНТРОЛЬНО-ОЦІНЮВАЛЬНИЙ БЛОК

Практична робота 1

Запропонуйте кореляцію ЦРТ, адаптованих для України та світових ЦРТ. Обґрунтуйте значущість кожної ЦРТ.

Обсяг практичної роботи становить до 2 сторінок формату А-4. Форма – довільна. Максимальна оцінка: 10 балів.

Інтегроване завдання

Виокреміть проблеми, які характерні для вашого закладу освіти (у контексті позицій Сталого розвитку, Людського розвитку та Доповіді тисячоліття) та запропонуйте шляхи їх подолання.

Максимальна оцінка: 15 балів (максимальна оцінка за кожний пункт – 3 бали). Форма – довільна. Основна вимога – чіткість і обґрунтованість запропонованих позицій.

Опрацювання друкованих джерел

Оберіть із запропонованої програми конференції назви тих доповідей, які б становили для вас інтерес як для практичного фахівця.

Форма звітності: перелік.

Максимальна оцінка: 5 балів (не менше 5 позицій з обґрунтуванням). Частина програми додається.